

346.663

IPARGAZDASÁGI SZEMLE

1975

2

1975/1

TARTALOM

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IPARGAZDASÁGTANI KUTATÓCSOPORT
IPARGAZDASÁGI SZEMLE 1979/1.

TANULMÁNYOK 8

dr. Parányi György: A munkahelyek szervezettségét befolyásoló tényezők
elemzése 8

Szalabán Ernő: A IV. ötéves vállalati tervezés tapasztalatai 32

Tóth Józsefné: A munkaerőmobilitás kutatása a Szovjetunióban 49

NEMZETKÖZI TAPASZTALATOK 64

A Termelékenységi Szövetség tevékenységéről 64

Mi foglalkoztatja a tőkésországok termelékenységi központjait? 64

A racionalizálás az NSZK-ban 68

A szovjet gépipar fejlesztésének irányai 74

Felmérés a munkával való megelégedettségről 77

TUDOMÁNYOS ÉLET 80

Az MTA Ipargazdasági Bizottságának 1974 évi tevékenységéről 80

A Közgazdaságtudományi Intézet jubileumi konferenciája 83

Nemzetközi konferencia a szocialista termelés hatékonyságának kérdéseiről 91

Az Ipargazdasági értekezések sorozatról 96

SZAKIRODALOM 97

Erdős Tibor: A termelés korszerűsödése és gazdasági növekedése 97 -

O. V. Kozlova - I. N. Kuznyecov: A termelésirányítás tudományos alapjai 100 -

E. F. Denison: Minek tulajdonítható az Egyesült Államok 1929-1969 közötti
gazdasági növekedése 102 - Uj könyvek 105

A tanulmányok rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata 108

Szerkesztőbizottság:

BOTOS BALÁZS, COTEL KORNÉL, GERGELY ISTVÁN,
KOMONYI ZOLTÁN, LENDVAI ISTVÁN, NYITRAI FERENCNÉ,
PARÁNYI GYÖRGY, POLONKAI JÁNOS, RABI BÉLA,
ROMÁN ZOLTÁN (főszerkesztő), SIK GYÖRGY,
TRETHON FERENC, VÁNYAI PÉTERNÉ, VÉGSŐ BÉLA

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Technikai szerkesztő
SZÍJ REZSŐ

Szerkesztőség: Magyar Tudományos Akadémia Ipargazdaságtani Kutatócsoport
Budapest, V., Széchenyi rkp. 3. I. e. Tel.: 121-969. Megjelenik negyedévenként.
Előfizetési ára egy évre 250,- Ft. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a
Posta Központi Hirlap Irodánál (KHI. Budapest, V., József nádor tér 1. postacím:
1900 Budapest) közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a
KHI. 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. - Indexszám: 25.394

750339-Kossuth Könyvkiadó Sokszorosító Üzeme

СОДЕРЖАНИЕ

К читателям

Очерки 8

д-р Дердь Парани: Анализ факторов, организации рабочих мест 8

Эрне Салабан: Опыт разработки IУ. пятилетки на предприятиях 32

Йожефнэ Тот: Исследование движения рабочей силы в Советском Союзе 49

Международный опыт 64

Из деятельности Ассоциации по производительности труда 64

О чем озабочены центры производительности труда капиталистических стран? 64

Рационализация в ФРГ 68

Основные направления развития советского машиностроения 74

Обследование удовлетворенности работой 77

НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ 80

Деятельность Комиссии по экономике промышленности Венгерской Академии Наук в 1974 году 80

Юбилейная Конференция Института экономики ВАН 83

Международная Конференция по вопросам эффективности социалистического производства 91

О серии Очерков по экономике промышленности 96

Специальная литература 97

Тибор Эрдеш: Совершенствование производства и экономический рост 97

Козлова О.В. – Кузнецов И.Н.: Научные основы управления производством 100

Дэнисон Е.Ф.: Что способствовало экономическому росту США
в период 1929-1969 гг. 102

Новые книги 105

Краткое содержание статей на русском и английском языках 108

CONTENTS

Letter to the Reader

STUDIES 8

Dr. György Parányi: Analysis of the factors affecting work organization 8

Ernő Szalabán: Experiences of medium-term enterprise planning 32

Mrs. J. Tóth: Labor mobility research in the Soviet Union 49

INTERNATIONAL EXPERIENCE 64

From the activities of the EANPC 64

- Major issues dealt with the Productivity Centres in the capitalist countries 64

- Rationalization in FRG 68

Development trends in the Soviet machine industry 74

A survey on job satisfaction 77

SCIENTIFIC LIFE 80

The 1974 activity of the Committee of Industrial Economics of the Hungarian Academy of Sciences 80

Anniversary Conference of the Hungarian Institute of Economics 83

International Conference on the efficiency problems of socialist production 91

Industrial Economic studies 96

BOOK REVIEWS 97

Tibor Erdős: Production modernization and economic growth 97 - O.V.Kozlova and I.N.Kuznetsov: Scientific foundation of production management 100 -

E.F.Denison: Accounting for United States economic growth between 1929 and 1969 102 - New Books in Brief 105

Abstracts in Russian and English 108

KEDVES OLVASÓNK!

Az Ipargazdasági Szemle 1975-ben hatodik évfolyamába lép. Célja változatlan. Tudományos folyóirat, de mindazokhoz a gyakorlati szakemberekhez is szólni kíván, akik érdeklődnek az ipar és az iparvállalatok munkáját, gazdasági, vezetési, szervezési kérdéseket érintő újabb kutatások és ezek eredményeinek alkalmazása iránt.

Szerkesztésénél az a meggyőződés vezet bennünket, hogy az ipar előtt álló feladatok megoldásához, az iparban lévő tartalékok kiaknázásához az ipargazdasági kutatások lényeges segítséget adhatnak. E kutatások hatékonyabbá tételéhez nélkülözhetetlen a nemzetközi horizont, a külföldi tapasztalatok jobb ismerete és szervezettebb hasznosítása, a magas ideológiai és szakmai követelményekhez igazodó tudományos élet, az élénk vita és kritikai szellem. A kutatások eredményeinek jobb hasznosításához pedig: a "felhasználók", mindenekelőtt a vállalatok és az iparvezetés fogadó készségének és képességének növelése.

Az Ipargazdasági Szemle negyedévente megjelenő számai a jövőben is négy részből állnak. A Tanulmányok c. rész kutatási eredményekről, ezek gyakorlati hasznosításáról, hazai tapasztalatokról, bevált módszerekről közöl beszámolókat. A Nemzetközi tapasztalatok a legfrissebb, figyelmet érdemlő külföldi törekvésekről és eredményekről tájékoztatnak. A Tudományos élet c. rovat belföldi és nemzetközi tudományos konferenciákról, tanácskozásokról és tudományterületünk egyéb eseményeiről számol be. A Szakirodalom rovat pedig könyvkritikákat és ismertetéseket közöl.

Az Ipargazdasági Szemlét a jövőben az Akadémiai Kiadó adja ki, szerkesztő bizottságába (a Kutatócsoport munkatársaival mellett) meghívtunk a gazdasági gyakorlatban dolgozó kiváló szakembereket is. Nagyobb arányban szeretnénk külső szerzőkre támaszkodni, más kutatóhelyektől és a gyakorlatból egyaránt; tanulmányokat, közleményeket valamennyi rovathoz szívesen fogadjuk. Reméljük, hogy folyóiratunk így módon még hatékonyabban segítheti az ipargazdasági kutatások fejlesztését, eredményeik megismertetését és szélesebb körű hasznosítását.

TANULMÁNYOK

dr. Parányi György:

A MUNKAHELYEK SZERVEZETTSÉGÉT BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK ELEMZÉSE

Az utóbbi években hazánkban is felélénkült a vállalati szervezéssel kapcsolatos elméleti és gyakorlati tevékenység. Az előbbit elsősorban a vezetés-irányítás-szervezés témakörében folyó, a rendszerelmélet adaptációjával és a számítógépesítéssel összefüggő kutatások, struktúra-, döntési- és folyamatmodellek kialakítását célzó vizsgálódások, az utóbbit a felsőszintű párt- és kormányhatározatok nyomán megélénkült konkrét vállalati szervezési munkák jellemzik.

1. A kutatás célja

A munkaszervezés fejlesztésének előmozdítását célzó kutatásaink első fázisában a munkaszervezés helyét, az általános szervezéssel való viszonyát, a termékelőállító munkahelyek optimális működésének és a vállalatok vezetési-irányítási rendszerének összefüggéseit vizsgáltuk és erről az Ipargazdasági Szemle egy korábbi számában számoltunk be.^{1/}

A kutatás következő fázisában - amelynek főbb tapasztalatairól az alábbiakban adunk számot^{2/} - megkíséreltük a közvetlen termékelőállító munkahelyek termelékeny, gazdaságos működését; a berendezések magasfoku technikai és időbeli kihasználását, a dolgozók idejének racionális felhasználását, továbbá a munkakörülményeket befolyásoló fontosabb tényezők feltárását és elemzését. A vizs-

^{1/} Parányi György: A munkaszervezés és a termelési folyamatok. Ipargazdasági Szemle, 1972. 4. sz.

^{2/} Részletesebben ld., Parányi György: A munkahelyi tevékenységek szervezettségét befolyásoló tényezők komplex feltárása. Kutatási beszámoló. Bp. MTA-
IKCS, 1974.

gálódás kiterjedt mind a jellegzetesen szervezési típusu hatások-befolyásoló tényezőkre, mind pedig a szervezésen kívüli okokra visszavezethető, de a munkahelyek "szervezetlenségében" lecsapódó hiányosságok megismerésére, valamint az ezek mélyebb okainak feltárására gyakorlatilag alkalmazható módszerek kialakítására. A munkaszervezési módszer célmegjelölésben lényeges mozzanat a szervezés és a szervezettség megkülönböztetése.

A cél a munkahely elemi rendszerében koncentrált termelőerők magas hatásfoku működése; a munkahely szervezettsége. Ennek egyik eszköze - a specializált vagy a vezető által végzett - szervező munka. A legfőbb előfeltételét azonban a különféle funkcionális szerveknek célirányos (a termelő munkahely tevékenységének magasfoku szervezettségét lehetővé tevő) szakmai munkája képezi. E nézetünknek megfelelően vizsgálódásunkat nem korlátoztuk a szervezési problémák, tennivalók feltárására, hanem olyan módszer kialakítására törekedtünk, amellyel a munkahely magasfoku szervezettségéhez szükséges feltételek, ezek hiányosságai és az ezek felszámolásához szükséges tennivalók tárhatók fel. Ez a megközelítés szinte "automatikusan" kiemeli a munkaszervezés és a munkahelyszervezés önmagában is igen fontos, de szűk, és ezért korlátozott eredményekkel bíztató köréből, és szorosan összekapcsolja a különböző irányítási, előkészítési és kiszolgáló folyamatokat, valamint a termelő munkahelyeket egy "termelő-állító munkahely-centrikus" rendszerszervezési koncepcióban.

Gyakorlati célként elsősorban egy, a vállalatok saját használatára alkalmas feltáró-elemző módszer kialakítását tűztük ki, amely hozzásegít a termelő munka szervezettsége növelésének szisztematikus megalapozásához, az egyébként ismert negatív jelenségek okainak és a tennivalóknak jobb meghatározásához. A módszer emellett alkalmasnak bizonyult arra is, hogy szélesebb körű felmérés keretében történő felhasználásával egyszersmind képet adjon az érintett területeken általánosan jelentkező, az iparvezetés és az egyéb munkaszervezést érintő kutatások számára egyes problémákról, összefüggésekről.^{3/}

^{3/} A téma aktualitását és a még fejlesztés alatt álló komplex feltárási-elemzési módszer iránti érdeklődést jelzi egyebek között, hogy az eljárást megismerve, a szocialista országok munkaügyi kutatóintézetei felvették programjukba annak KGST közös kutatás keretében történő véglegesítését, alkalmazásával összehangolt felmérések lefolytatását és a tapasztalatok, következtetések összevetését.

2. A kialakított módszer néhány sajátossága

2.1 A szervezetséget befolyásoló tényezők komplex figyelembevétele

A módszer alapvető sajátossága a munkahelyek szervezett tevékenységét befolyásoló tényezők (továbbiakban szervezetségi tényezők vagy tényezők) komplex és egymásrahatásukban történő számbavétele. A szervezetségi tényezőket az alábbi csoportokba soroltuk:

- a) a munkahely belső kapcsolatrendszere
 - a munkahely konstrukciós kialakítása, kezelési körülményei, elrendezése (hat tényező; pl. a fizikai munkát könnyítő eszközök, mozgási terület)^{4/}
 - a munkakörülmények (négy tényező; pl. megvilágítás, padozat minősége)
- b) a munkahely külső ellátási kapcsolatai
 - a fizikai feltételi folyamatok (öt tényező; pl. anyagellátás zavara, kisegítő hiánya miatti fennakadás)
 - az alkalmazotti feltételi folyamatok (kilenc tényező; pl. a munkaelőírások egyértelműsége, a munkaadagolás összehangolása)
- c) az ember-ember kapcsolatokat; a vezetés, a munkacsoport, az üzemi demokrácia jellemzői (kilenc tényező; pl. a szakértelem figyelembevétele, a kollektiva légköre)
- d) gazdasági vonatkozások
 - a munkások gazdasági kapcsolatai (két tényező; pl. a normák mennyiségi-, minőségi ösztönző hatása, az erkölcsi elismerés, a munkaintenzitás)
 - becslés a fennálló tartalékok mértékéről, a termelékenységnövelés lehetőségeiről).

A fentiekben szereplő, esetünkben összesen 40 tényező megválasztása nem problémamentes; a komplexitás azt igényli, hogy a munka technikai, szervezési, gazdasági és szociológiai oldalaira egyaránt terjedjenek ki, legyenek konkrétak, ugyanakkor számuk legyen korlátozott. Felmérésünk mind a megkérdezettek számára, mind mérés-technikai szempontból legyen egyértelmű, s lehetőleg ne fedjék át egymást. További - még nem megoldott - probléma a különféle jellegű és

^{4/} A tényezők teljeskörű felsorolását mellőzzük, a felmérések tapasztalatainak ismertetésénél a lényegesekre tételesen kitérünk.

jelentőségű tényezők súlyozása. Egyrészt egy-egy tényező fontossága nem abszolút; függ az egész munkaszituációtól, a technológiától, a szakma "hagyományaitól", az egyéb tényezők színvonalától. Másrészt viszont a hiányosságok feltárását követően, az intézkedések elhatározásakor mérlegelni és szelektálni, sorolni kell a tennivalókat. Az ennek elősegítésére a helyzetfeltárás kérdőíves módszerénél alkalmazott, kettős, a színvonal és a fontosság szerinti minősítés tapasztalataira a későbbiekben visszatérünk.

2.2 A különböző szakmai nézőpontok ütköztetése

Az egyes szervezeti tényezők több nézőpontu minősítését és értékelését az alábbi három foglalkozási főcsoport dolgozónak párhuzamos bevonása; a helyzetfeltárás fázisában véleményük egyidejű megkérdezése, az okvizsgálat során az együttes interjúk és a vélemények összevetése tették lehetővé, az alábbiak szerint:

- a) a közvetlen termékelőállító munkahelyeken dolgozó munkások véleménye, saját munkahelyükre vonatkozóan (az üzem méretétől, jellegétől függően teljeskörű vagy mintavétellel kiválasztva a résztvevőket);
- b) az illető termelőegység vezetői (művezető, főművezető, üzemvezető) ugyanazon tényezőkről az általuk irányított részlegekre, mintegy összesen "átlag-munkahelyre" vonatkozóan nyilatkoztak;
- c) a termelőegység munkafeltételeit biztosító funkcionális szervek illetékes szakembereit (a részleggel foglalkozó technológus, normás, termelésirányító, stb. továbbiakban: funkcionális irányító) a vezetőkhez hasonlóan vonták be.

2.3 A szubjektív és objektív feltárási-elemzési technikák kombinálása

A helyzetkép megismeréséhez, s a következtetések levonásához egyaránt szükségesnek tartottuk az objektív és szubjektív adatokra történő támaszkodást. Törvényszerű, kevésbé vitatható következtetések levonása objektív, mérhető alapon nyugszik. Ilyen adatok elsősorban pl. a gépek teljesítőképessége kihasználá-

lásának időbeli és technikai tényezőire, valamint a munkaidő felhasználásnak mértékére, s egyes munkakörülményekre (pl. zaj, világítás) vonatkozóan állapíthatók meg.

Mínt hogy a munkahelyi rendszer legfontosabb tényezője az ember, legalább annyira fontos a dolgozók személyes, szubjektív véleményének a megismerése is. Egyrészt ily módon nyerhetők információk számos, nem mérhető tényezőről, másrészt alapvető, hogy milyen a munkahelyi közérzet; miről, hogyan vélekednek az érintettek, mert magatartásuknak, a vezetéssel szembeni reagálásuknak is ez az alapja, s csak másodsorban az objektív körülmények. Ez elsősorban helyzetfeltárással érvényes. A hiányosságok okainak feltárásánál, vizsgálatánál már fokozottan kívánatos az objektív adatokra, tényekre támaszkodás, azonban e fázisban sem mellőzhetők olyan szubjektív eljárások, mint például interjúk az érintett szakemberekkel.

A munka szervezetségét befolyásoló tényezők komplex figyelembevételének követelménye a különféle tényezők jellegének megfelelő feltárási, elemzési módszereket igényel. Ezért olyan módszer kialakítását tűztük ki célul, amelyben a munkával kapcsolatos, az egyes részterületeken - többnyire elkülönítve - ma is alkalmazott; hol alapvetően munkaügyi (például veszteségidő tanulmányok), hol szociológiai (például a munkamotivációra vonatkozó), máskor munkavédelmi (például zaj- világításmérések) vagy munkahelyialakítási (például mozgástanulmányok) céljából végzett felmérések, elemzések eredményeivel összefüggő, komplex következtetés-rendszerbe foglalhatók. (Szükséges megjegyezni, hogy a fentiek inkább az igényt jelzik; a gyakorlatban, úgy tűnik, kialakult, s alkalmazott "szubjektív" eljárás elsősorban a szociológiai tényezők feltárására, lényegében objektív módszer pedig a munkaidőfelhasználás mérésére van, az egyéb - különösen a műszeres mérési - eljárásokat csak szórványosan alkalmazzák.)

2.4 A helyzetfeltárás és az okvizsgálat szerves összekapcsolása

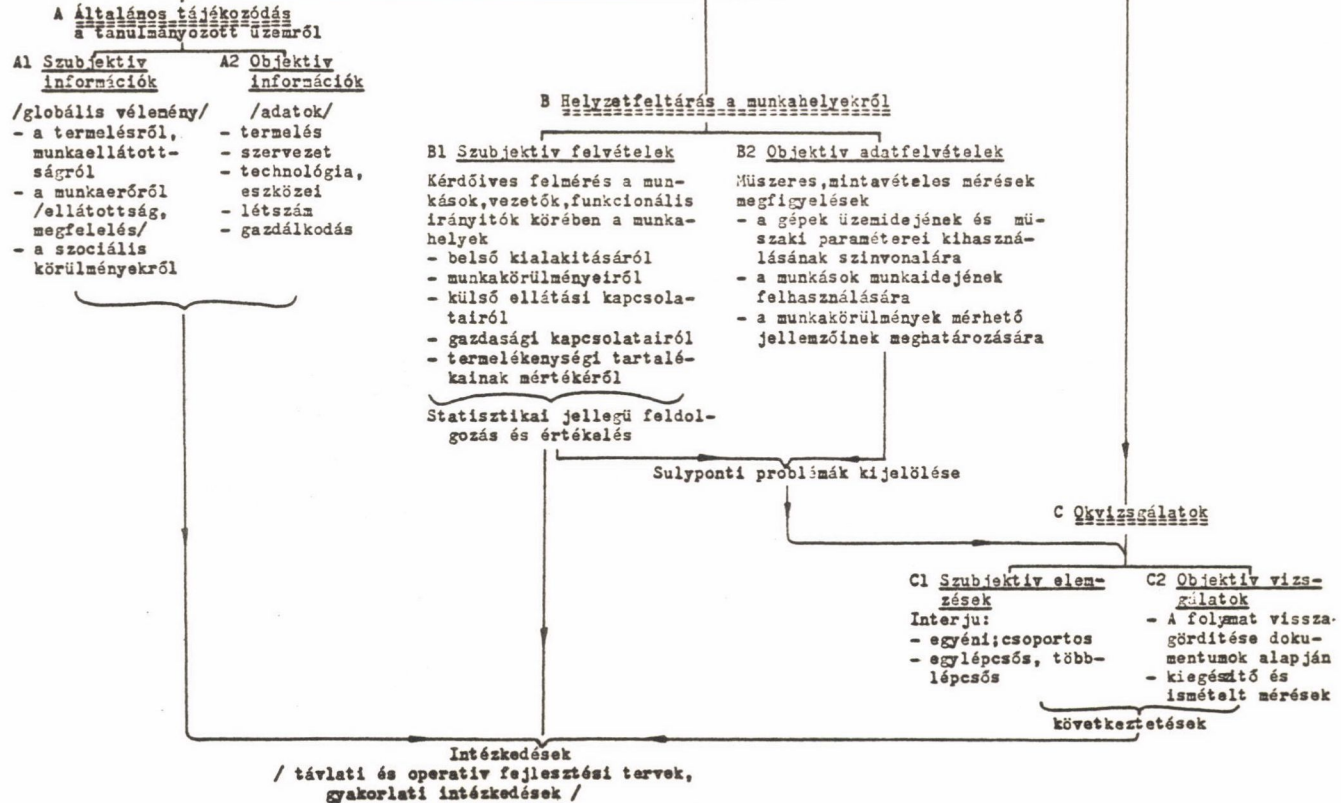
A szervezési tartalékok feltárására a gyakorlatban alkalmazott valamennyi módszer fő fázisai: a helyzetfeltárás, több lépcsős elemzés, a következtetések levonása, majd ennek alapján az intézkedési tervek elkészítése.

A vizsgálódás eredményessége, a helyzetfeltárásra fordított idő és költség "megtérülése" alapvető feltételének a helyzetfeltárás és az okvizsgálat szerves összekapcsolását tekintjük, ezért a kialakított módszerben erre különös súlyt helyeztünk. Ebben a felfogásban a helyzetfeltárás eredményeként mutatkozó problémák (az alacsony színvonalu, a szervezettséget a maguk parciális vonatkozásában nem biztosító tényezők) valójában csak jelenségek, legfeljebb elsődleges, a felszínen, a munkahelyen okként megjelenő állapotot jeleznek. Például: a munkahely anyagellátásának akadozása az ottani munka szervezetlenségének egyik oka. Valójában, a vizsgálódás szempontjából egy jelenség, amelynek valódi, eredendő oka éppúgy lehet az anyagmozgatás nem kielégítő gépesítettsége, az anyagmozgatók fegyelmetlensége, hiánya, mint az anyaggazdálkodási szervezet valamely lépcsőjének hiányossága, vagy a konstrukciónak a beszerzési lehetőségekkel nem számoló, "ideális" megoldásra törekvő ténykedése, esetleg az un. járatos anyagok választékáról történő megfelelő informálásának elmulasztása.

A helyzetfeltárás célja tehát a munkát szubjektív vagy objektív értelemben leginkább zavaró tényezők feltárása. Ezt a munkahelyen jelentkező problémát jelzésnek felfogva, s a munkahelyből kiindulva, az egész összefüggő folyamatláncot időrendben visszafelé gördítve kell eljutni az eredendő okokig. Az okvizsgálókat a rendszerkapcsolatok figyelembevételével, de szemben a szokásos "felülről lefelé" folyamat sorrendben történő vizsgálódással, időben és folyamatban visszafelé végezzük.^{5/}

^{5/} Az elvégzett kísérleti okvizsgálatokban résztvett szakértők rámutattak, hogy az ilyen típusu elemzés nagymértékben szemléletfejlesztő hatású is, de ma még idegen a szervezői gondolkodástól. Emellett objektív akadályok is vannak. Ilyet jelez az alábbi megállapítás: "A visszafelé gördített elemzés fontosságát jelzi és egyben nagy problémája, hogy az érintett folyamatok általában nincsenek teljes mértékig rögzítve. Tehát, ha valaki egy hiba keletkezésének okát keresi, annak először a folyamatot kell megszerveznie, azután lehet annak elemeit vizsgálni a teljesülés szempontjából."

A munkahelyek szervezetségt befolyásoló tényezők feltárása és elemzése komplex módszerének áttekintése

a) Az elsődleges helyzetfeltáró információszerzés formái:

- kérdőíves adatgyűjtés az érintett termelőegységek dolgozói körében, a munkaszervezés különböző elemével kapcsolatos szubjektív vélemények megismerésére (a kérdőív gerincét a korábbiakban említett 40 tényező színvonal és fontosság szerinti minősítése képezte);
- objektív jellegű adatfeltételek, Ide tartoznak mindazok a vizsgálati módszerek, amelyeket a munkatanulmányozási technikában, a munkahelyek ergonómiai alapon való kialakításához, stb. alkalmaznak. Ilyenek például a mintavételes munkanapfelvételek, s egyéb műszeres vizsgálatok a munkások időfelhasználási strukturájának és veszteségmentességének meghatározására, a gépek technikai kihasználásának elemzésére, a munkahelyi világítás, zaj, stb. mérésére.

b) Az okvizsgálatok a helyzetfeltárásból kapott információk alapján az egyes termelőegységekben szignifikánsnak, helyi viszonylatban jelentősnek mutakozó problémákra koncentrálnak. Az okvizsgálatban alkalmazott módszerek két fő csoportba sorolhatók:

- az okvizsgálat szubjektív módszere egyéni és csoportos interjúk lefolytatása egy vagy több lépcsőben, a kérdéses probléma felmerülésével potenciálisan okozati kapcsolatban álló érintett szakemberekkel;
- az objektív módszer egyes véletlenszerűen kiválasztott események tételes dokumentumokon alapuló visszagörgetése az eredendő ok megállapításáig.

A munkahelyi tevékenységek szervezetségét befolyásoló tényezők komplex feltárási-elemzési módszerének sémáját az 1. ábra mutatja be.

3. A kísérleti felmérés és okvizsgálatok tapasztalataiból

A módszer kipróbálása és a munkaszervezés sulypontli fejlesztési problémáinak jobb megismerése céljából - alapvetően kísérleti megfontolások alapján (tehát nem a reprezentáció követelményeiből kiindulva) kiválasztott területére egy széles körű - felmérést végeztünk, az érintett vállalatok szervezési szakértőinek bevonásával.

A felmérésbe különböző iparágak 20 vállalatát vontuk be; 4 kohászati, 13 gépipari (ebből 4 gépek és berendezések gyártása, 6 finommechanikai és tömegcikk, 3 a nehézgépipari alágazatból) és 3 textilipari vállalat, köztük nagy- és kis, budapesti és vidéki gyáregységeit, üzembrészt, munkacsoportjait ölelte fel a vizsgálódás.

A kérdőíves felvétel az összesen 40 000 főt foglalkoztató vállalatok 2656 dolgozójára terjedt ki; ebből 1919 fő munkás, 354 közvetlen vezető (művezető, üzemevezető), 283 fő a funkcionális irányító (technológus, normás, diszpécser stb.). Az okvizsgálatok keretében, egyéni és csoportos interjúk és dokumentációkon alapuló elemzések formájában kb. 90 esettanulmányra került sor.

A munkát, a termelő tevékenységet megszervezni csak konkrétan lehet. Ennek formái, megoldási módjai szinte annyifélek, ahány munkahely van. Ezért, ha valahol, úgy e területen különösen fenntartással kell kezelni a nagyszámu adat statisztikai feldolgozásából szükségszerűen következő általánosítást. Viszont az is kétségtelen, hogy az általánosan, a dolgozók többségénél zavaróan jelentkező, vélt vagy valódi hiányosságok (jelenségek) feltétlen figyelmet érdemelnek. Ezek eredményes, az adott körülmények között esetleg egyedi jellegű - vagy éppen szisztematikus, strukturális forrásokra visszavezethető - okainak megismerése képezi az előrelépés egyik feltételét.

A felmért létszám iparági és technológiánkénti megoszlását a 2. táblázat szemlélteti. Ezzel kapcsolatban szükséges hangsúlyozni, hogy a három iparágra levont következtetések nem egyforma súlyúak, egyedül a gépiparra engedhető meg némi általánosítás,^{6/} ennek ellenére kétségkívül elgondolkoztató, hogy számos

^{6/} Mínt hogy a megkérdezettek 72 %-a gépipari dolgozó, az általános következtetések elsősorban ezt az ágazatot reprezentálják. A színvonal rangszámok és a hozzájuk tartozó elégedetlenségi arányok összefüggése az alábbi:

Rangszám	Elégedetlenségi arány % (főösszesen)
1	53,4
5	39,7
10	31,0
15	25,8
20	23,2
30	16,6
40	2,9

2.sz.táblázat

A kérdőíves felmérésbe bevont vállalatok, technológiai ágazatok és létszám áttekintése

Vállalat, technológiai ágazat	Iparág	Kohászat	Gépipar	Textilipar	Összesen		
					H	V F	
A vállalatok száma		4	13	3		20	
A termelőegységek /üzemek,műhelyek/ száma		12	39	6		57	
Technológiai ágazatok	Hengermű	H	50			50	
		V	22			22	72
		F	7			7	
	Öntöde	H	64	31		115	
		V	16	4		20	149
		F	9	5		14	
	Forgácsoló	H	21	612		733	
		V	2	113		115	964
		F	3	113		116	
	Karbantartó	H	76	101		177	
		V	15	20		35	225
F		4	9		13		
Szerszámlézen	H	7	37		44		
	V	5	7		12	61	
	F	0	5		5		
Szerelde	H		250		250		
	V		27		27	295	
	F		10		10		
Kártoló	H			25	25		
	V			9	9	99	
	F			5	5		
Gyűrűsfonó	H			124	124		
	V			19	19	149	
	F			6	6		
Szövetnyomó	H			73	73		
	V			11	11	93	
	F			9	9		
Szövetösszerakó	H			72	72		
	V			14	14	93	
	F			7	7		
Egyéb	H	20	228		248		
	V	11	59		70	409	
	F	6	85		91		
Összesen, fő	H	258	1367	294	1919		
	V	71	230	53	354	2556	
	F	29	227	27	283		
		358	1824	374	2556		

■ A ne kérdezettek: H - munkás; V - közvetlen vezető; F - funkcionális irányító

szervezettséget befolyásoló tényezőről gyakorlatilag azonosan vélekednek a dolgozók a legkülönbözőbb iparágakhoz, illetőleg technológiai ágazatokhoz tartozó üzemekben.

A következőkben elsősorban a kérdőíves felvétel statisztikai feldolgoása során kapott információkból ismertetünk néhány részletet.

3.1 A szervezettségi tényezők színvonalának minősítése

A kérdőíves felvételek feldolgozásánál meghatároztuk a 40, színvonal-elemzés és rangsorolás szempontjából számbajövő tényezőre adott válaszok elégedetlenségi aránya alapján a színvonal-rangsort.

A vállalati dolgozóknak a szervezettséget befolyásoló tényezők színvonaláról alkotott véleményét azon az alapon ítéltük meg és rangsoroltuk, hogy a megkérdezettek hány százaléka elégedetlen a kérdéses tényezővel. A kérdőíven az iskolai osztályozáshoz hasonlóan 1-5. terjedő jeggyel történt a minősítés; az 1. és 2. osztályzatú minősítést, mint a közepesnél elmarasztalóbbat, úgy ítéltük meg, hogy az ilyen jegyekkel minősítők elégedetlenek a fennálló állapottal. A rangsorokat a 1+2 osztályzatok összegéből számított elégedetlenségi aránynak az alapján képeztük.^{7/} (Szándékosan nem az összes osztályzatok átlagát vettük alapul, amelyben a jó és rossz osztályzatok egymást kiegyenlíthetik; abból indultunk ki, hogy azzal a tényezővel, amellyel pl. a dolgozók 1/3-a elégedetlen, akkor is foglalkozni kell, ha mások ugyanazzal elégedettek.)

A 3. táblázat a-d oszlopában azokat a tényezőket emeltük ki, amelyek színvonala a teljes felvételben, illetőleg a három ágazat valamelyikében, a munkások által adott "elégedetlenségi" rangsorban az első 12 helyen szerepel. Az összehasonlítás érdekében - amennyiben valamely más ágazatban az illető tényező a 12. helynél hátrább lett rangsorolva - ezt a rangszámot is feltüntettük.

Az e-g oszlopokban a bázisként választott teljes felvétel szerinti rangsortól való ágazatonkénti eltérést, tényezőkénti rangszámkülönbséget mutattuk ki.

^{7/} Külön megjegyzés hiányában az idézett rangszám mindig a főösszesenre vonatkozik.

3.sz.táblázat

A munka szervezethez befolyásoló tényezők szinval-rangsora

A tényező		A tényező rangszáma / n /							
		Főössze- sen	Gépipari	Kohászati	Textilipari	Rangkülönbség a-hoz			
jele	megnevezése	termelői egységek				b	c	d	
		a	b	c	d	e	f	g	
A legalsó szintű tényezők	35.	Bőren felüli anyagi elismerés	1	1	3	3	0	+2	+2
	8.	A munkahely klímaviszonyai	2	2	2	1	0	0	-1
	10.	A munkahely zajszintje	3	4	1	8	+1	-2	+5
	36.	Erkölcsei elismerés	4	3	7	9	-1	+3	+5
	6.	Munkahelyi anyagmozgatás	5	5	6	11	0	+1	+6
	11.	A munkahely padozata	6	8	4	6	+2	-2	0
	32.	Aktivitás a termelési tanácskozásokon	7	6	17	10	-1	+10	+3
	20.	Géphiha miatti üzemszünet	8	12	10	5	+4	+2	-3
	34.	A norma minőségi ösztönző hatása	9	7	22	15	-2	+13	+6
	29.	A vezetők munkakönyvitési intézkedései	10	11	18	4	+1	+3	-6
	40.	A munkaintenzitás	11	14	9	2	+3	-2	-9
	23.	A szerszámellátás szervezeti megoldása	12	9	11	16	-3	-1	+4
	33.	A norma mennyiségi ösztönző hatása	13	10	12	13	-3	-1	0
	7.	Munkahelyi mozgási terület	14	13	5	17	-1	-9	+3
	18.	Kisegítő hiánya miatti üzemszünet	15	21	14	12	+6	-1	-3
14.	Az anyagok megmunkálhatósága	17	23	24	7	+6	+7	-10	
9.	A munkahely megvilágítása	20	20	8	26	0	-12	+6	

A táblázatból látható, hogy összesen 17 tényező az, amelynek színvonala valamennyi ágazatban többé-kevésbé jelentős bírálatot vált ki. ezzel a tényezőkkel az érintett munkásoknak 21-61 %-a elégedetlen.

A béren felüli fokozottabb anyagi elismerés igényének első helyre kerülése kézenfekvő, különösen, ha összevetjük azzal, hogy a normák mennyiségi és minőségi ösztönző hatását sem tartják kielégítőnek. Elgondolkoztató azonban az erkölcsi elismeréssel kapcsolatos negatív ítélet.

Figyelemreméltó, hogy a közvetlen munkakörülmények; a hőmérséklet, a levegő tisztasága, a zaj a 2., 3. helyet foglalják el a bírálatban. Feltűnő, hogy egy olyan önmagában kevésbé jelentősnek tartott tényező, mint a munkahely padozatának kialakítása, valamennyi iparág üzemeiben "előkelő" helyet kapott a rangsorolásban.

Érdekes a rangsor utolsó 6 helyén lévő - tehát a legkevésbé problematikus - tényezők egybeesése, az eltérő iparágak ellenére; a három iparágban összesen 9 tényező foglalja el az utolsó 6 helyet. Egyértelműen a legkevesebb a kifogás az energiahiány miatti üzemszünet, a műszaki eleji munkakezdés lehetősége és a közvetlen vezetővel való emberi kapcsolat tényezőire. Ugyancsak 10 % alatt van az elégedetlenségi arány a gép adottságainak megfelelő munkakiadás és a munkával való elégedettség tényezőinél.

3.2 A szervezeti tényezők fejlesztésének fontossági rangsora

A kérdőívnek a problémák megoldása fontossági rangsorát tudakoló utolsó kérdésében ismételtelen felsoroltuk a szervezeti tényezőket és ezek közül kellett 3, elsősorban megoldandónak, javítandónak ítélt tényezőt megjelölnie a válaszadónak. A válaszokat az egyes tényezőkre adott szavazatok száma alapján rangsoroltuk.

A 4. táblázat mutatja be azokat a tényezőket, amelyek valamely iparág üzemeiben megoldásuk jelentősége; szükségességi igénye alapján az első 12 helyen szerepelnek.

A munka szervezetségét befolyásoló tényezők fontossági rangsora

A t é n y e z ő		A t é n y e z ő r a n g s o r a							
		Főössze- sen	Gépipar- termelőegységek	Kohászati- termelőegységek	Textilipar- termelőegységek	Rangkülönbség a-hoz			
a	b					c	d	e	f
A legfontosabbnak minősített tényezők	35.	Anyagi elismerés	1	1	3	3	o	+2	+2
	8.	A munkahely klímaviszonyai	2	2	4	1	o	+2	-1
	10.	A munkahely zajszintje	3	3	1	4	o	-2	+1
	5.	Fizikai munkát könnyítő eszközök	4	5	2	2	+1	-2	-2
	6.	Munkahelyi anyagmozgatás	5	6	7	5-6	+1	+2	o+1
	26.	A munkaellátás egyenletessége	6	4	25-27	14	-2	-19+21	+8
	9.	A munkahely megvilágítása	7	7-8	5	10-11	o+1	-2	+3+4
	7.	Munkahelyi mozgási terület	8-9	10-11	6	12-13	+1+3	-2-3	+3+5
	37.	A bérezési forma megfelelése	8-9	7-8	9-10	8	o-2	o+2	o-1
	36.	Erkölcsei elismerés	10	10-11	12-13	12-13	o+1	+2+3	+2+3
	16.	Anyagellátás zavara miatti üzemszünet	11	9	16-17	16	-2	+5+6	+5
	14.	Az anyagok megmunkálhatósága	12	13-14	20-21	5-6	+1+2	+8+9	-7-6
	11.	A munkahely padozata	13	16	8	7	+3	-5	-6
	2.	A gép adottságainak megfelelő munkakiadás	14-15	15	9-10	17-19	o-1	-6	+5+8
	23.	A szerszínellátás szervezeti megoldása	14-15	12	11	20-22	-2-3	-3-4	+5+8
	27.	A munkahelyi kollektíva légköre	16	13-14	28-29	10-11	-3-2	+12+13	-6-5
	20.	Géphiha miatti üzemszünet	17	19-20	12-13	15	+2+3	-5-4	-2
	18.	Kisegítő hiánya miatti üzemszünet	23-24	28-31	28-29	9	+4+8	+4+6	-14-15

A táblázatból leolvashatóan a sorrendben első öt tényező rangsorolása mindhárom iparágban nagyjából egybeesik. Érdekes a sorban hatodik munkaellátás egyenletessége tényező jelentősen eltérő megítélése a három ágazatban. Bár az ágazatok közötti sorrend a technológiai sajátosságok ismeretében logikus, szemléletesen bizonyítja a fejlesztési irányelvekben a sablonok elkerülésének szükségességét. Ez, a gépipar alacsonyabb tömegszerűségéből és szervezési hiányosságaiából adódóan kiemelt fontosságú tényező alig téma a többi ágazatban, ahol a súlypontot egészen más tényezők képviselik. Ugyanakkor elgondolkoztató, hogy egy-két olyan tényező kivételével, amelyek jellegzetesen iparági technológiai vagy helyi függvényűek, mint pl. a Az anyagok megmunkálhatósága, vagy a a munka-helyi kollektíva légköre tényezők, alig van számottevő eltérés az iparágak szerinti felsorolásban. Ez viszont a szervezetségi tényezők javítása fontosságáról alkotott vélemények egészében szignifikáns jellegre utal.

A rangsor végén szereplő, tehát a fejlesztés szempontjából legkevésbé fontosnak ítélt tényezőket áttekintve megállapítható, hogy szemben a legmagasabb szin-vonalu tényezőkkel, ahol magasfokú az egybeesés, addig a fontosság megítélésében mindössze az energiahiány miatti üzemszünet és a munkaerőintenzitás tényezők "problémamentessége" egyértelmű.

A gépipari felvételek nagyobb száma lehetővé tette azok három alágazatra bontva történő feldolgozását is. Ezek: I. Gépek- és berendezések gyártása, II. Finommechanikai- és tömegcikkgyártás, III. Nehézgép gyártás termelőegységei. A három alágazatban a fontossági rangsor első 5 helyén lévő tényezőket az 5. táblázat mutatja be. Ez az összeállítás tükrözi, hogy milyen jellegű munkáknál

8/ A fontosság szerinti rangszám és az illető tényezőt a legfontosabbak közé sorolók aránya közötti összefüggés az alábbi: (ebből a szempontból 36 tényezőt rangsoroltak)

Rangszám	Minősítők száma % (fősszesen)
1	31,2
5	15,3
10	9,6
15	7,5
20	5,7
30	2,4
36	0,3

5.sz.táblázat

A legfontosabbnak ítélt fejlesztendő tényezők a gépipar három alágazatában

A t é n y e z ő			
rang- sora	j e l e , m e g n e v e z é s e		
	I. Gépek, berendezések gyártása	II. Finommechanikai, tömegcikk- gyártás	III. Nehézipar gyártás
1.	35. Anyagi elismerés	35. Anyagi elismerés	5. Fizikai munkát könnyítő eszközök
2.	8. A munkahely klímaviszonyai	10. A munkahely zajszintje	9. A munkahely megvilágítása
3.	6. Munkahelyi anyagmozgatás	8. A munkahely klímaviszonyai	8. A munkahely klímaviszonyai
4.	5. Fizikai munkát könnyítő eszközök	26. A munkaellátás egyenletessé- ge	35. Anyagi elismerés
5.	10. A munkahely zajszintje	5. Fizikai munkát könnyítő eszközök	10. A munkahely zajszintje

mit tartanak a munkások a legfontosabbnak. Például: a II. Finommechanikai- és tömegcikk gyártó csoportban különösen zavaró a zajszint (a 2. helyen áll!) és a nem megfelelő klimaviszonyok (3. helyen), valamint a munkaellátás egyenletességének hiányosságai.

A III. Nehézgépgyártó alágazatban a fizikai munka könnyítése és a világítás érdemel külön említést, valamint a klimaviszonyok. Az I. Gépek- és berendezések gyártása csoportban az anyagmozgatás és a fizikai munka könnyítése jelenik meg különös sulyal, mint sajátosság, valamint itt is az elsők között szerepel a munkahelyi klíma javítása.

A helyszínek mélyebb elemzése nélkül, az iparág ismeretében is önként adódik a válasz: a II. csoportra jellemző finom munka, precíziós szerelés csendet igényel, a tömegmunkánál pedig alapvető a folyamatos munkaellátás. A III. Nehézgép gyártásban a súlyos terhek mozgatása szilkségszerűen gépesített, a fizikai munkát könnyítő eszközök, kiségek viszont feltehetően nem állnak megfelelően rendelkezésre (ebben az alágazatban a helyhez kötött objektumok gyártása, szerelése különösen kisép-igényes). A nehézgépipari üzemek építkezésére általánosan jellemző a nagyméretű, gyakran nem kielégítően megvilágított szerkezeti munkacsarnok. Az I. Gépek, berendezés (közepes jellegű) gépgyártásban a kézi mozgatás súlyhatára körüli terhek nagy száma és a heterogén technológiával gyártási sorrendek vetik fel fokozottan az anyagmozgatás jobb megszervezésének igényét.

A fenti kiragadott elemzéssel mindössze azt kívántuk példázni, hogy a közvetlenül érintett dolgozóknak - a szervezatlenség szenvedő alanyainak - véleménye összességében lényegre tapintó, feltétlen figyelmet érdemel, s csak differenciált elemzéssel lehet elkerülni a "mindenütt érvényes" és ezért sehol sem eléggé konkrét értéktételeket és intézkedéseket.

3.3. A színvonal és a fontosság tényezőnkénti összefüggése

A munka szervezettségét befolyásoló tényezők színvonalának és fejlesztésük fontosságának megítélése számos esetben többé-kevésbé jelentősen eltér egymástól. Ennek magyarázata logikus: vannak elégedetlenséget kiváltó, ennek ellenére nem elsősorban megoldandónak ítélt problémák. Más tényezők fejlesztését pedig

6.sz.táblázat

A munka szervezethegét befolyásoló tényezők szinviolánák
és fejlesztése fontosságának rangsor-összevonása

/munkások/

- bár színvonalukat viszonylag megfelelőnek ítélik - elsőrendű fontosságúnak tartják az érdekeltek. Minthogy az egyes tényezők értékelésének e két oldalát végső soron a gyakorlatban szintézisbe kell hozni, szükségesnek mutatkozott összevont minősítésük is.

A teljes felvétel munkásadataira, a valamennyi tényezőre vonatkozóan a 6. táblázat grafikus formában mutatja be az elégedetlenségi arányok és a fontossági sorolás alapján képzett összevont rangsort.

Az ábra az összevont rangsor mechanikus kialakításán túl, egyéb információval is szolgál. Látható, hogy a négyzetháló átlóján elhelyezkedő tényezők esetében a színvonal és a fontosság szerinti értékelés (rangszám) azonos. Az átló feletti mezőben lévő tényezők esetében a fejlesztés fontossági igénye nagyobb, mint a színvonallal szembeni elégedetlenség mértéke. Az átló alatti mezőben lévő tényezők színvonalával ugyan elégedetlenek a megkérdezettek, mégsem tartják az arányos mértékben fontosnak a fejlesztést.

3.4 A foglalkozási főcsoportonkénti értékelés néhány vonása

Az egyes tényezők színvonalára vonatkozóan a munkások, a vezetők és a funkcionális irányítók részéről adott válaszok elégedetlenségi arányát összevetve elemezhető a három, a termelésben elfoglalt helyénél fogva más-más nézőpontu foglalkozási főcsoport helyzetmegítélésének összhangja, ill. eltérése. Az esetleges eltérésnek lehet objektív alapja az ismeretek, a látókör különbözősége, de ok lehet a helyzet téves vagy nem kielégítő ismerete, ún. "hamis tudat" is.^{9/} A fejlesztés szempontjából különösen az utóbbi felfedésének van jelentősége.

A 7. táblázat mutatja be a legnagyobb eltérést mutató tényezők színvonalának minősítését. Négy, nagyfoku véleményeltérést mutató tényező (35, 36, 6, 32 jelűek) azonos a munkások megítélése szerint legalacsonyabbnak ítélt tényezőkkel. Másképpen kifejezve ez azt jelenti, hogy korántsem egységes a három kategó-

^{9/} Természetesen ok lehet a kiválasztott minta összetétele is; azonban, mint-hogy a két irányító kategória megkérdezett dolgozói mindenkor az érintett munkásokkal közvetlen kapcsolatban álló személyek voltak, ilyen torzítást gyakorlatilag nem kell figyelembe venni.

7.sz.táblázat

Néhány, foglalkozási főcsoportonként eltérő szinvonálnak értékelt tényező

A t é n y e z ő		Fő- össze- sen magszám	Rangszámetérés a saját ágazati M-hez							
			Gépipari		Kohászati		Textilipari		Szélsőérték	
Jele	megnevezése		M	t e r m e l ő j e g y s é g e k						V
			V	F	V	F	V	F	V	F
35.	Béren felüli anyagi elismerés	1	+1	+1	+9	+26	+4	+21	9	26
36.	Erkölcsei elismerés	4	+4	o	+11	o	+7	+19	11	19
6.	Munkahelyi anyagmozgatás	5	-4	-4	+1	+13	-9	-9	1o	22
32.	Aktivitás a termelési tanácskozásokon	7	+27	+11	+23	+9	+14	+2	27	11
34.	A norma minőségi ösztönző hatása	9	-3	-3	-12	+12	-9	-11	12	23
4o.	A munkaintenzitás	11	+3	+23	-3	-	+7	+5	1o	27
33.	A norma mennyiségi ösztönző hatása	13	+1o	+14	+14	+4	+14	-2	14	16
2.	A gép adottságainak megfelelő munkakiadás	34	-3	-1	-5	+5	-6	-17	6	22

M - munkás

V - közvetlen vezető

F - funkcionális irányító

ria véleménye a munkások által legelmaradottabbnak ítélt tényezők megítélésében. Még néhány kiragadott megjegyzés:

A válaszok alapján a norma mennyiségi ösztönző hatásáról a vezetőknek mindhárom iparágban lényegesen pozitívabb véleményük van, mint a munkásoknak.

Az erkölcsi elismerés alkalmazásának színvonalát a vezetők mindenütt jobbnak tartják /!/, a funkcionális irányítók - a textilipar kivételével - a munkásokkal azonosan ítélik meg.

A gép adottságainak megfelelő munkakiadás hiányosságának sajátos módon a munkások adtak inkább hangot, holott a vezetés - irányítás szakembereiről tétélezhető fel elsősorban a kihasználatlanság ismerete - bár pozicionális okokból is származhat a nem eléggé kritikus vélemény.

Talán a legnagyobb, s mindhárom ágazatra egyformán jellemző eltérés van az aktivitás a termelési tanácskozásokon tényező értékelésében, amelyet a vezetők jelentősen jobban megoldottnak minősítenek; a funkcionális irányítók véleménye valamivel közelebb áll a munkások közléséhez.

Az egyes tényezők fejlesztése fontosságának megítélésében lényegesen nagyobbak - számos esetben a rangsor-skálahatárok 4/5-ét is elérik vagy meghaladják - a foglalkozási főcsoportonkénti minősítések eltérései.

Néhány olyan tényező, amelynek megítélésében jelentős véleményeltérés van egyfelől a munkások, másfelől a vezetők-irányítók, különösen a funkcionális irányítók; ezzel szemben a munkahely megvilágítás, bérezési forma, erkölcsi elismerés, munkahely padozata tényezők fejlesztését a munkások tartják sokkal fontosabbnak. Ugyanez jellemző - a textilipari felvétel kivételével - a gépi adottságoknak megfelelő munkaadagolás tényezője, amelynek fejlesztése pedig nyilvánvalóan nem elsősorban a munkásoktól függ, s amelynek jelentőségét a vezetők-irányítóknak kellene elsősorban érzékelniük.

A helyzetképre a legjellemzőbb azonban a vélemények minden irányu s széles sávu szóródása. További mélyebb okvizsgáló elemzések lennének hivatva felderíteni, hogy az egyes tényezők fejlesztésének fontosságáról fennálló véleménykülönbségek mennyiben természetesek és a válaszolók potenciális helyzetismere-téből, nagyobb áttekintőképességéből, vállalatvezetési szempontokból származnak, vagy pedig milyen mértékben tükrözik az irányított területtel, a tárgyi viszonyokkal és az emberek problémáival kapcsolatos tájékoztatatlanságot, helytelen értéke-

léseket, esetleg közömbösséget. Maga az a tény azonban, hogy szinte valamennyi tényező megítélésében több-kevesebb eltérés van a munkások és a munkafeltételeiket közvetve vagy közvetlenül megszabó irányító dolgozók véleménye között, mindenképpen arra mutat, hogy egymás véleményének megismerése, az eltérések nyíltá tétele, és az ennek megfelelő intézkedések vagy felvilágosítás egyik alapvető feltétele a munkaszervezésben, tágabban az üzemi demokrácia területén történő előbbrejutásnak.

Az összevont rangsorolás szerint öt olyan szervezeti tényező van, amely mindhárom foglalkozási fősoport megítélése szerint egyaránt a legfontosabb tizhez tartozik. Ezek:

T é n y e z ő k	Összevont rangszám		
	Munkások	Vezetők	Funkcionális irányítók
Anyagi elismerés	1	3	2
A munkahely klímaviszonyai	2	2	3
A munkahely zajszintje	3	4	5
Munkahelyi anyagmozgatás	4	1	1
Fizikai munkát könnyítő tényezők	6	6	8

4. Néhány általános következtetés

1. Az információk differenciált, statisztikai jellegű feldolgozása arról tanus-
kodik, hogy a termelő munka jobb megszervezése jelenleg legaktuálisabb felada-
tainak határozott arculata van; számos közös, általánosan kiemelkedő probléma
van a legkülönbélebb iparágakhoz, technológiai ágazatokhoz, kis- és nagyüzemek-
hez tartozó munkahelyeken. Ezek kiemelése, a figyelem rájuk irányítása, és
konkrét fejlesztési irányelvek kiadása, intézkedések megtétele, a tárgyi és sze-
mélyi feltételek iparvezetési, és vállalati, üzemi biztosítása, - tehát objektív
alapot megteremtése és megfelelő közvélemény kialakítása együtt - jelentős mér-
tékekben gyorsíthatja meg számos területen az előbbrejutást (pl. az új létesítmé-
nyek beruházási tervében a komforttényezők fokozottabb figyelembevétele, a mű-

szaki előkészítés racionálisabb kialakítása, az anyagi-erkölcsi ösztönzők hatékonyabb formáinak alkalmazása stb.).

2. A munkásokat elsősorban a saját munkájuk, munkahelyük, munkakörülményeik és környezetük érdekli. Az ezeket érintő tényezőkről van véleményük és ez - éppen a statisztikai adatok és a lefolytatott okvizsgáló csoport-interjúk tanulsága szerint - érett, kialakult vélemény. Ezért - az okvizsgálatokkal kiegészítve - alapja lehet:

- a) a folyamatos fejlesztésnek; a racionalizáló szervezés keretében a termelékenység fokozásának (beleértve a minőség javítását, a ráfordítás csökkentését), a munka kulturáltabbá, könnyebbé tételének
- b) az üzemi demokrácia frázisok nélküli, érdemi fejlesztésének^{10/}
- c) a vezetők, szakmai funkcionális szervek szakembereivel és a munkások véleménye kölcsönös megismerésének, a problémák és megoldások közös megvilágítása útján a "vállalati kollektív nézőpont", közös szemlélet kialakításának.

A foglalkozási főcsoportonkénti véleményszóródások elemzése arra mutat, hogy, fontos feladat a munkások, a termelésterületi vezetők és funkcionális irányító szervek szakembereivel közötti kölcsönös szakmai kommunikáció fejlesztése, intézményessé tétele.

3. Az okvizsgálatok tapasztalatai szerint a problémák helyes feltárása és konkrét, eredményes megoldása a helyi körülmények beható ismerete és sokoldalú mérlegelése alapján valósítható meg. Ezért szükséges és hasznos módszeresen és mélyen tanulmányozni az üzemi valóságot és arra felépíteni a fejlesztés különböző ágai szervezési vonatkozásainak rövid és hosszútávú akciótervét. Ez egyaránt vonatkozik a jelen kutatásban tanulmányozott, közvetlen termelő munkahelyekre és a vállalatok valamennyi egyéb fizikai és alkalmazotti munkaterületére.

E cél elérésének fontos eszköze a termelő munka egyes területével közvetlenül foglalkozó munkások, vezetők, specialisták véleményének szisztematikus

^{10/} A felvétellel szemben kizárólag azokban a termelőegységekben mutatkozott a dolgozók részéről ellenállás, ahol korábban már végeztek valamilyen közvéleménykutatást, amelynek eredményéről, hatásairól az érintettek személyes információt nem kaptak; "utána nem történt semmi".

megismerése; a munkafolyamatok műszaki-gazdasági-emberi vonatkozásainak együttes számbavétele; a helyzetképnek lehetőség szerinti objektív módszerekkel történő kiegészítése. Ezekből a jelenségekől kiindulva célszerű a folyamatokat visszafelé göngyölitve elemezni, s a tennivalókat meghatározni, függetlenül attól, hogy azok a vezetés mely szintjére, illetve milyen szakmai tevékenységekre vonatkoznak.

Az ilyen elemzések a vállalati viszonylatban a munka üzemi, műhelyi szerveztségének fokozásához adnak gyakorlati utmutatást, a szintetizált tapasztalatok pedig az iparvezetés és a kutatás számára jelzik a tennivalókat.

Összefoglalva az ismertetett vizsgálódást és a leszárt tapasztalatokat, úgy véljük, hogy a bemutatott eljárás egyike a munkaszervezés területén a haladást elősegítő, célszerű módszereknek. Az ennek felhasználásával végzett vizsgálatból kapott, sem reprezentatív mértékűnek, sem teljes körűnek nem nevezhető helyzetkép és a néhány kiragadott következtetés is számos tennivalóra, ezen belül további, a módszerrel, az egyes szerveztségi tényezőkkal, s ezeknek kölcsönhatásával összefüggő kutatások jelentőségére hívja fel a figyelmet.

Szalabai Ernő:

A IV. ÖTÉVES VÁLLALATI TERVEZÉS TAPASZTALATAI^{x/}

Vállalatunk először az 1971-75 közötti időszakra készített önállóan középtávu tervet. Amikor most, kellő távlatból visszapillantva, értékeljük e munkát, világosan látjuk, hogy hol jelentkeztek a terv kidolgozása során bizonyos hiányosságok. Ezek abból fakadtak, hogy vállalatunknak még nem volt kellő jártassága a hosszabb távu önálló tervmunkában.

A Duna Cípőgyár a fenti időszakra vonatkozó IV. ötéves tervét 1970-ben készítette el. A tervkészítés során a figyelembevett periódust nem szakítottuk ki a megelőző éveket jellemző fejlődésből. Azok a tendenciák, amelyek döntően meghatározták az ötéves tervben érvényesítendő fejlesztés irányát, nem 1970-ben mutatkoztak meg először, hanem már évek óta érezhetőek voltak. Melyek voltak a fejlődés jellegzetes tendenciái, amelyekkel vállalatunknak mindenképp számolnia kellett az ötéves terv kidolgozása során?

A tervezést befolyásoló külső és vállalaton belüli adottságok

1968-tól a munkaerő nagyobb fokú áramlása indult meg, minthogy megszűntek a munkahely változtatással járó hátrányok. Már ez a körülmény önmagában élénkebb munkaerőmozgást eredményezett. Később a szabályozó rendszer hatása még csak fokozta a munkaerőmozgás ütemét. Az 1968-1970. között érvényben lévő jövedelemszabályozási és anyagi érdekeltségi rendszer mintegy ösztönözte vállalatainkat új munkaerő felvételére. Az akkori jövedelemszabályozási rendszer egyetlen fő mutatót ismert: az átlagbér mutatóját. Ez a szabályozás nem szabott határt a vállalati összlétszámnak. Mivel az 1968. évi eredmények általában kedvezőek voltak, a vállalatok jelentős részesedési összegeket fi-

^{x/} Az MTA Ipargazdaságtani Kutatócsoportja a középtávu vállalati tervezéssel foglalkozó kutatásához 16 iparvállalati vezetőt is felkért, hogy meghatározott nézőpontok alapján értékelje vállalata IV. ötéves tervezésének tapasztalatait. A jelen cikk - a gyár igazgatóhelyettesétől - a Duna Cípőgyár tervezését elemző tanulmány alapján készült.

zettek. A nagyobb jövedelem csábító hatása azonban csak egyes ágazatok részéről érvényesült. A könnyűipar ezekben az években - bizonyos értelemben mind a mai napig - az egyik legrosszabb jövedelmű ágazat. Ennek figyelembevételével érthető az a radikális munkaerőmozgás, amely 1968-1970. között az egész könnyűipart és azon belül vállalatunkat is jellemezte.

Vállalatunk a tervkészítés időpontjában sokkal kevesebb szakképzett munkaerővel rendelkezett, mint 1968-ban. A felsőbb szervek elvárása vállalatunkkal szemben azonban nem változott. Ennek az elvárásnak vállalatunk csak abban az esetben tudott volna megfelelni, ha nagyobb teljesítményű gépek beállításával ellensúlyozza a munkaerő-kiesésből adódó veszteségeket. Ez a körülmény határozta meg a IV. ötéves terv egyik fő célkitűzését: rekonstrukciót kell végrehajtani, melynek révén vállalatunk képessé válik az 1975-ben elvárt lábbeli mennyiség legyártására.

A munkaerő mozgás különösen a fővárosban volt jelentős. A Duna Cipőgyár 1970-ben Hatvan határában új gyáregységet létesített, hogy munkába állíthassa az ott jelentkező új munkaerőket.

Vállalatunk a piachoz való rugalmasabb alkalmazkodás biztosítékaként kezelte az előzőekben említett rekonstrukciós folyamatot. Terveink szerint a rekonstrukció maradéktalan végrehajtása nemcsak a felsőbb szervek részéről megnyilvánuló elvárások teljesítését fogja biztosítani, hanem egy új, korszerűbb gyártmánystruktúra kialakításával megnyitja a meglévő piaci igények magasabb szinten történő kielégítésének útját is.

A IV. ötéves terv elkészítésénél kiindulási alapul három tényező: a budapesti munkaerőhelyzet romlása, a vidéki ipartelepítés fejlesztése, és a korszerűbb gyártmány szerkezet kialakítása által meghatározott rekonstrukció végrehajtása szolgált.

Távlati fejlesztési koncepció

A cipőipari vállalatoknál a hosszabbtávú elképzelések kidolgozása meglehetősen sok kockázattal jár. A könnyűipari termelés igen érzékeny a divat változására. A magyar könnyűipar - és ezen belül a cipőipar - jelenleg nincs abban a

helyzetben, hogy jelentősen befolyásolja a divatot. A cipődivat irányítója jelenleg Olaszország és Franciaország. A magyar cipőiparnak alkalmazkodnia kell a nyugati divatirányzatok hazai hatásához. Ily módon nem rendelkezünk kellő mennyiségű információval a távlati műszaki fejlesztési intézkedések kidolgozására. Az ötéves előrebecslés is elég bonyolult és komplex feladat, és még nehezebb hosszabb távu fejlesztési koncepció megalapozása.

A rekonstrukció megvalósításához vállalatunknak a képződő fejlesztési alapon kívül további fejlesztési eszközökre volt szüksége. Hosszulejáratu beruházási hitelszerződést kellett kötnünk a Magyar Nemzeti Bankkal. Az 1970-ben megkötött szerződés az 1975-ig felveendő teljes összeg visszafizetésének végső határidejét 1981-ben jelölte meg. Vállalatunk a IV. ötéves terv koncepciójának kialakításakor ugyan nem dolgozott ki az 1975. éven túlmutató távlati elképzeléseket, a hitel visszafizetésének rögzített időpontjal - indirekt módon - mégis egy hosszabb távu terv körvonalainak felvázolására ösztönözték.

Bizonyos feszültséget jelentett tehát az, hogy a IV. ötéves terv kidolgozásának időpontjában vállalatunk kényszerítve volt egy aránylag hosszú távu jövedelmezőségi koncepció kialakítására, holott - a divat állandó változásából adódóan - a cipőiparban rendkívül nehéz megalapozott fejlesztési elképzeléseket kidolgozni öt évet meghaladó időszakra. Hosszu távu stratégiai koncepció kidolgozása a cipőiparban más okok miatt is rendkívül problematikus. A cipőipari vállalatok cselekvési szabadságát nemcsak a mindenkorli divatváltozások korlátozzák, hanem az adott vállalat nagyságából folyó hatásokat is figyelembe kell venni.

Egy 3000 főt foglalkoztató vállalat, mint amilyen a Duna Cipőgyár, magyarországi mértékkel mérve már nagyvállalatnak tekinthető, amelynek az életében fejlesztési szempontból egyáltalán nem hosszú idő egy ötéves tervidőszak. Figyelembe kell azonban venni, hogy csak lassabban tud alkalmazkodni a piaci igényekhez, mint a kisebb vállalatok; mégis nagyobb erőfeszítést jelent számára azoknak a jövedelemnövelő intézkedéseknek a kidolgozása, amelyek alkalmassá teszik stabil munkásgárda összetartására.

Ebből az ellentmondásból fakad, hogy a hosszabb távu vállalati terv megfelelő akció sugarát még nem sikerült megtalálni. A Duna Cipőgyár által kialakított hosszabb távu elképzelés - a vázolt ellentmondás következtében - a középtávu

terv készítésének időszakában szükségképpen azonos volt a stratégiai koncepcióval. Az eltelt évek folyamán az 1970-ben készített távlati koncepció - a bővülő információk nyomán - egyre finomodott. A felsőbb irányító szervek is egyre finomították és részletezték 1985-ig terjedő elképzeléseiket.

A vállalati stratégia és a kvantitatív tervezés kapcsolata

A vállalati stratégia kialakítása a magyar iparvállalatoknál viszonylag új feladat. A tervutasításos rendszerben a felsőbb irányítószervek konkrétan meghatározták a vállalatokkal szemben támasztott termelési és értékesítési követelményeket. Ily módon a vállalatok feladata a "felülről" meghatározott célok maradéktalan megvalósítására korlátozódott. A gazdaságirányítás 1968-ban bevezetett rendje az irányítás és a tervezés terén alapvető változást hozott. Ennek megfelelően meg kellett volna változnia a vállalati vezetők szemléletmódjának is. Egy ilyen szemléletmód változás azonban nem valósulhat meg rövid idő alatt. Ezért a IV. ötéves terv stratégiájának kialakításában helyenként még érződött a régi "beldegződések" hatása.

Kívánatos, hogy valamely stratégiai cél mindenkor az adott helyzethez legjobban igazodó optimális megoldást irányozza elő. Ha pl. elhatározzuk, hogy növelni fogjuk az előregyártott alkatrészek arányát, akkor nyilván a konkrét éves terv kapcsán sem hozunk olyan operatív döntést, amely ellentétben lenne ezzel a stratégiával. Ebben az értelemben azt mondhatjuk, hogy valamennyi rövid távra szóló vállalati döntés tulajdonképpen rutin-döntés, amelyhez csak a konkrét adatokat kell meghatározni. A fő célt a stratégia határozza meg, a döntés csak a konkrét volumen és a megfelelő időzítés ("mennyit és mikor") rögzítésére korlátozódik.

Az 1971-1975 közötti időszakra vonatkozó vállalati stratégia kialakításának - hosszabb távú elképzelésről lévén szó - elvileg már jóval korábban meg kellett volna kezdődnie. A gazdaságirányítás rendszerében bekövetkezett változás a stratégia kidolgozásának folyamatát megrövidítette; a vállalat csak 1968 után kezdte meg a koncepció felvázolását. Ez azzal a hatással járt, hogy a IV. öt-

éves időszakra szóló stratégia az ugyanerre az időszakra vonatkozó vállalati tervvel egyidejűleg volt csak kidolgozható.

A stratégia kialakításánál a következő hármas követelményt tartottuk szem előtt:

- a) a stratégiai célok legyenek összhangban a középtávu vállalati tervcélokkal;
- b) a stratégiai koncepció tárja fel e célok elérésének módszerét;
- c) tisztázza a stratégia a hosszú távu fejlődés biztosításának feltételeit.

A vállalati stratégia kidolgozása lényegesen messzebbre tekintő és átfogóbb elemzést, bizonyos mértékig más jellegű gondolkodási folyamatot igényel, mint a középtávu terv készítése. Az a körülmény, hogy a IV. ötéves időszakra a vállalati középtávu terv és a hosszú távu stratégiai célrendszer nagyjából "egy menetben" készült, nyilvánvalóan a szemléletbeni alkalmazkodásban mutatkozó "fáziseltolódás" következménye. Az V. ötéves terv időszakára a követelmények és az irányítási módszerek már jobban összhangba kerültek egymással. Az új ötéves terv elkészítése ekkor már elvállk a stratégiai célok kidolgozásától.

A stratégia kidolgozásának belső összefüggéseit leginkább a piaci igények és a vállalati lehetőségek összehangolására irányuló törekvések határozzák meg. Ez a legfontosabb, mert ebből vezethető le a vállalat alapfeladata. Ekkor nincs még konkrétan meghatározva a vállalati eredmény nagysága. Ebben a fázisban a cselekvés hosszú évekre előre látható irányvonalának a kidolgozása az elsődleges.

A vállalati tevékenység keretében előállított termékek divatérzékenysége miatt az 1976-1980-as tervidőszakra érvényesítendő stratégia kidolgozásához két alapvető kérdés tisztázását tartottuk nagyon lényegesnek:

- a) mekkora piaci kereslettel számolhatunk;
- b) milyen mértékben fejleszthetők a vállalat termelési kapacitásai.

Amíg a piaci kereslet várható volumene viszonylag szűk adatbázisra támaszkodva meghatározható - és ehhez igen jó támpontokat adtak az irányító szerv, illetőleg a különböző piackutató intézmények által rendelkezésünkre bocsátott trendszámok és egyéb prognózisadatok -, addig a termelési kapacitások fejlesztése csak nagyon széles adatbázis birtokában irányozható elő. A kapacitásbővítés kívánatos mértékének tisztázásához elsősorban a következőket kell ismerni:

- a gyártmányfejlesztés fő céljait, melyek a piaci kereslet változási irányait követik nyomon;

- a beruházási helyzet várható alakulását (ez dönti el, hogy milyen beruházási elképzelések megvalósításához számíthat a vállalat megfelelő kivitelezői kapacitásra);
- a várható munkaerőhelyzetet és a vidéki ipartelepítési lehetőségeket;
- az anyagbázis várható alakulását (a cipőipari tervezés eleve a rendelkezésre álló anyagválasztékból indul ki, mert a lábbelit tervezni csak rendelkezésre álló anyagból lehet).

A következőkben az 1970-ben kidolgozott középtávú terv stratégiai alapjait ismertetjük, majd feltárjuk azokat az okokat, amelyek a kidolgozott stratégia bizonyos módosítását szükségessé tették.

A kidolgozott vállalati stratégiai koncepció főbb elemei a következők voltak:

a) a kielégíthető piaci keresletet - saját piackutatási felméréseink és a vállalattal szemben a belkereskedelem részéről támasztott igények alapján - 6 000 000 párban célszerű előirányozni (ebből a külkereskedelemben 2 600 000 pár lábbeli értékesíthető);

b) a divatigény jobb kielégítése érdekében növelni kell a tartós termékek arányát a termelésben (ezt az tette lehetővé, hogy a polyuretán és PVC alapanyagú fröccsöntött technológiával készülő termékek előállítására irányuló kísérleteink eredményesek voltak), és új formaszorozatok beállításával a választék is bővíthető;

c) a célszerűnek látszó termelésbővítés csak nagyobb beruházással biztosítható, ezért részletes rekonstrukciós program is készült (amely lehetővé tette beruházási hitel felvételét);

d) a munkaerőlétszám bővítése a hatvani gyáregységben célszerű, mert - a helyi tanács felmérése alapján - ott megfelelő a munkaerő-kínálat;

e) fokozni kell a felső- és bélésbőrt helyettesítő anyagok felhasználását, ill. - műszaki fejlesztési tevékenységünkkel összhangban - növelni kell a formatalpak felhasználási arányát.

E stratégiai koncepció alap gondolata - a mennyiségi termelés fokozása és a korszerűbb gyártmánystruktúra kialakítása - ma is érvényben van, de bizonyos módosításokkal fog megvalósulni. Stratégiai elképzelésünk leggyengébb pontját a várható munkaerőhelyzet felmérése jelentette. A kitűzött célok megvalósításának állása már 1972-ben arra mutatott, hogy:

- az eredeti létszám-bővítési előirányzat nem lesz megvalósítható. Ez a körülmény azonban a termelési célra is visszahatott. Ennek megfelelően 1972. áprilisában módosítottuk a termelési célt is: 1975-re 5 millió pár lábbeli előállítását irányoztuk elő.
- A stratégia többi pontja változatlan maradt, csak az ötéves - illetőleg ekkor már csak három és fél éves - terveinket kellett átdolgozni. Célkitűzéseink, cselekvéseink főbb iránya ma is ugyanaz, mint amit 1970-ben kialakítottunk. A vállalati döntéseket a ma is érvényesülő alapvető stratégiai célokkal összhangban hoztuk, a vállalati éves tervek viszont a stratégia megváltozott mennyiségi elképzeléseit tükrözik.

Intézkedési tervek

Vállalatunk, amióta önállóan dolgozza ki terveit, rendszeresen készít intézkedési terveket. Ezek két csoportra, a műszaki-intézkedési és a központilag előírt szervezés-fejlesztési tervek csoportjára bonthatók. Intézkedési terveink szoros összhangban állnak stratégiánkkal: voltaképpen a stratégiában megfogalmazott célkitűzések konkrétabb, de nem számszerű újrafogalmazását tartalmazzák.

Az 1970-ben elkészített középtávu tervünkben meghatároztuk - az éves tervekben majd részletesen is kidolgozandó - műszaki intézkedések fő területét. Így például előirányoztuk, hogy az 1968. és 1970. között beszerzett gépi berendezéseink és felszereléseink optimális kihasználása érdekében, javítani kell a technológiai szervezettség színvonalát, mivel még mindig sok a kézi művelet. Egyes gyártási technológiák speciális gépei hiányoznak, mint például a bőrhegytetítő anyagok feldolgozásához a többréteges szabást biztosító automata szabásgépek, a kívánt termelékenységi színvonalat ily módon megfelelő gyártmány- és gyártásfejlesztési intézkedésekkel, jobb szervezési módszerek alkalmazásával kívánjuk elérni. A mennyiségi növekedés mintegy háromnegyedét a termelékenységi színvonal emelésével fogjuk elérni, amelynek érdekében konkrét műszaki intézkedési terveket dolgoztunk ki.

Vállalatunk tehát a műszaki, szervezési intézkedéseket a stratégiai célokkal összhangban alakította ki. Az intézkedési terv keretében voltaképpen a straté-

giában megfogalmazott célok öltöttek konkrétabb formát. Az egymást követő évek tervelben ugyanazok a célok egyre határozottabb konturokat kaptak.

Vállalatunknál a szervezési tervek elkészítése korábban decentralizáltan történt: valamennyi tervfejezet tartalmazott szervezési intézkedéseket. Amikor azonban felsőbb szerveink határozatot hoztak a munka- és üzemszervezési középtávu tervek készítéséről, mi is megkezdtük az eddig decentralizált szervezési tervek összefogását. Ezt követően (1973 óta) már centralizáltan, egyetlen osztályon összevontan folyt a szervezési tervek kidolgozása. Az új öt éves (1976-1980) terv szervezési része már ebben az új szervezeti megoldásban készül. A mennyiségi tervek elkészítésekor már biztosítani lehet majd a tervezett szervezési intézkedések hatását.

Az elmúlt évek során intézkedési terveink - az alapcélkitűzések változatlan-sága ellenére - bizonyos változásokon mentek keresztül. 1970 és 1972 között a műszaki szervezésben elsősorban arra törekedtünk, hogy a technológiát termelékenyebb berendezések üzembe állításával fejlesszük. 1973-1974-ben viszont a meglévő gépek és berendezések jobb kihasználása került előtérbe. Egyben a munka termelékenységét javító olyan intézkedések bevezetését irányoztuk elő, amelyek révén dolgozóink a munka intenzitásának növelése nélkül képesek a korábbinál nagyobb mennyiségű termék előállítására. Ez a folyamat természetesen csak egyes munkahelyek átszervezésével, illetve több munkaművelet ésszerűsíté-vel valósulhat meg. Vállalatunk felismerte, hogy az elmúlt időben korántsem használta ki teljes egészében az emberi munka szervezésében rejlő tartalékokat. E felismerés jelentőségét aláhuzza az a tény, hogy a magyar cípőipar termelékenysége elmaradt a fejlett cipőgyártással rendelkező tőkés országok termelékenységi színvonalától.

A vállalati stratégia messzire tekintő jellegéből fakad, hogy változtatása csak kivételesen, a nagyobb időhorizontot érintő kormányzati döntések nyomán válhat szükségessé. A szervezési intézkedések nagy részét viszont a rövidebb távu feladatokhoz való alkalmazkodás igénye váltja ki. Ebből következik, hogy a szervezési intézkedési terv megváltozása nem érinti a vállalati stratégiát. Ennek a megváltozása viszont szükségképpen kihat a szervezési terv módosítására.

Alternatívák a tervezésben

A gazdasági életben általában nincsenek egészen egyértelműen leírható szituációk, inkább a különböző irányú tendenciák kölcsönhatása figyelhető meg. Ebből következik, hogy képtelenség felmérni valamennyi, egyszerre, egy időben érvényesülő szituáció hatását. A főbb alternatívák kidolgozása mégis szükséges. Mielőtt leírnánk, hogy ez milyen módon valósult meg az 1971-1975 évre szóló tervünk elkészítése során, néhány szóval célszerűnek látszik érzékeltetni az adott célpipari vállalat esetében leginkább sajátosnak tekinthető alternatívákat. Hangsúlyozni kívánjuk azt is, hogy ezek az alternatívák a vállalati stratégia kidolgozásakor felmerülő, a cselekvés irányát hosszabb távra meghatározó alternatívák, melyeket el kell határolni az éves tervek kidolgozása során felmerülő cselekvési változatoktól.

A fejlesztési stratégiát érintően két - egymással összefüggő, így inkább csak a fejlesztés két vetületét jelentő - döntési alternatíva adódott. Az egyik: a már meglévő oroszlanói gyáregységünket fejlesszük-e tovább, vagy alapítsunk másutt egy újabb gyáregységet? A másik: a termelésnek a jelenlegi szervezeti keretek közötti bővítését az adott termékstruktúra milyen átalakításával kapcsoljuk össze? Utóbbival kapcsolatban:

- a) a tervezett termelésnövekedés melyik gyártmánycsoportban következzen be,
- b) a gyermek lábbelik 1970-ben értékesített mennyiségének megtartásával az öt-éves időszak végéig folyamatosan korszerűsítsük-e a választékot?

E két alternatíva a vállalati stratégia legfontosabb területeit fogja át.

A végleges IV. ötéves tervbe már csak az egyik fő változat kerülhetett be, így a döntést még a terv elkészítése előtt meg kellett hozni. Ehhez az alábbi információk álltak rendelkezésünkre:

a) A vidéki ipartelepítés lehetőségei

E lehetőségeket 1967-ben még egy korábbi energiapolitikai elképzelés motíválta. A kedvezőtlen termelési adottságokkal bíró szénbányák fokozatos megszüntetésére irányuló törekvés egy-két oroszlanói bányüzemet is érintett. Az ott élő

lakosság életszínvonalának fenntartása érdekében új munkaalkalmakat kellett teremteni a korábban a háztartásban tevékenykedő bányász-feleségek számára. Eből a célból hozták létre a Duna Cípőgyár oroszlányi gyáregységét is.

Az energiahelyzet megváltozása nyomán azonban felül kellett vizsgálni az oroszlányi bányüzemek egy részének megszüntetésére vonatkozó elhatározást. Ez viszont az Oroszlányban telepített új üzemek potenciális munkaerőbázisát erősen szűkítette. Amilyen mértékben a bányászok újra elfoglalták régi munkahelyüket az oroszlányi bányákban, olyan ütemben léptek ki a bányász-feleségek a Duna Cípőgyár ottani üzemegységéből.

Ilyen körülmények között gyors döntést igényelt az oroszlányi gyáregységünk fejlesztésének kérdése. Vállalatunk vezetősége úgy döntött, hogy a IV. ötéves terv időszakában nem fejleszti tovább az oroszlányi gyáregységet, hanem egy másik vidéki telephelyen hoz létre újabb, fokozatosan továbbfejleszthető termelési kapacitást.

Hatvan város tanácsának tájékoztatása alapján, Hatvan környékén jelentős létszám foglalkoztatottságára nyílt lehetőségünk.

A stratégiai döntés ennek megfelelően a következő volt:

- az oroszlányi gyáregység fejlesztése a tűződei kapacitások létrehozásával befejeződik;
- a hatvani gyáregység fejlesztése viszont nem korlátozódik a tűződe létrehozására. A gyáregységet alkalmassá kell tenni készáru kibocsátására is. (Ilyen módon szinte teljesen komplett gyárat kellett Hatvan körzetében létrehoznunk - az IV. ötéves terv folyamán - saját erőből.)

b) A gyártmányösszetétel megváltoztatásának lehetőségei

Célunk olyan termékstruktúra kialakítása volt, amely a későbbiekben is képes rugalmasan alkalmazkodni a divat változásaihoz. A világpiaci tendenciák és a rendelkezésre álló hazai nyersanyagbázis figyelembevételével a bőrhelyettesítő műanyagok felhasználásának fokozása mellett döntöttünk. E stratégiai döntés megvalósítása, illetve a megvalósításhoz vezető út kiválasztása ismét alternatív lehetőségek közötti választásra kényszerítette vállalatunkat.

Az eddigiekben már szoltunk a munkaerőállomány csökkenéséről. A továbbiakban szeretnénk rámutatni a várható munkaerőhelyzet és a gyártmányösszetétel megváltoztatása között fennálló összefüggésre, valamint az ebből eredő stratégiai döntés előkészítésére.

A kilépések számának fokozódása mellett vállalatunkhoz is beléptek új dolgozók. Az újonnan felvettek átlagos szakképzettségi színvonala azonban alacsonyabb volt, mint a kilépőké. Ennek fő oka, hogy a cipész szakma egyre kevésbé vonzó a fiatalok számára.

A választás úgy merült fel, hogy folytassunk-e intenzív létszámbővítést politikát, vagy építsünk csak a meglévő létszámra, és olyan gyártmányösszetélt alakítsunk ki, amit a meglévő szakképzettségű létszámmal is elő tudunk állítani. Vállalatunk vezetősége az utóbbi lehetőséget választotta. Ennek érdekében előirányoztuk az előre gyártott alkatrészek részarányának növelését. Így pl. egyre több formatalpat kívántunk felhasználni. Oly módon kívántuk átalakítani a Duna Cipőgyár termékstruktúráját, hogy mindinkább az összeszerelő jellegű gyártás legyen a jellemző. Az összeszerelő gyártást ugyanis a cipőipari szempontból képzetlen munkaerő is, viszonylag könnyen el tudja sajátítani. Ennek a stratégiának jegyében született az a döntés is, mely szerint a középtávu tervidőszakban teljesen megszüntetjük a nagy munkalgényességű - az un. keresztülvarrott - lábbelik gyártását.

Az eredeti stratégiai célok leglényegesebbje - mint arra már a korábbiakban utaltunk - az volt, hogy 1975-re a termelés színvonala érje el a 6 000 000 párt. A termelési feladatra nézve nem is dolgoztunk ki a stratégiai célok meghatározásakor (1970-ben) más alternatívát. Különböző megoldási változatok csak az egyes részfeladatokra készültek, így pl. a termelés növekedésének éves ütemére, a munkaerőlétszám bővítésére, a termelékenység növekedésére, a nyereség évenkénti mértékére, a személyi jövedelem alakulására. Mindezekhez ugyanis már elég sok információ állt 1970-ben a vállalat rendelkezésére.

A vállalati nyereség tervezett színvonalát nem tekinthettük véglegesnek, inkább csak a további számítások kiindulópontjának. Arra alkalmas volt, hogy számításokat végezhessünk a bérfejlesztés és a részesedés kapcsolatáról (különböző nagyságu fejlesztési lehetőségek, mint számítási variánsok figyelembevételével).

A bérfeljesztési döntés alapja az életszínvonal-politikából vállalatunkra háruló kötelezettségek teljesítése volt. A cipőipari munkások átlagbére ebben az időben meglehetősen alacsony volt. Így elsődleges feladatként tűztük ki, hogy dolgozóink bérszínvonalát emeljük, mégpedig az iparági átlagnál nagyobb mértékben.

A végleges középtávu tervbe azután minden esetben az akkor optimálisnak tekinthető változat került. Ez a körülmény azonban nem jelentette azt, hogy a mérlegelés minden tekintetben kellően alapos volt. A tervbe hibák is csusztek.

a) Semmilyen formában nem számoltunk a jövőben bekövetkező események bizonytalanságával. Egész középtávu tervünket az a törekvés hatotta át, hogy a kockázatot minimálisra csökkentsük. Az előre nem látható körülmények bekövetkezése azonban az "átlagosnál" is nagyobb kockázatvállalásra kényszerítette a vállalatot.

b) Az egyes alternatívák közötti választás eleve szűkítli a cselekvés utját. Vállalatunk tovább korlátozta ezt azzal, hogy az elvileg lehetséges utak közül csak egyetlen egyet jelölt ki tervfeladatul, bár nem volt egyértelmű biztosíték a kiválasztott ut optimális voltára.

c) A terv egyes fejezetei rendkívül szorosan kapcsolódnak egymáshoz, tehát egy másik alternatíva választása az összes érintett tervfejezet megvalósulását megkérdőjelezi. Vállalati információs hálózatunk még nem olyan fejlett, hogy valamennyi döntést hozó szerv előre meg tudná ítélni döntésének várható összes kihatását.

Vállalatunk számára már 1970-ben is nagyon sok adottnak tekinthető szituáció volt, amelyek megakadályozták tényleges alternatívák kidolgozását. Abban az esetben, ha az államközi szerződések meghatározzák, hogy az egyes években mennyi a demokratikus piacokon eladható mennyiség, akkor már nincs sok választási lehetőségünk. Természetesen azért a vállalat piacpolitikáján mulik, hogy egy adott keretet milyen konkrét tartalommal tölt ki.

A tervezés információ-bázisa

A reális tervezés szempontjából nagyon hátrányos, hogy az információbázis egyes elemei nem egyformán részletezettek. Egyes információk feleslegesen részletesek, mások viszont tulságosan elnagyoltak.

Vállalatunk számára a külső információk közül a legfontosabbak azok, amelyek a gazdasági környezet hatását közvetítik, a gazdasági környezet mindenkoril állapotáról tájékoztatnak. Kedvezően hat a tervezés biztonságára, ha tudjuk, hogy a szabályozási rendszer fő elemei nem változnak a tervidőszak során.

A szabályozó rendszer minden érdemi változása maga után vonja középtávu tervünk megfelelő részének megváltozását. 1971-től a következő szabályozókban voltak olyan változások, amelyek tervünk alakulására is kihatottak:

a) Központi béremelési intézkedést hoztak (ennek a népgazdasági és vállalati szempontjából egyaránt helyes intézkedésnek az értelmében a központi béremelésre fordítható összeget és annak közterheit a vállalatnak kell biztosítani a termelékenységek emelése révén; vállalatunk termelékenysége azonban annyira kedvezőtlenül alakult, hogy a tervben kitűzött saját bérfejlesztés lehetősége is kérdésessé vált);

b) a demokratikus export állami adózási rendszerét a középtávu terv öt éve alatt ötször módosították (a módosítások - bár legtöbb esetben vállalati vagy iparági kezdeményezésre történtek - a középtávu terv 1970-ben rögzített előirányzatait jelentősen érintették);

c) módosult a tőkés export utáni állami támogatási rendszer;

d) bizonyos mértékben megváltozott a belföldi árrendszer is, amely a gyermeklábbelik dotálásának mértékét módosította.

A felsorolt négy központi változtatás következtében az 1970-ben elkészített középtávu tervből - az ötéves időszak előrehaladtával - egyre kevésbé lehetett számszerűen levezetni az egyes esztendőket tervét (különösen vonatkozik ez az 1975. évi tervre).

A tervezett központi változásokról 1970-ben még nem kaptunk információt, így azokat be sem építhettük a középtávu tervbe. A vállalati tervek stabilitása érdekében kívánatos volna a szabályozóknak az ötéves időszakon belüli változtatását a minimumra szorítani.

Elégtelennek bizonyultak a munkaerőhelyzetre vonatkozó külső információk. Vállalatunkat a tervekészítés időpontjában nem tájékoztatták a vidéki ipartelepítés várható alakulásáról. Váratlanul ért tehát bennünket a Budapest környékéről bejáró dolgozóink fokozatos kilépése. A főváros környékének lakosait a lakóhelyükön telepített üzemekben adódó munkalehetőség elvonta.

Befolyásolta tervezésünket az igények strukturájának megváltozása is. A hazai fogyasztók sem tekintik ma már a cipőt csak szükségleti cikknek, hanem inkább divatcikkeknek tartják. Ezért ma előtérbe kerül a fogyasztó megnyerése, vásárlásra ösztönzése. Ahhoz, hogy az egyre növekvő igényeket támazstó belföldi piacon versenyképesek maradjunk, mindinkább divatos lábbelket kell kínálnunk. Ezért egyre fontosabb, hogy a cipőipar fejlődéséről idejében - minél megalapozottabb - információkat kapjunk. Jelenleg vállalatunk a cipőipar fejlődésére vonatkozó információkat a hasonló profilu vállalatok meglátogatása, valamint kiállítások, prospektusok, adatelemzések révén kapja meg. Valamennyi információs csatorna közös hibája: nem biztosít elég gyors tájékoztatást. A divatot irányító olasz és francia cipőipari vállalatok kiállító termelben és piacain csak akkor látható a cipő, mikor ezek a cégek már berendezkedtek a kérdéses típusok sorozatgyártására. Amíg a magyar cipőipar a fenti uton megismeri a legujabb divatot és termékeit ahhoz igazítja, minimálisan egy év telik el. Addigra esetleg már nem is lesz divatos a termék. Egyetlen módon lehet csak ezt a folyamatot megrövidíteni: ha a fejlesztésre közvetlenül a tervező intézetekkel állapodunk meg. Ez az ut valószínűleg költségesebb lesz, de ez a költségemelkedés egy differenciált árrendszerrel ellensúlyozható lenne.

Az információ-csere során nézetünk szerint az irányító szervek a vállalatól túl részletezett adatokat igényelnek. Igy pl. felsőbb szerveink 1970. II. félévében adatot kértek arra nézve, hogy mennyi lesz 1973-ban a 19-22-es bébicipők lemeztalp felhasználása. Ennyire részletesen nem célszerű az anyagfelhasználási adatokat megtervezni, mert a tényleges felhasználás nagyon sok olyan tényezőtől függ, amelyek csak később tisztázhatók. A kívánt információk túlrészletezettsége azzal a veszéllyel is jár, hogy a vállalatot rákényszerítik, hogy olyan számokhoz való ragaszkodásra, amelyek az idő múlásával elavulnak. Ha viszont a vállalat tulateszi magát ezeken az elavult adatokon, akkor a középtávú terv hitele szenved csorbát. Véleményünk szerint javítana a helyzetet, ha felesleges szerveink - az iparág sajátosságaiból folyóan - az ilyen jellegű kölcsönös információkat prognózisként kezelnék. Elegendő lehetne a főbb arányszámok - egy bizonyos tőrészhatáron belüli - megadása.

Ehhez a témához kapcsolódik az információk időhorizontjának kérdése. Cél-

szerű lenne rögzíteni azt az időperiódust, amelyre vonatkozóan a vállalat viszonylag pontosan tud előrejelzés jellegű adatot adni. Véleményünk szerint ez nem lehetne hosszabb egy vagy másfél évnél.

Vállalatunk belső információs rendszerét a külső igények szem előtt tartásával építettük ki. Két információs csatornarendszert (alrendszert) hoztunk létre. Az egyik a "kivülről" jövő információkat feldolgozó, értékelő alrendszer (ebbe elsősorban a műszaki információk érkeznek, és például a cipődivat várható alakulásának előrejelzése).

A másik a "kivülre" információt adó alrendszer, amelyen főként gazdasági jellegű információk áramlanak (végig kíséri a termelési érték összetevőinek alakulását, összeveti a terv és tényadatokat). A terv teljesítését jelző információk egyben a várható tendenciák előrebecslésének alapja. A jövőt jelző információk és elemzések pedig egyuttal a tervezés megalapozottságának fokozását is szolgálják.

Ezért belső információs rendszerünkben nem különülnek el egymástól a tervezéssel kapcsolatos és a más jellegű információk. Minden adatot hasznosítunk a terv érdekében, de nincs külön tervezési információs rendszer.

Vállalatunknál számítógépes adatfeldolgozási módszereket még nem alkalmaztunk. 1974-ig még nem merítettük ki teljesen a középgepes adatfeldolgozásban rejlő lehetőségeket sem, ezért egyelőre nem foglalkozunk a számítógépes tervezés megvalósításával.

Összefoglaló megjegyzések, tervezett változtatások

A IV. ötéves tervidőszakban vállalatunk magatartását a külső körülmények változásához való szakadatlan alkalmazkodás jellemezte. Többnyire csak csekély lehetőségünk volt arra, hogy a váratlan környezeti hatásokat ellensúlyozzuk. Ötéves tervünk legbizonytalanabb eleme a munkaerő alakulása volt. Az ebből eredő negatív következményeket teljes egészében nem tudtuk kiküszöbölni (bár csaknem valamennyi intézkedésünk ezt célozta). Ennek főbb oka: a fiatalok érdeklődésének csökkenése a cipész szakma iránt; a munkaerővándorlás növekedése;

a vidék iparosodásának fokozódása; a kétműszakos üzemtől való idegenkedés. Így a létszám jelentősen csökkent. Ennek következménye volt a termelés csökkenése is. Ellensúlyozásként a vidéki ipartelepítés meggyorsítására intézkedtünk, s ez - rövid távon - két kedvezőtlen következménnyel is járt: a tapasztalatlan munkaerő nem tudott olyan hatékonyan termelni, mint a begyakorlottabb; előre nem látott többletköltségek merültek fel; ez a nyereség csökkenését, valamint a hosszú távu elképzelések módosítását eredményezte. A nyereségcsökkenés ellensúlyozása érdekében megkíséreltük a termékstruktúra átalakítását és a gyártási profil bővítését.

A jövőben vállalatunk tervezési tevékenységét illetően több módosítást kívánunk bevezetni. Mindenekelőtt a tervezés módszertanában tartunk szükségesnek változásokat. Határozottabban érvényesíteni kívánjuk a jövőben egyfelől a középtávra készülő terv és a stratégia, másfelől a tervelőirányzatok készítésének módszertani megkülönböztetést. Korábban a vállalat éves terve a középtávú tervből adódott, éspedig a tárgyévre eső feladatok mechanikus elhatárolása révén. Az ilyen tervezés azonban nem tudja figyelembe venni azokat a változásokat, amelyek a középtávú terv addig eltelt időszakában bekövetkeztek. Éppen ezért célszerűnek tartjuk a folyamatos tervezés megvalósítását. Kívánatos, hogy az éves terv három fő forrás alapján készüljön:

- a) a középtávú vállalati stratégia,
- b) az eddig eltelt időszak tényezői,
- c) a környezetből beérkező új információk.

Vállalatunk eddig az éves szerződések megkötésénél igyekezett az ötéves tervben rögzített keretszámokhoz igazodni, és nem mérlegelte a bekövetkezett környezeti változásokat. Ily módon nagyobb mennyiség szállítására vállalt kötelezettséget, mint amennyit teljesíteni tudott. Az éves termelési előírás alapjául szolgáló - demokratikus relációju - szerződéseket az előző év májusában kellett megkötni. A szerződéskötés időpontjában csak a megelőző év tényezőit ismertük, tehát az 1974. évre vonatkozó szerződéseknel az 1972. évit. (A tényleges 1973-as lehetőségeink ekkor még nem voltak ismeretesek. Az 1974. évre szóló szerződés csak azt tartalmazhatta, amit gyártani és értékesíteni kívántunk, ill. amit a partnereink elvártak tőlünk, de nem azt, amire az 1974. évben ténylegesen képesek voltunk.)

A középtávu terv és az éves tervek közötti jobb összhang érdekében a következőket tartjuk szükségesnek:

- a) folyamatosan ellenőrizni kell a középtávu terv végrehajtását,
- b) az időközi változásoknak megfelelően a következő évek terveit folyamatosan át kell dolgozni, az előirányzatokat az új körülményekhez kell igazítani,
- c) az exportszerződések megkötése előtt ki kell alakítani a termelési adottságoknak megfelelő éves elképzeléseket.

A felsorolt változások egy részét már az 1975. éves tervünk kialakítása során megpróbáltuk alkalmazni. A módszer teljes körű bevezetésére az V. ötéves terv (valamint az ehhez kapcsolódó éves tervek) kidolgozásánál kerül sor.

Tóth Józsefné:

A MUNKAERŐMOBILITÁS KUTATÁSA A SZOVJETUNIÓBAN

A szovjet szakirodalom a munkaerő mozgásához, a munkaerő mobilitásához a következő jelenségeket sorolja:

1. Demográfiai mozgás (az idősebb korosztályok nyugdíjba vonulása, a munkahely elhagyása halálozás, betegség miatt, fiatal nemzedékek bekapcsolódása a termelésbe, bevonulás a hadseregbe és leszerelés stb.);
2. Társadalmi mozgás (a falusi lakosság városba áramlása az urbanizáció következtében; a munkások távozása a termelésből tanulmányaik folytatása céljából; az esti-, illetve levelező tagozaton végzett munkások átlépése mérnök - technikusai vagy adminisztratív beosztásba);
3. A technikai haladással és a gazdasági struktúra megváltozásával kapcsolatos munkaerőmozgás (a különböző ágazatokban foglalkoztatottak számarányának megváltozása, a kisegítő állomány és az alacsonyan képzett munkások arányának csökkenése, régi foglalkozások kihalása, új foglalkozások kialakulása, stb.);
4. Területi mozgás (három formában lehet végbé: végleges illetve ideiglenes áttelepülés; Ingázás; szezonális vándorlás. A területi mobilitás ideiglenes áttelepülés és szezonális vándorlás formája elsősorban Szibériára, illetve Kazahsztánra jellemző.);
5. Munkaerővándorlás. Míg a munkaerő mozgásának első négy formáját törvényszerű jelenségnek tartják, amely statisztikai törvényszerűségek alapján számitásba vehető és tervezhető, addig a munkaerővándorlást ösztönös jelenségnek tekintik, amely közvetlenül nem tervezhető.

A szovjet szakemberek véleménye szerint a munkaerővándorlást alapvetően két körülmény idézi elő:

- a dolgozó elégedetlensége a vállalatnál végzett munkával vagy annak körülményeivel, illetve magánéletének olyan tényezőivel, amelyek kapcsolódnak munkájához (pl. a lakás messze van a munkahelytől, nincsenek gyermekintézmények);

- a vállalat elégedetlensége a dolgozóval szemben.

A szovjet közgazdasági irodalom az esetek többségében a munkaerővándorlás fogalmához csatolja a dolgozó saját kérésére történő és a munkarend megsértése miatt bekövetkező munkahelyváltogatást, valamint a vállalaton ill. trösztön belüli áthelyezést is. Hangsúlyozzák, hogy a munkaerővándorlás igen jelentős társadalmi és anyagi veszteséget eredményez, mivel

- a szakmájukat megváltoztató dolgozók átképzésére fordított összeg igen jelentős,
- a munkahelyváltozás következtében nagy a munkaidő veszteség,
- csökken a termelékenység a dolgozó régi helyén töltött utolsó napjal és a beilleszkedés első napjai alatt,
- romlik a kibocsájtott termékek minősége,
- betanulási veszteség (egyéni, vállalati és társadalmi szinten egyaránt).

A munkaerővándorlás okait tanulmányozva felmérést végeztek 10 720 leningrádi munkás kilépéséről /5/ és eszerint a kilépések okai a következőképpen oszlottak meg:

I. A munkatevékenység körülményeivel való elégedetlenség: 35,7 %

1. A munkakörülményekkel való elégedetlenség 19,6 %

ezen belül:

nehéz fizikai munka	4,8 %
egészségi állapotnak nem megfelelő munka	4,0 %
éjszakai műszak	3,5 %
kedvezőtlen munkakörülmények	2,4 %
piszkos munka	2,2 %
egyhangu munka	2,0 %
nem megfelelő időtartamu szabadság	0,7 %

2. A fejlődési perspektíva hiánya 9,8 %

ezen belül:

szakképzettségnek nem megfelelő munka	4,3 %
a tanulási feltételeket nem biztosító munka	3,6 %

magasabb kategóriába való előlépés lehetőségének hiánya	1,9 %	
3. A munka szervezethez való elégedetlenség		3,7 %
ezen belül:		
gépek állapotával való elégedetlenség, a szükséges műszerek hiánya stb.	1,5 %	
zaj, túlóra	1,3 %	
leállás munkahány miatt	0,9 %	
4. A kollektívával és a vezetőséggel való viszony miatti elégedetlenség		2,5 %
ezen belül:		
rossz viszony az üzemvezetővel, a nor- mással és a vezetőség más dolgozóival	1,4 %	
rossz viszony a művezetővel	0,9 %	
rossz viszony a munkatársakkal	0,3 %	
II. <u>Lakás- és életkörülményekkel szembeni elégedetlenség</u>		27,5 %
ezen belül:		
gyermekintézmények hiánya	9,8 %	
a munkahely lakóhelytől való nagy távolsága	8,8 %	
lakásváltoztatás	7,7 %	
nincs remény lakáskiutalásra	2,0 %	
III. <u>Keresettel való elégedetlenség</u>		21,4 %
ezen belül:		
alacsony kereset	21,0 %	
időbéres munka lehetőségének hiánya	0,4 %	
IV. <u>Munkarend megsértése miatti munkahely változtatás</u>		1,2 %
V. <u>Egyéb okok</u>		14,5 %

A különböző rétegek munkaerőmozgása

A szovjet szakirodalom a munkaerővándorlás okait vizsgálva igen részletesen foglalkozik a dolgozók különböző csoportjai munkahelyváltoztatásának motivációival is /3/.

- A fluktuáció indítékai szerint az iparágak négy csoportját különböztetik meg:
- a nagyüzemi termelésben, ahol futószalagon és három műszakban dolgoznak (textilipar, gumiipar, élelmiszeripar) a munkafeltételekkel való elégedetlenségből fakadó kilépések aránya kétszer olyan magas, mint az iparvállalatok átlagában,
 - a női munkát alkalmazó iparágaknál (textilruházati, textilipar) az első helyen a lakás- és életkörülményekkel, valamint a gyermekintézményekkel való elégedetlenség áll a kilépések hátterében,
 - a fejlődési perspektíva hiánya gyakorol hatást az igen nagy arányban közép- és egyetemi végzettségű dolgozókat foglalkoztató iparágak munkaerőmozgására,
 - a nem termelő iparágaknál (kutatás, lakásellátás, kereskedelem, közétkeztetés) a fluktuáció fő oka a nem kielégítő bérezési rendszer.

Megállapították, hogy a munkahelyváltoztatások okai nemek szerint nagymértékben eltérnek egymástól. A férfiak elsősorban a nem a szakképzettségüknek megfelelő, a fizikailag nehéz, a piszkos munka, az éjszakai műszak, a tanulási lehetőségek hiánya miatt változtatnak munkahelyet. A nőknél első helyeken a fizikailag nehéz az egészségi állapotnak nem megfelelő munka és az éjszakai műszak állt.

Érdekes megállapításokat vontak le a munkahelyet változtatók indítékairól életkor szerinti bontásban: N.A. Aitov felmérést végzett a munkaerővándorlás okainak feltárása céljából 14 vállalatnál /16/. Az adatok azt bizonyították, hogy a munkábalépők 62,8 %-a, a kilépők 66,5 %-a 30 évesnél fiatalabb.

A kilépések indítékait vizsgálva megállapította, hogy a 30 éves és ennél fiatalabb dolgozók munkahelyváltoztatása hátterében elsősorban az alacsony kereset (a megkérdezettek 30,9 %-nál), a családi körülmények (17,2 %), a vezetéssel való rossz viszony (14,9 %), a tanulási feltételek hiánya (14,2 %) áll.

Egy másik felmérés szerint a fiatalok (25 éves korig) főképpen a perspektíva hiánya és a vezetőséggel való nem kielégítő kapcsolat miatt; a 21-30 évesek a

lakás- és életkörülmények; a 40 éven felüliek a munkakörülmények, az 50 éven felüliek a bér és az igazgatósággal való nem kielégítő kapcsolat miatt változtatnak állást.

A szakképzettség színvonala és a munkakörülmények iránt támasztott követelmények között közvetlen összefüggés tapasztalható. Minél magasabb a dolgozó szakképzettsége, annál nagyobbak igényei a munkaszervezés és a vezetőséggel való jó kapcsolat tekintetében.

A különböző szakmájú dolgozók fluktuációs motivációi a munkamegosztás és a munka gépesítése függvényében alakultak. Az elsősorban kézi munkát végzőket (lakatosokat, öntőket, stb.) főként a munka szervezettsége, a gépkezelőket szakképzettségük növelése, ill. a revolver-esztergán dolgozó szakmunkásokat, gumiipari-szakmunkásokat, textil munkásokat a munkakörülmények foglalkoztatták.

A szakképzettség nélküli dolgozók első munkahelyről történő távozásának okai között legnagyobb súllyal a saját munkájukkal való elégedetlenség szerepel.

A szakmai mobilitás

A szovjet szakirodalom a szakmai mobilitás kérdését elsősorban a foglalkozás stabilitásának oldaláról vizsgálja. A foglalkozás stabilitását a munkás egy szakmában eltöltött munkaléteje határozza meg /1/. A foglalkozás stabilitása igen szoros kapcsolatban áll az adott szakma népszerűségével. A szakma stabilitásáról megközelítő képet fest a különböző foglalkozású munkásoknak a népgazdaság ágazataiban eltöltött gyakorlati léteje. Az említett leningrádi felmérés /5/ statisztikai adatok alapján megállapította, hogy az 5 évnél hosszabb időt eltöltő munkások aránya azon iparágakban a legmagasabb (80 %), ahol a gépesítés igen magas színvonalú, a technológiai folyamatok nem szakaszosak, s ahol a munka szervezettsége is magas szintű. Az igen jól fizetett, de kevésbé gépesített és alacsony színvonalú munkaszervezettséggel rendelkező munkahelyeken ez az arány már alacsonyabb. A hosszabb gyakorlati idővel rendelkezők száma legalacsonyabb a fafeldolgozó-, a könnyű- (különösen a textilruházati és cipő-), és az élelmiszeriparban, valamint az építőanyagiparban (kivételet képez a cementipar). Ha 15 éves gyakorlatot veszünk alapul, akkor ebből a szempontból a fémkohászat, a villamosság és a közlekedés vezet (kb. 38 %), ugyanakkor a gépiparban, a könnyű-

nyü- és élelmiszeriparban ez az arány 33 %, a textilruházatban pedig csak 22 %.

Igen érdekes, hogy a fémkohászatban, a petrokémiai és vegyiparban dolgozók 70 %-a, ha változtat is munkahelyet, saját iparágán belül teszi azt. Ezzel szemben az építőanyag-, könnyű- és élelmiszeriparban dolgozók 70 %-ánál, a munkahelyváltogatás egyben iparágváltogatást is jelent, s az ezen iparágakból távozók kb. 1/3-a a gépiparban helyezkedik el.

Az adatok azt bizonyítják, hogy a szakmai stabilitás fontos meghatározó tényezője a munka gépesítetttségi és szakképzettségi szintje, s nagy szerepet játszik az életkor és a szakmában eltöltött gyakorlat. A szakmák népszerűségének fő tényezői a kereseti, valamint a képzettségi szint.

Míndezekből a szovjet szakemberek azt a következtetést vonták le, hogy a kívánt szakmai stabilitás kialakítása érdekében egy sor intézkedést kell foganatosítani. A szakoktatásban nagy hangsúlyt kell fektetni a munkás egyéni érdeklődési körére és képességeire. Minden munkásnak tanulmányai megkezdése előtt mélyrehatóan meg kell ismerkednie jövődni munkájával és azzal a kollektívával, ahol majd dolgozni fog.

A szakmához való erősebb kötődés fontos eszközül szolgálhat a képességvizsgálat, amely a munkás egyéni tulajdonságait veszi figyelembe: kort, képzettséget, a korábban szerzett s a szakma által megkövetelt tapasztalatok, képességek összességét. A munkahelyhez való kötődést segítheti elő, ha a személyzeti osztályok a munkafolyamatok elemzése alapján egy, az adott munka elvégzéséhez feltétlenül szükséges követelmény-rendszert dolgoznak ki. Különösen fontos a középfoku végzettséggel rendelkező fiatalok számára képzettségüknek megfelelő munkát biztosítani.

Nagy figyelmet kell fordítani a kevésbé népszerű szakmák munkafeltételeinek megváltoztatására. A változtatás feltétlenül szükséges azokban az esetekben, amikor a szakma a munkások nem egy meghatározott kategóriája (pl. idősebb emberek, bizonyos jellemző tulajdonsággal vagy képességi szinttel rendelkezők) előtt népszerűtlen, hanem a dolgozók és elsősorban a fiatalok többsége előtt. Ma főként azok a szakmák ilyenek, amelyekben a munka egyoldalú, a munkafolyamat monoton, nem teremti meg az előrehaladás feltételeit, stb.

A fiziológusok egészségügyi vizsgálatok alapján megállapították, hogy a fizi-

kallag aránylag nem nehéz, de monoton munkát végzők vérnyomása a munkaidő végére megnőtt, s mindezt az egyhangu munka okozta túlfeszítettség eredményezte. A monotonitás csökkentésére a fiziológusok igen hatásos eszközöket alkalmaznak: a futószalag változó ritmusa, igen átgondolt munkaszünet-rendszer és üzemi torna, a munkafolyamatok cseréje.

A népszerűtlen foglalkozások megszüntetésének legradikálisabb módszere (amennyiben nincs lehetőség a termelési technológia megváltoztatására) a javítással, gépkiszolgálással kapcsolatos szakmákkal való összekapcsolás, az un. komplex-brigádok létrehozása /2/. Ily módon olyan dolgozók állhatnak munkába, akiknek 4-5 szakmája is van és így a brigád többféle munkát el tud látni. Ezáltal a munka sokkal érdekesebbé válik és a kereset is növekszik. Ez a módszer lehetővé teszi a brigádok tagjainak rendszeres munkaváltását, ami nemcsak érdekfeszítőbbé teszi a munkát, hanem csökkenti az üzemszüneteket is.

A Szovjetunióban nagy figyelmet fordítanak a kollektívák "munka-tradíciójának" erősítésére: az üzemekben általánossá vált az üzemi muzeumok, un. munkadi-csőség szobák létrehozása, az adott szakmák jelentőségéről és perspektívájáról szóló előadások, beszélgetések szervezése.

Ahhoz, hogy a munkások szakmájukhoz, munkahelyükhöz ragaszkodjanak a szovjet szakemberek 3 fő tennivalót emelnek ki:

- a munkatevékenység feltételeinek javítását (a munka szervezettségének, a munkások szakképzettségének emelését, a munkakörülmények javítását);
- az anyagi ösztönzési rendszer tökéletesítését és az egyenlő munkáért egyenlő bér elv érvényesítését;
- a munkás tevékenységi lehetőségeinek szélesítését.

A munkaszervezés és a munkakörülmények javítása

A szakmai mobilitást és a fluktuációt kiváltó tényezők között nagy szerepük van a munkaszervezettség hiányosságára utaló tényezőknek, mint pl. a munkahely magas zajsztintje, a munkahely nem kielégítő ellátása félkésztermékekkel, anyaggal, a berendezés rossz állapota, a szükséges munkaeszközök hiánya. Ez utóbbi hiányosságok az üzemek nem megfelelő ritmusu munkájához, s ezzel a termelés

csökkenéséhez, a túlórák növekedéséhez, a pihenési és tanulási feltételek romlásához vezetnek.

A munkaszervezés színvonalának javítását célozza többek között az "Uralhimmas" gyár tudományos munkaszervezési módszere, melynek során a brigádok sajátos munkahely "feltárazást" végeznek /3/. Meghatározzák a munkahelyek számát és állapotát, az alkalmazott technológiát, a normázás színvonalát, a kiszolgálás szervezettségét, a műszerek elhelyezését. A tömeges munkanap-fényképezés lehetőséget biztosított a munkaidő-felhasználás tanulmányozására, többek között a munkagépre és a munkagépről történő alkatrész fel-, ill. levétel, a műszerrel való ellátottság, a feldolgozási folyamatban az alkatrészváltás és a késztermék-átadás vizsgálatára.

A szovjet szakirodalom nagy figyelmet szentel a munkakörülményeknek, amelyet a munkahelyhez való erősebb kötődés lényeges tényezőjeként értékelnek.

A technikai haladás az eltérő technológiájú üzemszerek munkakörülményeiben igen nagy különbségeket eredményez. Egyfelől nagymértékben megkönnyíti a dolgozók munkáját, ugyanakkor azonban egész sor kedvezőtlen hatást gyakorol. A technológiai folyamatok intenzitása, a munkaeszközök bonyolultságának növekedése az idegi megterhelés fokozásához vezet. A Szovjetunióban ezért igen nagy figyelmet fordítanak a munkakörülmények javítására. Az üzemek számára e területen kötelezően betartandó normák vannak, pl.: a kézzel felemelhető súly határnormája, amely ágazatonként más és más. Ágazati normák szabályozzák és biztosítják az ingyenes speciális védőruha, védőberendezés és védőital ellátást. Ugyanakkor nagyon sok üzemben nem megoldott még a hangszigetelés, a porképző anyagok előzetes nedvesítése, a légkondicionálás, stb. A munkakörülmények javítására fordított összeg kb. az összes beruházások 1,6 %-át teszi ki.

Az utóbbi időben több üzemben a magasabb termelési kultúra elérését tűzték ki célul. Hangsúlyozzák, hogy a termelési kulturát nem szabad leegyszerűsíteni a termelőhelyiség tisztaságára, vagy megfelelő színezésére. Ez a fogalom magában foglalja a technológia tökéletesítését, a munka gépesítetttségének a munkások kulturális-technikai színvonalának növelését, a munkaszervezés javítását.

A szovjet szakemberek körében a szakmai mobilitás fogalma nem általánosan elterjedt, ezért a szakmai mobilitás olyan egyéni mozgatórugóival, befolyásoló és meghatározó tényezőivel mint pályaeorientáció, pályaválasztás, szakképzés, el-

ső munkahelyre való belépés, szakmai továbbképzés, átképzés, csak más témák-
kal összefüggésben foglalkoznak.

Pályairányítás, pályaválasztás

A pályairányítás és -választás szempontjából igen nagy szerepet játszik az egyes szakmák vonzereje a fiatalság különböző csoportjaiban. A szakma vonzerejének értékelése ugyanis nemcsak a saját személyes tapasztalat eredménye. A különböző foglalkozásokhoz való viszony sokszor azt megelőzően alakul ki, hogy az ember kapcsolatba kerül az egyes szakmák képviselőivel. Az "öröklött" információk révén - amelyet az ember a tanulás folyamán társadalmi környezetétől kap, még mielőtt a pályaválasztás kérdésére sor kerülne - már bizonyos mértékig orientált arra vonatkozóan, hogyan értékelje az egyes foglalkozásokat.

A felmérések adatai azt mutatják, hogy a szovjet fiatalság különböző csoportjainak megvan a maguk értékelése a különböző szakmák vonzerejét illetően /18/. A fiatalok körében a matematikai-fizikai tudományoknak van a legnagyobb presztizse, ezt követik a természettudományok, végül a humán tudományok. A fiúk a fizikát és a matematikát, a lányok a kémia és az orvostudományt értékelik a legmagasabbra. A legalacsonyabb osztályzatot mind a fiúk, mind a lányok a fiziológiának és a közgazdaságtannak adták. Élesen kirajzolódó különbségek vannak a szakmák értékelésében a fiúk és a lányok között, a falvak, a kis- és közepes városok és a területi központok lakói, a különböző társadalmi csoportok képviselői között. A család társadalmi helyzete is befolyásolja az egyes szakmákhoz való viszonyt. Például a kolhozparasztok fiúgyermekei általában magasabbra értékelik a fizikai munkák csoportjához tartozó szakmákat, mint az értelmiségi családok fiúgyermekei. Ugyiszintén magas osztályzatot adnak a közlekedési szakmáknak (különösen nagyra értékelik a pilóta szakmát) és a mérnöki szakmák többségének. Egy sor tudományos szakma (geológus - kutató, közgazdász - kibernetikus, filológus kutató), az író, művész, orvos, főiskolai és egyetemi tanár értékelése viszont magasabb a városi értelmiségi családok gyermekeinél.

A fiúk és a lányok nagyon alacsonyra értékelik a mezőgazdaság és a szolgáltatási szféra tömegszakmáinak vonzerejét. Az, hogy a fiatalság elhagyja a mezőgazdasági termelést, végsősoron természetes folyamat, ami visszavezethető a

város és a falu közötti társadalmi-gazdasági és kulturális életkörülménybeli különbségekre. A szakmák vonzereje nem egyforma a különböző mértékben urbanizált területeken.

A mezőgazdasági szakmák vonzerejének növelése széles körű gazdasági és társadalmi problémák megoldásához, az anyagi érdekeltség fokozásához, szociológiai, ezen belül demográfiai tények gondos összevetéséhez van kötve. A szovjet szakemberek szerint igen hasznos lenne - mindenekelőtt falusi iskolákban - széles körben népszerűsíteni a mezőgazdasági szakmákat, felhasználva erre a célra a sajtót, a televíziót, a rádiót és a filmet. Erősen lebecsülték régebben a szolgáltató szakmákat, melyek még ma sem vonzóak a szovjet fiatalság számára, s ez akadályozza a szovjet emberek életének, életkörülményeinek javítását. Különösen alacsonyra értékeli e szakmák vonzerejét a városi fiatalság.

Vizsgálatok mutatnak rá arra, hogy az iskolából kikerülő fiatalok szakmai hajlamainak strukturája lényegesen eltér a tényleges munkaerőszükséglet strukturájától. A kutatók véleménye szerint a szovjet iskolákból kikerülő fiatalok ma még nem kapják meg a szükséges segítséget a pályaválasztáshoz. A Szovjetunióban a harmincas évek közepén lényegileg megszűnt a pályaválasztási tanácsadással, konzultációval és kiválasztással kapcsolatos munka.

Napjainkban történt ugyan néhány kísérlet a pályairányítási rendszer létrehozására, de ezek a kísérletek csak esetlegesek, néhány városra korlátozódnak. Pl. Rubcovszk egyik középiskolájában megalakították a városi pályairányítási központot /2/. A pályairányítási központban kartotékrendszerre vezették fel a városban előforduló összes szakmát és összegyűjtötték a tanácsadáshoz szükséges szakirodalmat. Ily módon az 1969-70-es tanévben több mint 10 ezer tanulóval ismertették meg a különböző szakmákat. A 8-10. osztályos tanulókat mérnökök, technikusok tájékoztatták a legelterjedtebb foglalkozásokról. A különböző szakmákról szóló előadások megtartására a legnagyobb gyakorlattal és szakmai ismeretekkel rendelkező szakmunkásokat kérték fel, akiket kellő pedagógiai ismeretekkel is elláttak. Ezen kívül a vállalatok gyárlátogatásokat szerveztek.

Szakképzés

Ahhoz, hogy a szakmai oktatás hatékony legyen, nemcsak pedagógiail, hanem mindenekelőtt társadalmi-gazdasági problémákat kell megoldani /16/. Nem lehet jól megoldani a "hogyan tanítani" problémát, amíg nem oldották meg a "mire tanítani" problémát. Az oktatási profil meghatározásához adatokra van szükség arra vonatkozóan, hogy az egyes ágazatokban perspektivikusan milyen lesz a munkaerőszükséglet.

A szovjet szakembereket igen erősen foglalkoztatja a kérdés; milyen legyen a szakképzés strukturája? A szakképzés optimális modelljének felépítéséhez a következő információkat használják fel:

- szakképzett munkaerőre vonatkozó perspektivikus szükséglet szakmák szerint,
- e szükséglet kielégítésének forrásai nemenkénti és területi bontásban,
- a szakmai orientációval kapcsolatos információk (a fiatalok reprezentatív megkérdezése alapján).

A Szovjetunióban a szakmunkásképző intézményeknél több mint 1100 foglalkozást és szakmát, a műszaki intézményeknél 490-et oktatnak /14/. A szakmunkásképző és műszaki intézmények oktatási programját a szakemberek véleménye szerint a következőképpen kell tökéletesíteni:

- a kidolgozandó programok számának csökkentése,
- a rokonszakmák részére az oktatási programok strukturájának és tartalmának egységesítése,
- az oktatási programok minőségének javítása.

Az új, sokoldalú munkástípus kialakítása és felkészítése a képzés új rendszerét és új foglalkozási-szakmai utmutatók kidolgozását igényli. Ezzel lehetővé válik, hogy minőségileg jobb tantervek és képzési programok szülessenek, a képzés és továbbképzés célszerűbb formákban és módszerekkel valósulhasson meg. A foglalkozási-szakmai utmutatónak a foglalkozásról pontos képet kell festenie, fel kell tüntetnie a foglalkozás népgazdasági jelentőségét, s nemcsak a mai követelményekre, hanem a fejlődés különböző irányaira is rá kell mutatnia. Napjainkban a képzési program-dokumentációk olyan szakmai utmutatók alapján kerülnek kidolgozásra, amelyek nem tükrözik kellő mértékben a termelés technikai

és szervezési színvonalát, nem tartalmazzák az új technika bevezetésének eredményeként születő új munkafajtákat, új foglalkozásokat és szakokat.

A tervezett új szakmai-foglalkozási útmutatónak a következőket kell figyelembe vennie /7/:

1. Szakmai szint: kezdő, közép, felső;
2. A berendezések és munkaeszközök összetétele;
3. Alapvető munkafolyamatok;
4. Az adott foglalkozás elsajátításához szükséges szakmai, műszaki, általános és közgazdasági ismeretek.

Az új szakmai-foglalkozási útmutató pedagógiai elvei:

1. A képzés iránya és tartalma;
2. A cél és a tartalom egysége;
3. Az adott foglalkozás elsajátítási követelményei és a műszaki-technikai ismeretek elemei;
4. A szakmai képzés utjal;
5. A képzés célja minden egyes képzési lépcsőfokon;
6. Az általános, műszaki és speciális tantárgyak oktatásának jelentősége;
7. Az ismeretek foka az egyes képzési szakaszokban;
8. A képzés időtartama.

A tantervek és programok kidolgozása a foglalkozás igen komoly elemzésén alapszik, amelyek során a következő szempontokat veszik figyelembe:

1. A munkafeltételekkel való megismerkedés. Az adott területen a munka tartalma és volumene.
2. Műszaki-szervezési körülmények.

Milyen tipikus terméket állítanak elő? Milyen nyersanyagot, milyen alap- és segédanyagokat használnak?

Milyen munkaeszközöket alkalmaznak (megnevezés, jellemző méretek)?

Milyen mérő-szabályozó- és irányító szerkezettel vannak ellátva a munkaeszközök?

Milyen ellenőrző műszereket használnak?

Milyen módszereket alkalmaz a munkás, ill. milyen technológiai folyamatban vesz részt?

Milyen a termelés szervezetsége?

Milyen a munkaszervezés?

3. Munkafunkciók

Milyen tevékenységet kell a munkásnak elvégezni?

Milyen gyakran kell ezeket a tevékenységeket végezni és mennyi ideig?

4. Szakképzettség (milyen ismeretek birtokában kell lennie a munkásnak?)

5. Tapasztalat

6. Felelősség

7. Speciális műszaki követelmények

8. Sajátos fizikai és műszaki követelmények

9. A képzés szervezetére és időtartamára vonatkozó javaslatok

10. A tudományos-technikai haladás és az elért eredmények elemzése a prognózisok figyelembevételével.

A gépesítés és automatizálás fokának emelése.

Munkaeszköz változtatás.

Az anyagok minőségének változtatása.

A munkamódszerek változtatása.

A termelés és munkaszervezés megváltoztatása.

A vállalathoz ujonnan belépők, akik nem rendelkeznek szakmával, vagy szakmájukat meg kívánják változtatni, kötelesek szakmai-technikai felkészítésen résztvenni. Az iparvállalatoknál a szakmai-technikai oktatásnak egyéni, brigád és tanfolyam formája létezik.

Az átképzés egyénileg vagy brigád formában folyik. Időtartama az átképzendő munkások új szakmájának bonyolultságától függ.

A továbbképzés igen szervezett keretek között, különböző tanfolyamokon (termelési-technikai tanfolyam, iskola a korszerű munkamódszerek tanulmányozására, vállalati céltevékenységi tanfolyam, stb.) történik.

Az ún. termelési-technikai tanfolyamokat a vállalatoknál szervezik azon dolgozók számára, akik szakmai színvonalukat emelni kívánják. Az oktatási program magában foglal elméleti és gyakorlati oktatást is.

A korszerű munkamódszerek tanulmányozására alakult csoportokat a különböző ágazatok más és más típusú vállalatainál eltérő módon szervezik meg. Jelenlőségük, hogy a legjobb munkások tapasztalataikat és eredményeiket a lehető

leggyorsabban és leghatékonyabban adják át. A legjobb munkások tapasztalatainak más vállalatok dolgozóinak történő átadása céljából a képzés területi összevonását valósították meg; a dolgozók több üzemben közösen rendezett tanfolyamon, illetve ágazati vagy ágazatközi továbbképzésben vesznek részt. Ez utóbbinak igen nagy jelentősége van, mivel így a korszerű ismeretek megszerzésén túl egy új típusú mobil munkaerőréteg alakulhat ki, mely könnyen mozgatható, új munkakörbe viszonylag nagyobb nehézségek nélkül áthelyezhető. Ennek feltétele természetesen több szakma ismerete.

Irodalom

- /1/ Altov N.A.: Tehnyicseszkiy progressz i dvizsenyije rabocsih kadrov (Technikai haladás és munkaerőmozgás). "Ekonomika". Moszkva, 1972.
- /2/ Antoszenkov E.G., Miscsenko V.T.: Tyekuceszty kadrov v promüslennosztyi i puty jego szokrasenyija (Fluktuáció az iparban és a fluktuáció csökkentésének útja). Altajszkoje Knyizsnoje Izdatyelsztvo, 1971.
- /3/ Batüsev Sz.J.: Formirovanyije kvalificirovannüü rabocsih kadrov v SzSzSZR (A szakképzett munkaerő kialakítása a Szovjetunióban). "Ekonomika", Moszkva, 1971.
- /4/ Batüsev Sz.J.:Razvityije szovjetszkoj professzionalno-tehnyicseszkoj skolü i formirovanyije rabocsej szilü (A szovjet szakmai-műszaki iskola fejlődése és a munkaerőformálás). Szocialisztjicseszkiy Trud, 1973. 10. sz.
- /5/ Bljahman L.Sz., Zdravomüszlov A.G., Skaratan O.I.: Dvizsenyije rabocsej szilü na promüslennüü predpriyatijah (Munkaerőmozgás az iparvállalatoknál). "Ekonomika". Moszkva, 1965.
- /6/ Ekonomika organizacjia i planyirovanyije promüslennogo proizvodsztva (Az ipari termelés gazdaságtana, szervezése és tervezése). "Ekonomika". Moszkva, 1972.
- /7/ Ekonomika truda v promüslennosztyi (Munkagazdaságtan az iparban). "Ekonomika". Moszkva, 1970.

- /8/ Hromov P.A.: Proizvodylytnoszty truda v promislennosztyl SzSzsZR (Munkatermelékenység a Szovjetunió iparában).
"Ekonomizdat". Moszkva, 1969.
- /9/ Kosztyakov V.: Zanjatoszty naszelenyija v uszlovijah Intenzifikacii proizvodsztva (A lakosság foglalkoztatottsága a termelés intenzifikálásának körülményei között).
Voproszú Ekonomiki, 1974. 4. sz.
- /10/ K voproszu zanjatosztyl rabocsej szilú (A munkaerő foglalkoztatottságának kérdéséhez),
Planovoje Hozjajsztvo, 1973. 8. sz.
- /11/ Naucsno-tehnyicseszki progressz i hozjajsztvennaja reforma (Tudományos-technikai haladás és gazdasági reform).
"Nauka". Moszkva, 1970.
- /12/ Osznovnúje problemú racionalnogo iszpolzovanyija trudovúh reszurszov v SzSzsZR (A munkaerőforrások racionális kihasználásának alapvető problémái a Szovjetunióban).
"Nauka". Moszkva, 1971.
- /13/ Predprijatyje v szisztyeme narodnogo hozjajsztva (A vállalat a népgazdaság rendszerében).
"Ekonomika". Moszkva, 1972.
- /14/ Scserbany A., Zavjalov B.: Naucsnaaja organizacija truda (Tudományos munkaszervezés).
Izd. Politicseszkoj Lityeraturú Ukrainú. Kiev, 1970.
- /15/ Szegedin Tibor: A pályaválasztási tanácsadás, pályára irányítás és az ifjúsági munkaerőgazdálkodás tapasztalatai a Szovjetunióban.
Munkügyi Szemle, XVII. évfolyam, 1973, 2. sz.
- /16/ Szovjet szociológia ma.
Kossuth Könyvkiadó, 1971.

NEMZETKÖZI TAPASZTALATOK

A TERMELÉKENYSÉGI SZÖVETSÉG TEVÉKENYSÉGÉRŐL

MI FOGLALKOZTATJA A TÓKÉSORSZÁGOK TERMELÉKENYSÉGI KÖZPONTJAIT?

A termelékenységi központok közös vonása, hogy a termelékenység növekedését kívánják szolgálni, társadalmi nézőpontokat is figyelembe véve. Az egyes központok tevékenységi köre, jellege, mérete azonban - igazodva az adott ország gazdaságának fejlettségéhez, intézményi rendszeréhez, időszerű problémáihoz - eléggé különböző. Míg a török, a görög vagy a spanyol termelékenységi központ például elsősorban olyan kérdésekkel foglalkozik, mint a termelékenység mérésének kiépítése, a vezetőképzés fejlesztése, a technológia "transzferálásának" meggyorsítása, a fejlett tőkés országokban a fő figyelem ma már a termelékenység növekedésének hatásaira, kísérő jelenségeire, a termelékenység további harmonikus emelésére irányul.

A Szövetség legutóbbi, XIX. Igazgató Tanács ülését 1974. december 11-13.-án, Hágában tartotta. Az ülés a Holland Termelékenységi Központ tevékenységével, a társadalomtudományi kutatások hasznosításának problémáival és a Szövetség 1975. évi programjával foglalkozott. A holland központ beszámolt többek között a munkaerő-mobilitással, a részmunkaldős foglalkoztatással, a hiányzásokkal, a vállalatok innovációs tevékenységével, a környezethez való adaptálódásával, a szektorális politikával és a nyersanyag- és energiatakarékossággal kapcsolatos kutatásairól. Ez utóbbi téma - a nyersanyag és az energiahelyzet - minden tőkés országban nagy gondot okoz és a Szövetség egyik fő témája lesz 1975-ben.

A holland központ ismertette egy energiatakarékossággal kapcsolatos vizsgálatát. A vizsgálat megállapította, hogy az energiaköltségek emelkedése az infláció mai üteme mellett a vállalatokat nem ösztönzi energiamegtakarítási erőfeszítésekre, többségük egyszerűen tovább hárítja az energiaárak emelkedését. Nagyon érzékenyen reagálnak viszont a vállalatok az adminisztratív korlátozásokra, ilyen in-

tézkedések esetén komolyan foglalkoznak a megtakarítások lehetőségével. Valószínűleg kedvező hatás várható az energiamegtakarítási jutalmaktól is. A vizsgálat szerint a megtakarítási lehetőségek mind az energia technológiáit, mind világítási, fűtési és szállítási célra való felhasználásának területén igen nagyok, s az energiamegtakarító beruházások a mai energiaárak mellett rendkívül kedvező hatékonyságúvá váltak, megtérülési idejük számottevően lerövidült.

A holland központ egyéb kutatásaiból figyelemre méltó az a következtetésük, hogy a részmunkaidős foglalkoztatást nem szükségmegoldásnak, hanem a társadalmi és gazdasági fejlődés növekvő fontosságú jelenségének kell tekinteni. A kutatók véleménye szerint a részmunkaidős foglalkoztatás a rugalmas nyugdíjazás fontos formája lehet; erősen ajánlható olyan munkakörökben, amelyek nem töltik ki a teljes munkaidőt; törekedni kellene részmunkaidős foglalkoztatásra az államigazgatási szerveknél is. A részmunkaidős foglalkoztatás fontos szerepet játszik a családi kötelezettséggel terhelt nők emancipációjában, - de veszélyesnek látják, ha a nőknek elsősorban ezt ajánlják. Javaslatuk szerint nem kell tartózkodni a részmunkaidős foglalkoztatástól a magasabb szakképzettséget igénylő (sőt egyes vezetői) munkakörökben sem, és az állami munkaerőgazdálkodásnak információval, képzéssel, közvetítéssel is segíteni kellene a részmunkaidős foglalkoztatás kiterjesztését.

A holland központ munkájában fontos helyet kap a szektorális politika. Ez alatt egyrészt gazdasági ágak, iparágak belső strukturájának fejlesztését értik, másrészt azzal is foglalkoznak, hogy az iparfejlesztésben milyen ágazatokat részesítsenek előnyben, kedvezményekben. A kedvezmény-nyújtást azonban igen szigorú követelményekhez kapcsolják!

A szektorális politika témájában éppen Budapesten rendezett a Szövetség 1974-ben konferenciát, s itt számos tőkés és szocialista ország cserélte ki ezirányú tapasztalatait. Az Igazgató Tanács ülésen folytatott véleménycseréből is kitént, hogy valamennyi ország lényegében ugyanazokat a kritériumokat kívánja a strukturafejlesztés alapjává tenni. Ebből az a fontos tanulság adódik számunkra is, hogy a nemzetközi munkamegosztás nem valósulhat meg ágazatok, hanem csak termékek, termékcsoportok szerint és minthogy a "progresszív" termékcsoportok felé szinte azonos intenzitású törekvés irányul, nagymértékben a versenyképes-

ség dönti majd el az egyes országok térnyerését. E versenyben, úgy látszik, az árnál is fontosabb szerephez jut a termékek ujszerűsége, minősége és vonzereje.

A fejlett tőkés országokban a termelékenységi központok figyelme mindenekelőtt a termelékenység emberi tényezőire irányul, mint például a szakképzés és ujabban a folyamatos képzés, a munkaerő-mobilitás problémáira, a munka tartalmának gazdagítására, a munkakörülmények javítására, a munka un. humanizálására. Az észak- és nyugateurópai termelékenységi központok többsége - és ezek között a holland központ is - intenzíven foglalkozik az üzemi demokrácia, vagy az ő kifejezésükkel: az ipari demokrácia kérdéseivel. Ennek természetesen a tőkés gazdaság korlátai között eléggé szűk tere van, de e mozgástér kihasználásának nagy jelentőséget tulajdonítanak.

A vezetésben való részvétel különböző formái mellett számos országban (főleg a skandináv államokban) érdekes kísérletek folynak a munkahelyi önállóság növelésével, a csoportmunka új formáival, oldottabb üzemi légkör kialakításával kapcsolatban. A tőkés az üzemi demokráciától elsősorban a termelékenység növekedését és a szakszervezetekkel való konfliktusok csökkenését várják, s számos tapasztalat igazolja is reményeket. A szakszervezeteknek - bár általában együttműködnek ezekben a kísérletekben - az üzemi demokrácia egyes formáival szemben fenntartásaik vannak; gyakran hangot adnak olyan aggodalmaknak, hogy a munkások túlságosan szoros kötődése tőkés üzemükhöz együttes politikai munkájukra hátrányos lehet. A Szövetség a munkaszervezés korszerű formái és az üzemi demokrácia témájában több tapasztalatcsere-ülést készít elő.

Míg egyes központok elsősorban vagy szinte kizárólag vállalati problémákkal foglalkoznak, más országokban fontos feladatokat kapnak a tervezés, az iparpolitika és a szociálpolitika formálásában is. A tervszerűtlen és erőltetett gazdasági növekedés súlyos mellékhatásainak és problémáinak felfigyelése a fejlett tőkés országokban előtérbe állította a növekedés társadalmi összefüggéseinek kérdéseit. A központokat ma erősen foglalkoztatják az "élet minőségének", a környezetvédelemnek, a további növekedés (és legujabban: a stagnálás!) következményeinek problémái.

A termelékenységi központok többsége maga nem végez kutatást, de kutatások finanszírozására, szervezésére jelentős pénzügyi alapokkal rendelkezik. Fő feladatuknak a kutatási eredmények gyakorlatba való átültetését tekintik. Az igaz-

gató Tanács ülése ezért - egy munkacsoport előkészítő munkája alapján - behatóan tárgyalta: mikor és mennyiben eltérő a kutatók és a felhasználók érdeklődése, érdekeltsége, "nyelve" és milyen eszközökkel segíthető, elsősorban az un. akció-kutatások tekintetében, hogy közelebb kerüljenek egymáshoz. Hogyan mozgatható elő, hogy a kutatók jobban igazodjanak a gyakorlat igényeihez; hogyan növelhető a felhasználók befogadóképessége és -készsége; hogyan biztosítható, hogy a kutatások eredményei realizálódjanak. A munkacsoport előkészítő ülésén egyes központok konkrét kutatási megbízásai kerültek bemutatásra és vitára, a kutatási feladat kitűzésétől egészen a realizálást elemző utóvizsgálatokig. A témával az OECD is foglalkozik, vizsgálatuk tapasztalatait a Szövetség meg fogja kapni és vitatni.

A RACIONALIZÁLÁS AZ NSZK-BAN

Az RKW, az NSZK Termelékenységi Központja a racionalizálás és az automatizálás helyzetének tanulmányozására 1974. szeptember 29. és október 22. között tanulmányutat szervezett a szocialista országok szakemberei részére. A tanulmányuton hat szocialista ország (Bulgária, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Lengyelország, Magyarország, Románia) összesen 14 kiküldöttet vett részt, közöttük - az MTA Ipargazdaságtani Kutatócsoportjának, a Nemzeti Termelékenységi Központok Európai Szövetsége magyar tagintézményének felkérése alapján - a jelen cikk szerzője.

A téma tanulmányozásának módszere különböző intézmények (vállalatok, kutató intézetek, oktatási intézmények, szakszervezeti központok és a munkügyi minisztérium) meglátogatása volt. Minden látogatás keretében tájékoztatást kaptunk a racionalizálásnak és automatizálásnak az adott intézmény működési körébe tartozó vetületéről, majd módunkban állt a témába vágó kérdéseket feltenni. Az általános tájékoztatások és a kérdéseinkre adott válaszok együttesen a téma teljes keresztmetszetű áttekintését tették lehetővé, sőt mód volt a racionalizálás és automatizálás helyzetét meghatározó, illetve befolyásoló gazdasági háttér kitapogatására is.

Tekintettel arra, hogy három és fél évvel korábban is alkalmam volt részt venni az NSZK-ban egy ugyanilyen témájú tanulmányuton, módomban állt összehasonlítani a racionalizálás és automatizálás akkori és mai helyzetét, megfigyelni a téma kezelésében és interpretálásában beállott változásokat. Ennek megfelelően beszámolómban inkább ezekre a változásokra helyezem a súlyt, és kevésbé fogok az egyes intézményeknél tett látogatások részleteivel foglalkozni.

A racionalizálás és az automatizálás mint a vezetés eszközei

A témával kapcsolatos fogalmaknak az NSZK-ban használatos tartalma akkor lett előttünk egyértelmű, és a racionalizálásról kapott információk akkor álltak össze egységes rendszerre, amikor - sajnos csak a tanulmányut végén - a wup-

pertali Műszaki Akadémia vezetéstudományi intézetében Rohn professzor kifejtette a management ottani értelmezését, a fogalom tartalmának egyes elemeit.

A management kategóriáján belül élesen elhatárolják az emberek közötti kapcsolatokat szabályozó vezetést (Führung) és az anyagi eszközök mozgásának irányítását (Leitung). Az előbbit jellemzi pl. a delegálás, a kooperálás, az információcsere. Az utóbbi fogalmi körbe tartoznak pl. a pénzügyek, a termelés, a marketing és a racionalizálás. Az automatizálást a racionalizálás egyik megnyílvánulási formájaként tekintik. A szervezést is a racionalizálás elemeként fogják fel, bár természetesen nem kizárólagosan, hiszen nem csupán az ember-gép kapcsolatok optimális megoldását, hanem az ember és ember közötti kapcsolatok fejlesztését is szervezési tevékenységként kezelik. Minden management-feladat megoldásában nyomon követik az előbb említett kettős vetületet: az elért teljesítménynövekedést és a nyomában járó kedvezőbb munkahelyi légkört (előbbit a "Leitung", utóbbit a "Führung" eredményeként tekintik).

Az NSZK-ban ez a felfogás érvényesül a termelővállalatoknál éppúgy, mint a szakszervezeti központokban. Ez magyarázza azt a körülményt is, hogy a szervezés mint külön funkció a vállalatok működésében háttérbe szorult, önálló szervezeti egységbe sorolása is egészen ritka (sokkal ritkább, mint három éve, amikor néhány vállalatnál még külön szervezési osztályt láttunk).

A racionalizálás értékelésében tapasztalható változások

Néhány évvel korábban a racionalizálási erőfeszítéseket motiváló fő tényező a termelékenység emelésére irányuló törekvés volt. Abban az időben (három-négy éve) a vendégmunkások száma két millió volt (a foglalkoztatott látszám 10 %-a), és a termelési volumen növeléséhez rendelkezésre állt új munkaerő. Ma újabb vendégmunkások beállítása erősen korlátozott: elvileg is csak olasz vendégmunkások beállítása lehetséges, a "hatokon" kívüli országból új vendégmunkások szerződtetése tilos. A vendégmunkások száma - a korlátozás bevezetése óta - a 2,6 milliós szinten stabilizálódott (ez a szám egyébként a jelenleg foglalkoztatott létszámnak ugyancsak 10 %-a). A racionalizálást a munkaerőpiac szűkülése miatt folytatják változatlan erővel. Az RKW nagy, sőt növekvő erőfeszítéseket tesz a

termelékenységnövelő módszerek elterjesztésére (az elmúlt évben pl. száznál több kiadványa szolgálta ezt a célt). A korlátozott létszámnövelés motiválja a termelékenységnövelő módszerek gyorsabb bevezetését. (A hatvanas években még több esztendő kellett egy-egy jelentősebb racionalizálási megoldás általános elterjedéséhez, most már ennek töredéke elegendő.) Ma már a kisebb jelentőségű racionalizálási megoldások iránt is nagy az érdeklődés. Amint az RKW-ban mondták: a vállalatok "a kis lépések" taktikáját követik. Minden megoldás jó, amelynek a segítségével idelg-óráig ki lehet elégíteni a piaci követelményeket új munkaerő beállítása nélkül.

A racionalizálásban tapasztalható másik változás, hogy a termelékenységet növelő megoldásokban már nem törekszenek a munkafolyamatot minél kisebb részekre bontani, és az egyes dolgozókra csak egészen szűk munkafeladatot bízni. Rájöttek az egyoldalú fizikai és szellemi terhelés káros következményeire. (A betegállományban lévők mind magasabb aránya és az egyre növekvő fluktuáció figyelmeztetett erre, bár a meghirdetett jelzés: a munka humanizálása. Az elmúlt évben 10 000 baleset történt, betegség miatt 22 millió munkanap esett ki a termelésből az NSZK-ban.) Ma már tudatosan törekednek a korábbinál szélesebb skálájú képzésre, hogy egy szakmunkás váltakozva láthasson el különböző feladatokat ugyanabban a munkafolyamatban. A korábban futószalagos munkák szervezésébe is bevitték helyenként bizonyos rugalmasságot (pl. az általunk megtekintett Klöckner-Humboldt-Deutz motorszerelő üzemében). Amíg korábban a futószalag mellett minden dolgozó hosszú időn keresztül kötött ütemmel végezte a rá háruló műveletelemeket, addig most két-három dolgozóból álló munkacsoportok - tetszés szerinti munkamegosztással - egy-egy szerelési egység előállítását végzik, és az ütem is kötetlen. Természetesen ezek a különböző szerelési egységek előállítására szakosított munkacsoportok végső soron ugyanannyi idő alatt ugyanannyit tartoznak előállítani, mint korábban, de a munka belső megosztása tekintetében maguk döntenek. Elképzelhető, hogy a munkacsoport minden dolgozója egész részegységeket szerel, de tapasztalható a korábbi műveleti felosztás fenntartása is, kisebb módosításokkal.^{x/}

^{x/}Érdekességként megemlítem, hogy a munkafeladatoknak erre az új megosztására, gazdagítására, bővítésére stb. még véletlenül sem alkalmaznak német kifejezéseket, hanem az amerikai szakirodalomból átvett "job rotation", "job enrichment" és "job enlargement" kifejezéseket használják.

Határozott törekvés tapasztalható (a racionalizálást NSZK-méreteken "szervező" RKW és az egyes vállalatok részéről egyaránt) a futószalagos munka felszámolására, illetve az előbbiekben vázoltak szerinti "fellazítására". Ettől a következőket várják:

- a mennyiségi és minőségi követelmények változatlan érvényesítésével növelhető az egyes dolgozók önállósága a munka kivitelezésének módja és belső megszabása tekintetében;
- a munka sebességét (a munkatempót) a munkatérben belül a munkás változtatni tudja (megszűnik a hajszolettség érzése);
- a dolgozó nincs egyetlen munkahelyhez kötve, bizonyos mozgási lehetősége van (attól függően, hogy munkatársaival hogyan egyezik meg a munkafeladat megosztásában).

Az üzemeletogatások keretében megállapítható volt, hogy ezeket a célokat elég nagy mértékben sikerül elérni. A felügyelet háttérbe szorul, "menet közben" nincs szükség fegyelmező beavatkozásra, a munkavégzés módját nem írják elő egységesen. (Érdekes volt látni a KHD traktorüzemében, hogy a különböző "szereleési utakon" ugyanazt a munkát az egyes munkacsoportok mennyire eltérő módon végzik.)

A racionalizálás elérhető csúcspontjának a technika adott színvonalának megfelelő teljes automatizálást tekintik. Ennek imponáló példáját láttuk a Hoesch AG finomhengerművében, ahol az acélhengerlés teljesen automatizáltan történik. A hengerlést az üzem számítógépébe táplált program vezérli. A beérkező buga hőmérsékletének ellenőrzésétől kezdve, az egyes szurások utáni méretellenőrzésig minden automatizált, mégpedig nem "önmagában", hanem a hengerlési folyamat részeként. (A méretellenőrzést végző érzékelő adja az impulzust a hengerlés folytatására vagy befejezésére.)

A gazdasági háttér változása

Az NSZK gazdasága egészében egyenletesen fejlődik (az évi növekedési ráta kb. 3,5 %), de a fejlődés mértéke a gazdaság különböző ágaiban nem egyforma. A gazdaság szerkezete gyorsan változik, és ennek következtében a munkaerő- struktúra is módosul. A foglalkoztatás sohasem teljes, mindig van munkanélkü-

liség, bár a munkaerőigény meghaladja a munkaerő-kínálatot. Az NSZK munkaügyi minisztériumában kapott tájékoztatás szerint 1968 óta a foglalkoztatottság sohasem volt teljes. A gazdasági növekedés 1970-ben volt a legnagyobb, amikor a be nem töltött munkahelyek száma csaknem 900 ezer volt (de még ekkor is 95 000 munkanélkülit tartottak nyilván). 1971. végére a betöltetlen munkahelyek száma a felére esett vissza, a munkanélküliek száma pedig 376 000-re emelkedett. Azóta a helyzet romlott, a munkaerőigény tovább csökkent, a munkanélküliek száma jelenleg 520 000. A minisztérium most kísérli meg, hogy "a munkaadók számára kedvezőbb alkalmazási szituációt teremtsen", mert ez "kifizetődőbb, mint a munkanélküli segély". Ennek érdekében un. kiképzési segélyt fizetnek azoknak a munkaadóknak, akik hajlandók új munkaerőt felvenni. A munkaerő átképzéséhez is segítséget nyújt az állam, de csak akkor, ha az a vállalaton belül történik a műszaki fejlesztés érdekében. (Egyébként ez is visszalépés a három évvel korábbi helyzethez képest, amikor az átképzési hozzájárulást nem kötötték az üzemben belüli átképzéshez.)

A munkapiaci politika céljai - ugyancsak a munkaügyi minisztérium közlése szerint - továbbra is: a gazdasági növekedés elősegítése, a teljes foglalkoztatottság biztosítása és a szakmai felkészültség skálájának bővítése. A teljes foglalkoztatottság gyakorlati biztosítását azonban eleve lehetetlennek tartják. Arra számítanak, hogy a munkanélküliek száma nem fogja meghaladni a foglalkoztatottak 0,7-1,2 %-át. A külföldi munkavállalók számát a jövőben sem kívánják növelni. Jelentős munkaerőtartaléknak tekintik a mezőgazdaságból felszabadulókat és - az ötvenes évek második felétől igen gyorsan növekvő születési arányszám következtében - a vártnál több új munkábalépőt. A munka termelékenységének változatlan növekedésével számolnak, és ezért minden eszközzel segítik a racionalizálást és automatizálást. (Ennek érdekében kívánják átalakítani a képzési rendszert is.) Néhány jól automatizált iparág (így különösen az acélipar) tette lehetővé, hogy az NSZK gazdasága az exportvolumen növelése révén kiegyenlítse más iparágak (pl. az autóipar) exportjának szűküléséből származó veszteséget. A racionalizálási törekvéseket az állam csak addig támogatja, amíg az hiányzó munkaerőt kíván pótolni, de a szakszervezetek - különösen az IG Metall követelésére - igyekeznek megakadályozni a kizárólag létszámredukcióra irányuló racionalizálást. Ennek megfelelően a közelmúltban érvénybe lépett egy olyan rendelet, amely szerint a

racionalizálás következtében elbocsátott munkavállaló számára a vállalat kártérítést tartozik fizetni (Rationalisierungsschutz). A munkahelyek egy részének a megszüntetésével járó racionalizálást a szakszervezetek igyekeznek megakadályozni (az IG Metall közlése szerint elég eredményesen).

Néhány egyéb tapasztalat

A néhány év előtti helyzettel szemben ma erősen hangsúlyozzák az európai szocialista országokkal folytatott kereskedelem növekvő jelentőségét. Ez az oka annak, hogy belkatták a programba a nyugatnémet ipari szövetség ún. keleti bizottságának a meglátogatását (Ostausschuss der deutschen Wirtschaft im Bundesverband der deutschen Industrie). Ez a különböző szakmai egyesületek által létrehozott bizottság koordinálja a szocialista országokkal folyó kereskedelmet, és előkészíti a kooperációs szerződéseket. Az államközi vegyes bizottságokba ez az intézmény delegálja a nyugatnémet tagokat.

A tanulmányut hasznossága talán leginkább az említett hangsúlyeltolódások érzékelhetőségében van. Ezenkívül több figyelemreméltó racionalizálási megoldás is megismerhettünk. Különösen a Pittler-művek, valamint a már említett KHD és Hoesch-művek termelésének szervezésében voltak gondolatgazdag megoldások. Az Enka Glanzstoff tipikusan multinacionális vállalat meglátogatását az tette hasznossá, hogy mód volt az ún. matrix-szervezet behatóbb megismerésére. A kölni egyetem üzemgazdasági tanszékének meglátogatása pedig abból a szempontból volt tanulságos, hogy példát nyújtott arra: milyen fokig mehet el az üzleti szellem behatolása az egyetemre. A meglátogatott tanszék szinte csak "mellékesen" foglalkozik oktatással: a tanszék személyzetének jóval nagyobb hányada a gyakorlatban működő szakemberek részére szervezett tanfolyamok anyagait készíti elő (különböző konstruált esetekre dolgoz ki számítástechnikai modelleket). Az oktatás és a gyakorlatban működők továbbképzése közötti szakadék szinte áthidalhatatlan: a két működési területen dolgozók között a kapcsolat minimális. Bár a kidolgozott modellek a valóságtól elvonatkoztatottak, önmagukban érdekesek; egyes elemek gondolati alapként a hazai képésben is felhasználhatók lesznek.

Dr. Cotel Kornél

A SZOVJET GÉPIPAR FEJLESZTÉSÉNEK IRÁNYAI^{1/}

A Szovjetunióban három vezető kutató tíz pontban foglalta össze a gépipar fejlesztésének fő irányait és feladatait a következő 15-20 évre tekintve előre.

1. Az alapvetően új berendezések és gyártási eljárások elterjedése

Az új technika létrehozása mindenekelőtt az alaptudományok által elért eredményeken, azok hasznosításán alapul. A magenergia felhasználása például egy sor új gépipari ágat hozott létre, s együttjárt az alkalmazott technika és technológia megújulásával is. Az új anyagok (például a szupravezetők) kidolgozása ugyancsak alapvető változásokat tesz lehetővé az azokat felhasználó ágazatokban. Esetenként a technológiai újítások eredményeznek alapvető konstrukciós változásokat. Számolni kell azonban azzal, hogy a technikai és technológiai újítások alkalmazhatóságát gyakran jelentősen korlátozza a társadalmi-gazdasági feltételek hiánya.

2. A meglévő kapacitások termelékenységének növelése

A már alkalmazott gépek és berendezések teljesítőképességének növelése a gépiparban a munkaeszközök hasznos teljesítményének, a sebességek, a térfogat, az emelőképeség stb. növelését jelenti. A gépteljesítmények ily módon történő fokozása valamennyi termelőfolyamat hatékonyságát növelheti, míg az új technika közvetlen alkalmazására csak viszonylag szűkebb területen van lehetőség. A kapacitásbővítések azonban nem lehetnek korlátlanok, gazdaságos határaik egyes esetekben már ma megállapíthatók.

^{1/} A.I. Cellkov, V.K. Falcman, V.N. Szumarokov az EKO (Ekonomika i organizacija promüslennogo proizvodstva) 1974. 5. számában megjelent cikke alapján.

3. Új anyagok alkalmazása

A környezeti hatásokkal szembeni fokozott ellenállóképesség igénye és a növekvő teljesítmény-követelmények új anyagok - a műanyagok és a nagytiltsású fémek - alkalmazását teszik szükségessé. Várható ugyanakkor a már alkalmazott szerkezeti és szerszámanyagok mechanikai és egyéb tulajdonságainak jelentős javítása, a korszerű szilárdságfokozó eljárások és a porkohászati technika további elterjedése után.

4. A gépipari termékek minőségének javítása

Az így értelmezett minőségjavítás magába foglalja a berendezések élettartamának és megbízhatóságának optimális mértékű további növelését, biztonságtechnikai szempontok szerinti továbbfejlesztését, a legcélszerűbb méretek, gépsúlyok, az esztétikus külső kialakítását.

5. A gyártási folyamatok teljes automatizálása

A közeljövő gépiparának olyan új géptípusokat szükséges előállítania, amelyek automatikus vezérlés alkalmazásával mentesítik az embert az egyes termelőfolyamatok (például a gépipari szerelés, stb.) monoton műveleteinek végzése alól. Az automatikus vezérlés megvalósításában várhatóan jelentős szerepet fognak játszani az ipari robotmechanizmusok.

6. Géprendszerek kidolgozása

Az automatikus vezérlésű berendezések elterjedésével olyan géprendszerek kidolgozása válik lehetővé, amelyek automatizált gépek zárt láncra révén közvetlen emberi segédlet nélkül végeznek el egy adott teljes technológiai folyamatot. Az elemekben már jelenleg is megtalálható ezirányú fejlesztésnek mindenképp a kohászatban, a bányászatban, és magában a gépiparban alkalmazandó folyamatos gyártóvonalak kidolgozására kell irányulnia.

7. A gépipar specializációja

A gépipari termelés szervezetségének fokozásában kiemelt jelentősége van a félkészgyártmányok, az öntészeti és egyéb melegalakítási technológiák, valamint az alkatrészek, szerszámok és szerszámelemek magas szintű szakosításának. Különös figyelmet szükséges fordítani a nagy gyártótapasztalatokkal rendelkező ágazatok gépxportjának fokozására, és a technikai haladást elősegítő import arányának növelésére. Az általános műszaki színvonalat nem növelő import (például a vasúti vagonok és a hajók) arányát ugyanakkor célszerű csökkenteni.

8. A gépkarbantartások központosítása

A gépkarbantartások többségét jelenleg a felhasználók végzik. Specializált karbantartó bázisok még nem igen terjedtek el és tevékenységük hatékonysága igen alacsony színvonalu. A nagyjavítások nagyüzemi módszerekkel történő megvalósítására, úgy tűnik, maguk a gyártó vállalatok a legalkalmasabbak, hiszen ők rendelkeznek az adott területen a legnagyobb tapasztalatokkal és legjobban tudják biztosítani a tartalékalkatrészek biztonságos pótlását.

9. A gépipar alkalmazkodóképessége

A gépiparnak fel kell készülnie a technikai haladás által biztosított lehetőségek gyors kihasználására, ennek érdekében jelentősen fokoznia kell alkalmazkodó képességét. Ehhez megfelelő tartalékkapacitásokkal kell rendelkeznie, a kevésbé gazdaságos termelést időben le kell állítania. Ha ugyanis az új gyártmányok gyártásbavétele elhúzódik, a kifejlesztett új típus elvesztheti korszerűségét (mind például az új típusu "Volga" személygépkocsi).

10. A gépipari termékszerkezet fejlesztése

A termékszerkezet fejlesztésének követnie kell az új ágazatok kialakulásának és fejlődésének folyamatát és biztosítani kell azok korszerűbb berendezésekkel való ellátását. Elő kell segítenie az egyes ágazatok átlagosnál gyorsabb fejlődését és lépést kell tartania a gépiparon belüli technológiai fejlődéssel.

FELMÉRÉS A MUNKÁVAL VALÓ MEGELÉGEDETTSÉGRŐL^{x/}

Az Alkalmazott Társadalomtudományi Intézet (Bonn-Bad Godesberg) a Szövetségi Munkaügyi Minisztérium megbízásából reprezentatív kérdőíves felvételt készített a munkával, munkahellyel szemben támasztott követelményekről. A kérdőíves felmérés célja az volt, hogy segítse kialakítani a munka ún. szociális jellemzőit, melyek rendszeres vizsgálata a jövőben társadalompolitikai döntések mérlegelését is szolgálhatja. A felvételt 1000 főre kiterjedő vizsgálattal 1972. augusztusában alapozták meg. Ennek eredményei alapján dolgozták ki azt a végleges kérdésprogramot, amelynek segítségével azután 1972 szeptemberétől 1973 márciusáig további 5800, véletlenszerűen kiválasztott 18 éven felüli lakost kérdeztek ki az NSZK területén (Berlin nélkül).

A következőkben a vizsgálat néhány főbb eredményét foglaljuk össze.

A foglalkoztatottsággal kapcsolatos kérdésekből megállapították, hogy a nyugdíjasok 7 százaléka és az egyéb korábban dolgozók - nagyrészt háziasszonyok - 41 százaléka újból dolgozni szeretne. A megkérdezettek 24 százalékának az volt a véleménye, hogy az iskolaköteleskorú gyermekkel bíró nőknek semmiképpen sem kellene munkát vállalniuk, 28 százalék ezt csak akkor tartotta elképzelhetőnek, ha a család a kiegészítő kereset nélkül nem tud megélni és 31 százalék ezt a döntést magukra az érdekeltekre akarja bízni.

A munkavállalók kerekén 36 százaléka kifogásolta, hogy egyéni teljesítményüket személyi jövedelmük megállapításánál nem veszik figyelembe. Ugyanakkor a megkérdezettek 46 százaléka jövedelmének növelése alapjául teljesítményének emelését tekintette. A nagyobb jövedelem másik fő forrása magasabb beosztásba kerülés. A legfontosabb szociális juttatásnak a munkavállalók 71 százaléka a karácsonyi juttatást és a fizetett szabadságot jelölte meg, majd ezután (45 százalék) a vállalati öregségi segély következett.

Munkahelye biztonságát a dolgozók 41 százaléka az általános gazdasági helyzet rosszabbodása és 29 százaléka betegség miatt látta veszélyeztetve. Mintegy 16 százalékuk tartja valószínűnek, hogy a technikai fejlődés miatt munkahelyet

^{x/} Az "Arbeit und Arbeitsleistung" c. folyóirat (NSZK) 1974. 11. száma alapján.

kell majd változtatnia, de a munkanélküliséggel nem számolnak.^{1/} Amíg a megkérdezettek 38 százaléka úgy vélte, hogy egy új munkahely betöltésénél egyenlő eséllyel pályázik, 31 százalékuk a fiatalabb pályázók előnyben részesítésétől félt.

A munkahely megítélésének leggyakrabban megnevezett ismérvel: a jó kereseti lehetőség (53 százalék), kellemes munkakörülmények (45 százalék), érdekes és változatos munka (34 százalék) és a munkatársakkal való jó együttműködés (34 százalék). Leginkább elégedettek a munkavállalók a kollégákhoz való viszonyukkal (43 százalék), és a munkakörülményekkel (36 százalék) voltak, különösen elégedetlenek a munkatempóval és a stresszel (31 százalék), az előrehaladás esélyeivel (21 százalék) és a kereseti lehetőségekkel (20 százalék). A munkahelyen mindenekelőtt az idegi megterhelést (42 százalék), valamint a hajszoltságot és az időzavart (36 százalék) kifogásolták.

A munkával szemben támasztott követelményként leggyakrabban a koncentrációképesség és kitartás (45 százalék), a különleges ismeretek és jó kiképzés (41 százalék), a szakmai tapasztalatok (34 százalék) és az emberekkel való bánásmód képessége (32 százalék) szerepelt. A munkavállalók 34 százaléka a munkával szembeni követelményeket túlságosan magasnak tartotta, 45 százalékuk az volt a véleménye, hogy a lehető legtöbbet teljesítik, és 14 százalék úgy vélte, hogy túlságosan sokat követelnek tőlük.

A társadalmi kapcsolatok vizsgálata kimutatta, hogy a munkatársakhoz való viszonyukat alig bírálták. Általában a felettesekkel is elégedettek voltak; amennyiben bíralták őket, elsősorban az emberi közvetlenséget (20 százalék) és az információkészséget (18 százalék) hiányolták. Az üzemi demokrácia (Mitbestimmung) lehetőségeivel főleg a segéd- és szakképzetlen munkások (31 százalék) és a magasabb beosztású alkalmazottak (29 százalék) voltak elégedetlenek. Az üzemi légkörrel a legtöbb munkavállaló (86 százalék) elégedett volt.

A munkaidő és szabadság szabályozását a munkavállalók 43 százaléka kielégítőnek találta. A kifogások a túlórák, a hétvégi munkák és a munkaidő kezdetének és végének rossz szervezésére vonatkoztak. Arra a választási lehetőségre, hogy a munkaidő legyen-e rövidebb vagy az évi szabadság hosszabb, a munkavállaló-

^{1/}A felvétel 1972-73-ban készült, ma más lenne a megítélés.

lók 68 százaléka kijelentette, hogy a szabadság meghosszabbítását részesítené előnyben.

A munkahellyel való megelégedettségénél az informáltság is szerepet játszik. A munkavállalók 39 százaléka kijelentette, hogy csak alkalmilag, vagy gyakran nem kapnak meg munkájuk számára fontos információkat. Arra a kérdésre, hogy miről szeretnének jobb tájékoztatást, a válaszadók 40 százaléka az üzem gazdasági helyzetét, 29 százaléka a tervezett racionalizálási rendszabályokat, 18 százaléka a bérek és fizetések nagyságát jelölte meg.

A szakmai tevékenységgel kapcsolatos elégedettséget a kutatók egy hat fokozatu (-3-tól +3-ig terjedő) skála alapján értékelték. Az első helyen 1,8 átlagértéssel a magasabb beosztásúak álltak, utánuk következett a többi alkalmazott 1,7 értékkel, majd a szakmunkások 1,6 értékkel, az utolsó helyen a segéd- és szakképzetlen munkások találhatók 1,3 értékkel.^{2/}

^{2/} Az eredmények részletes ismertetését, szöveges magyarázattal és táblázatokkal az "Arbeits- und sozialstatistische Mitteilungen" 8-9. száma tartalmazza.

TUDOMÁNYOS ÉLET

AZ MTA IPARGAZDASÁGI BIZOTTSÁGÁNAK 1974 ÉVI TEVÉKENYSÉGÉRŐL

Az MTA Ipargazdasági Bizottság 1974-ben négy ülést tartott. Az üléseken megvitattott két, időszzerű témát tárgyaló dolgozatot. Az egyik az iparpolitika feladataival és eszközeivel foglalkozott, megvitatása egyben a "Gazdaságpolitikánk tapasztalatainak elemzése, javaslatok a továbbfejlesztésre" c. OTTKT főirányban folytatandó kutatásokat is elő kívánta készíteni.^{1/} A vita kiterjedt az iparpolitika fogalmára, az iparpolitikát alkotó cél- és eszköz-rendszerre, valamint cselekvésekre; az iparpolitika, a gazdaságpolitika és a tervezés kapcsolatára; az irányítószervek szerepére; az iparpolitikai kutatások célszerű irányaira.

A Munkatudományi Bizottsággal együttes ülésen vitatta meg a Bizottság azt a dolgozatot, amely a munkaszervezés fejlesztésének feladatait elemző vizsgálat tapasztalatait összegezte.^{2/} A dolgozat vitája behatóan elemezte azt a több üzemben kipróbált és ennek alapján javasolt felmérési módszert, ennek előnyeit-korlátait, amely a munkások és a vezetők megkérdezése alapján kívánja kijelölni a munkaszervezés sulyponi feladatait. Az elhangzott vélemények szerint e módszer az objektív mérések fontos kiegészítője lehet. Mindkét vita hasznos utmutatásokat adott a két fontos témában folytatandó további kutatásokhoz, illetőleg a kutatási eredmények gyakorlati hasznosításához.

A Bizottság tavaszi ülésén megtárgyalta a közgazdasági kutatóhelyek helyzetét, különös tekintettel az ipargazdasági kutatóhelyekre. A vita részben tapasztalat- és véleménycserét szolgált, részben segíteni kívánta a közgazdasági kutatóhelyi hálózat fejlesztéséről készülő akadémiai előterjesztést. Az ülésen különösen élénk vita bontakozott ki az ágazati ipargazdasági és üzemszervezési in-

^{1/} A vitaanyagot az Ipargazdasági Szemle 1974. 4. sz. közölte.

^{2/} A vizsgálatról beszámol dr. Parányi György cikke az Ipargazdasági Szemle e számában.

tézetek szerepéről; általános igényként fogalmazódott meg az alapozó és általánosító jellegű kutatások erősítése.

A Bizottság őszi ülésén megtárgyalta "A szocialista iparvállalatok és egyesületek irányításának kérdésében" (un. I. 23. 1. téma) folyó KGST együttműködés 1976-80-ra javasolt programját és az ennek megvalósításában való magyar részvételt. A vita megállapította, hogy a program felépítése logikus, közös kutatási feladatként a lényeges kérdéseket emeli ki. Kívánatos azonban további témakonzentráció és több témakör tekintetében a párhuzamosan folyó, sokszor formális kutatás-koordináló tevékenységeket csökkenteni kellene. A probléma jelentősége indokolja a hazai részvétel erősítését (jelenleg az Élelmiszeripari Gazdaságkutató Intézet, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Ipari Üzemszervezési tanszéke, az MTA Ipargazdaságtani Kutatócsoport és az Országos Vezetőképző Központ vesz részt e közös munkában); több kutatóhely bejelentette ilyenirányú szándékát s ennek realizálására a hazai koordinációt ellátó Ipargazdaságtani Kutatócsoport 1975 elején összehívja az érdekelteket.

A Bizottság a meghívottak szélesebb köre részére előadást rendezett az ipar strukturájának fejlesztési kérdéseiről, az előadó R. Yanakiev bulgár professzor volt. Ismertette a struktúrafejlesztés bulgáriai helyzetét, problémáit, e téren végzett kutatásait, módszereit. Az előadást (amelyet a Statisztikai Szemle fog közölni) vita követte.

A Bizottság - folytatva a korábbi évek gyakorlatát, elsősorban a kutatóhelyek közötti együttműködés elősegítése érdekében - összeírást készített a befejezett és folyamatban lévő ipargazdasági kutatásokról és ennek eredményeit közzé tette az "Ipargazdasági Kutatások 1974" című kiadványban. A kiadvány 27 kutatóhely részéről 440 bibliográfiai tételt és 224 folyamatban lévő kutatás adatait tartalmazza.

A Bizottság egy központi akadémiai akció keretében 1975-re helyzetelemzést és prognózist készít tudományterületéről. Az értékelés áttekintést fog adni a tudományterület főbb eredményeiről, problémáiról, tartalmi és szervezeti kérdéseiről; megkísérli a várható igények és fejlődési tendenciák megjelölését, ajánlások megfogalmazását. A Bizottság 1974 évi tevékenységének fontos része volt e munka előkészítése; rész-tanulmányok készültek és a Bizottság tagjai írásbeli

véleményt adtak. Ezek feldolgozása alapján a Bizottság 1975. I. félévére tervezi a teljes tanulmány megvitatását, végleges formába öntését és az illetékes akadémiai fórumok elé való terjesztését.

E munkának az is jelentősége ad, hogy alapul szolgál a közgazdaságtudományról készülő általános helyzetelemzéshez, továbbá az 1976-80-ra készítendő középtávú kutatási tervek összeállításához is. A helyzetelemzést és prognózist a Bizottság közzé fogja tenni.

A KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZET JUBILEUMI KONFERENCIÁJA

Az MTA Közgazdaságtudományi Intézete 1974. decemberében tanácskozást rendezett. A konferenciát Nyers Rezső elvtárs, az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, az Intézet igazgatója nyitotta meg. Ezután dr. Timár Mátyás, a kormány elnökhelyettese köszöntötte a tanácskozás résztvevőit. Méltatta a közgazdaságtudományi kutatások jelentőségét és kiemelte a magyar kutatók eredményeit. Majd Köpeczi Béla akadémikus, a Magyar Tudományos Akadémia főttkára, tudományos életünk vezető testületének elnöksége és központi hivatala elismerését tolmácsolta.

"A Közgazdaságtudományi Intézet 20 éve és a gazdaságpolitikai kutatás" című központi előadást Friss István akadémikus tartotta. Az előadás címe is kifejezésre juttatta, hogy az intézet e tanácskozással fennállásának 20 éves jubileumát ünnepli és ennek kapcsán, előrepillantva, a következő időszak fő kutatási irányát, a gazdaságpolitikai kutatásokat kívánja a vita középpontjába helyezni. Az előadás kiemelte, hogy a gazdaságpolitika határozza meg a népgazdasági tervben figyelembevett preferenciákat is. Ezért ezeket - a terv szempontjából - "kívülről bevitt" preferenciáknak is tekinthetjük. Kitért gazdasági fejlődésünk ütemének elemzésére. Ezen belül arra, hogy ennek egyik fontos tényezője, a műszaki fejlődés hazánkban nem elég gyors. Rámutatott, hogy ennek okai elsősorban nem műszaki nehézségekben, hanem a társadalmi-gazdasági háttérben keresendők. Elemezte, hogyan kell megállapítani a gazdaságpolitikai alapvető céljait. Hogyan célszerű összhangot teremteni a társadalom elé állítható feladatok és a társadalom korlátozott lehetőség között. Nagyon fontos, hogy e kérdésekben ne a véletlen, egyes személyek, csoportok, vállalatok elképzelései alapján szülessék döntés; a döntéshozatalt az osztársadalmi érdek által diktált preferenciák vezéreljék. Fontossággal bír, hogy ennek során érvényesüljön a "döntő láncszem" elve. A gazdaságpolitikai kutatás azonban nem állhat meg ennél. Ki kell terjedjen a döntések megvalósítására is. Így a gazdaságpolitikába és annak kutatásába beletartozik a gyakorlat is.

A bevezető előadás után a konferencia három szekcióban folytatta munkáját.

Az Ipargazdasági Szemle jellegének megfelelően az 1. szekció 3. témakörére (életszínvonalpolitika) és a 3. (agrár-ipari) szekcióra nem térünk ki.^{1/}

A gazdaságpolitikai szekció

Az első szekció témája a gazdaságpolitika volt. A rendkívül nagy területből három kérdéscsoporttal foglalkoztak az előadások: a gazdaságpolitikának a tervezéssel, a strukturapolitikával és az életszínvonal-politikával kapcsolatos kérdéseivel. A tervezéssel kapcsolatos témakörben élénk vita folyt hosszútávú növekedésünk kérdéseiről. Augustinovics Mária előadása, elemezve a gazdasági növekedés elmúlt 20 évre vonatkozó főbb tényezőit és a következő 20 év feladatait, nagy súllyal emelte ki a termelékenység növelésének fontosságát.

Tekintettel arra, hogy a gazdasági növekedés korlátjává a jövőben a munkaerő válik (ellentétben a múltban "szűk keresztmetszetet" jelentő tőkével), az eddigi növekedési ütem fenntartására egyetlen lehetőség van: a termelékenység multbelinél gyorsabb növelése. Az előadó szerint ehhez jobban meg kell ismernünk a termelékenység alakulására ható technikai, gazdasági és társadalmi tényezőket, s a gazdaságpolitika döntő jelentőségű feladata a termelékenyebb - és egyéb követelményeket is kielégítő - termelési struktúra alternatíváinak feltárása.

A második témakörben a strukturapolitika és gazdaságpolitika összefüggéseit vitatták meg. A strukturapolitika meghatározásának és kapcsolatainak bonyolultságát jól tükrözték az előadások és a hozzászólások, mutatva azt is, hogy nem pusztán fogalmi, hanem tényleges tartalmi sokrétűségről, komplexitásról van szó. A strukturák számos megközelítési módja, szférája, a változásukat befolyásoló tényezők tág köre nemcsak a strukturapolitikai koncepciók kialakítására hívják fel a figyelmet, hanem az ezzel kapcsolatos további alap kutatások szükségességére is.

^{1/} Az 1. és 2. szekció ismertetésénél is figyelembe vesszük, hogy a konferencia előadásait nagyobb részt a Közgazdasági Szemle 1975. januári száma közzé tette.

Az előadások a gazdaságpolitika és a strukturapolitika összefüggéseit (Hegedüs Miklós), a gazdasági struktúra változtatásának kérdéseit (Hoós János), a nemzetközi munkamegosztásnak a strukturális fejlődésben játszott szerepét (Kiss Tibor) érintették. Ezekhez csatlakozott még a jugoszláv Zarko Mrkusic esettanulmánya az öngazgatáson alapuló szocialista társadalom külgazdasági politikájáról.

Érdemes kiemelni a felmerült problémák sokaságából a különböző szinteken értelmezett strukturák kérdését. Ugy tűnik, hogy a "makro", "mezzo", és "mikro" strukturák megkülönböztetésének inkább csak regisztráló jellege és feladata van. Az egyes szinteken érvényesítendő strukturapolitikák gyakorlati téren egyre kevésbé választhatók szét.

Egyes hozzászólások pedig egyenesen kétségbe vonták, hogy a struktúrafejlesztési problémák tárgyalása esetén kiindulhatunk másból is, mint a gyártmány-szerkezetből. Tekintettel arra, hogy gazdasági strukturánkra a kifejtett vélemények szerint a termék- és ágazati szerkezet ellentmondásos fejlettsége jellemző, különösen fontosnak tűnnek mindazon törekvések, amelyek a mikrostruktúra javítását helyezik előtérbe.

A strukturális feladatok jelentős hányada külgazdasági problémákkal kapcsolatos. Megfogalmazható azonban úgy is, hogy a külgazdasági politika hatékonyságának egyik lényeges tényezője a strukturapolitika eredményessége. Például exportszerkezetünk gyorsabb korszerűsítésének fő feltétele a gyártmánystruktúra megfelelő fejlesztése. Ezen és hasonló összefüggések széles - bár nyilvánvalóan teljesnek nem tekinthető - körét jól tükrözték a vonatkozó előadások.

A strukturapolitika és tervezés kapcsolatát illetően a vita fontostanulságának tartjuk, hogy nem célszerű a növekedési mutatók maximalizálása alapján tervezni, mert ez a tapasztalatok szerint azzal a veszéllyel jár, hogy a mikrostruktúra alakítása háttérbe szorul.

Gazdasági mechanizmus szekció

A második - gazdasági mechanizmus - szekció munkáját a szekció elnöke, összefoglalójában "sok felszólaló - igazi vitá"-jaként jellemezte. A tárgyalat három témakör: a vállalatok helye és szerepe a szocialista tervgazdaságban; sze-

mélyl jövedelem és anyagi érdekelttség; a beruházási rendszer volt. Az első témakör különösen a vállalati nagyság és önállóság, a vállalatok és az irányító szervek közötti kapcsolatok, a verseny és a monopólium problémáira terjedt ki. Az előadások az igen nagy és komplex gazdasági egységek (David Davidov, Bulgária), a kis és középvállalatok (Vello Tarmisto, Szovjetunió) szerepét, a gazdasági verseny (Falusné, Szikra Katalin), a vállalati keretek megvonása (Román Zoltán), a központi irányítás és a vállalati autonómia (Tardos Márton) kérdéseit tárgyalták.

Az ésszerű vállalatnagyságról folyt a legélénkebb vita. Az érdekesebb álláspontok közül az egyik az volt, hogy az egyesülések, kombinátok megoldják a szocialista népgazdaságok előtt álló hatalmas feladatokat. Ezt a nézetet sokan vitatták. Többen rámutattak ezzel kapcsolatban a kis- és középvállalatok nélkülözhetetlen szerepére. Kifejtették, hogy Magyarországon hiány van ilyenekben.

E kérdés egy másik - differenciáltabb - közelítésének érdekessége volt, hogy a vállalatnagyságot, a népgazdaság egésze mellett regionális vonatkozásban is igyekezett bemutatni. Eszerint e probléma például a szovjet mezőgazdaságban fel sem merül. A Szovjetunió iparának fejlődésében elég erős koncentrációs folyamat játszódott le: egyrészt a kis- és közép vállalatok szerepe csökkent, másrészt a nagy- és legnagyobb vállalatok szerepe megnőtt. A szovjet előadó a koncentráció előnyei közül főként a nagyobb hatékonyságot hangsúlyozta. Ugyanakkor több érv szól meghatározott számú kisebb vállalat fenntartása mellett is. Utóbbiak közül főként a kisebb településeken élő lakosság foglalkoztatottságának, illetve jobb ellátásának kérdését emelte ki.

Egy további közelítés a problémát még szélesebben vizsgálta: kiterjesztette a vállalati önállóság szempontjaira is. Utalt arra, hogy a tőkés országokban a vállalati elkülönültség konkrét formái nem magyarázhatók kizárólag a tulajdonosi elkülönültséggel. Ennek - egyebek között - a hatékonyabb vállalatvezetést célzó indítékai is vannak. A szocialista gazdaságban a vállalatot az irányítás több szintje közé kell beilleszteni; ennek nagyon sok variánsa lehet. Az alapvető probléma úgy is fogalmazható, hogy a minisztérium vagy kevés számú vállalati formában működő egységet közvetlenül irányítson (ami azzal jár, hogy az ipartelegek többsége vállalaton belülül egységként funkcionál); vagy az ipartelegek jelentős része önálló vállalatként működjön és a minisztériumi irányítást nem vállal-

lati formában dolgozó középírányító szervek segítsék. A konkrét döntésekhez csak a variánsok várható előnyeinek, hátrányainak esetenkénti, részletes elemzése adhat igazi segítséget.

A vita során többen hangsúlyozták, hogy a termelés koncentrációja többnyire hasznos. Ugyanakkor a nagyvállalatok részlegéinél a vállalati terv, illetve a piaci befolyás gyakran csak áttételesen érvényesül. A felszólalók többsége egyetértett azzal, hogy a vertikális integráció növekedése kedvezően befolyásolhatja nemcsak az egyes vállalatok, hanem a gazdaság hatékonyabb működését is. Ennek azonban csupán egyik eszköze lehet az integrációban résztvevő termelési egységek szervezeti egyesítése. Gyakran célszerűbb, ha a kisebb vállalatok között olyan együttműködés alakul ki, amely a nagyvállalatokhoz hasonlóan növeli a termelékenységét, hatékonyságát.

A szabályozott verseny célszerűsége nem képezte vita tárgyát. Főként a verseny célszerű tartalmát, lehetőségeit és korlátait vitatták. Az ezt tárgyaló előadás a piaci-gazdasági verseny két feltételét hangsúlyozta: a vállalat valóságos gazdasági önállóságát és az ehhez kapcsolódó gazdasági érdeket. Ugyanakkor a verseny jellegét a szocialista gazdaságban az osztálytársadalmi érdek szabja meg. Az előadó kitért a vállalatok közötti verseny főbb irányaira: az azonos, az egymást helyettesítő, illetve különböző termékek tekintetében folyó versenyre. Hangsúlyozta: a piaci verseny a szocializmusban is társadalmi többletköltséggel jár. Nép gazdaságunkban meglehetősen szűk az a szféra, ahol a verseny valamennyi formája kibontakoztatható lenne; de ugyanugy az is, ahol semmiféle változtatásra nem nyílik lehetőség. A verseny kibontakoztatása elsősorban a feldolgozó ipar számos területén szolgálná jól a fogyasztók, a minőség, a műszaki fejlődés érdekeit.

A kérdésre - összefoglaló értékelésében - Nyers Rezső is visszatért. Hangsúlyozta, hogy a kapitalista szabadverseny eszméjét elvetjük, de a verseny bizonyos formájára nálunk is szükség van. Ha a termelők között nincs verseny, akkor a fogyasztók között van. Ez pedig nem kívánatos. Monopol jellegű vállalatainknak is versenyezniük kell: a tőkés és a KGST piacokon.

A második témakör (személyi jövedelem és anyagi érdekelttség) vitája főként a munka szerinti elosztás értelmezésére és a bérszabályozás kérdéseire irá-

nyult. A témakör három előadása közül kettő csupán a legfontosabb: a munkabér kérdéssel foglalkozott. Aleksander Bajt (Jugoszlávia) azt vizsgálta, mit jelent a szocializmusban "az egyenlő munkáért egyenlő bért" elve. Az elvi vonatkozások mellett e kérdésnek az is aktualitást ad, hogy a jugoszláv gazdaságban nem érvényesül a nyereségadó kiegyenlítő hatása. Így a magasabb jövedelmű vállalatok lényegesen magasabb bért fizetnek. Az alacsonyabb jövedelmű vállalatok arra töreksznek, hogy béreikkel utolérjék az előbbieket. Mindez sajátos személyi jövedelem (bér) inflációt vált ki. Bajt iparági vizsgálatokkal igazolta, hogy jó konjunktúrában a bérszintkülönbségek csökkennek (utolérés); rossz konjunktúrában nőnek (előreszaladás). Konkrét megoldási javaslata a hozadéki elméletre, illetve a különböző termelési tényezők hozadékanak elkülöníthetőségére épül.

Révész Gábor ugyancsak vizsgálta: mit jelent a bérezés konkrét alapelveként a munka szerinti elosztás megvalósítása. A munkafajták három csoportját: az azonos típusu; az azonos színvonalu, de eltérő típusu; a hierarchikusan elhelyezkedő munkafajtákat külön elemezte. Megállapítása szerint, ha az elsónél a teljesítmény-eltérések nem, vagy nem kellőképpen tükröződnek a keresetarányokban, akkor alacsony munkaintenzitás és a lehetségesnél szűkebb sávban mozgó egyéni teljesítmények válnak jellemzővé. A másodíknál a különbségek egzaktan már nem számszerűsíthetők. Így a bérarányokat a kereslet-kinálat erősen befolyásolja. Ez azonban nem sérti a munka szerinti elosztás megvalósulását. A harmadik esetben a keresetarányokat erősen befolyásolja az azonos munkafajtákat végzők keresetstruktúrája.

Révész és Bajt előadásának közös mondanivalója: a helyes bérarányokra nincsenek állandó mértékek és irányelvek, azokat a változó körülményeknek megfelelően kell kialakítani. Ezért nem lehet pl. a szakmunkás - betanított munkás - segédmunkás bérarányok tekintetében sem valamilyen, a priori arányból kiindulni.

Pongrácz László a témakör szélesebb területével: a hazai ikeresetszabályozás fejlődésével és tervezett továbbfejlesztési irányjaival foglalkozott. Abból indult ki, hogy a munkajövedelmek szabályozásának konkrét rendszere mindig szervesen illeszkedik a gazdaságirányítás rendszeréhez. Az 1968-ban bevezetett személyi jövedelem rendszert vizsgálva kifejtette: a legsúlyosabb problémát a létszám in-

dokolatlan növelésére ösztönző hatása jelentette. Emiatt romlott a munkafegy-
lem, a termelékenység nem nőtt megfelelő ütemben. Hangsúlyozta, hogy a sza-
bályozórendszer mellett szükség van közvetlen központi intézkedésekre is. Másik
következtetése: nem lehet valamennyi ágazatot ugyanazzal a konkrét szabályozó
rendszerrel működtetni.

A gazdasági mechanizmus szekció harmadik témakörét a beruházási rendszer
képezte. Az elhangzott három előadás - Berend Iván, Deák Andrea és Soós K.
Attila előadása - nem tárgyalta (ez nem is volt feladatuk) ennek a rendkívül ösz-
szetett és igencsak sok problémával küszködő témakörnek egészét. Az ebből fa-
kadó hiányérzettel magyarázható, hogy a hozzászólások számos, az előadásokban
nem érintett kérdéssel is foglalkoztak; a megnyilvánuló élénk érdeklődés pedig a
beruházási problémák mindig időszerű voltát jelezte. Az előadások lényegében
két oldalról közelítettek a témához: a beruházások ciklikus ingadozásainak jelen-
ségét és okait, valamint a centralizált-decentralizált beruházások kialakult és
helyes arányait vizsgálva.

Az egyes előadások tartalmi ismertetésétől eltekintünk; csak néhány érdeke-
sebb gondolatot említünk meg az elhangzottakból. A nyereség szintjének alakulá-
sát illetően általában az ágazatok és nem a vállalatok között figyelhetők meg lé-
nyeges eltérések. Ezért eléggé egyöntetlően merült fel annak igénye, hogy a ter-
melő szféra vonatkozásában ágazatonként differenciált mértékben célszerű kiala-
kitani a vállalati saját források részarányát. Ugyanakkor az is világossá vált,
hogy különbséget kell tenni a döntés és a finanszírozás szerinti centralizált-de-
centralizált arányok vizsgálatát illetően. A két szféra döntési hatáskörei eléggé
összefonódnak; így az adatok és elemzések általában csak a finanszírozás
szerinti megoszlásokat tükrözik. Az említett összefonódottság jelenségének egy-
értelmű értékelése egyébként igen nehéz.

Ugyanakkor tény, hogy így a felelősségi körök is összemosódnak; ennek ká-
ros következményei közismertek.

Érdemes figyelmet szentelni annak a gondolatnak is, amely az állami és a
vállalati beruházások eldöntésénél egyaránt gyengének véli a jövedelmezőségi
kényszert. Bármennyire is megnehezíti az okok sokrétűsége e problémák össze-
függő megoldásának keresését, a hatékonyság követelményei egyre sürgetőbbé te-
szik az előrelépést ezen a téren is.

A háromnapos tanácskozás során elhangzott mintegy 50 külföldi és hazai előadást, 80 hozzászólást a záróülésem a szekciók elnökei foglalták össze. Friss István akadémikus, az 1. (gazdaságpolitikai) szekció, Nagy Tamás, az intézet igazgatóhelyettese a 2. (gazdasági mechanizmus) szekció, Csendes Béla, az OT főosztályvezetője a 3. (agrár-ipari) szekció üléseiről számolt be.^{2/}

Nyers Rezső összefoglaló értékelésében kiemelte, hogy a szekciók vitái élénkek, konstruktív légkörűek voltak. Hangsúlyozta, hogy a gazdaságpolitika az általános politika része. Másfelől a gazdaságpolitika egészséges fejlődésének feltétele, hogy a tudománnyal összekapcsolódjon. Ezt a kapcsolatot sokkal szorosabbá kell tenni. A múlt években inkább elemeket (szabályozó rendszer, stb.) vitattunk. A mostani vitát sokkal inkább a gazdaságpolitikai célokból adódó közeletés jellemezte. Rámutatott arra, hogy egyik fontos feladatunk a gazdaságpolitikai célok közötti választás világosabbá tétele. Hangsúlyozta a gazdaságpolitika nemzetközi összefüggéseit; továbbá a közgazdasági kutatás nemzetközi kapcsolatainak erősítését. Ezt követően érdemben foglalkozott a viták során felmerült főbb kérdésekkel és utalt a további kutatási feladatokra.

A Közgazdaságtudományi Intézet jubileumi konferenciája tudományos életünk fontos eseménye volt. Gazdag anyagával, élénk vitáival minden bizonnyal sokértékes, hasznos ösztönzést adott a további közgazdasági kutatásokhoz valamennyi közgazdasági kutatóhelyünk számára.

Dr. Botos Balázs Dr. Komonyi Zoltán

^{2/} A szekcióülések összefoglalóit és Nyers Rezső zárszavát a "Figyelő" 1974. december 18-1 száma részletesen ismertette.

NEMZETKÖZI KONFERENCIA A SZOCIALISTA TERMELÉS HATÉKONYSÁGÁNAK KÉRDÉSEIRŐL

A konferencia címében jelölt problémakör a szocialista országokban folytatott gazdasági építőmunka és az ehhez kapcsolódó kutatások állandóan napirenden lévő kérdéseit foglalja magába. A konferencia aktualitása napjainkban azzal függ össze, hogy a szocialista országok társadalmi-gazdasági fejlődése az utóbbi években intenzívebb jellegűvé vált. Ezzel együtt egyre jobban előtérbe kerültek, és kerülnek a jövőben is a fejlődés várható irányával, intenzitásával, a szocialista országok közötti gazdasági integráció fejlesztésével összefüggő kérdések.

A konferenciát a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Közgazdaságtudományi Intézete rendezte Moszkvában 1974. november 18-22. között. A konferencián a rendezőkön kívül Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, Mongólia, az NDK és Románia képviselői vettek részt.

A konferencia célja az volt, hogy áttekintést adjon a társadalmi termelés hatékonyságával összefüggő elméleti kutatások eredményeiről, gyakorlatban való felhasználásuk eddigi tapasztalatairól és lehetőségeiről, valamint a további kutatások irányáról.

A konferenciára benyújtott mintegy 40 előadás négy nagy témakörrel foglalkozott. Az első a szocialista gazdaság hatékonyságának elméleti, a második a hatékonyságnövelés széles értelemben vett ágazati kérdéseit, a harmadik a szocialista országok gazdasági integrációjával összefüggő hatékonysági kérdéseket, a negyedik pedig a hatékonysági mutatók és alkalmazásuk módszertani problémáit foglalta magában. Az egyes témakörök természetesen nehezen választhatók el egyértelműen. Hiszen például az elméleti kérdések szoros kapcsolatban állnak a módszertani kérdésekkel, vagy a gazdasági integrációval összefüggő problémák más jellegű kérdés szemszögéből is megfogalmazhatók. Az előadásokban ez kifejezésre is jutott.

A termelés hatékonyságának és növelésének elméleti kérdései között külön figyelmet kaptak a hatékonyság értelmezésének, értékelésének kritériumai.

T. Sz. Hacsaturov előadása a szocialista társadalmi termelés hatékonyságának kritériumait és mutatóit vizsgálta. Arra a következtetésre jutott, hogy a tár-

sadalmi termelés leginkább elfogadható mutatója a népgazdaság egészére a nemzeti jövedelem. Nem ért egyet azokkal, akik a hatékonyság meghatározásánál a nemzeti jövedelmet ($v + m$) a bruttó társadalmi termékhez ($c + v + m$), mint a ráfordításokat kifejező mutatóhoz viszonyítják. Vitatkozik Notkinnal is, aki a ráfordításokat szűkíti és a $(c + v + m)$ helyett csak a $(c + v + m_a)$ elemeket veszi figyelembe, ahol az m_a a termelő felhalmozás. Azzal érvel, hogy az $m - m_a$ rész tartalmazza az oktatás, az egészségügy, a szociális ellátás, az irányítás, a honvédelem stb. ráfordításait, s ezeket aligha lehetne úgy tekinteni, mint amelyek nem szükségesek a nemzeti jövedelem létrehozásához.

Több más előadásban is megfogalmazást nyert, hogy a gazdasági viszonyok alrendszerén belül a szocialista rendszer általános hatékonysága, mint gazdasági hatékonyság jelenik meg. Hatékony az, ami a szocializmus céljainak eléréséhez járul hozzá, törekedve a ráfordítások és az ezekkel realizált eredmények közötti arány optimalizálására. Eközben nem választhatók el egymástól a gazdasági és az általános, társadalmi, szociális célok. Ezért a társadalmi termelés gazdasági hatékonyságának problémáját a közgazdasági elméletben és a népgazdasági tervekben a szociális feladatok szemszögéből is vizsgálni kell.

Az elméleti és a módszertani kérdések között fontos helyet foglalt el az erőforrások szerepének tisztázása. A vélemények egységesek voltak abban, hogy az élők munkája figyelembevételével szükséges a tárgyalásult munka felhasználásának értékelése is. Szükség van a munkatermelékenység, az anyag- és az állóeszköz-igényesség részmutatóira, de törekedni kell az ezeket szintetizáló mérésre és értékelésre is. Ehhez többnyire olyan mutatószámokat képeznek, amelyekben a termelés eredményét nemcsak a munkaráfordításokhoz, hanem többféle ráfordítás (elsősorban a munka és a tőkeráfordítások) összegéhez viszonyítják.

Nemcsak az egész népgazdaság, de az egyes ágazatok fejlesztése oldaláról is különös figyelmet érdemelnek az új technika bevezetésének hatékonyságával, egészében a tudományos-műszaki haladás hatásával és a termelés intenzifikálásával összefüggő elméleti és gyakorlati tapasztalatok.

Az előadásokban tükröződő felfogások szerint az új technika bevezetésének hatása elsősorban a műszaki politikával, az új technika változatainak kiválasztásával, a műszaki fejlesztés tervezésével, az árképzéssel, s a bevezetés és

alkalmazás anyagi-erkölcsi ösztönzésével áll szoros kapcsolatban. E problémák vizsgálatát az irányítás minden szintjén el kell végezni. Többen kiemelték, hogy az új technika lassabb bevezetésének egyik lényeges oka az új technika árának meghatározására szolgáló módszerek bizonytalansága. Ez nehezíti egyébként az új technika tényleges hatékonyságának megítélését is. Ezzel összefüggésben ugyancsak nagy hangsúlyt kaptak a társadalmi, szociális kérdések és feladatok, s hangsúlyozták az egyoldalú technicista szemlélet elkerülésének fontosságát.

A hatékonyság problémakörének egy további lényeges területével foglalkozott K. B. Lejkina előadása, amelynek középpontjában a termelés intenzifikálása, mint a hatékonyság növelésének egyik fő tényezője állt. Abból indult ki, hogy a termelés hatékonysága a gazdasági fejlődés extenzív és intenzív tényezőinek hatását tartalmazza, s a hatékonyság növekedése nem jelenti feltétlenül a termelés intenzifikálását. Felfogása megegyezik Notkinéval: a bővített újratermelés intenzív típusa magába foglalja az élő- és holtmunka felhasználásának javulását, valamint azokat az elemeket és feltételeket, amelyek ezt a javulást lehetővé teszik. Itt is meghatározó tényező a műszaki haladás, amely nemcsak az erőforrások felhasználásának szerkezetét és hatásait változtatja meg, hanem a termelés szervezetét is. Az intenzifikálás fő mozzanata a munka termelékenységének növekedése, még akkor is, ha ez egyes esetekben az állóeszközök hatékonyságának csökkenésével együtt megy végbe. Az előadás a Szovjetunió népgazdaságára vonatkozó adatokkal szemléletesen illusztrálja ezt a folyamatot.

A szocialista országok gazdasági integrációja és az egyes országokban folyó társadalmi termelés hatékonysága közötti összefüggések közül három kérdés emelhető ki. Az első, további erőfeszítéseket követelő feladat az egyes országok termelési strukturájának tervezzerű összehangolása és átalakítása. A második fontos kérdés a nemzetközi, gazdasági együttműködés mechanizmusának korszerűsítése. Ehhez nemcsak a termelési kooperáció és specializáció országok közötti tervezzerű fejlesztésére, de a termelés erőforrásainak országok közötti átcsoportosítására, ill. az átcsoportosítás lehetőségeinek további, alapos és sokoldalú elemzésére, s ezek eredményeinek a gyakorlatban történő széles körű figyelembevételére van szükség. A harmadik, az integráció szempontjából fontos probléma a belső gazdaságpolitika aktív szerepének biztosítása az országok közötti hatékony gazdasági kapcsolatok kialakításában és fejlesztésében.

E folyamatban kiemelkedő jelentőségű a népgazdaság strukturájának alakítása, amely szorosan összefügg az előzőekkel. Az országoknak azonban egy sor, a gazdasági struktúra szempontjából alapvető feladatot közösen kell megoldaniuk. Ilyen feladatok: az energia- és nyersanyagbázis, a tudomány és a termelés koncentrációjának, specializációjának a gazdasági integráció és az egyes országok gazdasági strukturája közötti összhang biztosításával történő megoldása.

A módszertani kérdésekkel foglalkozó előadások a társadalmi termelés hatékonyságának, az erőforrások kihasználásának, a munkatermelékenység, az állóeszközigényesség, az anyagigényesség mérésével, tervezésével és nemzetközi összehasonlításával, a termelési függvényeknek a hatékonyság mérésében való alkalmazásával összefüggő, általános és az egyes országokra vonatkozóan szerzett konkrét tapasztalatairól adtak áttekintést.

A további kutatási feladatokat és megoldásra váró legfontosabb kérdéseket az előadások és a tapasztalatok alapján a konferencia az alábbiakban foglalta össze:

- A szocialista termelés hatékonyságának elmélete és a hatékonyság tervezése közötti összefüggések.
- A szocialista termelés hatékonyságának társadalmi, szociális vonatkozásai, a szociális hatékonyság értékelése és mérése.
- A gazdasági hatékonyság meghatározásának módszertana a népgazdaságok egészére és ágazati, területi, szervezeti stb. szférákra, a hatékonyság kritériumai és mutatói, a hatékonyságnövelés lehetőségei.
- A tudományos-műszaki haladás hatékonyságának vizsgálata, figyelembevéve a szociális hatásokat.
- A munkaerőforrások hatékonyságának növelése, a munkaerőmozgások szabályozásának és befolyásolásának tudományos alapjai.
- A munkatermelékenység mérésének és tervezésének tökéletesítése, különös tekintettel a tudománynak a termelésbe való behatolásával és a nem termelő szféráknak az anyagi termelésre gyakorolt hatásaival összefüggő kérdésekre.
- A beruházások hatékonyságának értékelése, a termelő alapok és a természeti források kihasználása, a módszerek továbbfejlesztése, a hatékonyság és a kihasználás növelése.
- A szocialista országok közötti nemzetközi munkamegosztás és gazdasági integ-

ráció, valamint a tőkés és szocialista országok közötti gazdasági kapcsolatok hatékonyságának mérési módszere.

- A hatékonyság növelésének gazdasági eszközei (pénzügy, hitel, ár, devizapolitika, bérezés, jövedelmek, jutalmak, prémiumok stb.).
- A tervek megvalósításának, a termelés eredményeinek értékelése.
- A polgári nézetek bírálata.
- A tudományos kutatások koordinálása, az eredmények kölcsönös kicserélése, megvitatása.

A konferencia tárgyilagos, baráti légköre, a résztvevők aktivitása, s az egyes kérdésekben kibontakozó vita nagy mértékben hozzájárult a konferencia céljának eléréséhez, a résztvevő országokban folyó kutatások eredményeinek kölcsönös megismeréséhez.

Dr. Végső Béla

AZ IPARGAZDASÁGI ÉRTEKEZÉSEK SOROZATRÓL

Az Ipargazdasági Értekezések sorozat köteteinek közreadása az MTA Ipargazdasági Bizottságának kezdeményezésére 1971-ben indult meg. A sorozat szerkesztő bizottsága a következő: Bakos Zsigmond, Harsányi István, Megyeri Endre, Román Zoltán (elnök), Wilcsek Jenő.

A sorozat eddigi kötetei:

Cukor György:	Hosszútávú tervezés az iparban	1971
Deák Anna:	Vállalati pénzgazdálkodás és pénzügyi tervezés	1972
Kéri Tamás:	Az iparvállalat rugalmassága	1972
Botos Balázs:	A bizonytalanság figyelembevétele az iparvállalatok beruházási döntéseiben	1973
Kiss Tibor:	A szocialista nemzetközi vállalat	1974
Mód Aladárné - Kozák Gyula:	A munkások rétegződése, munkája, ismeretei és az üzemi demokrácia	1974
Harsányi István:	A szervezés és vezetés tudományos alapjairól	1974
Viszt Erzsébet:	A munkaerő szakmai mobilitása (s.a.)	1975

A sorozat célja kisebb terjedelmű magas színvonalú tanulmányok közzététele az ipar- és az iparvállalati gazdaságtan köréből, a tudományterület fejlődésének és a gyakorlati munka jobb megalapozásának elősegítése céljából. A sorozat olyan tanulmányokat kíván közzéadni, melyek témájuk vagy módszereik újszerűségével is ösztönzik e tudományterület korszerű művelését, amelyekben a szerző feldolgozza és értékeli témája kutatásának a hazai és külföldi szakirodalomban megjelent eddigi eredményeit és nagy súlyt helyez a tények bemutatására és elemzésére, statisztikai adatok, empirikus adatok, empirikus vizsgálatok, eset-tanulmányok, stb. segítségével. Egy-egy kötet tervezett terjedelme általában 5-6 iv.

A szerkesztő bizottság szívesen fogad javaslatokat újabb kötetekre és ezeket az Ipargazdaságtani Kutatócsoport címére kéri.

SZAKIRODALOM

Erdős Tibor: A termelés korszerűsödése és a gazdasági növekedés^{1/}

A cím két állandóan napirenden lévő közgazdasági fogalmat kapcsol össze, s az olvasó így különös várakozással veszi kézbe a könyvet. A várakozást még csak fokozza, hogy mindkét problémakörnek órlási irodalma van. Emellett, a témakörben igen sok, számszerű eredményeket is tartalmazó statisztikai, ökonometriai vizsgálatra került sor már eddig is, külföldön és hazánkban egyaránt.

A könyv szerzője a két fogalom mögött meghuzódó fő folyamatok és összefüggések elméleti tisztázását kísérli meg. Rámutat a vizsgált kérdéseknek a szocialista társadalom gazdasági építő munkájában elfoglalt helyére és jelentőségére. Ezek tükrében vizsgálja a szocialista gazdasági fejlődés során megnyilvánuló sajátos problémákat, a növekedési ütem befolyásolásának és a termelés korszerűsítésének lehetőségeit.

Gondolatmenetének középpontjában a termelés korszerűsödése áll. Megfogalmazása szerint "a korszerűsödés az ujonnan gyártott termelőberendezések termelékenységnövelő hatását, illetve képességét jelenti..... Ha a korszerűsödési ráta 1,02, ez azt jelenti, hogy az adott évben legyártott gép 1,02-szer, vagy 2 százalékkal nagyobb termelékenységet tesz lehetővé, mint a megelőző évben legyártott hasonló rendeltetésű gép" (15. old.). Később ezt kiegészítve "A korszerűsödési ráta nagyságát meghatározó tényezők" c. részben (182. old.) azt olvashatjuk, hogy "a korszerűsödési ráta magas vagy alacsony színvonala azt fejezi ki, hogy a termelőegységek, vállalatok évről-évre mennyivel jobb, hatékonyabb termelőberendezéseket, mennyivel korszerűbb anyagokat alkalmazhatnak a termelésben és milyen találmányokat, szabadalmakat vezetnek be." S végül a korszerűsödési ráta nagyságáról: "A korszerűsödési ráta nagysága csak kerülő uton határozható meg" (195. old.)... "minél hosszabb időszakban gondolkodunk, a termelékenység átlagos évi növekedése annál közelebb kerül a korszerűsödési rátahoz" (197. old.).

A könyv egészének tükrében úgy tűnik, hogy a szerző által definiált fogalom alapján a gazdasági növekedés problémáinak, fő tényezőinek kibontása és rendszerezése értékes következtetésekhez vezetett. Problémát okoz azonban, hogy a szerző nem tisztázza kellően az általa használt korszerűsödési ráta, a munkatermelékenység és a tudományos-műszaki haladás közötti összefüggéseket, s arra nézve sem ad utmutatást, hogy az általa elmondottak kifejtéséhez a korszerűsödési ráta bevezetése ténylegesen mennyiben járult hozzá.

Az előbbiektől függetlenül a könyv legnagyobb érdeme az, hogy rendszerezett áttekintést ad a növekedés folyamatának egészéről, az egyes tényezők hatásának jellegéről. A növekedés tényezőinek és az egyes tényezőkkel összefüggő hatások mérésének lehetőségeiről, ezek eredményeiről azonban a szerző keveset mond. Különösen hiányolni kell, hogy a szerző oknyomozásában központi helyet elfogla-

^{1/} Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974. 288 old.

ló korszerősítési ráta fogalmának kifejtése és a ráta mérésével kapcsolatos kérdések tárgyalása során több problémára nem tér ki. Így pl. nem foglalkozik annak a rokonságnak a vizsgálatával, amely a korszerősödési ráta és a különböző termelési vagy termelékenységi modellekben szereplő műszaki haladás koncepciók között van. Nem tér ki az új technika diffúziójának kérdéseire sem. Ezekre vonatkozóan pedig számos empirikus vizsgálat eredménye is publikálásra került. Felhasználásukkal minden bizonnyal közelebb lehetett volna kerülni a korszerősödés kvantitatív méréséhez.

Az első témakör a "Beruházások és gazdasági növekedés" címet viseli. Ez a rész egészében a könyv elméletileg legjobban megalapozott fejezetének tekinthető. A termelőberendezések pótlásának, bővítésének, a beruházási hányad változásának kapcsolata a növekedéssel, a termelés állóalapigényessége, mind olyan kérdés, amely valóban nagy jelentőségű a növekedés folyamatának jobb megértése szempontjából. A szerző által elmondottak ehhez eredményesen járulnak hozzá.

A beruházások és a termelékenység közötti összefüggések verbális elemzése alapján a szerző, a korszerősödési ráta bevezetésével, az utóbbinak (a termelékenység növekedésének) tulajdonít aktív szerepet. Állásfoglalásában a beruházások szerepét reálisan mutatja be.

Bizonyos kérdések megfogalmazását tekintve a "Termelési struktúra és gazdasági növekedés" c. fejezet vitára ad okot. A szerző által felvetett első kérdés, alcimként megfogalmazva: "Érthető-e az ágazatok eltérő termelékenységi színvonala?" Az ezt megelőző, bevezető sorok azonban megelőlegezik a nemleges választ, legalább is arra az esetre, ha a munkatermelékenység mutatójának számlálójában a termelés értékben kerül figyelembevételre. Nézetem szerint mindaz, amit a szerző az új érték és az élőmunka alapján számított mutatóval kapcsolatban elmond, helytálló, de ebből még nem következik, hogy általában és elméletileg nem érthető az ágazatok eltérő termelékenységi színvonala.

E rész a továbbiakban a gazdaság strukturális változásait, ezek szükségességét és a gazdasági növekedéssel való összefüggéseit tárgyalja. Rávilágít arra, hogy a beruházások ágazatok közötti elosztásánál nem lehet egyedüli szempont az ágazatok alapigényessége. Ez azért is figyelemreméltó, mert nagyon sokszor találkozunk ellenkező irányú törekvésekkel. Értékesek az ipar és a tertiális szektor arányával kapcsolatban kifejtett gondolatok. Felhívják ugyanis a figyelmet arra, hogy a fejlett országokban a tertiális szektor éppen az ipar és a mezőgazdaság által teremtett lehetőségek eredményeként fejlődhetett ki, és lehet aránya jelentős a gazdaság egészén belül.

A "Munkaerő- és gazdasági növekedés" rész a munkaerő ellátottság és a szakmai ismeretek világosan megfogalmazott szerepe mellett kitér a munkatermelékenység színvonalának és növekedésének mérésével összefüggő problémákra. Véleményével szemben azonban - úgy gondolom - a termelés/létszám mutató bizonyos fenntartásokkal önmagában is elfogadható a munkatermelékenység színvonalát jellemző hányadosként. Tisztán elméletileg ugyanis a két vagy több időszakra vonatkozóan számított, fenti hányados alapján meghatározható index értékek vagy évi átlagos növekedési ütemek, mint a termelékenység változását mérő mutatók ugyancsak fenntartásokkal fogadhatók el. Még akkor is, ha e változást kifejező mérőszámok meghatározása során a szerző a termelés számbavételénél a változatlan árak alkalmazásában látja a problémák megoldását. Az így kidolgozott index vagy növekedési ütem sem csak a termelékenység változását méri. Kifejezésre jut bennük a termelés és a felhasznált munkaerő szerkezeté-

nek változása, a változatlan árak egymásközi aránya, stb. (Meg kell jegyezni, hogy részben éppen ezek a problémák vezettek azokhoz a kísérletekhez, amelyek a növekedés kvantitatív értékelésénél az egyes hatásokat tényezőikre bontva számszerűsítik, bizonyos feltételezésekkel.)

A következő fejezet "A korszerűsödési ráta nagyságát meghatározó tényezők" körét, hatásukat és ezek ismeretének elméleti jelentőségét tárgyalja, s a könyv igen érdekes része. Az elemzést a tőkés termelési viszonyok vizsgálatával kezdi. Először is rámutat arra, hogy a korszerűsödés egyik meghatározója a külön érték többletért folytatott harc. Vizsgálata következetes logikával, a marxli gondolatkörrel összhangban kiterjed a technika által a termelékenység vállalati alakulására és a költségekre gyakorolt hatásának elemzésére is. Kimutatja, hogy "mind a termelékenység, mind a reálbérek növekedése szükségszerű folyamat, és hogy a technika ára a korszerűsödési folyamatot egyre kevésbé gátolja" (165. old.). A korszerűsödés üteme és a reálbérek, valamint az alacsony bér és a "drága technika" közötti összefüggések megvilágítása, az előbbiekkal együtt, igen lényeges mozzanatokra derít fényt a korszerűsödés és a gazdasági növekedés egész folyamatára nézve. A többi vizsgált tényező közül kiemelhető a kutatás, a tudományos és technikai fejlődés, a piaci struktúra, a termelés társadalmi szervezetsége. Mindezeket sokoldalúan elemzi, új gondolatokat adva nemcsak a gyakorlat, de a további vizsgálatok számára is.

Hasonlóan értékelhetjük a "Piac és növekedés" részt is, ahol ugyancsak a kapitalizmus viszonyai képezik a vizsgálat alapjait. Itt a profit, a profitráta, a beruházások és a beruházási ráta alakulása ill. ezeknek a piac bővülésére vagy szűkülésére gyakorolt hatása áll a középpontban. Nagyon lényegesek azok a következtetések, amelyek erről az oldalról is a profitráta növekedésének átmeneti jellegét erősítik meg. Ujszerűek azok a megállapítások is, amelyek ezzel szembeállítva világítják meg a piaci motívumoknak a szocialista gazdaság fejlődésében elfoglalt helyét. Jól egészíti ki e kérdéseket a személyes fogyasztás, az export és a piac változásának a növekedés oldaláról történő értékelése.

Külön rész foglalkozik a szocialista termelési viszonyoknak a gazdasági növekedésre gyakorolt hatásával. Teljes mértékben egyet kell érteni azzal a gondolattal, hogy "a technikai fejlődés tényleges üteme ... nem érthető meg tisztán technikai alapon, az nagymértékben társadalmi tényezők függvénye" (240. old.). A szerző jól átgondoltan fejt ki a társadalmi tényezők nyújtotta lehetőségeket a szocializmus viszonyaira, szembeállítva a kapitalizmusban érvényesülő korlátozó hatásokkal.

Az utolsó rész a szocialista és a fejlett tőkés országok gazdasági növekedését vizsgálja konkrét statisztikai adatok alapján, három témakörre bontva. Először a termelékenység és a termelés átlagos évi növekedési ütemét szemlélteti, ezután a beruházások hatékonyságát és a beruházási ráta nagyságát, s végül a termelési struktúra változását. Ezek azonban inkább csak illusztrációként szolgálnak, bár kétségtelenül jelentős adatgyűjtési és -feldolgozási munkát takarnak. Figyelemreméltó az állammonopolista kapitalizmus, a tudományos-technikai forradalom és a nemzetközi integrációs tendenciák szerepének rövid értékelése. A magyar népgazdaságra vonatkozó példákkal szemléltetett növekedési tartalékokról elmondottak konkrét lehetőségekre mutatnak rá.

Összegezve: a könyv igen értékes, jól megalapozott elméleti indíttatású munka. Sok vonatkozásban a gyakorlati gazdaságpolitikához is ad utmutatást. Nemcsak azok olvashatják élvezettel, akik a politikai gazdaságtan elméleti kérdéseit

ről kívánnak korszerű ismereteket szerezni, hanem minden érdeklődő hasznosan forgathatja, könnyen olvasható formában kap képet az elméletileg nehezebb kérdésekről is. Az olvasó azonban minden bizonynal örömmel venné, ha a könyv nem csupán egyetlen szakirodalmi hivatkozást tartalmazna, hanem e tekintetben is jobb eligazítást adna.

Dr. Végső Béla

O. V. Kozlova - I. N. Kuznyecov: A termelésirányítás tudományos alapjai^{2/}

A szovjet szerzőpár könyve Moszkvában 1970-ben jelent meg és az irányítás elméletével foglalkozó újabb szovjet munkák között nagy elismeréssel fogadták. Örövendetes, hogy ha nem is nagyon gyorsan, de eljutott fordítása a magyar szakemberek kezébe. E munka a termelés irányításának (ez szélesebb fogalom, mint a termelésirányítás!) a Szovjetunióban kialakított elméletéről jó képet nyújt.

A szerzők öt részre tagolják mondanivalójukat. Az első rész az irányítás lényegének és módszertani alapjainak kifejtését adja. A második rész a termelés irányításának szervezéséről, a harmadik a szocialista termelés irányításának módszereiről szól. A negyedik rész az irányítás technológiáját és technikáját, végül az utolsó rész a vezetés tudományos szervezésének kérdéseit taglalja.

Hangsúlyozva, hogy az irányítás alapvető törvényszerűségei a vezetés hierarchikus rendszerének minden fokozatára vonatkozóan azonosak, a szerzők az irányítás lényegét a könyvben az iparvállalatok példáján vizsgálják. Abból indulnak ki, hogy a vállalat, mint összefüggő rendszerek együttese, az irányítás szempontjából két részre osztható: az irányító és az irányítandó rendszerekre. Ez utóbbi képezi strukturális megközelítésből az irányítás tárgyát a vállalatnál. Gazdasági szempontból ugyanez a szakadatlan mozgás folyamata, az alapok körforgása. Megjelenési formáit tekintve az irányítandó rendszert a szerzők öt részre bontják: technikai, technológiai, termelés szervezeti, közös munka és gazdasági rendszerre.

Az irányító rendszer az irányítás szerveinek összessége. A vállalatnál ez lineáris vezetést jelent, ide tartoznak azonban a funkcionális (adminisztratív, hatósági, stb.) szervezetek is.

Az irányítandó és az irányító rendszerek egymással kölcsönös kapcsolatban vannak. E kapcsolatok lehetnek mennyiségiek (minél nagyobb az irányítandó rendszer, annál nagyobb az irányító is) és minőségiek (minél magasabb a szervezethez tartozó színvonal az irányító rendszer egyes részében, annál kisebb lehet az irányító rendszer). Az irányítandó és irányító rendszereket információk kötik össze.

Az első részben foglalkoznak a szerzők olyan terminológiai kérdésekkel is, amelyek a vállalati gazdaságtan szempontjából igen lényegesek. Eszerint a vezetés sokkal tágabb fogalom mint az irányítás, hiszen az előbbi a gazdasági vezetés mellett magában foglalja a politikai irányítást is. A tervezést és a szervezést az irányítás funkcióinak tekintik. Az irányítás alapfunkcióit a következőkben határozzák meg: tervezés, szervezés, koordináció, ösztönzés és ellenőrzés.

A termelés irányításának szocializmusbeli objektív törvényszerűségei tárgya-

^{2/} Kossuth Könyvkiadó, 1974. 292 oldal.

lásából érdemes idézni a legfontosabbként kiemelt törvényeket. Ezek:

- az irányítás elveinek egysége a népgazdaság minden láncszemében,
- a rendszer részének arányossága,
- a folyamatosság, az ütemesség, a megtérülés és a forgási sebesség meggyorsítása,
- az irányítás centralizációjának és decentralizálásának optimális kombinációja.

Az irányítás elveinek egysége természetesen nem a módszerek egységét jelenti. Olyan alapelvekről van szó, mint a demokratikus centralizmus, a politikai és a gazdasági vezetés egysége, a gazdaság tervszerű vezetése, a tudományosság, stb.

A termelés irányításának szervezésével foglalkozó rész hangsúlyozza, hogy bár a vállalatok a szocialista népgazdaság strukturájának legfontosabb láncszemei, a társadalmi termelés hatékonysága érdekében igen fontos az ágazati szinten történő szervezés és vezetés tökéletesítése. A továbbiakban érintik az irányítás funkciót - szétválasztva a lineáris és funkcionális irányítást -, az irányítás strukturáját és az információk szerepét az irányítási folyamatban.

A harmadik rész a szocialista termelés irányításának módszerrelt hármas tagolásban tárgyalja:

- az irányítás gazdasági módszerei
- az irányítás adminisztratív-szervezeti módszerei
- a vezetés szociálpszichológiai módszerei.

A gazdasági módszerek között kiemelkedő helyet kap a kötetben a vállalati önálló elszámolás. Ennek gondos megszervezése jelenti a vállalatirányítás tárgyalt rendszerében az egyik legfontosabb feladatot. Szoros összefüggésben az önálló elszámolással kerül előtérbe a tervezés kérdése is, mint az irányítás gazdasági módszere. A gazdasági reform nagyobb jogokat adott a szovjet vállalatoknak. Ennek egyik jelentős eleme, hogy a vállalat maga dolgozza ki és hagyja jóvá éves tervét.

Hogy milyen legyen a vállalatok ötéves terve; erre vonatkozólag a szerzők aláhúzzák a további kutatások szükségességét. Mindenesetre "csak az olyan alapvető, fő irányvonalakat kell tartalmaznia, mint a műszaki fejlesztés a következő öt évben, a fejlődés meghatározott szintjének elérése, a munka termelékenységének emelése és a termelési költségek csökkentése". Mindennek érdekében hangsúlyozzák a szerzők a műszaki-gazdasági elemzések fontosságát s azt, hogy ezen elemzéseknek el kell foglalniuk az őket megillető helyet az irányítás egyik legfontosabb gazdasági módszereként.

Az irányítás szervezeti (helyesebb fordítás lenne: szervezési) módszereként két formát különböztet meg a kötet: a szervezeti befolyást (szabályozást) és az adminisztratív beavatkozást (utasítások, rendeletek, stb.).

A módszerek harmadik csoportját az ún. szociálpszichológiai aspektus megközelítés jelenti. (A fordítás nem szerencsés, nem adja vissza a kifejezés mögött rejlő tartalmat. Nem szociálpszichológiáról, a pszichológia e meghatározott ágáról, hanem szociális és pszichológiai aspektusról van szó.) A szovjet terminológia a megfelelő munkatársak és az ösztönzés hatékony formáinak kiválasztásán keresztül a jó üzemi légkör kialakításáig a tényezők igen széles skáláját sorolja ide. E módszerek helyes kialakításához - hangsúlyozzák a szerzők - a már hagyományosnak tekinthető eszközök mellett hatékonyan járulhatnak hozzá a különböző szociológiai vizsgálatok.

Az irányítás technológiája és technikája című részben kerül sor az irányítá-

si tevékenység legfontosabb aktusának, a döntéshozatalnak a tárgyalására. Szó-
bakerül a döntés jelentősége, a döntések osztályozása, előkészítése, valamint a
végrehajtás megszervezése és ellenőrzése. A könyv keretel természetesen csak
az általánosabb irányelvek kiemelésére adnak módot. E fejezetet követi a doku-
mentáció és az ügykezelés irányítási rendszerben játszott szerepének vázolása,
majd az irányítás technikai eszközeinek (elsősorban a modern, korszerű irány-
zatokhoz alkalmazkodó automatizálási eszközöknek) tárgyalása. A fejezetet né-
hány konkrét példa ismertetése teszi jól hasznosíthatóvá.

A kötet utolsó része a vezetés tudományos szervezésének problémáit taglalja,
a szervezeti alapok és a káderpolitika oldaláról egyaránt megközelítve. Befeje-
zésként kísérletet tesz a termelés irányítása gazdasági hatékonyságának meg-
határozására szolgáló kritériumok, mutatók összefoglalására.

A könyv az irányítás megszervezésének számos gyakorlati kérdését érintve,
hasznos olvasmány gyakorló vezetők részére is, hazai vonatkozásban azonban
elsősorban a fogalmak (így például az irányítás, a vezetés, a szervezés kap-
csolatának) tisztázását, a vezetés és a szervezés elméletének korszerű kifej-
tését és művelését segítheti.

Dr. Botos Balázs

E. F. Denison: Minek tulajdonítható az Egyesült Államok 1929-1969 közötti gazdasági növekedése^{3/}

A gazdasági növekedés forrásaival foglalkozó igen gazdag irodalomból is kiemel-
kednek alaposságukkal, mélyenszántó elemzésekkel E. F. Denison amerikai köz-
gazdász munkái. Bár az egyes tényezők hatásának a határtermelékenység elmé-
letére épülő számszerűsítési módszere viták tárgya, még polgári közgazdászok
között is, a könyvében felsorakoztatott adatok és információk gazdagsága, elem-
zéseinak sokoldalúsága és ötletessége általános elismerést váltott ki.

A gazdasági növekedés problémáival foglalkozó első könyve (The Sources of
Economic Growth in the United States and the Alternative Before Us, A gazda-
sági növekedés forrásával az Egyesült Államokban és az előttünk álló alternatívák)
1962-ben, második munkája (Why Growth Rates Differ: Postwar Experience in
Nine Western Countries, Miért különbözőek a növekedési ütemek: kilenc nyugati
ország háboru utáni tapasztalata) 1967-ben jelent meg.^{4/} Uj munkája, amelynek
egy eredményeiről 1971-ben, egy Balatonfüreden tartott konferenciánkon is be-
számolt, ismét az Egyesült Államok gazdasági növekedésének forrásaival foglal-
kozik.

E munkában továbbfejlesztette, pontosabbá tette korábbi módszereit és számlí-
tásainak eredményeit s következtetéseit mellett szokása szerint azok adatait, for-
rásait, módszertani megfontolásait is részletesen közli.

Az alábbiakban A. C. Hubert, a Nemzeti Termelékenységi Központok Európai
Szövetsége főtájtárának gondolatait közöljük a könyvről (a Szövetség bulletinjé-
nek, az Integratornak 1974. 4. száma alapján).

Denison újabb könyvet írt a növekedés forrásairól. Friss, felülvizsgált adatai

^{3/} Accounting for United States Economic Growth 1929-1969. The Brookings In-
stitution, Washington, D. C. 1974. 355 oldal.

^{4/} Részletes tanulmányt közöl erről az Ipargazdasági Szemle 1970 évi különszáma.

alapján az Egyesült Államok növekedési rátáját e negyvenéves periódusra 0,07 százalékponttal fölfelé revideálta, és a növekedés forrásaira vonatkozó becslések is kevésbé különböznek, kivéve "a nem lakóhelyi struktúrákat és berendezéseket", "az ismeretek gyarapodása és az egyéb okok" elnevezésű tényezőt, valamint "a kereslet intenzitásának hullámzását". Megérte-e az eredmény a befektetett nagy munkát?

Először, Denison természetesen tudós: "az igazságot" kutatja; bár tudja, hogy azt elérni nem lehet, mégis egyre jobban meg akarja közelíteni. És a könyv csodálatot érdemel azokért a részletes magyarázatokért, amelyeket a számításaihoz felhasznált módszerekről nyújt. A növekedés forrásaira vonatkozó számítás értékét és korlátait világosan kifejti (149. oldal):

"A növekedés forrásainak számítása nem támaszkodik a modern gazdasági növekedés és a növekedés változásainak valamilyen nagy általános modelljére vagy elméletére, és nem is nyújt ilyet. Mindössze megpróbálja megmutatni a tényeket a kibocsátást meghatározó tényezők változása és ezeknek a kibocsátásra gyakorolt hatása tekintetében; azon tényeket, amelyekhez egy ilyen modellnek vagy általános elméletnek alkalmazkodnia kell, és amelyek túkrében korlátozottabb általánosítások érvénye is ellenőrizhető. Különböző országokra és időszakokra vonatkozó ilyen tanulmányok fokozatosan gazdag információbázist hoznak létre".

Másodszor, új munkáját a gazdaság irányításának eszközeihez való hozzájárulásnak tekinti. Módszert dolgozott ki minden kibocsátást meghatározó tényező tényleges és potenciális értékének megállapítására és egybevetésére. Előrejelzéseknel a potenciális érték arra használható fel, hogy lássuk: hogyan alakul a jövő, ha bizonyos lépéseket, intézkedéseket teszünk: ez olyan eszköz, amely komolyan érdekelheti az Egyesült Államok elnökét a közgazdász-tanácsadóival folytatott megbeszélései során.

Harmadszor, világosan bemutatja az Egyesült Államok növekedésének multbeli - és feltehetően jövőbeli - fő meghatározóit, amelyek az európai országok esetében is döntő szerepet játszanak (149. oldal):

- "A foglalkoztatottság, figyelembe véve a munkában álló és a munkát elhagyó dolgozók kor és nem szerinti összetételét, valamint azokat a konvenciókat, amelyeket a kormányzati, a háztartási és intézményi kibocsátás mérésére alkalmaznak.
- A munkaórák száma, ideértve a részidős dolgozók arányában bekövetkezett változások hatását.
- A foglalkoztatottak képzettsége.
- A tőkeállomány, figyelembe véve a lakások és a nemzetközi tőkebefektetések mérésének jelenlegi gyakorlatát.
- Tudásuk színvonala.
- A maximális kibocsátás kritériuma szerint rosszul allokált munkaerő aránya a mezőgazdaságban és a mezőgazdaságon kívüli kis és nem hatékony családi vállalatokban.
- A piacok mérete.
- A kereslet intenzitása és rövidtávu ingadozásai."

Az ilyen tényezők azonban csak részben magyarázzák meg a nemzeti jövedelem országok közötti színvonal-különbségeit. Ezek valódi magyarázatával jelenlegi állapotában még adós a tudomány, amire a szerző azon megjegyzései is utalnak, hogy egyéb magyarázó tényező "talán az erősebb verseny a hatékonyság

kikényszerítésére, talán a jobb vezetés", de - mint folytatja - "talán valami egészen más".

Fontos a 6. fejezet azon része is, amelyben megjelöli, milyen tényezők befolyásolhatják a növekedést ellenkező irányban, gyakorolhatnak negatív hatást a jövőbeli növekedésre.

Negyedszer, sok olyan, szinte mellékesnek tűnő megjegyzés van a szövegben, amely megvilágítja, hogy a szakember mit tart fontosnak vagy kevésbé fontosnak, milyen még nem kellően tisztázott problémák foglalkoztatják. Ilyen megjegyzés például a munkaráfordításokra vonatkozóan:

"Lehetséges, hogy hosszú távon a munkaintenzitás is megváltozott, az attitűd, az ösztönzés, az életszínvonal megváltozása, vagy más hatások következményeképpen. Én nem látom bizonyítva, hogy ilyen változás bekövetkezett és valószínűtlennek tartom, hogy ha be is következett, elég nagy volt ahhoz, hogy a vizsgált időszak során a növekedés ütemét lényegesen befolyásolja".

Vagy más helyen, amikor "az ismereteink gyarapodásának" hatását vizsgálja, megmagyarázza, miért nem tesz különbséget egyrészt "a kibocsátás növekedését lehetővé tevő új ismeretek", másrészt az adott pillanatban rendelkezésre álló ismeretek birtokában lehetséges legjobb gyakorlat, a tényleges átlagos gyakorlat különbségének (a lemaradás mértékének) változása" között. Megállapítja, hogy a lemaradás mértékében bekövetkező változások "nem valószínű, hogy valóban érdemleges hatást gyakoroltak a teljes 1929-1969 közötti, vagy az 1950 utáni időszakra". Bár ő lenne az első, aki óvna attól, hogy alapvető gazdaságpolitikai konkluziókat vonjunk le az ilyen megállapításokból, de ha ezek ilyen szaktekintélytől származnak, gondos mérlegelést érdemelnek. Fenti gondolatából többek között a következők, hogy ha a termelékenységi központok a gyöngék segítésére törekednek, forrásaikat inkább szociális, mint gazdasági szempontból hasznosítják.

Végezetül, négy tényező változását jelöli meg, amelyek hosszú távon csaknem teljesen megmagyarázzák az Egyesült Államok potenciális nemzeti jövedelmének növekedését:

	A növekedési ütemhez való hozzájárulás (%)	
	1929-1969	1948-1969
Az ismeretek gyarapodása és egyéb okok	31,1	34,1
Több munkaráfordítás, figyelembe véve ennek jellemzőit (a képzettséget kivéve)	28,7	23,9
Több tőke	15,8	21,6
Magasabb képzettség	14,1	11,9
A források jobb allokációja	10,0	9,0

E források tárgyalásánál különösen ösztönzőek azok az utalásai, amelyek a növekedés kutatásának alapvető jövőbeni tennivalóira vonatkoznak. Hogyan fejezhetnénk be jobban ezt az ismertetést, minthogy idézünk az "ismeretek gyarapodása"-ra vonatkozó megfontolásaiból.

"... sokkal több információval rendelkezni, ha lehetőség volna megállapítani ismereteink gyarapodásának hozzájárulását külön a műszaki és külön a vezetési és szervezési ismeretek terén, valamint aszerint, hogy hazai vagy külföl-

di eredetiek-e. További lépést tehetnénk előre, ha ezeket meg tudnánk még osztani aszerint is, hogy milyen hozzájárulás származik a különböző módon elért ismeretgyarapodásból. A műszaki ismeretek esetében például: mi származik szervezett kutatásból, mennyi egyéni felfedezésekből, mennyi a termelési folyamat megfigyeléséből és tapasztalataiból eredő kisebb újításokból? Ha hatékony gazdaságpolitikát akarunk kialakítani a növekedés előmozdítására, az ismeretek gyarapítása terén nagy szükségünk van ilyen információkra."

Reméljük, hogy a szerző következő munkájának ezekről az életbevágó kérdésekről is lesz mondanivalója.

ÚJ KÖNYVEK^{1/}

- BECKHARD, Richard: A szervezetfejlesztés stratégiája és modelljei. Bp. 1974. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 155 oldal.
- CHURCHMAN, C. West: Rendszerszemlélet. Bp. 1974. Statisztikai Könyvkiadó, 229 oldal. (A korszerű informatika könyvtára 3.)
- FARKAS János: Az ötlettől a megvalósulásig. Bp. 1974. Akadémiai Kiadó 291 oldal. (Szociológiai tanulmányok)
- FRISCH, Ragnar: Kvantitatív és dinamikus közgazdaságtan. Bp. 1974. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 382 oldal.
- HARSÁNYI István: A szervezés és vezetés tudományos alapjairól. Irányzatok-iskolák. Bp. 1974. Akadémiai Kiadó, 159 oldal. (Ipargazdasági értekezések 7.)
- HOMONNAY Hugó: A számítógépes fejlesztés stratégiája. Bp. 1974. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 189 oldal. (A számítógép és alkalmazása)
- HUJBER Endre - ZENTAI Tamás - TOMCSÁNYI Gyula: Adatrögzítés, távadatátvitel, adatfeldolgozási módok. Bp. 1974. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 124 oldal. (A számítógép és alkalmazása)
- HÜVÖSVÖLGYI Mihály: A munkaerőgazdálkodás kérdései. Bp. 1974. Tánácsics Kiadó, 112 oldal. (Munkügyi kiskönyvtár)
- Japán iparpolitikája. Bp. 1974. OMKDK. 167 oldal.
- KERÉKGYÁRTÓ György: A KGST országok tudományos-műszaki együttműködése. Bp. 1974. Kossuth Könyvkiadó, 206 oldal.
- A KGST-hez tartozó tagországok népgazdasága. Bp. 1974. Statisztikai Kiadó, 374 oldal.
- KOMONYI Zoltán: Gazdaságos-e a vállalatok számítógépes fejlesztése? (Hazai számítógép alkalmazási tapasztalatok). Bp. 1974. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 168 oldal.
- LÁZÁR György: A munka- és üzemszervezés kérdései. Bp. 1974. Kossuth Könyvkiadó, 28 oldal.
- LUCA Márta: Foglalkoztatás az állammonopolista kapitalizmusban. Bp. 1974. Kossuth Könyvkiadó, 206 oldal.
- MYRDAL, Gunnar: Korunk kihívása: a világszegénység. Bp. 1974. Gondolat Könyvkiadó, 633 oldal.
- NYILAS András: A népgazdaság fejlődése 1968-1974 között. Bp. 1974. Kossuth Könyvkiadó, 82 oldal (Közgazdasági ismeretek)
- PÁLFAI István: A szocialista gazdasági integráció. Bp. 1974. Kossuth Könyvkiadó, 156 oldal (Közgazdasági ismeretek)
- REFNICKA, Jiriho: A vezetői munka tudományos szervezése. Utmutató vezetőknél. Bp. 1974. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 514 oldal.

^{1/}1974. szeptember - 1975. január között megjelent könyvek.

- SIMÁN Miklós: Műszaki fejlesztési politikánk. Bp. 1974. Kossuth Könyvkiadó, 96 oldal. (Közgazdasági ismeretek)
- SZABÓ László - KELEMEN Zoltán: Marketing tevékenységek és szervezeti formái tőkés nagyvállalatokban. 1-2. kötet. Bp. 1974. OMKDK. (Módszertani kiadványok 40-41.)
- SZÁNTÓ Miklós: Munkaidőcsökkentés és életmód. Bp. 1974. Akadémiai Kiadó, 210 oldal.
- SZELEZSÁN János - VADÁSZ Péter: Az elektronikus számítógép programozása. Bp. 1974. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 192 oldal. (A számítógép alkalmazása.)
- SZÖLLŐSY Szabolcs - MARINOVICS Endre: A piacbefolyásolás korszerű módszerrel. Bp. 1974. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 360 oldal.
- Üzem- és munkaszervezés a bányászatban. Bp. 1974. Műszaki Könyvkiadó, 197 oldal.
- Üzempszichológia. Válogatott tanulmányok. Bp. 1974. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 450 oldal.
- Vállalatirányítás és a vállalatok jogi helyzete. Tanulmányok. Bp. 1974. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1. köt. 380 oldal.
- VALOVQJ, D. V. - LAPSINA, G. J.: Szocializmus és áruviszonyok. Bp. 1974. Kossuth Könyvkiadó, 438 oldal.
- Vezetési, szervezési, információs és számítástechnikai értelmező szótár. Szerk.: Kiss Ernő. Bp. KGM TTI-NIM IGÜSZI-OVK. 543 oldal.
- A világ gazdaságtörténete a XIX. és a XX. században. Irták: J. Cleplewski, I. Kostrowicka, stb. Bp. 1974. Kossuth Könyvkiadó, 484 oldal.

Дердь Парани: Анализ факторов организации рабочих мест

Предметом исследования, проводимого под руководством Института экономики промышленности Венгерской Академии Наук, являются изучение организованности труда, более конкретно анализ уровня факторов, влияющих на организованность рабочих мест по производству продукции.

Очерк излагает ряд особенностей метода комплексного анализа, а именно:

- комплексный учет технических, организационных, экономических и человеческих факторов, влияющих на организованность деятельности рабочих мест в разбивке на 40 так называемых организационных факторов;
- противопоставление различных должностных – профессиональных точек зрения с одновременным высказыванием мнения работников функциональных органов, обеспечивающих условия труда рабочих, их непосредственных начальников и затронутых цехов;
- комбинированное применение субъективных (например опрос с помощью опросных листов, интервью) и объективных (репрезентативная выборка, исследования с помощью измерительных приборов) методов исследования;
- органическое сочетание раскрытия положения с определением причин выявленных характерных недостатков (доведения до конца обнаруженной на рабочем месте проблемы с помощью ряда интервью).

С помощью указанного метода было проведено обследование, охватывающего 2600 работников 20 предприятий, представляющих приблизительно 40 тыс. рабочих предприятий машиностроительной, металлургической и текстильной промышленности. В дальнейшем излагается некоторый опыт указанного обследования.

Опрошенные лица высказывались относительно уровня организации отдельных факторов деятельности рабочих мест, а тек-

же дали оценку отдельным факторам по важности их развития. По обоим аспектам – то есть как по низкому уровню развития, так и с точки зрения важности развития – рабочие на первых местах упомянули следующие факторы: материальное признание, климатические условия и шум рабочих мест, погрузка и разгрузка материалов, моральное признание. В то же время непосредственные руководители указанных рабочих по сравнению с мнением рабочих считали положение в области морального признания значительно более благоприятным, а условия погрузочно-разгрузочных работ – худшим. Проведенные исследования обращают внимание на ряд противоречий между прочим в области эффективного применения норм, форм оплаты труда, интенсивности труда, значения использования машин и оборудования, а также на необходимость комплексного развития организации труда.

Эрне Салабан:

Опыт разработки IV. пятилетки на предприятии

Автор исследует имеющийся опыт самостоятельного среднесрочного планирования на предприятии глазами практического хозяйственника и в связи с изложением плановой деятельности крупного предприятия по производству обуви.

Основная целеустановка четвертого пятилетнего плана на предприятии в силу неблагоприятного складывания положения рабочей силы исходила из того, что предприятие сумеет удовлетворить возросшим требованиям лишь при условии внедрения более мощных машин. Поэтому нужно было провести такую реконструкцию, которая обеспечила бы производство в объеме, удовлетворяющем запросы.

Проведение реконструкции потребовало получения банковского кредита, а его погашение – разработки производственной программы на более длительный срок. В то же время рынок продукции предприятия меняется исключительно быстро и изменения как правило определяются модными иностранными фирмами. Поэтому^Вопределенной мере создавалось противоречивое положение, заключающееся с одной стороны в необходимости концепции на перспективу и ограниченности её разработки, с другой.

Несмотря на указанное обстоятельство на предприятии считают важным разработать стратегию, охватывающую цели более отдаленного будущего. Это имело место и в ходе подготовки IV пятилетнего плана предприятия, однако слабую сторону этой стратегии можно усмотреть в том, что она была разработана одновременно с планом и при помощи методов количественного планирования.

Со времени распространения практики самостоятельного планирования на уровне предприятия и на данном предприятии систематически разрабатывались планы мероприятий

имевшие цель повышение технического уровня, а с другой стороны – уровня организации труда.

В ходе разработки плана альтернативные возможности решения выявились в двух областях, а именно на заводах предприятия, расположенных на периферии и в области ассортимента продукции. Решение и в этом случае затруднялось пробегам информационного базиса, имеющегося в распоряжении. Однако, этот пробег можно было бы значительно сократить, если бы проводилась работа по созданию более тесных контактов между органами представления информации и предприятием. Внутренняя система информации предприятия была создана с учетом внешних запросов. Её основная отличительная черта заключается в том, что в ней плановая и другая информация друг от друга не отделена. ЭВМ до сих пор ещё не применяется.

Период IV. пятилетнего плана характеризовался тем, что предприятия старались приспособляться к изменениям внешних условий. В числе последних наиболее условным элементом было положение рабочей силы. В последствии сокращения численности рабочих возникли дополнительные расходы, а это привело к уменьшению прибыли. Возникновение в будущем подобного положения стараются избежать путем планово-методических изменений и прежде всего разработки местной стратегии широкого кругозора, учитывающей и указанное обстоятельство.

Йожефнэ Тот: Исследование движения рабочей силы в Советском Союзе

В советской специальной литературе к движению рабочей силы относят демографическое, общественное и территориальное движение рабочей силы, далее движение, связанное с техническим прогрессом и структурными сдвигами в экономике, а также текучесть рабочей силы. В то время как первые четыре формы движения рабочей силы на основе закономерностей их развития могут быть учтены и запланированы, последняя представляет собой стихийное явление, которое непосредственно не поддается планированию. Текучесть рабочей силы связана со значительными потерями, связанными с расходами на переподготовку рабочих, оставляющих свою профессию, потерями рабочего времени, времени обучения и т.д. Излагается также опыт проведенного в Ленинграде обследования, связанного с уходом 10720 рабочих. При анализе причин ухода нашли три основные причины: неудовлетворенность жилищными и бытовыми условиями, оплатой и условиями труда.

Советская специальная литература также подробно рассматривает мотивацию перемены места работы различных групп трудящихся. Было установлено, что причины перемены места работы в зависимости от пола, возраста и уровня специального образования весьма различны. Так например, мужчины меняют места своей работы главным образом из-за несоответствия специальности, тяжелой и грязной работы, а также ночной смены, в то время, как женщины увольняются в первую очередь из-за тяжелой физической нагрузки и нездоровой работы. По данным обследования молодежь меняет рабочее место из-за отсутствия перспективы, у людей 21-30 летнего возраста причиной ухода являются жилищные и бытовые условия, а свыше 40 - условия работы.

Вопросы профессиональной мобильности советская специальная литература рассматривает со стороны стабильности занятия, что находится в тесной связи с популярностью данной

профессии. По указанному ленинградскому обследованию удельный вес рабочих со стажем работы более 5 лет наиболее высокий в тех отраслях промышленности, где механизация и организация труда находятся на высоком уровне. Помимо этого важной роль играет и возраст, а также уровень заработной платы и образования.

В очерке излагаются обследования, в которых различные группы советской молодежи оценивают привлекательность отдельных профессий. Можно установить, что наименьший престиж имеют массовые профессии сельского хозяйства и сферы услуг.

Усиленный интерес для советских специалистов представляет вопрос о структуре специального образования. Для её определения используется информация трех типов: перспективная потребность в квалифицированной рабочей силе, источники удовлетворения этой потребности по полу и регионам, а также информация о профессиональной ориентации молодежи. На основе проведенных исследований высказываются предложения относительно совершенствования учебных программ профессиональных учебных заведений – сокращение разрабатываемых программ, унификация структуры содержания образования смежных профессий и улучшение качества программ.

ABSTRACTS

György Parányi:

Analysis of the factors affecting work organization

The subject of the reported research project of the Research Institute for Industrial Economics was the examination of the various factors affecting work organization or, more precisely, the organization of the productive working places.

The main characteristics of the complex survey-analysis method are as follows

- complex consideration of the technical, organizational, economic, and human factors affecting the organization of the working place activities, classified into 40 so-called organization factors;
- comparison of the different occupational-professional viewpoints with the simultaneous opinions of the workers, managers and the employees of the functional bodies providing for the working conditions of them;
- co-operated application of the subjective (e.g. questionnaire or interview type) and objective (sampling or instrumented) methods;
- linking up the situation study and the determination of the reasons of significant deficiencies (in-site trouble shooting up to the original causes by interviews).

This method was used in a survey covering about 2600 employees of 20 enterprises (with a total of approximately 40 000 employees) in the machine, metallurgical, and textile industries. Details of the experiences collected through the survey are presented.

The persons having been asked expressed their opinion on the organization level of some factors of on-the-job activities, and qualified these factors according to the importance of their improvement.

According both to the low level and the importance of development, the factors of financial appreciation, the working site climatic and noise conditions,

the material handling, and the moral acknowledgement were ranked to the leading position by the employees. At the same time, the managers thought the situation of, for example, moral acknowledgement was much more satisfactory and material handling much worse than the opinion of the employees had allowed to think it. The analysis called the attention, among others, to several contradictions concerning the efficiency of the application, labor norms the types of wages, the labor intensity, and the importance of machine pool utilization, as well as to the necessity of the complex development of further labor organization.

Ernő Szalabán:

Experiences of medium-term enterprise-planning

The experiences of enterprise medium-term planning for the Fourth Five-Year Plan period are dealt with in this article from the view-point of a practical expert, deputy director of a major Hungarian shoe factory.

Owing to the unfavourable development of the labor situation, in the enterprise referred the fundamental objectives of the Fourth Five-Year Plan had been determined by the recognition that the expectations of the superior authorities could only be met by the construction of the machines and equipments, aiming at more up-to-date units with greater capacities.

The realization of this reconstruction, in turn, demanded tank credit grant whereas the repayment schedule the elaboration of a long-term plan. At the same time the market of the company's products changes rather rapidly, and these changes are determined usually by the fashion dictated from foreign enterprises. Thus, in a certain sense, a contradictory situation had to be faced, clearly reflected by the requirement of a long-term plan on one hand, and the limitations of the possibilities of drafting this on the other.

The company considered, nevertheless, the elaboration of a strategy deciding upon the long-term targets as of utmost importance. This was completed during the preparation of the Fourth Five-Year Plan, but its value seemed to be impaired by the fact that it has been worked out simultaneously with drafting the plan proper and, in addition, by making use of the methods of quantitative planning.

The enterprise considers as constituent part of the planning scheme the elaboration regularly and systematically instruction a plan of technical and organizational measures in order to promote the improvement of the technology and organization of the production.

Alternative decision possibilities in the course of planning emerged in two areas: selection of the company's provincial plant sites, and the shaping of the product assortment. Decision, however, was aggravated by the deficient information basis available. This deficiency, on the other hand, could have been and could be, at that, considerably remedied if much more direct relations that before had been or were built up between the company and the various agencies supplying information. The internal information system of the enterprise was developed with the external requirements taken also into consideration. As its most characteristic feature, it does not separate planning and other information data. Computer was not employed in planning so far.

For this enterprise in the Fourth Five-Year Plan period the most uncertain element of the changing external conditions, was represented by the development of the labor situation. The reduced number of employees led to a surplus costs which, in turn, resulted in a profit decrease. In the future such phenomenon will have to be prevented by improved planning methodology, first of all by the elaboration of a comprehensive enterprise strategy better taking into account such possible events.

Mrs. J. Tóth:

Labor mobility research in the Soviet Union

According to the Soviet literature labor mobility means the social, demographic, and regional movements, as well as the labor movements and migrations related to technical development or the changes in the economic structure. While the first four movement types can be reckoned with and projected on the basis of certain regularities, the latter being a spontaneous phenomenon cannot be planned directly. Labor migration leads to significant losses thus to the costs of retraining the employees changing profession, in the form of working time, training

346.663

35

IPARGAZDASÁGI SZEMLE

2

1975/2

TARTALOM

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IPARGAZDASÁGTANI KUTATÓCSOPORT
IPARGAZDASÁGI SZEMLE 1975/2

TANULMÁNYOK 7

Az ipar- és az iparvállalatok gazdaságtanának helyzetelemzése és fejlődési prognózisa 7

Dr. Komonyi Zoltán: A rugalmasság a középtávu vállalati tervezésben 44

J. Khol: Az oksági elemzés a vezetői döntéseknél 76

NEMZETKÖZI TAPASZTALATOK 88

"A munka Amerikában" 88

A szociális fejlesztés tervezése a szovjet vállalatoknál 93

TUDOMÁNYOS ÉLET 99

KGST konferencia a szocialista ipari termelés irányításának szervezéséről 99

Felhívás előadások benyújtására a II. Ipargazdasági Tudományos Konferenciára 104

15 éves az Ipargazdaságtani Kutatócsoport 106

Az 1974. II. félévében elnyert közgazdaságtudományi fokozatok 109

SZAKIRODALOM 110

Venyige - Józsa - Gyetvai: Munkaerőszerkezet és mobilitás 110 - Sozialistische Betriebswirtschaft (Szocialista üzemgazdaság) 113 - A.M.Kovalevszkij: Az iparvállalatok és egyesülések távlati tervezése 115 - Új könyvek 118

A cikkek rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata 120

— MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Szerkesztőbizottság:

BOTOS BALÁZS, COTEL KORNÉL, GERGELY ISTVÁN,
KOMONYI ZOLTÁN, LENDVAI ISTVÁN, NYITRAI FERENCNÉ,
PARÁNYI GYÖRGY, POLONKAI JÁNOS, RABI BÉLA,
ROMÁN ZOLTÁN (főszerkesztő), SIK GYÖRGY,
TRETHON FERENC, VÁNYAI PÉTERNÉ, VÉGSŐ BÉLA

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Technikai szerkesztő
SZÍJ REZSŐ

Szerkesztőség: Magyar Tudományos Akadémia Ipargazdaságtani Kutatócsoport
Budapest, V., Széchenyi rkp. 3. I. e. Tel.: 121-969. Megjelenik negyedévenként. Előfizetési ára egy évre 250,- Ft. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI. Budapest, V., József nádor tér 1. postacím: 1900 Budapest) közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI. 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. - Indexszám: 25.394

750998 Kossuth Könyvkiadó Sokszorosító Üzeme

СОДЕРЖАНИЕ

НАУЧНЫЕ РАБОТЫ 7

Анализ состояния экономики промышленности и промышленных предприятий и прогноз её развития 7

Д-р Золтан Кошонь: Гибкость в среднесрочном планировании на предприятиях 44

И.Кол: Каузальный анализ решений руководителей 76

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ 88

"Труд в Америке" 88

Планирование социального развития на советских предприятиях 93

НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ 99

Конференция СЭВ по организации управления социалистическим промышленным производством 99

Объявление II Научной конференции по экономике промышленности 104

15 лет Научно-Исследовательскому Институту экономики промышленности ВАН 106

Присвоение научной степени в области экономических наук, за второе полугодие 1974 г. 109

СПЕЦИАЛЬНАЯ ЛИТЕРАТУРА 110

Веньиге - Йожа - Дьетвай: Структура рабочей силы и мобильность 110

Sozialistische Betriebswirtschaft Экономика соци-
алистических предприятий 113

А.М. Ковалевский: Перспективное планирование
промышленных предприятий и объединений 115

Новые книги 118

Резюме статей на русском и английском языках 120

CONTENTS

STUDIES 7

State-of-art and prospects of industrial economics 7

Zoltán Komonyi: Flexibility in medium-term enterprise planning 44

Khol, J.: Causal analysis of management decision 76

INTERNATIONAL EXPERIENCES 88

"Work in America" 88

The planning of social development in Soviet enterprises 93

SCIENTIFIC LIFE 99

CMEA conference on the management of industrial production 99

Announcement of the Second Scientific Conference on Industrial Economics 104

15 years of the Research Institute for Industrial Economics 106

Economic degrees awarded in the second half of 1974 109

BOOK REVIEWS 110

Venyige-Józsa-Gyetvai: Manpower structure and mobility 110 - Sozialistische Betriebswirtschaft (Socialist enterprise economics) 113 - A.M. Kovalevski: Long term planning in industrial enterprises and associations 115 - New books 118

ABSTRACTS IN RUSSIAN AND ENGLISH 120

TANULMÁNYOK

AZ IPAR- ÉS AZ IPARVÁLLALATOK GAZDASÁGTANÁNAK HELYZETELEMZÉSE ÉS FEJLŐDÉSI PROGNÓZISA

1. Bevezetés

Az MTA Elnöksége egyes tudományterületekről az illetékes tudományos bizottságoktól helyzetelemzést és 15-20 éves távra előretételező prognózist kért. Az ipar- és iparvállalati gazdaságtan helyzetelemzését és fejlődési prognózisát ilyen felkérés alapján készítette el az MTA Ipargazdasági Bizottsága. A tanulmány készítésének alapelveit - az MSZMP KB Tudománypolitikai irányelveiből kiindulva -, valamint az ezzel kapcsolatos feladatokat a Bizottság 1973. december 10.-i ülésén tárgyalta meg. A további munka során a Bizottság tagjai a tudományterület helyzetéről és a fejlesztésével szemben támasztható igényekről írásban adtak véleményt (dr. Kiss István részletes megjegyzéseket). A nemzetközi helyzetről két részletesebb tanulmány készült, a lengyel és az olasz szakirodalom alapján /2, 11/. A tanulmányt - bizonyos fokig áttekintve az orosz, az angol és a német nyelvű szakirodalmat is - dr. Román Zoltán állította össze, felhasználva egy korábbi tanulmányát /17/ s a hazai kutatási bázis és kutatási tevékenység jellemzéséhez irányadónak tekintette a Bizottság különböző korábbi felméréseit, állásfoglalásait. A helyzetelemzést és fejlődési prognózist az Ipargazdasági Bizottság 1975. március 14.-i ülésén megvitatta és kisebb módosításokkal elfogadta. A jelen szöveg a vita figyelembevételével kapott megfogalmazást és azt Osztrovszki György akadémikus, a Bizottság elnöke, valamint dr. Wilczek Jenő ellenőrizte.^{1/}

^{1/} A 9. fejezetet képező Ajánlásokat s az ezek megvalósítását elősegíteni hivatott Határozatokat - amelyek egyrészt a Bizottság és a kutatóhelyek vezetői számára irányoznak előtérrel, adnak ajánlásokat, másrészt olyan kérdésekben, amelyek a Bizottság hatáskörén tulmennek, az MTA Gazdaság- és Jogtudományok Osztályához, illetőleg Elnökségéhez fordulnak - a Bizottság 1975. május 19.-i ülésén vitatta meg és fogadta el.

Az ipar- és az iparvállalati gazdaságtan a közgazdaságtudomány ágai. A közgazdaságtudományok osztályozása, rendszerezése nálunk az utóbbi időben nem képezte kutatás vagy viták tárgyát, de e két tudományág néhány ilyen kérdést is felvet, a helyzetelemzés ezért röviden e problémakörrel is foglalkozik.

Kiindulásunk, hogy mint minden tudomány, a közgazdaságtudomány is differenciálódik. Egyes ágai - elsősorban a politikai gazdaságtan - a közgazdaság legáltalánosabb összefüggéseit vizsgálják. Más ágai a gazdasági élet - a termelés, a forgalom - egyes területét, vagy a gazdasági munka egyes tevékenységét, az itt érvényesülő törvényszerűségeket, az itt alkalmazott és alkalmazható módszereket kutatják. A közgazdaság általános törvényel természetesen a gazdaság minden területén és minden gazdasági tevékenységnél érvényesülnek, másfelől a gazdasági munka egyes tevékenységeit a gazdaság meghatározott területein fejtjük ki - a közgazdaságtudomány különböző ágai tehát igen szorosan összefonódnak.

A közgazdaságtudomány fejlődése, a differenciálódás, specializált és integráló ismeretrendszerek kialakulása történelmi folyamat. Mint a harmadik fejezetben adott nemzetközi áttekintésből is kitűnik, az ipargazdaságtan a Szovjetunióban, a vállalati (üzem-)gazdaságtan a tőkésországokban fejlődött ki. Ebben tükröződnek a két társadalmi-gazdasági rendszer sajátos vonásai. Az ipar- és az iparvállalati gazdaságtan tárgyát, helyzetét és különösen további fejlődésüket feltétlenül történelmi megközelítésben kell vizsgálnunk.

Célszerű azt is előrebocsátani, hogy a tudományos ismeretek rendszerezése szempontjából az egyes tudományágak elhatárolása lényeges kérdés, de ezt sem az oktatásnak, sem a kutatás-szervezésnek nem kell követnie, sőt: kívánatos, hogy mind az oktatás, mind a kutatás előtérbe helyezze a problémák oldaláról való közelítést. A megmerevedő szervezeti strukturák azonban sokszor megnehezítik ezt s egy-egy tudományág (vagy szerényebben "elmélet", "tan" névvel jelölhető tudományterület) helyzetét vitatva gyakran tantárgyak, tantervek, tanszék-ek, kutatóhelyek létehez, fejlesztéséhez fűződő érzelmeik és érdekek jutnak domináns szerephez.

A jelen esetben is célszerű megkülönböztetni és külön vizsgálni: milyen ipar-gazdasági kutatásokra van szükség; hogyan célszerű ezeket megszervezni a ren-

delkezésre álló és fejlesztendő kutatási bázisokra és kapacitásokra építve; mi az ipar- és az iparvállalati gazdaságtan mint tudományos diszciplínák perspektívája; hogyan célszerű oktatni az ipargazdaságtani ismereteket; ez milyen tantervi és tantervi strukturákat tesz célszerűvé.

2. A két tudományág

Az ágazati gazdaságtanok az egyes ágazatok - az ipargazdaságtan: az ipar területén érvényesülő törvényszerűségeket, a gazdasági munka itt alkalmazott és alkalmazható módszereit vizsgálják. Ily módon természetesen sok olyankérdést tárgyalnak, amelyek általánosabb összefüggésekben a politikai gazdaságtan, történelmi nézőpontból a gazdaságtörténet, módszertani szempontból a tervezés vagy a vezetés-elmélet, és - más nézőpontokat is figyelembe véve - sok más gazdaságtudomány tárgyát képezik. Az ipar gazdaságtana egyrészt általános összefüggések, törvényszerűségek speciális megjelenését, formáit vizsgálja, másrészt sok - más szempontból specializált - gazdaságtudomány (és nemcsak gazdaságtudomány) eredményét integrálja, ellenőrzi, összegezi az iparra vonatkozóan.

Az agrárgazdaságtan létjogosultságát sosem kérdőjelezzik meg, miért merül ez fel az ipar gazdaságtanával kapcsolatban? Ennek bizonyára fontos oka, hogy a nem-ágazati közgazdaságtudományi ágak az általános összefüggéseket, módszereket sokszor szinte egyoldaluan az ipar példáján tanulmányozzák és mutatják be. Ehhez képest azután az ipar gazdaságtana kevés újat tud adni, aminek az is oka, hogy kutatói sem hatoltak eléggé mélyre saját területükön.

A kérdés elvi magja az, hogy 1. vannak-e olyan lényeges különbségek az ágazatok között, ami indokolja fejlődésük törvényszerűségeinek, fejlesztésük módszereinek külön tárgyalását és 2. elkülönülnek vagy elkülöníthetők-e egymástól az egyes ágazatok fejlődésének, fejlesztésének problémái olyan fokon, hogy megengedhető külön tárgyalásuk.

Az ágazatok összefonódása, különböző - ezek között ipari és mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi, ipari és szolgáltató - ágazatok és főleg tevékenységek integrálódása, az eredetileg az iparban kialakult irányítási, szervezési módszerek szétszórása általános tendencia. Ebből a tudományos kutatás számára fontos tanulságok adódnak. Az a kérdés azonban, hogy a tudományfejlődés számára

leszűrhetjük-e ebből azt a következtetést; hogy az ágazati gazdaságtanok feloldódnak a közgazdaságtudomány többi ágában, már a tudományág prognózisát érinti.

Az ágazatokat tevékenységek és szervezetek szerint definiálhatjuk. Az eltérés esetenként - mindenekelőtt az építőipart nézve - nem jelentéktelen. Az ágazati gazdaságtanok felé azt a követelményt támaszthatjuk, hogy tárgyukat mindkét nézőpontból vizsgálják. Az ipar esetében tehát egyrészt foglalkozzanak a nem ipari szervezetekben folyó ipari és ipart kiszolgáló, ellátó tevékenységekkel, másrészt az ipari szervezetek, az iparvállalatok által folytatott nem-ipari tevékenységekkel is.

Az ágazatok tevékenysége döntően vállalatokban folyik. Az ágazati gazdaságtanok szükségképpen foglalkoznak a vállalatok, az ipar gazdaságtana az iparvállalatok tevékenységével. Eddig kialakult rendszere szerint azonban az ipargazdaságtan elsősorban az ipar egészének vagy alágazatának fejlődését, munkáját elemzi, a vállalatok tevékenységét pedig csak erre gyakorolt hatásában vizsgálja.

A vállalatot, illetőleg az ipart tekintve az iparvállalati gazdaságtan a vállalatokat mint önálló döntést hozó egységeket sajátos alrendszerként vizsgálja; a tevékenységükben érvényesülő törvényszerűségeket, összefüggéseket, módszereket mintegy belülről nézve elemzi. A szocialista országokban van olyan felfogás, hogy az iparvállalatok gazdaságtana az ipargazdaságtan része,^{2/} általánosabb azonban külön tudományágként való kezelése.

Az ipargazdaságtanhoz hasonlóan az iparvállalatok gazdaságtana is sok más közgazdaságtudományi ághoz kapcsolódik. emellett egy általános vállalati gazdaságtanra is támaszkodhat. A szocialista vállalatok általános gazdaságtana még nem alakult ki; ahhoz, amit erről a szocializmus politikai gazdaságtana mond, nem sokat tudunk még hozzátenni. Az általános vállalati gazdaságtan ágazati hovatartozástól függetlenül a vállalat közös vonásait hivatott leírni, ezért félő is, hogy tulságosan általános lesz, vagy akaratlanul is a legnagyobb súlyú ágazatok (ezek között az ipar) képére formálódik.

Az ipargazdaság problémáinak kutatásánál a többi közgazdaságtudományi ág mellett nem mellőzhetjük számos más tudományág módszereinek és ismeretel-

^{2/} Vannak ilyen tankönyvek is, például e címmel: "Az ipari termelés gazdaságtana, szervezése és tervezése" /10/.

nek felhasználását. Ezek közül elsősorban a műszaki tudományok, a matematika, a kibernetika, a rendszerelmélet, az irányítás (vezetés, szervezés) elmélet, a jogtudomány, a szociológia, a pszichológia, a szociálpszichológia és a magatartástudomány érdemel említést. Elsősorban az iparvállalatok gazdaságtana területén érvényesül törekvés e társtudományok szorosabb integrálására. E törekvések sok esetben gazdagítják a vállalati gazdaságtant, de sokszor a meglévő ismeretanyaghoz keveset tesznek hozzá, csak új fogalmi rendszerbe ültetik át. Míg egyértelmű, hogy több multidiszciplináris kutatásra van szükség e területen is, már a prognózis körébe tartozik, hogy létrejönnek-e valóban életképes transzdiszciplináris elméletek, tanok, várható-e például valami "általános vállalatelmélet" kialakulása.

3. A két tudományág nemzetközi helyzete

Az ipargazdaságtan a Szovjetunióban a 30-as évek elején alakult ki,^{3/} mint eléggé meghatározott arculattal rendelkező tudományág és tantárgy, s ezt utóbb többé-kevésbé valamennyi szocialista országban, így nálunk is átvették. Az 50-es években a Szovjetunióban élénk vita folyt az ipargazdaságtan helyéről, tárgyáról, önálló kereteiről, de ujabban már nem találkozunk ilyen problémafelvetéssel. Lényegében általánosan^{4/} elfogadott az az felfogás /1/, hogy a közgazdaságtudományok három csoportja határolható el:

- a) általános gazdaságtudományok (politikai gazdaságtan, elmélettörténet, gazdaságtörténet, gazdaságföldrajz, gazdaságstatisztika, stb.);
- b) specializált (ágazatok közötti "funkcionális") gazdaságtudományok (népgazdasági tervezés, pénzügytan, munkagazdaságtan, stb.) és
- c) ágazati gazdaságtudományok (ide sorolják a különböző termelő ágazatok gaz-

^{3/} Az első össz-szövetségi ipargazdaságtani tanácskozást, ahol az ipargazdaságtan tárgyát is meghatározták, 1929-ben rendezték.

^{4/} Idézzünk néhány más csoportosítást: politikai gazdaságtan, történelmi, ágazati és ágazatok közötti gazdaságtudományok /9/; általános, történelmi és a gazdaságirányítással foglalkozó gazdaságtudományok /12/; általános, történelmi és konkrét gazdaságtudományok /14/.

daságtana mellett a szállítás, a kereskedelem, az anyagi-műszaki ellátás és az oktatás gazdaságtanát is).

Ityin és Razumov /1/ az ipargazdaságtan tárgyát a következőképpen határozzák meg: a szocialista gazdaság objektív törvényeinek érvényesülése az iparban és az ipar fejlődésének sajátos törvényszerűségei; a társadalom egésze szempontjából hatékony ipari termelés feltételei és tényezői; az ipari termelés tervszerű irányításának és hatékonysága emelésének módszerei; az ipar gazdasági munkája gyakorlatának elemzése és általánosítása; az élenjáró tapasztalatok rendszerezése, a tartalékok feltárásának és kihasználásának módszerei.^{5/}

E meghatározás valószínűleg inkább megfelel egy tantárgy, mint egy tudományág elhatárolásának, de két fontos eleme így is eléggé jellegzetes arculatot ad. Ez a két elem: az ipar sajátos törvényszerűségeinek és az ipar hatékony munkáját segítő módszereknek a vizsgálata.

Hozzá lehet még fűzni e meghatározáshoz, hogy ez a szocialista ipar gazdaságtanának tárgyát jelöli meg. A fejlett tőkés és fejlődő országok iparának gazdaságtana, továbbá az ipar általános gazdaságtana, amely egyrészt a szocialista és a tőkés ipar közös vonásait, másrészt különbségeiket, fejlődésük sajátos vonásait vizsgálja, más meghatározást kíván.

Az ipar gazdaságtanát egyébként a Szovjetunióban és más szocialista országokban kidolgozták az ipar fontosabb, nagyobb ágazataira is, így készültek tankönyvek a bányászat, a gépipar, a vegyipar, a kohászat, a textilipar, az építőipar és más ágazatok gazdaságtanára vonatkozóan. Figyelemre méltó újabb példája ennek az NDK-ban a fogyasztási javakat termelő ágazatok ipargazdaságtani kézikönyve /16/, melyben határozott törekvés érvényesül az ipargazdaságtan gyakorlatiasabb, a vezetés és tervezés kérdéseivel összekapcsolt tárgyalására. Az ipargazdaságtan egyébként, mint tudományág és tantárgy, valamennyi szocialista országban elfogadott.

Iparvállalati gazdaságtan címen a Szovjetunióban kevés könyv jelent meg, ösz-

^{5/} A vállalati gazdaságtan felfogásuk szerint ugyanezeket a törvényszerűségeket vizsgálja, de az egyes vállalatokra vonatkozóan. "Az iparvállalatok szervezése és tervezése" elnevezést helytelenítik, véleményük szerint ez leszűkíti a vállalati gazdaságtan tárgyát.

szefoglaló munkák inkább az "iparvállalatok gazdaságtana és szervezése" és még gyakrabban az "iparvállalatok tervezése és szervezése" megjelöléssel foglalkoznak ezzel a témakörrel. A tervezés, a szervezés és a gazdaságtan problémáinak összekapcsolt tárgyalása jellemző a vállalatok munkájával foglalkozó tan- és szakkönyvekre, és ezekben az elméleti gazdaságtani kérdések gyakran viszonylag kevés teret kapnak.

Ezt egyrészt a tantárgyak (tanszékek és oktatók) közötti munkamegosztás hozta magával, másrészt az a tény, hogy a vállalatok önállósága, a vállalati gazdálkodás mozgástere évtizedekig olyan korlátozott volt, hogy ez a vállalati gazdaságtan problémakörét erősen leszűkítette. A gazdaságirányítás rendszerének fejlesztése kapcsán megnövekedett a figyelem a kifejezetten vállalati gazdaságtani kérdések iránt. Egyidejűleg egy másik trend is éreztette hatását, éspedig az irányítás (vagy vezetés) elmélet iránti növekvő érdeklődés. Ez utóbbinak néhány év alatt nagy irodalma született a Szovjetunióban is, az egyetemi oktatásban azonban alaptárgyként változatlanul az "iparvállalatok szervezése és tervezése" szerepel. Általában fakultatív tárgyak keretében oktatják az irányítás elméletét, illetőleg próbálják a korábbi tervezés-szervezés tárgyat és az irányításelméletet, vagy az iparvállalatok irányítástanát integrálni egymással. Bizonyos hatás érvényesül - részben az irányításelméleten keresztül - a rendszerszemlélet, a rendszerszemléletű közelítés oldaláról is, ennek eredményeit azonban még korai lenne értékelni.

A többi szocialista ország közül, úgy tűnik, az NDK-ban és Lengyelországban van leginkább törekvés önálló vállalati gazdaságtan kialakítására. E téren szép teljesítménynek tekinthető az NDK-ban közreadott "Szocialista üzemgazdaságtan" /19/ és több könyv jelent meg az utóbbi időben Lengyelországban is e tárgyban. Ismereteink azonban e munkákról távolról sem teljeseek. (A tudományterület fejlesztésével a nemzetközi tapasztalatok szervezettebb feldolgozását kell biztosítanunk.)

A tőkésországokban a közgazdaságtudomány két fő ágaként többnyire a mikroökonómia és a makroökonómia elméletét szokták megkülönböztetni, körülbelül úgy határolva el, hogy míg az előbbi erőforrások kombinálásával, az utóbbi teljes kihasználásuk feltételeivel foglalkozik. A Társadalomtudományok Nemzetközi En-

ciklopédiája, amelyet az Egyesült Államokban 1968-ban adtak ki /8/, a közgazdaságtan alábbi területelt különbözteti meg: matematikai közgazdaságtan, ökonometria, a közgazdasági gondolat története, gazdaságtörténet, a gazdasági fejlődéssel foglalkozó kutatások (növekedéstudomány, a gyengén fejlett területek közgazdasági problémái), ipari szervezet, agrárgazdaságtan, munkagazdaságtan, közületi pénzügyek, nemzetközi gazdaságtan, a fogyasztás gazdaságtana, gazdasági rendszerek összehasonlítása, jóléti gazdaságtan és regionális gazdaságtan.

E felsorolásból nagyjából az "ipari szervezet" (Industrial organization) elnevezés felel meg az ipargazdaságtannak, de a tőkésországokban találkozunk az ipargazdaságtan kifejezéssel is. Van egy ilyen című angol folyóirat, van több ilyen egyetemi fakultás, sok ilyen tanszék és tárgy, s természetesen igen sok színvonalas tanulmány, könyv, amely alapvető ipargazdaságtani kérdésekkel foglalkozik. Olaszul a közelmúltban jelent meg egy nagyobb munka F. Momigliano-tól /15/, amely nemcsak címében (Ipargazdaságtan és vállalatelméleti előadások), hanem tematikáját nézve is közel áll ahhoz, amit mi értünk ipargazdaságtan alatt. Európában sok helyütt iparpolitika címen tárgyalják és oktatják e tárgykört. Az ipargazdaságtanról, mint elfogadott tudományos diszciplínáról azonban a tőkésországokban nem beszélhetünk.^{6/}

B. Goldtól, az egyik nagy amerikai egyetem (Case Western Reserve University, Cleveland, Ohio) ipari fakultásának igazgatójától arra a kérdésemre, hogyan értelmezik az Egyesült Államokban az ipargazdaságtant, a következő választ kaptuk: "Az Egyesült Államokban az ipargazdaságtant sosem határozták pontosan meg és sosem fejlődött ki különösképpen. Általában az alábbi három fő kutatási területet sorolják ide: a vezetés gazdaságtana (managerial economics, a tárgykör: elméleti és gyakorlati utmutatások az egyes vállalatokon vagy szervezeteken belüli döntéshozatalhoz), ipari szervezet (ez elsősorban a piac koncentrációjával, az ezzel kapcsolatos ármeghatározással s versenypolitikával foglalkozik) és az "egyéb területek" (ide tartozik a különböző iparágak összehasonlító gazdaságtana, a termelékenység, a technológia, az ágazatok közötti verseny és különböző iparágak import-export helyzetének kérdése). A három témakör közül az Egyesült Álla-

^{6/} Sok esetben az ipargazdaságtan (industrial economics) cím iparvállalati gazdaságtant jelöl (lásd például /6/).

mokban leginkább az "ipari szervezet" kérdéseit dolgozták fel, nagy érdeklődés fordul a "vezetés gazdaságtana" felé is, de csak kevés empirikus eredmény született még. Az "egyéb területekre" vonatkozóan csak töredékes elméleti és gyakorlati kutatási eredmények állnak rendelkezésre."

Az utóbbi időben, a fejlődő országok iparosítása kapcsán, a tőkésországokban növekvő figyelem fordul az ipargazdasági kérdések felé és egyre szélesebb körben és komplexebben elemzik az iparosítás és az iparfejlesztés problémáit. Igen sok értékes tanulmány készült az ENSZ Iparfejlesztési Szervezete, az UNIDO kezdeményezésére. Ismerünk egy Indiában kiadott ipargazdaságtan tankönyvet /7/ és az "ipari szervezet" tárgykör tulságos leszűkítetttségét ujabban az Egyesült Államokban is bírálják (lásd például /4/).

Annak magyarázatára, hogy a tőkésországokban miért nem fejlődött ki ilyen tudományág, több okot említhetünk. Ezek egyike, hogy a közgazdaságtudományok erős differenciálódásának időszakában a fejlett tőkésországok már fejlett iparral rendelkeztek, a gyakorlat kevésbé igényelte az iparfejlesztés problémáinak kutatását.

Megemlíthető továbbá, hogy az ipar határai a tőkésországokban jóval elmosódottabbak, mint a szocialista országokban, már régóta nagyobb foku az ipari, a kereskedelmi és a bank tevékenység összefonódása. Ehhez kapcsolódó tényező, hogy az iparirányításnak az a határozott feladatköre és szervezete, amely a szocialista országokban az állami ipar vezetésének követelménye kapcsán kialakult, a tőkésországokban szükségszerűen nem jött létre.

Az üzempgazdaságtan a tőkésországokban a német nyelvterületen nagy hagyományokkal bíró, gazdag ismeretanyaggal rendelkező tudományággá fejlődött, mind általános, mind ipari üzempgazdaságtan formájában. Olyan nevek, mint Schmalenbach, Mellerowitz, Gutenberg, Közép-Európában magas tudományos rangot vívtak ki e tudományterületnek. Hosszu ideig ezekben az üzempgazdaságtani munkákban a költségoldalú közelítés dominált, az átfogóbb koncepció elsősorban Gutenberg nevéhez fűződik /5/ s az utóbbi időben a tőkésországokban is megfigyelhető a rendszerszemlélet, a döntésemélet, a vezetésemélet hatása és behatolása. Több munka már (vagy csak?) címében is rendszerorientált, döntésorientált, vezetésorientált (ujabban: ember-orientált) üzempgazdaságtant ígér; ennek keretében rész-

ben felfrissítik, korszerűsítik az üzemgazdaságtan ismeretanyagát, részben azt is átgondolják, hogy mai szemmel ez milyen újraszerkesztést és - fogalmazást kíván.

Az Egyesült Államokban általában lényegében pragmatikusabb a közgazdasági gondolkodás, a kutatás és az oktatás; az üzemgazdaságtan elméleti kérdéseivel és különösen ezek rendszerbe foglalásával keveset foglalkoznak, - bár a "business economics" és a "managerial economics" nagyjából ennek felel meg.^{7/} A vezetés, a szervezés módszereit azonban igen sokoldalúan feldolgozták; az üzemgazdaságtan gyakorlatias oldalát ez lényegében teljesen felöleli, de kis teret szentel az elméleti kérdéseknek. Olyan, nálunk is nagy figyelemben részesített kérdéseknek például, mint a vállalati középtávu tervezés (corporate planning), a fedezeti költségszámítás (direct costing), az ÁKN-struktúra (CVP, Cost-Volume-Profit, költségvolumen-profit elemzés) magas színvonalu, gazdag irodalma van.

Üzem- vagy vállalati gazdaságtannal francia nyelven sem igen találkozunk. Talán az elsők közé tartozik Scheid és Teston 1970-ben megjelent két kötetes munkája /18/, mely egyébként az alábbi részekre tagolódik: a vállalat a gazdasági életben; a vállalat és a kereslet; a vállalat és költségei; a vállalat és finanszírozása; a vállalati stratégia.

Összegezve: a szocialista országokban jól kidolgozott az ipar (pontosabban a szocialista ipar) gazdaságtana, de csak a legújabb törekvések próbálják az iparvállalatok gazdaságtanát is hasonló szintvonalon rendszerbe foglalni. A tőkésországokban - elsősorban a német nyelvterületen - kidolgozottabb az iparvállalatok gazdaságtana, az ipar gazdaságtanával összefoglalóan keveset foglalkoznak. Az országok mindkét csoportjában - ettől függetlenül - mindkét terület egyes problémáiról kiemelkedő tudományos eredmények születtek.

^{7/}Találkozhatunk más elnevezésekkel is, például corporate economy /20/, technological economics /3/.

4. A tudományterület társadalmi és tudományos jelentősége

Az ipar a népgazdaság egyik alapvető ágazata, mind a nemzeti jövedelemhez való hozzájárulás, mind a foglalkoztatottság szempontjából; ez az iparra irányuló közgazdasági kutatásoknak és az ezek eredményeit rendszerbe foglaló ipar- és iparvállalati gazdaságtannak fontos szerepet juttat.

Magyarországon jelenleg a foglalkoztatottak közel egyharmada dolgozik az iparban, ez az arány a jövőben ugyan várhatóan nem növekszik, de jóideig feltehetően nem is vagy alig csökken. Ugyanakkor a termelékenység minden valószínűség szerint az iparban továbbra is jobban fog növekedni, mint más ágazatokban és így az ipar hozzájárulása a nemzeti jövedelemhez (ma 43 %) várhatóan emelkedni fog.

Bár mai szemmel minden önállósult iparosítási vagy iparfejlesztési politikát elhibáztattnak tekintünk és egyértelműen elfogadott, hogy az ipar fejlesztése a politika és a gazdaságpolitika általános céljainak alárendelten kell hogy történjen, az iparnak ez a kiemelkedő és továbbra is fennálló fontossága rendkívüli jelentőséget ad annak, hogy sajátosságainak, fejlődésének, az itt érvényesülő törvényszerűségeknek, a külföldön megfigyelhető tapasztalatoknak, ezek hazai adaptációjának a kutatás messzemenő figyelmet szenteljen.

Az iparvállalatoknak igen sok közös vonásuk van a népgazdaság más ágaiban működő vállalatokkal, de tevékenységük számos olyan műszaki-gazdasági-szervezési jellegzetességet mutat, hogy önálló kutatási területet képviselnek. Az ipari ágazatok és az iparvállalatok problémáival a közgazdaságtudomány és más tudományok számos ága foglalkozik, de ezek eredményeinek integrálását elsősorban az ipar és az iparvállalatok gazdaságtanától várhatjuk.

A közgazdaságtudomány egyéb ágai az ipart érintő kérdéseket vagy tulságosan általánosan vizsgálják - tehát nemcsak az iparra, hanem valamennyi termelési ágra vonatkozóan - vagy csak sajátos nézőpontból, például a tervezés, a pénzügyek, vagy a statisztika nézőpontjából. E kérdések komplex, az ipar minden fő sajátosságát és összefüggését szem előtt tartó elemzése az előbbieken túlmutató tudományos eredményeket ígér.

A felszabadulás óta eltelt 30 év a magyar gazdaság és a magyar ipar gyors és sikereiben gazdag fejlődésének időszaka volt. Az ipari termelés gyors növe-

kedésének alapvető szerepe volt népgazdaságunk fejlődésében, a lakosság életszínvonalának és életkörülményeinek javulásában; hordozója volt fontos társadalmi változásoknak is.

Nem csökkentli ezeket az eredményeket, de segíti a tisztánlátást, ha iparunk fejlődését és helyzetét nemzetközi mércéhez viszonyítva is vizsgáljuk.

A nemzetközi összehasonlítások mindenekelőtt azt jelzik, hogy a gazdasági fejlődés üteme a legutóbbi évtizedekben világszerte, az országok túlnyomó hányadában meggyorsult. A magyar gazdaság és a magyar ipar növekedési üteme ilyen viszonyításban is igen számottevő, de nem tekinthető egyedülállóknak, vagy különlegesen kiemelkedőnek.

Mértéktartó értékelésre int, hogy e hosszabb időszak nagyobb részében az ipari termelés növekedésének közel felét a létszámnövekedés biztosította és ez a forrás már kimerült. Az utóbbi években lényegesen jobb ez az arány, sőt az ipari termelés teljes növekedését a termelékenységnövekedés táplálja, de a termelés szerényebb emelkedése mellett. Nemzetközi összehasonlításaink szerint az egy lakosra jutó ipari termelés színvonala hazánkban viszonylag magas, de ezt jelentékeny mértékben az ipari foglalkoztatottság magas szintje eredményezi; a termelékenység színvonalát tekintve az európai országok között az alsó harmadban-negyedben helyezkedünk el.

A munka- és üzemszervezés színvonala - mint ezt az MSZMP KB 1971. decemberi határozatát előkészítő széles körű felmérő munka is sokoldalúan feltárta - távolról sem kielégítő. Iparunk ágazati szerkezete meglehetősen hasonló a fejlett országokéhoz, ezen belül termékstruktúránkban viszonylag nagy a kevésbé korszerű termékek aránya.

A hosszútávú tervek, az MSZMP XI. Kongresszusának határozatai igen nagy és néhány tekintetben új követelményeket állítanak iparunk elé.

Társadalmi céljaink megvalósításához, a nemzeti jövedelem megfelelő növeléséhez a következő években és hosszabb távon az ipari termelés viszonylag magas növekedési ütemére volna szükség. A feltételek változása, amelyek mellett ezt el kell érünk, mindenekelőtt abban nyilvánul meg, hogy az ipar munkaidő-alapjának további számottevő növekedésével nem számolhatunk. A termelés viszonylag magas növekedését lényegében a termelékenység növekedésének kell

biztosítania. Ehhez a termelékenységnek a korábbi évi 4-5 %-kal szemben évi 6-8 %-kal kellene nőnie. Ennek megvalósításához foglalkoztatás helyett általánosabb munkaerőgazdálkodásra lesz szükség. A műszaki fejlődésnek gyorsulnia kell iparunkban, s ez növelni fogja a munkaerő mobilitását, és szervezett, hatékony továbbképzésének szükségességét. Magasabb képzettségi, jövedelmi és életszínvonal, továbbá a munkahelyek közötti nagyobb válogatás lehetősége mellett a dolgozók munkájuk jellegével, körülményeivel, és tartalmasságával szemben is nagyobb igényekkel fognak fellépni.

Az új követelmény-rendszer másik alapvető meghatározója, hogy külkapcsolataink további számottevő bővülésével kell számolnunk. Az igények partnereink részéről a nemzetközi együttműködés különböző formái, az árucseré, a termelési kooperáció, a közös vállalkozások terén, s a baráti országok részéről a szocialista integráció és a komplex program megvalósításához való hozzájárulás tekintetében is, egyaránt lényegesen nagyobbak lesznek. Különleges problémákat vetnek fel a világlaci ármegmozgások, a tervezés és az irányítás ezekhez való rugalmas alkalmazkodásának követelményei.

A társadalmi szempontból az ipar és az iparvállalatok gazdaságtanának az is jelentőséget ad, hogy a dolgozók legnépesebb csoportját az ipar, az iparvállalatok foglalkoztatják. Ezek megfelelő munkahelyi körülményei, munkájuk tartalma, jellege, ezzel összefüggő megelégedettsége társadalmi szempontból elsőrendű fontosságú és mindez csak az ipar gazdasági problémáival összefüggésben elemezhető és fejleszhető megfelelően. E kérdéseket leghatékonyabban multidiszciplináris kutatások vizsgálhatják - ezek hátterét azonban a megfelelő szaktudományok, ezek között az ipar és az iparvállalati gazdaságtan biztosíthatja.

5. A. tudományterület kutatási bázisa

Az MTA kutatóintézetek közül az Ipargazdaságtani Kutatócsoport 1960-ban kifejezetten ipargazdasági kutatásokra jött létre, de foglalkozik az ipar gazdasági problémáit érintő kutatásokkal a Közgazdaságtudományi, a Világgazdasági, a Szociológiai, valamint az Állam- és Jogtudományi Intézet is.

Az Ipargazdaságtani Kutatócsoport jelenleg 20 kutatóval dolgozik. Feladatát érvényben lévő szabályzata így fogalmazza meg:

"A Csoport feladata általános érdekű ipargazdasági kutatások folytatása, továbbá az ipargazdasági kutatások ösztönzése, összehangolásuk elősegítése, a tudományos és gyakorlati ipargazdasági munka fejlődésének előmozdítása.

Tevékenységei körében a Csoport mind vállalaton belüli, mind ágazati, össz-ipari kérdésekkel foglalkozik és különös figyelmet fordít ezek vizsgálatának összekapcsolására, valamint az ipargazdasági problémák interdiszciplináris megközelítésére."

A Közgazdaságtudományi Intézetben régebben Ipari Osztály állt fenn (Cukor György vezetésével), az utóbbi időben elsősorban két, a strukturapolitkához és a gazdaságirányítás rendszeréhez kapcsolódó témakörben foglalkoztak közelebb-ről ipart érintő kérdésekkel. A Világgazdasági Kutató Intézet (illetélegelődje, az Afro-Ázsiai Kutató Központ) intenzíven foglalkozott és foglalkozik a fejlődő országok iparosításának problémáival, majd újabban a világgazdaság ipart is érintő tendenciáival. Az Állam- és Jogtudományi Intézetben a vállalatok jogi helyzetét, az ezzel kapcsolatos irányítási és jogszabályozási problémákat kutatják. A Szociológiai Kutató Intézetben a szervezet-szociológiai kutatások jó része az iparra irányul, eddig elsősorban a műszaki fejlesztés, a munkás teljesítmények, a bérezés és a motiváció, valamint az automatizálás hatásának kérdéseivel foglalkoztak.

Az említett négy akadémiai intézet ipart érintő kutatásai nem épülnek nagy kutatói létszámra, mégis igen jelentősek. Egyrészt magasan kvalifikált kutatók vesznek részt e kutatásokban, másrészt fontos kapcsolatot biztosítanak ezen intézetek egyéb kutatásaival. A négy intézet új, 1976-1980-ra szóló középtávú terve még nem alakult ki, de abban, feltehetően a multtához hasonló keretben, a jövőben is szerepelnek majd ipart érintő kutatások.

A költségvetésből fedezett nem-akadémiai közgazdasági kutatóintézetek mindegyike foglalkozik időről-időre ipargazdasági témákkal, elsősorban a Pénzügykutatási Intézet, a Munkügyi Kutató Intézet, a Gazdaságkutató Intézet, a Konjunktúra- és Piackutató Intézet. Profiljuknak megfelelően az ipar egy kérdéseit, sajátos megközelítésben vizsgálják, de hozzájárulásuk az ipargazdasági ismeretek gyarapításához így is jelentős.

A vállalati formában működő intézetek közül mindenekelőtt az ágazati ipargazdasági és szervezési intézetekről kell szólni.^{8/} Valamennyi ipart irányító tárca rendelkezik ilyen intézettel. Ezek a 60-as évek elején jöttek létre és létszámuk különösen a gazdaságirányítási reformot követő években nőtt erősen. Ma az öt intézet összlétszáma 2000 fő. Tevékenységük nagyobb része azonban számítógépes szolgáltatás és szervezés. Egy közelmúltban végzett felmérés során saját maguk kutatási tevékenységük arányát 5 és 30 % között jelölték meg. Kutatásaik nagyrésze a számítógépek alkalmazására, szervezéstechnikai megoldásokra irányul, a szűkebb értelemben vett ipargazdasági kutatások száma kisebb, - de gyakran jelentős, mert fontos döntések előkészítését vagy általános módszertani irányelvek, utmutatók kiadását szolgálja. Mindenestre együttesen mennyiségileg e kutatások legnagyobb bázisát jelentik.

Az ágazati ipargazdasági és szervezési intézetekkel a korábbi vizsgálatok (ezek között néhány KNEB-vizsgálat) elsősorban abból a szempontból foglalkozott, hogy hogyan vesznek részt az üzem- és munkaszervezés fejlesztésében. Timár Mátyas miniszterelnökhelyettes Koordinációs Értekezlete 1974. decemberében az intézetek egész tevékenységét, ezen belül kutató munkájukat is értékelte és a részükre adott Irányelvek e tevékenységükre is kiterjednek. Többek között megjelölik középtávu kutatási tervek készítését az 1976-80 időszakra és ezek együttes megtárgyalását az MTA Ipargazdasági Bizottságában.

Az oktatási intézmények közül mindenekelőtt öt tanszék^{9/} és az Országos Vezetőképző Központ érdemel említést. A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Ipargazdasági, valamint Ipari Üzemszervezési Tanszéke zömmel a vállalati szférát érintő kutatásokkal foglalkozik. A viszonylag legnagyobb létszámú tanszék, a Budapesti Műszaki Egyetem Ipari Üzemgazdasági Tanszékének kutatásai vezetési-szervezési témakörökre irányulnak; a szó szűkebb értelmében vett vállalati gazdaságtani problémákkal kevésbé, ipargazdaságtani kérdésekkel egyáltalán nem foglalkoznak. A Miskolci Műszaki Egyetem Ipargazdasági Tan-

^{8/} Az ipari tárcák műszaki-technológiai intézetekben és a nem-ágazati (KSH-hoz, PM-hez tartozó) szervezési-számítástechnikai intézetekben kisebb arányban szintén foglalkoznak ipargazdasági - főleg vállalati - témákkal.

^{9/} Az öt tanszék főállású oktatóinak száma, rendre: 8, 14, 18, 11, 9 fő.

székén előtérben szintén a vezetési-szervezési kutatások állnak, de kisebb számban ipar- és vállalatgazdaságtani témákat is vizsgálnak. A Veszprémi Műszaki Egyetem e tanszéke az említett öt tanszék közül a legkisebb, korlátozott kutatói kapacitásukat egyaránt fordítják ipargazdasági és vállalati szervezési vizsgálatokra. Az Országos Vezetőképző Központ profiljának megfelelően a vállalati vezetés kérdéseivel kapcsolatos témákban - ezek között sok konkrét iparvállalati témában - folytat kutatásokat. Végül megemlíthető, hogy többnyire az egyetemek, főiskolák politikai gazdaságtan tanszékei is foglalkoznak ipargazdasági témákkal, a politikai gazdaságtan általános törvényeinek iparban való érvényesülését vizsgálva.

A fentiek szerint az ipargazdasági kutatások háromfajta keretben: költségvetéssel fenntartott kutatóintézetekben, oktatási intézményekben (tanszékeken) és vállalati formában működő intézetekben folynak. A kutatóhelyek és a kutatók száma az utóbbi években mindhárom területen számottevően növekedett; ez eléggé nehezzé - de egyben különösen fontossá - teszi e kutatások áttekintését, a kutatóhelyek és kutatók megfelelő kölcsönös informálódását, az ésszerű együttműködés lehetőségeinek kihasználását.

Mint ismeretes, minden szervezési és így természetesen kutatás-szervezési formának is vannak előnyei, de hátrányos vonással is, melyeket látni és lehetőség szerint ellensúlyozni kell. A költségvetésből finanszírozott akadémiai kutató intézetekben nagy a veszély, hogy a kutatás elszakad a gyakorlati igényektől, túlzottan érvényesülnek a kutatók sajátos ambíciói, törekvései; másfelől azonban ezek a kutatóhelyek mentesek ágazati és "funkcionális" egyoldalúságoktól és a nyereségre való törekvés eredményeik közrebocsátásánál nem állítja őket az "Ingyenes átadás vagy értékesítés" dilemmája elé.

Az egyetemeken folyó kutatómunka kedvező lehetőségeket nyújt az oktatás és a kutatás összekapcsolására, továbbá interdiszciplináris kutatásokra. A tapasztalatok szerint azonban az ezt biztosító szervezési formák kialakítása itt is hosszabb időt kíván és nem megoldott még - e tudományterületet illetően sem -, hogy a szerződéses megbízások, az un. KK munkák rendszere az oktatókat anyagilag az alapkutatásban is kellően érdekeltté tegye. A vállalati formában működő kutatóhelyek közelebb kerülnek a gyakorlati igényekhez, de a gyakran szűkre szabott és sűrűn változó kutatási feladatok, a rövid határidők nem mindig kedveznek az elmélyült kutatásnak; e kutatóhelyek között nehezebb ésszerű munka-

megosztást, megfelelő együttműködést biztosítani, a szükségtelen párhuzamos kutatásokat kiküszöbölni.

Nyilvánvaló, hogy valamennyi kutatószervezési forma olyan optimális kombinációjára kell törekedni, mely megfelelő arányok mellett biztosítja a különböző formában működő kutatóhelyek intenzív, egymást kiegészítő együttműködését. A fő problémának ma az tűnik, hogy nincs kellő kapacitás és érdekelttség az elméleti, alapozó és általánosító jellegű kutatásokra.

6. A hazai tudományos élet

Az ipargazdasági kutatások területén jelenleg több terület próbálja biztosítani a célszerű együttműködést.

Az MTA Ipargazdasági Bizottsága az ipargazdaságtan, valamint az iparvállalatok gazdaságtana (tervezése, szervezése, vezetése) egész területét komplex módon törekszik átfogni. A Bizottságban képviselve van valamennyi említett fontosabb kutatóhely és a "felhasználók", gyakorlati intézmények is.

A Bizottság koordinációs tevékenységének egyik formája az évről-évre készített összeírás a folyamatban lévő kutatásokról és az előző évi fontosabb publikációkról. Időről-időre egyes kutatóhelyek dolgozatait is megvitatja a Bizottság, ez iránt azonban - minthogy más vitafórumok is vannak s talán a támogatott magas színvonalkövetelmények miatt is - nincs különösebb törekvés a kutatóhelyek részéről. Más akadémiai bizottságokhoz hasonlóan az Ipargazdasági Bizottság is megtárgyalta a területéhez tartozó legfontosabb kutatóhelyek és egyetemi tanszékek középtávú kutatási tervét és beszámolóját, de ezek sok esetben késve vagy egyáltalán nem érkeznek be. A Bizottság többször tárgyalta a tudományterület nemzetközi kapcsolatait, foglalkozott a kutatóhelyi hálózat, a könyvkiadás, az ösztöndíjas utak, a tudományos fokozatok kérdéseivel. A Bizottság üléséről, fontosabb anyagairól az Ipargazdasági Szemle rendszeresen tájékoztat.

A Bizottság 1972-ben "Ipargazdasági Tudományos Konferenciát" rendezett. Erre nem kért fel előre előadókat, hanem bárki jelentkezhetett kutatási beszámolóval. A jelentkezéseket egy zsűri előzetesen elbíráltta, a benyújtott előadá-

sokat pedig felkért opponensek magas tudományos igényvel értékelték. A konferencia mind a kutatási eredmények megismertetése, mind a kritikai szellem erősítése tekintetében hasznosnak bizonyult; a Bizottság megismétlését határozta el.

Foglalkozik időről-időre ipargazdasági kutatásokat is érintő problémákkal az MTA Közgazdaságtudományi Bizottsága, Munkatudományi Bizottsága, és a legutóbb létrehozott "Vállalati szervezési szekció" az Igazgatástudományi Bizottság keretén belül. Több esetben az említett bizottságok ipart érintő kérdésekről együttes üléseket rendeznek.

Az OTTKT kiemelt főirányok közül "A szocialista vállalat" országosan kiemelt főirány természetesen nagy súllyal foglalkozik az iparvállalatok problémáival is. A főirány koordinációját a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem látja el, öt tanszékére telepítve, amelyek lényegében profiljuknak megfelelően kezelik a szocialista vállalatokat érintő kutatások egy-egy irányát. Az "irányfelelős" tanszékek kutatási megbízásokat is adnak; szakértői tanácsadó testületeket hoztak létre; ezek sok szakembert tömörítenek, vitákat rendeznek, kutatásokat minősítenek. A főirány koordinációja és az akadémiai bizottságok között eddig nem volt szervezett kapcsolat (kivéve, ahol és amennyiben ezt az azonos személyek biztosítják), a jövőre nézve e téren változás várható. Kívánatosnak látszik a problémák komplex és interdiszciplináris megközelítésének, a legfontosabb kutatási feladatokra való koncentrációnak, a magasabb követelményeknek fokozott érvényesítése.

A "Gazdaságpolitikánk tapasztalatainak elemzése; javaslatok a továbbfejlesztésre" című tárcaszinten kiemelt főirányt a Közgazdaságtudományi Intézet koordinálja. E koordináció eddig kevésbé terjedt ki az intézeten kívül más kutatóhelyekre. A főirány keretében az intézet kutatásai már eddig is foglalkoztak és a jövőben bizonyára még intenzívebben foglalkoznak majd iparpolitikai (ipargazdaságtani) problémákkal s ekkor célszerű lesz az Ipargazdasági Bizottság és a főirány között szorosabb kapcsolatot teremteni.

Érintheti az ipargazdasági kutatások területét a "Középtávu világgazdasági prognózis, különös tekintettel a népgazdasági tervezés szempontjaira", továbbá a "Tudományos technikai forradalom, mint világtörténelmi folyamat a kapitalizmus és szocializmus viszonyai között" című tárcaszinten kiemelt főirány is (az utób-

bi programja még nem alakult ki ahhoz, hogy a kapcsolatokat világosan lehes- sen látni). Említést kíván végül, hogy a Munkügyi Minisztérium megbízásából az Országos Vezetőképző Központkoordináló tevékenységet fejt ki a vezetéstudo- mányi kutatások terén. (Ez bizonyos fókig egybeesik azzal, amit "A szocialista vállalat" vezetési-szervezési iránya foglal magában.)

Mindezzel együtt is e tudományterületen a társadalomtudományok országos állami irányítására az MSZMP KB Tudománypolitikai irányelveiben megfogalma- zott (IV/5/b pont) funkció "Az egyes tudományágazatok elvi-módszertani össze- fogásának (áttekintésének, koordinálásának, irányításának) biztosítása" nem meg- oldott. Még ha az OTTKT főirányok (mindenekelőtt "A szocialista vállalat") koor- dinálása iránymutató jellegű is lesz, a helyzet csak részlegesen változik, mert az ipargazdaságtani kutatásokat a jelenlegi főirányok csak töredékesen fedik le. (A Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium 9, a Belkereskedelmi Minisz- térium 3 - ágazatuk gazdasági-szervezési problémáit érintő - tárcaszintű főirányt vetetett föl a tudományos kutatások távlati tervébe; az ipar irányítása azonban öt minisztérium között oszlik meg és az ipargazdasági kutatásoknak nem volt köz- ponti tárca-gazdája.) Az ipargazdaságtani kutatások koordinálására vagy más formát, vagy megfelelő főirányt kellene meghatározni.

A multidiszciplináris kutatások ezen a tudományterületen rendkívüli fontossá- guak, de e téren az előrehaladás még csekély. A szociológusok az utóbbi időben in- tenzíven foglalkoznak az ipar problémáival, több értékes kutatás vizsgálta például az ipari munka, a teljesítmények és a bérezés, a műszaki fejlesztés, a szerve- zeti élet problémáit. A közgazdászok tudatosabban alkalmaznak szociológiai né- zőpontokat és vizsgálati módszereket. Ujra és újra tapasztaljuk azonban, hogy a különböző tudományos diszciplinák neveltjei és képviselői között milyen nehéz a közös nyelv, a közös érdeklődés és a közös kutatásokban való érdekeltség meg- teremtése.

Sok sikeres együttműködés jött létre matematikusok és közgazdászok között, de itt is van bizonyos veszély, hogy a matematikus-közgazdászok nemcsak ön- álló iskolát (iskolákat) hoznak létre - ami önmagában egészséges jelenség-, ha- nem el is különülnek; nem alakul ki élő, rendszeres kommunikáció, vélemény- csere a különböző iskolák és irányzatok képviselői között s a találkozó tuda-ományterületek termékenyítő hatása nem érvényesül kellőképpen.

Igen pozitív vonás, hogy az ipargazdasági kutatások többsége gyakorlati igényekhez igazodik. A kutatók általában jól ismerik a gyakorlatot, gyorsan reagálnak új igényeire. A tudományos élet és a gyakorlat közötti kapcsolat szempontjából fontos szerepet töltenek be a társadalmi egyesületek; a Magyar Közgazdasági Társaság; az MTESZ különböző egyesületei, elsősorban az SZVT; a TIT. Ezek tevékenysége az utóbbi években jelentősen gazdagodott, munkájuk összehangolása azonban még nem teljesen megoldott. Többek között túl sok a rendezvény (főként az országos konferencia) és ezeken nem mindig biztosított a kellő színvonal és látogatottság.

A Közgazdasági Szemle, a Gazdaság és egyéb közgazdasági lapjaink rendszeresen közölnek ipargazdasági témájú cikkeket. Jelentős részben ilyen témakört képvisel az Ipargazdaság, az SZVT havi folyóirata és a tudományterülettel foglalkozik a negyedéves Ipargazdasági Szemle, amely nagyobb teret (külön rovatokat) szentel a nemzetközi tapasztalatok, a tudományos élet és a szakirodalom kérdéseinek is. A vezetés és szervezés (ehhez kapcsolódva az iparvállalati- és esetenként az ipargazdaságtan) kérdéseivel számos folyóirat és kiadványsorozat foglalkozik. Az OVK-nak és valamennyi ágazati ipargazdasági és szervezési intézetnek van ilyen folyóirata (vagy kiadványsorozata), több dokumentációs sorozatot ad ki az OMKDK. Mindezek profiljának, az átfedéseknek az áttekintése és e kiadványok tényleges olvasottságának felmérése hasznosítható racionalizálási javaslatokra vezetne.

A könyvkiadás - mindenekelőtt a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, amellyel a Kossuth és az Akadémiai Kiadó - e területen is ösztönözte a tudományos munkát, de a megjelent könyvek alapjában természetesen azt tükrözik, amit a tudományos kutatás és publicisztika nyújtani tud. Az egészében növekvő tudományos színvonal mellett a divatos témák bizonyos túlsúlya, a nagyobb igényű elméleti, általánosító munkák csekély száma állapítható meg. A KJK több tematikus sorozata mellett megemlíthető az Akadémiai Kiadó Ipargazdasági Értekezések sorozata (eddig 7 kötete jelent meg), amely 5-8 iv terjedelmű tudományos igényű tanulmányokat ad közre.

Igen pozitív jelenség a külföldi munkák kiadásának fokozódása, amely régi hiányokat is pótol; esetenként itt is szembetűnik a divatos témák túltengése (és néha a kiadók közötti kellő koordináció hiánya is). Egyes témakörökben a kia-

dásra kerülő könyvek jobb kiválasztásához a tudományos testületeknek, kutatóhelyeknek a jövőben több segítséget kellene nyújtaniuk.

A nemzetközi kapcsolatokat illetően az Ipargazdasági Bizottság egy alkalommal áttekintette, mely nemzetközi társaságokkal volna fontos kapcsolat teremtése vagy erősítése. Olyan nemzetközi tudományos társaság, amely kifejezetten az ipar-, vagy az iparvállalati gazdaságtan kérdéseivel foglalkozna, nincs, de sok szélesebb, vagy más profilu társaság tevékenysége kiterjed e területekre is. Ezek többségével - tagság útján vagy egyéb módon - van kapcsolatunk. A legfontosabb ilyen társaságnak a Nemzetközi Közgazdasági Társaság tekinthető, amelynek tevékenységében a Magyar Közgazdasági Társaság aktív szerepet visz és jól él a kétoldalú együttműködési formák lehetőségeivel is. A nemzetközi tudományos élettel fontos kontaktust jelentenek a tanulmányutak, a külföldi konferenciákon való részvételek, a hazai nemzetközi konferenciák, az idegen nyelvű publikációk különböző típusai; ezek terén az utóbbi években komoly fejlődés tapasztalható.

A nemzetközi tapasztalatok megismerésében az elmúlt években jelentős előrehaladás történt, de a tapasztalatok feldolgozása még mindig nem eléggé szervezett. A kutatók élvonalra figyelemmel kíséri a nemzetközi fejlődést, a szakirodalmat, derékhadra azonban nem mindig kellően tájékozott. Gyakran jobban ismerjük a legújabb tőkés módszereket, mint a többi szocialista országban elért újabb eredményeket. A túlzott tömegű információs kladvány az eligazodást egyre nehezebbé teszi azok számára, akik erre csak kevés időt tudnak szánni. Tudományos folyóirataink nem ismertetik rendszeresen, és még kevésbé értékelik, bírálják a fontosabb külföldi munkákat, irányzatokat. A külföldi könyvek magyar nyelvű kiadása a legutóbbi 5-10 évben jelentősen segítette az ismeretek színvonalának emelését, de a friss tájékozottság biztosítása nem építhető csupán erre.

Ez minden bizonnyal ugyanigy érvényes a közgazdaságtudomány egészére - és sok más tudományterületre is. Hasonlóan bizonyára közös vonás a kritikai élet gyengesége, amelyet néhány éve egy akadémiai elnökségi határozat egész tudományos életünkre jellemzőnek talált. Több tudományos centrum léte, az Ipargazdasági Bizottság egyes vitái, az 1972. évi Ipargazdasági Tudományos Konferencia, az Ipargazdasági Szemle könyvkritikai törekvéssel alapján azonban úgy tűnik, e tudományterületen ha nem is kielégítő, de az átlagosnál jobb a

helyzet. A kutatói mobilitás és a tudományos minősítés problémái területünkön az általános helyzettel azonosak. Ezért e kérdésekkel - bár az MSZMP Tudománypolitikai Irányelvei e téren is változást kívántak biztosítani - külön nem foglalkozunk.

A tudományterületen tevékenykedő kutatóhelyek többségének megfelelő kapcsolatai vannak külföldi partnereivel, a közös vagy szorosabban összehangolt kutatások száma azonban - s ez ismét nem kivételes helyzet - igen csekély. Ezek leginkább KGST keretben folyó együttműködéshez kapcsolódnak, így az I.23.1. témához (A szocialista iparvállalatok és egyesülések irányításának megszervezése), a munkügyi kutatóintézetek által szervezett (I.24. számmal regisztrált) együttműködéshez, s a KGST Szocializmus Közgazdasági Problémái Nemzetközi Intézete által gondozott témákhoz. Nagyszabású nemzetközi kutatás folyik "Az automatizáció és az ipari munkás" témában, amelyhez a hazai kutatásokat az MTA Szociológiai Kutató Intézete szervezi. Erősebben gyakorlatias irányu a Nemzeti Termelékenység Központok Európai Szövetségében való részvételünk (a Szövetségnek magyar részről az MTA Ipargazdaságtani Kutatócsoportja a tagja).

Itt szólnunk néhány szót a tudományterülettel összefüggő oktatás helyzetéről. A vállalati vezetés, tervezés és szervezés kérdéseinek oktatása mindenütt a figyelem előterében áll. Az ezzel foglalkozó tanszékek és egyéb oktatási intézmények e tárgyak anyagát és oktatási módszertanát lényegesen gazdagították, korszerűsítették, fejlesztették. A többféle felfogás, szemlélet, "iskola" gyümölcsöző eredményeket hozott, de a szervezettebb tapasztalatcserére és egyes új (például rendszerelméleti) közelítések, a meglehetősen sok terminológiai probléma (például a vezetés és szervezés kapcsolata, a vezetésstudomány és a szervezésstudomány fogalma és viszonya) megvitatására célszerű lenne tanácskozást rendezni.

A vállalati gazdaságtan oktatása lényegében túlközi az ezen a tudományterületen elért, még kezdeti eredményeket. Egyes tanszékek figyelemre méltó ujtó törekvései (az ipar- és az iparvállalati gazdaságtan összevonása, vállalati rendszer- és gazdaságtan alkotása) a tárgy oktatásának megvitatását az előbbieknél is inkább kívánatosá teszik.

Az ipargazdaságtani ismeretek oktatása (akárcsak kutatása) a legtöbb érintett egyetemen, illetőleg karon meglehetősen háttérbe szorult (a Miskolci és a

Veszprémi Műszaki Egyetem ez alól kivételt képez), a kötelező tárgyak keretében rendkívül sürítve próbálják átadni az ismereteket, amelyek korábbi és újabb kutatásokból, külföldi tapasztalatokból rendelkezésre állnak, e tárgy ma is érvényes és fontos törzsanyagát képezik. E kérdéssel a közelmúltban a Közgazdaságtudományi Bizottság is foglalkozott, de megnyugtató rendezése szükségessé teszi mielőbbi alaposabb megvizsgálását és megvitatását.

7. A hazai kutatási tevékenység

Hosszabb távra visszapillantva, az ipargazdasági kutatások által nyújtott ismeretek számottevően hozzájárultak iparunk fejlődéséhez (de természetesen részük volt e fejlődés gyengélben is). Tervgazdálkodásunk első időszakában különösen sokat tanultunk a szovjet tapasztalatokból; a legfontosabb ipar- és vállalati gazdaságtani fogalmakat, elveket, tervezési és irányítási módszereket onnan kölcsönöztük. Csupán az ötvenes évek közepétől indultak meg azok az önálló hazai kutatások, amelyek e tapasztalatokat a hazai adottságok fényében behatóbban értékelték és később, fokozatosan, a fejlett tőkés, illetve a fejlődő országok tapasztalatait is kezdték alaposabban feldolgozni.

Az első hazai ipargazdaságtani tankönyv 1966-ban jelent meg, lényegében a szovjet tankönyvek felépítését követte, de tartalmilag sok újítást is hozott. E tankönyv újabb kiadására nem került sor, mert az érdeklődés a gazdaságirányítási reform előkészítésétől kezdve mindinkább a vállalati gazdaságtani, vezetési és szervezési kérdések felé fordult.

Az iparvállalati tervezésről és szervezésről az 50-es évek közepétől több tankönyv jelent meg, kifejezett vállalati gazdaságtan azonban a mai napig nem készült. Kádas Kálmán professzor ilyen című egyetemi jegyzete említést érdemel, mert bár elsősorban a közlekedési vállalatok gazdaságtanát tárgyalja, bizonyos fókig általános vállalati gazdaságtannak is tekinthető.

Hazai ipargazdasági kutatásaink közül az utolsó 5-10 évet nézve a figyelem elsősorban a gazdaságirányítási rendszer fejlesztéséhez fűződő, s a vállalati munkával, a vállalatok vezetési, szervezési módszereivel összefüggő kutatások felé fordult. Bár az érdeklődés a kutatóhelyek többségében az iparfejlesztés és az iparpolitika kérdéseinek kutatása, a kifejezetten ipargazdaságtani témák elem-

zése iránt kisebb volt, néhány területen itt is fontos eredmények születtek. Elsősorban az ipar hosszútávú tervezéséhez kapcsolódó és az ipar helyzetét, hatékonyságát, termelékenyséjét elemző munkák emelhetők ki.

A hosszútávú tervezés keretében számos értékes, színvonalas tanulmány készült iparunk helyzetéről, fejlődésének perspektíváiról. Az Országos Tervhivatal e munka első szakaszába (amely az 1968-72 évekre tehető) számos kutatóintézet is bevont, ezek (név szerint elsősorban Czukor György) az iparfejlesztés tervezésének metodikájával is foglalkoztak. A továbbiakban ez az együttműködés azonban lazult, a tervezés tapasztalatainak értékelésében, a munka folytatásában az intézetek már kevésbé vesznek részt. Segítették a hosszútávú tervezés és iparunk fejlődésének értékelését magas színvonalú gazdaságtörténeti kutatások is. A széleskörű érdeklődéssel kísért kutatások egyik központi témája az ágazati struktúra és ehhez kapcsolódóan az ún. szelektív iparpolitika volt. Erről hivatali szervek mellett többek között a Gazdaságkutató Intézet, az Ipargazdaságtani Kutatócsoport, a Közgazdaságtudományi Intézet készített tanulmányokat. A kérdés azonban - elsősorban az iparpolitika gyakorlatának oldaláról nézve - nem tekinthető kellően tisztázottnak ma sem.

Többek között a hosszútávú tervezéshez kapcsolódva, további kutatások folytak a statisztikai nemzetközi összehasonlítások és az összehasonlító nemzetközi elemzések terén, elsősorban a KSH és a Tervgazdasági Intézet részéről. Ezek mind módszertanilag, mind iparunk nemzetközi helyzetét illetően számos kérdést tisztáztak. Lényegében tisztázottnak tekinthetők a az alapkérdések a termelékenység, hatékonyság mérésének-értékelésének témakörében is, elsősorban a KSH és az Ipargazdaságtani Kutatócsoport munkája nyomán.

Fontos kutatási irány volt a fejlődő országok iparosításának elemzése, amelynek külföldön - ezek között a tőkés országokban is - egyre gazdagabb irodalma van és mind több gyakorlati tapasztalat is felhalmozódik. E téren Bognár József és Czukor György munkái, továbbá a Világgazdasági Kutató Intézetben (korábban Afro-Ázsiai Kutató Központban) és a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen készült tanulmányok érdemelnek elsősorban említést. A gazdasági növekedés és ezen belül az ipar problémáit is elemző igényes munkák készültek sok más kutatóhelyen is.

Több kutatás foglalkozott a műszaki fejlődés problémáival (elsősorban az

OMFB kezdeményezésére), továbbá a területfejlesztés, iparfejlesztés és urbanizáció kapcsolatával (ezekben fontos része volt a Közgazdaságtudományi Intézetnek, a NIM Ipargazdasági és Üzemszervezési Intézetnek, a Tervgazdasági Intézetnek), az ipari munkaerő mobilitásának kérdéseivel. Kevés figyelemben részesültek a termelés társadalmasításának (specializáció, kooperáció, koncentráció, stb.), valamint szervezetének és felső szintű irányításának kérdései (az előbbi témákban az Élelmiszeripari Gazdaságkutató Intézet kutatásával, az utóbbi tekintetében az ÉGSZI kutatásával érdemelnek említést).

A "Gazdaságpolitikánk tapasztalatainak elemzése, javaslatok a továbbfejlesztésre" főirány keretében folyó kutatások az iparpolitika kérdései közül eddig csupán a struktúrafejlesztés problémáival foglalkoztak részletesebben, történeti megközelítésben. Az ipar fejlődésének, gazdaságtanának általános problémáit, egész rendszerét vizsgáló munkák ebben az időszakban nem születtek.

Az iparvállalatok problémáinak kutatásában néhány vonalon fontos eredményekről számolhatunk be. A gazdaságirányítási rendszer működésének vizsgálata, a közgazdasági szabályozók továbbfejlesztési lehetőségeinek kidolgozása terén számottevő kutatások folytak. Ezek jó részét az irányító szervezetekben, illetőleg az ő szervezésükben végezték, gyakorlatias megközelítéssel, de nem mindig a kívánt szélességben és elméleti igényvel. Alapos vizsgálatok elemezték - többek között a Közgazdaságtudományi Egyetemen és a Közgazdaságtudományi Intézetben -, hogy a szabályozó rendszer konstrukciójából matematikailag milyen vállalati érdekeltég és cselekvések vezethetők le. Néhány kutatás - előbb az Ipargazdaságtani Kutatócsoportban, majd a Pénzügykutatási Intézetben - felhívta a figyelmet arra, hogy a vállalatok tényleges magatartása ettől alapvetően eltér és ennek motívumairól is közölt ismereteket.

A kutatások az iparvállalatok gazdaságtanának számos részkérdését vizsgálták - elsősorban a vezetés és a szervezés nézőpontjából -, ezek közül több fontos, gyakorlatilag is hasznosított eredményt hozott (például a költséggazdálkodás kérdéseit illetően). Figyelmet érdemelnek a kísérletek a kibernetika és a rendszerelmélet alkalmazására a vállalati működés és szervezet leírásához. E kutatásokban az oktatási intézmények (elsősorban a Budapesti és a Miskolci Műszaki Egyetem és a MKKE megfelelő tanszéke, az OVK) jeleskedtek és nagy részt vállaltak az ágazati ipargazdasági és szervezési intézetek. Az ÉVM és a

KGM intézete nagyterjedelmű - elsősorban gyakorlati igényű - vállalati gazdaságtan kiadására is vállalkozott. Az utóbbi években előtérbe került a vállalati célok, magatartás, továbbá a vállalati élet társadalmi aspektusainak vizsgálata (az Ipargazdaságtani Kutatócsoport, a Szociológiai Kutató Intézet, több egyetemi tan-
szék dolgozott ebben az irányban).

Olyan természetű nagyobb igényű tanulmányok azonban, amelyek az iparvállalataink tényleges helyzetét és működését számbavevő, elméletileg megalapozott vállalati gazdaságtan rendszerének megalkotására törekedtek volna, még nem születtek. "A szocialista vállalat" főirány: keretében az utóbbi néhány évben nagyszámu - ezek között sok értékes - tanulmány készült, de ezek szintézise, a szintézishez szükséges kutatási feladatok kijelölése és ennek megfelelően a vállalati témákat elemző kutatások határozottabb koncentrálása, "irányítása", valóban interdiszciplináris jellegének biztosítása még várat magára.

A vállalaton belüli vezetési-szervezési módszerek felé nagy figyelem fordult. Kiemelhetők a Párt üzem- és munkaszervezési határozatának előkészítésével kapcsolatos felmérések, a vezetés módszereivel és a vezetőképesséssel kapcsolatos kutatások, a különböző szervezési módszerek adaptálására irányuló munkák, a marketing funkciókkal, s a számítógépek bevezetésével kapcsolatos tevékenység, a vállalaton belüli mechanizmus és a munkaszervezés fejlesztésére irányuló vizsgálatok. Sok korszerű vezetési, szervezési módszer, így a hálótervezés, a matematikai programozás, a fedezeti költségszámítás, az értékelemzés meghonosítására szintén eredményes tevékenység folyt, elsősorban az oktatási intézmények és a vállalati formában működő intézetek részéről.

Pozitív jelenség jogászok, szociológusok bekapcsolódása a vállalati kutatásokba, továbbá az empirikus vizsgálatok, a kikérdezések, esettanulmányok számának növekedése (e téren többek között az Ipargazdaságtani Kutatócsoport és a Gazdaságkutató Intézet említhető). Az interdiszciplináris kutatások fejlesztése azonban változatlanul komoly, még nem megoldott feladat. Az empirikus kutatások erősítése is kívánatos, mert a tényleges vállalati élettről való megalapozott ismereteink még mindig meglehetősen szegényesek. Egyes vezetési, szervezési módszerek kutatása mellett viszonylag kevés vizsgálat irányult a vezetés és a szervezés egészére, az ezek fejlesztését gátló körülmények feltárására,

ami pedig az elméleti összefüggések tisztázásához és a gyakorlati munka eredményesebbé tételéhez egyaránt fontos lenne.

A nagyobb igényű alap- vagy alapozó jellegű kutatásoknak a jelenlegi szervezeti keretek nem kedveznek. A kutatási kapacitások töredéke dolgozik nem megrendelésekre, legnagyobb részük vállalati megbízásoknak tesz eleget. Ez a rendszer elősegíti az elmélet és a gyakorlat kapcsolatát, nehezíti viszont a kapacitások ésszerű elosztását az alapozó jellegű, általánosító és a konkrét célu alkalmazott kutatások között, nem ösztönzi a magasabb elméleti és általánosító igényű kutatások fejlesztését, a kutatási együttműködést és sok esetben felesleges, párhuzamos kutatásokhoz is vezet. Maguk a vállalati formában működő ágazati intézetek is az eddiginél jóval több alapozó, összegező kutatást igényelnek munkájuk hatékony végzéséhez. A KK munkák jelenlegi rendszerében az egyetemen fejlődik a kutató munka, de szintén elsősorban a gyakorlati megbízások kielégítésében teszi az oktatókat érdekeltté. Az OTTKT főirányok koordinálása (mindenekelőtt "A szocialista vállalat") e téren csekély változást hozott.

Egészében ipargazdasági ismereteink ma lényegesen gazdagabbak, mint 5 vagy 15 évvel ezelőtt, a gyakorlatnak sokkal többet tudnak nyújtani és sokkal jobban tudjuk azt is, hogyan kell egy ipargazdasági probléma kutatását megközelíteni. Tudományos felkészültségünk és ismeretrendszerünk azonban nem egyformán szilárd. Sokkal többet tudunk azokról a módszerekről, amelyekkel az ipar és az iparvállalatok vezetése, szervezése hatékonyabbá tehető, kevesebbet haladtunk viszont előre abban a tekintetben, hogy megismerjük e módszerek alkalmazásának feltételeit. Ezek a hiányok azért súlyosak, mert hiába nyújtunk és ajánlunk egyre újabb és tökéletesebb módszereket, ha nem tudjuk kellően segíteni, hogy ezek a gyakorlatban gyorsabban terjedjenek el és alkalmazásuk valóban hatékony legyen.

A hazai ipargazdasági kutatások nemzetközi visszhangját nehéz kellő megalapozottsággal értékelni, azt is tekintetbe véve, hogy a visszhang nem mindig tartós értékeket fémjelez. Ugy tűnik, leginkább a gazdaságirányítás rendszerével, valamint a matematikai módszerek tervezési alkalmazásával összefüggő, továbbá a fejlődő országok iparosításával - iparfejlesztésével és a termelékenység-hatékonyság elemzésével foglalkozó kutatások keltettek érdeklődést. Korsze-

rú színvonalat képviselnek, de nemzetközileg valószínűleg kevesebb újat adnak a vezetési-szervezési problémákat elemző kutatások.

8. A tudományterület fejlődésének várható irányai

Az igények ipargazdasági kutatások iránt igen nagyok. Számos súlyos kérdésre keresünk választ s az ipar fejlődése a következő évek során bizonyára számos olyan további kérdést vet még fel, amelyeket ma nem is látunk előre.

A külső igényeket az ipar előtt álló feladatok határozzák meg. A legfontosabbak ezek közül: a termelés hatékonyságának, a munka termelékenységének fokozása, az önköltség csökkentése; műszaki fejlesztés, a termékek korszerűségének, jó minőségének biztosítása; a termékstruktúra célszerű alakítása; a vezetés és a szervezettség színvonalának emelése; az üzemi demokrácia fejlesztése; a munka tartalmának gazdagítása, a munkakörülmények javítása; az iparfejlesztés és a területfejlesztés összefüggésének összekapcsolása; a környezetvédelem követelményeinek érvényesítése, stb. Az MSZMP XI. Kongresszusának határozatai és a hosszútávú tervek alapján ezeknek pontosabb-teljesebb megfogalmazását is adhatunk majd.

A tudományterület fejlesztésének belső igényei közül a legfontosabbak a következők:

- Empirikus vizsgálatok, tények, tapasztalatok szervezett gyűjtése és feldolgozása az iparvállalatok tényleges helyzetének, magatartásának, az iparirányítás gyakorlatának, az ipar fejlődési törvényszerűségének elemzéséhez.

- A különböző társtudományok - elsősorban a politikai gazdaságtan és a közgazdaságtudomány egyéb ágai; a vezetés (szervezés) elmélet, matematika, kibernetika, rendszerelmélet, a jogtudomány, a szociológia, pszichológia, szociálpszichológia - eredményeinek elemzése és integrálása.

- A külföldi tapasztalatok és tudományos eredmények szervezett megismerése, nyomon követése, feldolgozása és marxista tudományos értékelése.

- Az ipar- és az iparvállalati gazdaságtan mint ismeretrendszerek, mint tudományos diszciplínák problémáinak elemzése.

Kétségtelen tendenciának látszik, hogy e tudományterületen is növekedni fog

- a tények, adatok gyűjtésének, elemzésének, értékelésének szerepe, amihez az adatok feldolgozása tekintetében a számítógépek lényeges könnyebbséget jelentenek;

- a "nemzetköziesedésnek" az a hatása, hogy e tudományágak tárgya (az ipar, az iparvállalat) mind több szállal kapcsolódik más országok gazdaságához, a világgazdasághoz; Intenzívebb - ideológiai és szakmai szempontból egyaránt fokozódó hatása - lesz az ismeretek és tudományos eredmények nemzetközi áramlása.

A "nemzetköziesedés" fokozott ismeretszerzést követel más országok gazdaságáról, társadalmáról; növeli a nemzetközi összehasonlító tanulmányok fontosságát; fokozza az ideológiai harc jelentőségét.

További általános tendenciának tűnik az ipargazdasági kutatások nagyobb fokú igénylése és hasznosítása a vállalatvezetés és az iparirányítás részéről egyaránt. Ez feltehetően tovább növeli az alkalmazott, ezek között a döntéseket, akciókat előkészítő kutatások számát, ami viszont nagyobb alátámasztást kíván az elméleti, a módszertani és a tapasztalatokat általánosító kutatások oldaláról.

Az ipar- és iparvállalati gazdaságtannak, mint tudományos diszciplínának a fejlődését várhatóan ellentétes hatások befolyásolják. E tendenciák közül azok tűnnek a legfontosabbaknak, amelyek

az ipari tevékenység elkülönülésének fokát, valamint

a gazdaság- és az egyéb tudományok kapcsolatát

érintik.

Az ipari tevékenységet meghatározott műszaki-szervezési-gazdasági sajátosságok jellemzik. Általános tendencia azonban, hogy e tevékenységek mind több esetben fonódnak össze más termelő és nem termelő - kereskedelmi, szállítási, építőipari, mezőgazdasági, továbbá kutatási-fejlesztési, tanácsadói és más szolgáltatási - tevékenységekkel. Olyan példák is vannak, mint a gyógyszer- és orvosi műszer gyártás és export, amit egészen széles "egészségügyi komplexum" részeként kezelünk. E tendencia hatására az ipari vállalatokban és szervezetekben jelentős lesz a nem-ipari tevékenység sulya és bizonyos fokig a nem-ipari szervezetekben is növekszik az ipari vagy "ipari jellegű" tevékenység.

Természetesen az ipari és nem-ipari tevékenységek vázolt technológiai és szervezeti összefonódásától függetlenül is teljesen indokolt követelmény, hogy az

ipar fejlődését, fejlesztését a népgazdasági összefüggésekbe beágyazva vizsgáljuk, tervezzük, elemezzük. Ez maga is felveti a kérdést: van-e tere és helyénvaló-e külön tárgyalni az ipar gazdaságtanát? Történelmileg - a Szovjetunióban - létrejött ilyen tudományág; a kérdés az: elveszti ez létjogosultságát vagy van további fejlődési perspektívája? Az ipargazdaságtannak még jó néhány adóssága van; adós

a) egy sor új jelenség, mindenekelőtt a tudományos-technikai forradalommal, a KGST-integrációval és általában a "nemzetköziesedés"-sel, valamint a gazdaságirányítási rendszerek és szervezet fejlődésével összefüggő problémák feldolgozásával;

b) az iparfejlesztést körülményeink között hatékonyan elősegítő iparpolitika és iparirányítás módszercínek elemzésével, továbbfejlesztésével;

c) a szocialista országok helyzetét, tapasztalatait összehasonlító, feldolgozó elemzéssel; a szocialista és tőkés, valamint a gazdasági fejlettség különböző fokán álló országok iparát összehasonlító gazdaságtan megalkotásával.

Az MTA Ipargazdasági Bizottságában a többség véleménye az volt, hogy az ipargazdaságtan várhatóan mindezen irányokban továbbfejlődik, gazdagodik; az iparon tulnyuló társadalmi-gazdasági jelenségekkel szoros összefüggésben, de önálló keretekben rendszerezi az iparra, illetőleg az egyes ipari alágazatokra, komplexumokra vonatkozó gazdaságtani ismereteket. Valószínű, hogy szorosabban kapcsolódik az iparirányítás problémáinak feldolgozásával is.

Van azonban olyan elképzelés is, hogy az ágazati problémák külön tárgyalása megszűnik és e kérdésekkel a közgazdaságtudomány (és más tudományok) egyéb ágai foglalkoznak: általánosabb jellegű törvényszerűségekkel a politikai gazdaságtan, összehasonlító elemzésekkel a gazdaságtörténet, irányítási módszerekkel az irányítás (vezetés-, szervezés) elmélet, tervezési (és iparpolitikai?) kérdésekkel a népgazdasági tervezés, esetleg újonnan létrejövő rendszerelméletek, a gazdasági rendszer elmélete, stb.

Míg az önálló ipargazdaságtan kritikus pontja, hogy szükségképpen bizonyos lehatárolással vizsgál jelenségeket, problémákat, a másik elképzelés olyan kétértelműséget támaszt, hogy lehetséges-e ezen általános diszciplínák keretében az egyes ágazatok sajátosságait kellő figyelemben részesíteni. Például: a politikai

gazdaságtanban kellő részletességgel tárgyalni az ipar, a mezőgazdaság, a kereskedelem és egyéb ágazatok sajátos törvényszerűségeit; az irányításelméletében az egyes ágazatok irányításának azon sajátos problémáit, amelyek éppen az irányítás tárgyának alapvető különbségeiből fakadnak. Másodsor: e különböző általános diszciplínák különböző nézőpontokból vizsgálják a gazdasági jelenségeket, ezek között az egyes ágazatok fejlődését, problémáit. Nem veszítünk-e azáltal, ha lemondunk ezen ismeretek egy-egy ágazat szempontjából való integrálásáról?

Ha az ipar gazdaságtana tovább fejlődik, kétségtelen, hogy abban nagyobb teret kell kapnia a vállalati önállóság, az ebből következő magatartások, cselekvések és tendenciák tárgyalásának. Magának az iparvállalati gazdaságtannak a fejlődését illetően, szintén többféle elképzelés van, így többek között:

- indokolt és lehetséges az iparvállalatok gazdaságtanának kifejlesztése,
- az iparvállalatok tervezése, szervezése és irányítása alkot önálló ismeretrendszert; ez magában foglal gazdaságtani ismereteket is, de ezek tárgyalása - tekintve, hogy a vállalat önállósága csak viszonylagos - a politikai gazdaságtan mellett elsősorban az ipargazdaságtan feladata,
- megalkotható egy általános vállalati gazdaságtan, emellett nincs szükség az iparvállalatok gazdaságtanára,
- a vállalat és az iparvállalat nemcsak gazdasági, hanem szociális szempontból is egységet (rendszert) alkot; problémáit csak interdiszciplináris közelítéssel, például egy "vállalatelmélet", vagy egy "iparvállalati rendszer- és gazdaságtan" keretében tárgyalhatjuk megfelelően.

E legutóbbi felfogás már azt az említett fontos tendenciát is tükrözi, hogy az ipari tevékenységről, az iparban folyó munkáról igen sok tudományágnak van fontos mondanivalója. Az ipar és az iparvállalatok tevékenységét nemcsak gazdasági, hanem társadalmi-emberi szempontból is vizsgálnunk kell, ehhez a közgazdaságtudomány keretei szűkek. Az üzemszociológia, az üzem (ujabban ipari) pszichológia, a rendszerszemléletű és a kibernetikai közelítés, az irányítás (a vezetés) elmélet és más nézőpontok igen sok új ismeretet adtak. Hogy az iparvállalat számára gazdasági tevékenysége mindig is alapvető marad, az nem lehet kétséges. Az viszont, hogy e tudományágak valamely olyan új ötvözete, amely a vállalatra vagy az iparvállalatra vonatkozó minden fontos ismeretet rendszer-

be képes foglalni, létrejön-e a következő évek során vagy sem, aligha mondható meg.

A tudományterület (3. fejezetben adott) nemzetközi áttekintése e szempontból nem könnyíti meg az előrejelzést. A fejlődő országok iparosítási törekvéssel fokozzák az ipargazdaságtan iránti érdeklődést; a fejlett tőkés országokban van, de viszonylag csekély a mozgás az ipargazdaságtan kifejlesztése felé; a szocialista országokban az ipargazdaságtan szükségességét ma nem vitatják, sőt gyakorlatias oldalát helyezve előtérbe, fejlesztik. Az iparvállalatok gazdaságtanának kifejlesztése felé több szocialista országban (NDK, Lengyelország) nagy figyelem fordul; a tőkésországokban egyrészt különböző korszerűsítési törekvések, másrészt a "vezetéstudománnyal" való társítás figyelhető meg.

Mindezek alapján az ipar- és az iparvállalati gazdaságtan fejlesztését illetően az látszik célszerűnek, ha szabad teret engedünk a különböző elképzelések megvalósításának. Mindenekelőtt színvonalas kutatásokra, vitákra, a vélemények ütköztetésére, a bírálat fejlesztésére van szükség. A tudományos eredmények döntsek majd el, melyik elképzelés életképes; az ismeretek milyen rendszerbe foglalása nyújt újat, igazolja célszerűségét, fejlesztését.

9. Ajánlások

1. Az ipar munkájának fejlesztésével kapcsolatos követelmények alapján az ipargazdasági kutatások iránti igények növekedése, e kutatások további bővülése várható. Az ipargazdasági kutatások tudományos színvonalának növelése és a kutatói tevékenység nagyobb hatékonyságának elősegítése érdekében
 - az elméleti, megalapozó, általánosító és összefoglaló kutatások arányának növelése,
 - a különböző típusú kutatóhelyek, a kutatói részlegek és a kutatók közötti együttműködés fokozása,
 - a tudományos élet, a vita, a kritika élénkítése, a nemzetközi tapasztalatok szervezettebb feldolgozása és értékelése szükséges.
2. Az elméleti, megalapozó, általánosító és összefoglaló kutatások arányának növelése érdekében kívánatos

- az elsődlegesen ilyen kutatásokra hivatott (akadémiai, egyetemi) kutatóhelyek fejlesztése,
- az egyetemi kutatásoknál annak megoldása, hogy az oktatók az ilyen jellegű kutatásokban kellően érdekeltek legyenek,
- annak biztosítása, hogy az ipargazdasági problémákkal foglalkozó többi kutatóhely is tudjon bizonyos - különösen együttműködési - kapacitást fordítani ilyen kutatásokra és intenzívebben kapcsolódjanak be az OTTKT főirányokba, valamint a középtávú kutatás tervezésbe, az ennek keretében megoldandó koordinációba.

3. Az ipargazdasági kutatások eredményeinek nagyobb fokú gyakorlati hasznosítása érdekében

- a kutatások terjedjenek ki az alkalmazás feltételeire, továbbá arra is, hogy hogyan növelhető a fő "felhasználók", az iparvállalatok és az iparvezetés fogadó képessége és készsége;
- a kutatások fokozottan próbáljanak az igények elé menni, hogy az akuttá váló kérdésekre időben tudjanak választ adni;
- erősíteni kell a kutatás és az oktatás (mind az iskolai, mind az iskolán kívüli oktatás) kapcsolatát, a továbbképzés szerepét a kutatási eredményeknek a gyakorlatba való átültetésében.

4. Az ipargazdasági kutatások számoljanak azzal, hogy a "nemzetköziesedés" hatására az ipar, az iparvállalatok mind több szállal kapcsolódnak más országok gazdaságához, a világgazdasághoz, továbbá egyre intenzívebb - ideológiai és szakmai szempontból egyaránt fokozódó hatású - lesz az ismeretek és tudományos eredmények nemzetközi áramlása. Ez fokozott ismeretszerzést követel más országok gazdaságáról, társadalmáról; fokozza az ideológiai harc jelentőségét; a nemzetközi összehasonlító elemzések minden igényesebb kutatás részét kell hogy képezzék. Szervezettebben kell biztosítani - bizonyos munkamegosztást is kialakítva az egyes kutatóhelyek között - a külföldi tapasztalatok és tudományos eredmények megismerését, feldolgozását, marxista tudományos értékelését és adaptálását.

5. E tudományterületen is növekedik a tények, adatok gyűjtésének, elemzésének, értékelésének szerepe. Az ipargazdasági kutatásokban - az iparvállalatok tényleges helyzetének, magatartásának, az iparirányítás gyakorlatának,

az ipar fejlődési törvényszerűségeinek elemzésében - nagyobb teret kell adni az elméleti modellek, hipotézisek, következtetések, ajánlott módszertani megoldások gyakorlattal való szembesítésének; az empirikus vizsgálatoknak, a tények, tapasztalatok szervezett gyűjtésének és feldolgozásának, valamint kísérletek végzésének.

6. Az ipar, az iparvállalatok munkáját nem elégséges csak közgazdasági nézőpontból vizsgálni; sok más tudományág segítheti működésük, fejlődésük, az itt alkalmazott vezetési, szervezési módszerek megértését, leírását, fejlesztését, gazdagítását. A multidiszciplináris kutatások e tudományterületen rendkívüli fontosságúak. Hogy valóban érvényesüljön a találkozó tudományterületek termékenyítő hatása, a különböző tudományos diszciplínák neveltjei és képviselői között a közös nyelv, a közös érdeklődés és a közös kutatásokban való érdekelttség megteremtése érdekében további kölcsönös és szervezettebb közeledésre van szükség.
7. A tudományterület fejlődése szempontjából nagyobb figyelmet kell fordítani az ipargazdaságtan és az iparvállalati gazdaságtan mint ismeretrendszerek, mint tudományos diszciplínák problémáinak s kapcsolatuknak elemzésére. A további fejlődésükre, célszerű fejlesztésükre vonatkozó különböző elképzeléseknek szabad teret adhatunk. A tudományos eredmények és viták döntsék majd el, melyik elképzelés életképes; az ismeretek milyen rendszerbe foglalása nyújt újat, hasznosat, igazolja célszerűségét, fejlesztését. Ehhez azonban az egyes kutatóhelyeken belül és a kutatóhelyek között a vélemények ütköztetésére, a kritikai élet fejlesztésére, a szintetizáló munkák ösztönzésére és nagyobb elismerésére is szükség van.
8. Az ipargazdaságtani kutatásokban a népgazdasági és társadalmi összefüggéseket, az ipari és nem-ipari tevékenységek növekvő technológiai és szervezeti összefonódásának következményeit messzemenően számításba kell venni és figyelemmel kell kísérni azt is, hogy e sokféle összefüggést az ágazati gazdaságtanok integrálni tudják-e. Az ipar egészét és általános törvényszerűségeit elemző kutatások mellett nagyobb figyelmet érdemel az egyes ipari alágazatok, ágazatcsoportok, komplexumok gazdaságtanának feldolgozása.

Az ipargazdaságtan fejlesztése terén a fő feladatok:

- a legfontosabb új jelenségekkel, mindenekelőtt a tudományos-technikai forradalommal, a KGST-integrációval és általában a "nemzetköziesedés"-sel, valamint a gazdaságirányítási rendszerek és szervezet fejlődésével összefüggő problémák feldolgozása;
- az iparfejlesztést körülményeink között hatékonyan elősegítő iparpolitika és iparirányítás módszereinek elemzése, továbbfejlesztése, különös tekintettel a vállalat és a népgazdaság kapcsolatára, s a közbelső - ágazati - szintek problémáira;
- a szocialista országok iparának helyzetét, tapasztalatait, módszereit feldolgozó, összehasonlító elemzések; a szocialista és tőkés, valamint a gazdasági fejlettség különböző fokán álló országok iparát összehasonlító gazdaságtani kutatások.

9. Az iparvállalatok gazdaságtanával kapcsolatos kutatások mindenekelőtt az alábbi kérdésekre kell hogy választ adjanak:

- az iparvállalatok helye a népgazdaságban,
- az iparvállalatok külső és belső kapcsolatainak típusai és formái,
- az iparvállalatok céljai és tényleges működési mechanizmusuk,
- a gazdasági és társadalmi hatékonysági követelmények együttes érvényesítése a vállalati munka különböző területein.

Az iparvállalati gazdaságtannak, mint diszciplínának a fejlesztést illetően elsősorban a tervezési, szervezési, vezetési-irányítási problémák tárgyalása, a rendszerszemléletű közelítés és a vállalatnak mint szociális alrendszernek a kezelése kíván beható elemzést.

Hivatkozások

- /1/ A közgazdaságtudományok rendszere. (Szerk. K.V. Osztrovitjanov) Moszkva, 1968.
- /2/ Dr. Botos Balázs: Az ipar- és iparvállalati gazdaságtan Olaszországban. 1974. (Kézirat)
- /3/ Davies, D. - McCarthy, C.: Introduction to technological economics, London-New York-Sidney, Wiley 1967.
- /4/ Grether, E.T.: Industrial Organization: Past History and Future Problems. The American Economic Review, May 1970.
- /5/ Gutenberg, E.: Grundlagen der Betriebswirtschaftslehre 1., 2., 3. kötet, 1968, 1969.
- /6/ Hurt, H.G.: Industrial Economics. Oxford-London, 1965.
- /7/ Industrial Economics. A Study in Industrial Management, Finance, Labour and Organization. I. Chand and Co. 1970.
- /8/ International Encyclopedia of the Social Sciences. 1968.
- /9/ Jeremin, A.M.: A közgazdaságtudományok rendszeréről. Moszkva, 1968.
- /10/ Kantor, L.M. - Gruszkina, M.N.: Az ipari termelés gazdaságtana, szervezése és tervezése. Moszkva, 1972.
- /11/ Kertészné Forgách Katalin: Az ipar- és iparvállalati gazdaságtan a Lengyel Népköztársaságban. 1974. (Kézirat)
- /12/ Masajev, F.: A közgazdaságtudományok osztályozásának kérdéséhez. Economiczeszkie Nauki, 1973. 12. sz.
- /13/ Mátrai László: Gyakorlat, tudás, tudomány. Magyar Filozófiai Szemle, 1972. 2. sz.
- /14/ Mihajlov, A.: A közgazdasági tudás rendszerezésének kérdése. Economiczeszkie Nauki, 1974. 12. sz.
- /15/ Momigliano, F.: Lezioni di economia industriale e teoria dell'impresa. I-III. Torino, 1972.
- /16/ Probleme der Leitung und Planung der Industriezweige (Konsumgüterproduktion), 1973. Hochschule für Ökonomie "Bruno Lauschner", Berlin.

- /17/ Román Zoltán: Iparunk és az ipargazdasági kutatások helyzete. (Az 1972. decemberi Ipargazdasági Tudományos Konferencia nyitó plenáris ülésén elmondott előadás.) Gazdaság, 1973. 1. sz.
- /18/ Scheld, J. - Teston, J.C.: Economie de l'entreprise. Dunod, Paris. Vol.1, 1969, Vol.2. 1970.
- /19/ Sozialistische Betriebswirtschaft. Lehrbuch. Berlin, 1974.
- /20/ The corporate economy. Growth, competition and innovative potential. Ed. R. Marris, A. Wood. London, 1971.

dr. Komonyi Zoltán

A RUGALMASSÁG A KÖZÉPTÁVU VÁLLALATI TERVEZÉSBEN

E tanulmány tárgyát az teszi aktuálissá, hogy a vállalatoknál most folyik az új középtávu tervek előkészítése az V. ötéves terv időszakára. Az érdemi tervező munka 1975 második felében bontakozhat ki, az ötéves népgazdasági terv és a szabályozórendszer kidolgozására vonatkozó döntések fő irányainak ismeretében.

A vállalati tervezés rugalmassága több irányból közelíthető meg, és egy sor kérdést vet fel. Mit értünk vállalati rugalmasságon? Mit jelent a rugalmasság a tervezés tekintetében? Milyen elvárásokat támaszthatunk (illetve szükséges, hogy támasszunk) a rugalmas tervezéssel szemben? Milyen szemléletbeli vagy más változások szükségesek a vállalaton belül egy ilyen tervezési modell megvalósításához? Milyen célokat tűzzünk a rugalmas tervezés elé? Vannak-e a rugalmasságnak ésszerű korlátai? Milyen módszerek segíthetik elsősorban a rugalmas tervezés megvalósítását? Eltérő-e a különféle időtávu tervezés rugalmassága (ennek lehetősége, eredményessége)? Ha sikerül e kérdésekre elvileg helyes válaszokat kapni, megvalósítható-e a rugalmas tervezés a gyakorlati vállalati munkában? Ha igen, milyen módon? és így tovább.

A gyakorlati tervmunkát segítő szándékunk megfelelően e cikk nem kívánja a rugalmasság elméleti alapjait széleskörűen elemezni. Arra törekedtünk, hogy rámutassunk néhány fontos, teoretikusan is igazolható vállalati tervezési összefüggésre, és a gyakorlat számára néhány - viszonylag könnyen felhasználható - ajánlást is megfogalmazzunk.

A rugalmas tervezés kérdése összefügg a legtöbb vállalati tevékenységgel, és maga az alapprobléma is különféle aspektusokból vizsgálható. Kérdés azonban, hogy áttekinthető-e ez a feladat egy olyan alapmodell segítségével, mely a fogalmi kérdések beható elemzése nélkül is bizonyos eligazítást adhat a gyakorlati vállalati vezetőnek, tervezőnek a rugalmas tervezés folyamatáról, alapvető összefüggéseiről?

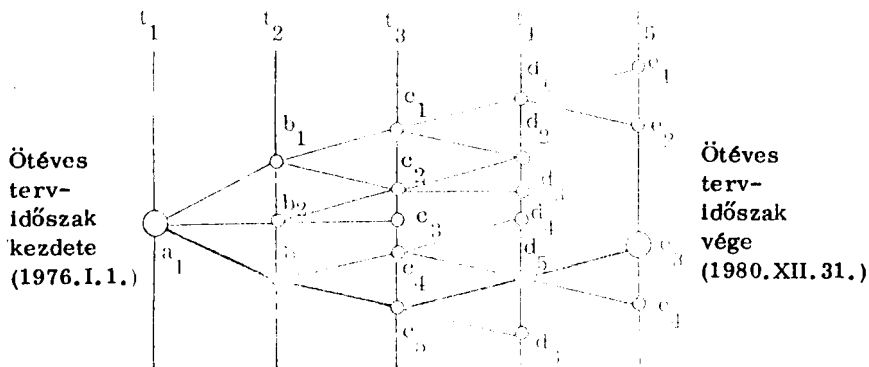
A rugalmas tervezés "modellje"

A rugalmas tervezésnek több fontos feltétele van. Az egyik az, hogy a rugalmas tervezés szempontjait ne oszupán a tervkészítést követően, az újabb információk hatására érvényesüljenek, hanem már az eredeti tervkoncepciót is ennek figyelembevételével határozzák meg.

Egy másik feltétel a tervezés folyamatossága. Az egymást követő (egymást át nem fedő) naptári időszakokhoz kötődő tervezés rugalmassága több okból korlátozottabb, mint a "legújabb" információkból kilinduló, ismételten egy-egy teljes tervidőszakra szóló, folyamatos tervezésé.

A harmadik fontos feltétel, hogy az újabb információk alapján a döntéshozók korábbi döntéseket felülvizsgálhassák, módosíthassák. Ezt segíti az is, ha a középtávu tervdöntések nagyobb része nem tartalmaz végleges elkötelezést (csak azok, amelyeknél már a későbbiekben tárgyalandó "optimális időpont" bekövetkezett); ha ennek a szemléletnek megfelelően a tervezéskor több döntési alternatívát elemeznek; ha a tervidőszakban megőrzik a tervezés időpontjában megvalósítás szempontjából hátrább sorolt alternatívákat is. Mindenképp előnyös az a tény, hogy a középtávu tervidőszak fontosabb döntései szinte kitével nélkül "többszakaszosak", azaz: az időszak tervdöntései több - időben egymást követő - részprogramra bonthatók.

E feltételek biztosítását elősegíti, ha a vállalat a tervdöntések rendszerét, a döntésfa-megközelítés figyelembevételével alakítja ki.

1. sz. ábra. A középtávu tervdöntés szakaszainak döntési fája

A középtávu tervfeladat^{1/} ebben a megfogalmazásban az, hogy a t_1 időpontban, a vállalati célrendszer szempontjából az optimálist minél inkább megközelítő döntési lépéseket (részdöntéseket) válasszuk. Adott esetben ezek programja az a_1, b_3, c_5, d_5, e_3 döntési pontoknál hozott részdöntésekből tevődik össze.

A rugalmas tervezés akkor - és annyiban - lehetséges, amikor - és amilyen mértékben - módja van a döntéshozóknak a t_2, t_3, t_4, t_5 időpontokban döntéseiket felülvizsgálni. Másként fogalmazva: lehetőleg sok, a tervezettől eltérő, stratégiai lépés közül választani.

A rugalmas tervdöntések vázolt modelljének gyakorlati alkalmazása több kérdést vet fel. Milyen szempontok szerint kell - a bemutatott "döntésfa" rendszerében gondolkodva - döntést hozni? Hogyan valósíthatók meg az elméletileg helyesnek tűnő szempontok a gyakorlati tervezésben (megvalósíthatók-e egyáltalán)? Hogyan célszerű megválasztani a részdöntési időpontokat: rövidebb vagy hosszabb (ezen belül hozzávetőleg mekkora) időszakok kiválasztása célszerű két döntési pont között? Az időszakok hossza konstans vagy változó jellegű legyen-e? Utóbbi esetben mitől függjön a változás? A kérdések sorát természetesen még folytatni lehetne.

A válasz az elsőként említett kérdésre ismert; a döntésfa-rendszerben végzett döntéshozatalra a szakirodalom több (átlag, preferencia stb.) módszert ajánl. Ezekre nem térünk ki. Az, hogy ezek közül melyik eljárást célszerű választani, az adott vállalat jellegétől, nagyságától, vezetési "stílusától", rugalmassági törekvéscinek (később tárgyalandó) irányától is függ. Másfelől e tényezők jelentékeny mértékben befolyásolják a konkrét vállalat rugalmas tervezésének lehetőségeit is. Utóbbiakról később szólnunk részletesebben; most csak két tendenciára utalunk.

Az egyik az, hogy a kijelölt és más országos jelentőségű vállalatok gazdálkodása a népgazdaság számára különösen fontos. Ezeknek a vállalatoknak a segítésére, befolyásolására a népgazdaság az átlagosnál nagyobb figyelmet fordít. Ezért

^{1/} Az ezt megalapozó stratégia kérdésére nem térünk ki. Ezeket Szabó Ágnes "A stratégia szerepe a vállalati tervezés rendszerében" című. (az Ipargazdasági Szemle 1975. 3. számában megjelenő) tanulmánya tárgyalja.

e vállalatokban a tervezés alakításának lehetőségét egyes vonatkozásban korlátozottabbak, mint a kis- és közép vállalatokban.

Hasonló a helyzet a központi programokban részt vevő vállalatok esetében is; e program hatékony megvalósítása többnyire szükségessé teszi a közreműködő vállalatok fokozottabb koordinálását. E vállalatok termelésében gyakran jelentős az OT mérleges cikkek részaránya is. Ezek öt éves és éves tervezett termelését - a tervtörvény részeként - az országgyűlés hagyja jóvá. Ezért a rugalmas tervmódosítás lehetősége ebben a tekintetben erősen korlátozott.

A másik tendencia néhány olyan változás, mely az V. öt éves tervidőszakban - a korábbihoz képest - eltérést jelent. Ezek közül a tervezés rugalmasságát valószínűleg a legszámottevőbben korlátozza egyes fontos anyagok keretgazdálkodásának a bevezetése, illetve - indokolt esetekben - a központi beavatkozás korábbiánál hatékonyabb, jelentősebb mértéke.

Célszerű, ha a döntéshozatal rendszerében $t_2, t_3 \dots t_n$ időpontban - az újabb információk alapján - hozandó rugalmas rész döntéseket ugyanazzal a módszerrel készítik elő, mint a t_1 időpontban végzett "alapdöntést". Ennek előnyéről később szólnunk. Az újabb rész döntések tükrözik azokat a változásokat, melyek egy korábbi időpontban feltételezett (jövőbeli) helyzet kialakulásában időközben bekövetkeztek. E különféle változások hatására gyakran egy másik tervalternatíva választása ígérkezik hatékonyabbnak, mint amely az eredeti tervben szerepel.

Az V. öt éves tervidőszakra szóló vállalati tervek készítésének és megvalósításának idején a korábbiánál is nagyobb szerepet kap a környezeti tényezők változása /24/. Ezért a hatékonyságnak még a korábbiánál is fontosabb feltétele, hogy a vállalatok fokozott mértékben figyelembe vegyék e változások lehetséges hatását. Alkalmaznunk kell tehát azokat a módszereket és eszközöket, melyek elősegítik, hogy e hatások ne érjék váratlanul a vállalatot és ne kerüljenek elmentébe a vállalati tervelképzelésekkel. Ellenkezőleg: a vállalat ezeket előre látva, értékelve alakítsa ki célszerű jövőbeli magatartását. Ez a már említett kérdések mellett továbbiakat vet fel. Ezek közül a legfontosabb az, hogy miképpen értelmezzük a gazdasági, illetve a vállalati "rugalmasságot"?

A rugalmasság fogalma

Sok gazdasági fogalom nincs egyértelműen elhatárolva. Átfedések vannak nagyon fontos fogalmat, mint pl. a hatékonyság, a gazdaságosság, az eredményesség stb. között is. Hasonlóképpen nem alakult ki eddig egységes terminológia a rugalmassággal kapcsolatban sem. Így a (főként külföldi) szakirodalomban gyakran jelölnek nagyon hasonló tartalmat a "mobilitás", a "flexibilitás", az "elaszticitás", a "döntések korrigálhatósága" kifejezésekkel.

A rugalmasság jelenségét elsősorban a természettudományok különböző ágaiban (fizikai, kémia, biológia stb.) vizsgálják. Ezek sajátos szempontjaiknak megfelelően gyakran a rugalmasság más-más jellemzőit hangsúlyozzák. A különböző természettudományok ugyanakkor megegyeznek abban, hogy azokat a testeket tekintik rugalmasnak, amelyekben - az alakváltozást létesítő erők hatására - a test eredeti alakjának visszaállítására irányuló erők (feszültségek) lépnek fel.

A rugalmasság fogalmának közgazdasági - ezen belül a témánkhoz közelebb álló vállalatgazdasági - tartalmát a természettudományosával összehasonlítva, elég lényeges eltérést találunk. A fő különbség az, hogy a bizonyos hatások következtében módosuló - a rugalmasság jelenségeként tárgyalt - vállalati cselekvések, magatartásformák, gyakran a hatás megszűnte után sem törekednek visszatérni a korábbi formába. A gazdaságilag rugalmas jelenségekből tehát többnyire hiányzik a természettudományi rugalmasság legszembevetőbb ismérve.

Ugyanakkor a rugalmas vállalatot egy másfajta, kevésbé látványos, de nagyon fontos restitució jellemzi. Nevezetesen a külső befolyás folytán elvesztett egyensúlyi helyzet mielőbbi visszanyerésére, az eredetileg kitűzött célok megvalósítására való törekvés. Ez ugyan - külső vagy más befolyás miatt - majdnem mindig az eredetileg elképzelttől eltérő eszközökkel és módon megy végbe, de a megbolygatott egyensúlyi helyzet visszaállítása az eredeti célok megvalósítása érdekében történik.

A rugalmasság egyik legfőbb ismérve az, hogy az előre nem látott új helyzetekre és környezeti hatásokra reagáláskor a vállalat az eredetileg előirányzott eszközöktől, magatartásformáktól eltérőket is igénybe vesz.

A merev vállalati viselkedést ennek ellenkezője jellemzi: az előre nem látott, váratlan helyzetekben az eredetileg tervezett cselekvésekhez való ragasz-

kodás. Ha a "tervszerűségnek" ez a formális megvalósítása túllép bizonyos fokot, akkor a tervezés céljait is veszélyeztetheti, és pedig kétféle értelemben is. Egyfelől gátolhatja, esetleg meg is hiúsíthatja a vállalati középtávu tervezésnek azt az általános célját, hogy elősegítse a hatékony gazdálkodást, a racionális döntéshozatalt. Másfelől az egyes megtervezett eszközökhöz, a korábban bizonytalan információk alapján hozott döntésekhez való ragaszkodás veszélyeztetheti a konkrét tervcélok elérését is.

Ezért a vállalati rugalmasság legfontosabb ismérve a vállalati alkalmazkodó-képességhez kapcsolódik. Érdemes ezért figyelmet fordítani arra, hogy a vállalat rugalmassága és az alkalmazkodáshoz szükséges áldozat között fordított arányosság áll fenn. Mennél rugalmasabb egy vállalat szervezete, mennél inkább konvertálhatók erőforrásai, változtatható termelési technológiája, mennél rugalmasabb a vezetése, annál könnyebben (kisebb áldozattal) képes átalakulni: tervezett magatartását megváltoztatva "belleszkedni" a tervezéskor még előre nem látott új helyzetbe.

A rugalmasság és a vállalati alkalmazkodás szoros kapcsolata egyébként arra a kérdésre is választ ad, hogy a vállalati rugalmasság problémája miért éppen az utóbbi időben keltette fel a gazdasági szakemberek érdeklődését. Már szinte közhelynek számít, hogy az egyre gyorsuló gazdasági, társadalmi, műszaki fejlődés mind több és mind bonyolultabb váratlan helyzet elé állítja a vállalatot. A középtávu tervezés időtávját tekintve: nehezen lehetne évszázadunk történetéből csak egyetlen olyan öt éves időszakot kiválasztani, melyben ne következtek volna előre nem látható események. Ki látta előre a IV. öt éves tervidőszakra szóló vállalati középtávu tervek készítésekor az olaj- és más nyersanyagárak rendkívüli emelését vagy a monetáris rendszer válságát?

A föld országainak többségén végiggyűrűző infláció korábban csak nagy háborúk után - s főként csak a legyőzött országokban - volt tapasztalható. Jelenleg ez a világgazdaság egyik legsúlyosabb problémája. Ez a tény az új öt éves tervek készítésénél is fontos szerepet játszik. Nemcsak azért, mert az országok többségében már a jelenleg kialakult évi 5-15 százalékos inflációs ütem önmagában is nagyon megnehezítheti a középtávu tervezést. Hanem főként azért, mert ezen belül a különféle nyersanyagok, termékek, termelői szolgáltatások stb. ára igen eltérő mértékben változhat a következő években.

A cserearányok jelentős változása az ötéves tervidőszaknál rövidebb (egy-két éves) távon is teljesen új helyzetet teremthet. A vállalatok tervezett külkereskedelmi gazdaságossági számításához képest lényegesen eltérő (esetleg ellentétes) tendenciák alakulhatnak ki. Ez az export és az import terén egyaránt fennáll, és az árváltozások begyűrűző hatása előreláthatólag hasonló következményekkel jár majd a belföldi értékesítésnél is.

A környezet jövőbeli változásának értékelésével, a közeli jövő kisebb mértékű, a távolabbi jövő nagyobb mértékű alakíthatóságával reálisan számoló vállalatvezetés számos eltérő stratégia közül választhat. Ezek a rugalmasság, illetve a tervezés szempontjából többféleképpen csoportosíthatók, ítéltethők meg.

A rugalmas vállalati magatartás tekintetében a különféle lehetőségek közé jellemzője az impulzus-reagálás összefüggés. Bármely rugalmassági tényező betöltheti az impulzus szerepét, és a többi vagy reagál az impulzusra, vagy nem reagál, merev, rugalmatlan. A rugalmassági kölcsönhatás nemcsak két, hanem több jelenség (kereslet, kínálat, ár költség stb.) között is fennállhat /12/.

A vállalati rugalmasság irányai

Az említett lehetőségek sok szempontból különböznek is. Ennek részletesebb kifejtésére most nem térünk ki, csupán a rugalmas tervezés három alapvető lehetőségéről szólnunk röviden. Az első esetben a vállalat, a tervében figyelembe nem vett, de már ténylegesen bekövetkezett, a másodikban a jövőben várható eseményekhez igyekszik minél eredményesebben alkalmazkodni. A harmadik esetben viszont nem arra törekszik, hogy magatartását alakítsa a jövőbeli történések szerint, hanem az eseményeket igyekszik céljainak megfelelően befolyásolni. A rugalmas tervezés három említett iránya a gyakorlati tervezésben - az egyes tervezési területek adottságaitól függően - egyidejűleg érvényesíthető.

Az első két lehetőség megegyezik abban, hogy a tervezés a vállalat magatartását az eseményeknek megfelelően igyekszik formálni; a harmadik esetben ennek ellenkezője a vállalatvezetés célja: aktív támadó stratégiát érvényesít.

A rugalmas tervdöntést kiváltó okot tekintve viszont a 2. és a 3. lehetőség válik el az 1-től. Az 1. esetben már bekövetkezett, a 2. és 3.-ban jövőbeli

események, illetőleg történések motiválják a tervezést. A rugalmas tervezés e három fő irányának jellemző vonását tekintve, az eseményeket követő, előretekintő, illetve aktív rugalmasságról is beszélhetünk.

Az elmondottak alapján a "követő" illetve az "előretekintő" rugalmasságközös ismérve, hogy a vállalat olyan feltételek megteremtésére törekszik, melyek elősegítik, hogy az új helyzetekhez a lehető legkisebb (idő és költség) áldozattal alkalmazkodhasson. A különbség az, hogy az 1 esetben az "új helyzet" oka már bekövetkezett olyan esemény, melyet a tervezés korábban nem, vagy csak a tényleges bekövetkezésétől eltérő módon vett figyelembe. A második esetben az ok a jövőben várható, a tervekben figyelembe nem vett tendencia, történés.

A rugalmas tervezés eredményessége csaknem mindig az utóbbi esetben nagyobb. Ha például egy új termék iránti kereslet valószínűségét a vállalat 3-5 évvel a kereslet keletkezése előtt érzékeli, terveit ehhez rugalmasan alakítja, úgy az esetek nagyobb részében még megfelelő idő áll rendelkezésre a felkészülésre (lásd a 3. sz. táblázatot). Ha azonban ez az idő csak néhány hónap - esetleg csupán a már ténylegesen felmerült keresletet érzékeli a vállalat -, akkor a "rugalmas reagálás" időpontja a racionálistól messze esik. Ennek sok hátrányos következménye lehet. Így például az ellátási felelősség nem teljesül; a versenyhelyzetben lévő vállalat elmarad versenytársaitól; értékesíthetetlen árukészletek keletkeznek; a vállalat elveszti az új kereslet kielégítésének kezdeti szakaszában elérhető viszonylag nagy nyereséget stb.

Mindezek felhívják a figyelmet a rugalmasság és az abból adódó vállalati hatékonyságnövekedés egy fontos összefüggésére. Nevezetesen a rugalmas reagálást kiváltó esemény időpontjának, illetve a reagálási időpontnak a viszonyára. Hasonló "nagyságu" rugalmasság, különféle hatékonyságváltozást eredményezhet attól függően, hogy a reagálás időpontja megelőzi-e - s ha igen, mennyivel - az esemény bekövetkezését. E kérdésre még visszatérünk.

A történések bekövetkezése, a várható tendenciák realizálódása előtti reagálásra az V. ötéves tervidőszakra szóló vállalati tervek készítése is számos lehetőséget kínál. Ilyen például a hatékonyabb struktúra kialakítása. Itt főként makro- és mikrostrukturánk eltérését indokolt figyelembe venni. Nép gazdaságunk makro szintű termelési struktúrája (a népgazdasági ágak, ezen belül az ágazatok

aránya) korszerűnek tekinthető. Sok vállalat termékstruktúrája viszont messze elmarad a gazdaságosság és a korszerűség követelményeitől.

Ezen belül célszerű, ha a középtávu tervezés során a döntéshozók figyelembe veszik a már ma is meglehetősen egyértelmű tendenciákat, így például az anyag- és energiatranszportáló országok világszerte mutatkozó törekvéseit. Ennek megfelelően megkísérelhetik, hogy termelési szerkezetüket a kevésbé anyag- és energiaigényes technológiák és termékek irányába fejlesszék, illetve módosítsák. E tendencia erősítését hazánkban a szabályozók legutóbbi változtatása, valamint több más határozat (pl. a nyers- és fűtőanyagárak megállapítása) is segíti.

A termékstruktúra példaként említett fejlesztése is számos variációban lehetséges, illetve különféle rész-stratégiák szerint valósítható meg (lásd az 1. sz. ábrát). Jól példázza ez az előretételező, az "események elé lépő" rugalmas tervezés legfőbb problémáját is: a középtávu terv készítésekor még csak a nagyvonalú koncepció ismerhető fel. Ilyenkor különösen fontos, hogy

- a vállalat több alternatívát dolgozzon ki a cél eléréséhez;
- időnként felülvizsgálja a tervezett utakat, értékelje stratégiáját;
- ha szükséges, változtasson eredeti terv-elképzelésén (1. sz. ábra).

Általában célszerű, ha az időközönkénti döntésfelülvizsgálatkor a vállalat - az újabb adatok birtokában - újra elkészíti azokat a fontosabb gazdaságossági (és egyéb) számításokat is, melyeket a középtávu tervdöntések előkészítésekor végzett. Ehhez többnyire jelentős segítséget nyújtanak a számítógépes módszerek: a modellt (és ha szükséges, a programot) csak egyszer - a t_1 időpontban tervezéskor - kell elkészíteni. Az újabb és újabb információk betáplálásakor a program tetszőleges alkalommal és elenyésző munkafeltéttel futtatható.

Fentebb említettük, hogy a rugalmas tervdöntés hatékonysága jelentős mértékben függ a tervdöntés meghozatalának, illetve az azt kiváltó esemény bekövetkezésének időkülönbségétől is. Ha a terv alakítása csak az optimálisnak tekinthető időpont után történik, akkor a vállalatnak nem marad elég ideje a felkészülésre (a 3. sz. táblázat "Tevékenység" rovatában szereplő feladatok megfelelő elvégzésére).

Ha viszont a vállalat az optimális időpontnál korábban alakítja tervét, nő a bizonytalanság. Esetleg olyan irányban változtatja meg tervképzését, melyet

az "optimális" időpontban - újabb, pontosabb információk birtokában - elvetett volna. Minél jelentősebb a tervalakítás optimális és tényleges időpontjának eltérése, annál súlyosabb következményekkel járhat. A célszerű időtartam több tényezőtől függ. Ezek közül a legfontosabb: a döntés típusa, a vállalati szervezet, valamint az erőforrások strukturája.

A célszerű döntési időpont kiválasztásának jelentőségét aláhuzza az is, hogy tervezési gyakorlatunkban mind a túlzottan korai, mind a késői döntések gyakoriak. Az elsőt a középtávu tervek "avulása" is szemlélteti. 16 hazai iparvállalatunknál végzett felmérésünk például azt mutatta, hogy amíg a IV. ötéves tervek 1. és 2. évében a tényszámok a legtöbb vállalatnál csak kisebb mértékben tértek el a tervszámoktól, addig a 3. és 4. (valamint a becsült 5.) évben az eltérés egyre nagyobb lett. A teljes ötéves tervre így a következő eltérések adódtak:

1. sz. táblázat

A vállalatok száma a IV. ötéves terv-időszakra készített eredeti ötéves értékesítési tervek teljesítése szerint^{2/}

A tervteljesítés mértéke (%)	Év				
	1971	1972	1973	1974	1975
80 - 90			2	1	2
90 - 110	13	13	8	8	7
110 - 120			2	3	2
120 - 130			1	1	2
Összesen:	13	13	13	13	13

Lényegesen nagyobb eltérések adódtak a nyereségterveknél. Számos vállalatnál már az 1. és 2. évben is el nem hanyagolható különbség adódott.

^{2/} Az értékesítési terv évenkénti teljesítését a vizsgált 16 vállalat közül 13 adta meg.

A vállalatok száma az eredeti IV. ötéves nyereségterv teljesítése szerint

Az ötéves nyereségterv teljesítése								A vizsgált vállalatok
50 % alatt	50-70	70-90	90-110	110-130	130-150	150-200	200 % felett	
1	2	5	2	3	-	2	1	16

A táblázatból kitűnik, hogy a 16-ból csak két vállalat tervteljesítése esett a $\pm 10\%$ -os sávba (90 % és 110 % közé). Három vállalat 150 % felett, a másik három 70 % alatt realizálta nyereségtervét.

A tulzottan korai időpontban hozott, illetve egy megfelelő későbbi időpontban nem módosított tervdöntések főként két vonatkozásban csökkentik a vállalati gazdálkodás hatékonyságát. Az egyik következmény, hogy a vállalat középtávu terve egyre inkább formális dokumentummá válhat. Így olyan helyzet is kialakulhat, hogy az elvileg ötéves terv alapján működő vállalat, ténylegesen terv - vagyis kellő előretekinvés - nélkül termel és értékesít. (Ez a körülmény önmagában véve is fontos érv a $t_2, t_3 \dots t_n$ időpontban végzett döntésfelülvizsgálat - s ha kell rugalmas módosítás - mellett).

A másik következmény, hogy minden döntés realizálása valamilyen mértékben determinálja a vállalat jövőjét. (Erről később részletesebben szólnunk.) Nyilvánvaló, hogy az "optimális" időpontnál korábban (még nem kellő információk alapján) hozott döntés olyan determináltságot jelent, mely csökkenti a vállalat lehetőségeinek, rendelkezésre álló eszközeinek kihasználását.

Másfelől az optimális időpont utáni döntéshozatal is súlyos következménnyel járhat, már csak azért is, mert a legtöbb fontos vállalati döntés eredményes megvalósításához hosszabb idő (esetleg több év) szükséges. Korábbiakban utaltunk a vállalati termékstruktúra fejlesztésének jelentőségére, aktualitására. Ezért az alábbiakban erről a területről vett példával illusztráljuk a döntésvégrehajtás időtartamát. A táblázat 14 ipari közép-, illetve nagyvállalatnál végzett felméréseink alapján készült:

3. sz. táblázat

Az "új termékek" számának megoszlása (%) aszerint, hogy a vállalat a felsorolt tevékenységeket hány évvel a termék piacra bocsátása előtt kezdte meg

Tevékenység	Több, mint	2-5 1-2 0-1			Nem volt szükség ilyen tevékenységre, vagy azt nem látták el	Összesen
	5	évvel korábban				
Piacutatás	3	13	32	16	36	100
Első gazdaságossági számítás	3	29	42	21	5	100
Műszaki kutatás	7	29	37	7	20	100
Munkaerőszükséglet felmérése	-	5	26	26	43	100
Beruházás tervezése	3	16	32	7	42	100
Beruházás kivitelezése	11	26	18	11	34	100
Képzés	5	7	16	18	54	100

Vállalati vizsgálataink, melyek egyik eredményeként a fenti adatokat nyertük, nemcsak a döntési időtávra vonatkozóan nyújtottak tájékoztatást. Utaltak arra is, hogy a vizsgált termékek jelentős hányadának kialakításához nem volt szükség külön kutatásra; a termelés gyakran beruházások és a munkaerő továbbképzése nélkül, aránylag gyorsan megkezdhető volt. Azonban jelentős azoknak a termékeknek a részaránya is, melyek bevezetése előtt - esetenként mulasztást elkövetve - a vállalatok nem végeztek piacutatást, nem fordítottak gondot a munkaerőszükséglet felmérésére vagy a munkaerők kiképzésére stb /13/.

Empirikus vizsgálataink nemcsak azt mutatták meg, hogy egyes vállalatok elmulasztották az optimális döntési időpontot, illetve késtek a döntéselőkészítéssel, vagy a realizálási feltételek biztosításával, hanem azt is, hogy helyenként magát a szükséges döntést késve sem hozták meg. A termékszerkezeti döntések kérdésénél maradva: viszonylag kevés vállalat számolt be olyan döntésről, amelynek révén egy termékét kivonta a forgalomból. Ugy tűnik: gyakoribb, hogy megvárják, míg a termék teljesen "kihal", és már egyáltalán nincs rá megrende-

lés. A gyártás megszüntetése (kapacitások átállítása, esetleg a fogyasztók tájékoztatása stb.), az esetek nagyobb részében több évet - bár olykor csak heteket - vett igénybe. Ezekben az esetekben teljesen hiányzott a tervszerű reagálás az "információkra" (a kereslet folyamatos csökkenésére), azaz a tervezés ebben a tekintetben rendkívül merev volt.

Említettük, hogy a vállalat rugalmas viselkedésének - az eseményeket "követő", illetve az "előretekinthető" rugalmasság mellett - egy további lehetősége, hogy nem csupán tudomásul veszi a váratlan események (valószínű vagy tényleges) bekövetkezését, hanem maga is befolyásolni törekszik azok jövőbeli alakulását. Ebben az esetben a vállalat nemcsak terveit, magatartását alakítja az eseményekhez, hanem az eseményeket is a terveihez. Ezért ebben az esetben "aktív" rugalmasságról is beszélhetünk.

A rugalmasságnak ez a harmadik lehetősége még inkább különbözik a rugalmasság természettudományos fogalmától, mint az első kettő. Nemcsak azért, mert az aktív rugalmasság esetében a vállalati "reagálás" időben előbb következik be, mint az ezt kiváltó esemény. Ez - mint láttuk - az előretekinthető rugalmasságnál is fennáll. Hanem főként azért, mert ebben az esetben a vállalat "támadó stratégiája" - ha sikeres - meggyújtja olyan események bekövetkezését, melyek gátolják a vállalati célok elérését. Vagy ami még fontosabb: olyan helyzetek keletkezését mozditja elő, melyek különben nem jönnének létre.

A rugalmasság korábban említett megnyilvánulásainak több ismérve az aktív rugalmasságra is érvényes. Ezeket nem tárgyaljuk újra, inkább az aktív rugalmasság eltérő sajátosságaira utalunk. Ilyen például a vállalat viszonyulása az információkhoz. A rugalmasság két elsőként említett esetében a vállalat elsősorban az információk címzettje, fogadója. Az információk tartalmát képező híreket tudomásul veszi, és terveit (magatartását) ezek alapján módosítja. Az aktív rugalmasság esetében a vállalat információkibocsátó tevékenysége válik fontossá. Az információk forrása a rugalmas stratégia, illetve a középtávu tervben bekövetkező változtatás. Következményük olyan folyamatok megindítása, melyeknek a célja a jövő alakulásának befolyásolása.

Egy másik sajátosság is azzal függ össze, hogy aktív rugalmasság esetén a vállalat olyan tevékenységeket tervez, melyek célja, hogy a vállalat számára

kedvezőbb irányba terelje az eseményeket (például növelje a termékek iránti keresletet stb.). Ezt lényegében kétféleképpen valósíthatja meg. Az első esetben először azt vizsgálja, hogy milyen feltételek teljesülése, milyen helyzetek bekövetkezése segítené elő leginkább a vállalati célok maradéktalan teljesítését. Ezt követően olyan akciókat tervez, melyek a kívánatos szituációk kialakulását előmozdítják. Az első vizsgálatot indokolt a célok meghatározásával együtt végezni.

A második esetben a vállalat a számára hátrányosnak minősülő helyzet lehetőségének az észlelésekor tervez olyan akciókat, melyek a "veszélyes" helyzet kialakulását elhárítják. Az aktív rugalmasságnak akár az egyik, akár a másik módját választja a vállalat, ez csaknem mindig megkívánja a hosszabb távú előretekintést (tervezést). A rugalmasság elsőként említett megnyilvánulása, a "követő" rugalmasság viszont - mint láttuk - akkor is eredményes lehet, ha már bekövetkezett eseményekre (pl. valamely termék keresletének növekedésére) reagál a vállalat.

A kétféle rugalmasság közötti harmadik lényeges különbség a megvalósulási szintnél mutatkozik. A követő és az előretekintő rugalmasság esetében a vállalat alkalmazkodó magatartást tervez. Ezt - szinte minden vonatkozásban - megvalósíthatja saját lehetőséggel igénybevételeivel. Az aktív rugalmasság érvényesítése többnyire meghaladja az egyes vállalatok lehetőségeit.

Nem szorul bizonyításra, hogy bizonyos mértékig minden vállalat képes alkalmazkodni a külső körülményekhez: a számára biztosított önállóság keretei között számos "utat" választhat; ezek között olyan is van, mely a változó körülmények "legjobb" kihasználását jelenti.

Másfelől belátható, hogy számos külső tényezőt a legnagyobb vállalataink sem képesek számottevő mértékben egyedül befolyásolni. Ez vonatkozik mindenekelőtt a világpiacon viszonyokra, de egyes hazai adottságokra is. Ezért megfontolást érdemel, hogy a feltételek és az események alakítása gyakran csak a vállalatokat magában foglaló "nagyobb rendszer", a népgazdaság támogatásával valósítható meg. Ennek számos eszköze van. Legfontosabbak a KGST keretében, továbbá más országokkal kötött - a vállalati érdekeket is segítő - nemzetközi megállapodások.

Már utaltunk arra, hogy bár a rugalmasság három fő iránya eltérő sajátosságokkal rendelkezik, sok közös vonásuk is van. Így a rugalmasság mindhárom fajtájának eredményessége (a rugalmas reagálás céljainak megvalósítása), a környezeti hatások mellett, vállalaton belüli tényezőktől is függ. Mindenekelőtt: a vállalati szervezettől; a termelőkapacitások konvertálhatóságától; a beszerző részleg "kapcsolataitól"; a meglévő anyagkészlet összetételétől; az egyes anyagoknak különféle termékek gyártásához való alkalmasságától; attól, hogy a munkások és alkalmazottak mekkora hányada rendelkezik több irányú (és milyen) szakképzettséggel, gyakorlattal; a raktárra termelhető árumennyiségtől, illetve a raktári kapacitástól; a vállalat megkötött szállítási szerződéseinek jellegétől; a vállalat pénzügyi erőforrásaitól stb.

A rugalmasság legfőbb jellemzőinek áttekintése után röviden három kérdésre térünk ki. Van-e kapcsolat (és ha igen, akkor milyen) a tervezés legfőbb problémája: a bizonytalanság, valamint a rugalmasság között? Milyen mértékben indokolt a tervezést rugalmassá tenni, és vannak-e ennek korlátai? Milyen eszközök segíthetik a többnyire tulterhelt vállalati vezetőket, tervezőket abban, hogy számottevő többletmunka nélkül rugalmasabban tervezhessenek?

Rugalmasság és bizonytalanság

Az eddig elmondottakból is kitűnik, hogy a tervezés rugalmassága és bizonytalansága között szoros összefüggés áll fenn. E két jelenség között okozati kapcsolat is van. A bizonytalanság a legfőbb ok, mely miatt a rugalmas tervezés szükségessége felmerül. A bizonytalanság negatív gazdálkodási következményeit főként két módon célszerű csökkenteni: rugalmas döntéshozattalal és hatékony tervezési információrendszerrel.

A bizonytalanság minden tervezés velejárója. A jövőbeni események alakulásának ismeretlensége: oka is és legfőbb problémája is a tervezésnek. Oka, miután hosszabb távu tervezésre nem azért van szükség, mert viszonylag elfogadhatóan tudjuk prognosztizálni a jövőt; hanem éppen azért, mert erre nem vagyunk képesek.

Ezért kell lehetőleg minél messzebbre előretekintve vizsgálni: a jelenben is

ható tendenciák közül melyeknek az erősödésével, illetve gyengülésével lehet számolni? Milyen új tendenciák keletkezése várható? Milyen új helyzetek keletkezhetnek ezek eredményeként? Mi az egyes alternatívák bekövetkezésének valószínűsége? Hogyan értékelje s vegye figyelembe ezeket a vállalat, céljai megvalósítása érdekében?

Ugyanakkor a bizonytalanság a tervezés legfőbb problémája is, mert a tervezés nem jövőbeli döntésekkel foglalkozik. A tervezés tárgya: a mai döntések jövője /6/. A bizonytalanság fontossága, szerepe a tervezés időtávjával együtt nő. Az éves (vagy ennél rövidebb időtávu) tervezés során a tervezett időszak történései elég nagy valószínűséggel előre láthatók.

Középtávu tervezésnél más a helyzet. Amelyik vállalat ezt arra a feltételezésre alapítja, hogy az ötéves tervidőszak eseményeit csekély eltéréssel képes felbecsülni, az legalább két lényeges körülményt figyelmen kívül hagy.

Az egyik a mult tapasztalata. Már utaltunk arra, hogy a hazai tervezés két és fél évtizede a külföldi tapasztalatokkal egyezően azt bizonyítja, hogy egy-egy ötéves tervidőszak során mindig felmerülnek előre nem látható gazdasági, világpolitikai, természeti stb. események. Ezek befolyása akkor is igen jelentős, ha kihatásukat bizonyos tényezők mérsékelik. Ilyen stabilizáló szerepe lehet a népgazdasági tervben foglalt fő fejlesztési irányok és a központi fejlesztési programok figyelembevételének a középtávu vállalati tervezők kitérésében. A bizonytalanságot számottevően csökkentik a szocialista országokkal kötött hosszulejárati egyezmények, megállapodások és kooperációs szerződések is.

A KGST-piac stabilitását azonban nem szabad statikusan értelmezni. Erre a piacra ugyanis egyre jellemzőbb a dinamizmus; a kereslet és a kínálat szerkezetének változása; az egymást helyettesítő termékek kínálatának bővülése és a minőségi követelmények fokozódása /29/. Figyelemre méltó továbbá az árak érvényességének módosult időtartama is. E szerint a hosszabb távu rögzített, változatlan árak helyett a felek évenként új szállítási szerződéseket kötnek; a bennük szereplő árakat az adott évet megelőző négy év átlaga alapján újból megállapítják. Ezeket a változásokat nem hagyhatják figyelmen kívül a vállalatok sem a tervezési munkában. Az említett és más tényezők csökkentik ugyan a váratlan események befolyását, de távolról sem szüntetik meg őket.

A másik körülmény az, hogy a legvalószínűbb események bekövetkezését kons-

tatáló előrejelzés^{3/} alapján (ha lenne ilyen) készített "megváltoztathatatlan" középtávu terv is komoly veszélyek forrása lehet. A gazdasági történések ugyanis gyakran csak egyszer fordulnak elő, vagy legfeljebb csak hosszabb idő után - vagy sohasem - ismétlődnek meg. Ezért az is komoly veszteséget okozhat, ha a vállalat a tervezés időpontjában a legvalószínűbbnek látszó változatot tervezi meg, és ahhoz a későbbiek során "következetesen" ragaszkodik. Semmiféle biztosíték nincs ugyanis arra, hogy valóban a legvalószínűbb, s nem egy kisebb valószínűségű helyzet fog bekövetkezni. Ezért a legvalószínűbb eseményekre támaszkodó tervezés mellett általában hasznos az extrém lehetőségek vizsgálata (ahogy ezt a játékelmélet is mutatja).

Mindkét megközelítésre érvényes, hogy elsősorban nem a legvalószínűbb eseményektől való eltérés nagyságának a vizsgálata fontos. Sokkal inkább az ezekkel kapcsolatos döntések kockázatának a jellegét célszerű vizsgálni. Azt, hogy valamely döntés kockázata olyan jellegű-e, melynek vállalását (vagy nem vállalását) megengedheti magának a vállalat.

Az elmondottakból is kitűnik, hogy a középtávu vállalati tervezésnek nem az a legfőbb célja, hogy megszüntesse a jövő bizonytalanságát. Sokkal inkább az, hogy reálisan számoljon a bizonytalansági tényezővel. Hogy ennek megfelelő szemléletet alakítson ki, illetve módszereket alkalmazzon. Arra kell törekednie, hogy a jövőbeli fejlődés potenciális fő irányait felmérje, elemezze: ennek során fokozott figyelmet fordítson a kis valószínűségű, szélső esetek vizsgálatára is. Legalább nagy vonásokban kidolgozza a lehetséges főbb tendenciáknak megfelelő célszerű vállalati magatartást.

Tehát a tervezés a bizonytalanság megszüntetése helyett inkább arra törekedjen, hogy a vállalat felkészüljön a jövőbeli lehetséges alternatív irányzatokra. Hogy "hajlékony" középtávu tervet készítsen. Hogy ennek során a vállalat ne kösse le magát minden tekintetben, hanem bizonyos kérdéseket tudatosan nyitva

^{3/} A jövőbeli lehetséges helyzetek bekövetkezésének valószínűségét a tervező végül is szubjektív becsléssel állapítja meg. Ha a teljes bizonyosságot "1"-es értékkel jelöljük, akkor az egyes, lehetséges, jövőbeli helyzetek bekövetkezésének valószínűsége 1-nél kisebb. E különféle helyzetek szubjektív valószínűségértékének összege 1. Egyes szerzők /5, 19/ a szubjektív valószínűség helyett inkább a "hiteltérdemlőség" (Glaubwürdigkeit) megjelölést javasolják.

hagyjon. Hogy részdöntésekkel is csak ott és annyiban kötelezze el magát véglegesen valamely változat mellett, ahol és amennyiben a végleges döntés további halasztása már csökkentené a vállalati tevékenységek gazdaságosságát.

A "felkészülés" tartalma és eredménye sem minden esetben valamely írásban, precízen kidolgozott tervvariáns. Gyakran jelentősebb lehet ennél: a tervezésben résztvevő vállalati vezetők gondolkodásmódjának a formálódása, mely az elemzések, tervviták során megy végbe.

Információk

A felkészülés eredményességét az is befolyásolja, hogy a vállalat vezetősége milyen mértékben képes reálisan megítélni:

- a) a vállalati erőforrásokat, belső tartalékokat;
- b) a vállalat környezetét s ebben a vállalat helyzetét a tervezés időpontjában;
- c) a fejlődés különféle irányzatait, trendjét (a jövőbeli környezetet, ebben a vállalat majdani elhelyezkedését).

Főként ezek szempontjából célszerű a különféle valószínűségi (ezek között az extrém) jövőbeli helyzetek vizsgálata. A vizsgálat eredményessége elsősorban az információk kiválasztásától, megbízhatóságától, s nem utolsó sorban attól függ, milyen gyorsan tudja a vezetés ezeket megkapni. Ezért a hatékony információrendszer - egyebek között - a tervezés rugalmasságának is alapvetően szükséges - bár önmagában nem elégséges - feltétele. Másfelől a vállalati vezetés rugalmas vagy merev stratégiája (esetleg a stratégia hiánya) szabja meg az igényelt információk körét, szelektálását, biztosításuk időpontját.

Akik valaha is részt vettek már vállalati tervek kidolgozásában azok számára közismert, hogy a teljesen hagyományos tervezésnek is központi problémája: idejében biztosítani a megfelelő minőségű és valóságtartalmu információkat. A "rugalmas" tervezésben az információ még nagyobb jelentőségű. Ennek fő okai a következők:

- a) a rugalmas reagálást kiváltó esemény vagy helyzet bekövetkezéséről a vállalati információk révén értesül;
- b) a racionális tervalkításhoz újabb információk szükségesek (ezek főként a

vállalat környezetéről, belső helyzetéről - erőforrásainak konvertálhatóságáról, pénzügyi lehetőségeiről, a piaci viszonyokról, az anyag- és árukészletről, az anyagbeszerzési, fejlesztési stb. lehetőségekről - adnak folyamatos tájékoztatást);

- c) a terv rugalmas alakításának "hatásfoka" rendszerint csak akkor megfelelő, ha több - egymástól ténylegesen eltérő^{4/} - változatot dolgoznak ki, és ezek közül választják ki azután az adott időpontban legcélszerűbbnek látszót (ehhez sok új információ szükséges);
- d) a rugalmas reagálás eredményét nagymértékben befolyásolja a reagálás, illetve az azt kiváltó esemény időkülönbsége (a megfelelő időpontban való reagálásnak is fontos feltétele hatékony információrendszer).

A tervezési időhorizont szerepe

A tervezési bizonytalanság és rugalmasság között nemcsak közvetlen kapcsolat van. Mindkettőnek az alakulása, szerepe a tervezés időhorizontjától is függ. Hosszabb időtávú tervezés esetén a rugalmas tervezésnek mind a szükségessége, mind a lehetősége megnő. Előbbi az információk növekvő bizonytalanságából, utóbbi a hosszabb távú döntések nagyobb, gazdagabb választási lehetőségéből következik.

Rövid távú tervezésnél a bizonytalanság szerepe viszonylag csekély. Ha vannak is bizonytalan elemek az éves, negyedéves időtávra szóló tervdöntésekben,

^{4/} Vizsgálati tapasztalataink szerint a vállalatok a IV. ötéves tervidőszakra készített középtávú tervek kidolgozása során csak viszonylag ritkán alakítottak ki alternatív megoldásokat. Továbbá a tényleg elkészített tervvariánsok - az esetek jelentős részében - csak "látszat-alternatívák" voltak; nem tartalmaztak tényleges különbségeket. Egyik ipari nagyvállalatunk például IV. ötéves tervét két alapvető alternatívára építette fel: a termelékenység jelentős növelésére beruházások révén és más módon; a munkáslétszám jelentős és a termelékenység szerény emelésére. Valójában már a tervekészítés időpontjában is, meg lehetőségen nyilvánvaló volt, hogy a létszám növelésére nincs reális lehetőség (1971-74-ben a tényleges létszám a vállalat erőfeszítése ellenére sem nőtt, hanem csökkent). Így a jelentős létszámnöveléssel számoló tervváltozat teljesen megalapozatlan volt.

ezek többnyire nem okoznak számottevő eltéréseket. Ennek csak kisebb részben oka az, hogy az egyes bizonytalan események bekövetkezésének valószínűsége között nincs nagy eltérés. Ennél sokkal fontosabb, hogy a vállalat jövőbeli magatartását meghatározó fontos döntések legnagyobb része rövid távon determinált. A rövidtávu tervezésben - a bizonytalansághoz hasonlóan - s jórészt azonos okok miatt - a tervezés rugalmassága sem túlzottan jelentős. Az időtáv növelése esetén mind a bizonytalanság problematikussága, mind a tervezés rugalmasságának jelentősége gyorsan nő. A távlati tervezésben^{5/} ezek a legfontosabb kérdések közé tartoznak.

Számos problémakörben az éves tervezés során a fennálló helyzetet megváltoztathatatlannak kell elfogadni azért, mert a változtatáshoz, a vonatkozó döntések realizálásához szükséges idő egy évnél hosszabb. Az 1. sz. ábrán feltüntetett döntésfa rendszerében gondolkodva: a "megbízható" tervezés időhorizontja kisebb vagy egyenlő, mint két részdöntési pont közötti időtartam. Ebből következik: mennél rövidebbre választjuk a két rész döntési pont távolságát (azaz minél gyakrabban alakítjuk a tervet rugalmasan) annál megbízhatóbbá válik a tervezés. Ez a megállapítás azonban csak két megszorítással fogadható el.

Az egyik: általában igaz, hogy az időben közelebb eső jövőbeli történésekről megbízhatóbb információk nyerhetők. Ezt a tapasztalati felismerést azonban nem tekinthetjük minden esetre érvényes szabálynak. Előfordul, hogy egy későbbi információ valóságtartalma kisebb, mint egy korábbi információé.

A másik: a részdöntések közötti idő bizonyos határon túli rövidítése már nem tekinthető ésszerűnek. Valamely távlati tervdöntés túlzottan sok részdöntésre bontása - a "rugalmasság" erőszakolt fokozása - a kívánttal ellentétes eredménnyel járhat. A döntés túlzottan gyakori felülvizsgálata veszélyeztetheti a döntés céljának elérését.

Más esetekben a cél ugyan megvalósul, de az ennek érdekében hozandó ál-

^{5/} A szakirodalomban váltakozva használják a "hosszu távu", "távlati", "középtávu" tervezés megjelölést s ezek értelmezése a különböző szerzőknél gyakran eltérő. Célszerű, ha a 3-9 éves terveket középtávnak tekintjük, az ennél hosszabb időre készített terveket pedig "hosszu távu" terveknek nevezzük. Így a távlati tervezés megjelölést a közép- és hosszú távu tervezés közös elnevezéseként használjuk.

dozat (költség, idő stb.) aránytalanul megnő. Nyilvánvaló például, hogy egy elfogadott és megkezdett beruházás jelentősebb menet közbeni módosítása nagyon költséges; csak egészen rendkívüli esetben tekinthető racionálisnak. A középtávú terv legtöbb döntésénél általában az évenkénti döntésfelülvizsgálat megfelelő. Ennek előnye, hogy az éves tervezés ciklusa szerint végezhető. Rendkívüli események bekövetkezése ettől eltérő időpontokat is célszerűvé tehet.

A rész döntési időpontok megválasztását illetően - a mondottakon túl - két további ajánlás tűnik célszerűnek.

a) Elvileg tetszés szerinti időpontban felülvizsgálható bármely korábbi döntés racionalitása. Ez általában akkor indokolt, ha figyelemre méltó új információkat kap a vezetés. Olyanokat, melyek kétségessé teszik azt, hogy az új helyzetben a korábbi tervdöntés eredménye továbbra is az optimum közelében lesz. Az ilyen felülvizsgálat azzal az előnnyel jár, hogy nagymértékben meggyorsítja a rugalmas reagálást.

Nehézsége viszont, hogy rendszerint nem hajtható végre elszigetelten. A különböző tervdöntések rendszerkapcsolatban vannak. Ezért valamely döntés módosítása majdnem mindig számos más döntést is érint; esetleg az egész tervrendszeren végigggyűrűző módosítási folyamatot okoz.

Egy tervezett beruházás törlése pl. többnyire számottevő mértékben megváltoztatja a jövőbeli termelés mennyiségét, minőségét, összetételét; emiatt módosul a beszerzési, értékesítési, munkai, pénzügyi, stb. terv is.

b) A " t_1 ", " t_2 " " t_n " időpontok (1. sz. ábra) megválasztásának másikkélszerű módja: az éves tervezéssel való összekapcsolás. Ennek két fő előnye a döntéselemzés átfogó jellege, illetve az ehhez képest csekélyebb munkai igény. Az átfogó jelleggel kapcsolatban a következőt emeljük ki: mivel az éves tervezés során minden fontosabb vállalati tevékenységet áttekintenek, jelentősen csökken az a veszély, hogy valamely döntés módosításának már említett "továbbgyűrűző" hatását figyelmen kívül hagyják.

A relative kisebb munkai igény a rendszeres felülvizsgálatból származik. Az "a)" pontban tárgyalt azonnali felülvizsgálatok évenként többször (sokszor) felmerülhetnek. A rövid távú tervezés keretében végzett rendszeres felülvizsgálatot, csak évenként egyszer kell elvégezni. Utóbbi hátránya viszont, hogy csak lassabb reagálást tesz lehetővé.

A két lehetőség összevetése alapján: a $t_1, t_2 \dots t_n$ időpontokat általában az egyes éves tervek készítésének időszakában célszerű megválasztani. Ettől eltérő időpontban csak akkor, ha a kapott információk alapján (a vállalati politikát is érintő) különösen gyors reagálás látszik szükségesnek.

A tervdöntések rugalmas módosítása - akár az éves tervezés keretében, akár azon kívül történik - rendszerint több évre kihat. A döntési időtáv kérdésére később még kitérünk. Itt most két kérdést említünk: a folyamatos tervezés, valamint a tervmutatók részletezésének kérdését. A hagyományos tervezés során a vállalat egymást követő tervidőszakokra (például 1971-75. majd 1976-80. évekre stb.) készít tervet. Az egyes tervidőszakok között nincs átfedés: az egyik tervidőszak befejeződése után kezdődik csak a következő tervidőszak.

Folyamatos tervezésnél a tervidőszakok kisebb-nagyobb mértékben átfedik egymást. Például egy ötéves terv második, vagy harmadik évében a vállalat újabb ötéves tervet készít. A folyamatos tervezést nemcsak a rugalmasság, hanem a perspektivikusabb, előretekintő vállalatvezetés igénye is indokolja. A hagyományos tervezésnél az ötéves terv utolsó évében például a vállalat már csak egy évre szóló tervvel rendelkezik. Az évenként gördített tervezés során a vállalat minden évben a következő öt évre (vagy a vállalati sajátosságok alapján célszerűnek tűnő más középtávú időszakra) készít tervet. Ez lehetővé teszi a tervszerű, előrelátó vezetést, a hosszabb távú vállalati célok kitűzését megfelelő "előretartással", a stratégia meghatározását.

A rugalmas tervezésnél tovább nő a gördített tervezés jelentősége. A $t_1, t_2 \dots t_n$ időpontokban végzett döntésfelülvizsgálatok, illetve - ahol szükséges - módosítások nem csak egy évre, hanem a belátható teljes időtávra vizsgálják a döntések kihatásait. Továbbá elsősorban nem is az egyes tervdöntések eredménye, hanem a fontosabb döntések összefüggő rendszere: azaz lényegében az egész vállalati terv szempontjából. Így a döntések évenkénti (esetleg annál rövidebb időközönkénti) átfogó felülvizsgálata, módosítása nyomán - folyamatosan - újabb nagyvonalú középtávú tervek készülnek, "gördített" módon.

A rugalmas tervezés korlátai

A vállalati tervezés rugalmasságának fogalmát, feladatait és lehetőségeit sok szempontból világosabbá teszi, ha áttekintjük ennek határait, korlátait. A korlátozó tényezők több meg gondolás szerint csoportosíthatók. Témánk szempontjából hasznos, ha különbséget teszünk a középtávu vállalati tervezés rugalmasságát raciónálisan, illetve indokolatlanul korlátozó tényezők között.

Racionálisnak azokat a korlátokat tekintjük, melyek elősegítik, hogy a vállalat - mint a népgazdaság alrendszere - hatékonyabban valósíthassa meg a társadalmi célokat is szolgáló saját céljait. E csoportba több- főként a vállalat céljaiból, a rugalmasság fogalmából, gazdaságirányításunk rendszeréből adódó - tényező tartozik. Ezek mellett mind a vállalatok környezetében, mind a vállalaton belül más tényezők is vannak, melyek ténylegesen korlátozzák vagy gátolják a rugalmas tervezést.

A tervezés rugalmasságát indokoltan korlátozó tényezők egyik csoportja magából a tervezési rugalmasság fogalmából következik. Korábban már szóltunk a rugalmasság természet-, illetve közgazdaságtudományi fogalmának különbözőségéről. Továbbá arról is, hogy különféle (környezeti és más) hatásokra, a rugalmas vállalat minősítetten reagál. Ez közelebbről azt jelenti, hogy egyfelől a reagálást kifejező változás a hosszabb távu vállalati tervben előírányzott módszerektől vagy eszközöktől való eltérést is jelent. Másfelől ezeket a változásokat a rugalmas vállalat az eredeti tervcélok megvalósítása, az elvesztett - vagy ezzel fenyegető - egyensúlyi helyzet visszanyerése (megőrzése) érdekében hajtja végre.

A tervezésből, illetve annak rugalmasságából adódó korlát tehát az, hogy a rugalmasnak tekinthető vállalat célorientáltan reagál a nem tervezett eseményekre. Ezzel kapcsolatban érdemes megfontolni, hogy a vállalati célok két alapvető csoportja különböztethető meg. Az egyik a vállalat gazdasági rendszer jellegeből adódik. E vonatkozásban a vállalati működés kívánatos célja a társadalom anyagi szükségletei egy részének kielégítése; éspedig oly módon, hogy ennek érdekében felhasznált társadalmi munka minél kisebb legyen. A célok másik fő csoportja, a dolgozók megelégedettségének (munkájukkal, körülményeikkel stb.) minél magasabb szintű biztosítása.

A vállalati célok meghatározó szerepe nem csak elméletileg nagyon fontos ismértve a rugalmas tervezésnek. A tervezgdálkodás, tervszerúség, tervezés szavak - nem csupán a tervezési szakemberek számára, hanem a legtöbb ember tudatában - bizonyos állandóságot, magatartásbell következetességet is jelentenek. Az, hogy a racionális tervezést merevnek vagy rugalmasnak tekintjük-e, elsősorban attól függ, hogy milyen szinten értelmezzük ezt az állandóságot, illetve mit tekintünk stabilnak.

Ha a megtervezett eszközöket, a célok eléréshez tervezett utakat tartjuk megváltozhatatlannak, akkor tervezésünk elkerülhetetlenül merevvé, rugalmatlan-ná válik. Ha azonban a tervcélok szintjén értelmezzük a stabilitást, akkor módunk nyílik - a célok biztosabb elérése érdekében - eszközöcinket, megoldásainkat a nem várt helyzeteknek leginkább megfelelően változtatni, felcserélni.

A vállalati tervcélok szintjén értelmezett "iránytartás" nemcsak feltétele a rugalmas tervezés lehetőségének, hanem fő biztosítéka is annak, hogy a tervezés ne lépje túl a kívánatos határokat. Lényeges, hogy a tervek rugalmas alakítása ne akárhogyan történjen, hanem végső fokon segítsen közelebb jutni társadalmi céljainkhoz. Így értelmezve: a vállalati célok kiemelt jelentőségét is az adja meg, hogy bennük társadalmi céljaink jelennek meg a vállalatok előtt.

Ez az elv tervezési rendszerünkben következésképpen tükrözódik: a vállalat a népgazdaság alrendszere, mely sok vonatkozásban viszonylag nagy szabadsággal dönthet. Ez a gondolat fejeződik ki abban a már korábban említett elvben is, hogy a középtávu terv elsősorban a vállalat akcióprogramja. Ugyanakkor a népgazdaság tervezési rendszere kijelöli azokat a "sávokat" is, melyekben a tervdöntések rugalmas alakítása mozoghat. Ilyen sáv kijelölését jelenti például a vállalati profil meghatározása. Nyilvánvalóan nem tartozna a "tervezés rugalmasságának" fogalmába, ha mondjuk egy textilgyár textilipari gépek gyártásával is foglalkozna (mert így esetleg nagyobb nyereséget realizálhat).

A makro és mikro szintü tervek összhangját elsősorban nem a tervek részleteinek, számítási anyagának formális egyezősége hivatott biztosítani, hanem a tervcélok összhangja. Nevezetesen az, hogy a vállalati középtávu tervcélok feleljenek meg a népgazdasági terv vonatkozó céljainak.

A különféle (makro és mikro) szintü célok egyezőségére irányuló törekvés

nagyobb rugalmasságot tesz lehetővé az országos tervrendszeren belül, mint az egyes tervmutatók számszerű egyeztetése. Ugyanakkor alkalmas a kívánatos összhang biztosítására is.

A vállalat céljáról vagy céljairól gyakran beszélnek úgy, hogy nem veszik figyelembe az egyes célok közötti különbségeket. Más esetben a célok közötti kapcsolatokat hagyják figyelmen kívül. Valójában e célok különfélék; interdependenciáik alapján egy rendszer elemeiként is felfoghatók.

A szocialista vállalatok céljait elemző hazai kutatás /23/ többek között megkülönbözteti a vállalat dolgozóinak (ezek között vezető beosztású dolgozóinak) saját céljait; a vállalat vezetése részéről megfogalmazott célokat; a vállalat tevékenységében tényleg érvényesülő célokat. Gyakori, hogy bizonyos célok több csoportba is sorolhatók, illetve átfedik egymást (a beruházások megtérülése például növeli a nyereséget is).

A célok tervezés rugalmasságát sajátos jellegük és a célrendszeren belül elfoglalt helyük alapján különböző módon és mértékben korlátozzák. Eltérő az egyes célok változhatatlanságának, illetve módosíthatóságának mértéke is. A végző tervcélokat általában változatlanoknak kell tekintenünk. Az előbbieket elérését segítő ún. közbenső célok módosítása viszont - éppen az végző célok elérése érdekében - a rugalmas tervezés keretében ésszerű lehet.

A preferenciális kapcsolatban lévő tervcélok közül is indokolt lehet valamely előnyben részesített cél megvalósítása érdekében egy nem (vagy kevésbé) preferált cél feláldozása. Itt azonban figyelembe kell venni, hogy a preferencia legtöbbször nem korlátozás nélkül. Többnyire a preferált céloknál sem maximalizálásra, hanem bizonyos szintek elérésére törekszünk /23/.

A rugalmas tervezés hasonló módosítást tehet szükségessé a feltételi kapcsolatban lévő célok esetében is. Az elmondottakból kiténik, hogy a rugalmas tervezésben a tervcélok jelentős része - az eszközökhöz hasonlóan - módosítható. Ennek magyarázatát a célok és eszközök sajátos kapcsolata adja. Amit eszköznek nevezünk, az más nézőpontból cél is lehet. Ezért a mondottakat úgy összegezhethetjük, hogy a rugalmas tervezésben csak olyan tervcél módosítása indokolt, mely a célhierarchiában fontosabb helyen álló célok megvalósulását segíti.

A tervezés időtávja tehát nagymértékben befolyásolja a rugalmas tervezés le-

lehetőségét. Rövid távon a legtöbb döntés alapvetően meghatározott; így ezeknél a rugalmas tervezés csak nagyon kis mértékben, vagy egyáltalán nem lehetséges. Középtávu tervezés során viszont a döntési szabadság növekedésével együtt megnyílik a rugalmas tervezés lehetősége is.

Ezen összefüggés fontos következményéről már korábban szó volt. Most a tervezés időtávjának és rugalmasságának egy további összefüggésére utalunk: a költség-rugalmasság jelenségére. Ennek részletesebb elemzésére, a bevezető részben vázolt célnak megfelelően, nem térünk ki. A rugalmasság és az időtáv összefüggésével kapcsolatban figyelmet érdemel, hogy a költség-rugalmasság egyik alapvető megkülönböztetésénél - az állandó, illetve változó költségek elhatárolásánál - is döntő szerepe van az időtényezőnek.

Minél rövidebb időre terjed ki a vizsgálódás, a költségek annál nagyobb része tekinthető állandó költségnek /17/. Így például egy kéthetes felmondási időre jogosult munkás bére - két hétnél rövidebb időintervallumban vizsgálva - állandó költség. Hiszen, ha el is bocsátják a munkást, bérét két hétig fizetni kell. Nagyon hosszú távon viszont minden költség változó /15, 30/.

A vállalatoknak - céljaik kitűzésekor - további korlátként figyelembe kell venniük, hogy a vállalat nagyobb rendszerek alrendszere. Ezzel kapcsolatban főként azt kell meggondolnunk, hogy az egyes vállalatok termelési-értékesítési tevékenységeire más vállalatok, iparágak szolgáltatásai jelentős hatást gyakorolnak. Ezáltal, az érvényes gazdaságirányítási rendszerben jogilag biztosított vállalati önállóság mértékétől függetlenül is, több vonatkozásban behatárolják a vállalati tervezés és tervalakítás lehetőségét. A gazdaságon belüli (ipari, ágazati stb.) rendszerkapcsolatok egyik sajátossága, hogy hatásuk a vállalati tervezésre nem csak a szocialista gazdálkodás jellemzője (ahol a makro- és mezoszféra befolyása a vállalatokra többnyire nagyobb).

Az a vállalati elképzelés, mely a tervek változatlan megvalósítását tekinti kívánatosnak, többnyire nem képes követni az említett rendszerkapcsolatokból adódó változásokat (ezen belül az eredetileg elgondolt irányoktól való eltéréseket); sem ez ezekből adódó konzekvenciákat nem tudja "a vállalati cselekvések" nyelvére lefordítani (vezérléseként transzformálni). Gyakran figyelmen kívül hagyja továbbá a folyamatos vállalati cselekvések következtében adódó vállalati állapotváltozásokra gyakorolt befolyásukat is.

Korábban utaltunk arra, hogy a rugalmas tervezésnek nem kizárólag racionális korlátai vannak. Ehhez érdemes meggondolnunk, hogy a tervezés rugalmassága vagy a rugalmas tervezés nem pusztán egy további szempont a tervezésben. Nem is valamely specializált funkció (esetleg egy újabb fejezete a középtávú tervnek), hanem a vállalat egészét - valamilyen mértékben - jellemző tulajdonság. Érvényre jutása szinte kizárólag a vállalati vezetéstől függ. Ez főleg két körülményből adódik.

Az egyik az, hogy olyan átfogó intézkedéseket, mely az egész vállalat szervezetét alakítják, magatartását, szellemét meghatározzák, csak a vállalat vezetősége hozhat. A másik a tervezési folyamat szerepéből következik. Gyakori, hogy a tervezés kizárólagos célját és eredményét szakemberek is a terv létrejöttében látják. Véleményünk szerint hasonló (ha ugyan nem nagyobb) fontossága az a gondolat -, és véleménycsere, mely a tervezést végző vezetők között megy végbe. A különböző vállalati területek irányítóinak információcseréje, álláspontjaik kölcsönös alakítása, a kezdetben szükségképpen egyoldalú nézeteik "vállalati szintű szemléletmóddá" bővülése, a racionális tervezés legfőbb eredménye.

A rugalmas tervezést segítő számítógépes módszerek

A tartalmi kérdéseket és azok megvalósításának eszközét együtt tárgyalva, utóbbit gyakran mellékesen kezelik. Közben többnyire megfelelnek arról, hogy a "tartalmi" problémák többsége csak megfelelő eszközzel oldható meg. Igaz, a tervezés rugalmassága sokkal inkább szemléletmód, vezetési stílus következménye, mint tervezéstechnikai kérdés. E szemléletmód realizálásában azonban nagyon fontos szerepet játszanak a megvalósítás eszközei. Ezek között is elsősorban a számítógép, melynek racionális felhasználása a rugalmas vállalati tervezés szükséges - bár magában még nem elégséges - feltétele.

A számítógép alkalmazása főképpen két vonatkozásban segítheti elő a rugalmasabb tervezést:

- számítógépes tervezési információrendszer és adatbank kialakítása, illetve
- különféle számítások (matematikai programozás, gazdaságossági, árérzékenységi számítások, előrejelzéstechnika, szimulációs eljárások stb.) révén.

Mielőtt utalunk a számítógépes tervezési lehetőségek néhány vonatkozására, három körülményre hívjuk föl a figyelmet. Az egyik, hogy a számítógép csak akkor segítheti - mindkét irányban - hatékonyan a rugalmas tervezést, ha nem kizárólag a tervváltoztatást szükségessé tevő okok felmerülésekor, hanem már az eredeti terv készítésekor is alkalmazzák.

A második megfontolandó tény: a számítógépes módszerek jelentékeny mértékben javíthatják a tervdöntések megalapozását, értékelését, a tervezés számos területén optimumkritériumok meghatározását. Szerepük azonban sohasem lépheti túl a fontos tervezési segédlet szerepét.

A harmadik lényeges tendencia a számítógépes tervezési módszerek utkereső jellegével kapcsolatos (ez összefügg a másodikként említett szemponttal is). A szakirodalom számos - pusztán matematikai szempontból korrekciós - eljárást ismert. A rendszerint egyértelműbb és jóval kevesebb tényezőt tartalmazó műszaki folyamatokkal szemben, azonban a vállalati gazdasági tevékenységek bonyolult folyamatait, összefüggéseit e módszerek csak közelítik, de ma még gyakran nem képesek reálisan tükrözni, a gyakorló vállalati vezető számára hatékony megoldást adni. Növeli a problémát, hogy a nyugati számítógépgyártó cégek által kidolgozott vállalatvezetési software, a szocialista vállalatokban gyakran csak nagyon rossz hatásokkal (vagy egyáltalán nem) alkalmazható. Vizsgálataink idevágó eredményét két /14, 21/ publikáció részletesebben tárgyalja.

A számítógépes tervezési módszerek segítségével rendszerint meghatározott cél vagy célok "legjobb" megvalósítását igyekszünk meghatározni. Ilyen célok lehetnek például: a nyereségtömeg vagy az egy főre jutó nyereség maximalizálása; a rendelkezésre álló termelőkapacitások legteljesebb kihasználása; adott feladat teljesítése a legkisebb önköltséggel; a leghatékonyabb beruházási alternatíva kiválasztása stb. Az említett példákban is kitűnik, hogy e módszerek segítségével rendszerint fontos, de nem végső tervcélok optimumát keressük.

A lehetséges célok kisebb-nagyobb mértékben át is fedik egymást. A termelőberendezések jobb kihasználása pl. rendszerint kiváltja az önköltség csökkentését, továbbá a nyereség növelését is. Ugyanakkor egy-egy cél megvalósításának indokolatlan mértékű erőltetése ("maximalizálása") akadályozhatja más célok elérését: az ésszerű mértéket meghaladó önköltségcsökkentés pl. minőség-

romlást, a termelés mennyiségének visszaesését (vagy a tervezett növekedési ütemtől való elmaradást) eredményezheti.

Ezért rendszerint helyes, ha a számítógépes tervezésben nem csupán egy, hanem több célból álló feladatrendszer optimalizálását tűzik ki célul. Az, hogy ez milyen mértékben teljesül, sok tényezőtől függ. E tényezők közül egyesek alakulását a vállalat befolyásolhatja, másokét nem. Befolyásolható tényezők például a vállalat szervezete, a termékszerkezet összetétele, a hatóságilag nem rögzített termékek ára, a beruházási alternatívák közötti választás stb. A vállalat nem befolyásolhatja a gazdasági szabályozókat, a világgpiac alakulását, a tudományos-műszaki fejlődés ütemét stb.

Ha a kitűzött feladatot F , a befolyásolható tényezőket T_b , a vállalat által nem befolyásolhatókat T_v -vel jelöljük, akkor felírhatjuk a tervezési célfüggvényt általános alakban /1/ is:

$$F = f(T_b, T_v)$$

A célfüggvény valamelyik szélső értéke (maximuma vagy minimuma) adja az optimális megoldást. Lényeges továbbá, hogy a legtöbb befolyásolható (T_b) tényező értéke is csak bizonyos határok között változtatható. Ezeket fejezik ki a modellbe épített korlátok.

A tervezési célfüggvényeknek többnyire számos változója van, és a függvénykapcsolat algoritmus is összetett. Ezért az "F" optimum meghatározása rendszerint sok művelet elvégzését teszi szükségessé. Ez a rendkívül számításgépes munka csak kivételes esetekben véggezhető el hagyományos módszerekkel.

Egy másik fontos ok a rugalmas részdöntésekkel kapcsolatos. Az egyes tervcélok elérését szolgáló utak ugyanis csaknem mindig több kapcsolódó akcióprogramból tevődnek össze. Ha a tervezett programsorozat bizonyos számú programjának megvalósítása után (ujabb információk vagy más okok miatt) az eredetileg tervezettnél kedvezőbb eredményt ígérő akció lehetősége merül fel, akkor észszerű ezt választani (1. sz. ábra).

Az újabb akciók vagy teljesen újak, vagy olyanok, melyeket a vállalat korábban (például a terv készítésekor) már vizsgált, de elvetett, mert a vizsgálat időpontjában rendelkezésére álló információk alapján egy másik tervváltozat kedvezőbbnek mutatkozott. Rendszerint az utóbbi eset az előnyösebb. Ezért célsze-

rú, ha a vállalat - miután kiválasztotta a vizsgált alternatívák közül a legkedvezőbbet - megőrzi a többi, egyelőre elvetett, alternatíva elemzésének dokumentációját is. Az újabb változások ugyanis nem egy esetben indokolttá teszik valamelyik korábban mellőzött alternatíva újbóli megvizsgálását.

Akár teljesen új, akár korábban már tárgyalt alternatívák vizsgálatának a szükségessége merül fel, az eredmények kiszámítása, illetve a különféle alternatívák eredményének az összehasonlítása, értékelése többnyire nagyon munka- és időigényes feladat (a már vizsgált változatok elemzése is csupán a teljesen új alternatívák elemzéséhez képest jelent időbeli megtakarítást).

Még nagyobb feladatot jelent azoknak a változásoknak keresztülvezetése a terv különböző részein, melyek egy újabb tervváltozat elfogadásából adódnak. Ha például a piaci viszonyok változása miatt a vállalat csak egyetlen termék termelési tervelőirányzatát módosítja, úgy ez a tény nemcsak a termelési, hanem az értékesítési, anyagbeszerzési, pénzügyi továbbá esetleg a gyártmányfejlesztési, készletalakulási, beruházási, munkaügyi stb. tervek módosítását is szükségessé teszi. A változások gyakorisága és a módosítás munkaigénye miatt azok a vállalatok, melyek tervezőmunkájuk során csak hagyományos eszközöket alkalmaznak, a tervek ilyen korrigálását többnyire nem képesek elvégezni. Ez azután - a már említett okokon túl is - tovább növeli a terv és a valóság közötti távolságot.

Fentebb már utaltunk arra, hogy helyes, ha a számítógépes tervezésben több célból álló feladatrendszer optimalizálását tűzik célul. Ennek - a már említett szempontokon túl - az is oka, hogy a vállalatok ténylegesen több célt követnek. Ha a modell ezt figyelmen kívül hagyja, nem adhat a vállalat számára hatékony ajánlásokat.

A számítógépes tervezési modellben figyelembe veendő célok (és ezek rangsorának) megállapítása a vállalat vezetőségének legfontosabb feladata. Nem racionális, ha ebben a kérdésben a számítógépes szakemberek vagy az alsóbb szintű vállalati vezetők döntenek.

A döntés megalapozottságát növelheti, ha az előkészítéskor lehetőleg több célt mérlegelnek. Fontos lehet pl. - a már említetteken kívül - a következő célok figyelembevétele is: az export növelése (esetleg az import csökkentésével egyidejűleg); az energia- illetve nyersanyagtakarékoság fokozása; a megkötött

szerződések határidőre történő teljesítése; az átfutási idők rövidítése; a vállalat "ellátási felelősségének" a kielégítése; a termékszerkezet korszerűsítése; az önköltség csökkentése; a piaci viszonyok alakítása stb.

Sok vállalat tervezését nem alapozza meg a célok hierarchiájának tisztázása. Figyelembe kell venni azt is, hogy a célrendszerek optimalizálásának kérdése elméletileg is vitatott. E probléma megoldásának egyik nehézsége abból adódik, hogy gyakran egymásnak ellentmondó követelmények közül rendszerint egyidejűleg többet kell minél nagyobb hatékonysággal érvényesíteni.

Irodalom

1. Ackoff R.L.: A Concept of Corporate Planning. Long-Range Planning, 1970. 9. sz.
2. Az egész párt, az egész nép ügye. Pravda, 1973. dec. 16.
3. Az OT Elnökének 2/1974. (I.g.É. 11.). sz. utasítása: "A gazdálkodó szervezetek középtávu tervének kidolgozása" tárgyában.
4. Balassa Á.: A vállalati középtávu tervezés fontosabb tapasztalatai. Társadalmi Szemle, 1972. 3. sz.
5. Berthel-Moews: Information und Planung in industriellen Unternehmen. Duncker und Humboldt, Berlin, 1970.
6. Drucker P.F.: Long-Range Planning: Challenge to Management Science. Management Science Vol. 5. No. 3. 1959. április.
7. Galaksa-Stoeczkova: A csehszlovák gépipari termelő-gazdálkodó egységek és vállalatok középtávu tervének összeállítását szolgáló koncepció. Kézirat, 1974.
8. Hacsaturov, T.Sz.: Gazdasági reform a Szovjetunióban. Iparfejlesztés és termelékenység. 37-48. old. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1971.
9. Horváth L.: A vállalat távlati terve. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1973.
10. Ivancsenko, V.: Az ötéves terv a tervirányítás rendszerében. Voproszi Ekonomiki. 1975. 1. sz.
11. Jacob, H.: Unsicherheit und Flexibilität. Zur Theorie der Planung bei Unsicherheit. Zeitschrift für Betriebswirtschaft, 1974. 5., 6., 7., 8. sz.

12. Kéri T.: Az iparvállalat rugalmassága. *Ipargazdasági Értekezések*. Akadémiai Kiadó, 1972.
13. Komonyi Z. - Papanek G.: Az iparvállalati döntések és a tervezés időhorizontja. *Ipargazdasági Szemle*, 1973. 4. sz.
14. Komonyi Z.: A vállalati számítógéppalkalmazás problémái. *Közgazdasági Szemle*, 1974. 10. sz.
15. Marschak-Nelson: Flexibility, Uncertainty, and Economic Theory. *Metroeconomica*, 1962. 14. sz.
16. Morgenstern O.: *Spieltheorie und Wirtschaftswissenschaft*. R. Oldenbourg. Wien, München, 1963.
17. Mátyás A.: A modern polgári közgazdaságtan története. *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*, 1973.
18. Meffert H.: Zum Problem der betriebswirtschaftlichen Flexibilität. *Zeitschrift für Betriebswirtschaft*. 1969. 12. sz.
19. Mellwig W.: *Anpassungsfähigkeit und Ungewissheitstheorie*. Tübingen, 1972.
20. Nagy R.: A budapesti vállalatok tervező munkájáról. *Társadalmi Szemle*, 1974.
21. Papanek G.: Matematikai programozási kísérletek az iparvállalatok középtávú tervmunkájában. *Kézirat*. 1973.
22. Riebel, P.: *Die Elastizität des Betriebs*. Westdeutscher Verlag. Köln-Opladen, 1954.
23. Román Z.: A szocialista vállalat céljai. *Közgazdasági Szemle*, 1973. 4. sz.
24. Román Z.: Vállalati tervezés - változó környezetben. *Figyelő*, 1975. április 9.
25. Sadownik, H.: Távlati tervezés a nagy gazdasági szervezetekben. *Gospodarka Planowa*, 1975. 12. sz.
26. Schneider D.: Flexible Planung als Lösung der Entscheidungsprobleme unter Ungewissheit? *Zeitschrift für Betriebswirtschaft* 1971. 12. sz. és 1972. 7. sz.
27. Serény P.: A gazdasági mechanizmus kérdése a Szovjetunióban. *Társadalmi Szemle*, 1974. 3. sz.
28. *Természettudományi Lexikon*, 3 kötet, 351. oldal. Akadémiai Kiadó, 1966.
29. Varga Gy.: Rugalmasság - tervszerűen. *Figyelő*, 1974. október 16.
30. Wagle, B.: *Management Science and Strategic Planning. Long-Range Planning*, 1971. 4. sz.

J. Khol:

OKSÁGI ELEMZÉS A VEZETŐI DÖNTÉSEKNÉL

A prágai Irányítási Intézet (Institut Rizeni) egyik kutatásának tárgya az oksági elemzés vezetési, döntéshozatali problémák megoldásában való alkalmazhatóságának vizsgálata.^{1/} E kutatási feladat kitűzéséhez az a megállapításunk adta az indítékot, hogy a cseh és a szlovák vezetők nem döntenek és nem cselekszenek mindig a leghatékonyabban, mégpedig - egyebek között - azért sem, mert túlzottan leegyszerűsítik azokat a problémákat, amelyekről döntenek.

Ugyanakkor - és ez igen fontos e kutatás hasznosítása szempontjából - a dolgoknak ez a leegyszerűsítése nem olyan tény, amelyen ne lehetne változtatni, segíteni. Nem a döntéshozók alkalmatlanságából adódik, vagy abból, hogy a vezetési problémák összefüggései nem tekinthetők át, és nem magyarázhatók meg, hanem inkább abból a helyzetből, hogy a vezetők krónikusan túl vannak terhelve, valamint, hogy mintegy beidegződésük folytán csak a kielégítő, s nem az optimális megoldást keresik. Mindezek a körülmények megváltoztathatók. A döntési feladat leegyszerűsítése két vonatkozásban is jellegzetes:

1. a döntéshozatal során általában nem kutatják a probléma egész releváns oksági hátterét;
2. a döntéshozatal során nem mérlegelik a döntés összes következményeit, vagyis mind az előídezni kívánt hatásokat, mind az akaratlanul bekövetkező mellékkövetkezményeket.

Az előbbiek megvilágítása céljából induljunk ki abból, hogy a vezetőnek a felmerülő problémákat meg kell oldania. Ehhez fel kell tárnia a problémát kiváltó okokat. Rendszerint sok ilyen ok van: a vezetési problémát általában különböző olyan események váratlan összetalálkozása váltja ki, amelyek önmagukban nem vezetnek a probléma felmerülésére, összességükben azonban igen.

^{1/} Az intézet részben irányítással, vezetéssel kapcsolatos kutatásokkal, részben felső vezetők képzésével foglalkozik. Az itt ismertetett kutatást Josef Khol, az Intézet osztályvezetője - az irányítás, a vezetés pszichológiai és társadalmi kérdésselvel foglalkozó számos tanulmány, több könyv szerzője - irányította.

Ugyanakkor jellegük, természetük szerint különfélék ezek az események, s mindegyiküknek megvannak a saját kiváltó okaik és feltételeik. Éppen ezért a szervezeti jelenségek és a vezetési problémák keletkezési okainak és feltételeinek több rétegről beszélhetünk.

A vezetőnek tehát fel kell tárnia ennek az oksági láncolatnak a szerkezetét, meg kell keresnie fő láncszemeit, az okok okait. Az operációkutatás szóhasználatával élve, meg kell keresnie azt a kritikus utat, amely megmutatja a probléma keletkezését, valamint megoldásának módját. Döntésének ugyanis a probléma gyökerének megoldására kell vezetnie.

Ha a vezető megtalálja a kritikus okokat és feltételeket, döntést hoz ezek megszüntetésére. Ezzel mozgásba lendíti a vezetést, az irányítás mechanizmusát.

A beavatkozásnak a kívánt hatást, következményt kell kiváltania, vagyis meg kell szüntetnie a problémát. Gyakorlatilag azonban minden vezetői beavatkozás, minden irányítási akció számos következményt vált ki, mégpedig előidézni kívánt következményeket - ezek között helyezkedik el az elsődleges következmény, a probléma megszüntetése -, de olyan kísérő következményeket is, amelyek nem kívánatosak, mint például P_2 , P_3 származékos problémák felmerülését.

Az optimális döntéshozatal így főképpen attól függ, hogy a vezetési problémák megoldása során hogyan elemezzük a szervezeti jelenségek és történések okozati láncolatát és talán mindenekelőtt az játszik döntő szerepet, hogy hogyan elemezzük a vezetői beavatkozás által kiváltott következmények strukturáját. Optimális az a döntés, amelyben a pozitív következmények, hatások tulsúlyban vannak az akaratlanul bekövetkező negatív hatások fölött.^{2/}

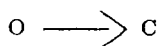
A determinizmus és a kauzalitás elvéből kiinduló megközelítések nem szokatlanok a célszerű cselekvésekkel foglalkozó tudományokban, tehát a döntéshozatal tudományában sem, ahol a döntést a külső cselekvés előkészületi fázisának, a jövőbeni cselekvés modelljének fogják fel. Gyakrabban találkozunk e megközelíté-

^{2/} Megjegyzem, hogy a vezetői döntések akaratlan következményeire való figyelemzés mindig élénk visszhangot vált ki a vezetőképző tanfolyamokon, különösen ha azokat magasabb szintű vezetők, pl. vezérigazgatók, miniszterhelyettesek részére tartjuk.

tési módokkal a kutató munka legáltalánosabb síkjain, az emberi cselekvésről kidolgozott általános koncepciók kialakításánál, ritkábban viszont akkor, ha egyes, ezek között munkahelyi tevékenységek részletproblémáinak konkrét vizsgálatáról van szó.

Mutassuk be az emberi döntés és cselekvés néhány modelljét:

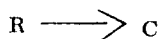
A pszichológiában még mindig erősen érvényesül Cattel megközelítése, amelyet egyébként személyiségi megközelítésnek is neveznek:

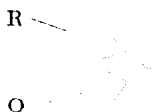
E modell szerint a személyiségi tulajdonságok (O) döntik el, milyen lesz az emberi tevékenység (C). Az emberek aszerint cselekszenek, amilyenek.

Ezzel szemben a szerepek elmélete arra a feltételezésre épül, hogy az emberi cselekvést (C) mindenekelőtt az ember társadalmi szerepe (R), a társadalomban elfoglalt pozíciójából adódó feladatok összessége határozza meg, aminek az ember cselekvésével igyekszik eleget tenni.

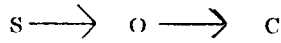
Tehát

Lewin mezőelmélete abból a megállapításból indul ki, hogy a különböző egyének kisebb vagy nagyobb ellenállást tanúsítanak a szerepkövetelményekkel szemben, pl. az egyik jobban alkalmazkodik a társadalmi (közösségi, szociális) követelményekhez, mint a másik. Amikor tehát előre akarjuk jelezni valakinek a viselkedését és rá akarunk hatni, hogy produktív változás következzen be döntésében és cselekvésében, figyelembe kell vennünk mind szerepét (R), mind személyiségét (O):

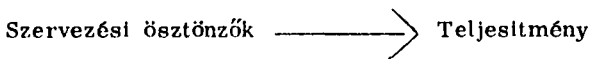
A szocialista országokban az a modell érvényesül leginkább, amellyel már Rubinsteinnél is találkozunk, annak a gyakran idézett tételnek a formájában, hogy a személyiségre hatnak a külső, különösen pedig a társadalmi hatások (S), és ezért ezeket kell az emberi cselekvés elsődleges okának tekintenünk:

A modell jellegzetessége, hogy az ember és a társadalom világában először számol a jelenségek és a történések okozati összekapcsoltságának többfokozatúságával. Ebben a modellben szembeötlően jelentkeznek az emberi tevékenység kauzális strukturáltságának ma leghangsúlyozottabb területei, vagyis a külső (exogén) környezet és a belső (endogén) szubjektív terület, a személyiség, a pszichikum, a cselekvő ember egyéni sajátossága.

Ez a különbségtétel a legkülönbözőbb formákban jelenik meg az emberi döntés és cselekvés determináltságának legújabb modelljeiben. Ezeket rendszer-modelleknek vagy rendszertechnikai modelleknek nevezhetjük, főképpen azért, mert általában további olyan jelenségekkel is számolnak, amelyek természetüket tekintve nem sorolhatók az emberi és a társadalmi összefüggések világába. Számolnak pl. annak a feladatnak a jellegével, amelyet a döntéssel és a cselekvéssel meg kell oldani - ilyen pl. Porter szemlélete -, vagy számolnak a szituációs hatásokkal, amelyeknek jelentőségére a vezetői döntés minősége szempontjából a prágai Irányítási Intézetben 1967-1969 között lefolytatott kutatás derít fényt.

Megállapíthatjuk azt is, hogy felépítésüket tekintve a vezetéselmélet legjelentősebb koncepciói a munkahelyi cselekvés és döntés determináltságának realisztikus modelljein alapulnak. Így pl. a legrégebb koncepciót, "Taylor tudományos vezetését" a következő modellel jellemezhetjük:

Taylor az emberi cselekvés bizonyos karakterisztikájára helyezte a súlyt, arra, hogy az egyéni teljesítmény nagy legyen. Ugyanakkor úgy vélte, hogy korának társadalmi környezetében a teljesítmény legjelentősebb meghatározója a pénzbeni jutalmazás nagysága és a félelem a büntetéstől, a munkahely elvesztésétől.

Ez a modell tulajdonképpen nem más, mint az "ösztönzés \longrightarrow reakció" általánosabb behaviorista modelljének alkalmazása a munkahelyi problémák és irányításuk megoldására, olyan modell, amely több elméletben mindmáig él. Hasonló mechanisztikus magatartás elméleti koncepcióból indult ki Max Weber

bürokrácia elmélete. Elképzelését a hatékony munkahelyi cselekvés meghatározottságáról a következő modellel fejezhetjük ki:

Szervezési intézkedés \longrightarrow Teljesítmény

Taylortól eltérően, aki figyelmen kívül hagyta a munkás munkáját állította, Webernél a hangsúly a tipikus hivatalnokokon van.

A "human relations"-nak a Mayo-féle kísérletekből levezetett, majd később tovább fejlesztett koncepciója azt tartotta, hogy a munkahelyi teljesítmény döntő tényezője a munka belső átélése, a munkával való elégedettség. Ezt a ma már teljesen megcáfolt koncepciót a

Munkával való elégedettség \longrightarrow Teljesítmény

modellel mutathatjuk be. A human relations koncepciót a szocializmusban nemcsak azért utasítjuk el, mert kiinduló pontjai ideológiai szempontból helytelenek, s mert e koncepcióval visszaéltek, hanem azért is, mert érdemben hamis. Már Lawler kimutatta, hogy ezt a koncepciót fordítva is interpretálhatjuk, tehát a

Teljesítmény \longrightarrow Munkával való elégedettség

modellel. A munka átélése és a cselekvés, tehát a munkával való elégedettség és a teljesítmény közötti összefüggést ma leggyakrabban harmadik tényezők segítségével magyarázzuk:

Harmadik tényezők

teljesítmény

E modell verifikálására és gyakorlati hasznosítására Simon Blalockkal együtt matematikai-statisztikai technikát dolgozott ki, amelynek különböző változatait az irodalomban path analysis (utelemzés), dependency analysis (függőségi elemzés), vektorelemzés névvel jelölik meg.

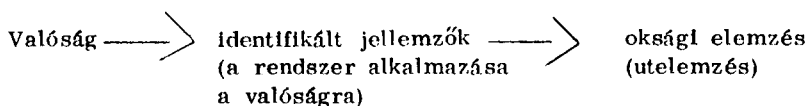
Ma ezekkel főképpen a szervezéstudományban találkozunk, a szervezeti történések oksági kapcsolatainak elemzése keretében. Így pl. ezt a technikát alkalmazta nemrégiben Pugh az összefüggések elemzésére, a gazdasági szervezetek nagysága, technológiája és strukturája között. Eredményeit Aldrich és Hilton ellenőr-

zés alá vette. Az ezzel kapcsolatban az Administrative Science Quaterly hasábjain kibontakozott széles körű vita azt mutatta, hogy a probléma rendkívül fontos, de Pugh elemzési módszerei nem megbízhatók.

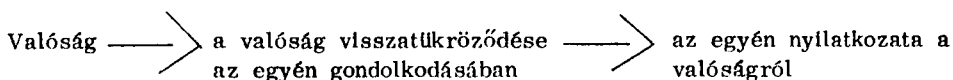
Egyébként a vitában részt vevő szerzők hangsúlyozták Marxnak azt a tételét, hogy a tudománynak nemcsak magyaráznia kell a világot, hanem azt meg is kell változtatnia, továbbá, hogy ennek a követelménynek a teljesítéséhez nem elegendők a polgári szervezéstudományban eddig alkalmazott módszerek és eljárások.

Egyértelműen megmutatkozott, hogy a vezetési és szervezeti jelenségek elemzésében szintén a külső világ determináltságának dialektikus materialista axiómájából kell kiindulni. Ezekből a tényekből következett, hogy a prágai Irányítási Intézetben alkalmazott kutatás során más utat választottunk.

Simon ut-elemzésének módszerét a következőképpen szemléltethetjük:

Az a probléma azonban, amellyel foglalkozunk, rosszul strukturált és a jellemzők nehezen identifikálhatók. Éppen ezért választásunk a szakemberek szubjektív nyilatkozatainak kevésbé tökéletes és kevésbé objektív, ugyanakkor azonban rugalmas módszerére esett - az alábbi séma szerint:

Az az eljárás, amelynél a nyilatkozatból következtünk a szubjektumra, a személység-pszichológiában teljesen megszokott. A mi esetünkben azonban ennél tovább kell visszafelé menni, egészen a valóságra vonatkozó következtetésig, ami bizonyos mértékben merész dolog. Éppen ezért kettőzött gonddal kell ellenőrizni a vélemények, nyilatkozatok érvényességét.

A kutatási terv arra törekedett, hogy megbizonyosodjék a következő hipotézisek helytállásáról:

1. A vezető képes arra, hogy átfogóan értékelje a jelentős oksági kapcsolatokat az irányítás magasabb szintjein, valamint azokat a kapcsolatokat, amelyek a szervezés és az irányítás konkrét területein (tehát a gazdaságban, a politikában, a kereskedelemben stb.) fennállnak.

2. A jelenségek és történések oksági összekapcsolódásának hálózata az irányításban rendkívül bonyolult, mégis meg van a lehetőség arra, hogy megkeressük a kritikus utakat, a döntően fontos összefüggéseket és ezzel feltárjuk azokat a kritikus pontokat, amelyekre a vezetésnek hatékonyan be kell avatkoznia.

Az így megfogalmazott kutatás módszerét 1972-ben dolgoztuk ki. E módszer szemléltetésére azt a példát mutatjuk be, hogyan elemeztük a vezérigazgatók arra vonatkozó nyilatkozatait, milyen lehetőségek vannak az irányítás hatékonyabbá tételének a Csehszlovák Szocialista Szövetségi Köztársaságban. (Ezeket a nyilatkozatokat a Hospodárské Noviny közölte hosszú ideig tartó anket formájában.) A válaszokat a tartalom-elemzés módszerével dolgoztuk fel. Így a vezetés hatékonyabbá tételének 60 kritikus problémáját sikerült azonosítanunk. Ezek közül a leggyakoribb 20-at a következő mátrixba foglaltuk:

Szállítói kapcsolatok	SzK
A kádermunka minősége	KMM
A számítógépek felhasználása a vezetésben	SzFV
A gazdasági tervezés minősége	GT M
	stb.

Az igazgatók a jelenségek közötti oksági kapcsolatokról a lehető legegyszerűbb módon, a páronkénti összehasonlításnak a pszichometriában legérvényesebbnek tekintett technikájával nyilatkoztak. Az oksági függőség irányát jobbra vagy balra irányuló nyíllal fejezték ki. Természetesen arra is lehetőségük volt, hogy kifejezzék a kétoldalu kapcsolatot (\longleftrightarrow) vagy a kapcsolat hiányát (X).

A nyilatkozatok megbízhatóságát a logikai konzisztencia elvén alapuló objektív kritériummal ellenőriztük: Ha A jelenség oka B jelenségnek, vagyis, ha a B jelenség az A jelenségből következik, a C jelenség pedig a B jelenségből, akkor a C jelenség az A jelenséghez viszonyítva annak következménye lehet, azzal visszacsatolási viszonyban állhat, de - statisztikai összefüggésekben - oka nem lehet annak.

Grafikusan ábrázolva:

1. premissza: $A \longrightarrow B$

2. premissza: $B \longrightarrow C$

3. következtetés: $A \longrightarrow C$

4. következtetés: $A \longrightarrow C$

5. következtetés: $A \longrightarrow C$

Éppen ezért azokról a vizsgált személyekről, akik nyilatkozataik logikai konzisztenciája szerint magas pontszámot értek el, azt állítjuk, hogy jól látják a valóságot, hogy a jelenségek általuk kifejezett strukturája, a vizsgált jelenségek közötti oksági függőségek hálózata jól fejezi ki a valóságot. Ezt a következtetést, amely egyúttal megerősíti az 1. sz. kutatási hipotézist, alátámasztja az a tény, hogy a kutatás során az említett tesztben, a feladat megoldásának minőségében nagyon lényeges különbségeket állapítottunk meg. Az elővizsgálatokban a legrosszabb eredmények 40 % helyes kapcsolatot tartalmaztak, míg a legjobbak 95 %-ot. Ez utóbbi arány arra a következtetésre vezetett, hogy a vezetők, vagy legalább is egyes vezetők kényesek arra, hogy bizonyos feltételek között nagyon pontosan és részletesen identiflikálják még a legbonyolultabb kapcsolatokat is.

Azokban a kísérletekben, amelyeket például a prágai Irányítási Intézet vezetőképző tanfolyamain vagy az alacsonyabb irányítási szinteken a művezetőkkel és az építőipari vállalatok építésvezetőivel folytattunk le, és amelyekben konkrétabb jelenségek és problémák is elemzésre kerültek, többen még hibamentes eredményekre is jutottak egy 16 x 16-os mátrixon, vagyis amikor 128 kapcsolatot kellett elemezni. Le kell számítanunk természetesen a hiányzó és a visszacsatolós kapcsolásokat, amelyek közül egyes vezetők csak 10 %-ot említettek, mások viszont még 60 %-ot is. A miniszterhelyettesek és a vezérigazgatók többnyire "óvatosabbak" voltak, az alacsonyabb irányítási szinteken viszont kisebb volt a hiányzó és a visszacsatolós kapcsolatok száma.

A teszt érvényességének alátámasztására a vezetők képességeiről a legközelebbi felettesek által róluk kiadott minősítéssel tájékozódunk. A kétféle megközelítés közötti összhangot az alábbi táblázattal szemléltetjük:

Megnevezés	A válaszadók száma	Korrelációs együttható
Az életkor és a teszteredmény kapcsolata	56	+ 0,28
A gyakorlat és a teszteredmény kapcsolata	56	+ 0,18
A minősítés és a teszteredmény kapcsolata	39	+ 0,59

A korreláció a teszt eredménye és a felettes minősítés között $R = 0,59$, statisztikailag szignifikáns érték, és lehetővé teszi, hogy ezt a tesztet konkrét döntési szituációkban is alkalmazzuk. Egy vállalati igazgató kérdésére például a vizsgálat alapján elég megbízható ajánlást tehetünk az egyes vezető állások betöltésére.

A kutatás során kimutattuk a rangkorrelációk színvonalát egyfelől a vezetési problémákra vonatkozó oksági kapcsolatokról adott vélemények logikai konzisztenciatesztjének eredményei, másfelől az egyes személyiségi jellemzők között. Ezeket a jellemzőket úgy kaptuk meg, hogy a prágai Irányítási Intézet egyik hosszabb tanfolyamának 24 hallgatója kölcsönösen minősítette egymást. A megfelelő korrelációs együttható kifejezi ezeknek "Teszt - retest" technikával megállapított megbízhatóságát is.

Személyiségi jellemző	Korreláció a teszt eredményével	Megbízhatóság ("teszt-retest")
"Legreményteljesebb kádertartalék"	0,55	0,67
"A tanfolyamon a legértelmesebben vitanakozott"	0,52	0,72
"Általános kulturális színvonala a legmagasabb"	0,51	0,69
"Legjobban belelát a vezetési problémákba"	0,49	0,53
"A leginkább autoritatív vezető"	0,48	0,59
"Politikailag és ideológiailag a legfejlettebb"	0,38	0,89

A teszteredmények közül negatív, nullához közeledő értékeket vettek fel ezek a személyi jellemzők:

"A tanfolyamon a legbecsületesebben és legkitartóbban dolgozott"	- 0,15
"A tanfolyammal a legelégedettebb volt"	- 0,06
"A legfegyelmetesebb"	- 0,17

A legnagyobb megbízhatóságot - pontosabban stabilitást - a következő jellemzők mutatták:

"A legmegfontoltabban beszél és cselekszik"	0,96
"A legjobb ötletei és javaslatai vannak"	0,91
"Politikailag és ideológiailag a legfejlettebb"	0,89

Ez a három jellemző tehát különösen kifejezően nyilvánul meg az emberek cselekvésében és ugyanakkor időben is konzisztensek, ezért inkább nevezhetőek tulajdonságoknak, mint beállítottságnak (attitűdnek).

Ami a vezetés problémakörében az oksági kapcsolatok strukturájának tulajdonképpeni elemzését illeti, az oksági elemzés segítségével lefolytatott kutatás néhány új felismeréshez vezetett.

A különböző szervezetekben végzett elemzés igazolja például, hogy a vezetők ideológiai fejlettsége egyik legszembeötlőbb oka a szervezeti és a társadalmi-gazdasági történésnek, nem pedig annak következménye. Az okoknak és okozatoknak az építőipari vállalatoknál készített összesítő skáláján a vezetők ideológiai-politikai fejlettsége az okok skáláján a termelés műszaki előkészítése, az anyagi-műszaki ellátás és a dolgozók szakképzettségének színvonala után következik.

Ezzel szemben például a munkafegyelemről bebizonyosodott, hogy az sokkal inkább eredője a szervezeti életnek, mintsem oka. Ez annyit jelent, hogy a munkafegyelem javulása számos műszaki-szervezési feltétel teljesítésétől függ. Hasonló a helyzet egyébként a munkateljesítménnyel, valamint a munkahelyi elégedettséggel is. A munkahelyi elégedettség esetében ez nem meglepő, a munkateljesítménynél viszont - legalábbis Csehszlovákiában - igen.

Kutatásunk azt bizonyította, hogy van lehetőség hatékony módszerek kidolgozására a társadalmi irányítás területén jelentkező különböző problémák keletkezésének és okainak strukturális elemzésére és megoldására, s javasolható az

is, hogy kifejlesszük a szervezeti és gazdasági történésbe való irányító (szabályozó) beavatkozások lehetséges - kívánt és nem kívánt - következményeinek strukturális vizsgálati módszerét. Ezzel nemcsak teljesebb képet kaphatunk a vezetői döntéshozatal és cselekvés módjairól, hanem - és ez a fő - arra is felhívják a vezetők figyelmét, milyen hibákat kell elkerülnünk, hogyan kell döntélnünk és cselekednünk a bonyolult helyzetekben.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy az oksági elemzésnek sokféle alkalmazási lehetősége van. Sikerrel használható a dolgozók - különösen a vezetők - kiválasztásánál, irányítási problémák megoldásánál, a döntés-előkészítés alapvető módszereként.

Az oksági elemzés kapcsolata a rendszerelemzés elveivel és módszertanával még további kutatást kíván. A nem számszerűsíthető szervezési és gazdasági jelenségekre a rendszerelemzési eljárások és a matematikai módszerek igen korlátozottan alkalmazhatók. E jelenségek összefüggéssel alapvetően logikai úton elemezhetők. Az oksági elemzési technika tehát a társadalmi irányítás elméletében és gyakorlatában összekötő hidat teremthet a "matematikusok" és a "humán" közeletés között.

Irodalom

- Aldrich, H.E.: Technology and Organizational Structure: A Reexamination of the Findings of the Aston Group. Administrative Science Quarterly, March, 1972.
- Blalock, H.M.: Causal Inferences in Nonexperimental Research. Chapel Hill: Univ. of North Carolina, Univ. Press, 1953.
- Carey, A.: The Hawthorne Studies: A Radical Criticism. American Sociological Review, June 1967.
- Hilton, G.: Causal Inference Analysis: A Seductive Process Administrative Science Quarterly; March 1972.
- Khol, J.: Clovek v systému řízení (Az ember az irányítás rendszerében.) Svoboda, Praha, 1975.

- Lawler, E.E. - Porter, L.W.: The Effect of Performance on Job Satisfaction. Industrial Relations, Vol. 7., Oct. 1967.
- Lawler, E.E.: Pay and Organizational Effectiveness: a Psychological View. McGraw-Hill, 1971.
- Lewin, K.: Field Theory in Social Sciences, ed. B. Cartwright Harper, New York, 1951.
- Mayo, E.: The Human Problems of an Industrial Civilization. Cambridge (Mass), Harvard Business School, 1946.
- Rubinstein, S.L.: Az általános pszichológia alapjai. Akadémiai Kiadó, 1964.
- Simon, H.A.: Models of Man, Social and Rational. Mathematical Essays on Rational Human Behavior in a Social Setting. Wiley; New York 1957.

NEMZETKÖZI TAPASZTALATOK

"A munka Amerikában"^{1/}

Amerikának egy sor olyan új feladattal kell szembenéznie, amelyek ilyen vagy olyan módon az élet minőségével vannak összefüggésben. Ez a probléma a munkások elidegenedéséből, klábrándultságából, a kisebbségek egyenjogú részvételének igényéből, a nők és idősebbek elismert és hasznos társadalmi szerep iránti óhajából éppugy fakad, mint a fiatalok követeléséből, hogy a társadalmi kérdésekben hangjukat hallathassák, azaz majdnem mindenkitől, aki az élet tartalmatlanságának érzésétől szenved ebben a tömeg-társadalomban. Szónoki, ideológiai és politikai jellegű megoldási javaslatokkal bőven találkozhatunk a témát illetően. Igazán hatékony megoldás azonban nagyon valószínűleg csak akkor adható, ha az elégedetlenség tisztázatlan okait összetettségükben feltárjuk és így jelöljük ki a társadalompolitika feladatait.

Sem csodaszert, sem pedig egyszerű megoldásokat nem nyújtunk a beszámolóban tárgyalt sok problémához, azonban - mivel elemzésünket magára a munkára korlátoztuk - úgy gondoljuk, találtunk egy olyan pontot, amelyen keresztül figyelemre méltó hatás fejthető ki az élet minőségének javítására.

A beszámoló első fejezete a munka funkcióit tárgyalja, annak központi helyét a felnőtt emberek életében, hozzájárulását a személyiség kialakulásához, az önbecsüléshez, ahhoz, hogy az életben rend és értelem uralkodjék. A munka gazdasági függetlenséget, társadalmi rangot, családi stabilitást biztosít és lehetővé

^{1/} Az Egyesült Államok Egészségügyi, Oktatási és Jóléti Minisztériumának megbízásából 1972-ben egy munkacsoport a fenti címmel részletes tanulmányt készített. Jelentésük (Work in America, Report of a Special Task Force to the Secretary of Health, Education and Welfare, 262 oldal), amelyet 1973-ban tettek közzé (és azóta négy kiadásban jelent meg), az Egyesült Államokban nagy vitát váltott ki. Az egyetértő vélemények mellett többen a helyzetképet túlzottan pesszimistának, a javaslatokat egyoldalúnak ítélték. A következőkben a jelentés összefoglalójának fordítását közöljük.

teszi, hogy együttműködjünk másokkal a társadalom legalapvetőbb tevékenységeinek egyikében. Ebből következik, hogyha hiányzik a munkának a lehetősége, vagy a munka jellege nem kielégítő, valószínű, hogy ennek komoly visszahatását tapasztalhatjuk a társadalom egyéb szféráiban is.

Márpedig igen jelentős számu amerikai dolgozó elégedetlen munkában töltött élete minőségével. Unalmas, ismétlődő, látszólag jelentéktelen feladatok, amelyek nem teszik próbára és autonómiát sem biztosítanak - ezek elégedetlenséget váltanak ki minden foglalkozási szinten. Ez nem azért van így, mert maga a munka nagymértékben megváltozott. A fő probléma az, hogy a munka nem változott eléggé gyorsan ahhoz, hogy lépést tartson a munkások elvárásainak, értékrendjének gyors és nagymértékű változásával. A képzettség és az anyagi jólét növekedése sok amerikai dolgozó szemléletét úgy változtatta meg, hogy a munkakör érdekessége ugyanolyan fontossá vált számukra, mint az, hogy a kereset megfelelő legyen. A kereset fontossága még mindig nagy: biztosítania kell egy "megfelelő" életszinvonalat és igazságosnak kell lennie, a magas kereset önmagában azonban nem vezet a munkával (illetve az élettel) való elégedettséghez.

A munkaerő ilyen irányu változását bizonyos fokig felismerték, de ez csak kismértékű és lassu változásokat eredményezett. Ennek következményeképpen a munka termelékenysége alacsony - ahogyan erre a hiányzások és a fluktuáció növekedéséből, a vadsztrájkokból, a termékek alacsony minőségéből és abból következtethetünk, hogy a dolgozók nemigen azonosulnak munkájukkal. A kutatás arra is rámutatott, hogy a munkával kapcsolatos problémák növekedésével romlik a dolgozó szellemi és fizikai állapota, fokozódnak családi problémái, csökken a közösségben való részvétele és kötődése, labilissá válnak társadalom-politikai attitűdjei, erősödik a kábítószer és alkohol szenvedélye, az agresszióra és bűnözésre való hajlam.

A második fejezet a munkával kapcsolatos nehézségek hatásait a társadalom különböző rétegei szerint vizsgálja. Itt olvashatunk a kék- és fehérgallérosok, valamint a vezetők körében tapasztalható növekvő elégedetlenségről. Minden foglalkozási szintre érvényes, hogy sok dolgozó bezárva érzi magát, mobilitása korlátozott, munkája nem válik érdekesebbé, nem állítja erőpróbák elé. A fiatal dolgozók éppúgy elkötelezettséget éreznek a munkával szemben, mint az idősek,

de sokan közülük lázadznak a munkahelyek anakronisztikus tekintélyvel szemben. A kisebbségekhez tartozó dolgozók a munkahelyek ilyen elveken való felépítésében annak bizonyítékát látják, hogy a társadalom veszített demokratikus jellegéből. A nők, akik a munkában az önmegvalósítás újabb forrását keresik, elégedetlenek azzal, hogy csak önérzetüket sértő munkahelyeket látnak nyitva maguk előtt.

Az idősebb amerikaiak azért elégedetlenek munkahelyükkel szemben, mert úgy látják: megtagadják tőlük a jobb állásokat még akkor is, ha jó szakmával rendelkeznek és fizikailag alkalmasak a munkára.

A harmadik fejezet a fizikai és szellemi egészségi ártalmakat ismerteti a munkakörök és -feladatok jelenlegi kialakítása mellett. A munkával való elégedettség tűnik a hosszú élet legfőbb titkának - fontosabbnak, mint a közismert orvosi és genetikai tényezők - és a munka jellege számos vonatkozásban összefüggésbe hozható a szívhiánnyal. Az unalmas, gondolkodást nem igénylő munka, az olyan munka, amely fölött a munkásnak alig van, vagy egyáltalán nincs kontrollja, és a munka egyéb kedvezőtlen vonásai szintén hozzájárulnak egy sor egészségügyi problémához. A kutatás arra a következtetésre jutott, hogy a munka jellegének módosítása komoly fizikai és szellemi előnyöket ígér, megváltoztatásával enyhíteni lehet azokat a problémákat, amelyeket ma okoz. A dolgozók és a társadalom által viselt olyan orvosi költségek, amelyeket a munkahelyek okoznak, megelőző intézkedésekkel elkerülhetőek lennének.

A negyedik fejezet a munka átalakításával (redesign) foglalkozik. Egy sereg jól dokumentált kísérlet igazolja, hogy a termelékenység növekszik és a társadalmi problémák csökkennek, ha a dolgozók részt vesznek a munkájukat érintő döntésekben és a profitban való részesedés is erősíti felelősségérzetüket. A munkahelyek részvételt biztosító átalakítása tulmegy azon, amit a "munka-gazdagítás" (job enrichment) és a "munkafeladatok szélesítése" (job enlargement) fogalmaival jelölnek és jól körülhatárolható feladatokat ró a vezetőkre, a szakszervezetekre és a kormányra. Mindezeknek, de különösen a kormánynak fel kell ismernie, hogy ha a dolgozók felelősek lennének munkával kapcsolatos döntéseikért, mind-egyik munkahely egy "átalakítási kísérlet" lenne. És ezzel, hogy ilyen típusú kísérleteket folytatunk, átélhetjük azt az élményt, amit egy kísérletező társadalomban való élet nyújt.

A munkakörök és -feladatok átalakítása e beszámoló kulcspontja. Nemcsak, hogy számos ígéretes megoldást tartalmaz a szellemi és fizikai ártalmak csökkentésére, a termelékenység növelésére és az amerikalak milliós élete minőségének javítására, de először ad hangot annak, hogy a dolgozók szerepe fontos a döntéshozatali folyamatban. Az állampolgároknak egy olyan területen való közreműködése, ahol az egyén közvetlenül hat szűkebb környezetére, a politikai elidegenedés csökkentését eredményezheti Amerikában.

A munka átalakítása azonban nem egyedüli és nem elégséges megoldása annak a problémának, amit fejtegetünk. Egyes dolgozók számára a munka sohasem tehető kielégítővé, hanem a legjobb esetben csak tűrhetővé. Másoknak viszonylag kielégítő a munkájuk, de az azonos munkahelyen eltöltött sok év után lehetséges, hogy életpályájuk megváltoztatására vágnak. Akik képzettségüket nem tartják megfelelőnek, lehet, hogy mozgási lehetőségeket továbbképzésen keresztül kívánják növelni - mint azt az ötödik fejezet felveti. Egyes dolgozóknak önképzési program javasolható és szakképzési lehetőségeket is ajánlanak fel számukra. A fejezet tárgyalja a szakképzés új koncepcióit. A szakmai képzés Amerikában nem kielégítő, s annak érdekében, hogy a munkára való felkészítés követelménye érvényesüljön, az iskolát is munkahelynek kellene tekinteni, olyannak, amelyet - más munkahelyekhez hasonlóan - szükséges átalakítani, s tudomásul venni, hogy megfelelő munkához megfelelő képzésre van szükség.

A hatodik fejezet a szövetségi politikát vizsgálja a munkahelyteremtéssel, a munkaerővel és a társadalmi jóléttel összefüggésben. Világos, hogy a munkával való megelégedettség első és legfontosabb feltétele, hogy egyáltalán legyen munkalehetőség. Mindaddig nem foglalkozhatunk megfelelő módon a munka minőségének kérdésével, amíg nem áll rendelkezésre megfelelő mennyiségű munka. Felismerve azt, hogy e munkahelyteremtési stratégia közvetlenül az infláció és a munkanélküliség közötti klasszikus "trade-off" problémához vezet, rámutatunk arra, hogy a munkák átalakításának következtében a termelékenység javulása és a dolgozók önképzési programjának az inflációk csökkentő hatása valószínűleg elfogadható szinten tartja az inflációt és lehetővé teszi, hogy az ország erőteljes munkahely-teremtő politikát folytasson. Maga a munkahely-teremtés sok egyéb dologhoz kapcsolódik, amelyet nyilvánvalóan meg kell tenni és amelyeket nem te-

szünk meg és számolni kell azzal, hogy a kormánypolitika differenciált hatást gyakorol a magán és az állami munkahelyek mennyiségére és minőségére.

A munkaerővel foglalkozó rész bemutatja a jelenlegi munkaerő politika jelentős negatívumait, a programok folytonosságának hiányát, jóléti programokkal való nem szerencsés keveredésüket, a munkaerőigénnyel való összhang hiányát és alternatív megoldásokat javasol.

Az emberek jólétével foglalkozó rész kifejti, hogy a jóléti problémák túlnyomórészt a családokhoz kapcsolódnak, s enyhítésükben a munka kedvező szerepet játszhat. Ha elég jó munkalehetőségeket kínálunk az alsóbb osztályokba tartozó férfiaknak, ez a családi stabilitáshoz is hozzájárul, hiszen a nők mérlegelik az állandó és megbecsült munkával rendelkező férfival való házasságot. Ideje azt is világosan felismerni, hogy a háztartás és gyermeknevelés is munka és ellátása legalább olyan nehéz, mint egy termékeket előállító, vagy szolgáltatást biztosító állás, és azt, hogy a társadalmi hasznossága is hasonló ezekhez. A házasszonyok munkaerőként való figyelembevételéé hasznos lépés lenne a jóléti problémák egy részének ujrafogalmazásához és ahhoz, hogy józan megoldásokat dolgozzunk ki.

A beszámoló nem tartalmazza a javaslatok összefoglalását, bár természetesen szerepelnek ajánlások a beszámolóban. Jobbnak láttuk, ha a figyelmet a munka és a munkával való elégedetlenség okaira fordítjuk, áttekintést adunk a munka és más alapvető tényezők kapcsolatáról, s ezzel alapot teremtünk a gyakorlati változásokhoz mind a magán, mind az állami szektorban.

A SZOCIÁLIS FEJLESZTÉS TERVEZÉSE A SZOVJET VÁLLALATOKNÁL

A kollektíva szociális fejlesztésének terve a szovjet vállalatok és egyesülések középtávú és éves terveinek egyik fontos fejezetét képezi. Tartalmát tekintve e terv azokat az intézkedéseket foglalja magába, amelyek a dolgozók képzettségi, szakmai és kulturális szintjének emelésére, életkörülményeik javítására, valamint a kollektíva munkahelyi és társadalmi aktivitásának fokozására irányulnak. E terv tehát többet hivatott átfogni, mint a szociális-kulturális ellátás hagyományos értelmezése, amelynek tervezésére a magyar vállalatok is kaptak ajánlásokat.^{1/}

A vállalati tervezés kiterjesztése e területre a Szovjetunióban a 60-as évek második felében indult meg. Kezdeményezői a leningrádi, majd a moszkvai, ivovi és néhány más város és terület üzemi kollektívái voltak. Különösen az elektronikus készülékeket gyártó leningrádi egyesülés tapasztalatai voltak figyelemreméltóak. A kedvező tapasztalatok alapján a szovjet szakszervezetek elnöksége a minisztériumokkal, felügyeleti és más gazdaságirányítási szervekkel együtt 1968. júniusában a szociális fejlesztés tervezésének széleskörű bevezetését javasolta. A legutóbbi (kilencedik) ötéves tervidőszakra már a szovjet vállalatok jelentős része készített ilyen tervet.

A szovjet szakértők felfogása szerint^{2/} a vállalati szintű szociális tervezést a tudományos-technikai forradalom előrehaladása által a fejlett szocialista társadalom viszonyai között kiváltott sajátos tendenciák tették objektíve szükségesé. A vállalati kollektívák szociális strukturájának átalakulása és más szociális folyamatok üteme ugyanis jelentős mértékben meggyorsítható olyan intézkedésekkel, amelyeket maguk a vállalati kollektívák - a helyi követelmények és a helyi szociális "mikroklima" figyelembevételével - léptetnek életbe.

^{1/} A Munkaügyi Minisztérium és a Szakszervezetek Országos Tanácsa irányítással a gazdálkodó szervezetek (vállalatok, szövetkezetek) szociális tervezéséhez az V. ötéves terv időszakára. Munkaügyi Közlöny 1975. május 26. 6. szám.

^{2/} V. J. Elmejev: Metodologiceszkije osnovy planirovanija szocialnovo razvityja. (A szociális tervezés módszertani alapjai) "Műszl" Kiadó, Moszkva, 1974.

Ennek a felismerésnek a gyakorlati hasznosítását segítette elő az, hogy a gazdasági reform viszonyai között jelentősen bővült a vállalatok lehetősége saját munkájukat érintő kérdések önálló eldöntésére, a termelési és szociális feladatok együttes megoldására. A vállalati kollektívák azonban nemcsak új jogokat, hanem anyagi eszközöket is kaptak a hatáskörükbe sorolt új feladatok megvalósítására (termelésfejlesztési, anyagi ösztönzési, szociális, kulturális alapok).

Az Állami Tervhivatal által 1970-ben jóváhagyott - az iparvállalatok ötéves tervének kidolgozásához használt - módszertani utmutató szerint a szociális fejlesztési tervet az alábbi alfejezetekkel kell kidolgozni:

1. A termelési kollektiva szociális strukturájának átalakítása.
2. A vállalati dolgozók szakképzettségének és általános képzettségének elemzése.
3. A munkakörülmények és a munkavédelem javítása.
4. A dolgozók és családtagjaik szociális, kulturális és lakás helyzetének, valamint életkörülményeinek javítása.

Tekintettel arra, hogy ezek az alfejezetek csak keretet képeznek, a szociális tervezéssel foglalkozó szakirodalomban a vállalati szociális fejlesztési terv összeállításánál figyelembe veendő tényezők és az erre épülő mutatók sokféle csoportosításával, eltérő rendszerezésével találkozhatunk.

A. M. Kovalevszkij^{3/} a vállalati kollektiva szociális fejlesztési tervében előirányzott intézkedéseket két csoportra osztja. Az egyik csoportba az általános képzettségi színvonal emelésére, az egészségvédelemre, a dolgozók munkaképességének meghosszabbítására, a szociális-kulturális és életkörülmények javítására irányuló intézkedéseket sorolja. Ezek az intézkedések olyan feltételek kialakítását segítik elő, amelyekkel lehetővé válik a személyiség sokoldalú fejlesztése. Az intézkedések másik csoportja a vállalati kollektívák szociális strukturájának és fejlettségi színvonalának olyan formálására irányul, amely biztosíthatja a termelő tevékenység sikeres megoldását.

^{3/} A. M. Kovalevszkij: Perspektivnoe planirovanie na promüslennih predpriatiah i v proizvodstvennih obedineniah. (Az iparvállalatok és egyesülések távlati tervezése) "Ekonomika" Kiadó, Moszkva, 1973. XI. fejezet.

V.G. Afanaszjev a vállalatok szociális fejlesztési terveiben foglalt intézkedések négy csoportját különbözteti meg.^{4/}

1. Azok az intézkedések, amelyek célja a kollektíva szociális strukturájának átalakítása, újjászervezése, elsősorban a tudományos-műszaki forradalom társadalmi következményeinek a figyelembevételével. (Ezek elsősorban a továbbképzéssel, az új szakmák oktatásával, a munkaerő tervszerű mozgásával kapcsolatos teendők.)
2. A tudományos munkaszervezésre irányuló intézkedések. (Az ember és gép rendszerek javítása, a munka megkönnyítése, korszerű munkakörülmények kialakítása, a munka változatosságának biztosítása, stb.)
3. A dolgozók anyagi jólétének emelése, kulturális és életfeltételeik javítása. (Ilyenek a bérezés kérdése, a lakásviszonyok megjavítása, a kulturális és mindennapi szolgáltatások, a közétkeztetés, az üdülés megszervezése, stb.)
4. A szocialista demokrácia fejlesztésére irányuló intézkedések a kollektíva minden tagjának bevonására a termelés irányításába, a vállalat társadalmi életébe. (Ide tartoznak például a gazdaság-elemzési társadalmi irodák, a tudományos-műszaki, ujtó és ésszerűsítő klubok, társadalmi bér- és normalgyi munkabizottságok tevékenységének kérdése, a személyzeti osztályok működésének megjavítása.)

Bár az egyes tényezőknek az előző szerzőktől némileg eltérő súlyt ad, lényegében ezt a felosztást követi a legújabbban megjelent iparvállalati gazdaságtani kézikönyv is, amelyben a vállalat szociális fejlesztési tervére kidolgozott modell konkrét tervmutatókat is tartalmaz.^{5/} Ezek valamelyest szűkebb területre korlátozódnak, mint az előzőekben idézett tényezők, mert a szerző csak a számszerűleg mérhető, mutatókkal kifejezhető intézkedésekről szól.

^{4/} V.G. Afanaszjev: Az iparvállalatok vezetésének emberi tényezői. A szocialista iparirányítás tudományos szervezési problémái. 1. kötet (OVK, Budapest, 1973).

^{5/} Szpravocsnik ekonomiszta promüslennovo predpriatija. (Kézikönyv iparvállalati közgazdászok számára.) Sz.E. Kamenyicser szerkesztésében. "Ekonomika" Kiadó, Moszkva, 1974.

A javasolt tervfejezetek - amelyek mellett példaként egy-egy tervmutatót is szerepeltetünk - az alábbiak:

1. A szakképzettség szintjének emelése és új szakmák elsajátítása (az automatizált folyamatok kiszolgálását elsajátító munkások száma);
2. az általános műveltségi szint emelése (a középfokú végzettség megszerzéséért tanulók száma);
3. a lakáshelyzet, az egészségügyi ellátás és az életkörülmények javítása (a vállalati gyermekintézmények férőhelyei);
4. a sportmunka és a sportfelszereltség fejlesztése (a turistamozgalom résztvevőinek száma);
5. a dolgozók részvételének kiterjesztése és elmélyítése a vállalati vezetésben (a közösség javaslatai alapján felülvizsgált teljesítménynormák száma és fő/óra megtakarítás);
6. a dolgozók alkotóképességének fejlesztése és az alkotó szervezetek hálózatának bővítése (az előadások száma műfajonként).

A terv kidolgozásánál kerülni kell a sablonokat, ugyanis az eltérő műszaki-gazdasági adottságu vállalatoknál más és más szociális intézkedésekre van szükség. Célszerű az előirányzatokat nem csupán a vállalat egészére, hanem annak részlegeire (üzem, műhely, osztály, brigád, stb.) is kidolgozni, s a terv kidolgozására egy bizottságot létrehozni. E bizottságban a vállalat gazdasági vezetője, a pártszervezet, a szakszervezet és más társadalmi szervek is képviselik magukat. A bizottság program alapján dolgozik és ennek egyes lépései a következők:

- a szociális fejlesztési terv céljainak meghatározása és megfogalmazása;
- a szociális tervezéssel kapcsolatos tapasztalatok tanulmányozása más vállalatoknál, publikációk és személyes látogatások alapján;
- a tervfejezetek számának, megnevezésének és tartalmának meghatározása;
- a tervfejezetek jóváhagyása a felelős végrehajtók által és albizottságok létrehozása;
- szociológiai vizsgálatok irányának és terjedelmének meghatározása, majd ennek megfelelően kérdőívek kidolgozása;
- a szociológiai megfigyelésbe vont kollektívák körének kijelölése, a kérdezőbiztosok számának meghatározása;

- a konzultációk rendjének megállapítása a kérdőívek kitöltésének és összegyűjtésének módjáról;
- a kérdőív-feldolgozás jellegének, eszközeinek és a várt eredményeknek a meghatározása;
- üzemi utasítás előkészítése a program szerinti feladatok elvégzésére;
- a kitöltött kérdőívek összegyűjtése és feldolgozása;
- a jelentés előkészítése és a szociológiai felmérés eredményeinek a társadalmi szervek által történő megvitatása;
- az üzemi kollektiva szociális fejlesztési tervfejezetének kidolgozása a bizottság által javasolt formában és módszer alapján, majd azok megvitatása a társadalmi szervek által;
- az üzemi kollektiva összesített szociális tervének összeállítása, megvitatása az üzemi konferencián és a gazdasági aktíválésen;
- az üzemi kollektiva szociális fejlesztési tervének végső kidolgozása és annak utasítással történő megerősítése.

Ez a munkaprogram alapvetően a kérdőíves felmérésre támaszkodik. Több szerző, A.K. Nazimova^{6/}, L.G. Don^{7/} felhívja a figyelmet arra, hogy mivel a kérdőívekre adott válaszok sok szubjektivitást tartalmaznak és így nem mindig adnak reális képet a vizsgált jelenségről, összefüggésről – a terv kidolgozásához más forrásokból, más módszerek felhasználásával is biztosítani kell információkat.

A szociális fejlesztési terv megalapozásához az egyik alapvető módszertani követelménynek szociológiai vizsgálatok végzését tekintik az adott vállalat szociális-kulturális strukturájának feltárására.

Igen eredményesnek tartják azokat a szociológiai módszereket, amelyeket a kollektiva véleményének megismerésére alkalmaznak a különböző határozatokról, intézkedésekről, eseményekről. Ezen ismeretek birtokában kellő időben lehet intézkedéseket tenni a hiányosságok forrásainak megszüntetésére.

^{6/} A.K. Nazimova: A szociológiai osztály a termelésirányítás rendszerében. A szocialista iparirányítás tudományos szervezési problémái. (OVK, Bp., 1973.)

^{7/} L.G. Don: A társadalmi problémák megoldásának tapasztalata vállalati szinten (OVK, Bp. 1973.).

A vállalatoknál végzett szociológiai vizsgálatokkal kapcsolatban a szovjet szakirodalom tudományos szakemberek bevonását ajánlja, de hangsúlyozza ugyanakkor annak szükségességét, hogy e munkában a dolgozók maguk is részt vegyenek. Az ilyen típusu vizsgálatok széles körben kezdenek elterjedni és meghonosodni a szovjet vállalatoknál. Problémát jelent azonban az ehhez szükséges, megfelelően képzett szakemberek hiánya.

Nagy jelentőségűnek tartják annak biztosítását, hogy az egyes vállalati kollektívák szociális fejlesztési tervének tartalma és mennyiségi mutatói összhangban legyenek azon körzet és ágazat szociális fejlesztési tervének előirányzataival, melyben a vállalat működik. Ugyancsak aláhúzzák, hogy a szociális fejlesztési tervmutatók tartalmának összhangban kell lennie a vállalati terv egyéb fejezeteivel. (Igy pl. a szociális fejlesztési tervben jelentkeznek a kulturális, sport-, lakás beruházások, de ezek megjelennek az építési beruházások tervében is. A szociális fejlesztési tervben kimutatják azon dolgozók számát, akiknek új szakmát kell elsajátítaniuk, illetve akiknek növelni kell szakképzettségüket, de azoka műszaki technológiai és munkaszervezési változások, amelyek szükségessé tették a munkások szakképzettségi színvonalának emelését a vállalat műszaki fejlesztési tervében és a munkügyi tervben is jelentkeznek.)

A Szovjetunióban a tervezés rendszerének fejlődésében a kollektív szociális fejlesztésének tervezését igen fontos lépésnek tartják. A termelési, a termelési-pénzügyi, majd a műszaki-termelési-pénzügyi tervek kidolgozásához ez új, lényeges dimenziót tett hozzá.

Berkó Lilli

TUDOMÁNYOS ÉLET

KGST KONFERENCIA A SZOCIALISTA IPARI TERMELÉS
IRÁNYÍTÁSÁNAK SZERVEZÉSÉRŐL
(Jereván, 1975. május 27-31.)

A KGST tudományos és műszaki együttműködés keretében "A szocialista iparvállalatok és egyesülések irányításának megszervezése" (I. 23. 1.) témában közel 10 éve dolgozik együtt ma már 30-35 intézet, vezetőképző intézmény, tanszék.^{1/} A téma nemzetközi koordinátora a csehszlovák Irányítási Intézet. Magyar részről eddig négy intézmény vett részt a munkában, az MTA Ipargazdaságtani Kutatócsoportja (mint hazai koordinátor), az Élelmiszeripari Gazdaságkutató Intézet, az MKKE Ipari Üzemszervezési tanszéke és az Országos Vezetőképző Központ. Az együttműködés hasznos tudományos vitákat, tapasztalatcserét s néhány közös kutatást is eredményezett; az üléseken megtárgyalt előadásokat tanulmánykötetek adták közre s 1974-ben a témáról egy nemzetközi kollektíva által írt és szerkesztett kétkötetes kézikönyv is megjelent (az orosz kiadás alapján most készítik elő cseh, magyar és német nyelvű kiadását).

A munkacsoport 1975-re - összekapcsolva a tudományos egyesületek vonalán kiépülő együttműködéssel - nagyobb méretű nemzetközi konferenciát készített elő s erre 1975. május 27-31. között Jerevánban került sor. A konferencia rendezője a KGST Tudományos és Műszaki Együttműködési Bizottsága; társ-rendezői: a Szovjetunió Minisztertanácsának Tudományos-Technikai Állami Bizottsága, Tervhivatal, Tudományos Akadémiája, a Tudományos-műszaki Egyesületek Összszövetségi Tanácsa (VSZNTO), a Szovjetunió és az Orosz Szocialista Szövetségi Tanácsköztársaság Felső- és Középfoku Oktatási Minisztériuma. A konferenciát

^{1/} Az Ipargazdasági Szemle 1970-74. évi számaiban erről 11 közleményt találhat az érdeklődő.

gyakorlatilag egy Nemzetközi Szervező Bizottság készítette elő; ennek elnöke D. Gvisiani akadémikus, a szovjet Tudományos-Technikai Állami Bizottság elnökhelyettese, fő szervezője Sz. Kamenyicer professzor volt.

A Konferencia hivatalos címe: "A KGST tagországok és a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság tudósainak és specialistáinak nemzetközi műszaki-tudományos konferenciája, a szocialista ipari termelés irányításának szervezési problémáiról." A konferenciának összesen mintegy 550, ezek között több mint 200 nem-szovjetunióbeli résztvevője volt. A kissé túlméretezett (48 fős) magyar résztvétel a Szervezési és Vezetési Tudományos Társaság szervezte, a magyar delegáció vezetésére dr. Trethon Ferenc miniszterhelyettest kérve fel. A magyar delegáció a konferencián 16 előadással szerepelt.

A nyitó plenáris ülésen az üdvözlő beszédek után D.Gvisiani akadémikus és a többi résztvevő ország egy-egy képviselője tartott átfogóbb jellegű előadást, majd az alábbi 7 szekcióban párhuzamosan folyt a konferencia:

1. Az irányítás módszertani problémái
2. Az irányítás gazdasági problémái
3. Az irányítás szociológiai problémái
4. Az irányítás szervezési problémái
5. A tudományos-műszaki haladás irányítása
6. Az irányítás technikája és technológiája
7. A nemzetközi szervezetek irányításának szervezési problémái.

A záró plenáris ülésen a szekciók vezetői (ezek között az 5. szekciót illetően Osztrovszki György akadémikus) adtak rövid beszámolót, Kamenyicer professzor és a csehszlovák Irányítási Intézet igazgatója, J.Jirasek a további kutatások és együttműködés kérdéseivel foglalkozott és végül Gvisiani akadémikus összegezte a konferencia tanulságait.

Zárszavában Gvisiani akadémikus sikeresnek minősítette a tanácskozást, amely a téma iránti tudományos és gyakorlati érdeklődést, a nemzetközi találkozók hasznosságát és további igényét egyaránt bizonyította. Hangsúlyozta a rendszerszemléletű, a társadalmi és gazdasági összefüggéseket egyaránt számbavevő, történeti, az ideológiailag megalapozott és egyszersmind gyakorlatias közelítés fontosságát, s az irányítás elméletével kapcsolatos fogalom-rendszer tisztázásának szükségességét.

A helyszínen kiosztott több mint 200 előadás feldolgozása hosszabb időt fog kívánni, de bizonyos képet áttekintésük is ad az egyes szekciókról. "Az irányítás módszertani problémái" szekció főképpen az irányítás és a gazdaságirányítás elméletének általános kérdéseivel foglalkozott. "Az irányítás gazdasági problémái" szekció a gazdaságirányítási rendszer, a tervezés és az anyagi ösztönzés kérdéseit tárgyalta. "Az irányítás szociológiai problémái" szekció előadásait 4 témakörbe sorolták: az irányítás elméleti kérdései (szociológiai összefüggéssel); a dolgozók szerepe a szocialista termelés irányításában; dolgozó kollektívák irányításának szociális - pszichológiai kérdései; a szociális tervezés kérdései.

"Az irányítás szervezési problémái" szekció főképpen az ipar vállalati strukturájának, a vállalatok és egyesülések szervezeti felépítésének, s egyes szervezési feladatainak kérdéseivel foglalkozott. "A tudományos-műszaki haladás irányítása" szekció előadása a kutatás és a műszaki fejlesztés tervezésének, szervezésének, szervezetének kérdéseit vizsgálták. "Az irányítás technikája és technológiája" szekció előadása 4 kérdés-csoportot tárgyaltak: a különböző szintek automatizált irányítási rendszerének általános kérdései (a fogalom, mint ismeretes, a Szovjetunióban a gépi adatfeldolgozás egyszerűbb módszereit is magában foglalja); az automatizált irányítási rendszerek információs és matematikai kérdései; technikai eszközei; hatékony alkalmazásuk. Végül "A nemzetközi szervezetek irányításának szervezési problémái" szekció e szervezetek célszerű kialakítását és belső irányításának kérdéseit tárgyalta.

A tanácskozások a szekciókban párhuzamosan folytak, így a Nemzetközi Szervező Bizottság ülésel és sok résztvevővel folytatott beszélgetésem alapján sem mernék vállalkozni arra, hogy összefoglaló értékelést adjak a konferenciáról. Benyomásaim szerint az előadások és a hozzászólások színvonala igen különböző volt, de egészében gazdag anyagot nyújtottak. Igazán új kutatási eredményt keveset mutattak be. Egy-egy előadás megtárgyalására kevés idő jutott, de így is gyakran alakult ki tartalmas, igazi vita. A 2. szekcióban például szovjet felszólalók bírálták azt a gyakorlatot, hogy az anyagi ösztönzést a tervteljesítéshez kapcsolják és nem a vállalat lehetőségeinek, potenciáljának kihasználásához; vitatták a vállalati termelés és termelékenység nettó termelési érték alapján való - ma erősen propagált - mérésének célszerűségét; az egyetemi vezetőképzés-

nek a plenáris ülésen felvetett gondolatát. Az irányítás szervezési kérdéseinek megvitatása kapcsán (a 4. szekcióban) középpontban a centralizáció-decentralizáció, a területi és szakirányítás, valamint a rugalmasság problémái álltak. Az iparirányítás korszerű szervezeti formájának egyöntetűen az egyesüléseket tekintik, de hatékony működtetésük kérdéseit kritikusan szemlélik.

A konferencia sok hasznos tapasztalattal ismertetett meg a baráti szocialista országok tudományos kutatásairól és gyakorlatáról. Tanusította, hogy a kutatók és a gyakorlati szakemberek széles köre érdeklődik az irányítás, a vezetés kérdéseinek tudományos feldolgozása iránt, hogy az országok közötti eltérések mellett e téren is kialakul a közös felfogás, ismeret- és fogalomrendszer. Megerősítette azt a nézetet, hogy az irányítás kérdéseinek kutatása komplex (rendszer szemléletű) és interdiszciplináris megközelítést kíván.

A vélemények abban a tekintetben, hogy kialakult-e már vagy "kialakulóban van" a szocialista ipar irányításának az elmélete (tana, tudománya), megosztottak; nincs egységes felfogás ennek célszerű elnevezéséről, felépítéséről sem. G. Popov előadása például részletesen elemezte, hogy az irányítás kérdései megközelíthetők különböző (gazdasági, jogi, szociológiai, stb.) "aspektusokból", különböző funkciói (tervezés, szervezés stb.) és különböző elemek szerint (ember, technika stb.), továbbá a megoldandó problémák (például a műszaki haladás) oldaláról is; valójában mind e közelítések integrálására van szükség. Nem teljesen tisztázott még, hogy mit tartalmazzon az irányítás általános elmélete, a gazdaság irányításának elmélete és a szocialista ipar (vagy még szűkebben a szocialista iparvállalatok és egyesülések) irányításának elmélete. Itthon az irányítás (a vezetés) és a szervezés viszonya, és "önálló tudományként" való "elismertetésük" képezi gyakori viták tárgyát; úgy tűnik, a baráti országok tudósait ez kevésbé foglalkoztatja. A tudományterület fejlesztése szempontjából lényeges e kérdések tisztázása, még fontosabb azonban, hogy a gyakorlat igényli e kutatásokat és ezek elméleti általánosítását, összefoglalását; erőnket erre kell koncentrálnunk.

A konferencia ajánlásokat is elfogadott, az egyes szekciók témakörét érintő és a szocialista ipar irányításának szervezését egészében előmozdító további feladatokra, kutatásokra, együttműködésre vonatkozóan. Ezek realizálása állami

vonalon a KGST Tudományos és Műszaki Együttműködési Bizottsága keretében dolgozó, említett munkacsoportra hárul. A munkacsoport most készíti 1976-80-ra vonatkozó új középtávú tervét, amely az együttműködést szélesebb témakörben (I. 23. probléma: "A szocialista ipar és láncszemeli irányításának fejlesztése"), szélesebb bázison (magyar részről például az eddigi négy mellett további három intézmény bekapcsolódásával), elsősorban közösen szervezett kutatásokra építve irányozza elő. A munkacsoport újabb tudományos tanácskozások, közös folyóirat és koordináló központ, a társadalmi egyesületek további széleskörű nemzetközi konferenciák és egyéb együttműködési formák gondolatával foglalkozik.

Román Zoltán

FELHÍVÁS ELŐADÁSOK BENYUJTÁSÁRA A II. IPARGAZDASÁGI TUDOMÁNYOS KONFERENCIÁRA

Az MTA Ipargazdasági Bizottsága az MTA Elnökségének felkérésére helyzetelemzést készített tudományterületéről (ezt az Ipargazdasági Szemle 1975. 2. száma teljes terjedelmében közli). A helyzetelemzés feltárta, hogy az ismeretterjesztő és propagandisztikus célokat szolgáló konferenciák mellett fontos szerepe van az olyan tanácskozásonak, amelyek elsősorban tudományos vitának, az ipargazdasági kutatások módszereinek, irányításának, a kutatási eredmények alkalmazásával kapcsolatos problémáknak a megtárgyalására kívánnak fórumot teremteni. Ebből kiindulva a Magyar Tudományos Akadémia Ipargazdasági Bizottsága és Ipargazdaságtani Kutatócsoportja 1976 őszére II. Ipargazdasági Tudományos Konferencia rendezését irányozta elő.

A tanácskozás célja - az 1972-ben tartott első ilyen konferenciához hasonlóan - az, hogy a hazai ipargazdasági kutatások újabb eredményeinek bemutatásával és megvitatásával elősegítse e kutatások megismertetését, hasznosítását, az ipargazdasági kutatások magasabb színvonalát, tervszerűbb fejlesztését. Annak érdekében, hogy a tanácskozás a tudományterület és a gyakorlat hazai problémáinak kritikus megjavítására koncentrálhasson, a konferenciára külföldi vendégeket nem hívunk.

A konferencia a résztvevőknek előre megküldött, legfeljebb egy ív terjedelmű előadásokat fog megvitatni oly módon, hogy a szerző a konferencián előadásának csak főbb téziseit foglalja össze, s ahhoz először felkért opponens szól hozzá.

Napirendre konkrét kutatásokról vagy kutatási eredmények tényleges alkalmazásáról szóló beszámolókat, valamint kutatási koncepciókat, módszereket, a tudományterület fejlesztési problémáit tárgyaló előadásokat tűzünk.

A konferencián az ipargazdaságtan és az iparvállalati gazdaságtan kérdéseivel kívánunk foglalkozni, előnyben részesítve a tudományterületről készített, említett helyzetelemzésben megjelölt témákat és közellátásokat.

Előadás benyújtására bárki jelentkezhet, 2-3 oldalas tézisek beküldésével az MTA Ipargazdaságtani Kutatócsoportjának címére (Budapest 501. Pf. 14.), 1975.

október 31-ig. A jelentkezés elfogadásáról a konferencia Előkészítő Bizottsága legkésőbb november 30-ig küld értesítést, s akkor hirdeti meg a konferenciát a résztvevők szélesebb köre számára is. Az előadások teljes szövegének benyújtását és a később megadott példányszámban való sokszorosítását 1976. június 30-ig fogjuk kérni. Az előadások kiküldését központilag biztosítjuk; publikálásuk módjáról a konferencia után döntünk.

15 ÉVES AZ IPARGAZDASÁGTANI KUTATÓCSOPORT

Az MTA Elnöksége 15 évvel ezelőtt, 1960. májusában hozta létre az Ipargazdaságtani Kutatócsoportot. Kezdeményezője és első Igazgatója Hevesi Gyula akadémikus volt. A nagy tudós és forradalmár tevékenysége szorosan összeforrt az Akadémiával, 1949–1956 között a Műszaki Tudományok Osztályának titkára, 1960–1967 között az Akadémia alelnöke volt. A Kutatócsoport létrehozása számtalan termékeny gondolatának egyike volt és abból a törekvésből fakadt, hogy az ipar fejlesztését gazdaságtani kutatások segítségével is hatékonyabbá, tudományosan megalapozottabbá tegyék.

Hevesi Gyula elvtárs sokévtizedes tapasztalattal látott a Kutatócsoport megszervezéséhez. Elve ez esetben is szilárd eszmei-ideológiai alap, magas tudományos igény és egyidejűleg a gyakorlat szolgálata volt. Céljával azt tűzte ki, hogy a Kutatócsoport nem nagyszámu, de példaszerű kutatással gyakoroljon hatást tudományterületére, amelynek fejlődését az MTA Ipargazdasági Bizottságának elnökeként is sokoldaluan ösztönözte.

A Kutatócsoport munkájának fő témáját az első időszakban a folyamatos munkarendek bevezetése és az állóeszköz-kihasználás kérdéseit képezték. A közvetlen irányításával folyó munka széleskörűen elemezte a folyamatos üzemelésre való áttérés gazdasági előnyeit és különböző – ezek között szociális – problémáit. Az interdiszciplináris megközelítés, például az akkor még alig alkalmazott munkaszociológiai vizsgálatok úttörő jellegűek voltak. A kutató munka fő eredményeit "Folyamatos munkarendek alkalmazásának gazdasági, szervezési és szociális kérdése" című könyve (Akadémiai Kiadó, 1966.) foglalta össze.

Hevesi Gyula akadémikus rendkívül fontosnak, a korszerű kutatás és tudományos élet feltételének tartotta a nemzetközi tudományos kapcsolatokat. Ennek megfelelően a Kutatócsoport 1963-ban és 1967-ben Nemzetközi Állóeszközgazdálkodási Szimpoziumot rendezett. Az utóbbi már címenél szélesebb témakörrel foglalkozott, s anyagát az Akadémiai Kiadó könyv formában is kiadta ("Az állóeszközgazdálkodás időszzerű kérdése", 1968.).

A Kutatócsoport kutatási eredményeiről főképpen Közlemény sorozatában, a külföldi tapasztalatokról Tájékoztató sorozatában számolt be. Ebben az időszak-

ban elsősorban három további témakörben folytak még kutatások. Az üzemmenn-tartás kérdéseivel a Közlemény sorozat 4. és 6. kötete (1966., illetőleg 1967.); a vállalati tartalékok kérdéseivel az 5. kötet (1966); a technológia és gyárt-mányfejlesztés kérdéseivel a 8. kötet (1967.) foglalkozott.

A Kutatócsoport létszáma szerény ütemben, de növekedett; kutatási témáinak köre szélesedett; bővültek nemzetközi kapcsolatai; nagy ágazati ipargazdasági és szervezési intézetek jöttek létre, s nőtték az igények a tudományterület jobb át-fogása, tervszerűbb fejlesztése iránt. Hogy a Kutatócsoport e nagyobb feladatok-nak fokozatosan eleget tudjon tenni, Hevesi Gyula akadémikus Román Zoltánt kérte fel tanácsadónak, majd 1968 elején igazgatói helyét is átadta és (1970-ben bekövetkezett haláláig) ő vállalt tanácsadói szerepet, hogy segítse a Kutatócso-csoport közösen kialakított új programjának megvalósítását. Ehhez nagy támoga-tást nyújtott dr. Kéri Tamás is, aki 1964-től 1974-ig (amikor fiatalon, 52 éves korában ragadta el a halál) a Csoport egyik vezető kutatója és párttitkára volt.

A Kutatócsoport új programja a korábbi tevékenység szerves folytatását jelen-tette. A magas tudományos igény, a kutatások elméleti és ideológiai megalapo-zottsága, az empirikus vizsgálatok előtérbe helyezése, a nemzetközi horizont és a külföldi tapasztalatok kritikai feldolgozása, a hazai tudományos élet fejleszté-sének szolgálata változatlanul alapelv maradt.

Egyidejűleg a Kutatócsoport fokozatosan bővítette is kutatási tematikáját. A hosszabb távu igények kielégítésére törekedve: termelékenység, hatékonyság, vál-lalati magatartás, tervezés, struktúrafejlesztés - ezek lettek a kutatások főírá-nyai. Vállalati felmérései és ezek eredményeinek közzététele, "visszacsatolása" talán segítette a tényleges vállalati magatartásnak, a nyereségérdekeltség sze-repének és várható hatásainak jobb megismerését és némileg a szemlélet formá-lását, a termelékenység-növelés lehetőségeinek és követelményeinek tudatosítá-sát is. A termelékenység, hatékonyság témájában a Kutatócsoport szélesebb ha-tósugaru publikációs és nemzetközi koordinációs szerepet is vállalt.

Az Ipargazdasági Értekezések sorozat, a nagyobb tanulmányok önálló közzé-tétéle s az esetenkénti kiadványok mellett a Kutatócsoport negyedéves Ipargazda-sági Tájékoztató sorozat, majd Ipargazdasági Szemle címmel folyóirat kiadását indította meg. E folyóirat bő teret szentel a nemzetközi tapasztalatok ismerte-tésének, a tudományos élet híreinek, könyvkritikának. Nagyobb szerepet vállalt a

Kutatócsoport az MTA Ipargazdasági Bizottsága keretében folyó munka segítségével, a nemzetközi tudományos kapcsolatok fejlesztésében is - KGST együttműködések koordinátoraként, nemzetközi konferenciák szervezőjeként.

A Kutatócsoport 1970-ben Nemzetközi Ipargazdasági Konferenciát (előadásai magyarul "Iparfejlesztés és termelékenység", angolul "Progress and Planning in Industry" címmel jelentek meg), 1972-ben - az MTA Ipargazdasági Bizottságával közösen - Ipargazdasági Tudományos Konferenciát (lásd az Ipargazdasági Szemle 1973. évi 1-2. számát), 1974-ben "Szektorális elemzések és szektorális politika" címmel - a Nemzeti Termelékenységi Központok Európai Szövetségével közösen - ismét nemzetközi konferenciát (lásd az Ipargazdasági Szemle 1974. évi 2. számát) rendezett.

A Kutatócsoport kutatói létszáma ma 20 főt tesz ki. Ez a szerény létszámú kollektíva azt szeretné bizonyítani, hogy hivatástudattal végzett munkával kis szervezet is érhet el eredményeket és maga mögött érezve tudományterületének legjobb képviselőit, szélesebb körű hatást is gyakorolhat.

AZ 1974. II. FÉLÉVÉBEN ELNYERT KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI
FOKOZATOK

A közgazdasági tudományok kandidátusa fokozatot nyerte el:

DARAI József: "Az állammonopolista kapitalizmus fő vonásai az NSZK-ban" című disszertációja alapján.

KALTENECKER Margit: "A pamutfonóipar termék, technológiai és munkaerőellátottsági prognózisa" című disszertációja alapján.

NASSIM DAHER: "A bankok és hatásuk Libanon gazdasági rendszerére" című disszertációja alapján.

NGUYEN QUANG QUYNH: "A belkereskedelmi vállalatok jövedelmező működésének főbb problémái" című disszertációja alapján.

NYERS Józsefné: "A KGST tagországok gazdasági kapcsolatai a fejlődő országokkal" című, a Szovjetunióban megvédett disszertációja alapján.

POSTÁS Sándor: "Szövetkezeti tulajdon fejlődése a szocialista országokban (a Szovjetunió, Bulgária és Magyarország példáján)" című, a Szovjetunióban megvédett disszertációja alapján.

A közgazdasági tudományok doktora fokozatot nyerte el:

NYILAS József: "A világgazdaság és fejlődésének főbb tendenciái" című disszertációja alapján.

RIPP Géza: "Politikai gazdaságtan és ideológia" című disszertációja alapján.

Néhány, a közgazdaságtudomány problémáihoz közel álló disszertáció alapján más tudományágban elnyert kandidátusi fokozat:

KOVÁCS Sándor: "A munkaerőstruktúrára ható műszaki és társadalmi tényezők";

SZALAI László: "A bányászati mélyművelés élettani alapokon végzett munka és üzemszervezésének néhány kérdése".

SZAKIRODALOM

Venyige-Józsa-Gyetzai: Munkaerő-szerkezet és mobilitás^{1/}

Könyvkiadásunk ritkán jelentet meg kifejezetten a fenti témával foglalkozó műveket. Inkább az életszínvonal, a jövedelem-, szociális- és bérpolitikával foglalkozó művekben, esetleg szociológiai munkákban jelennek meg utalások, esetleg fejezetek, amelyekben a szerzők a munkaerőhelyzet, a munkaerővándorlás, a mobilitás kérdéseiről is szólnak. Ugyanakkor viszont az e témákkal foglalkozó szakemberek joggal hiányolhatják, hogy egy-egy munkalgyi és szorosabban vett munkaerőgazdálkodási kérdés irodalmának összegyűjtéséhez különböző folyóiratok, kladványok több évfolyamát kell átlapozniuk. (Elsősorban a magyar cikkek-re gondolok, mivel az OMKDK a nemzetközi irodalomról témakörönként pár éve rendszeres tájékoztatást ad.) Kérdés persze az is, hogy ebben a könyvkiadás, vagy pedig az ezekkel a kérdésekkel foglalkozó szakemberek a hibásak, minden esetre talán nem ártana, ha a szerkesztők is szorgalmaznák ilyen szakkönyvek megjelenését. Ráadásul Magyarországon az utóbbi 10-15 évben megteremtődött az a komoly statisztikai adatbázis, (népszámlálások, időszaki felmérések, reprezentatív vizsgálatok révén), amely lehetőséget ad ilyen elemzésekre, tudományos munkákra. Mindezek alapján e könyv kiadását örömmel üdvözölhetjük.

A könyv - az első fejezet kivételével - három szerző közös munkája. Ennek ellenére egységesnek, egy szerző munkájának érzi az olvasó - bár a fejezetek eltérő aspektusból tárgyalják a munkaerőmobilitás problémáit.

A könyv egyik legjelentősebb érdeme, hogy figyelembevéve a munkaerőmobilitás és vándorlás definíciójának és értelmezésének sokféle megítélését, megpróbálja azokat rendszerbe foglalni, a hazai és a nemzetközi szakirodalom eddigi eredményeinek felhasználásával.

A csoportosítás és rendszerbe foglalás, az ilyenfajta tudományos kísérletek mindig tudományos vitákat indukálnak. Ez ebben a témában is várható és kívánatos is, mivel a munkaerővándorlás és mobilitás fogalma a gyakorlatban és az elméletben is gyakran keveredik.

Az I. fejezet, "A mobilitás fogalma, legfontosabb társadalmi-gazdasági összefüggései", M. Venyige Julia munkája. Alapvetően három nagy mobilitási típust, demográfiai, társadalmi és gazdasági mobilitást különböztet meg. A mobilitás fogalmába beleérti a társadalmi és a munkaerőstruktúra változását is. A mobilitás fogalma így tulságosan kibővült, és a makroszintű mobilitás kerül előtérbe. Viszonylag kevés szó esik a könyv további részeiben is az ennél alacsonyabb szinten végbemenő vállalati, iparágak közötti mobilitásról és annak okairól.

^{1/} Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1975. 277 oldal.

Véleményem szerint különbséget kellene tenni a rövid és a hosszú táv között is, hiszen a mobilitást rövid távon más okok idézik elő és más eszközök kellenek befolyásolásához, mint hosszú távon. A rövid és hosszú táv elmosódásából adódik, hogy a szerző - nézetem szerint - túl nagy jelentőséget tulajdonít pl. a technikai fejlődésnek - mint kiváltó oknak - és a demográfiai mobilitásnak.

A II. fejezet "A munkaerő-struktúra átalakulása" Józsa Ödön és M. Venyige Julia közös munkája. A szerzők ismertetik az ágazati munkaerő-struktúra, majd a szakmai-foglalkozási struktúra változásainak nemzetközi és hazai tendenciáit (Magyarországon az 1900-as évektől kezdve), és a foglalkozási minőség szerinti átalakulást. Képet kapunk a munkaerő területi megoszlásának alakulásáról. A fejezet alapvetően elemző jellegű, a népszámlálások és más munkaerő statisztikák adataira épül.

Az elemzés néhány megállapítása vitatható, így az életkor szerinti szakmai mobilitás korhatára. A könyv szerint ennek felső határa 40-45 év (62. old.). Számokkal ugyan nem tudom bizonyítani, de feltételezhető, hogy a várható élet-tartam növekedésével az utóbbi években ez a határ is kitolódott. Az eltolódás az egyes foglalkozásoknál különböző hatású. Vitatható az a megállapítás is, hogy a tanulatlan munkások iránti kereslet a fejlett országokban csökken.

A munkaerő ágazati strukturájának változását bemutató fejezethez a magyar adatok mellé két "lábjegyzetet" szeretnék tenni. Egyre gyakrabban megfedkezünk arról, hogy az 1960. évi és az 1970. évi népszámlálás más mezőgazdasági kereső kategóriát alkalmazott, mint az 1949. évi. Az időközben végbement jelentős társadalmi-gazdasági változás (a mezőgazdaság szocialista átszervezése, TSZ nyugdíjrendszer) következtében a korrigált adatok alapján más ágazati struktúra mutatkozna és a mezőgazdasági keresők száma sem csökkenne ilyen gyors ütemben. (1961-ben az idős mezőgazdasági keresők számát csökkentették, 1970-ben pedig a részmunkaidőben, időnyelleggel foglalkoztatottakét. E folyamat részletes leírása megtalálható a "Magyarország munkaerőhelyzete 1960-70 között" c. 1972. évi KSH kiadványban.)

Érdekes e fejezet utolsó része, amely a munkaerőstruktúra változásának intenzitását vizsgálja (az ágazati, iskolázottsági, kereseti struktúra alapján) és megállapítja, hogy 1949-60 között a munkaerő ágazati strukturája változásának intenzitása volt a legnagyobb mértékű, ugyanakkor az iskolázottsági struktúra változása gyorsuló tendenciát mutat.

A munkaerő tényleges mozgása a tárgya a III. fejezetnek, amelyben a szerzők elsősorban 1960 utáni magyar adatok alapján elemzik a munkaerő ágazati, területi, szakmai mozgását és okait. Lényeges a szerzőknek az a megállapítása, hogy népgazdaságilag indokolt mozgás, ha a munkaerő a gyengébb, alacsonyabb termelékenységgel működő vállalatoktól az élők munká nagyobb társadalmi hatékonyságát megvalósító vállalatokhoz áramlik (153. old.). Ennek részben azonban ellentmond az a megállapításuk, ugyanezen az oldalon, hogy a vállalat szemszögéből minden olyan munkahely-változtatás káros, amely rontja a vállalati eredményt, függetlenül attól, hogy az népgazdaságilag szükséges volt-e vagy sem. Vannak a népgazdaságnak olyan területei, vállalatai, ahol például speciális, nehezen pótolható szakembergárda dolgozik, de a gyakorlatban van olyan eset is, hogy az export- vagy az áruhiány enyhítésére a kevésbé rentábilis vállalat jobb munkaerőellátását kellene preferálni. Hozzátehetjük még, hogy a fluktuáció - amelynek a szerzők elsősorban negatív vonásait emelik ki - hasznos is lehet,

mivel növelheti a munkaerő rugalmasságát, képzettségét. Érdekes a szerzőknek a 177. oldalon található azon megállapítása, amelyben az ágazatok kilépési-be lépési mobilitását elemezve megállapítják, hogy a két legdinamikusabban fejlődő népgazdasági ágban, az építőiparban és a szolgáltatásoknál nagy arányú csere mellett ment végbe a létszámnövekedés és véleményük szerint ez minden olyan helyen érvényesülő sajátosság, ahol a létszám emelkedése rendkívül gyors. Ugyancsak figyelemreméltó az a 191. oldalon található megállapításuk, hogy a vezetői munkakörökben megbomlott a demográfiai csere szokásos ritmusa és a fiatalabb korosztály számára ma kisebb az előrehaladás lehetősége, mint az ötvenes években.

A IV. fejezet címe "A mobilitás költségei és hozama", Józsa Ödön és Gyetvai László munkája. Számításuk alapján a mobilitás számított és becsült összes költsége az 1960-70-es időszakban 75,2 md.Ft-ot tettek ki (évente 15-16 md.Ft.). Ebből közel 40 százalékot a munkaerő területi mobilitásának költsége képvisel, a fluktuáció költségeit a szerzők évi 5-6 md.Ft-ra becsülik. Bár az ilyen számításokban mindig igen sok a feltételes elem, több megállapításuk valóban figyelemre méltó. A munkaerő koncentrációja becsléseik alapján igen költséges; ennek egyik legjelentősebb tétel a lakás biztosítása. A területi mobilitás - többek között az ingázás - költségeit elemezve felvetődik a kérdés, sok esetben nem gazdaságosabb-e a munkahelyeket telepíteni a munkaerőforrásokhoz, mint a vidéki ipartelepítés támogatásával már számos esetben történt. A konkrét helyi körülmények - a várható munkaerőpotenciál, a városokban egyre feszültebbé váló munkaerőhelyzet, gazdaságosság számítások - mérlegelése alapján hozható döntés e kérdésben. Az urbanizáció költséges, de szükségesszerű folyamat, amellyel a gazdaságnak és az egyes embereknek is számolnia kell.

A könyv szerzői megállapítják, hogy a mobilitás költségeit ma túlnyomórészt az állam és az egyének viselik - kisebb része hárul csak a vállalatokra. A vállalatoknál jelentkező költségek persze nem mindig mutathatók ki pontosan. A vállalatok egyébként néha kényszerhelyzetben vannak - pl. főmérnök, könyvelő nélkül nem működhet az üzem -, tehát kénytelenek vállalni a mobilitás összes infrastruktúrális költségeit is. A nemzetközi tapasztalatok egyébként arra utalnak, hogy ez általános jelenség.

A szerzői kollektíva e fontos problémakör elemzése során sok új gondolatot vetett fel, természetesen, hogy ezek közül nem egy vitatható és újabb kutatások tárgya lehet. Munkájuk hasznos hozzájárulás a munkaerőszerkezet és mobilitás hazai szakirodalmához.

Mausecz Zsuzsa

Szocialista üzemgazdaság^{1/}

Az üzemgazdaságtan a század elején német nyelvterületen alakult ki és olyan tudósok, mint Schmalenbach, Mellerovitz, Gutenberg magas tudományos rangot vívtak ki számára. A tőkés gazdálkodás körülményeire kidolgozott üzemgazdaságtan részünkre is sok tanulsággal szolgálhat, de egy sor olyan előfeltevésből indul ki, amelyek a szocialista gazdálkodásban, a termelési eszközök társadalmi tulajdona, központi tervezés mellett nem érvényesek.

A szocialista vállalatok tevékenysége végső fokon a népgazdasági tervekhez és az ezek figyelembevételével kidolgozott vállalati tervekhez igazodik. Különösen a tervgazdálkodás erősen kötött rendszerében, a vállalatok gazdasági és szervezési munkájával kapcsolatban a figyelem elsősorban a tevékenységük fő irányait megszabó tervek kidolgozására és a tervteljesítés megszervezésére irányult. Ezért a vállalati gazdálkodás kérdéseit összefoglalóan többnyire az iparvállalatok tervezése és szervezése c. tárgy keretében tárgyaltuk, illetőleg amennyiben a vállalati gazdálkodás az ipar egész tevékenységébe illeszkedik, az ipar vagy egyes ipari ágazatok gazdaságtana keretében. Azon kérdések egy jelentős részét, amelyet a tőkés országokban az üzemgazdaságtan elemez, a szocialista országokban az ipargazdaságtan, a számvitel, a gazdasági tevékenység elemzése, az iparstatisztika és ujabban az irányítás, a vezetés, a szervezés elmélete dolgozza fel.

A vállalati önállóság növekedésével határozott igény lépett fel a vállalati gazdaságtan olyan kialakítása iránt, amely komplex módon, összefüggésben a vállalati gazdálkodás valamennyi fontosabb kérdését átfogja. Ilyen igény kielégítésére törekedett az NDK-ban megjelent és egyetemi, főiskolai tankönyvként ajánlott Szocialista üzemgazdaságtan c. tankönyv, amely 800 oldalon e témakör első nagygényű, komoly figyelmet érdemlő feldolgozásának tekinthető.

A könyv - bár ez címében közvetlenül nem tükröződik -, az ipari és az építőipari vállalatok gazdaságtanával foglalkozik, és széles "szerzői kollektív munkájának eredménye. A szocializmus politikai gazdaságtanának alapjaira építve a szocialista iparvállalatok gazdaságtanának összefüggő kifejtését adja, igen nagy tárgyismerettel, magas elméleti színvonalon. Ugyanakkor a tudományos kutatások és a gyakorlat újabb eredményeit is figyelembe veszi, így például nagy teret szentel a prognózisok készítésének, az értékelemzésnek, a világszínvonalhoz való hasonlításoknak stb.

A könyv 10 fő részre oszlik. Első fejezete "A társadalom és az üzem a szocializmusban" címet viseli és az iparvállalatoknak a népgazdaságban betöltött szerepével és helyével foglalkozik. A tankönyvben bizonyos törekvés érvényesül az ágazati kérdéseket tárgyaló ipargazdaságtan és a vállalati gazdaságtan szintézisére; e fejezet is tárgyal olyan kérdéseket (koncentráció, specializáció, kombináció, kooperáció), amelyek az ipargazdaságtan hagyományos témáinak számlítanak. Bizonyos fokig integrálja nemcsak a tervezéssel és a szervezéssel, hanem az irányítás, a vezetés elméletével kapcsolatos újabb ismeretanyagot is.

^{1/}Autorenkollektiv: Sozialistische Betriebswirtschaft. Lehrbuch. 2. Auflage. Verlag Die Wirtschaft. Berlin, 1974. 793 oldal.

A könyv 2. fejezete - "Az üzemi ujratermelési folyamat és intenzifikálása" a vállalati gazdálkodás alapfogalmait mutatja be: termelőerők, termelési eszközök, technológia, szervezet, álló- és forgóeszközök stb. A 3. fejezet a vállalati irányítás alapelveivel, formáival, feladataival és szervezetével, a 4. fejezet az önálló elszámolás, s ehhez kapcsolva a különböző érték kategóriák, a hatékonysági, jövedelmezőségi mutatók kérdéseivel foglalkozik.

Az 5., terjedelmes fejezet az üzemi ujratermelési folyamat egyes elemein halad végig, külön-külön tárgyalva a munkaerő és a munkaszervezés (a munkatermelékenység, a bérezés), az állóeszközgazdálkodás és az anyaggazdálkodás kérdéseit. Ennek során röviden érinti az ujratermelési folyamat ezen elemeinek tervezési és szervezési kérdéseit is, melyekkel részletesebben e témáknak szentelt külön fejezetek foglalkoznak.

A 6., ugyancsak terjedelmes fejezet, az üzemi ujratermelési folyamat szakaszait vizsgálja, megkülönböztetve és azután részletesen vizsgálva a termelés előkészítését, a termelés kivitelezését és a termelés realizálását. Itt tárgyalja többek között a kutatás és fejlesztés, a használati érték-költség (a nálunk használatos kifejezéssel: érték) elemzés kérdéseit, a termelés kivitelezésével kapcsolatban az alap és kiegészítő folyamatokat, a gyártási típusokat, a kapacitás kihasználás és az operatív tervezés kérdéseit.

A 7., ismét nagy fejezet a vállalati tervezéssel foglalkozik, a prognózis készítéstől és a hosszú távú tervezéstől kezdve az operatív tervezés feladatáig. A 8. fejezet a számvitel és a statisztika, ennek keretében a költségszámítások kérdéseit, a rövidebb 9. és 10. fejezet a vállalati tevékenységek elemzésének különböző módszereit (ezek között pl. az üzem-összehasonlításokat), az ellenőrzés feladatait tárgyalja.

A könyv egészében a szocialista iparvállalati gazdálkodás kérdéseinek, módszerének korszerű, alapos összefoglalását adja. A magyar olvasó szemével - és egy általános szocialista iparvállalati gazdaságtan kialakításának igényét - nézve gazdagította volna a könyvet, ha az egyes kérdések tárgyalása nem korlátozódna teljesen az NDK körülményeire, hanem felölelné a többi szocialista ország főbb tapasztalatait is.

Bár szerkezeti felépítése nem problémamentes - a vállalati tevékenységek több, különböző oldalról megközelített tárgyalása gyakran vezetett ismétlésekhez - nemzetközileg is elismerést érdemlő kísérlet ennek az órási - a határterületekre, helyenként interdiszciplináris összefüggésekre is kiterjesztett - ismeretanyagnak a rendszerezése, a szocializmus politikai gazdaságtanából kiinduló tárgyalása.

Hiányérzetet elsősorban azáltal okoz, - de ebben a tankönyv távolról sem egyedülálló -, hogy alapjában arról ad leírást, milyen törvényszerűségek alapján, milyen módszerekkel kell hogy folyjék a szocialista iparvállalatok működése. Az üzemek tényleges életéről, az ismertetett módszerek alkalmazásának gyakorlatosságáról, valódi hatékonyságáról, a vállalatok életében nap mint nap fellépő problémákról, konfliktusokról igen keveset olvashatunk. Mindezzel együtt a könyv komoly ösztönzést és segítséget adhat mind a szocialista vállalatokkal foglalkozó (és egy országos kutatási főirány kijelölése által is hangsúlyozott) konkrét hazai kutatásokhoz, mind a szocialista iparvállalatok általános gazdaságtanának kialakításához.

Román Zoltán

A Szovjetunióban a gazdasági fejlődés jelenlegi szakaszát a népgazdaság irányításának kérdéseivel való új közelítés jellemzi. Az irányítás gazdasági módszereinek előtérbe kerülésével és a vállalati önállóság növekedésével párhuzamosan a vállalat, mint a tervezés alanya egyre nagyobb szerepet kap és így előtérbe kerül a vállalati tervezés tökéletesítésének kérdése. Ezek a körülmények adják meg - a szerző szerint - a könyv aktualitását. A mű a magyar olvasók érdeklődésére is számot tarthat, hiszen a vállalati távlati tervezés kérdéseivel Magyarországon is sokat foglalkozunk és a szovjet vállalatok ilyen tervezési gyakorlatáról igen keveset tudunk.

A szerző a vállalati öt éves tervek kidolgozásának menetét és módszereit ismerteti könyvében. (A vállalati távlati terv fogalma alatt a vállalati öt éves tervet érti.) Az egyes tervfejezetek sorrendjében haladva áttekintést ad a tervkidolgozás szakaszairól, a legfontosabb tervmutatókról és bemutatja a tervfejezetek összefoglaló táblázatait. Utal arra, hogy az öt éves terv kidolgozásakor nemcsak a fő fejlődési irányokat kell kijelölni; az öt éves tervek mutatórendszere megegyezik az éves tervekével, különbség csak a mutatók részletezettségében, aggregáltsági fokában van.

(Tanulságos lett volna, ha azokkal a módszertani különbségekkel, amelyek az éves és az öt éves tervek kidolgozásában mutatkozhatnak, részletesebben foglalkozik.)

A szovjet vállalatok öt éves terve a következő 11 fejezetet tartalmazza:

Összefoglaló mutatók;

Termelés, értékesítés;

Műszaki fejlesztés, a termelés hatékonyságának növelése;

Normák, normatívák;

Beruházások;

Anyagfelhasználás;

Élőmunka felhasználás, munkabérek;

Nyereség, rentabilitás, önköltség;

Ösztönzési alapok;

Pénzügyi terv;

A vállalat kollektívájának szociális fejlesztése.

Az első tervfejezet az irányító szervek által kötelezően előírt és a vállalat által kidolgozott, a vállalat tevékenységét legátfogóbban jellemző tervszámokat rögzíti.

A vállalat termelési tervének meghatározásához az irányító szervek csak a népgazdasági szempontból kiemelkedő jelentőségű termékekre vonatkozóan írnak elő kötelező tervszámokat. A többi termék termelésének tervét a vállalat maga állapítja meg, s ehhez legfontosabb információs forrásul a vállalat tartós gazdasági (adás-vételi) kapcsolatai szolgálnak.

A naturális és értékbeni termelési terv kidolgozását a kapacitás-kihasználás tervezésével alapozzák meg. Az értékbeni tervezéshez a bruttó termelési érték

^{1/}"Ekonomika", Moszkva, 1973. 315 oldal.

helyett az utóbbi időben az értékesítés mutatószámát használják. Mivel ez utóbbi mutató is halmozott értéket tartalmaz és ezért a termelékenység és az eszközhatékonyság számításához alkalmatlan, használják még a nettó termelés mutatóját is.

A műszaki fejlesztés, a termelés hatékonyságának növelése című tervfejezet magában foglalja a vállalat műszaki fejlesztési és a termelés szervezetszervezésének emelésével kapcsolatos célkitűzéseit is. E tervfejezet kidolgozásához a szerző szükségesnek tartja, hogy a vállalat elemezze a technika, a technológia, a termékek, a szervezetszervezés, a vezetés vállalatnál elért színvonalát és hasonlítsa ezt össze más vállalatokkal; ismerje meg e területek fejlődésének tendenciáit, az e témákban készített prognózisokat, tanulmányokat. Ennek alapján jelölje ki, hogy a tervidőszak során a fejlődésben meddig kíván eljutni, tüzze ki céljait, s végül dolgozza ki azokat az intézkedéseket is, amelyek a célok elérését lehetővé teszik. E tervfejezet négy része a következő:

- a vállalat termékeinek tökéletesítése, új termékek bevezetése;
- a termelő eszközök tökéletesítése;
- a vállalat (a termelés, a munka, az irányítás s az operatív tervezés) szervezetszervezési színvonalának emelését biztosító intézkedések;
- az intézkedések eredményeit, hatékonyságát jellemző gazdasági számítások.

A Szovjetunióban a vállalati tervezésen belül kiemelkedő jelentőséget tulajdonítanak a normáknak. A normák és normatívák rendszerét külön tervfejezetben, igen részletesen és alaposan dolgozzák ki, eltérően a magyar tervezési gyakorlattól, ahol ugy tünik, a tervezés e fontos eszközei kisebb figyelmet kapnak. A szerző a normák (abszolút nagyságok) és normatívák (viszonyszám jellegű mutatók) rendszerét a tervezési munka tudományos alapjának nevezi, részletesen foglalkozik ezek osztályozásával, csoportosításával és kidolgozásuk kérdéseivel, az alábbi fő csoportok szerint:

- a munkaeszközök normái (kihasználási, kezelési, javítási normák),
- a munkatárgyak normái (a nyersanyagok, alapanyagok, féltermékek, valamint a segédanyagok és a fűtőanyagok ráfordítási normái),
- az élőmunka ráfordítások normái,
- a termelési ciklus, a befejezetlen termelés normái,
- a termék minőségének normái.

A beruházások tervezésével kapcsolatban a könyv ismerteti, hogy a vállalatok a műszaki fejlesztési tervben és a termelési tervben előirányzott feladatokból indulnak ki. Az irányító szervek követelményként állítják a vállalatok elé, hogy beruházásaikat egyre inkább saját pénzügyi forrásaikból fedezzék. Ezért a beruházások tervezésénél fontos feladat, hogy a rendelkezésre álló pénzügyi források és a beruházások előirányzott költségösszehangban legyenek. Az irányító szervek a vállalati beruházások terv szerinti történő időbeli megvalósítását azzal is ösztönzik, hogy a kamat nagyságát a beruházás határidő előtt történő befejezésekor csökkentik, ellenkező esetben növelik.

Az anyagi- műszaki ellátás tervezésére, a termelés anyagigényének meghatározására a termelési terv és a normák rendszerének kidolgozása után kerülhet sor. A szerző szerint a tervezés e szakaszában célszerű és szükséges leginkább a számítástechnika alkalmazása. Bár az ötéves tervekben az anyagszükséglet tervezése csak termékcsoportok szerint történik, ez így is igen munkaigényes feladat.

Az élőmunka felhasználás, munkabérek című fejezetben kerül sor a termelé-
kenység tervezésére, amelynek során a munkatermelékenység abszolút nagyságát
és a bázisidőszakhoz képest tervezett növekedését egyaránt meghatározzák. A ter-
melékenység tervezésének két módszerét ismerteti a szerző: a termelékenység
meghatározását közvetlenül a tervezett munkaráfordításokból és a termelésből,
valamint a közvetett módszert, amelynél a termelékenységre ható tényezők vál-
tozásából indulnak ki. A termelékenység növekedésének közvetett számbavételé-
nél a következő tényezők hatását javasolja figyelembe venni:

- a termelés technikai színvonalának emelése,
- a termelés szervezetszervezetének növelése,
- a termelés volumenének és strukturájának változása,
- a kooperáció igénybevételéből származó létszám-megtakarítás.

A fenti tényezők hatásának összegzéséből adódó összes létszám-megtakarítás
vezet el a termelékenység változásának mutatójához.

A létszámterv elkészítéséhez a termelési és termelékenységi előirányzatok
szolgálnak alapul. A létszámtervek alapján a vállalatok munkaidő mérleget ké-
szítenek s ennek "forrás" oldalát, a továbbképzési terv és külső információk
alapján munkálják ki.

A munkabérek tervezésénél a vállalatoknak szem előtt kell tartaniuk azt a kö-
vetelményt, hogy a bérek tervezett növekedése ne érje el a tervezett termelő-
kenység növekedését. Amennyiben a vállalat által tervezett bértömeg nagyobb,
mint az irányító szerv által előírt bértömeg, úgy a vállalatnak módosítania kell
a termelékenység növekedésével kapcsolatos tervelőirányzatait, hogy így, kisebb
létszámmal érje el a kívánt átlagbér növekedést.

A vállalatok a termelés költségeire vonatkozóan kötelező tervszámot nem kap-
nak. A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy az ötéves tervekben az önköltség
tervezésekor a számítás közvetlen módszerrel nem alkalmazhatók, hanem - a
termelékenység tervezéséhez hasonlóan - az önköltség változására ható tényező-
kből kell kiindulni. Ilyen tényezők például a termelés tömegének és összetételé-
nek változása, a termelés szervezetszervezetének változása, a technikai fejlődés ha-
tása az anyagigényesség változására stb. Az önköltség tervezett nagyságának is-
meretében készíthető el a nyereségterv, valamint állapítható meg a termelés jö-
vedelmezősége.

Az ötéves terveken belül a pénzügyi tervek feladata az, hogy a vállalat célki-
tűzéseinek megvalósítását a pénzügyi eszközök oldaláról biztosítsa. A Szovjet-
unióban az irányítás mai rendszerében a pénzügyek szerepe növekvő jelentőségű:
a nyereség egy része a vállalatoknál marad, növekednek a hitelfelvétel lehetősé-
gei, csökken a központi finanszírozás. A vállalatok pénzügyi terve tartalmaz-
za a bevételek, jövedelmek; ráfordítások, elvonások; a költségvetéssel való kap-
csolatok és hitelek (felvétel, törlesztés); előirányzatait, majd ezek alapján pénz-
ügyi mérleget készítenek.

A nyereség felosztását szintén a pénzügyi tervezés keretében végzik el. A
nyereségből először teljesítik a kötelező befizetéseket, majd a maradványt fel-
osztják ösztönzési-, szociális-, kulturális és lakásépítési; valamint termelés-
fejlesztési alapra. Az ösztönzési, valamint a szociális, kulturális és lakásépi-
tési alap képzésénél az értékesítés és a jövedelmezőség, valamint a bértömeg
mutatóját veszik alapul, a termelés-fejlesztési alap képzésénél a bértömeg he-
lyett az álló- és forgóeszközök átlagos értékét.

A szovjet vállalatok ötéves terveinek záró fejezete a vállalat kollektívájának

szociális fejlesztésével kapcsolatos intézkedéseket irányozza elő. (Hasonló tartalmu terv készítésének gondolata az utóbbi időben Magyarországon is felmerült.) Ez a tervfejezet összegezi is a megelőző tervrészek hatását abból a szempontból, hogy a tervidőszak alatt a vállalat életében bekövetkező fejlődés milyen hatással van a vállalat kollektívájának életére. E terv készítését megelőzően gyakran szociológiai vizsgálatokat is végeznek. Ezek célja kettős: kimutatni a termelés körülményeinek változásából és a szervezettség növekedéséből eredő, a munkakörülményeket befolyásoló hatásokat és megalapozni azokat az intézkedéseket, melyek a dolgozók képzettségi, műveltségi színvonalának emelését, a munkakörülmények, a szociális-kulturális feltételek javítását célozzák. E tervfejezet pénzügyi háttérét az ösztönzési, valamint a szociális, kulturális és lakásépítési alap adja.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a könyv hasznos bepillantást nyújt a szovjet vállalatok öt éves tervezési gyakorlatába. Szinte teljes képet ad a tervezési munka menetéről, szakaszairól, a tervek struktúrájáról. A magyar olvasó részéről különös figyelmet érdemel, hogy a szovjet vállalatok műszaki fejlesztési tervének szerves része a vállalat szervezettségi színvonalának fejlesztése.

A tervezés módszertanával kapcsolatban a könyvben leírtakból különösen két dolog emelhető ki: egyrészt az a tény, hogy a szovjet tervezési gyakorlat milyen nagy mértékben támaszkodik a normák rendszerére, másrészt az a közvetett, a tényezők hatásából kiinduló módszer, melyet a szerző a termelékenység és az önköltség tervezésénél ismertet.

Bagó Eszter

Új könyvek^{1/}

- APRÓ Antal: A szocializmus építésének útján. Beszédek, cikkek. Bp. 1975. Kossuth K. 290 p.-
- BALÁZS Béláné - KELEN Zsuzsa: Négy nyelvű közgazdasági szótár. Magyar, német, angol, orosz. Bp. 1974. Közgazdasági és Jogi K. 494 p.-
- BENKE István: Érdek és ösztönzés. Bp. 1975. Kossuth K. 256 p.-
- CSERNOK Attila: A nemzeti jövedelem. Bp. 1975. Kossuth K. 74 p.-
- DELI László - KOCSIS József - LADÓ László: Rendszerelméleten alapuló gazdaságossági számítások. Bp. 1975. Műszaki K. 255 p.- (A gazdasági mérnök.)
- DÓZSA Lajos: Üzem- és munkaszervezés. Bp. 1975. Kossuth K. 132 p.- (Közgazdasági ismeretek.)
- FALUSNÉ SZIKRA Katalin: A termelékenység és hajtóerő. Bp. 1975. Kossuth K. 315 p.-
- GALLYAS Ferenc: Mit kell tudni a nemzetközi szervezetekről. Bp. 1975. Kossuth K. 173 p.-

^{1/}1975. I. - 1975. V.

- KISS Artur: Hogyan fejlődik a szocialista demokrácia? Bp. 1973. Kossuth K. 207 p.-
- KOZLOVA, O.V. - KUZNYECOV, I.N.: A termelésirányítás tudományos alapjai. Bp. 1974. Kossuth K. 293 p.-
- KUCZYNSKI, Jürgen: A növekedés vége? Bp. 1975. Kossuth K. 96 p.-
- LAKÁRDY Zsolt - PARÁNYI György: Az anyagmozgatási munka szervezése. Bp. 1975. Közgazdasági és Jogi K. 219 p.- (Munkaszervezési sorozat.)
- NEMÉNYI István: A magyar beruházási politika 30 éve. Bp. 1975. Közgazdasági és Jogi K. 297 p.-
- NEMESHÁZI Pál - SEBESTYÉN Gy. Tamás: A munkaidő és az üzemidő felhasználása. Bp. 1975. Közgazdasági és Jogi K. 201 p.- (Munkaszervezési sorozat.)
- PAPP Ottó: Műszaki döntések gazdasági megalapozása. Bp. 1975. Műszaki K. 195 p.- (A gazdasági mérnök.)
- PATKÓ András - VÁRNAI Iván: Energiaválság. Bp. 1975. Kossuth K. 210 p.-
- PATKÓ Imre: "Szuperhatalom" és kis országok. Bp. 1975. Kossuth K. 288 p.-
- PERLO, Victor: Az ingatag gazdaság. Az amerikai gazdaság 1945 után. Bp. 1975. Kossuth K. 299 p.-
- SIRJAJEV, J.Sz.: A szocialista integráció gazdasági mechanizmusa. Bp. 1975. Kossuth K. - Közgazdasági és Jogi K. 294 p.-
- STARK Antal: Népgazdaságunk 30 éve. Bp. 1975. Kossuth K. 154 p.-
- SRAFFA, Piaro: Áruk termelése áruk révén. Bp. 1975. Közgazdasági és Jogi K. 132 p.-
- SZÁNTÓ Miklós: Munkaidő-csökkentés és életmód. Bp. 1974. Akadémiai K. 210 p.-
- Területfejlesztés a szocialista országokban. Tanulmányok. Bp. 1975. Közgazdasági és Jogi K. - Kossuth K. 629 p.-
- TOLNAI György: A fejlődő országok gazdasága ma és holnap. A nagyipar belső piacának kialakítása. Bp. 1975. Közgazdasági és Jogi K. 277 p.- (Időszerű közgazdasági kérdések.)
- TÓKEI Ferenc: Az ázsiai termelési mód kérdéséhez. Bp. 1975. Kossuth K. 299p.
- VARGA Károly: Teljesítmény- motiváció és a kutatói fejlesztői munka hatékonysága. Bp. 1974 (1975). Akad. K. 314 p.-
- VEBLEN, Thorstein: A dologtalan osztály elmélete. Válogatás Veblen műveiből. Bp. 1975. Közgazdasági és Jogi K. 400 p.-
- VÉKONY Lajos: A külkereskedelem szerepe a népgazdaságunkban. Bp. 1975. Kossuth K. 102 p.-
- VENYIGE Julia - JÓZSA Ödön - GYETVAI László: Munkaerő-szerkezet és mobilitás. Bp. 1975. Közgazdasági és Jogi K. 278 p.-

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Анализ состояния экономики промышленности и промышленных предприятий и прогноз её развития

Комиссия экономики промышленности Венгерской Академии Наук по своей научной области разработала для Президиума Венгерской Академии Наук анализ положения и прогноз развития. В этой работе, с одной стороны, анализируются нынешнее состояние данной области науки и направления дальнейшего развития, а с другой стороны, дается оценка исследований и научной жизни в этой области.

Экономика промышленных предприятий сложилась в сфере распространения немецкого языка; эти проблемы в английской и американской литературе рассматриваются скорее в теории управления и микроэкономики. В социалистических странах, в первую очередь, разрабатывались вопросы планирования и организации предприятий, однако, и в последнее время интенсивно занимаются вопросами управления предприятиями и развертыванием в более замкнутой системе экономики предприятий.

Экономика промышленности как самостоятельная дисциплина сложилась в Советском Союзе в начале 30-х годов и во всех социалистических странах она рассматривается как важная отрасль экономической науки. В качестве её задачи являются вскрытие закономерностей, определяющих развитие промышленности и разработка методов, содействующих эффек-

тивной работы её. В капиталистических странах также применяют этот термин (в Соединенных Штатах скорее применяется обозначение промышленные организации), но под этим понимается более узкая тематика, в первую очередь организация предприятий, концентрация, поведение на рынке и вопросы конкуренции. Однако многие вопросы экономики промышленности анализируются в рамках прочих отраслей экономической науки, а даже в теории промышленной политики.

В отношении будущего развития этих двух отраслей науки в данной работе подчеркивается важность интернационализации международных сопоставлений, эмпирических обследований, и необходимость системного и междисциплинарного подхода. Анализируются также и альтернативные пути развития этой области науки. В результате более тесного переплетения промышленности с прочими отраслями экономики стоит под вопросом рассмотрение экономики промышленности, как самостоятельная наука. Однако, с другой стороны, налицо явные запросы интегрированной обработки результатов исследований, анализирующих деятельность промышленности с нескольких сторон.

Ожидается, что в экономике промышленных предприятий более большую роль будут играть результаты теории управления интердисциплинарного подхода. Проводятся эксперименты в отношении согласованного изучения экономики промышленности и промышленных предприятий, а также экономики предприятий и теории управления.

В данной работе приводятся рекомендации по организации и тематике дальнейших научных исследований.

Д-р Золтан Комоньи:

Гибкость в среднесрочном планировании на
предприятиях

Данная работа основана на исследованиях, проводимых Научно-исследовательским институтом экономики промышленности ВАН. Проблема научной работы определилась тремя точками зрения: оценка изменения экономической среды, потребность перспективного руководства предприятием, два основных направления планирования социалистического предприятия.

Автор считает, что возможность целесообразного отражения зачастую, непредвиденного воздействия среды на предприятия представляется в виде различных форм гибкого реагирования. В некотором противоречии с быстрой реакцией на изменения находится стремление к ведению дел предприятий с учетом большего отрезка времени, т.е. к перспективному планированию. Основное стремление автора заключается в том, чтобы сформулировать и развернуть согласованную концепцию обеспечения этих двух условий. Последнее в данной работе сводится в модели.

В работе рассматриваются теоретические основы излагаемой концепции. После изучения понятия гибкости в эко-

номике, т.е. гибкости предприятия подразделяются три её основные типа: гибкость в реагировании на события, во взгляде на будущее и активность. В отношении последнего можно выделить различную эффективность реакции предприятий и, далее, толкование целей планирования, отличное от традиционного. Автор останавливается на определении "целесообразных" сроков принятия гибких частных решений, принимаемых предприятием; на экономических последствиях решений, принимаемых до или после этого.

Рассматривая увязку гибкости планирования, лабильности и горизонта времени, автор высказывает мнение, что не является первоочередной задачей планирования значительное сокращение масштабов лабильности. Более важной является подготовка предприятия к возможным альтернативам будущего. Не следует во всех аспектах занимать жесткую позицию и по некоторым вопросам проблемы должны оставаться открытыми. Автор подчеркивает, что наряду с рассмотрением наиболее вероятных событий важным будет анализ исключительных возможностей (и риска). Он указывает на увязку периода планирования и степени свободы принятия решений; далее, на различную эффективность изучения результативности принятых решений по различным плановым периодам. Дает оценку преимуществам непрерывного планирования.

В конечном итоге автор рассматривает рамки гибкого планирования и, в пределах этого, системы целей планирования, ограничивающую роль целей, находящихся на различ-

ных уровнях иерархии выдвигаемых целей. Наряду с общими ограничениями автор останавливается и на ограничении, вытекающие из специфического положения предприятий, или на ограничения по подходу.

В этой связи автор считает, что в течение гибкого планирования конечные цели предприятия не изменяются; однако промежуточные цели – в первую очередь в интересах более надёжного достижения конечных целей – обычно изменяемые.

И. Кол:

Каузальный анализ решений руководителей

Многие обследования показывают, что решения, принимаемые руководством не всегда являются наиболее эффективными.

В процессе принятия решений руководители, зачастую, не изыскивают причинный фон этой проблемы, не имеют обзора и поэтому не взвешивают с должной основательностью все последствия принимаемого решения.

В интересах принятия оптимального решения руководитель должен, с одной стороны, вскрыть структуру цепи причин, вызвавших какое-либо событие или явление; найти "критический путь", который привел к возникновению проблемы и, с другой стороны, необходимо принять решение по ликвидации этих причин так, чтобы положительные последствия такого вмешательства преобладали над отрицательным воздействием.

В рамках многих психологических моделей рассматриваются — в аспекте человеческого действия — принципы детерминации и каузальности. Даже в теории управления значительное число концепций базируется на моделях детерминированности действия и принятия решений на рабочих местах. В статье дается обзор основных характеристик этих моделей и отмечается, что из числа таких моделей более всего отражают действительность те, в которых учитываются различные степени причинной увязки явлений, а также внутренняя и внешняя каузальная структура человеческой деятельности. Автор — ведущий работник пражского Института управления — в ходе своих исследований за основу берет следующую модель: действительность \dashrightarrow отражение действительности в создании личности \dashrightarrow реакция личности на действительность.

В связи с тем, что структура самих решений является чаще всего неудовлетворительной и характеристика с трудом поддается идентификации, то в рамках анкетного обследования, попросили руководителей самим оценивать причинные связи. Ответы обрабатывались методами анализа содержания и причинные связи устанавливались посредством парного сопоставления. Достоверность заявлений проверялась логическим путем.

Качество решения задания у различных руководителей было весьма разнородным. Для соответствующего обоснования действительности тестов запрашивалась аттестация от руко-

водителей опрашиваемых лиц в рамках которой давалась оценка способностей этих людей. Аттестация и результаты тестов давали положительную корреляцию, равную 0,59. По мнению автора это является таким результатом, в соответствии с которым данный тест может быть использован на практике при подборе лиц, пригодных для выдвижения на руководящие посты. В ходе проведения исследований была выявлена связь между результатами тестов и некоторыми характерными чертами личности.

SUMMARIES

State-of-art and prospects of industrial economics

The Commission for Industrial Economics of the Hungarian Academy of Sciences has prepared an analysis and prognosis of its field for the Presidium of the Academy. The study evaluates research results, needs, uses in this field, the scientific life with its institutions and the requirements and prospects of further development.

The economics of industrial enterprises first developed in the German-speaking countries; its problems are discussed in the English speaking area more in the framework of management science or theoretically under the title of micro-economics. In the socialist countries mainly the questions of planning and organization in enterprises were scientifically elaborated, but recently also the questions of management in a broader sense are dealt with intensively as well as the formulation of a comprehensive economics of the socialist enterprise.

Industrial economics as an independent discipline established itself in the USSR in the early thirties, with a rather definite profile and is considered to be an important branch of economics in every socialist country. Its task is denoted as investigation of the laws and patterns asserting themselves in industrial development and working out of methods promoting the efficient operation of industry. The term is also known in the capitalist countries (though in the USA mostly the term industrial organizations is used), but a narrower subject is meant, mainly the problems of firm size, concentration, market behaviour, competition. Several problems of industrial economics are analysed in the scope of other branches of economics, at times under the headings industrial policy.

As regards the future development of the two disciplines, the study stresses the importance of internationalization and comparative analyses, of empirical investigations, as well as the necessity of system approach and interdisciplinary research. Also alternative paths for the development of the disciplines are analysed. The growing interweaving of industry with other branches of the

economy may challenge the justification for a separate industrial economics, while, on the other hand, there is a definite demand for an integrated overview of industrial development, of the many effects influencing industry, of the results of analytical research investigating the work in industry from several aspects. Expectedly, the economics of the industrial enterprises has to integrate the different (behavioral, managerial, sociological, etc.) approaches. Experiments are under way for a joint treatment of the economics of the industry and that of the industrial enterprises and for an integrated presentation of enterprise economics and management theory.

The study also makes recommendations for the development of the disciplines dealt with both as regards organization and themes of research.

Zoltán Komonyi:

Flexibility in Medium-term Enterprise Planning

The study is based on surveys made by the Research Institute of Industrial Economics. The research aimed at to evaluate of changes in the economic environment, their impact on perspective enterprise management and planning.

The author finds the main possibility of rationally "warding off" the often unexpected and incalculable changes taking place in the economic environment of the enterprise in the various forms of flexible reaction. Enterprise management looking ahead to a longer perspective, and the claim of long range planning is to a certain extent opposed to the quick reaction to external impulses and changes. The author tries to formulate and explain a harmonized conception of fulfilling both conditions.

The study examines the theoretical basis of the conception exposed. When evolving the notion of economic and enterprise flexibility, three main types are distinguished; the follow - up, the forward - looking and the active flexibility (elasticity). In the latter context the difference in efficiency of the various enterprise reactions are dealt with as well as the role of the attitude and purpose of planning that differs from the traditional one. Also the "optimal" point of time

of the flexible enterprise decisions is discussed; with view to the economic consequences of decisions taken earlier or later than the optimal date.

Studying the interdependences of flexibility (elasticity) uncertainty and time horizon of the planning, the author voices the opinion that a considerable reduction of uncertainty is not a primary task of planning. It is more important for the enterprise to be prepared for possible future alternatives.

It should not commit itself in every respect but should leave some questions deliberately open. The author emphasizes the importance of analysing, beside the most probable events, also the extreme possibilities and risks involved. The interdependences between the time horizon of planning and the degree of freedom of decisions is dealt with; further, the relative efficiency of the results of decisions is examined through different planning horizons. The advantages of continuous planning are evaluated.

Finally, the limits of flexible planning are examined, within it the restrictive role of the target system of planning and of the targets on the various levels of the hierarchy of goals. Beside the general limits, also those due to the specific situation of the enterprise and to those inherent in the approach are discussed. Here it arrives at the conclusion that the final enterprise goals do not change; in the course of flexible planning; but the intermediate ones usually undergo modification (mainly in order to achieve the final objectives in a safer way).

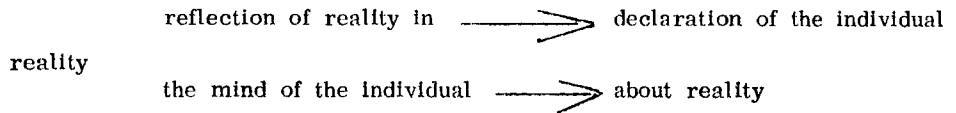
J. Khol: Causal Analysis of Management Decisions

Several investigations prove that enterprise managers do not always take the most efficient decisions. In the course of decision-making they frequently do not see and search for the whole causal background of the problem and thus do not weigh all consequences of decisions thoroughly enough.

For taking optimal decisions the manager must, on the one hand, reveal the structure of the chain of causes releasing the event or phenomenon: he must find the "critical causes, path" leading to the emergence of the problem, while, on the other hand, he must take decisions to eliminate these causes, so that

the positive consequences due to the interference should over weight the negative effects.

More psychological models deal with the principle of determinism and causality related to human actions. A number of conceptions have been built on the models of the determination of action and decision at the workplace, in management theory as well. The article surveys the main characteristics of these models and states that reality is best reflected by the models considering the multi-stage nature of the casual relationships of the phenomena and also account for the environmental and internal causal structure of human activities. The research reviewing in this article and leading by the author, official senior researcher (member) at the Prague Management Institute, has taken for basis the following model:

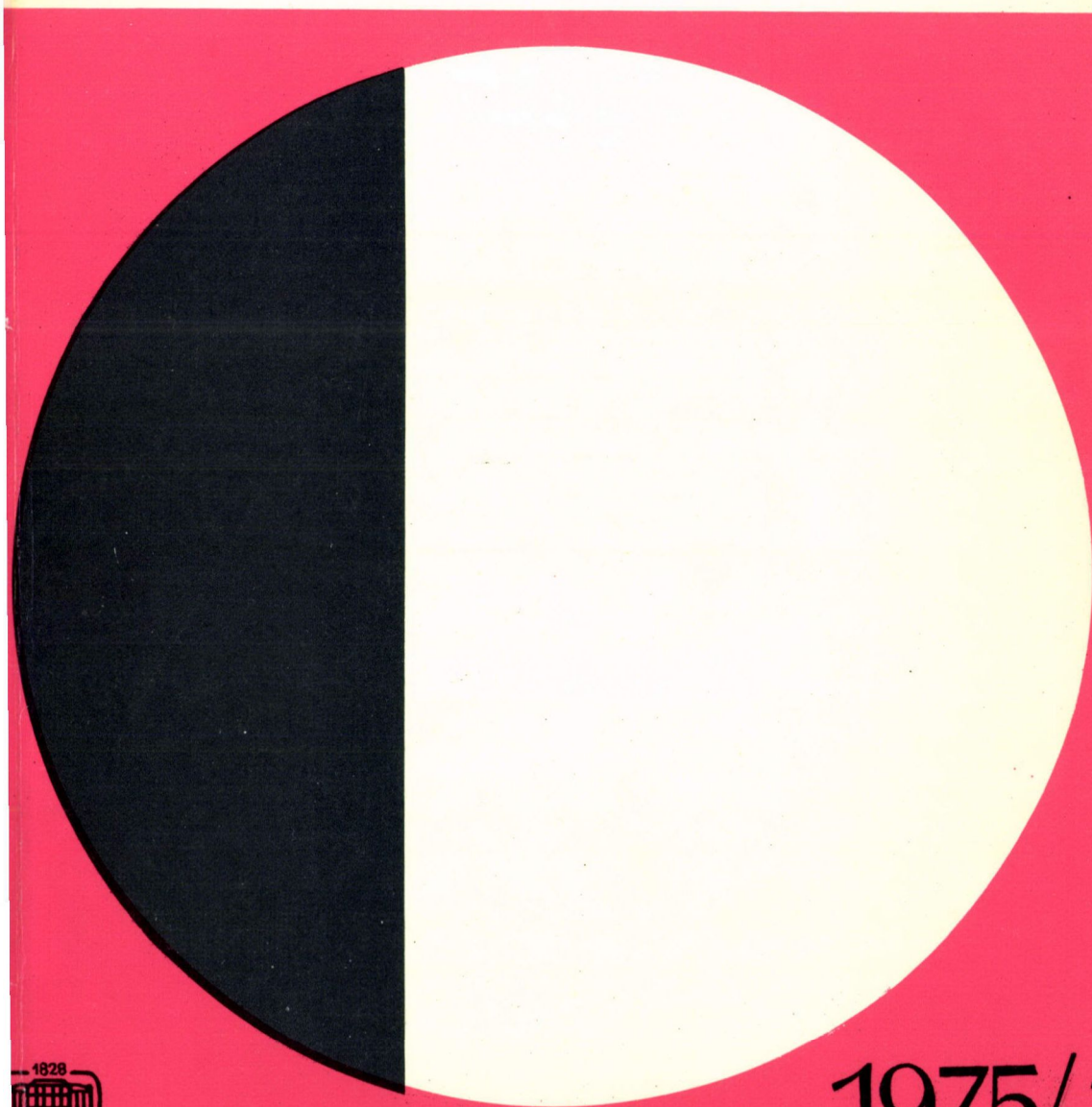

Since the decisions are, in general, structure badly, and identification of the characteristics proves to be difficult in the survey presented the managers were requested to evaluate the causal relationships. The answers were processed with the (aid of the) methods of contents-analysis and the causal relationships were ascertained by means of comparison by pairs. The reliability of the declarations was controlled with logical method.

The quality of the solutions highly differed by the individuals (managers). To support the validity of the tests, the superiors were asked to value the abilities of their subordinates. The evaluations and the results of the tests showed a positive correlation of 0.59. In the author's opinion this result entitles to apply the test in practice - to select those qualified to become managers. A correlation was found also between the results of the tests and some personal characteristics.

316.663

IPARGAZDASÁGI SZEMLE

1975/3

1828

TARTALOM

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IPARGAZDASÁGTANI KUTATÓCSOPORT
IPARGAZDASÁGI SZEMLE 1976/3

TANULMÁNYOK 5

dr. Sömjén Tamás: Az ipargazdasági kutatások és a fejlődő országok iparosítása 5

Ványai Péterné dr.: A munkások teljesítményét befolyásoló tényezők empirikus vizsgálata 23

Szabó Ágnes: A stratégia szerepe a vállalati tervezés rendszerében 51

Bencze László: Termelőberendezések technikai kihasználása két gépipari vállalatnál 66

NEMZETKÖZI TAPASZTALATOK 79

A munkatermelékenység az NDK-ban 79

Vállalati támogatások a Közös Piacon 84

Az infláció figyelemmel kísérése a gazdaságban 88

TUDOMÁNYOS ÉLET 93

A "Gazdaságpolitikánk tapasztalatai, javaslatok továbbfejlesztésére" c. OTTKT főirányban folyó kutatásokról 93

Az ágazati ipargazdasági és szervezési Intézetek újabb tanulmányai 100

SZAKIRODALOM 118

Falusné Szikra Katalin: A termelékenység és hajtóerői 118 - dr. Neményi István:

A magyar beruházási politika 30 éve 121 - Tolnai György: A fejlődő országok gazdasága ma és holnap. A nagyipar és belső piacának kialakítása 124 -

Új könyvek 128

A tanulmányok rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata 130

Szerkesztőbizottság:

**BOTOS BALÁZS, COTEL KORNÉL, GERGELY ISTVÁN,
KOMONYI ZOLTÁN, LENDVAI ISTVÁN, NYITRAI FERENCNÉ,
PARÁNYI GYÖRGY, POLONKAI JÁNOS, RABI BÉLA,
ROMÁN ZOLTÁN (főszerkesztő), SIK GYÖRGY,
TRETHON FERENC, VÁNYAI PÉTERNÉ, VÉGSŐ BÉLA**

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó Igazgatója

Technikai szerkesztő
SZÍJ REZSŐ

Szerkesztőség: Magyar Tudományos Akadémia Ipargazdaságtani Kutatócsoport
Budapest, V., Széchenyi rkp. 3. I. e. Tel.: 121-969. Megjelenik negyedévenként.
Előfizetési ára egy évre 250,- Ft. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető
a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI. Budapest, V., József nádor tér 1.
postacím: 1900 Budapest) közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással
a KHI. 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. - Indexszám: 25.394

751348 - Kossuth Könyvkiadó Sokszorosító Üzeme

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

СОДЕРЖАНИЕ

ОЧЕРКИ 5

- Д-р. Тамаш Шёмьен: Экономика промышленности и индустриализации развивающихся стран 5
- Д-р. Петернэ Ванья: Эмпирическое исследование факторов, влияющих на выработку рабочих 23
- Агнеш Сабо: Роль стратегии в системе планирования предприятий 51
- Ласло Бенце: Использование технических возможностей производственного оборудования на двух машиностроительных предприятиях 66

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ 79

- Производительность труда в ГДР 79
- Поддержка предприятий в Общем Рынке 84
- Наблюдение за инфляцией в экономике 88

НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ 93

- Об исследованиях по экономической политике 93
- Работы НИИ экономики и организации промышленности 100

СПЕЦИАЛЬНАЯ ЛИТЕРАТУРА 118

- Каталин Фалуш-Сикра: Производительность труда и её движущие силы 118
- Д-р. Иштван Неменьи: 30 лет инвестиционной политики в Венгрии 121
- Дьёрдь Толнаи: Экономика развивающихся стран сегодня и вчера 124
- Новые книги 128
- Краткое содержание статей на русском и английском языках 130

CONTENTS

STUDIES 5

- Dr. Tamás Sömjén: Research in industrial economics and the industrialization of developing countries 5
- Mrs. Dr. Judit Ványai: Empirical analysis of factors affecting the performance of workers 23
- Miss Ágnes Szabó: The role of strategy in the companies' planning systems 51
- László Bencze: Technological exploitation of production equipments in two machine engineering plants 66

INTERNATIONAL EXPERIENCE 79

- Labour productivity in the GDR 79
- Subsidies to companies in the Common Market 84
- Keeping watch on inflation within economy 88

SCIENTIFIC LIFE 93

- Research targets and results on economic policy 93
- Recent studies of institutes for industrial economics and organization 100

BOOK REVIEWS 118

- Mrs. Falus, Katalin Szikra: Productivity and its incentives 118 - Dr. István Neményi: 30 years of Hungary's investment policy 121 - György Tolnai: Economy in developing countries, now and tomorrow 124 - New Books 128

- Abstracts in Russian and English 130

TANULMÁNYOK

Dr. Sömjén Tamás

AZ IPARGAZDASÁGI KUTATÁSOK ÉS A FEJLŐDŐ ORSZÁGOK IPAROSITÁSA

Összefüggések a hazai és a fejlődő országok iparfejlesztési problémái között

A világ politikai és gazdasági fejlődésében gyors ütemben végbemenő változások előtérbe helyezik a fejlődő országok iparosításának problémáit. Míg korábban az iparosítás szükségességét is erősen vitatták, a nemzetközi eszmecserék ma akörül összpontosulnak, hogy az iparosításnak milyen feltételei, módszerei vannak és az egyes országok adottságai közül melyeket kell elsősorban figyelembe venni iparunk fejlesztésénél.

Az ipargazdaság magyarországi kutatóinak természetesen nincs lehetőségük arra, hogy a fejlődő országok iparfejlesztésének makro- és mikroökonómiai problémáival teljes terjedelmében és mélységében foglalkozzanak, de számos olyan kutatási terület van, amelyeken a magyar és a fejlődő országokkal kapcsolatos problémák összefüggnek és a kutatási eredmények kölcsönösen hasznosíthatók.

A fejlődő országok társadalmi-gazdasági rendszere lényegesen eltér a hazai viszonyoktól. Jelentős részük fejlettségének színvonala jóval alacsonyabb, mint a háboru előtti Magyarországé volt. Társadalmi berendezkedésük szempontjából is nagyok a különbségek, mert a fejlődő országoknak csupán egy része hirdeti, hogy a nem kapitalista fejlődés útját választotta és sok esetben még ezekben az országokban sincs egyértelműen tisztázva, hogy ez alatt mit kell érteni.

Mindezek ellenére a magyar tapasztalatok hasznosítására a fejlődő országokban sok a lehetőség és számos jel mutat arra, hogy ezen országok gazdasági-politikai irányítói érdeklődnek is ezek iránt. Ennek oka - elért eredményeink elismerésén túlmenően - az, hogy a szocialista országok és így Magyarország iparosításának körülményei sok tekintetben közelebb állnak a fejlődő országokéhoz, mint a legfejlettebb tőkésországok tapasztalatai, amelyek ezeket a képzés, a pub-

likációk, a technikai segély számukra rendelkezésre álló, lényegesen gazdagabb forrásaival nagy erővel igyekeznek terjeszteni.

Azt természetesen a tőkés szakértők is elismerik, hogy a fejlődő országoknak sem idejük, sem módjuk nincs arra, hogy a tőkés iparosítás korábbi útját kövessék. Gondolkodásukat azonban mégis meghatározza, hogy a fejlődő országok speciális problémáit megoldásához kiinduló pontnak ezt tekintik. A szabad versenyen alapuló tőkés fejlődés alap gondolatként történő kezelése mellett megközelítésüknek az is gyenge pontja, hogy igen gyakran nem veszik figyelembe azokat a műszaki szempontból is megváltozott feltételeket, melyeket a korszerű eszközökkel megszervezett termelés az elmaradott társadalommal szemben támaszt. Az a tény, hogy Magyarország iparosodása csupán az elmúlt 30 év alatt ment végbe, tehát alapvetően a jelenleg is érvényes gazdasági-műszaki, nemzetközi politikai feltételek között, méghozzá igen gyors ütemben, érthetően felkelti a fejlődő országok érdeklődését.

Az érdeklődést egyéb tényezők is táplálják. Így például hazánk nagysága és egyéb adottságai miatt termelési méreteink a fejlődő országok többségéhez sokkal közelebb állnak, mint például az USA-ban kifejlesztett technológia, nagyságrend stb. Az eltérés a megfelelő technológia kiválasztását megnehezíti és a fejlődő országok számára sok olyan kérdést vet fel, amelyek megválaszolása nem egyszer hazánkban is alapos vizsgálatot igényel. Náluk azonban nem csak az okoz problémát, hogy a technika alkalmazásának eltérő feltételei vannak, hanem az is, hogy sok esetben hiányoznak a kiválasztásra vonatkozó szempontok, összefüggések.

Aláhuzza a magyar tapasztalatok hasznosításának lehetőségét, hogy még azokban a fejlődő országokban is, amelyek egyértelműen a tőkés fejlődés útját hirdetik, egyre nő az állami irányítás szerepe az ipar fejlesztésében. A legtöbb országban fontos elvnek tekintik, hogy az alapvető iparpolitika meghatározásában ne csupán a vállalati hatékonyság, hanem a népgazdaság egészének fejlesztése, illetve ezen túlmenően a legfontosabb társadalmpolitikai célkitűzések megvalósítása is fontos szerepet játsszon.

Tanulságos lehet a fejlődő országok számára a belső és a nemzetközi kooperáció problémáinak megoldása is. A fejlődő országok nagy részének jelenlegi

ipari strukturájában élesen különválasztódik néhány nagy multinacionális vállalat valamint a kis- és középvüzetek szerepe. Bár a multinacionális vállalatok az adott ország ipari termelésének jelentős hányadát képviselhetik, idegen testként ékelődnek az ország gazdasági vérkeringésébe és ha csak megfelelő kényszerítő erő nem ösztönzi őket, kooperációs és egyéb kapcsolataikat alapvetően a kon-szern más vállalataival, nem pedig a belföldi üzemekkel építik ki. Az ipari szer-kezet fejlesztése szempontjából döntő kérdéssé válhat tehát a belföldi kooperá-ció megszervezése, de ugyancsak fontos eleme lehet a továbblépésnek, ha sike-rül bőviteniük a nemzetközi kooperációt is.

A fenti kérdések tekintetében a hazai ipargazdasági kutatás eredményeit még akkor is érdemes szélesebb körben megismertetni, ha ezek nem térnek ki külön a fejlődő országok problémáinak vizsgálatára. Számos kérdést illetően azonban saját kutatásaink eredményessége, illetőleg saját gazdasági kapcsolataink fejlesz-tése érdekében a fejlődő országok problémáit külön is célszerű vizsgálni. Ezt az a változás is indokolja, amely a fejlődő országoknak a világ ipari termelésében elfoglalt helyzetével kapcsolatban várható. Jelenleg a fejlődő országok között erős differenciálódás indult meg. A jelentős belső piaccal rendelkező vagy az alapvetően külföldi tőkeimportra és bér munkára alapozott iparfejlesztéssel ren-delkező országok köre bővült: többen az olaj vagy esetleg más nyersanyagokból származó, növekvő bevételek révén pótlólagos eszközökhöz jutottak és intenzív iparfejlesztési tevékenységbe kezdtek. Ugyanakkor több ország az eddigiek-nél is kedvezőtlenebb helyzetbe került és az amúgy is elmaradott vagy szinte nem lé-tező iparának bővítésére még kevesebb lehetősége van. Ennek ellenére az UNIDO II. Általános Konferenciáján elfogadott iránvelvek szerint meg kell kísérelni, hogy a fejlődő országok részesedése a világ ipari termelésében az ezredfordulóra a jelenlegi 6%-ról kb. 25%-ra növekedjék, mégpedig úgy, hogy ez a növekedés a fejlődő országok összességét és ne csupán a már viszonylag előrehaladott fej-lestési stádiumban levő országokat érintse. Az UNCTAD számításai szerint az irányszám elérése azt jelentené, hogy az 1955-1973 közötti időszak oz ké-pest az egyes országcsoportok éves fejlődési üteme az ipari termelésben és a késztermék exportban az alábbiak szerint alakulna:

Megnevezés	Az ipari termelés		A késztermék export	
	éves növekedési üteme (%)			
	1955-73	1973-2000	1955-73	1973-2000
Fejlett piacgazdaságu országok	5,5	4,0	9,5	6,0
Kelet-európai szocialista országok	9,0	6,0	10,0	6,0
Fejlődő országok	7,5	10,0	10,0	12,0

Bár a fenti ütem megvalósulása kérdéses, nyilvánvaló, hogy az ipari termelés új arányaival, területi megoszlásának változtatásával kell számolni. Ezeket a tendenciákat nemcsak azért célszerű figyelembe venni, mert befolyásolhatják a magyar export lehetőségeit és földrajzi irányait, hanem azért is, mert e változások a termelési költségek nemzetközi arányainak módosulásával is együttjárhatnak.

A fejlődő országoknak az a törekvése, hogy nyersanyagok helyett egyre inkább feldolgozott termékeket szállítsanak, szintén olyan probléma, amelyet a magyar iparfejlesztés terveinek kidolgozásánál, az ipari termelés gazdaságosságának számításánál figyelembe kell vennünk. Ez ugyanis hosszabb távon azt jelentheti, hogy az összes járulékos költségeket is számításba véve, relatíve kedvezőbb lehet ipari félkész-, késztermékek, egyes alkatrészek importja, mint ezek hazai termelésének fejlesztése. A fejlődő országoknak ez a célkitűzése nemcsak azzal járhat, hogy a kiviteli vámok stb. alkalmazásával a nyersanyagok vásárlása a maihoz képest sokkal nagyobb költséget jelent a termék árában, hanem számolni lehet - olyan esetekben, amikor a termelők összefogása hatékony és a nyersanyagkészletek korlátozottak (pl. olaj) - a kivitel mennyiségi korlátozásával, vagyis azzal, hogy még a nyersanyagokhoz való hozzájutás sem feltétlenül biztosított.

A fejlődő országok iparosítási törekvései Magyarország gépexportja számára hosszabb távon is jelentős elhelyezési lehetőséget biztosítanak. Ezen a téren természetesen a fejlett tőkésországok egyre élesedő exportversenyével kell szembenéznünk. Mégis nyilvánvaló, hogy a harmadik piacokon a magyar berendezések szállítására kedvezőbbek a feltételek, mintha ezeket a fejlett, saját

gyártással rendelkező országokban kívánnánk értékesíteni. A fejlődő országok igényei és a fejlett tőkésországok beruházási módszerei egyaránt arra kényszerítenek bennünket, hogy gépexportunkban az eddiginél nagyobb szerepet szánjunk a komplett berendezések szállításának és az olyan vegyesvállalkozásoknak, amelyekben a gépek eladásával egyidejűleg magyar tőkerészesedést is vállalunk. A fejlődő országok nagy részében a tőkerészesedést nem csupán a tőkelimport elősegítése miatt tartják fontosnak, hanem - és a szocialista országok felé ezt mindig hangsúlyozzák - azért is, mert ebben látják annak biztosítékát, hogy a szállító az adottságoknak leginkább megfelelő berendezések szállítására vállalkozik és a létrehozott új beruházás működése gazdaságos lesz. Ez exportunk szempontjából elengedhetetlenné teszi, hogy a jelenleginél sokkal alaposabban ismerjük mindazokat a speciális tényezőket, amelyek a fejlődő országok vállalatainak gazdaságosságát befolyásolják.

A fejlődő országokkal kiépítendő gazdasági kapcsolatainkban az eddiginél lényegesen nagyobb szerepet kap az ipari kooperációs tevékenység. Ez mindenekelőtt az általunk szállított "vállalatoknál" jelentkezhet olyan formában, hogy az előállított termékek egy részét saját szükségletre vagy külföldi értékesítés céljából átvegyük, de a kapcsolatok lényeges elemévé válhat más vonatkozásban is. Ezért vizsgálni kell, hogy a fejlődő országok körülményei között az alvállalkozói, kooperációs tevékenységnek milyen speciális feltételei vannak, hogyan lehet egy, a magyarországinál lényegesen kedvezőtlenebb ipari struktúrával és fejlettséggel rendelkező országban a tartós és megbízható együttműködés feltételeit megszervezni.

Tekintettel arra, hogy az ilyen kooperációkban Magyarország a technikát átadó és termékeket visszavásárló fél, e kérdéskomplexum tanulmányozása hozzájárulhat a Magyarország és a fejlett tőkésországok között kialakított ipari együttműködési kapcsolatok feltételeinek megjavításához is. A fejlődő országokkal kiépítendő kooperációs viszony ugyanis azzal a következménnyel jár, hogy most már nem csupán a passzív partner szerepét kell vizsgálnunk, hanem az átadó szemszögéből is mérlegelnünk kell a feltételeket. Így tehát jobban megismerhetjük azokat a motívumokat, amelyek a fejlett tőkésországok vállalatainak magyarországi kooperációs tevékenységére befolyást gyakorolnak. Ha ezekből megfele-

lő tanulságokat szűrünk le, az ilyen kooperációs tevékenységhez szükséges hazai szervezési munkát is megjavíthatjuk, és a vállalatokkal, hatóságokkal folytatott megbeszélések során - ismerve az áttadó problémáit - kedvezőbb tárgyalási helyzetbe kerülünk.

A gazdaságos üzem-méreték meghatározása, a megfelelő technológia kiválasztásának problémái szintén befolyásolhatják a fejlődő országokkal kiépíthető export kapcsolatainkat. Emellett azonban e kutatások számos olyan kérdést is feltárnak, amelyek tanulsága saját iparfejlesztési döntéseink meghozatalánál is hasznosak lehetnek.

Összefoglalóan tehát megállapítható, hogy a magyar ipargazdasági kutatási eredmények megismertetése a fejlődő országokkal mind politikai, mind gyakorlati szempontból feltétlenül hasznos. Emellett egyes kérdéseknek kifejezetten a fejlődő országok szempontjából történő vizsgálatára is szükség van, mert ez részben segíti a fejlődő országokkal kiépítendő gazdasági kapcsolataink szerkezetének, módszereinek meghatározását, részben pedig hozzájárul saját ipari problémáink szélesebb ismereteken alapuló megoldásához.

A fejlődő országok iparfejlesztésének néhány időszerű kérdése

A fejlődő országok iparosításának számos megoldatlan, napirenden szereplő kérdése van. Ezek közül csupán néhányra térünk ki.

1. Rendszeresen visszatérő kérdés a fejlődő országok iparosításánál is, hogy mely szektorok kiépítése képezze a fejlesztés súlypontját. Ez nem csupán a könnyű- és nehézipar fejlesztési arányának kérdését veti fel, hanem ezen belül az egyes ágazatok lehetséges szerepét is. Ebből a szempontból természetesen különösen differenciáltak a lehetőségek, hiszen a fejlődő országok között pl. kis és nagy országot, nyersanyagokban gazdag és szegény országot, kedvező és kedvezőtlen földrajzi fekvésű országot egyaránt találhatunk. Ezért ezekre a kérdésekre igazán kielégítő választ valószínűleg csak széles körű nemzetközi összefogással folytatott kutatás alapján lehetne adni.

Mindenesetre érdekes felfigyelni arra a jelenségre, hogy 46 fejlődő ország

adatai alapján a beruházási javak és félkésztermékek termelése lényegesen gyorsabban növekedett, mint a fogyasztási cikkek előállítás. Leginkább a kohászati és a gépipari termékek termelése növekszik (évi 10,1%-kal), amit a vegyi- és kőolajipar 8%-os növekedése követett. Feltételezhető, hogy ebben az a körülmény is szerepet játszik, hogy a helyi szükségleteket kielégítő ipar létrehozása már viszonylag előrehaladottabb állapotban van azokban az országokban, amelyek az iparfejlesztés területén jelenleg nagyobb ütemet tudtak elérni. Valószínű, hogy az iparosítás kiterjedése több országra bizonyos mértékig módosíthatja az árnyokat, mert a fejlődő országok nagyobb részében még az alapvető belső szükségletek fedezésére sem rendelkeznek megfelelő iparral. Ezt alátámasztja, hogy a fejlődő országoknak egy szűk csoportja (mindössze 18 ország) állítja elő a harmadik világ országai ipari termelésének közel 88%-át.

A lehetséges és a kívánatos termelési szerkezet még ezekben az iparilag valamelyest jobban fejlett országokban is nagyon eltérő. Még nagyobb változatoságot mutat azonban a többi, mintegy 90 ország.

Annak meghatározásában, hogy mely ágazatok fejlesztése kerüljön előtérbe, az egyéb megfontolásokon kívül szerepet kell biztosítani annak is, hogy vajon a létrejött új üzemek hogyan épülnek be az iparfejlesztés vertikumába. Az önmagában kedvezőnek látszó beruházás eredményességét nagymértékben befolyásolja az a körülmény, hogy vajon a folyamatos termeléshez szükséges különböző anyagok, eszközök biztosíthatóak-e, illetőleg az, hogy a gyártás során keletkező melléktermékek megfelelő felhasználására milyen mód van. Ez sok esetben felveti a sorrendiség kérdését, egy olyan problémát, amely a felett ipari struktúrával rendelkező országokban szinte alig jelentkezik.

2. Rendszeresen visszatérő probléma az iparosítás állami védelmének kérdése. Egyértelműen elfogadott, hogy az ipar fejlesztéséhez az állami támogatás a fejlődő országokban elengedhetetlen. Kérdés azonban, hogy ennek a támogatásnak milyen formái célszerűek és melyeket meddig kell alkalmazni. Közismert, hogy az importhelyettesítő beruházások lehetőségeihez általában kevés további várakozást fűznek és alapvetően az exportirányú fejlesztést tűzik ki célul. Valójában azonban ez a kifulladás ismét elsősorban a viszonylag kedvezőbb helyzetben levő országokra vonatkozik, s az ezekben létrejövő új kereslet is feltárhat olyan

nagyságrendű igényeket, amelyek hazai kielégítésére már érdemes berendezkedni. Valószínűleg megfelelő összhangot kell teremteni a piacvédelem és az export-ösztönzés között olyan formában, hogy az un. melegházi klíma csupán addig védje a létrejött új termelési kapacitásokat, amíg azok reálisan is képessé válnak a nemzetközi versenyben való helytállásra. Az állami támogatás kérdése azonban ekkor is felmerül pl. abban az értelemben, hogy legkedvezőbb módja, a termékek exportösztönzése, vagy a kutatások, a termelés fejlesztésének állami támogatása.

3. A legtöbb fejlődő országban az alacsony termelékenység vagy munkanélküliség alternatívaként jelentkezik. A valóságban azonban ezek szembenállása nem tisztázott és nem egyértelmű. A termelésnövekedést a termelékenység növelése nélkül, egyszerűen több munkaalkalmat biztosítva nem lehet elérni, hiszen az ipari termelés növekedése és a termelékenység növekedése között törvényszerű összefüggés van. Számos fejlődő országban az iparosítás kudarcaként értékelték azt a körülményt, hogy egyedül az ipar fejlesztése nem képes a munkanélküliség megszüntetésére. Kevésbé vették azonban tudomásul, hogy az iparosítás a gazdaság egész szerkezetének megváltoztatására is hatást gyakorol és ezzel más területeken is munkaalkalmakat teremt.

Nyilvánvaló, hogy a gazdasági és szociális célok megfelelő összehangolására kell törekedni, azonban ezt csak a szélesebb összefüggések alapján lehet biztosítani. Arra is fel kell figyelni, hogy a munkaerő olcsósága az általános hiedelemmel szemben sok fejlődő országban nem áll fenn. Itt nemcsak a kis lélekszámú országokról van szó, hanem a földrajzi körülmények, társadalmi szokások, az iskolázatlanság mind azt eredményezhetik, hogy az ipari termelés szempontjából szóbajöhető munkaerő sokkal költségesebb, mint ahogyan azt a foglalkoztatottság szintje alapján gondolni lehetne.

4. A szakképzett munkaerő hiánya a fejlődő országokban különösen előtérbe állítja azt a problémát, hogy ki, hogyan és milyen mértékben viselje a szakképzés költségeit, milyen feltételekkel lehet ennek elmaradottságán változtatni. A fejlődő országok jelentős részében még a legelemibb szakképzés szervezett módja sincs kialakítva. Ha a presztízs okoktól eltekintünk, akkor nagyon alapos vizsgálatra van szükség azoknak a feltételeknek elemzéséhez, amelyek alapján egy-egy szakterület magasabbfokú oktatását célszerű megszervezni. Könnyebbéget

jelenthetne, ha a fejlődő országok képesek volnának egymás között nagyobb együttműködést kialakítani és több ország közös intézményét létrehozni. (Az integráció egyébként természetesen az iparfejlesztésnek is fontos és - legalábbis szavakban - a fejlődő országok által is elismert eszköze.)

Más a helyzet az alap- és középfokú szakképzéssel, amelynek megindítása már a mai feltételek között is elkerülhetetlen, ha az ipari fejlesztést komoly célként tekintik. A kérdés elsősorban az, hogy milyen mértékben célszerű a szervezés és a költségek terheit állami eszközökből biztosítani és milyen mértékben hasznos, ha - akár állami támogatással - a vállalatok feladatává teszik ezt. A központosított képzés azzal a veszéllyel járhat, hogy nem képes a vállalatok reális igényeinek megfelelő irányú oktatást biztosítani és az sem szakmálag, sem földrajzilag nem ott valósul meg, ahol a fejlődő üzemek a munkaerő utánpótlást keresik. A vállalati képzés viszont sok esetben alacsony színvonalú, vagy pedig olyan terheket ró a vállalatokra, amely a termelési költségekben csak a versenyképesség rovására volna érvényesíthető.

A fejlődő országok iparosításával kapcsolatban figyelmet érdemlő hazai ipargazdasági kutatási feladatok

Az alábbiakban 4 olyan témakört tekintünk röviden át, amelyek hazai kutatásánál érdemes a fejlődő országok problémáira is megkülönböztetett figyelmet fordítani. A magyar és a fejlődő országokbeli viszonyok vizsgálata természetesen nem feltétlenül vezet azonos eredményekre, de a kölcsönhatás mégis annyira kézenfekvő, hogy a hazai problémák feltárása közben feltétlenül célszerű a vizsgálatot a fejlődő országok speciális vonatkozásaira is kiterjeszteni. Ez már azért is hasznosnak látszik, mivel jelentős nemzetközi tevékenység folyik ezekben az irányokban és az ezzel kapcsolatos anyagok áttanulmányozása sok hasznos szempontot adhat a hazai kutatásokhoz is.

1. A környezeti problémák hatása az iparfejlesztésre. A környezetvédelem kérdései az utóbbi időben világszerte előtérbe kerültek. A fejlődő országok szempontjából e téma ellentmondásosan jelentkezett. Széles körben hangoztatták azt, hogy számukra a környezetvédelem még nem jelent gondot és szívesebben

vennék, ha a jelenleginél több szennyeződéssel találják magukat szemben, hiszen ez iparuk fejlődését jelentené. Attól tartanak, hogy a fejlett országok környezetvédelmi problémáinak megoldásához szükséges többletkiadások csökkentik a fejlődő országok fejlesztésére, az odairányuló beruházásokra rendelkezésre álló összegeket. Terjed azonban az a felismerés, hogy e probléma alól a fejlődő országok sem vonhatják ki magukat, illetőleg bizonyos mértékben kedvezőbb helyzetbe kerülhetnek, ha a szennyeződés mértékének növekedése miatt a fejlett országok egyes iparágak hazai működését korlátozni kénytelenek.

A gazdasági következmények szempontjából különbséget kell tenni aközött, hogy a termelés vagy a termék szennyező hatásának megszüntetéséről van-e szó. A termelés során keletkező szennyezés megszüntetése elsősorban a termelő ország előírásaitól függ. Amennyiben tehát az előírások szigorubbakká, a termelés költségesebbé vagy esetleg lehetetlenné válik, felmerül az ipar fejlődő országokba való áttelepítésének gondolata. Ekkor azonban már a fejlődő ország döntésétől függ, hogy saját területén milyen mértékben tartja megengedhetőnek a szennyezést, illetőleg milyen intézkedéseket kíván foganatosítani a káros hatások kiküszöbölésére. A gyér iparral és alacsony szennyeződés-fokkal rendelkező országokban is könnyen előállhat olyan helyzet, hogy éppen a megfelelő infrastruktúra hiányában vagy egyéb okok miatt egy adott körzetben a szennyezés már kritikussá válik. Emellett számolni kell azzal, hogy egyes fejlett országok komolyan foglalkoznak a gondolattal, hogy az alacsonyfoku védekezésből eredő olcsó termelési költségek ellensúlyozására az ilyen országból származó termékekre valamilyen kiegészítő vámot vessenek ki.

A termékek szennyező hatása a felhasználó országokban jelentkezik. Ezért egyes termékekre új, az eddigitől eltérő szabványokat, üzembhelyezési feltételeket stb. írhatnak elő. Ezeket a vámon kívüli akadályokhoz hasonló korlátokat az exportra termelőknek feltétlenül figyelembe kell venniük és nyilvánvaló, hogy az ilyen előírásoknak megfelelő termékek előállításának költsége a hagyományostól eltérő lesz, sok esetben pedig teljesen új beruházásokat, az egész eddigi piacpolitika átértékelését teszi szükségessé.

A környezetvédelmi szempontok makro- és mikroökonómiai hatással egyaránt járnak. Az új feltételek bevezetése kihat az árszínvonalra, a foglalkoztatottság-

ra, a nemzeti jövedelem növekedésére, a kereskedelmi mérlegre. Ugyanakkor lehetséges, hogy egy ország teljes termelésének volumenéhez képest ezek a változások nagyságrendjükénél fogva nem okoznak komoly gazdasági problémát, de az egyes vállalatok szempontjából már kritikus hatással járnak. A vállalati költség-elemzéseknek tehát a meglevő és várható intézkedéseket feltétlenül számításba kell venni. Ezekhez a gondokhoz járul még az is, hogy az új technika nyilvánvalóan egyre inkább tartalmazza a környezetvédelem szempontjából szükséges elemeket, amelyek többlet-beruházási költséggel járnak. Rendkívül nehézé válik annak eldöntése, hogy lehet-e és melyik lépcsőben olyan berendezéseket, eljárásokat kiiktatni, amelyekre az adott ország szennyezési viszonyai között nincs szükség. Ugyancsak nyilvánvaló, hogy lényegesen változhatnak a folyamatos termelés költségei is a környezetvédelmi előírások következtében. Mindez tehát lényegesen befolyásolhatja az egyes országokban gazdaságosan előállítható termékek strukturáját. A különféle adottságoktól függően viszonylag kedvezőbb helyzetbe kerülhet az adott cikk termelésében eddig kisebb szerepet játszó ország, vagy fordítva, elveszitheti a fejlett országok piacain már megszerzett pozíciót.

2. A megfelelő technológia kiválasztása már a környezetvédelmi kérdések kapcsán is szóba került. Ez távolról sem tekinthető csupán műszaki jellegű kérdésnek, hiszen a helyes döntésen a termelés gazdaságossága múlik. A fejlődő országokban különösen kérdéses, hogy a kiválasztás alapos vizsgálat alapján történt-e. A tapasztalatok szerint a részletes elemzés helyett nagy szerepe van itt annak, hogy a döntésre illetékesek hol szereztek képzettségüket, milyen publikációkat ismernek. Mindenképpen fontos volna, hogy a szóba jöhető és a rendelkezésre álló teljes választék ismerete alapján döntsenek. Ehhez azonban sem a szubjektív, sem az objektív feltételek nem állnak rendelkezésre.

Még széles körű információ esetén is nagy gondot jelent, vajon sikerül-e az adott ország viszonyainak valóban leginkább megfelelő technológiát kiválasztani. Nyilvánvaló, hogy nem csupán műszaki szempontokat kell figyelembe venni és az sem elegendő, hogy a szóbanforgó berendezés működtetéséhez szükséges munkaerő rendelkezésre álljon. A döntési variációknál vizsgálni kell, hogy a folyamatos működéshez szükséges különböző járulékok ugyanúgy rendelkezésre állnak-e, mint a technológiát kidolgozó országban. Sok esetben kiderül, hogy egyszerűbb beren-

devezések alkalmazása esetén helyi forrásokból is hozzáférhető anyagokat lehetne felhasználni, mivel azonban ezt nem vizsgálták megfelelően (vagy egyes esetekben nem is volt érdekük ennek vizsgálata), olyan anyagok használatára került sor, amelyeknek importja jelentős devizakiadással jár és az egész vállalkozás gazdaságosságát veszélyeztetheti.

Ugyancsak problémát jelent annak eldöntése, hogy milyen mértékben támaszkodjanak a technológia importjára, vagy pedig saját fejlesztésre. A technológia vásárlását szabadalmak és egyéb közismert korlátok nehezítik. Ehhez járul még az a tény is, hogy a vevő számára a technológia piaca sokkal nehezebben hozzáférhető, mint a termékek piaca. Rendkívül nehéz olyan információk birtokába jutni, amely előre lehetővé teszi a különböző technológiák összes elemének egybevetését. Ráadásul a licencek stb. vásárlása során számos megkötöttséget kell tudomásul vennie a beszerzőnek, mint például export-korlátok, meghatározott anyagok vagy alkatrészek rendszeres vásárlási kötelezettsége. A vevő kénytelen teljes folyamatokat megvásárolni akkor is, ha valójában csupán valamilyen részkérdés megoldásához volna szüksége segítségre. A saját fejlesztés elvileg kiküszöböli ezeket a korlátokat, a gyakorlatban azonban - ha egyáltalán adottak ehhez a feltételek - ez olyan hosszú időt vesz igénybe és annyi egyéb nehézséggel jár, hogy végülis még nagyobb veszteséget okoz, mint a kötétségek vállalása. Megfelelő egyensúlyt kell tehát teremteni a saját fejlesztés és a külső források igénybevétele között.

A külföldről vásárolt technika honosítása jelentős feladat. A nyersanyagokhoz, a közbenső termékekhez, a munkaerő képzettségi színvonalához, a piaci feltételekhez és izléshez történő alkalmazkodás eredményeként előfordul, hogy vég-eredményben egy új, korábban nem létező módszer vagy termék jön létre, amely önmagában már szellemi terméként is értékesíthetővé válik. Megfelelő feltételek biztosítása esetén tehát a licencvásárlás semmiképpen sem jelenti, hogy a vásárló szellemi kapacitását elmaradottságra kell kárhóztatni. Természetesen a fejlődő országok esetében komoly problémát jelent, hogy a honosításhoz szükséges szellemi kapacitás egyáltalán rendelkezésre áll, vagy kifejleszhető-e. Ez azonban olyan cél, amelyet minden ország igyekszik minél előbb elérni.

A technológia átadásával kapcsolatban is számos probléma merül fel, többek

között azért is, mert a legkorszerűbb technológia jelentős része multinacionális vállalatok tulajdonában van. A fejlődő országok ezért egyre inkább igyekeznek szervezeti feltételeket teremteni ahhoz, hogy az alkalmi döntési motívumok helyett összehangolt fejlesztési elképzelések legyenek irányadóak. Több országban létrehozta olyan hivatalokat, amelyeknek feladata a licencvásárlások, beruházások felülbírlata nem csupán műszaki szempontok, hanem a közgazdasági, jogi feltételek részletes elemzése alapján. Ezzel meg kívánják akadályozni, hogy a multinacionális vállalatok adó, ár és különféle szállítási kötelezettségekre vonatkozó manipulációk révén a saját érdekeiket kényszerítsék a fejlődő országok technológiát beszerző vállalataira. Ezen intézmények működéséről néhány ország (India, Mexikó) már kedvező tapasztalatokat szerzett, de e terület mind a népgazdasági fejlesztési elképzelések, mind pedig a vállalati döntések helyes kialakítása érdekében további vizsgálatot igényel.

3. A kisüzemek szerepe. A fejlődő országokban nagy problémát jelent a gazdaságos üzem-méretek meghatározása. Azoknak a termékeknek az előállításánál, ahol a fejlesztés jelentős tőkebefektetést, vezetési tapasztalatot, helyileg koncentrált termelési folyamatot igényel, csupán a nagyüzemek játszhatnak szerepet. Ugyanakkor azonban vannak olyan termelési feladatok, amelyek kisüzemek létrehozását indokolhatják még viszonylag fejlett országokban is.

A kisüzemek létrehozása mellett szólhat például a munkaerő-helyzet, a telekárak nagysága, a helyi nyersanyagok felhasználásának lehetősége. A feltételek olyanok lehetnek, amelyeket koncentráltan nem lehet biztosítani még akkor sem, ha önmagában a nagyüzem esetleg gazdaságosabb volna. Sok esetben indokolja kisüzemek felállítását az alacsonyabb rezsiköltség, a specializált szakértelem, a nagyobb rugalmasság.

A nagy- és kisüzemek között jelentős összefonódás lehetséges, például olyan formában, hogy egyes alkatrészek nagyüzemi tömegtermelésére kedvező feltételek biztosíthatók, azonban a végtermékből a piac igényei viszonylag kis szériákat igényelnek. Ezeket a különböző helyi igényeknek, fogyasztói szokásoknak megfelelő termékeket a kisüzemek tudják megfelelően összeszerelni. A termék-választék gyors változásai is kisebb üzemek létrehozását indokolhatják. Az anyagellátás színvonala szempontjából ugyancsak nagyobb rugalmasságot tesznek

lehetővé a kisüzemek, hiszen ezek könnyebben tudnak alkalmazkodni az esetenként változó minőségben beérkező nyersanyagokhoz vagy egyéb, továbbfeldolgozásra kerülő termékekhez. A gyorsan romló mezőgazdasági termékek helyi feldolgozásának szükségessége további olyan tényező, amely a kisüzemek mellett szólhat. Az alábbi táblázat /4/ azt mutatja, hogy 1955-ben Japán egyes iparágai milyen mértékben támaszkodtak a kisüzemek szállításaira:

gördülőanyaggyártás	70%
hajóépítés	70%
gépkocsiipar	62%
textilgép-gyártás	34%
telefonközpontok gyártása	26%

Egy másik adat szerint 1972-ben a világ egyik legnagyobb konszernje 14,3 md \$ értékben vásárolt összesen 45 000 különféle szállítótól, amelyek közül 20 000 kevesebb mint 100 embert foglalkoztatott /5/.

A fentiekben általánosan kifejtett szempontok mellett a fejlődő országokban még néhány további speciális indok is amellet szól, hogy a kisüzemek szerepére nagy figyelmet fordítsanak. Nem csupán arról van szó, hogy a fejlődő országokban a helyi megtakarítások és így a beruházásokra felhasználható források alacsonyok, hanem arról is, hogy a kialakult szokások szerint ezeket a megtakarításokat elsősorban ingatlanba vagy egyéb ingó vagyontárgyba fektetik. A helyi ipar létrehozása alkalmas lehet arra, hogy ezeket a rendelkezésre álló forrásokat kisipari üzemek finanszírozására használják fel. Emellett a fejlődő országok általános problémája, hogy a városokba áramlás lényegesen gyorsabb ütemű, mint amely akár az ipar fejlesztése, akár a városok kommunális szolgáltatásának bővítése szempontjából még elfogadható s ez rendkívül súlyos társadalmi feszültségekhez vezet. Abban, hogy a fejlett tőkésországok, most már a Világbank bevonásával is, támogatják a kisipar fejlesztését, szerepet játszanak olyan megfontolások, hogy levezessék a társadalmi feszültségeket és szélesebb helyi kistőkés-bázist alakítsanak ki. A társadalmi feszültség azonban kétségtelven fennáll és nem lehet azt állítani, hogy a városokba áramló tömeg önmagában a szocialista átalakulás hordozója, hiszen hiányzik hozzá az a nagyüzemi

háttér, amely ezt a tömeget öntudatos munkásosztállyá formálná. A kistőkések támogatásának elvével szemben a kisüzemek fejlesztésére reális alternatívát az ipari szövetkezetek jelentenek, amelyek iránt egyes fejlődő országokban valóban van is érdeklődés.

4. A nemzetközi ipari kooperáció, alvállalkozás. A nemzetközi irodalomban az ipari kooperáció helyett inkább nemzetközi alvállalkozásról szoktak beszélni. Ez természetesen magában foglalja a bér munka konstrukciókat is és nem feltétlenül jár olyan mértékű technikai, fejlesztési együttműködéssel, mint ahogyan ezt a szocialista országok egymás közötti, vagy fejlett tőkésországok vállalataival kiépített ipari kooperációi eredményezik. A gyakorlatban azonban az ilyen tartós megrendelések elkerülhetetlenül jelentenek bizonyos mértékű műszaki-szervezési fejlesztést.

A nemzetközi alvállalkozás kialakításának fő ösztönzője a munkabér költségek közötti lényeges különbségek kiaknázása. Annak ellenére, hogy egyes fejlődő országokban az iparosítás nyomán a munkabér költségek jelentősen és gyorsan emelkednek, a különbség akkora, hogy abszolút számokban még így is nő az eltérés a fejlett tőkés és a fejlődő országok munkabérei között.

Természetesen önmagában a munkabér költségek elemzése az ilyen kapcsolatok létesítéséhez nem elegendő. Ugyanakkor, amikor a szakképzetlen vagy alacsony képzettségű munkaerő olcsó, a nagyobb tudást igénylő munkaerő ára magas, esetleg magasabb, mint a fejlett tőkésországokban, hiszen gyakran onnan kell ilyen szakembereket igénybe venni. Ezért fontos szempontnak tartják, hogy olyan munkát kell a fejlődő országokban elvégeztetni, amelyekben a szakképzetlen munkaerő részaránya nagy. (Iránymutatónak tekintik például, hogy olyan munkát adjanak ki, amelynek betanítása mintegy 6 hét alatt lehetséges.) Ez a szempont azonban nem minden országra érvényes. Egyes távolkeleti országokban már szakképzett munkások és ellenőrző személyzet is rendelkezésre áll, a fejlett országok munkabér költségeihez képest rendkívül olcsón. Jellemző példája az ilyen lehetőségeknek a nyugat-német Rollei Művek tapasztalata, amely fényképezőgép-gyártásának jelentős részét Szingapurba telepítette. Jelenleg 4000 munkással dolgoznak ott. Az üzem megindulását 500 szingapuri németországi betanításával készítették elő. Azzal azonban mindenesetre számolni kell, hogy a

fejlődő országokban a minőségellenőrzést végző és a termelést közvetlenül irányító személyzet arányának nagyobbak kell lennie, mint a magasabb termelési kulturával rendelkező fejlett országokban. Szükségessé válhat, hogy a fejlődő országok üzemekben egy-egy munkafázist több részre bontsanak, mint ahogyan ezt a fejlett üzemekben kialakították, hogy ezzel megkönnyítsék a munkaerő be-tanítását, a minőség ellenőrzését.

Tekintetbe kell venni, hogy a termelékenység a fejlődő országokban alacsonyabb, de még ez sem tekinthető egyértelműen általánosnak. Számos tapasztalat azt mutatja, hogy a fejlődő országokban a munkaerővándorlás, a hiányzások száma alacsonyabb, mint egyes fejlett tőkésországbeli üzemekben és ez ellensúlyozni képes a munkaintenzitás eltéréséből adódó hátrányokat. Emellett egyre gyakoribb, hogy bizonyos munkákra a fejlett tőkésországokban egyszerűen nincs munkaerő és a feladatot legfeljebb a fejlődő országokból származó vendégmunkásokkal lehet ellátni.

A kooperáció megszervezését indokolhatja, ha a termékek viszonylag kis szériájának előállítására van szükség. A széria-nagyság gazdaságossága azonban az egyes országok adottságaitól is függ. Így például egy marokkói hűtőszekrénygyár termelési kapacitását háromszorosára növelhette egy olyan megrendelés alapján, amely a fejlett partner számára nem bizonyult gazdaságosnak. Egyes példák azt mutatják, hogy a szerszámgépgyártás is alkalmas nemzetközi gyártási együttműködésre. Minthogy itt nagy pontosságú és magas képesítésű munkára is szükség van, ez elsősorban a már fejlettebb, de viszonylag olcsóbb munkaerővel rendelkező országokban alakul ki. (Ez a magyarázata például a spanyol szerszámgépipar utóbbi időben végbement gyors fejlődésének.) A szórakoztató elektronikában a Philips teljes termelését Távol-Keletre koncentrálja. Az USA-ban rádió, magnetofon gyártás már alig van és a fekete-fehér TV készülékek nagy része is importból származik.

A kooperációt a munkaigényesség mellett számos egyéb tényező is indokolhatja. Ezek közül a környezetvédelmi okokra már utaltunk. A termelési költségek közül az energia- és fuvar-költségek játszanak még nagy szerepet. A fuvar-költségnek egyaránt van a kooperációt elősegítő és korlátozó hatása, ezért gondosan számításba kell venni. A távolságból eredően megnövekedhet a termékek csoma-

golási költsége, sok esetben oda- visszaszállítási költség merül fel. Természe-
tesen fontos kérdés, hogy a fuvar költségekre kevésbé érzékeny alkatrészek szál-
lítására van-e szükség, vagy pedig a nagyterjedelmű késztermékeket kell-e fu-
varoztatni. A fuvar költségek miatt sok esetben csak olyan kooperációs együttmű-
ködés alakulhat ki, amely a külföldről származó berendezések összeszerelését
és helyi értékesítését teszi lehetővé, vagyis exportüzlet helyett az importhelyet-
tesítés funkcióját lehet betölteni. Ezekben az esetekben felmerül a közeli, elma-
radottabb piacok ellátásának lehetősége.

A földrajzi távolság a kooperáció gazdaságosságára természetesen a fuvar költ-
ségeken túlmenően is hatással van. A távolság például nehezíti, hogy a felme-
rülő problémákat a partnerek gyorsan tisztázzák. Jellemző példa, hogy bár
Mexikó termelési költségei más fejlődő országokhoz képest lényegesen magasab-
bak, az USA vállalatának ilyen irányú kapcsolataiban mégis nagy szerepet
tölt be.

A kooperáció kiépítését a földrajzi távolságok mellett a kulturális különbségek
is befolyásolják. Nemcsak a hagyományokkal, hanem a kooperációban fontos
szerepet játszó nyelvi kapcsolatokkal is magyarázható, hogy az egyes fejlett or-
szágokbeli vállalatok kooperációs kapcsolatai elsősorban az azonos vagy rokon
nyelvű országokba irányulnak. A kooperációk kiépítésében az állami intézkedé-
seknek, a megfelelő gördülékeny keretek biztosításának is nagy szerepe van.
Amikor egy vállalat hosszulejártat megállapodást köt, mérlegeli a politikai biz-
tonság, stabilitás szerepét, és más politikai tényezőket is.

A fejlődő országok számára az alvállalkozás, az ipari kooperáció fontos eszkö-
ze az exportpiacok megszerzésének. Amikor az importhelyettesítés koncepcióját
az exportfejlesztés váltja fel, az alvállalkozás a kapcsolatok kiterjesztéséhez
kedvező eszköznek tekinthető. Új termékek gyártásának megindítása, vagy új
termelési módszerek alkalmazása hozzájárul a fejlődő országok műszaki színvo-
nalának fejlesztéséhez.

Irodalom

- /1/ Trade in manufactures and semimanufactures of developing countries and territories; recent developments and prospects for 1975 UNCTAD TD/B/C.2/154 1975.
- /2/ Industrial Development Survey Vol. V. UNIDO 1974.
- /3/ Implications for the trade and investment of developing countries of U.S. environmental controls UNCTAD TD/B/C.1/150. add.1 1975.
- /4/ Small-scale industry in Latin America UNIDO ID/27 1969.
- /5/ Subcontracting for modernizing economies UNIDO ID/129 1974.
- /6/ International subcontracting IBRD-IDA; Bank staff working paper No. 181 1974.
- /7/ International subcontracting arrangements in electronics between developed market economy countries and developing countries UNCTAD TD/B/C.2/144 1975.
- /8/ Technology and Development UNITAR News Vol. 6. No.4 1974.
- /9/ Major issues arising from the transfer of technology to developing countries UNCTAD TD/B/AC.11/10 Rev.2.

Ványai Péterné:

A MUNKÁSOK TELJESÍTMÉNYÉT BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK EMPIRIKUS VIZSGÁLATA

A termelékenység emberi tényezőiről, különösen az egyéni teljesítményeket befolyásoló tényezőkről, sok elmélet ismeretes, de e tényezők konkrét hatásáról, befolyásolásuk eszközeiről igen kevés tény-ismerettel, empirikus vizsgálattal rendelkezünk. Az alábbi tanulmány egy ilyen - gépipari - vizsgálat főbb eredményeiről számol be.^{1/}

A vizsgált tényezők

A vizsgálatot 5 vállalat 708 teljesítménybérben dolgozó munkására vonatkozóan végeztük. Azt a célt tűztük ki magunk elé, hogy megpróbáljunk összefüggést kimutatni a dolgozók átlagteljesítménye, ezek szórása, valamint a teljesítményüket befolyásoló néhány egyéni tényező között, és megkíséreljük feltárni a társadalmi-gazdasági környezet elemei közül azokat a vállalati, üzemi tényezőket, amelyek eredményeként az egyes üzemekben dolgozók átlagos teljesítményszintje, illetve a teljesítmények szórása jellegzetes eltérést mutat.

A vizsgálatba vont vállalatokat, illetve azok műhelyeit ezért úgy választottuk ki, hogy azok sokszínűsége módot adjon az egyéni teljesítmények mögött huzódó objektív okok feltárására. A kiválasztott öt vállalat, s annak 20 műhelye a közös jellegzetességeken túlmenően egy-egy szempontból speciális tulajdonsággal is rendelkezett. A minta kiválasztásakor ugyanis szem előtt kellett tartanunk, hogy több tényező, így pl. a gyártás tömegszerűsége, a gépesítettség fok, a munkaszervezési színvonal eltéréseinek teljesítményre gyakorolt hatásait kell elemeznünk. Mivel a teljesítményt befolyásoló tényezők egymással összefüggnek, köztük többszörös korreláció áll fenn, ezért az egy-egy tényezőben különböző műhelyek "tisztábban" mutatják a vizsgált tényező hatását.

^{1/} Kutatásaink korábbi fázisairól az Ipargazdasági Szemle 1972. 3., ill. 1973. 1-2 számában adtunk rövid tájékoztatást.

Az egyéni tényezők közül (amelyeket a munkásokra vonatkozó adatok, információk útján nyertünk) főként azokat elemeztük, amelyek számszerűen is kifejezhetők. Az általunk vizsgált tényezők a következők voltak:

életkor;
szakképzettség;
szakmai (ipari) gyakorlat;
vállalati gyakorlat;
munkahelyváltogatások száma;
családi állapot;
gyermek száma;
lakóhely.

Vizsgálatunkhoz az adatokat a bérelszámolás alapját képező teljesítmény-nyilvántartásokból; a vállalati személyi lapokból, ill. a munkakönyvekből; a művezetők beosztottjaira vonatkozó minősítéséből, továbbá a vezetőkkel és kiválasztott dolgozókkal folytatott beszélgetésekből nyertük.

A teljesítmények mennyiségi jellemzőjét kifejező teljesítményszázalék mellett a teljesítmények valamilyen minőségi jellemzőjét is be akartuk vonni vizsgálatainkba. Itt olyan tényezőkre gondoltunk, mint pl. a munkás szakértelme, megbízhatósága, lelkiismeretessége, segítőkészsége; ezek a magasabb teljesítmény elérésében közrejátszanak, azonban színvonaluk számszerűen nem mérhető. E jellemzőket a művezetők bevonásával értékeltük 3 fokozatu skála segítségével, s arra kerestünk választ, milyen a kapcsolat ezen tulajdonságok és a teljesítmény között. A művezetőket arra is megkértük, hogy a dolgozókat mennyiségi teljesítményük alapján is sorolják három csoportba. Az első csoportba kerültek azok, akiknek teljesítményét általában gyengének tartják, a másodikba azok, akik közepes teljesítményt érnek el, a harmadikba azok, akik a legjobbak közé tartoznak. A művezetők válaszait a tényleges teljesítményadatokkal összevetve képet alkothattunk a kétféle értékelés kapcsolatáról.

A teljesítményeket befolyásoló vállalati, üzemi tényezők között a gyártási tömegszerűséget, a munkafolyamat technológiai jellegét, az üzem- és munkaszervezés színvonalát, a munkakörülményeket, az ösztönzést, a vezetési színvonalat, munkahelyi légkört, emberi kapcsolatokat elemeztük. A vállalatok, üzemek által

befolyásolható tényezők megfigyelésének alapjául a vizsgálatba vont vállalatok szakemberei által készített esettanulmányok, az üzemekben tett látogatásaink, az üzemvezetőkkel és a dolgozókkal folytatott beszélgetéseink szolgáltak.

A vizsgálat módszere

Ha a megfigyelt dolgozók mindegyike ugyanazon vállalat azonos műhelyében azonos munkát végez, s munkájuk feltételei nem változnak, a természetes mutatók segítségével mód nyílik teljesítményük közvetlen mérésére. Ez az egyszerű lehetőség azonban rendszerint csak kisebb minta vizsgálatát engedi meg. Bonyolultabb a feladat, ha egy vállalatban belül különböző munkát végző, eltérő technológiával, többféle műhelyben dolgozó munkások teljesítményét vagy több vállalat dolgozóinak teljesítmény-színvonalát kívánjuk összehasonlítani. A tapasztalatok ugyanis azt mutatják, hogy az e célra rendelkezésünkre álló teljesítményszázalékok nem adnak reális képet a teljesítményekről.

Ennek oka, hogy a vállalatok között, de egy-egy vállalatban belül a különböző technológiák, munkák között sem azonosak a norma-követelmények, vannak "jó" és "rosszul" fizetett munkák, sőt szakmák is. Ennek következtében a teljesítményszázalék azonos abszolút értéke gyakran eltérő munkateljesítményt takar. Nagy a dolgozók között a teljesítmények szóródása az objektív feltételek (pl. a gyártás különböző tömegszerűsége, gépesítettsége, szervezettsége) eltérése következtében is.

Ezért a teljesítmények mérésére és összehasonlítására új módszert, a teljesítményszázalékok relatív színvonalának elemzését használtuk. A relatív színvonal szerint úgy képeztünk csoportokat, hogy a rendelkezésünkre álló egyéni teljesítményeket műhelyek, ill. technológiák szerint sorbarendeztük, majd három fokozatba osztottuk. Az I. teljesítményfokozatba azok tartoztak, akik alacsony, a II-ba azok, akik közepes, a III-ba azok, akik a legmagasabb teljesítményszínvonalat érték el.

A dolgozók teljesítményfokozatok közötti megoszlásán kívül megkíséreltünk az egyes teljesítményfokozatoknak pontértéket adva arról is tájékozódni, hogy az egyes ismérvek osztályai között milyen különbség található.

Miután kiinduló feltételezésünk az volt, hogy a teljesítményszázalékok abszolút értékei nem túlkrözik a valóságot, ezért az egyes teljesítményfokokozatok pontértékének kiválasztásához semmiféle kvantitatív módszer nem állt rendelkezésünkre. Nem indulhattunk ki pl. a teljesítmény-százalékok fokozatok szerinti átlagértékeinek arányából, hiszen valószínűleg ezek az arányok sem valósak. Így a fokozatoknak jellemző különbséget biztosító - tetszőlegesen választott - pontértékeket, az I. fokozatnak 0,5, a II. fokozatnak 1,0, a III. fokozatnak 1,5 pontértéket adtunk. A dolgozók teljesítményfokokozatok szerinti megoszlása a pontértékek figyelembevételével összefoglalóan kísérli meg kifejezni az egyes tényezők hatását.

Az egyéni teljesítmények vizsgálatát a teljesítményir adozás megfigyelésével is kiegészítettük. Hipotézisünk az volt, hogy a teljesítményszínvonal és a teljesítmény stabilitás között összefüggés van és hogy ez az összefüggés a különböző egyéni jellemzők esetében eltérő erősségű. A szakirodalomban megoszlának az erre vonatkozó vélemények. Egyesek szerint a teljesítmények ingadozása kizárólag objektív termelési feltételekkel függ össze, mások viszont azt az eltérő munkaintenzitásra, munkaiütemre vezeték vissza. Ez utóbbi esetben sem egyöntetű azonban az a vélemény, hogy vajon a magas vagy az alacsony teljesítményszínvonal jár-e együtt nagyobb stabilitással. Több megfigyelésből úgy tűnt, hogy az alacsonyabban teljesítők teljesítmény-szórása nagyobb, mert az alacsonyabb teljesítmény legtöbbször nem kiforrott munkaritmus következménye, más vizsgálatok azonban éppen azt mutatták, hogy a magas teljesítmény meg a stabilitás rovására.

Az egyes dolgozók teljesítmény-ingadozásának kimutatására a havi átlagteljesítmények évi átlagteljesítmény körüli szóródását figyeltük meg, s azt vizsgáltuk, hogy a dolgozók egyes tényezőkénti megoszlása és a szórás nagysága között van-e valamilyen összefüggés. A napi teljesítmények ingadozása a vállalatok elszámolási rendszeréből következően nem állt rendelkezésünkre. E technikai nehézségen túlmenően azonban úgy gondoltuk, hogy a napi teljesítményingadozásokat jobban befolyásolják külső, a munkástól független körülmények, míg ezek havi szinten már inkább kiegyenlítődnek, s így valóban egyéni különbségeket túlkrözhetnek.

A vizsgálat eredményei^{2/}

Életkor és teljesítmény

Az öregedés hatására vonatkozó vizsgálatok bebizonyították, hogy a fizikai erőnlét, teljesítőképeség gyengülése lassu folyamat és ezt számos olyan képesség kifejlődése kompenzálja, amelyek végül is megakadályozzák a teljesítmények csökkenését. Bár az életkorral általában csökken a teljesítőképeség-tartalék (a ki nem használt fizikai és szellemi "kapacitás"), ezt kárpótolja a tapasztalat, a szakmai lelkismeretesség és jártasság, a munkahelyi stabilitás, a biztonságos munkavégzésre való törekvés. Ezt a jelenséget tapasztaltuk a vizsgált dolgozóknál is.

1. sz. táblázat

A dolgozók megoszlása életkor és teljesítményfokokozatok szerint

Életkor csoportok (év)	Megoszlás (%)			Összesen	Pontértékben kifejezett átlagteljesítmény	Relatív szórás ^{x/} (%)
	I.	II. fokozat	III.			
- 25	59,2	24,3	16,5	100,0	78,0	14,6
26 - 35	28,7	43,1	28,2	100,0	99,5	10,5
36 - 45	24,0	33,9	42,1	100,0	109,6	8,3
46 - 50	24,3	28,8	46,9	100,0	111,3	8,5
51 -	25,9	32,8	41,3	100,0	107,6	8,2

^{x/} Az átlagos szórás és a pontértékben kifejezett átlagteljesítmény hányadosa.

A táblázat által mutatott tendenciát igazolta az is, hogy az átlagos életkor az I. teljesítményfokokozatban 33,6; a II.-ban 36,1; a III.-ban, a legmagasabb teljesítményt nyújtók között 39,8 év. Ezek a számok jelzik azt a tényt, hogy az idősebbek általában magasabb teljesítményt értek el - természetesen igen sokféle ok miatt, amit most az életkor ismervébe sűrítettünk és annak hatásaként

^{2/} E cikk keretel nem adnak módot a vizsgálati eredmények részletes bemutatására. Az összefoglaló tanulmány az Ipargazdaságtani Kutatócsoport könyvtárában megtalálható.

telmezzük. A többi tényező közül a gyártási tömegszerűség és a dolgozók szak-képzettségi foka módosította leginkább az életkorcsoportok szerinti átlagteljesít-ményt. Azt tapasztaltuk, hogy a szakmunkások "beérése" lassabb, mint a be-tanított munkásoké s még lassabb, ha egyedi gyártást megvalósító vállalathoz kerülnek.

A dolgozók havi átlagteljesítményeinek éves átlag körüli szórása életkorsze-rinti bontásban azt mutatta, hogy a legnagyobb a szórás a 25 éven aluliaknál, a legkisebb pedig az 51. éven felülieknél. Ez a tendencia megfelel azoknak a véle-ményeknek, amely szerint alacsony teljesítmény magas szórással jár és fordít-va. A fiatalok nagyobb intraindividuális szórása tehát alacsonyabb teljesítmény-színvonaluknak is velejárója, s valószínűleg leginkább a begyakorlottság hiánya miatt nyújtanak kiegyensúlyozatlanabb teljesítményt, mint az idősebbek. Az idő-sebbek egyenletesebb teljesítményre azonban nem biztos, hogy csak a magasabb teljesítményszínvonal és a nagyobb begyakorlottság eredménye, előidézhette az egyenletességre való tudatos törekvés is.

Nehéz további vizsgálatok nélkül tisztázni a szórások különbségének okait, kü-lönösen akkor, ha azt is figyelembe vesszük, hogy függetlenül a végzett munka bonyolultságától, fajtájától a legnagyobb teljesítmény-ingadozást a legfiatalabb munkásoknál tapasztalhatjuk. A leginkább elfogadható az a feltételezés, hogy a fiatal munkások szakmai gyakorlata, munkatapasztalata, a munkafogások ismere-te még nem annyira kiforrott. Ezt tanúsítja, hogy pl. betanított munka esetén a 25 éven aluliak teljesítményének átlagos ingadozása egyes műveleteknél 12,9 %-37,5 %-ig terjed, míg a 45 éven felülieknél 10,8 %-tól 21,2 %-ig. A még kiala-kulatlan sztereotípiák miatt a fiatalok munkaritmusa egyenletlenebb, s ez gyors-sabb elfáradáshoz vezet.

Szakképzettség és teljesítmény

A szakképzettség teljesítménybefolyásoló hatását akkor mérhetnénk és hason-líthatnánk össze legkönnyebben, ha szak- és betanított munkások ugyanazt a mun-kát, ugyanolyan teljesítmény-követelmények alapján látnák el. Erre azonban rit-kán van lehetőség, sőt rendellenességnek kellene tartanunk, ha a szak-, ill. be-

tanított munkások tevékenysége között nem lenne különbség (bár a gyakorlatban ez előfordul).

A vizsgálatnál ezért abból a feltételezésből indultunk ki, hogy a normakövetelmények egy-egy műhelyben, vagy technológiánál (csoportosításunk alapegységénél) a szak- és betanított munkásokra vonatkozóan azonos alapuak voltak, a teljesítés színvonala tehát egyértelműen jelzi e két szakképzettség, csoport teljesítmény-különbségeit. Az eredmények elemzése azt mutatja, hogy a szakmunkások teljesítménye magasabb, nagyobb arányban tartoznak a közepesen és kiválóan teljesítők közé, mint a betanított munkások.

2. sz. táblázat

A dolgozók megoszlása szakképzettség és teljesítményfokokozatok szerint

Szakképzettségi csoportok	Megoszlás (%)			Összesen	Pontértékben kifejezett átlagteljesítmény	Relatív szórás (%)
	I.	II. fokozat	III.			
Szaktudós	29,1	35,8	35,2	100,0	103,1	10,7
Betanított munkás	45,0	27,0	28,0	100,0	91,5	14,2

Érdeemes megemlíteni, hogy azoknál a vállalatoknál, ahol a termelésben a szakmunkásoké volt a "vezető szerep", a betanított munkások kisebb intenzitással dolgoztak, kisebb volt az elvárás velük szemben, alkalmasságuk kisebb sullyal esett a latba. Azokban az üzemekben, ahol nem volt annyira "nyomasztó" a szakmunkások létszámfőlénye, a betanított munkások jobban a figyelem középpontjában voltak, a termelésben nemcsak kiegészítő szerepet játszottak, s feltehetően - az esetleges objektív okoktól eltekintve - ebből eredően is értek el jobb eredményeket.

Az objektív okok közül valószínűleg nem elhanyagolható a gyártás tömegszerűségének hatása. Egyedi gyártásnál a szaktudás jobban érvényesülhet, mint a közép- és nagyszorozat gyártásnál. Ez utóbbit megvalósító vállalatoknál találkozhattunk azzal a jelenséggel, hogy a betanított munkások begyakorlottsága szaktudást pótol - a jelenlegi munkaszervezési feltételek között.

Az előbb említett, üzemtől függő tényezők mellett, felmerülhet a kérdés,

nem befolyásolja-e a szak-, illetve betanított munkások csoportjában a teljesítmények alakulását az életkori struktúra. Az életkor teljesítményre gyakorolt hatását vizsgálva ugyanis azt tapasztaltuk, hogy az életkorral - általában - növekednek a teljesítmények. Mivel egy szakma megszerzéséhez több idő szükséges, mint a betanuláshoz, figyelembe kell vennünk a szak-, és betanított munkások életkori megoszlásának eltérését is és tisztáznunk kell, hogy a két szakképzett-ségi csoport közötti teljesítmény-különbség nem csupán az eltérő életkori struktúrából adódik-e.

Az elvégzett számítások azt mutatják, hogy életkorcsoportok szerint a szakképzettségnek eltérő a szerepe. A szakmunkások a 36-45, a betanított munkások a 46-50 évig terjedő korcsoportban voltak a legeredményesebbek. Az adatok világosan mutatják azt is, hogy a betanított munkások pontértékben kifejezett átlagteljesítménye minden korcsoportban alacsonyabb, mint a szakmunkásoké. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az életkortól függetlenül, a szakmunkások teljesítménye magasabb, az életkor csak e teljesítménykülönbség nagyságára gyakorol hatást. A szakmunkások "fülénye" a legerősebben a 36-45, a leggyengébben a 46-50 éves korcsoportban érvényesül. Hogy mi lehet a 46-50 éves szak- és betanított munkások teljesítményében megmutatkozó legalacsonyabb különbség oka, mélyebb vizsgálatokat igényel. Feltételezhető többek között az idősebb szakmunkások elavult szakismerete, amely gátló tényező lehet a magasabb teljesítmény elérésében; előidézheti, hogy többet foglalkoznak a fiatalokkal (emiatl teljesítményük csökken, de prémium, jutalom vagy egyéb formában anyagi kárpótlást kapnak) stb.

A teljesítmények szórása alapján azt láthatjuk, hogy a betanított munkások teljesítmény-stabilitása kisebb, mint a szakmunkásoké, s ez megfelel annak a tendenciának is, hogy az alacsonyabb teljesítmény nagyobb szórással párosul.

Véleményünk szerint a betanított munkások teljesítményének alacsonyabb színvonalra és stabilitásra a betanítás jelenlegi gyakorlatának is következménye. A vizsgált vállalatoknál egy-egy régebbi, tapasztalt dolgozót kértek fel a betanításra, aki saját munkája mellett foglalkozott az új munkatárssal. Ez a tény korlátozza a betanításra fordítható időt. További problémákat jelent, hogy sok helyen nincs kidolgozva a betanítás programja; a munkaerőhiány következtében az

uj dolgozótól sokszor korábban követelnek teljes értékű munkát, mint ahogy a tényleges betanulás megtörténne. Ez utóbbi azzal a veszéllyel járhat, hogy a beilleszkedés nehezebbé válik, a dolgozó elkedvetlenedik és új munkahelyet keres. A kérdés megoldását a betanítás programozott módszereinek kidolgozása, a betanítást végzők alaposabb kiválasztása és munkaidejük legalább egy részének szabaddá tétele jelentené.

Szakmai gyakorlat és teljesítmény

A szakmai gyakorlatot a szakmunkásoknál a szakmunkásbizonyítvány (több szakma esetén a jelenlegi szakmát igazoló bizonyítvány) megszerzésétől számított idő, betanított munkásoknál az iparban töltött összes idő alapján vettük figyelembe. Hipotézisünk az volt, hogy az adott szakmában, adott munkaterületen eltöltött hosszabb idő általában alaposabb szakmai ismeretekkel, nagyobb önállósággal párosul, ez magasabb színvonalú munkához, magasabb teljesítményhez vezet. A vizsgált vállalatoknál hipotézisünk igazolódott, a szakmai gyakorlat növekedését a teljesítmény növekedése kísérte:

3. sz. táblázat

A dolgozók megoszlása szakmai gyakorlat és teljesítményfokokatok szerint

Szakmai gyakorlat csoportok, év	Megoszlás (%)			összesen	Pontértékben kifejezett átlagteljesítmény	Relatív szórás (%)
	I.	II. fokozat	III.			
0 - 3,9	65,2	17,9	16,9	100,0	75,9	13,2
4 - 9,9	42,8	34,7	33,5	100,0	89,9	13,4
10 - 15,9	25,0	38,4	36,6	100,0	105,8	9,1
16 - 24,9	22,0	34,4	43,6	100,0	110,8	8,7
25 -	20,0	38,1	41,9	100,0	111,0	8,1

Több kutató hangsúlyozza, hogy a teljesítmény a szakmai gyakorlati idővel csak egy bizonyos "választóvonalig" nő. A szakirodalom által említett választóvonal a mi esetünkben 25 éves gyakorlat után következik be, a választóvonalhoz közeledve a teljesítmény-növekedés ütemének csökkenését tapasztalhatjuk. Ez a

választóvonal feltételezhetően függ a munka bonyolultságától, szakképzettségi igényétől. Egyszerű kézi műveleteknél, melyek sztereotipikus mozgásokra vannak építve, a magas teljesítmény gyorsabban elérhető, mint a bonyolultabb munkáknál. Különbség figyelhető meg a gyártás tömegszerűségi foka szerint is. A dolgozók teljesítményének stabilitását a szakmai ipari gyakorlattal összefüggésben vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy a gyakorlati idő növekedésével a teljesítmények relativ szórása csökken.

Vállalati gyakorlat és teljesítmény

Általános vélemény szerint a teljesítményre gyakorolt hatás szempontjából annak is szerepe van, hogy a szakmai (ipari) gyakorlatból a dolgozók mennyi időt töltenek jelenlegi vállalatuknál. Hosszabb vállalati gyakorlat a termelési feladatok, a gépek, a vállalatnál alkalmazott technológia és szervezés jobb megismerését, informális kapcsolatok kiépítését eredményezi és ezen keresztül elősegíti nagyobb teljesítmény elérését. A hosszabb vállalati gyakorlat egyenletesebb munkaritmust eredményez, és kitolja az elfáradás idejét.

A nagyobb vállalati gyakorlat teljesítményre sugárzó hatása közvetett módon is megnyilvánul. A nagyobb munkahelyi tapasztalat - megfelelő vezetési stílus mellett - az újonnan belépő dolgozókkal szemben bizonyos előnyt adhat, jó érzés töltheti el azt a régi dolgozót, akit pl. a betanításra kiválasztanak. Nem lebecsülhető az informális kapcsolat teljesítményt befolyásoló szerepe sem. Összetartó csoportokat, baráti köröket szintén a régebbi dolgozók alakítanak, s az új dolgozóknak ki kell "érdemelnüök" a csoportba kerülést.

Általánosságban nehéz eldönteni, hogy a szakmai (ipari) és vállalati gyakorlat közül melyik hatása erősebb. Általában azt feltételezik, hogy a szakmai gyakorlaté a vezető szerep, különösen magasabb életkorban, amikor rövidebb vállalati gyakorlat esetén is könnyen elérhető a magas teljesítmény, hiszen a dolgozó a szakmában szerzett eddigi tapasztalatait mindenütt hasznosíthatja.

A hosszabb vállalati gyakorlat anyagi ösztönzők (a szolgálati időtől is függő béremelés, prémium, törzsgárda-, hűségjutalom, lakás, stb.) és nem anyagi ösztönzők (előléptetés, felelősségteljesebb munka, stb.) formájában egyaránt tör-

ténő elismerése részben a munkaerő megtartására való törekvéstől, részben a vállalati gyakorlat teljesítményt befolyásoló feltételezetten erős hatásából ered.

A vállalati gyakorlat komoly szerepéről a mi vizsgálatunk is tanuskodik:

4. sz. táblázat

A dolgozók megoszlása vállalati gyakorlat és teljesítményfokozatok szerint

Vállalati gyakorlat csoportok, év	Megoszlás (%)			Összesen	Pontértékben kifejezett átlagteljesítmény	Relatív szórás (%)
	I.	II. fokozat	III.			
0 - 3,9	56,2	23,0	20,9	100,0	82,3	12,7
4 - 9,9	36,2	40,5	23,3	100,0	93,5	11,8
10 - 15,9	25,7	35,5	38,8	100,0	106,5	9,9
16 -	16,7	35,3	48,0	100,0	115,7	7,8

A vállalati-üzemi tényezők közül a gyártás tömegszerűsége hatott legerősebben a vállalati gyakorlat teljesítményt befolyásoló szerepére. A nagy-sorozat gyártást megvalósító vállalatnál a dolgozók minden vállalati gyakorlat csoportban magasabb teljesítményt értek el, mint az egyedi gyártás feltételei között dolgozó társak.

A vállalati gyakorlat eddig tárgyalt pozitív szerepe mellett a vállalati szakemberek utaltak a helytelen, mindenáron való munkaerőmegtartás káros hatására is. Ennek következtében a nagyobb vállalati gyakorlat nem minden esetben párosul magasabb teljesítménnyel, mégpedig azért, mert a vállalati gyakorlat előnyös hatásának kedvezményét olyanokra is pazarolják, akik azzal visszaélnek. Ezek a dolgozók rontják a munkafegyelmet, sokszor egy-egy műhely "rossz szellemei", hangadói, akik a körülmények kiismeréséből hasznot akarnak húzni.

A munkahelyváltoztatások száma és a teljesítmény

Az újonnan belépett munkás még ha jó szakmunkás is, rendszerint nem tudja azonnal elérni a régebben ott dolgozók teljesítményét. Szakemberek véleménye szerint a lemaradás, ha az átlagos teljesítményszínvonalat 100 százaléknak vesszük, a kezdeti időben a 30-40 százalékot is eléri. Később a gyakorlottság mértékével ez fokozatosan csökken, és a begyakorlási idő elteltével rendszerint az újonnan belépett is eléri a régi dolgozók átlagos teljesítményét.

Ha egy munkás megváltoztatja munkahelyét, két vállalatnál is csökken a termelés, a régi és az új munkahelyen egyaránt. Így szükségképpen mindkét munkahelyen jelentkezik a begyakorlási időből eredő termelés kiesés. Számolni kell azzal is, hogy a termelés a kilépés előtt számottevően csökken, sőt a munkás magatartása, az új munkahelyéről terjesztett "legendák" a környezetre is demoralizáló hatások lehetnek.

A közvéleményben általánosan elterjedt az a nézet, amely szerint a munkakerővándorlás kizárólag negatív jelenség. A kilépő dolgozókat általában elítélik, s azt tartják, hogy a gyakrabban munkahelyet változtatók általában a rosszul dolgozók közül kerülnek ki. Vizsgálatunk során nem tapasztaltuk, hogy a munkahelyet gyakrabban változtatók teljesítménye alacsonyabb lenne:

5. sz. táblázat

A dolgozók megoszlása a munkahelyváltoztatások száma és teljesítményfokokatok szerint

Munkahely vált- tozások száma	Megoszlás (%)			Összesen	Pontér- téiben ki- fejezett átlagtel- jesítmény	Relativ szórás (%)
	I.	II. fokozat	III.			
0	40,0	20,0	40,0	100,0	100,0	9,9
1 - 2	32,1	36,8	31,1	100,0	99,5	10,1
3 - 4	34,8	27,5	37,1	100,0	101,4	10,7
5 és több	29,8	38,9	31,3	100,0	100,8	10,5

A vizsgált vállalatok vonatkozásában nem lehet egyértelműen kijelentni, hogy a vállalatnál maradó hűséges dolgozók teljesítménye törvényszerűen magasabb, mint

a többször munkahelyet változtatóké, illetve fordítva, hogy a többször munkahelyet változtatók csak alacsonyabb teljesítmény elérésére képesek.

A munkahelyváltatás a többi ismérvvvel is kapcsolatba hozható. Pl. az életkorral általában nőtt a munkahelyváltatási hajlandóság. A vizsgált vállalatoknál 25 év alatt a munkahelyváltatások átlagos száma 1,2; a 26-35 éves korcsoportban 1,8; a 36-45, illetve 46-50 éves két korcsoportban a legmagasabb és azonos mértékű: 2,4; 51 év felett már csökkenő. Meg kell jegyeznünk, hogy a KSH reprezentatív munkaügyi adatfelvétele szerint a fiatalabb korban nagyobb a munkahelyváltatási hajlandóság és nem a középkorban.^{3/} A fiatalok közül általában többen - és gyakrabban - változtatnak munkahelyet. Természetes, hogy a KSH magas reprezentációra és nagyszámu sokaságra épülő adatait megalapozottabbnak kell tekintenünk, mint saját - néhány vállalatra kiterjedő - felmérésünket. Az eltérést ágazati, vállalati sajátosságok, a megfigyelés időszakának eltérése és számtalan egyéb tényező (pl. a minta nagysága) okozhatta.

A munkahelyváltatatók csoportját megvizsgáltuk szakképzettségi összetételük szerint is, hiszen láttuk, hogy a szakképzetség teljesítménynövelő tényező, s így nem lehet közömbös, melyik szakképzettségi csoportban magasabb a munkaerőmozgás. A vizsgált vállalatoknál az átlagos 1,97-es munkahelyváltatási órték mellett a szakmunkások átlagosan 1,49-szer, a betanított munkások 2,32-szer változtattak munkahelyet.

A munkahelyváltatással a családi állapot is mutat kapcsolatot. A házások átlagosan többször változtatnak munkahelyet, mint az egyedülállók. (Ez mintánk életkori sajátosságából is következik.) Megvizsgáltuk azt is, vajon lakóhely szerint tapasztalható-e különbség a munkahelyváltatási készségben. Feltételezhető ugyanis, hogy az urbanizáció felemás formái szükségképpen magukkal hozzák a munkaviszonyok stabilitásának csökkenését. Az úgynevezett "nem elkerülhetetlen" munkahelyváltatás egyik alaptípusa a munkahelyválasztás körülményei által befolyásolt: a dolgozó nem mérlegeli gondosan igényeit, képességeit, a választott munkát, s úgy tűnhet e típusnak nagyobb tere van a bejárók,

^{3/} Az állami iparban foglalkoztatott munkások létszámösszetétele, munkakörülményei és bérarányai. KSH, 1971. Statisztikai Időszaki Közlemények, 196. kötet.

mint az ipari környezettel már ismerős nagyvárosiak esetében. Ennek ellenére a helyi és bejáró dolgozók átlagos munkahelyváltogatás számának esekély eltérése (2,0, ill. 1,9) arra utal, hogy e tényező nincs nagy hatással a munkahelyváltogatásra.

Családi körülmények és teljesítmény

Vizsgálatunk azt mutatta, hogy a családi állapot, illetve a családi életciklus befolyásolja a teljesítményt, mégpedig úgy, hogy a családosok teljesítménye magasabb, mint az egyedülállóké. Ennek alapja bizonyára az, hogy a családos embereknek nagyobb a felelősségük, jobban rászorulnak a magasabb teljesítmény nyújtotta keresetre. A családi állapot ténye tehát - ha önmagában nem is oka a magasabb teljesítménynek - pozitív munkamotivációt eredményez. E tényező szerepéről folytatott vállalati beszélgetéseink során felhívták a figyelmünket arra, hogy a családi állapot ezen feltételezett pozitív hatása általában csak a férfi dolgozóknál figyelhető meg, a nőknél ellentétes tendencia is érvényesül. Bár a nők is dolgoznak, "családfenntartónak" a férfi számít, egyrészt a tradíciók következményeként, másrészt mert keresete rendszerint magasabb.

A gyermekek száma és a teljesítmény közötti pozitív összefüggés egyenesen következett a házások magasabb teljesítményéből. A házások között elsősorban azok teljesítménye volt magasabb, akiknek gyermekük is van (l. 6. táblát).

A családi állapot, gyermekszám és a teljesítmény összefüggését vizsgálva itt is felmerülhet a kérdés, valóban e tényezők hatására magasabb-e a teljesítmény, vagy egyéb tényezők befolyása érvényesül. Ha ezek közül a többi tényezőnél is dominánsnak feltételezett életkor és az ezzel együttjáró, ebbe az ismértbe sürített szakmai, vállalati tapasztalat szerepét elemezzük, azt láthatjuk, hogy a házások teljesítménye minden korcsoportban magasabb, mint az egyedülállóké. A családi állapot tehát valóban befolyásolja a teljesítményt, a házások jobb teljesítménye nem csak abból adódik, hogy magasabb az átlagos életkoruk. A családi állapot teljesítmény-növelő hatása 25 éves életkorig érvényesül a legerősebben, majd a további korcsoportokban az egyedülállók és házások teljesítményszínvonala közötti különbség csökken. Ez a tendencia valószínűleg megegyezik a

A dolgozók megoszlása családi állapot és teljesítményfokokatok szerint

Családi állapot és gyermekszám	Megoszlás (%)			Összesen	Pontértékben kifejezett átlagteljesítmény	Relatív szórás (%)
	I.	II.	III.			
Egyedülálló	49,7	28,2	22,1	100,0	86,1	12,0
Házass	27,3	35,3	37,4	100,0	105,0	9,6
Gyermeke- lenek	37,8	28,8	33,4	100,0	97,8	11,9
1 gyermeke- sek	27,4	38,5	34,1	100,0	103,3	9,4
2 és 3 gyer- mekesek	31,3	35,7	33,0	100,0	100,9	11,3

családi életciklus alakulásával, a családalapítással járó gondok erősebben motívalhatják a fiatalokat több teljesítményre, mint később, már "megállapodott" körülmények között.

Lakóhely és teljesítmény

Általában az a feltételezés, hogy a bejárók teljesítménye alacsonyabb, mint a főváros központjában, ill. a megyeszékhelyeken lakóké. Az okok közé az "ipari háttér" hiányát, a rossz közlekedési viszonyokat, ill. a nagyobb utazási idő következtében fellépő fáradtságot, az otthoni mezőgazdasági elfoglaltságot sorolják.

A bejárók alacsonyabb teljesítményét a mi adataink is tanúsítják:

A dolgozók megoszlása lakóhely és teljesítményfokokozatok szerint

Lakóhely	Megoszlás (%)			Összesen	Pontértékben kifejezett átlagteljesítmény	Relatív szórás (%)
	I.	II. fokozat	III.			
Helyi dolgozó	30,7	33,2	36,1	100,0	102,7	10,1
Bejáró dolgozó	40,9	34,1	25,0	100,0	92,0	12,5

Az egyértelműnek tűnő tendencia ellenére a következtetések levonásánál óvatosan kell eljárunk. Több vállalatnál felhívták a figyelmünket arra, hogy a bejárók teljesítménye főleg csak kezdetben alacsonyabb, hosszabb betanulási időre van szükségük, de pl. a nehéz, testi erőt igénylő munkahelyeken eredményesebben alkalmazhatók, mint a kézügyességet igénylő munkáknál. A legtöbb problémát a vállalati vezetők a bejárók munkafegyelmének színvonalával kapcsolatban említették, teljesítményük rapszódikusabb voltára utal a magasabb relatív szórás érték is.

"Minőségi tulajdonságok" és teljesítmény

A "minőségi tulajdonságok" és teljesítmény összefüggésének megfigyelését azért tartottuk fontosnak, mert a dolgozók számtalan olyan tulajdonságát mint pl. szorgalmuk, lelkiismeretességük, megbízhatóságuk, a teljesítményszázalék színvonalára még relatíve sem mutatja. Ezek a munkában lényeges jellemzők azonban nem mérhetők, ezért a művezetők egyes dolgozókra vonatkozó véleményével kívántuk ellenőrizni, hogy a mennyiségi teljesítmény és e tulajdonságok összhangban vannak-e. A művezetőket megkértük, hogy minősítsék beosztottaikat aszerint, hogy ezeket a tulajdonságokat - összevontan - alacsony, közepes, illetve kiváló színvonalunak ítélik-e.

Miután arra is választ kívántunk kapni, hogyan függnek össze ezek a jellemvonások a teljesítménnyel, a művezetőket megkértük, minősítsék dolgozóik mennyiségi teljesítményeit is.

A művezetők kétféle minősítését a miáltalunk képzett teljesítményfokokozatokkal összevetve áttekintést kaphatunk arról, mennyire egyezik az objektív teljesítményadatokból képzett csoportosítás a dolgozókat jól ismerő közvetlen vezetők véleményével:

8. sz. táblázat

A dolgozók megoszlása művezetői minősítés és teljesítményfokokozatok szerint

Minősítési fokozatok	Művezetői minősítés alapján	Megoszlás (%)			Összesen	Pontértékben kifejezett átlagteljesítmény
		I.	II. fokokozat	III.		
Alacsonyan teljesítők	8	83,3	5,6	11,0	100,0	112,9
Közepesen teljesítők	33	45,1	34,3	20,6	100,0	87,8
Kiválóan teljesítők	59	20,0	36,0	43,7	100,0	111,9
Alacsony színvonalu tulajdonságokkal rendelkező dolgozó	11	51,2	24,4	24,4	100,0	86,6
Közepes színvonalu tulajdonságokkal rendelkező dolgozó	41	37,7	32,5	29,8	100,0	96,0
Kiváló színvonalu tulajdonságokkal rendelkező dolgozó	48	24,6	36,5	38,9	100,0	107,2

Meg kell jegyeznünk, hogy a művezetőket tájékoztattuk kikérdezésünk céljáról, biztosítottuk őket, hogy értékelésük nem kerül sem az érintett dolgozók, sem a vállalatvezetőség tudomására, így joggal feltételezhetjük, hogy szubjektivitásuk a megkérdezéses módszereknél általában megszokottnál nem erősebb.

A dolgozók művezetői minősítése és a teljesítményfokokozatok szerint képzett pontértékek összehasonlítása arra enged következtetni, hogy a "minőségi tulajdonságok" és a teljesítmények színvonala között pozitív összefüggés van. Ugyanakkor a mennyiségi teljesítésre adott művezetői értékelés nincs összhangban a tényleges teljesítményekkel. Az igazolható és ellenőrizhető teljesítményadatok és a művezetői vélemények eltérése egyben arra hívja fel a figyelmet, hogy a kikérdezésekből levonandó következtetésekkel általában megfontoltan bánjunk, ellenőrizzük azok realitását.

A művezetők sok esetben hajlottak arra, hogy a dolgozókat egy "osztályzat" feljebb (jobban) minősítsék. A legkevésbé a közepesen teljesítők megítélése sikerült, a dolgozók többsége ugyanis valójában az I. teljesítmény-fokokozatba tartozik. A művezetők engedékenysége mutatkozik meg abban is, hogy a kiválónak minősített dolgozók egyötöde csak alacsony teljesítményt ér el.

A művezetőknek a dolgozók munkához való "hozzállására", lelkiismeretességére, szorgalmára vonatkozó minősítése valószínűleg szintén tartalmaz szubjektív elemeket.

Ezzel kapcsolatban felvethetjük, beszélhetünk-e egyéni lelkiismeretességről, szorgalomról, megbízhatóságról? Igaz, hogy találunk különbségeket e tekintetben a munkások között, de e különbségek rendszerint nagyobbak az egyes műhelyek között, mint egy-egy műhelyen belül. Minden műhelynek, dolgozó kollektívának van egy "alaphangulata", egy légköre; a munkához való - egyénenként kifejeződésre jutó - "hozzállást" ennek alapján "közösségi terméknek" kell tekintenünk.

Vállalati, üzemi tényezők

A dolgozók teljesítményének színvonalát, illetve annak ingadozását számos olyan tényező befolyásolja, amely független képességeiktől, adottságaiktól. Ha viszont legalábbis megközelítően látni akarjuk, hogy az egyén mivel járulhat

hozzá a munkahely eredményéhez, akkor meg kell kísérelni az összefüggések halmazából kiszűrni azokat a tényezőket, amelyek eleve determinálják az egyén "mozgásterét", képességei, törekvései kibontakozásának lehetőségeit. A vizsgálat során azt tapasztaltuk, hogy ezek a tényezők döntő fontosságúak mind a teljesítmények színvonalának, mind stabilitásának alakulásában.

Gyártási tömegszerűség és teljesítmény

A gyártási tömegszerűségre vonatkozóan megállapítottuk, hogy a sorozatgyártást folytató vállalatoknál mind a műhelyek évi átlagos normateljesítése, mind az egyéni teljesítmények szóródása alacsonyabb, mint az egyedi gyártást folytató vállalatnál. Ennek alátámasztására két vállalat adatait mutatjuk be:

9. sz. táblázat

Az átlagos teljesítményszázalékok és a szóródás terjedelme két vállalatnál (műhelyek szerinti bontásban)

Megnevezés	A műhely évi átlagos teljesít- ményszáza- léka	A legala- csonyabb égyéni évi teljesít- ményszázalék	A legma- gasabb átlagos tel- jesítményszázalék	Különbség	Az egyéni teljesítmé- nyek relativ szórása
<u>Nagsorozat- gyártást folyta- tó "A"vállalat</u>					
1.sz.műhely	107,5	95	116	21	5,2
2.sz.műhely	117,8	92	180	88	9,1
3.sz.műhely	107,0	69	135	66	9,1
4.sz.műhely	113,1	87	141	54	8,2
<u>Egyedi gyártás- folytató "B"vállalat</u>					
1.sz.műhely	126,0	88	165	77	13,1
2.sz.műhely	133,6	83	157	74	17,0
3.sz.műhely	129,8	92	172	80	14,3
4.sz.műhely	168,0	102	226	124	29,8
5.sz.műhely	161,3	111	204	93	22,9
6.sz.műhely	114,5	61	121	60	6,9

Az okokat kutatva arra kellett következtetnünk, hogy az egyedi gyártási jellegű vállalatoknál elért magasabb teljesítmények nem magyarázhatók a dolgozók "kedvezőbb" összetételével, magasabb szakképzettségével. Az egyedi gyártásban elért magasabb teljesítmény-százalékok mögött nem rejlik lényeges többleteljesítmény, a jelentős különbséget a vállalatok különböző normázási rendszere és fegyelme okozza. Egyedi gyártás esetén a normamegállapítás több pontatlanságot rejt magában, mint a sorozatgyártásnál, több a lehetőség a teljesítményszázalékok manipulálására. A normakarbantartás a korábbi túlzások után (vizsgálatunk időpontjában, 1973-1974-ben) többnyire teljesen formálissá vált. Számos helyen az üzemvezetők közlik a dolgozók kereseti igényeit - s ebből számolják vissza, mekkora legyen a teljesítménykövetelmény. A normák szorosságát ugyanakkor befolyásolja a mindenkorl munkaerőkereslet és kínálat is.

Gépesítettség és teljesítmény

A teljesítmények gépi meghatározottságának érzékenységét szinte minden vállalatnál nyomon követhettük. Ezt szemlélteti a következő táblázat, amely az átlagteljesítmények növekvő sorrendjében ad áttekintést az előbb már említett két vállalat egyes technológiai műveleteiről: (l. 10. táblát).

Általában magasabb az átlagos teljesítményszázalék azoknál a technológiáknál, ahol a kézi munka aránya nagyobb. Ennek oka az, hogy magasabbfoku gépesítettség mellett a norma túlteljesítése jobban korlátozott; mivel a gépi idők állandóak.

Hasonló a kapcsolat a teljesítmények szóródása és a vizsgált technológiák gépesítettsége között: a teljesítményszázalékok relatív szórása a kevésbé gépesített technológiai műveletek felé haladva határozottan növekszik. Mindez az egyedi gyártást folytató "B" vállalatnál "tisztábban" érvényesül.

A teljesítmény technikai meghatározottsága ugyanakkor még a komplexen automatizált termelés feltételei között sem abszolútizálható. Nem állítható, hogy az automata gépen dolgozó munkás semmiféle hatást nem tud gyakorolni a termelékenységre. Gyakorlati példák bizonyítják, hogy az automata gépek teljesítőképeségének realizálása sokban függ a munkás ügyességétől, rátermettségétől.

Az átlagos teljesítményszázalékok szóródásának jellemzői egyes technológiák szerint

Technológia	Vál- la- lat	Átlagtel- jesítmény	Legala- csonyabb		Különbség	Relatív szórás
			Legmaga- sabb	teljesítményszázalék		
Sajtolás		108,2	69	135	66	9,1
Gépi szegezés		110,8	78	126	48	9,5
Furás	"A"	111,8	76	148	72	8,6
Szerelés		113,0	94	137	43	8,0
Marás		116,3	97	133	36	13,0
Furás		120,9	104	153	48	15,0
Esztergálás	"B"	128,5	76	172	96	16,7
Hegesztés (kézzel)		161,3	61	121	60	17,5
Kovácsolás		163,4	117	212	95	27,9
Lakatos munkák		171,9	102	226	124	29,0

A kétféle típusu, gépi és kézi munka közötti teljesítményszínvonal különbségnek azonban nemcsak ilyen "objektív" okai vannak. A különbségben szerepet játszik az is, hogy a normázás a kézi munkánál bizonytalanabb, mint gépi munka esetén, ahol lehetőség van objektivebb műszaki normák alkalmazására.

Nem mindenhol aknázzák ki a gépi munkák pontosabb normázhatóságában rejlő lehetőségeket sem. Szélsőséges példaként említhető az a nem is ritkán előforduló eset, hogy a normakészítésnél a gép kapacitását, teljesítőképességét jóval az optimális szint alatt veszik figyelembe. Így fordulhat elő, hogy a fellazított normákkal nem ritka a 130-150 %-os teljesítmény. (Különösen akkor nyúlnak ehhez az eszközökhöz, ha nem sok munkást foglalkoztató technológiáról van szó.)

A magasabb gépesítettségi fok esetén várható alacsonyabb teljesítményszínvonal érvényesülését gátolhatja pl. a tisztázatlan többgépes rendszer is. Az egyedi gyártású szerszámgyárban ugyanis rendszeresen megfigyelhető a két gép kezelése marásnál, ha a munka jellege ezt megengedi, főként a délutáni és éjszakai műszakban, amikor nagyobb a szabad gépek száma. A teljesítményszáz-

zalék torzulás tehát itt is jelentkezik, függetlenül attól, hogy a termelékenység vagy a programteljesítés szempontjából a két gép kezelése mindenképpen előnyös. Mint műszaki megoldás, ez eredményes is, csak az elszámolás alapszámait ferdíti el. Ugyanez a helyzet az elnézett vagy a "be nem vallott" műveletkoncentráció esetén is.

Munkaszervezés és teljesítmény

A munkaszervezés színvonalának jellemzésére hosszú idő óta próbálkoznak összefoglaló mutatószámok kialakításával. Bár e mutatók a munkaszervezésnek csak egyes oldalait értékelik, szovjet szakirodalom alapján^{4/} a "B" vállalatnál mi is megkíséreltük néhány mutató kiszámítását és ezeknek az üzemi átlagteljesítménnyel való összevetését. A vizsgált 12 mutató a következő volt: a termék kibocsátás ütemessége, az előállított termékek (alkatrészek, félkésztermékek) minősége, a munka gépesítettsége, a kisegítő munkások aránya, a munka kulturáltsága, a munkavédelem színvonala, a műszaki normázás mutatója, a munkaidőkihasználás színvonala, a munkások szakképzettségének színvonala, a műszaki alkalmazottak képzettsége, a munkafegyelem színvonala, a fluktuáció mértéke.

Az egyes mutatók, ill. azok számtani átlaga alapján nyert összevont mutatók és a műhelyek átlagteljesítménye között nem találtunk összefüggést, sőt a legrosszabb összevont mutatóval a legmagasabb átlagteljesítményű műhely rendelkezett. Ezt az ellentmondást azonban feloldani látszik, ha megvizsgáljuk, mely mutatók értékei a legalacsonyabbak. Azt találjuk ugyanis, hogy a legnagyobb különbség a termékek minőségében, a munkavédelem és a munkafegyelem színvonalában rejlik. Feltételezhető tehát, hogy a magas teljesítmény elérését a minőség romlása, a sokszor nem eléggé óvatos munkavégzés is elősegíti.

Az üzem- és munkaszervezés részletesebb vizsgálata alapján arra következtethetünk, hogy bár a gyártás típusától függetlenül, a munka zavartalan menete

^{4/} Derunov, P.F. - Baklankin, I.A. - Mazalszon V.A.: Naucsnaia organizacija proizvodsztva truda i upravlenija. Izdatelstvo Ekonomika, Moszkva, 1971.

mindenütt feltételezi a megfelelő minőségű anyagok folyamatos rendelkezésre állását, a gépek és gyártóeszközök kifogástalan állapotát, az alkatrészek megfelelő méretpontosságát, ilyen egyenletes, minden tekintetben zökkenőmentes ellátást ritkán tapasztalhatunk. Az anyagi-műszaki feltételek a sorozatgyártást folytató vállalatoknál azonban általában lényegesen jobbnak mondhatók.

A gyártási tömegszerűség és a munkaszervezési színvonal összefüggésének ellenére a munkanapfelvételekből kiderült, hogy mind az egyedi, mind a sorozatgyártást folytató vállalatoknál a veszteséglődök nagy része közös hiányosságokra vezethető vissza. Ezek nemcsak objektíve hátráltatják a munkásokat magasabb teljesítmény elérésében, hanem károsan befolyásolják a munkafegyelmet, a munkához való hozzáállást is. A több műhelyben is tapasztalt komoly hiányosságok azt a morális kérdést is felvetik, vajon erkölcsös-e a munkások nagyobb teljesítményre ösztönzése, ha a vezetés nem biztosítja az ehhez szükséges feltételeket.

A munkaszervezés gyengéire következtethetünk a napi teljesítmények ingadozásából is. Előzetes feltételezésünkkel ellentétben, nemcsak a kézi, hanem a gépi munkát végzők napi teljesítménye is erős ingadozást mutat. Pl. egy gépen dolgozó munkásnak a megfigyelt hónapban 62-141 % között, a kézi munkát végzőnek 91-145 % között ingadozott a teljesítménye. Az ingadozás nagyobb részét az illetékes művezetők a dolgozótól független tényezőkre vezették vissza. Ezek közül elháríthatatlannak minősítették a más munkákra való gyakori átállást.

A munkaszervezés feladatainak köre és értelmezése nem egységes vállalatoknál. A munkaszervezés komplex feladat, amely nem szűkíthető egyes látványos, kampányjellegű megoldásokra. Teljesen elhanyagolt nálunk például a munka tartalmának, jellegének elemzése, majd ezek alapján megfelelő változtatások keresztülvitele. A munkaszervező ennek figyelmen kívül hagyása esetén látszólag megmagyarázhatatlan jelenségekbe ütközik. Jól illusztrálható ez az egyik vállalat példáján.

A munkaszervezés teljesítmény befolyásoló hatásának felmérése érdekében egy műhely egyik technológiai csoportjának igyekeztek a jó munkához szükséges összes feltételt megteremtteni, "ahogy az a könyvekben is le van írva." Rövid idő után a munkások munkájuk egyhanguságára panaszkodtak, holott a munka jellege

semmit sem változott, csupán a korábbi "szaladgálás" élményétől fosztották meg őket. A kijelölt szakmunkások a munkájukon kívül eső tevékenységüket nemteherként fogták fel, mint azt az üzem vezetői vélték, hanem presztizsük csökkenését látták abban, hogy egész nap csak a gép mellett álljanak. Bár korábban a termelési értekezletek rendszeresen visszatérő témája a jobb munkaszervezés iránti igény volt, a gyakorlat mégis kedvezőtlen eredményt hozott.

Mind a szocialista, mind a tőkés országokban általános törekvés a munka gazdagítása, tartalmasabbá tétele. Ennek a törekvésnek vállalati szintű érvényesítése azonban még várat magára. Ennél a vállalatonál is azt tapasztaltuk, hogy a munkások munkájuk változatosabbá tételét, gazdagítását a kiszolgáló tevékenységek egy részének átvállalásával oldották meg. Ha a munkaszervezés megjavításával egyidejűleg munkafeladataik is változatosabbá lettek volna, valószínűleg nem találták volna "idegesítőnek" a "tul jó" szervezést.

Ösztönzés

Ösztönzési rendszerünk egyik alapvető kérdése a munkások közötti nagyobb bér-differenciálás szükségessége, nemcsak a munka mennyiségétől, hanem minőségétől függően is.

Az anyagi és nem anyagi ösztönzés egyike a legtöbb problémát okozó kérdéseknek. Sok zavart okoztak és okoznak még ma is az e téren megnyilvánuló egyoldalú nézetek: az anyagi érdekeltség mindenek feletti szerepének feltételezése, a nem anyagi ösztönzők lebecsülése vagy túlértékelése, a kölcsönhatások figyelmen kívül hagyása. Gyakran vezet helytelen következtetésekre az ösztönzési rendszerek statikus szemlélete. A termelékenység befolyásoló tényezők meghatározott, állandóan változó műszaki és szervezési feltételek mellett hatnak. E feltételektől függően a lehetőségek a teljesítmények növelésére igen különbözőek, s az ösztönzést e feltételekhez kell igazítani. Az ösztönzés formáit tehát nemcsak differenciálni kell, hanem rendszeres felülvizsgálatukra és megújításukra is szükség van.

Az ösztönzés keretébe tartozik a dolgozók megfelelő előmenetelének biztosítása is. Tapasztalataink szerint azonban ezzel a vizsgált vállalatoknál rendszer-

resen nem foglalkoznak, sőt az sem tisztázott, milyen formái vannak az előmenetelnek, mit értünk az előmenetel fogalmán, az anyagi-erkölcsi elismerés milyen szint fölött jelent egyben előmenetelt is.

Az ösztönzéssel kapcsolatos problémák leegyszerűsítő kezelését általánosan megfigyelhettük. A vezetők általában lebecsülik a nem anyagi ösztönzők szerepét, holott az anyagi és nem anyagi ösztönzők különböző formái erősen egybefonódnak, egymás hatását erősítik vagy gyengítik. Ugy tűnik, hogy az erkölcsi ösztönzés pozitív szerepe ma nem érvényesül kellően, formáit meg kellene újítani és tudatosabban kellene alkalmazni. Nem találják meg mindehol a megfelelő anyagi ösztönzési formát sem. Erre jó példa, hogy az egyik vizsgálatba vont sorozatgyártást folytató vállalatnál a darabbéres dolgozók 95 %-ánál teljesítménykorlátozás érvényesült. A teljesítmény-plafon - a munkanorma szerinti 108 % - azonban túl kicsiny. A plafonberek elérése a normálisnál kisebb mértékű munkaintenzitás kifejtését igényli, ezért a gyakorlatban a teljesítmény (vagy más szóval a munka) visszatartása figyelhető meg.

A bérezési formák közül talán a plafonbér teljesítmény-visszahúzó ereje a legnyilvánvalóbb. Teljesítmény visszatartó hatása van azonban az átlagbérgazdálkodásnak is. Míg a plafonbér közvetlenül az egyéni teljesítményeket korlátozza, az átlagbérszabályozás az üzemi teljesítmények "előírásával" közvetetten fejt ki teljesítményszabályozó (korlátozó) hatást.

A teljesítményvisszatartást - vagy teljesítményszabályozást - egyrészt a normarendezéstől való félelem váltja ki, másrészt azonban befolyásolja a csoport, a kollektíva magatartása is. Ugy tűnik, jelenlegi körülményeink között ez utóbbinak van nagyobb szerepe. A kollektívákban uralkodó hangulat hatására a "már elég" vagy "nem érdemes" szemlélet a teljesen reális követelmények teljesítése előtt is bekövetkezhet. A csoportok pszichológiájából jól ismert, hogy a csoportok tagjai egymáshoz igazítják teljesítményüket, a teljesítmények nivellálása jön létre, ez azonban nem kell hogy szükségszerűen teljesítmény-visszatartást jelentsen. Arra kell törekednünk, hogy olyan feltételeket, olyan munkamorált teremtsünk, amelyben a közösség nem a klugró teljesítményű, hanem a hanyag, fegyelmetlen dolgozókat közönsíti ki, s a csoport teljesítményátlaga a magasan teljesítők felé húz.

A teljesítményvisszatartás okai között - véleményünk szerint - szerepel a túlórák és az ezzel együttjáró többlet-jövedelem kikényszerítése is. Több szakmában nem lebecsülhető jelentőségű lehet az a szemlélet, mely szerint az időt a szabadidőben vállalt munkára célszerű tartalékolni.

Vezetés, légkör, emberi kapcsolatok

A vezetési színvonal mint külön kategória, vizsgálatunk szerint is túlzottan elvont és önmagában nehezen értékelhető. Hatása elkülönítve alig mutatható ki, lényegében a teljesítményt befolyásoló tényezők megfelelő biztosításának eszközeként kell tekintenünk. A sokszor kifogásolt alacsony munkaintenzitás normál szintre emelésére való ösztönzés, vagy a helytelen, nem eléggé korszerű munkaszervezés megjavítása elsősorban a vezetés feladata. A vállalatoknál folytatott beszélgetések során azt tapasztaltuk, hogy a szervezetségbeli hiányosságokért, az azokból eredő termelésekiesésekért, végső soron anyagi veszteségekért a dolgozók is a vezetést teszik felelőssé, illetve a helyzet javulását a vezetéstől várták.

Az ösztönzésben fontos szerep hárul a művezetőkre, a közvetlen felettesekre. Ehhez vezető képességekkel is kell rendelkezniük, érteniük kell ahhoz, hogyan bánjanak beosztottaikkal. Vállalati tapasztalataink alapján úgy tűnik, a művezetők nem minden esetben felenek meg ennek a követelménynek. Kiválasztásuknál is döntőek a szakmai szempontok, holott ugyanilyen fontos kritérium a vezetői képesség. A művezetővé válás folyamatában általában a jó szakmunkások lesznek művezetők és vezetővé váló képzésükre eddig nem fordítottak kellő figyelmet.

A teljesítményt lényegesen befolyásolja az a kapcsolat is, amely a vezetők és a dolgozók között kialakul. Eredményes együttműködésük feltétele a kölcsönös információ és bizalom; a vezetés részéről - ha szükséges - a gyors és hatékony intézkedés, de a nagyobb változásokra való felkészítés is. Az emberi kapcsolatokra vállalataink többségénél nem helyeznek nagy súlyt. A munkacsoportok kialakításánál nem veszik figyelembe a baráti kapcsolatokat. A munkahelyek légköre általában megfelelő, de nagyfokú érzékenységet mutat. Nem ritka a válla-

lat "kijátszására" való hajlam, ami a szocialista tudat, a tulajdonosi szemlélet nem kellő fejlődésére enged következtetni.

Természetesen nem állíthatjuk, hogy a munkahelyi légkör és teljesítmény között függvényeszerű kapcsolat van. A jó üzemi klíma azonban stimuláló hatással van a teljesítmények színvonalára. A teljesítmények szóródására kettős hatása lehet: egyrészt növeli azt, mivel teret enged a klugró teljesítményeknek is, másrészt a munkák igazságos elosztásával és a gyengébb dolgozók szakmai segítségével teljesítménybeli különbségeket kiegyenlítheti.

- . - . -

Vizsgálataink során meggyőződünk arról, hogy a teljesítményt befolyásoló tényezők komplexen érvényesülnek, s bár módszertani szempontból lehetséges tényezőcsoportokat képezni, az egyének teljesítményének színvonalába - ha különböző sullyal is - minden tényező belejátszik, hatásukat nehéz elkülöníteni. A teljesítményt befolyásoló tényezők olyan rendszert alkotnak, amelyben az egyes tényezők nemcsak a teljesítményekkel, hanem egymással is szoros kapcsolatban állnak. Ezért a tényezők hatásának különválasztása módszertani szempontból rendkívül nehéz. A vizsgált tényezőket áttekintve nem lehet - és nem is ajánlatos - sorrendet képezni. Az általunk kimutatott összefüggések nem alkalmazhatók automatikusan, feltehetően az ágazati, vállalati sajátosságok, termelési-technikai adottságok nagymértékben befolyásolják a teljesítményösztönzés lehetőségét.

Kutatásaink alapján arra a meggyőződésre jutottunk, hogy az általunk vizsgált tényezők közül a vállalati, üzemi és a külső, társadalmi-gazdasági tényezők igen fontos szerepet játszanak az egyéni teljesítmények alakulásában. Ahhoz, hogy a megfelelő egyéni tulajdonságokkal rendelkező dolgozók képességei valóban kibontakozhassanak, kedvező objektív feltételeket kell teremtenünk. Az objektív feltételek nemcsak a teljesítmények színvonalára, hanem azok szóródására is hatnak.

Vizsgálatainkból kitűnik, hogy az egyéni teljesítmények viszonylag szűk sávban mozognak, és ennek két fő oka a teljesítmény-visszatartás és a rosszul értelmezett kollektív szellem, szolidaritás. A munkásmagatartás e negatív jellemzőinek megváltoztatása nemcsak vállalati, hanem szélesebb körű, általános társadalmi feladat.

A normamunka gyakorlata a vizsgálat időpontjában sok mechanikus elemre engedett következtetni. A norma segédeszközzé degradálódott, tulajdonképpen nem a munkát, hanem a megkereshető fizetést normázták. A norma a dolgozók kereseti igényeit reprezentálta. Ezért találhattunk pl. lazább normákat a hiányszakmákban, vagy a kevesebb munkást foglalkoztató technológiáknál.

Megállapíthattuk, hogy az egyéni teljesítmények növelésében még komoly tartalékokkal rendelkezünk, s e tartalékok kihasználása nem jelentené a munkaintenzitás káros mértékű emelését. A munkaintenzitás színvonalát nem annyira egyéni, mint közösségi "terméknek" tekintjük, ezért jelentősnek tartanánk a társadalmilag elfogadott intenzitási színvonal növelését. Ez különösen az egyedi, viszonylag kevésbé gépesített munkahelyeken tárna fel sok tartalékot.

A teljesítmény-ösztönzés a vizsgált vállalatoknál jórészt a béren keresztül valósul meg. Általában nem kielégítő a nem anyagi ösztönzők funkcionálása, nem foglalkoznak rendszeresen az előmeneteli lehetőségekkel, hiányzik a munkások minősítése. Ahhoz, hogy ezen a helyzeten változtassunk, először olyan közhangulatot, légkört kell teremtenünk, amely valóban igényli és értékeli a nem anyagi ösztönzőket. Először tehát a szükségletet kell feltámasztanunk és tudatosítanunk.

A magasabb teljesítmények eléréséhez segítene az üzemi demokrácia kiszélesítése is. Külföldi tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a munkások nagyobb részvételének biztosítása a termeléssel (és nem csak rájuk vonatkozó szociális intézkedésekkel) kapcsolatos döntésekben teljesítmény, ill. megelégedettség-növelő hatású.

Szabó Ágnes:

A STRATÉGIA SZEREPE A VÁLLALATI TERVEZÉS RENDSZERÉBEN

A stratégia eredetileg katonai, hadászati kifejezés. A katonai értelmező szótár megfogalmazása szerint a stratégia "a politikának alárendelt, s annak közvetlen eszköze. A stratégia a háboru katonai - technikai jellegére, a fegyveres erők szervezetére, felkészítésére és alkalmazására, továbbá a katonai felsővezetés elméleti és gyakorlati tevékenységére, valamint a fegyveres küzdelem egészének jelenségeire és törvényszerűségeire vonatkozó nézetek tudományos rendszere..."
"... kidolgozza továbbá a fegyveres küzdelem megvívásának fajtáit, formáit, módszereit és vezetését ..."

"... egyuttal a legfelsőbb katonai vezetés gyakorlati tevékenységének területe, amely felöleli az ország és a fegyveres erők háborura való felkészítését és a fegyveres küzdelem vezetését."

A stratégia fogalmának gazdasági értelmezése eltér a fenti definíciótól, de ugyanakkor több olyan sajátossággal rendelkezik, amelyek a fogalomkör lényegéből fakadnak és mindkét esetben azonosnak mondhatók. E sajátosságok közé sorolható például, hogy a stratégia valamely általánosabb koncepciónak - a hadászatban a politikának, a tervezés során a vállalati fejlesztési koncepciónak - alárendelt elképzelés. Ide sorolható az a jellemzője is, hogy a felső szintű vezetés eszköze, amely a konkrét intézkedések - a hadászatban a taktikai lépések - megalapozását szolgálja.

Szocialista termelési viszonyok között további közös, vagy mindenesetre hasonló vonás, hogy a vállalatok stratégiai elképzelései az ország központi gazdaságpolitikájának - és az azt tükröző népgazdasági terveknek - alárendeltek.

Továbbá - minthogy a gazdaságpolitika az ezirányu törekvéseket is tükrözi - összhangban kell hogy álljanak az ország politikai céljaival is.

A törekvés a népgazdasági és vállalati céloknak és elérésük módzatának összhangjára a vállalati stratégia kialakításának lehetőségeit sajátosan befolyásolja. A vállalati és központi elképzelések nem kerülhetnek ellentmondásba, s ez meghatározza a stratégia-alkotás folyamatát.

Ez bizonyos értelemben korlátozhatja az önálló vállalati törekvések érvényesülését, de a népgazdasági és vállalati tervezés összehangoltságából fakadó előnyös hatások nagymértékben ellensúlyozzák ezt. Vállalataink - ellentétben a tőkés vállalatokkal - több tekintetben is, például a tervezés információbázisánál az irányító szervektől igen értékes segítségre számíthatnak.

Míndezek alapján szocialista viszonyok között a vállalati stratégia kialakítása és alkalmazása a tőkés vállalatokétól több tekintetben határozottan eltér. A vállalataink számára ajánlható stratégiai tervezés főbb tartalmi és formai jellemzőinek vizsgálata előtt célszerű ezért e fogalomkör szocialista viszonyok közötti értelmezésével külön is foglalkoznunk.

1. A vállalati stratégia fogalomköre

A vállalati tervezés újabb szakirodalmának tanulmányozásakor feltűnik az egyes szerzők által elfogadott és használt fogalmak nagyfoku különbözősége. Ez a heterogenitás különösen nagy a számszerű előirányzatok készítését megelőző, előkészítő tevékenységek és megfogalmazások tekintetében.

Különböző társadalmi és gazdasági berendezkedésű országokban élő szerzők esetében ez eléggé természetes, de hazai viszonylatban is gyakori az egymástól eltérő tartalmu fogalmak szinonim használata, illetve egy-egy fogalomkör más és más - gyakran igen különböző - tartalommal történő felruházása.

E jelenséggel nemcsak a szakirodalom olvasásakor, hanem a vizsgálatainkba bevont vállalatoktól beérkezett tanulmányok feldolgozása során is találkoztunk. A vállalatvezetők többsége nem tesz különbséget fejlesztési koncepció, stratégia és vállalatpolitika között, ezeket azonos tartalommal bíró fogalomként használja.

A szerzők egy csoportja például a vállalatpolitika kifejezést a stratégiával szinonim fogalomnak tekinti. Eredeti - a nyugati irodalom szerinti - jelentése ugyanakkor hazai viszonyok között nehezen értelmezhető. A szocialista vállalat "küldetését", de még működési körét is központilag, felsőbb szinteken lényegében meghatározzák. Működési körének módosítására javaslatot tehet, de választási lehetőségel elsősorban az így meghatározott keretek közötti tevékeny-

ségek "hogyan"-jára terjednek ki. Az utóbbi döntési területek pedig - amelyek a "küldetésen" vagy működési körön belüli célokat és az elérésüket biztosító eszközök igénybevételét érintik, - inkább a stratégia-alkotás fogalmába sorolhatók. Ezért valószínűleg nem célszerű a vállalatpolitika fogalmát szocialista viszonyok közé átültetni.

A vállalat-fejlesztési koncepció viszont hazai vállalataink esetében is lényeges tartalommal bír. Megalapozza és meghatározza a vállalati célokat, amelyek a stratégiát közvetlenül, a kvantitatív terveket közvetve (a stratégia közvetítésével) determinálják.

A vállalat-fejlesztési koncepció a stratégiánál átfogóbb előirányzat, amennyiben ennek keretében lehetőség van több, egymástól eltérő alternatív stratégiai elképzelés körvonalazására. Gerincét azonban az ezek közül kiválasztott, a vállalat jövőbeni tevékenységét determináló stratégia képezi.

A stratégiát a vállalati tervrendszer szerves részének tekintjük. A jövőbeli fejlődés olyan általános előirányzata, amely a különböző időhorizontu tervek közös kiindulópontját képezi. A tervezés és a stratégia szoros kapcsolata tükröződik abban, hogy a stratégiában nagy vonalaiban megfogalmazott fejlődési tendenciák részletezett, konkrét időperiódusra szóló kifejtésére a különböző időtávu tervekben kerül sor. Másrészt a vállalati stratégia is előzetes tervezési folyamat eredményeként alakul ki. A kialakításához felhasznált információ-bázis alapvető részét képezik a népgazdasági tervek és más vállalatok előirányzatai. A szoros kapcsolat mellett felfedezhetők olyan közös vonások is, hogy a konkrét terveket és a stratégiát ugyanazon munkacsoportok, osztályok, főosztályok dolgozzák ki, a szükséges információk egy része közös forrásból származik, stb.

Bár a stratégia és a kvantitatív tervek rendszere élesen nem választható el egymástól, de a vállalati előirányzatok e két típusa között határozott különbségek is vannak.

Míg a számszerű középtávu és éves tervek konkrét mutatószámrendszerhez kötődő és e mutatók alapján kidolgozott előirányzatok, addig a stratégia többnyire verbális megfogalmazásokat és csak kevés, aggregált kvantitatív adatokat tartalmazó dokumentum. E sajátosságra hívja fel a figyelmet az Országos Tervhivatal elnökének 2/1974./Tg.É.11./OT. számú utasítása is:

"A célok, feladatok és intézkedések megfogalmazására többnyire szöveges formában kerül sor, melyet kiegészítenek számszerűen megfogalmazott (kvantitatív) részek is. Emellett a terv realitásának megvalósításának dokumentálására, az egyes feladatok jellemzésére csatolni lehet a terv számítási anyagát."

A stratégia és a tervek különbözőségeit a továbbiakban tartalmi és formai szempontból vizsgáljuk.

Tartalmi oldalról a stratégiával szemben az alábbi követelmények támaszthatók:

- A vállalat stratégiai tervében szerepeljen a vállalat jelenlegi és a stratégia által átfogott időszak során várható termelési profiljának meghatározása;
- Legyenek felsorolva a termelés finanszírozására várhatóan igénybe vehető erőforrások, a vállalati gazdálkodás erősségei és gyenge pontjai;
- Célszerű definiálni és a stratégiai tervben rögzíteni a vállalat más szervezetekkel - az irányító szervekkel, a társvállalatokkal, a vele piaci kapcsolatban álló vállalatokkal, stb. - kiépítendő kapcsolat-formáinak jellegét és a vállalat pozícióját e kapcsolatok során;
- Meg kell határozni a termelési feladatoknak és a kialakítandó kapcsolatoknak egyaránt megfelelő szervezeti strukturát.

A tartalmi követelmények legfontosabbika, hogy a stratégiai koncepció keretében tüzze ki és fogalmazza meg a fenti négy feladatkörhöz kapcsolódó célkitűzéseket és határozzák meg az ezek elérését szolgáló eszközrendszert. Ez végző soron nem más más, mint a hosszútávú vállalati célok megfogalmazása, amely során nem elegendő egyetlen cél (cél-rendszer) kitűzése, többnyire hasznos lesz célalternatívák és megfelelő eszközrendszer-változatok kidolgozása is.

Tartalmi oldalról tehát a stratégia a tervekénél átfogóbb, hosszabb távra szóló, a fő fejlődési irányokra és ezekhez kapcsolódó cél- és eszközrendszerre koncentráló nagyvonalú előírányzat.

A vállalati stratégia kidolgozásának formai kérdéseit vizsgálva, a következőket célszerű szem előtt tartani:

- Ahhoz, hogy egy előírányzat stratégiává válhasson, elengedhetetlen, hogy a tartalmi követelmények rendszerbe legyenek foglalva. Fzáltal válhat a stratégia

nagyvonalu, esetleg nem teljesen végiggondolt elképzelésből a vállalati tervek és döntések megbízható kiindulópontjává;

- A stratégiát a számszerű tervektől eltérő bontásban lehet és a célok valamint eszközök rendszerének összefüggéseivel igazodva célszerű elkészíteni;
- Nem feltétlenül szükséges a stratégiában számszerű adatokat szerepeltetni. Ha mégis tartalmaz konkrét számadatokat, ezek csupán a vállalati gazdálkodás egészét érintő, nagymértékben aggregált adatok.

A stratégiával szemben támaszott tartalmi és formai követelmények figyelembevételével a vállalati tervrendszer hármas tagolása tűnik célszerűnek. A rendszer csúcán a vállalat - fejlesztési koncepció és az ennek keretében kidolgozott stratégia áll. Második lépcsőként a kvantitatív tervek csoportja említhető, míg a tervek harmadik válfaját a stratégia és a számszerű tervek megvalósulását biztosítani hivatott vállalati intézkedési tervek alkotják.

2. Időhorizont és rugalmasság

Milyen hosszú időszakot fogjon át a vállalati stratégia? Mekkora az a periódus, amelyre vonatkozóan még értelme van ilyen jellegű előirányzatot kidolgozni, illetve amelynél hosszabb távra vonatkozó előrejelzések már csupán prognózisaként értékelhetők?

A vállalati tervezéssel foglalkozó hazai és külföldi szerzők egyetértenek abban, hogy a stratégia a középtávu és éves tervek felett áll abban az értelemben, hogy e tervek kiindulópontja, a döntéshozatal megalapozója. Az időhorizont kérdése azonban továbbra is vitatott kérdés.

Véleményünk szerint - és ezt vállalati vizsgálataink^{1/} eredményeire is alapozzuk - a megfelelő időhorizont csak a vállalati sajátosságok szem előtt tartásával határozható meg. Az előállított termék jellege nagymértékben befolyásol-

^{1/} A vállalati tervezés, az azt megalapozó stratégia kérdését összesen 34 iparvállalatunknál tanulmányoztuk. 16 iparvállalati vezetőt felkértünk, hogy meghatározott nézőpontok alapján értékelje vállalata IV. ötéves tervezésének, az ennek alapját képező stratégiának tapasztalatait.

ja a "stratégizálható" periódus hosszát. Az előállított termékek mint fogyasztási cikkek és termelőeszközök különböztethetők meg. A tanulmányokat készítő vállalatok között egyaránt voltak fogyasztási cikkek, illetve termelőeszközöket gyártó vállalatok. Így a két típus sajátosságaiból adódó, a tervezés területén jelentkező eltérések a vizsgált vállalatoknál igen erősen megmutatkoztak. A divat változásaira érzékeny profilu vállalatok stratégiája - a fogyasztási cikkek piacának relative gyors változásai miatt - rövidebb, termelőeszközöket, alapanyagokat gyártó vállalatoké többnyire hosszabb időszakot foghat át.

Ezért a stratégia időhorizontja tekintetében általános, minden esetben érvényes "recept" nem adható, csupán az szögezhető le, hogy a vállalat középtávú tervét megalapozó, ennél lehetőség szerint hosszabb távra szóló előirányzat formájában készüljön.

E periódus célszerű hosszának elemzésével, illetve meghatározásával a hazai szakirodalomban Horváth László igen behatóan foglalkozott.

A kvantitatív tervek hatékony orientáló erejének feltétele az aktualitás. Ennek biztosítása gyakran szükségessé teszi a terv módosítását is. A vállalati stratégia esetében azonban e kérdés másként merül fel. A stratégia feladata, hogy a vállalatnál készülő többi terv kiindulópontjául szolgáljon. Ez pedig nagyfokú stabilitást és bizonyos értelemben "rugalmatlanságot" kíván. Ha a stratégia olyan formában kerül kidolgozásra, hogy érvényességét csak gyakori módosítások árán képes megőrizni, elveszti tervezés-orientáló szerepét.

A stratégia a vállalat pozícióját meghatározó külső és belső feltételek alakulásának előrejelzéseit is szolgáltatja és a vállalati fejlődés fő irányait ezek alapján jelöli meg. Kívánatos, hogy ezen csak igen nyomós indokok alapján történjék változtatás.

Az ilyen értelemben vett stabilitás nem jelenti azt, hogy a stratégia minden körülmények között megmásíthatatlan, megváltoztathatatlan. A módosítást szükségessé tevő tényezők köre azonban jóval szűkebb, mint a kvantitatív tervek esetében.

3. A vállalati stratégia kialakítása

A középtávu és éves vállalati tervekhez hasonlóan a stratégia kialakításánál is egymástól jól elhatárolható munkaszakaszok különböztethetők meg. Aszerint, hogy mely kérdésekkel és problémákkal kell a vállalat vezetésének szembenézni, a stratégia meghatározásának folyamata az alábbi három fő szakaszra bontható: a vállalat jelenlegi tevékenységének értékelése; a főbb vállalati célok meghatározása; a célok elérését szolgáló eszközök meghatározása.

A vállalat jelenlegi tevékenységének értékelése

A vállalat tervező gárdája által megválaszolandó főbb kérdések e szakaszban a következők: megfelelőek-e a jelenlegi vállalati gazdálkodást meghatározó főbb fejlődési tendenciák, azaz jó-e ami van, szükséges-e valamiféle változtatás?

A vállalat jelenlegi gazdálkodását meghatározó fejlődési irányvonal felülvizsgálata abban az esetben könnyen elvégezhető, ha a vállalat már rendelkezik a jelen periódusra vonatkozó stratégiával. Ekkor egyszerűen a "régebbi" stratégia újraértékelésére kerülhet sor. A vállalati szintű, hosszabb távra szóló fejlesztési elképzelések kidolgozásában még csak kevesebb tapasztalattal rendelkezünk. Így sok vállalatnál a "régis stratégia" - mivel írott formában nem áll rendelkezésre - nem bírálható el, vannak viszont más lehetőségek, amelyekkel élni lehet a jövőbeni stratégia főbb irányainak meghatározásánál.

Mindenekelőtt célszerű azt megállapítani, hogy a jelenlegi gazdálkodást jellemző főbb tevékenységek módosulását kizárva, illetve azok fejlődési irányainak változatlanságát feltételezve, hogyan alakulna a vállalat jövője. E feltételezés során el lehet tekinteni a külső és a vállalaton belüli befolyásoló tényezők hatásától. Ezután külön elemzéssel lehet feltárni e tényezők várható alakulását. Ha e vizsgálat azt eredményezi, hogy a belső és külső tényezők a jelenlegitől eltérő, más típusu - esetleg gyorsabb vagy lassabb - fejlődést tesznek lehetővé, ezt mindenképpen szükséges a vállalati stratégia kialakításánál figyelembe venni. Ugy is fogalmazható, hogy szükség van a stratégia kialakítására, mert a jelenlegi helyzet alapján várható jövőbeni spontán fejlődési tendenciák nem biztosítanak hatékony vállalati gazdálkodást.

A főbb vállalati célok meghatározása

A célmeghatározás minden döntéshozatal kiindulópontja. A vállalati tervezés szempontjából a tervekészítés első fázisaként értelmezhető. A célok egyértelmű és pontos definiálása a különböző időhorizontu terveknel egyaránt kiemelkedő jelentőséggel bír.

A vállalati stratégia esetében azonban a célmeghatározás folyamata nem egyszerűen kiemelkedő jelentőségű, hanem bizonyos értelemben az egész stratégiai koncepció lényegét, de mindenképpen központi részét képezi. A rövid és középtávú tervek funkciója az, hogy a vállalati gazdálkodást szabályozzák, a kitűzött célok felé orientálják. A célmeghatározás e területeken csupán első lépcsőfok, amely kihatással van ugyan a tervezés összes többi fázisaira, de mégsem több mint kiindulópont. Ezzel szemben a stratégia végső célja, alapfeladata a távolabbi célok kitűzése, amely célok szem előtt tartásával készülhetnek később a különböző időtávú vállalati tervek.

A célmeghatározás szerepkörének különböző értelmezése aszerint, hogy stratégiáról vagy tervről van szó, egyben utal a vállalati stratégia és a tervek egymástól eltérő sajátosságaira, de igen szoros kapcsolatukra is.

A tervekészítés első fázisában ennek értelmében a stratégiában megfogalmazott - a stratégiai koncepció alapfunkciójaként értelmezett - távolabbi célkitűzésekből kell kiindulni. Így definiálhatók az ezek megvalósítását szolgáló - az öt-éves és éves tervekben realizálandó - részcélok.

A stratégia kialakításakor a célok meghatározása több lépcsőben történhet.

Először a stratégia-alkotás első szakaszában vizsgált tényezők alapján, a jövőben várhatóan megőrizhető, illetve újonnan kialakítandó tevékenységi körök mérlegelésére kerülhet sor. A mérlegelés során két oldalról lehet közelíteni a problémát; egyrészt, hogy milyen lehetőségek állnak a vállalat rendelkezésére, másrészt, hogy mennyiben tudja ezeket kihasználni. Így dönthető el, hogy képes-e a vállalat a külső és belső feltételek nyújtotta lehetőségeket maximálisan kihasználó célok kitűzésére, majd megvalósítására, azaz, ilyen értelemben optimálisnak mondható eredmények elérésére.

Másodszor a feltárt, lehetséges fejlődési irányon belüli alternatív lehetőségek

elemzésére kerülhet sor. Az alternatívák - megvalósíthatóság és az általuk elérhető eredmények összevetésével történő - értékelése igen fontos.

Harmadszor a lehetséges fejlődési irányok figyelembevétele és az ezeken belüli alternatívák értékelése után lehet kijelölni azt, hogy milyen irányba fejlődjön a vállalat ténylegesen, mik legyenek a stratégiában megfogalmazásra kerülő fő- és részcélok.

A célok elérését szolgáló eszközök meghatározása

Ebben a szakaszban abból a szempontból kerül sor a kitűzött célok vizsgálatára, hogy mely eszközök és intézkedések szolgálhatják leginkább a célok megvalósítását. A felhasználható eszközök két csoportra, a vállalaton belüli erőforrások és a kívülről igénybe vehető eszközök csoportjára bonthatók. Az elsősorban a vállalati gazdálkodás színvonala által befolyásolt belső lehetőségek - fejlesztési alap, részesedési alap, stb. - mellett, feltárható a hitelfeltételek, a piaci helyzet, a konkurens vállalatok pozíciója, az állami támogatások összegének várható alakulása.

A felhasználható eszközöket célszerű rangsorolni, csoportosítani és eszközrendszer-variánsokat kialakítani. Az így képzett alternatívák közti választást az eszközök igénybevételének költségigénye és az általuk elérhető eredmény összevetésével lehet elvégezni.

4. A stratégia kialakításának gyakorlati problémái

A fogalmak rendszerezése és a stratégia kialakításának elméleti megközelítése után az V. ötéves terv időszakára készülő vállalati tervek néhány, stratégiával kapcsolatos problémáját vizsgáljuk meg.

Milyen lehetőségekkel rendelkeznek vállalataink stratégiájuk kidolgozásánál? Mik azok a főbb ismérvek, amelyek szerint a vállalatok adottságai e területen eltérnek egymástól? Milyen intézkedésekkel lehetne növelni az önálló vállalati stratégiára törekvések hatáskörét?

A stratégia kialakítási lehetőségének, majd pedig a termelést és ezen keresztül a vállalati gazdálkodást befolyásoló szerepének értékelésekor figyelembe

kell venni azokat az eltéréseket, amelyek a vállalatok között - sajátos helyzetükből, adottságaikból fakadóan - fedezhetőek fel. Az értékelést befolyásoló vállalati sajátosságok az alábbiak lehetnek:

- az előállított termékek jellege és a gyártmánystruktúra sajátosságai;
- a vállalat piaci pozíciója;
- a vállalat nagysága, szervezete, kapcsolata az irányító szervekkel.

Termékjelleg, gyártmánystruktúra

A stratégia kialakításának lehetőségei vállalatonként eltérnek egymástól aszerint, hogy az előállított termék a fogyasztási cikkek vagy a termelőeszközök csoportjához tartozik. E legáltalánosabbnak tekinthető különbségen belül a különféle gyártmányokat termelők közti eltérés még nagyobb. Nemcsak a stratégia kialakítás lehetősége, hanem az ilyen típusu előirányzat kidolgozásának igénye, szükségessége is másként vetődik fel, például a divatcikkeket előállító vállalatnál, mint ott, ahol alapanyagok kitermelése folyik.

A divatcikkeket termelő iparágakban is jellemző tendencia a nagyüzemi gyártás előtérbe kerülése, a nagyvállalatok részarányának növekedése. Vizsgálataink során azt tapasztaltuk, hogy e tendencia bizonyos értelemben ellentmondások kialakulásához vezet. A nagyvállalati jelleg e vállalatoktól is hosszabb távu gondolkodást, koncepciózus stratégia kialakítását követelné meg. A divatcikkek piacát jellemző gyors változások viszont - amelyeket ráadásul többnyire nem is a hazai vállalatok, hanem a külföldi divatcégek diktálnak - akadályozzák e nagyvállalati jellegből fakadó igény kielégítését.

E vállalatok a fenti ellentmondást úgy próbálják feloldani, hogy a stratégiának csupán korlátozott szerepkört szánnak. Stratégiai célként csupán a piaci igények kielégítését, az igények és a vállalati lehetőségek mindenkorl összehangolására való törekvést tűzik ki. Ennél részletesebb stratégia a vállalatvezetők véleménye szerint nem dolgozható ki, illetve ezt nem érdemes kidolgozni. A célkitűzés elérését biztosító "hogyan"-ra adott válasz meghatározása az aktuális kvantitatív terv feladata.

A stratégia kialakítás szempontjából számos; népgazdaságilag is nagyfontos-

ságu alapanyagokat előállító vállalat helyzete hasonló az előzőekhez. Bár egészen más okokra vezethető vissza a követendő stratégia e vállalatoknál is elég nagy mértékben szinte adottnak vehető, amennyiben a hosszabb távu, átfogó - a bővítés, fejlesztés, beruházás területeit érintő - elképzeléseket népgazdasági szinten rögzítik. Gyakran okoz problémát a vállalati és a népgazdasági szintű előirányzatok kidolgozottsága, megalapozottsága és "érettsége" közti különbség.

Az előállított termékek sajátosságai mellett fontos lehet a vállalatok termékstruktúrája, a gyártmányszerkezet homogén, illetve heterogén jellege is. A heterogén termékstruktúra gátolhatja a stratégiai célok, az igénybe vehető eszközök hosszabb időtávra szóló, egységes elképzelések kialakítását, mivel a különböző gyártmánycsoportokat tervező konstruktőrök egymástól többnyire elszigetelten dolgoznak; munkájuk közös nevezőre hozása nehézségekbe ütközik. Ezért a vállalat céljai túl általánosan és nagyvonalúan fogalmazódnak meg ahhoz, hogy stratégiának minősülhessenek.

Piaci pozíció

A vállalat piaci helyzete nagymértékben befolyásolhatja a tervezés szabadságfokát, és így a stratégiai célok megfogalmazásának kötött - külső tényezők által determinált - vagy kötetlen - relative szabadon meghatározható - jellegét. A piaci pozíció hatása a vállalati gazdálkodás egyéb területein is hasonlóképpen érvényesül. A monopol helyzet vagy a piaci vezetőszerp növeli a tevékenységi körök szabadságfokát.) Ezért nem térünk ki részletesen e tényezők stratégia-kialakítást befolyásoló szerepére.

A monopol helyzetből fakadó nagyobb szabadságot azonban szocialista viszonyok között korlátozhatja a vállalatnak az irányító szervekkel kiépült kapcsolata. Hiába egyedül termelője ugyanis a vállalat valamely gyártmánynak, ha e termékek nagyobbik hányadának "sorsát" ágazati vagy népgazdasági szinten megkötött hosszú lejáratu szerződések határozzák meg. A stratégia kidolgozásának lehetőségét és szükségességét meghatározó tényezők, vállalati sajátosságok hatásai tehát nem szakíthatók el egymástól, befolyásoló szerepük együttesen dönti el e tevékenységi kör színvonalát.

A vállalat nagysága, szervezete, kapcsolata az irányító szervekkel

A nagyvállalatoknak fokozott mértékben szükségük van/lenne a kvantitatív tervezést megalapozó stratégia kialakítására. Indokolja ezt egyrészt a vállalatnál dolgozók létszáma, másrészt az előállított termékek volumene és értéke. A dolgozók jövedelmének növelése a szocialista vállalat alapcélkitűzéseinek egyike. A nagyobb létszámot foglalkoztató vállalatok felelőssége e tekintetben is nagyobb, ami megköveteli a kvantitatív tervezés lehetőségein túlmutató előirányzatok kidolgozását. A termékvolumen és az általa képviselt értékösszeg nagysága pedig a kockázatot, de főleg a kockázati tényezők szerepét növeli. Ezért a nagyvállalatok stratégiai elképzelésének megalapozott rögzítése különösen nagy figyelmet kíván.

Ugyanakkor a vállalat nagyságából fakadó sajátosságok, mindenekelőtt a szervezeti felépítés bonyolultsága ellentétes hatást gyakorolhat. Vizsgálatunk során azt tapasztaltuk, hogy az önmagukban is relative nagy súlyt képviselő - nagy számú munkást foglalkoztató és nagy tömegű és értékű gyártmányt termelő - üzemekből, gyáregységekből álló vállalatok sok nehézségbe ütköznek stratégiájuk kidolgozásakor. A viszonylag önálló, saját hagyományokkal, fejlesztési elgondolásokkal, műszaki-gazdasági szervezettel rendelkező üzemek léte a kvantitatív tervezés során előnyként értékelhető. A hosszabb távu, nem számszerű, átfogó, koncepciózus stratégia esetében azonban e sajátosságok hátrányt jelenthetnek.

A vállalati sajátosságok összességükben, kölcsönhatásaikkal határozzák meg a stratégia jellegét, kialakításának folyamatát. Az eddig tárgyalt jellemzők mellett fontos szerepet játszik az irányító szervekkel fennálló kapcsolatok jellege is. E kapcsolatok formái, ezek szorossága, direktív vagy kötetlenebb jellege erősen hat a vállalati tervezésre, a stratégia kialakításának rendjére és tartalmára is.

A távolabbi fejlődés tendenciát tartalmazó központi - például iparági fejlesztési programok vagy kormányhatározatok formájában kidolgozott - elképzelések természetesen "korlátozzák" a vállalati önállóságot és ezzel az önálló stratégia kialakításának lehetőségeit. Az irányítószerv és a vállalat kapcsolatából fakadóan ugyanakkor kiszélesedik a rendelkezésre álló információbázis, amely növeli a tervezés hatékonyságát.

A vállalati stratégia szerepének növelése

A hazai vállalatok "stratégia-alkotó" törekvéseit vizsgálva szükségszerűen felvetődik az a kérdés is, hogy mit lehetne tenni e tevékenység fejlesztése, az ennek eredményeként létrejövő előirányzatok színvonalának, gazdálkodást befolyásoló szerepének emelése érdekében?

A kvantitatív terveken túlmutató, koncepciózus előirányzatok iránti igényeket főként a vállalati önállóság megnövekedése váltotta ki. A megkérdezett vállalati vezetők véleménye szerint - és ez elméletileg is logikus megállapítás - az önállóság - mindenkor szem előtt tartva a szocialista termelési viszonyokból, a központi tervezésből fakadó követelményeket - feltétele annak, hogy a vállalati stratégiák kidolgozása komoly szerephez jusson, és ez segítse a vállalati tervrendszer kvantitatív részeinek megalapozottságát.

Az önállóság nyújtotta lehetőségek kihasználása ugyanakkor csak egyéb feltételek megléte esetén valósulhat meg maradéktalanul. A tervezők hatékony munkájának ilyen alapfeltétele többek között a gyors, megbízható, széles körű információbázis. Több vállalat arra hivatkozott, hogy információ hiány miatt nem képes stratégia jellegű előirányzatot kidolgozni. Az információ hiányt - amennyiben a külföldi piacokra vonatkozik - többnyire kapcsolatba hozzák az önállóság kérdésével. A külföldi értékesítést külkereskedelmi vállalatok közbeiktatásával lebonyolító vállalatok gyakran nem rendelkeznek a tőkés piacokra vonatkozó szükséges információkkal.

Ugyanakkor az önálló exportjog kiterjesztése sok vállalatnál hátrányokkal járhat. Ilyen esetekben az is megoldás, ha lényegesen emelik az ipar-, illetve a külkereskedelmi vállalat közötti információáramlás színvonalát és gyorsaságát.

A vállalati környezet várható változásairól a vállalatok több információt várnak az irányító szervektől. A stratégia megalapozott kidolgozását az irányító szervek folyamatosabb, teljesebb tájékoztatási tevékenysége is elősegíti. Nagyobb szerephez kellene jutni a marketing szemléletmódnak. Ez alatt nem egyszerűen egy-egy osztály - nevezetesen a plakutató vagy marketing csoport - munkáját értjük, hanem azt, hogy a vállalati gazdálkodás egészét a keresletet, a piac befolyásoló szerepét szem előtt tartó koncepció és az ennek alapján kidolgozott stratégia szabályozza.

Több vizsgált vállalatnál hivatkoztak arra, hogy a hosszabb távú elképzelések kialakítását gátolja, hogy a szabályozó rendszer változásai nem ismertek időben. E vélemények szerint egyrészt a relative gyakori változtatások, másrészt a több területen fellelhető nem megfelelően ösztönző szabályozók magyarázzák a vállalati stratégia hiányát.

A stratégia-kialakítás tekintetében is érvényes az a megállapítás, miszerint a vállalati tervek kétféle jelleggel, kétféle felfogás értelmében készülhetnek. Az egyik a vállalat termékei iránti kereslet nagyságából és a műszaki fejlesztési célkitűzésekből indul ki. A vállalati gazdálkodás szabályozókhöz, számszerű mutatókhoz viszonyítását csupán ellenőrző jellegű tevékenységnek tekinti. A másik felfogás értelmében - és ez utóbbi terjedt el szélesebb körben - a vállalati gazdálkodás középpontjában a jövedelmezőség, a nyereség, a részesedési alap alakulása áll. Véleményünk szerint az első felfogás - bár nem mentes a kockázattól - a jelenlegi helyzetben kiegyensúlyozottabb fejlődést biztosíthat.

Ha a stratégiai célokat a kereslet és a műszaki fejlődés fő irányai határozzák meg, a pénzügyi mutatók pedig elsősorban a tervezett fejlődés ellenőrzését szolgálják, elkerülhetővé válik, hogy vállalataink ne hatékony munkával, hanem manőverezésekkel próbáljanak a változó körülményekhez alkalmazkodni.

Irodalom

1. Az Országos Tervhivatal elnökének 2/1974./Tg.É.11./OT. számú utasítása a gazdálkodó szervezetek középtávú tervének kidolgozásáról. Tervgazdasági Értesítő 1974. szept. 18.
2. David, E.: Long Range Planning for Management. New York, Harper L, Row, Publishers 1968.
3. Horváth László: A vállalat távlati terve. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1973.
4. Ivancsenko, V.: Az öt éves terv a tervirányítás rendszerében. Voproszi Ekonomiki 1975. 1. sz.
5. Katonai Értelmező Szótár. Zrínyi Katonai Kiadó, 1972.
6. Dr. Komonyi Zoltán: A rugalmasság a középtávú vállalati tervezésben. Ipargazdasági Szemle, 1975. 2. szám.

7. Kovalevszkij, A. M.: Az iparvállalatok és egyesülések távlati tervezése. Ekonomia, Moszkva, 1973.
8. Miniszteri határozat az V. ötéves terv könnyűipari szakmai tervezési irányelveiről. Könnyűipari Értesítő, 1974. dec. 28.
9. Dr. Román Zoltán: Vállalati tervezés - változó környezetben. Figyelő, 1975. 15. szám.
10. Vancil, R.F.: The Accuracy of Long Range Planning. Harvard Business Review 1970. szept.-okt.
11. Dr. Varga György: Az amerikai business. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1970.
12. 75.010/1975. KGM utasítás a KGM felügyelete alá tartozó vállalatok 1975. évi terveinek felülvizsgálatára. Kohó- és Gépipari Közlöny, 1975. jan. 17.

Bencze László:

A TERMELŐBERENDEZÉSEK TECHNIKAI KIHASZNÁLÁSA KÉT GÉPIPARI VÁLLALATNÁL.

Ahhoz, hogy a berendezésekben lévő tartalékok valóságos nagyságát megállapíthassuk, két adatra van szükségünk: Ismernünk kell a berendezésekben lévő lehetőségek felső határát, továbbá a jelenlegi tényleges kihasználás nagyságát. A tartalék a két érték különbsége.

A berendezésekben rejlő lehetőségek felső határát - mind a technikai, mind pedig az időbeli jellemzők alapján - meglehetősen pontossággal, de legalábbis jó közelítéssel ismerjük. Más a helyzet azonban a tényleges kihasználási adatokkal. Időkihasználási adataink gyakrabban vannak, de a termelékenységre döntő befolyású technikai kihasználás adatai legtöbbször hiányoznak. Az alábbiak egy olyan vizsgálat eredményeiről számolnak be, amely e kérdésre keresett választ.

A vizsgálatot két különböző profilu gépipari vállalatnál végeztük. Az egyik vállalatnál a forgácsoló üzem teljes gépparkját, a másiknál a legjelentősebbnek ítélt 22 db gépet vontuk felmérésünkbe. Az első vállalat termelő gépeiről kézi uton felvett adatlapos felvételi módszerrel gyűjtöttük be a szükséges információkat, a másik vállalatnál műszeres adatfelvételt valósítottunk meg.

Mindkét vállalatnál elsősorban arra törekedtünk, hogy számszerűsíthetően megállapítsuk a termelőberendezések technikai hasznosítását. Feltevésünk szerint ugyanis jó néhány gazdasági és műszaki-gazdasági kérdésre kaphatunk választ, ha a technikai kihasználtságot valóságos értékkel és korrekten ismerjük. A technikai kihasználás fogalmát a következőképpen értelmezzük: "A technikai kihasználás a gép műszaki paraméterei által meghatározott tulajdonságai (potenciális lehetőség) hasznosításának mértékét fejezi ki, vagyis utal arra, hogy a volumetrikus kihasználás időegysége alatt mennyi produktum származik a munkafolyamatból."^{1/}

A technikai kihasználást azonban nem célszerű elszigetelten vizsgálni, az idő-

^{1/} "A gépipari termelőfolyamatok és termelőberendezések használata során fel lépő veszteségek".OMFB tanulmány, Bp., 1971. 27. old.

beli kihasználás megállapítására is szükség van, hiszen minden időbeli kihasználás valamilyen mérvű technikai kihasználással és minden technikai kihasználás adott időkihasználással jár együtt. Minthogy mind az időbeli, mind a technikai kihasználás energia igénybevételével jár, ez megfigyelésükre közös alapot teremt. A vizsgálat során választ vártunk arra is, hogy a statisztikai időbeli kihasználtság adatok nyújtanak-e megbízható információt a szervezéssel kapcsolatos részletes elemző tevékenységhez és hogy a technikai kihasználás milyen mértékben marad el a valóságos időbeli kihasználás mögött? Ez utóbbi kapcsán arról is képet akartunk kapni, hogy a termelőgépek tényleges gazdasági kopása és valóságos fizikai kopása milyen mértékben tér el egymástól, és az eltérésnek milyen következményei vannak. Ezeket a célokat többféle jellemző megfigyelésével lehet megközelíteni.

A vizsgálatunk alá vont termelőberendezések működése során

- a hasznos munkatér méretének kihasználását,
- a gép megmunkálási pontossági kihasználását,
- a megmunkált munkadarabok alakcsoport gyakoriságát,
- a különböző terhelési szinten végzett technológiai műveletek számát,
- a tényleges gépi teljesítményeloszlást,
- a ténylegesen felhasznált energiát,
- a különböző terhelésekhez tartozó gépi fő és melléklődő összegének eloszlását,
- a teljes gépi működési (bekapcsolási) időt és
- a munkarend szerinti időalapot

határoztuk meg. A felsorolt adatok közül az első három adatlapos, a többi többszörös adatfelvétellel rögzítettük.

A vizsgálat az alábbi főbb eredményeket hozta:

1. A megmunkáló gépek munkatér méretének kihasználtsága a rendkívül alacsonynak számító 20 % körül mozog.
2. Az igénybevett megmunkálási pontosság a gépek pontossági lehetőségeihez képest nagyon kicsi (6-11 %).
3. A gépek teljesítőképességének a kihasználása kisebb - mégpedig a legtöbb gépnél jóval kisebb -, mint az időbeli kihasználás.

4. Az időbeli kihasználás műszerrel rögzített értéke nagy eltérést mutat a munkalapokon "bizonylatolt" és elszámolt gépi időkhöz képest.

A vizsgálat során azt is megállapítottuk, hogy a két vállalat gépparkjának korösszetétele mind a kívánatostól, mind pedig a gépi átlagtól egészségtelenül tér el. Az egészen fiatal gépek szinte csaknem teljesen hiányoznak, a termelés korszerűtlen eszközökkel folyik. Ennek az a következménye, hogy a géppark néhány év múlva szinte egyszerre fog amortizálódni.

A következőkben bemutatjuk a vizsgálat legfontosabb - és úgy véljük legtöbb érdeklődésre számot tartó - táblázatait és diagramjait.

A termelőgépek közül a szerszámgépeket a vizsgált gépek jellege szerint 4 csoportba soroltuk és a munkadarabok gyakoriságát, ill. megoszlását is ennek megfelelően, gépjelleget szerint összesítettük. A 4 gépcsoport a következő volt:

- eszterga jellegű gépek,
- maró jellegű gépek,
- furó jellegű gépek,
- köszörű jellegű gépek.

E cikkben az esztergagépekre vonatkozó összetett táblázatot és diagramokat közöljük.

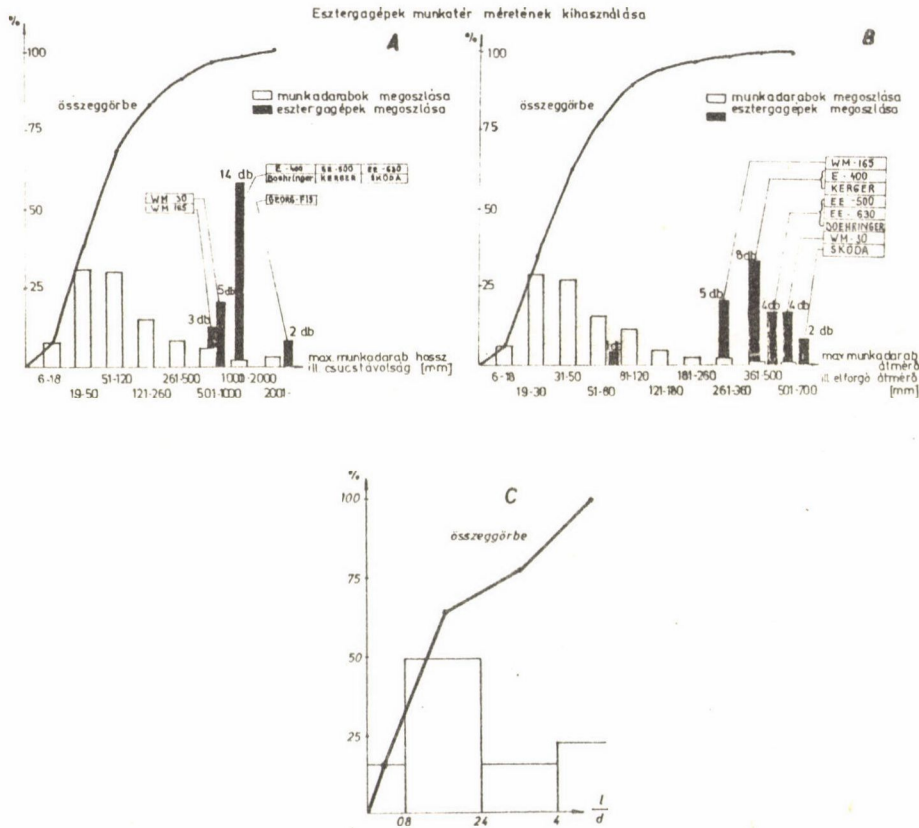
A munkadarabok megoszlása hosszúságuk és átmérőjük szerint:

Hosszúság mm Átmérő mm	8	14	24	40	65	100	150	220	310	430	600	850	1200	1700	2400
14		14			100	620	133	40	3		160				
24		42	105	4540	100	219	40	258	89	83	65				
40			35	103	2111	543	754	377	266	112	572	105	28	55	108
65			73	148	133	700	413	301	266	486	72	49	40		80
100	64	781		95	200	94	237	61	59	275	8	131	283	100	
150	99	80	69	218	174	8		112	40	43	24	47	8		
220		24	54	3	162	80	35					130			
310	40			24	67	140	150	14							
430			65	111		14									
600							3					24			

1. sz. tábla

Az 1. sz. táblában a megmunkált munkadarabok számát tüntettük fel hosszúságuk és átmérőjük szerint. Vastag vonallal meghúztuk a munkadarabokra jellemző geometriai határokat is, amelynek segítségével a tárcsa, a zömök, a közepes, és a hosszú^{2/} jellegű munkadarabok csoportosíthatók.

Ebből a táblából szerkesztettük meg az 1. sz. diagram A, B, és C rész-diagramjait. Az 1. sz. diagram A) része a munkadarabok gyakoriságát és eloszlását a munkadarab hosszának függvényében (az 1. sz. tábla vízszintes bontása) mutatja, a B) rész pedig az átmérő szerint (az 1. sz. tábla függőleges bontása).

1. sz. diagram

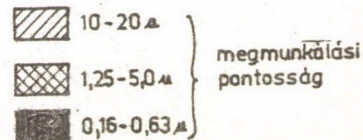
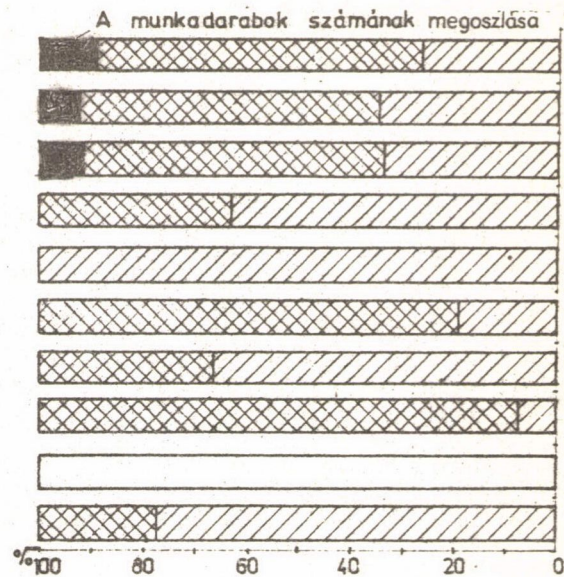
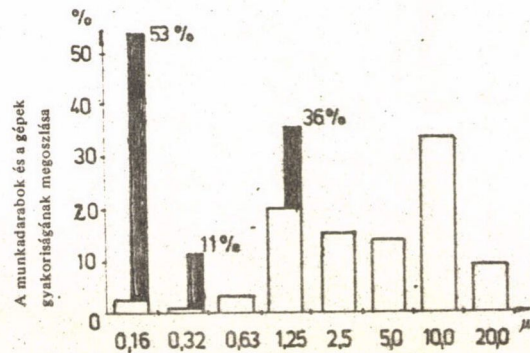
^{2/} A munkadarab hosszának (l) és átmérőjének (d) viszonya szerint a munkadarabok tárcsa ($l/d < 0,8$), zömök ($0,8 < l/d < 2,4$), közepes ($2,4 \leq l/d < 4,0$) és hosszú ($l/d \geq 4,0$) munkadarabokként jellemezhetők.

Ezekbe a diagramokba berajzoltuk az esztergagépek mennyiségét is a gépek csucstávolság szerinti ("A" rész-diagram fekete oszlopai) és a legnagyobb elforgó átmérő szerinti ("B" rész-diagram fekete oszlopai) megoszlásában. Az oszlopok mellett feltüntetjük a gépek típusát is. A C) rész-diagramot az 1. sz. tábla $\frac{L}{d}$ viszonyának felhasználásával szerkesztettük meg. Ez a diagram az $\frac{L}{d}$ függvényében tünteti fel a munkadarabok gyakoriságát és megoszlását. Mindhárom rész-diagramba berajzoltuk az összeggörbét is.

Az esztergagépek csucstávolságának és a munkadarab hosszának összevetéséből látszik, hogy a legnagyobb csucstávolságú gépek az üzemi esztergagép állományának 8,3 %-át képezik, és ezeken a gépeken munkálták meg a munkadarabok mintegy 7 %-át. Ez azt jelenti, hogy ezeknek a gépeknek a csucstávolság szerinti kihasználtsága 84,2 %. Ez a kedvező kihasználtság azonban csupán kevés gépre érvényes. A többi gép csucstávolságának kihasználtsága ennél lényegesen alacsonyabb. A 91,7 %-ot kitevő esztergagéppark a megmunkálendő munkadarabok 93 %-át dolgozta fel, azonban a csucstávolságukat alapul véve ezek a gépek csupán a munkadarabok 6,7 %-át lettek volna hivatva megmunkálni. Így a gépek hossz méret szerinti kihasználtsága - figyelembe véve, hogy a munkadaraboknak mintegy 66,5 %-a 120 mm-nél kisebb - nem haladja meg a 20 %-ot sem. Jól szemlélteti ezt az 1. sz. diagram A) rész-diagramjának összeggörbéje és az esztergagépek megoszlási diagramja.

Az esztergagépek csucstávolságának kihasználtságánál is kisebb a gépek átmérő szerinti kihasználtsága. Az esztergagépek 25 %-át kitevő nagy átmérőjű gépek a munkadaraboknak mindössze a 0,2 %-át munkálták meg, de az esztergagéppark 96 %-a is az összes munkadarabnak mintegy 18-19 %-át munkálhatta volna meg az adott termelési viszonyok mellett. Csupán egyetlen esztergagép üzemelt 100 %-os átmérő kihasználtság mellett. Mindebből következik, hogy az esztergagépek átmérő szerinti kihasználtsága - a kis átmérőjű tartományokban való sűrűsödés miatt - még a 20 %-ot sem éri el. (1. sz. diagram B) rész-diagramja.) Az $\frac{1}{d}$ viszony megoszlása alapján (1. sz. diagram C) ábrája) a vizsgált időszakban a zömök és a hosszú típusú munkadarabok képezték a termelés zömét. Mintegy 75 %-ot tett ki az ilyen jellegű munkadarabok mennyisége és 25 %-ot a tárcsa és a közepes formájú munkadaraboké. Hogy emellett is az átmé-

Alkacsoport	Megtöltési pontosság							
	0,16	0,32	0,63	1,25	2,5	5,0	10,0	20,0
I	805	81	334	2746	2475	279	3140	2
II	234	110	205	2033	822	1554	2036	614
III	40	1	634	2518	998	975	2294	252
IV				40		64	104	65
V							65	
VI				54		119	40	
VII					80	40	237	
VIII					195		14	
IX								
X				372	1059	662	5014	2420

2. sz. diagram

rő szerinti kihasználtság az alacsonyabb, annak az a magyarázata, hogy az üzemesztergagépparkja a munkadarabok megmunkálási méreteihez viszonyítva elsősorban az elforgó átmérőben nem megfelelő.

A következőkben a munkadaraboknak az alakcsoport és a felületi megmunkálás szerinti gyakoriságát és megoszlását vizsgáljuk.

A munkadarabok gyakoriságát és megoszlását a megmunkálás pontossága szerint, alakcsoportonkénti bontásban a 2. sz. diagram mutatja.

A diagramból kiolvasható, hogy a megmunkált munkagépeknek több, mint a fele (53 %-a) a $0,16 \mu$ megmunkálási pontosság tartományába esik, ugyanakkor a munkadaraboknak csupán mintegy 3 %-át munkálták meg ilyen pontossággal. Ezeknek a gépeknek a megmunkálási pontosság szerinti kihasználtsága tehát mindössze 5,7 %. Ugyanilyen rossz a kihasználtsága a 11 %-ot képviselő és $0,32 \mu$ megmunkálási pontosságot tartani képes gépeknek. Ezek a gépek az összes munkadarabok alig fél százalékát munkálták meg $0,32 \mu$ -os pontossággal, vagyis megmunkálási pontosságuk 4,8 %-ban volt kihasználva. Ebből a szempontból a legjobban a 36 %-ot reprezentáló, és a munkadarabok mintegy 20 %-át megmunkáló $1,25 \mu$ pontossági lehetőséget biztosító gépek voltak kihasználva. Megmunkálási pontosságuk kihasználtsága elérte az 56 %-ot.

A technikai kihasználás elemzéséhez szükség van arra is, hogy ismerjük a lekötött villamos teljesítménynek, valamint a felhasznált villamos energiának a beépített villamos teljesítményhez való viszonyát. A termelőgépek által ténylegesen fogyasztott (wattos, meddő és látszólagos) energiákat névleges teljesítményükhöz viszonyítva a tényleges teljesítmény kihasználtságot és a tényleges teljesítmény tényezőt is megállapíthatjuk.

Teljesítmény és energia kihasználtsági adatok

		1964	1968	1973
<u>Lekötött teljesítmény</u>	<u>kW</u>			
Beépített teljesítmény	kW	0,281	0,248	0,277
<u>Hajtásra felhasznált energia</u>	<u>kWó</u>			
Beépített teljesítmény x üzemiidő	kWó	0,247	0,238	0,244
<u>Hajtásra felhasznált energia</u>	<u>kWó</u>			
Lekötött teljesítmény x naptári időalap	kWó	0,305	0,334	0,278
<u>Hajtásra felhasznált energia</u>	<u>kWó</u>			
Lekötött teljesítmény x tényleges üzemiidő	kWó	0,965	0,990	0,941

2. sz. táblázat

A 2. sz. táblázat adatai szerint a vállalatok termelőgépeibe beépített villamos teljesítmény és a hajtásra felhasznált villamosenergia rendkívül kevésbé volt kihasználva. Ha a műszak-kihasználási együtthatóval és az éves munkanapok számával, valamint a beépített teljesítménnyel figyelembe vett - ténylegesen felhasználható - energiához viszonyítjuk a ténylegesen felhasznált energiát, a beépített teljesítmények kihasználására 21-24 %-os, rendkívül alacsony értéket kapunk.

Az adatokból láthatóan a vállalat eleve számol azzal, hogy a beépített motor-teljesítmény csak kis mértékben kerül kihasználásra, s ezért az energiát szolgáltató vállalattal csak kis teljesítmény igénybevételére szerződik. Ezt mutatja a 2. sz. tábla első sora. Az így lekötött teljesítmény alig több, mint a beépített teljesítmény negyede. A tényleges teljesítmény kihasználtság azonban még ezt az értéket sem éri el - a terhelési ingadozások és a technológiai egyenetlenségek, mégpedig nem pusztán a szervezetlenségéből adódó, hanem a szükségszerűen és objektíven is jelentkező technológiai ingadozások miatt is.

14 gép átlagos kihasználásának a megállapítására az ún. három tényezős módszerrel alkalmaztuk. A tényleges (mért) adatokkal meghatározott háromszög területet az azonos léptékű, gépi lehetőségek háromszögének területéhez viszonyítjuk, s ez a viszony jellemzi - szintetikusán - a gép tényleges kihasználtságát. Ennek alapján a gyorsmódszerrel vizsgált gépek kihasználtsága a következő:

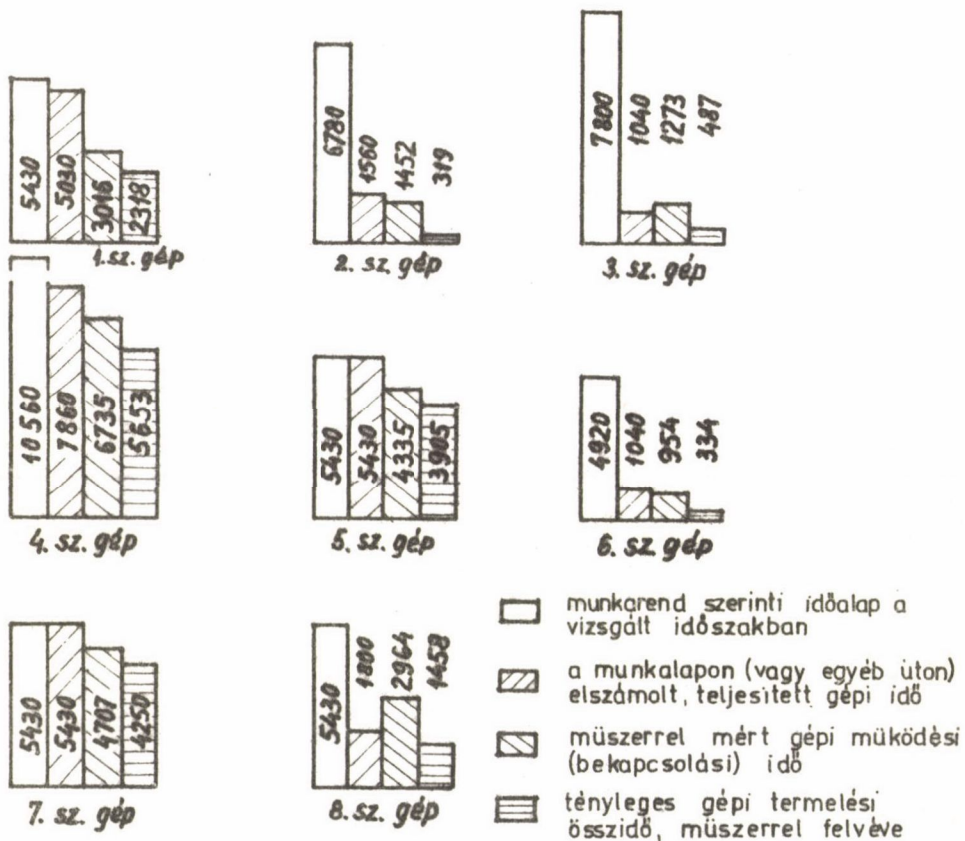
Gyorsmódszerrel vizsgált gépek kihasználás adatai

A gép sor- száma	Lehetséges			Tényleges (mért)			Átlagos kihasznált ság (%)
	üzemelési idő (perc)	művelet szám (db)	felhasznált energia (kWó)	üzemelési idő (perc)	művelet szám (db)	felhasznált energia (kWó)	
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
1.	2550	222	1174	1346	66	462,1	15,2
2.	2550	146	1610	1426	3x96	471,6	18,5
3.	2550	850	817	1519	673	342,2	34,3
4.	2550	1 730	413	1807	1302	143,5	31,5
5.	2550	255 000	112,5	1042	81 654	30,5	9,1
6.	2550	265 000	159	715	63 527	27,2	5,3
7.	2550	1 890	272	307	162	21,4	0,9
8.	2550	510	269	1031	290	51,4	8,4
9.	2550	640	89	985	308	24,9	13,5
10.	2550	103 000	578	632	350	41,5	0,5
11.	2550	90 000	140	655	213	17,1	0,4
12.	2550	1 720	414	253	161	31,0	1,2
13.	2550	25 500	148	415	1 600	18,3	1,0
14.	2550	1 270	812	395	231	22,7	0,7

3. sz. táblázat

A táblázat utolsó oszlopa szerint a termelőgépek átlagos kihasználtsága a vizsgált időszakban 0,4-34,3 % között mozgott. Az első 4 gép és a 9. sz. gép (különbéféle forgácsoló gépek) kihasználtsága jól elkülönül a többtől, de különösen nagymértékben tér el az utolsó 5 gép kihasználtságától. Ezek az utóbbi gépek hidegalakító (sajtoló és lemezhajlító), illetve hegesztőgépek, s azért olyan rendkívül alacsony a komplex kihasználtságuk, mert a ténylegesen végzett műveletszámuk kicsi, nagyságrenddel (sőt nagyságrendekkel) kisebb, mint a végezhető műveletszámuk. Ehhez járul még az is, hogy az energia felhasználásuk - ami arányos a teljesítménnyel - alacsony és kicsi az időbeli kihasználásuk is (lásd a 3. sz. táblázat 5. oszlopát).

A kiemelt gépek időbeli kihasználási adatai

4. sz. diagram

A vizsgálat során felvettük a 22 db termelőgép időbeli adatait is. Az alábbiakban 8 db kiemelt gép adatait mutatjuk be. A mért adatokból megállapítható volt, hogy az elszámolt idők - két kivételtől eltekintve (3. sz. és 8. sz. gép) - mindenütt magasabbak, mint a ténylegesen teljesített gépi idők.

A 4. sz. diagramból látszik, hogy az időkülönbségek gépenként is és egymáshoz viszonyítva is lényegesek. Az 1. sz. gépnél pl. 2014 perc, vagyis a tényleges gépi üzemelés idejéhez képest az indokolatlanul elszámolt idő több mint 67 %. Az 1. sz. gép tehát 5430 perces időalapjából csak 3016 percet üzemelt, amelyből termelőtevékenységet 2318 percen át folytatott, ennek ellenére 5030 percet számoltak el.

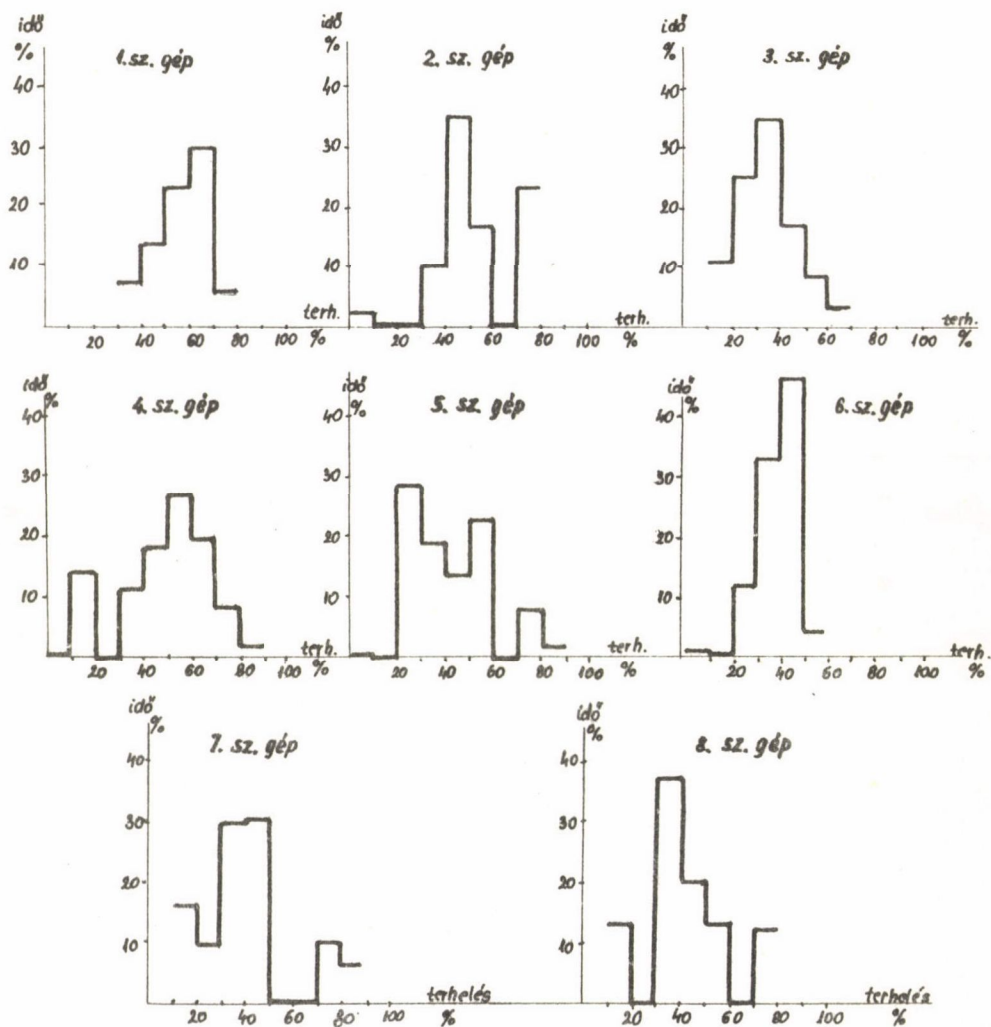
A hamisan elszámolt - és a "bizonylatolt" - gépi idők helyett az időbeli kihasználtságvizsgálat során a ténylegesen mért gépi működési időket célszerű számításba venni, mint első közelítésű adatokat. Ezek a tényleges és mért időadatok azután korrekt módon viszonyíthatók a munkarend szerinti időalaphoz. Így a valóságos helyzetnek megfelelő tényleges időkihasználtságot mutató érték a 7. sz. gépnél a legmagasabb, 87 %, ugyancsak hasonlóan magas az 5. sz. gépnél is - 80 % - és mintegy 65 % a 4. sz.-nál.

Általában a nagy átfogású, speciális gépek azok, amelyek a vállalatnál időbelileg kevésbé vannak kihasználva. Így a 2., a 3. és a 6. sz. gép a (HY-114 tip. hideg csőhajlító gép, US 2305 tip. egyetemes szerszámkészítő és az X 91 tip. lemezleélező gép). 2 db vizsgált gépen (3. sz. és a 8. sz. gép) a műszeres regisztrálás nagyobb gépi működési összidőt jelzett, mint az elszámolt idő. Ennek oka az volt, hogy a gépen munkalap - és technológiai utasítás - nélkül dolgoztak, s talán éppen egy másik gépre kiadott munka helyett végezték a műveletet a vizsgálat alá vett gépen. Ennek több okát is valószínűsíthettük:

1. Az eredeti gép "foglat" volt;
2. Az a gép, amelyre a feladatot kiadták, nem működött;
3. Az a gép, amelyen a műveletet végezni kellett, kevésbé termelékeny, de ezt a normaosztály és technológia felé sem a munkások, sem a művezetők nem közlik, a technológusok és a normások pedig nem tudják;
4. A gépen "fusi" munkát végeztek.

A gépek időbeli kihasználásának eloszlása

a terhelés függvényében

5. sz. diagram

A gépek komplex kihasználásának elemzéséhez azt a feldolgozást is elvégeztük, amely megmutatja, hogy a műszerrel regisztrált tényleges gépi termelési idő, valamint a gépi működési összidő milyen technikai terhelésekhez tartozó parciális időkből tevődik össze. A gépi termelési idő (ill. működési összidő) megoszlását a különböző technikai terhelések függvényében az 5. sz. diagram mutatja. Látható ebből, hogy a termelőgépek ténylegesen termelő idejük alatt (gépi fő- + mellékidő) milyen mértékű teljesítmény kihasználással üzemeltek. Az a tény, hogy a legnagyobb időkihasználás a 40-50 %-os teljesítmény zónába esik, alátámasztja a vizsgálat előtti feltevéseket, amely szerint a technikai kihasználás elmarad az egyébként sem túl magas időbeli kihasználás mögött.

NEMZETKÖZI TAPASZTALATOK

A MUNKATERMELEKENYSÉG AZ NDK-BAN

Az NDK-ban 10 tudományos intézet közös munkával tézisekben foglalta össze a munkatermelékenység növelésének fő elméleti és gyakorlati kérdéseit.^{1/} A téziseket az NDK Tudományos Akadémiája mellett működő Közgazdasági Kutatási Tudományos Tanács 1974. decemberi ülésén megvitatta és elfogadta. Az alábbiak e tézisek rövid összefoglalását adják.

A munkatermelékenység növelésének alapvető társadalmi kérdései

Az első tézis leszögezi, hogy a munkatermelékenység növelése előfeltétele és eszköze a Német Szocialista Egységpárt VIII. kongresszusán kijelölt fő feladatok teljesítésének.

A növekvő követelmények szükségessé teszik a gazdaság intenzifikálásának további elmélyítését, a tudomány és a technika fokozott közreműködését a munkatermelékenység színvonalának emelésében, a munkatermelékenységnek az ártermelésnél gyorsabb ütemű növekedését, valamint a ráfordítások és a teljesítmények viszonyának jelentős javítását.

Növekszik az intenzív ujratermelési folyamatra ható és az abban közreműködő források feltárásának jelentősége, s ez döntő mértékben járulhat hozzá a tudományos-műszaki haladás meggyorsításához. Különösen fontos szerephez jut a gazdaság nyersanyagokkal és energiahordozókkal való ellátásának biztosítása. Ez kiélezettebbé teszi a hatékonyság problémáját, részben azért, hogy jelentős követelményeket támaszt a népgazdaság felhalmozási képességével szemben.

^{1/}"Theoretische und praktische Probleme der Steigerung der Arbeitsproduktivität bei der Gestaltung der entwickelten sozialistischen Gesellschaft in der DDR (Thesen)". Wirtschaftswissenschaft, 1975. 4. sz.

A társadalmi termelés intenzifikálása, a munkatermelékenység és a hatékonyság további növelése egységes társadalmi és gazdasági folyamat. Az intenzív, bővített ujratermelés érdekében fokozott mértékben kell feltárni a munkatermelékenység növelésének utjait, és az intenzív fejlődést befolyásoló tényezők hatásának tervszerű összehangolásával a társadalmi munka termelékenységének hosszútávú, folyamatos növekedését kell biztosítani.

Ennek megvalósításához a tézisek a következő feladatokat jelölik meg:

- A fejlett szocialista társadalom építése során a munkatermelékenység növelésének döntő jelentőségű tényezője a tudományos-műszaki haladás. A hangsúlyt az anyag-, energia- és munkaerő megtakarítást biztosító eljárásokra, ezek gyorsabb bevezetésére és fejlesztésére, a nagyteljesítőképes gépek, berendezések, a termelés racionálását szolgáló eszközök intenzív kihasználására és a termékek minőségének javítására kell helyezni. Nagy jelentőségű továbbá az irányítás és vezetés, a tervezés és az alkotó kezdeményezések ösztönzése.

- A jövőbeli fejlődés szempontjából igen lényeges az anyaggazdálkodás és a termékek minőségének javítása. A termelés anyagigényességének csökkenése a termelékenység növekedésének egyik fontos forrása. Ugyanakkor az anyaggazdálkodás a nyersanyagforrások fokozódó mértékű korlátozottsága, a feltárás növekvő ráfordítás igényessége, a szállítási és környezetvédelmi problémák következtében lényegesen befolyásolhatja a hatékonyságot. A termékek minősége vonatkozásában a tézisek hangsúlyozzák, hogy azoknak a termékeknek az arányát kell növelni, amelyek a tudományos-műszaki haladás hordozói, s amelyek egyúttal a lakosság szükségleteivel közvetve vagy közvetlenül összefüggenek.

- A munkatermelékenység növelésének döntő kérdése, hogy a tudományos-műszaki haladás milyen mértékben és milyen módon érinti a termelő alapokat, ezek kihasználását és ujratermelését. A termelékenység növelésének alapvető feltételét képezik a szocialista termelés ésszerűsítését szolgáló beruházások. Az eszközök mennyiségének, hatékonyságának és tartalékainak tervszerű, arányos fejlesztése megköveteli a bővítő, a modernizáló és ésszerűsítő beruházások arányainak célszerű alakítását.

- Új és fokozott követelmények jelentkeznek az élőmunka ésszerű felhasználá-

sával, strukturájával, és a dolgozók általános és szakképzettségével szemben. Elő-
térbe kerül a helyettesítési folyamatok, a munkaerő felszabadítása, valamint a
munkahelyek és a munkaerő közötti számszerű és strukturális arányoknak a ha-
tékonyág növelése érdekében történő összehangolása.

- A KGST tagországai közötti gazdasági integráció jelentősége növekszik, s ez
együttal hozzájárul a fejlett szocializmus anyagi-műszaki bázisának fejlesztésé-
hez. A nemzetközi specializáció és kooperáció fejlesztése útján hatékonyabb ter-
melési strukturát és optimális sorozatnagyságokat kell elérni.

- Az intenzifikálás és a munkatermelékenység növelésének új forrásai jelennek
meg a gazdaság, a termelés és a munka szervezésének továbbfejlesztésével.

A tézisek kiemelik, hogy a fejlődés gazdasági és nem gazdasági tényezőit egy-
idejűleg, összefüggésükben kell vizsgálni és befolyásolni.

A munkatermelékenység növelésének útjai

A megfogalmazott tézisek egészükben a szocialista újratermelési folyamat ész-
szerű, emberhez méltó alakításának alapvető fontosságát tükrözik.

Az ennek érdekében végzett munka fő feladatai a következők:

- A gépesítés és automatizálás koncentrálása kiválasztott területekre, első-
sorban a nyersanyag kitermelésre, olyan termékek és eljárások kidolgozása, ame-
lyek lehetővé teszik az anyag és energia megtakarításokat;

- a termelés további koncentrálása, specializálása, a kooperáció fejlesztése, a
gyártás folyamatosságának növelése, összhangban a munkafeltételek és a munka-
folyamatok megfelelő kialakításával; külön figyelmet kell fordítani a kiegészítő fo-
lyamatok ésszerűsítésére, a különböző alap- és típus technológiák, a típus mun-
kahelyek, valamint a központosított gyártási folyamatok alkalmazására, ill. meg-
szervezésére;

- a korszerű technológiák, eljárások kidolgozása és termelésbe történő beve-
zetése mellett figyelembe kell venni, hogy a régi technológiáknál, régi szerve-
zési formáknál, termelési folyamatoknál is nagy tartalékok mozgósíthatók;

- az elavult gyártmányok és termelési eszközök felszámolása, az állólapok
fokozott és hatékony kihasználása, a beruházási döntések bizonytalanságának

csökkentése szintén lényeges feladat; a termékek minőségének javításával a lakosság szükségleteinek jobb kielégítését és az ország exportképességének javítását kell biztosítani, amihez a szigorubb szabványok, a minőségellenőrzés javítása, az alacsonyabb minőségű termékek arányának csökkentése, a minőség és a megbízhatósági paramétereknek a munkatermelékenység tényezőiként való figyelembevétele, a felelősség növelése, a költségek figyelemmel kísérése, s az ösztönzés eszközei nyújthatnak segítséget;

- kiemelkedő helyet foglal el a munkatermelékenység növelésével összefüggő feladatok megoldásában a tudományos munkaszervezés megvalósítása, melynek két legfontosabb területe a munkaerő gazdálkodás és kihasználás javítása, valamint a munkafeltételek megfelelő alakítása;

- további lehetőségek rejlenek a munkatermelékenység növelésének tartalékaira, ill. az ezek feltárására irányuló rendszeres és átfogó elemzésekben, a munkatermelékenységre vonatkozó ismeretek széles körű elterjesztésében.

A munkatermelékenység jövőbeli növekedése nem választható el a munkaerő tervszerű továbbfejlesztésétől, ésszerű felhasználásától sem. Nemcsak az optimális mennyiségi összhang megteremtésére, hanem az egyre növekvő általános és szakmai képzettség megfelelő hasznosítására is törekedni kell. A munkatermelékenység növelésével összefüggő problémák között kiemelt helyet foglal el a munkaintenzitás kérdése. Fontos feladat ezzel kapcsolatban a munkaintenzitás mérési módszereinek továbbfejlesztése.

A munkatermelékenység mérése, irányítása, tervezése és az ösztönzés

A munkatermelékenység mérését úgy kell tökéletesíteni, hogy lehetővé váljon a vállalatok, üzemek termelékenységének és tartalékainak jobb megítélése.

A gyakorlat azt mutatja, hogy a sokféle követelménynek önmagában egyetlen termelékenységi mérőszám sem felelhet meg. Jelenleg a munkatermelékenység mérésének alapjául mind a színvonal, mind pedig a növekedés üteme tekintetében az egy főre számított árutermelés és az anyagmentes termelés mutatója szolgál. A mutatók a bruttó termelési értékre épülő méréshez képest előrelépést jelentene-

nek, nem ösztönzik azonban megfelelően a magasabb termelékenység új forrásainak feltárását és hasznosítását, ellentmondásos hatást gyakorolnak a dolgozók magatartására, és a mutatókban tükröződik az árképzés hatása is.

A teljesítmények tervezésében és elszámolásában nagyobb súlyt kell kapniuk a minőségi kritériumoknak, a tudományos kutatásnak pedig tovább kell vizsgálnia az említett mutatók javításának lehetőségét. A továbbfejlesztés iránya a nettó termelési érték és az időösszeg módszer felhasználására, az értékbeni és időmérési módszerek kombinálására, természetes mutatószámokkal történő kiegészítésére irányuló kutatásokban jelölhető meg. A dinamikai vizsgálatok mellett az eddigieknél nagyobb szerepet kell kapnia a munkatermelékenységi szinvonál mérésének, elemzésének és összehasonlításának.

A mérési módszerek továbbfejlesztésével párhuzamosan az irányításnak és a tervezésnek gondot kell fordítania arra, hogy a munkatermelékenység állandó növelésére széles körű mozgalom alakuljon ki. Ezt a fontos célt az ösztönzés megfelelő formáinak kialakításával együtt lehet elérni.

Módszerelt tekintve a tervezés felhasználhatja a munkatermelékenység növekedésének a fontosabb befolyásoló tényezők alapján történő megalapozását. E módszer alkalmazására már történtek kísérletek a barnaszén bányászatban és a textiliparban. A tervezés feladatai megkövetelik a hosszútávú tervezés tökéletesítését és prognózisok kidolgozását is.

A munkatermelékenység növekedése szorosan összefügg a jövedelmek változásával. Ezzel kapcsolatos feladat, a két tényező viszonyának az intenzívebbé váló fejlődés körülményei között történő részletes elemzése. Jelenleg a hatékony munkaerőfelhasználás, a munkaerő megtakarítás értékelése és ösztönzése nem megfelelő: a munkaerő megtakarítása inkább negatív módon hat a bér- és prémium alapokra. Olyan megoldásokra van szükség, amelyek a munkaerő igénybevételének a termelő alapokkal szembeni "alulértékelttségét" megszüntetik.

Az ösztönzés szempontjából különbséget kell tenni a vállalati kollektívák és az egyének, vagy kisebb munkacsoportok ösztönzését szolgáló alapok, ezek képzése és felhasználása között. A jövőben az alapok növekedését szorosabban kell összekapcsolni a munkatermelékenység növekedésével.

Dr. Végső Béla

VÁLLALATI TÁMOGATÁSOK A KÖZÖS PIACON^{1/}

A Közös Piac illetékes bizottsága áprilisban nyilvános ülésen adott tájékoztatást a vállalatok támogatására szolgáló alapokról és azok forrásairól.

Az alapok három célra vehetők igénybe:

1. azoknak a munkásoknak a szakképzésére, akik a mezőgazdaságból, a textiliparból, vagy olyan iparágakból jönnek, amelyek foglalkoztatási struktúrája jelentősen változik;
2. területi fejlesztésre;
3. a mezőgazdasági struktúra javítására.

A szakképzés finanszírozása az un. Európai Szociális Alapból két szinten történik:

- szektorális szinten, itt mintegy 100 millió elszámolási egységgel segítik elő a mezőgazdaságból és textiliparból jövőket, valamint a bevándorlókat és a csökkent munkaképességű munkások szak- és átképzését;

- területi szinten az Alap 250 millió elszámolási egységnyi támogatást tud nyújtani azokhoz a képzési programokhoz, amelyek meghatározott területeket, gazdasági ágakat vagy vállalat-csoportokat érintenek.

A Szociális Alap hozzájárul azoknak a programoknak a finanszírozásához is, amelyeket a helyi, területi vagy állami hatóságok, intézmények nyújtanak (a költségek 50%-áig) és azokhoz is, amelyeket vállalatok támogatnak. A vállalatok (magánszektor) által kezdeményezett programokat az állam is támogatja, s ebben az esetben az Alap és az állami támogatás összege azonos.

A Szociális Alap hozzájárulását élvező képzési programoknak a következő célok elérésének valamelyikét kell elősegítenie:

- a teljes vagy részleges munkanélküliség elkerülését,
- a szakképzettség növelését,
- az idősebb munkások, a 35 év feletti nők és a 25 évnél fiatalabbak aktív munkavállalásba való bevonását.

^{1/} Az Integrator (a Nemzeti Termelékenységi Központok Európai Szövetségének kiadványa) 1975. 2. száma alapján.

Az Európai Területfejlesztési Alap a Közös Piaci tagországok területi problémáinak megoldásához járul hozzá. E problémák négy fő területen összpontosulnak:

1. Az elmaradott ill. azon területeken, ahol a mezőgazdasági tevékenység dominál (pl. Írország, Olaszország, Franciaország dél-nyugati része);
2. a már iparosított területek közül a szénbányászati területeken és ott, ahol a textilipar van tulsulyban;
3. a túlzottan urbanizált és iparosodott területeken (pl. London, Párizs, Koppenhága), ahol magasak a társadalmi költségek;
4. a Közös Piac országainak határ-területein.

E problémák az egyes országokban eltérő mértékben jelentkeznek, megoldásukra a tagországok saját maguk képtelenek. Ez ösztönözte a Bizottságot arra, hogy a gondokon közösen enyhítsenek, részben pénzügyi eszközökkel, részben az 1972-ben, a párizsi Csucskonferencián elfogadott területfejlesztési politika végrehajtásával.

A Területfejlesztési Alapból 1975-77. között, az első három évben 1,3 billió elszámolási egységnyi támogatást nyújtottak. A többi alaptól eltérően a pénzt szétosztják az egyes országok között, a legtöbbet Olaszország kapja (40%-ot), utána Anglia és Franciaország következik (28 ill. 13%).

Az Alap olyan beruházások finanszírozásához is hozzájárul, amelyek értéke az 50 000 elszámolási egységet meghaladja, két esetben: a) az állam támogatását élvező ipari, kézműipari és szolgáltatási tevékenységeknél; és b) infrastrukturális beruházásoknál.

A Közös Piac Mezőgazdasági Szubvenciók Alapjának kettős a célja: szubvenciók nyújtása a mezőgazdasági struktúra módosítására (a termelés ésszerű fejlesztése, a termelési és értékesítési feltételek javítása érdekében), valamint export- és készlet-visszatérítés. Létrehozása óta minden, a mezőgazdasági struktúra, a mezőgazdasági és élelmiszeripari értékesítés javítását célzó javaslatot az Alapból fedeztek (az 1,9 billió elszámolási egységnyi teljes költségvetésből 1,0 billiót). A finanszírozásban a kedvezményezett országnak is részt kell vennie vagy szubvenciók nyújtásával, vagy a kamat csökkentésével.

Az Európai Szén- és Acél Közösség Pénzügyi Segélyeinek két fő típusa van:

hosszu lejáratu beruházási kölcsönök; és támogatások, segélyek. A kölcsönkötvényeket a tagországok Svájc és az USA pénzpiacain bocsátják ki. A folyósított hitelek három fő célra vehetők igénybe:

- a) szén- és acélpári beruházási programokra;
- b) olyan intézkedésekre, amelyek hozzájárulnak a szén- és acéltermelés növeléséhez, a kiskereskedelmi ár csökkentéséhez, a termékek értékesítéséhez. A kölcsönt nemcsak szén- és acélpári vállalatok, hanem az ezeket kiegészítő vállalatok, melléküzemek is megkaphatják;
- c) bármely szektorban minden olyan beruházásra, amely munkanélküli (vagy a közeljövőben várhatóan munkanélkülivé váló) bányászokat és acélpári munkásokat tud alkalmazni.

A kölcsönöket 9%-os kamattal 8, 10 vagy 12 évre adják. Csökkentett, 6%-os kamattal adnak olyan kölcsönöket, amelyek helyreállítási vagy környezetvédelmi célokat szolgálnak. A nem visszatérítendő segélyeket a Szén- és Acél Közösség saját forrásából nyújtja a vállalatok által fizetett adókból. E segélyek célja a munkanélküliek, a nyugdíjba vonuló munkások segítése, a munkát változtató munkások szakképzése.

A segélyek összege attól függ, hogy az egyes tagországok mekkora összeggel járultak hozzá a közös alaphoz.

Az Európai Beruházási Bank hiteleket nyújt közvetítő nemzeti vagy területi pénzügyi intézményeknek a kis- és középvállalatok azon intézkedéseinek finanszírozására, amelyek nem haladják meg a 2 millió elszámolási egységet. A közvetítők ezen rendszere révén az Európai Beruházási Bank hozzá kíván járulni olyan tevékenységek finanszírozásához, amelyek egyéni kölcsönökkel csak korlátozottan támogathatók.

A kérelmeket a Bank kritériumai szerint a közvetítő pénzügyi intézmények bírálják felül és felelősséget vállalnak a visszafizetésért. 1974-ben 1 billió elszámolási egységet kölcsönöztek, főként iparvállalatok számára. Annak ellenére, hogy a Bank a kis- és középvállalatoknak preferenciákat nyújt, igen alacsony maradt a kölcsönért folyamodók száma.

A Beruházási Bank minden gazdasági szektorban finanszírozza javaslatok kivitelezését, azonban előnyben részesíti azokat, amelyek elmaradott területek fejlesztésére, vállalatok modernizálására és átalakítására irányulnak. Ezek a kölcsönök abban különböznek az előbb felsoroltaktól, hogy az ipari hitelek visszafizetésére általánosan érvényes módon, 7-12 éven belül visszafizetendők. A jelenleg megállapított kamat 9,875 százalék.

Ványai Péterné

AZ INFLÁCIÓ FIGYELEMMEL KISÉRÉSE A GAZDASÁGBAN

A tőkésországokban az infláció felgyorsult. A "kuszó" infláció "galoppozó", majd "rohanó" inflációvá vált. A pénz ma már rövid távon sem képes betölteni érték-mérő funkcióját. Az infláció miatt és a változó inflációs ütem függvényében az árak időben összehasonlíthatatlanná válnak. Mivel a mérőeszköz megbízhatatlan, így a vállalatok tisztánlátása sem megfelelő vagyoni és pénzügyi helyzetük alakulásáról és a profit tényleges mértékéről. A folyamatosan, napi áron vezetett könyvelési adatokból összeállított vállalati mérlegben és profil-kimutatásban ugyanis együtt és összemosódva jelennek meg a valós gazdasági eredmények és az infláció hatásából eredő értékelési különbözözetek.

Az inflációból adódó valorizációs és értékhelyesbitési problémákra néhány iparilag fejlett tőkésországban már régebben felfigyeltek. Ezek közé tartozik az Amerikai Egyesült Államok is, ahol szempontokat és ajánlást dolgoztak ki az árváltozásokkal kapcsolatos hatásoknak a vállalati vagyoni- és eredmény kimutatásokról történő figyelembevételére^{1/}. Először 1948-ban, majd 1953-ban - a koreai háborúval kapcsolatos inflációs periódusban - történt állásfoglalás. A világszerte kibontakozó infláció hatására 1969-ben felülvizsgálták a korábbi állásfoglalást, de a gyakorlati alkalmazás csak most vált időszerűvé, amikor az USA-ban az infláció évi üteme elérte, sőt - a múlt évben meghaladta - az évi 10%-ot. A cikk írója azt javasolja az amerikai vállalatoknak, hogy már 1975 elejétől alkalmazzák a szóbanforgó ajánlást, amelyet a Könyvelési Alapelvek Bizottsága (The Financial Accounting Standards Board) - mint félhivatalos szakértő testület - dolgozott ki.

Az ajánlás három témakört érint. Az első témakör arra vonatkozik, hogy az infláció következtében szükséges értékhelyesbitéseket a szokásos módon elkészített vállalati mérlegek és eredménykimutatások kiegészítéseként, külön kimutatásban dolgozzák ki. Az ajánlás két alternatívát javasol. Az egyik szerint az év-

^{1/} F.T. Weston: Adjust your accounting for inflation. Harvard Business Review 1975. 1. sz. 22-29. és 146. oldal.

végi mérleg és profit-kimutatás készüljön két értékeléssel: egyrészt a szokásos módon, másrészt az inflációs ráta szerint helyesbített értékeléssel. A másik megoldás szerint az előző év záró mérlege és profit-kimutatása a szokásos értékelési elvekkel, a következő év nyitómérlege helyesbített értékeléssel is készüljön. Utóbbi esetben a záró és nyitó mérleg, valamint az eredménykimutatások eltérései tételiesen és összességében mutatják az inflációs értékváltozások hatását a vállalat vagyoni helyzetére és profitjára.

A második témakör az inflációs érték helyesbítések jellegére és megállapítási módjára tartalmaz utmutatást. Abból indul ki, hogy az infláció évi üteme közismert statisztikai adat és a helyesbítések ezzel történhetnek. A cikk példaként állóeszközt és kintlévőséget említ. A kialakult inflációs ütemmel számolva egy 1965-ben egymillió dollárért beszerzett állóeszköz az 1974 évi helyesbített mérlegben 1,4 millió értékkel szerepelne. Ennek megfelelő arányban kell helyesbíteni az értékcsökkenést is. Hasonló a helyzet, ha pl. egy 25 000 §-os adósságot egy évnél hosszabb ideje nem fizettek ki. Ebben az esetben a vállalat helyesbített mérlegében - évi 8%-os inflációs rátával számolva - 27 000 §-os adósságot vesz nyilvántartásba. A hagyományos értékelési elvek szerint összeállított mérleg és az inflációs rátával helyesbített értékeléssel összeállított mérleg közötti különbség mutatja az "általános árszint emelkedésből eredő vállalati veszteség" összegét.

Ezzel az eljárással lehet kifejezni, hogy inflációs viszonyok között a multbeli fizetési kötelezettség a jövőben az inflációval csökkentett kisebb terhet jelent, ha pedig a vállalat multbeli követelését a jövőben azonos összegben rendezik, ez a vállalatnak veszteséget okoz. Amennyiben a vállalat állóeszközeit az infláció ellenére beszerzési értéken tartja nyilván és ebből számítja az amortizációt, úgy nem lesz képes arra, hogy kiselejtezésük után az infláció következtében megrágult állóeszközöket pótolja. Utóbbi példa mutatja, hogy nem csak a vállalati vagyoni értékelése helytelen, hanem a profit is. Ugyanis a vállalat a pótlásig az állóeszközök beszerzési és az utánpótlási ára különbségével növelt profitot mutatja ki és átmenetileg nagyobb profit után adózik.

Az inflációs helyesbítésekre azért is szükség van, mert így elkerülhető, hogy a részvénytulajdonosok helytelen vagyoneértékelés és téves profitkimutatás alap-

ján ítéljék meg a vállalatok helyzetét, jövedelmezőségét és igényeljenek osztalékokat.

Végül pedig a cikk javaslatokat tartalmaz, hogyan kerülhetők el, illetve csökkenthetők az inflációs veszteségek. Az inflációs hatások számszerűsítése hozzásegíti a vállalatot ahhoz, hogy megállapítsa, mikor és milyen mértékben kell emelni áralt, hogy a pénz értékvesztését ellensúlyozza, vagy csökkentenie a haszonkulcsot, hogy termékeit gyorsan értékesítve még az újabb áremelkedések előtt pótolni tudja készleteit és kielejtezett termelőberendezéseit. A kihasználatlan termelőberendezések kölcsönzésével (leasing) ellensúlyozni tudja az állóeszközök értékvesztését. Hitelezésnél, amennyiben az hosszabb időre történik, szükséges lehet, hogy az infláció várható ütemének megfelelő késedelmi kamatot igényeljen az áruszállító.

Inflációs feltételek között a vállalati tervezésben és a beruházások várható jövedelmezőségének vizsgálatánál sem elég a tervkészítés időpontjában érvényes árakkal számolni, hanem törekedni kell arra, hogy az infláció várható hatásait is számításba vegyék. Csak így készíthető a részvénytulajdonosok számára reális osztalékélelőírányzat, vagy a felvett bankkölcsön visszafizetésének lehetőségét valamennyire is helyesen mérlegelő vállalati likviditás-számítás.

Az USA Közgazdaságtudományi Kutatóintézetének 1974. évi Évkönyvében publikált tanulmány^{2/} összefoglaló képet ad azokról a kutatásokról, amelyek az inflációból eredő számításbavételi bizonytalanságokat nem annyira vállalati, mikrogazdasági problémaként tárgyalják, hanem elsősorban a nemzetgazdasági, makro-összefüggéseket és hatásokat vizsgálják.

Az USA-ban a létfenntartási költségek árindexét a bérből és fizetésből élők jövedelmére az I. világháborút követően, a mezőgazdasági dolgozók jövedelmére a 30-as évektől kezdték számolni. Ezzel szemben a profit deflátor-index számítása csak néhány éves multra tekint vissza. Az USA Kereskedelmi Minisztériuma és a Business Conditions Digest számításai szerint bár 1966. és 1973. között a vállalkozói profitok folyóáron 40 %-kal nőttek, változatlan áron számítva

^{2/} Solomon Fabricant: Inflation Accounting: Issues for Research. National Bureau of Economic Research, Inc., 54 th. Annual Report, September, 1974. New York.

a növekedés mindössze 10 %-ra becsülhető. Az újabb kutatások szerint az 1973. évi vállalati mérlegekben alkalmazott elszámolási mód következtében az anyagfelhasználás hozzávetőleg 15 milliárd § -ral, az amortizáció 15 milliárd § -ral kisebb összeggel szerepel, mint amennyit az infláció indokolna. Összességében 1973-ban az amerikai tőkésvállalatok 118 milliárd § -ral, kb. 1/3-dal nagyobb profitot mutattak ki, mint amennyit reálértékben valójában elértek.

A kutatóintézetben végzett elemzések célja, hogy tudományosan megvizsgálják az inflációból eredő torzító hatások okait, hatókörét és megalapozzák a helyesbítésszámítások módszertanát. A kutatások kimutatták, hogy infláció esetén az állóeszközök beszerzési árából kiinduló lineáris amortizáció-számítás esetén több profitot mutatnak ki a vállalatok, mintha az állóeszközök deflált, illetve utánpótlási árából indulnának ki. Kétségesnek tartják, hogy a realizálódó amortizációból pótolható a kiselejtezett állóeszköz. Gyorsított leírásnál, rövidebb idő alatt az állóeszközérték nagyobb hányadát írják le, mint a lineáris módszer esetében, tehát az infláció miatti profit-torzító hatás rövidebb időre vonatkozik, volumene viszont nagyobb. Megnehezíti az állóeszköz-árindex képzését, hogy az inflációs hatásokon kívül számításba kell venni a műszaki fejlődés, az erkölcsi kopás miatti árcsökkenések árindexet módosító hatását is.

Az értékelési vita kimutatta, hogy a hagyományos irányzat, amely óvatosságból a vagyon aláértékelésére törekszik, inflációban a reálisnál nagyobb profitot mutat ki. Ha viszont napi árakon értékelik a vállalati vagyont - hogy az inflációs hatásokat a profitban ellensúlyozzák -, akkor a vállalatok által kimutatott vagyoneértéknövekedés valójában nem realizált, csak számított érték.

Az árindex-képzésre vonatkozó kutatások szerint a tőkésvállalatok által realizált profitra sajátos deflátor-indexet kell képezni. A béreknél, a mezőgazdasági és egyéb munkajövedelmeknél az árindex a fogyasztási cikkekből képzett "kosár" árváltozásából indul ki. A fogyasztási kosár szűkebb, mint a profit áruszerkezete, ezért a profit deflátor-indexét másképp kell megalapozni. Egyesek a nemzetgazdaságra egységes profitindex alkalmazását javasolják, átfogó árukosár pl. a társadalmi termék árváltozásai alapján. Mások szerint a profit-árindex legyen differenciált, az egyes vállalatok szakmai tevékenységi iránya, sajátos feltételei

alapján. Az utóbbi módszer a profit-realizálás jellegét, szakmai eredetét veszi alapul.

Vannak vélemények, amelyek szerint az életszínvonal-indexek analógiájára a profit árindex képzésének alapja az az árukosár legyen, amelyre a profitot elköltik. Mivel a profitot részvénytulajdonosok kapják, s zömmel beruházásra és tőkebefektetésre fordítják, a multinacionális vállalatok esetében pedig külföldön fektetik be, ezért a profit deflátor-index képzése további elemzést igénylő bonyolult feladat. A kutatóintézetben folyamatban lévő kutatások külön-külön vizsgálják az infláció hatását a profitok, a tőkebefektetések, a pénzpiaci műveletek és a tőkenyereségek, valamint a tartós fogyasztási cikkek árának, forgalmának alakulására, valamint e hatásoknak a nemzetgazdasági számvitelben való figyelembevételére.

dr. Gergely István

TUDOMÁNYOS ÉLET

A "GAZDASÁGPOLITIKÁNK TAPASZTALATAI, JAVASLATOK TOVÁBBFEJLESZTÉSÉRE" C. OTTKT FŐIRÁNYBAN FOLYÓ KUTATÁSOKRÓL

A Minisztertanács által 1972-ben jóváhagyott, 1971-1985 közötti időszakra szóló országos távlati tudományos kutatási tervben tárcaszinten kiemelt kutatási főirányként szerepel a "Gazdaságpolitikánk tapasztalatai, javaslatok továbbfejlesztésére" c. téma, amelynek felelős koordináló bázis intézménye az MTA Közgazdaságtudományi Intézete. A főirány Koordináló Tanácsa 1975. június 30-án és július 14-én kibővített ülést tartott, s ezen megvitatta az eddig elkészült tanulmányokat és véleményt cserélt a kutatások folytatásáról.

A kutatás indításakor a vizsgálat céljáról, fontosabb alapkérdéseiről, az alkalmazandó vizsgálati módszerekről, az intézeten belüli és az intézetek közötti lehetséges koordinációról kutatási koncepció, tervtanulmány készült. A Friss István által készített tervtanulmány a gazdaságpolitikáról a következő meghatározást adta: "Gazdaságpolitikán legáltalánosabban a gazdaság mozgásába való céltudatos beavatkozást értjük. Kutatásunkban gazdaságpolitikán értjük egyrészt azokat az általában felső és legfelsőbb szinten elfogadott elveket és döntéseket, amelyek a gazdaság egészét, vagy annak fontos területeit egy meghatározott időszakban befolyásolják, másrészt ebben az időszakban a gazdaság egészében vagy egyes fontos területein folytatott gyakorlat - benne az illetékes körök intézkedései - fő ismérvelt, jellemzőit."^{1/} A tervtanulmány megfogalmazta a kutatás hosszabbtávú célját és a vizsgálni kívánt fontosabb kérdéseket is.

A főirányban folytatandó kutatások célja olyan törvények, törvényszerűségek feltárása és jobb, mélyebb megismerése, amelyek alkalmazásával a gazdaságpo-

^{1/} Gazdaság- és Jogtudomány. MTA IX. Osztályának Közleményei VI./1972., 239. old.

litika megalapozottabbá válik, így javítható népgazdaságunk hatékonysága, a munka termelékenysége, a műszaki fejlesztés és ezekkel együttesen lényegesen gyorsítható az életszínvonal emelkedése. E célkitűzés eléréséhez a következő kérdések vizsgálatát tűzte ki a tervtanulmány:

- Szocialista gazdaságunk fejlődésében milyen szerepe volt a gazdaság mozgásába való céltudatos beavatkozásnak, a tudatos tervszerűségnek, a gazdaságpolitikának és milyen része a figyelembe nem vett adottságoknak, a gazdaság önmozgásának, a szokásnak, az ösztönösségnek?
- Hogy alakult és hogyan alakul a gazdaságpolitika? Milyen tényezők és érdekek illetve érdek-ellentétek alakítják? Milyen módjai, utjai vannak a vállalati, ágazati minisztériumi, területi vagy egyéb részérdekek jelentkezésének és érvényrejutásának? Milyen kérdésekben jött létre kompromisszum, hol, milyen kérdésekben jelent meg részérdek osztársadalmi érdekként és milyen körülmények, tényezők hatására?
- Mely gazdasági kérdések eldöntése szükséges és elegendő a tervvel, illetve az osztársadalmi érdekekkel egyező gazdasági fejlődés biztosításához? Milyen kérdésekben kell legfelsőbb szervnek döntenie?
- Milyen kapcsolatok vannak a döntés és a végrehajtás között? Hogyan derül ki, hogy egy döntés nem célravezető, vagy nem is hajtható végre? Mi ebben az esetben a teendő?

A kutatási cél és a felvetett problémák eléggé nyilvánvalóvá tették, hogy a hagyományos közgazdasági módszerekkel, elemzésekkel - bár ilyen típusu vizsgálatok is nélkülözhetetlenek - nem tudunk kielégítő választ adni a feltett kérdésekre. Sőt, már a kutatás kezdetén világossá vált, hogy a vizsgált téma nem szűkíthető le a közgazdaságtudományok területére, tulajdonképpen a társadalomtudományok egészének - vagy legalábbis jelentős részének - együttes és összehangolt közreműködését feltételezi.

Ugyanugy, mint minden más területen, a tudományos kutatásban is elkerülhetetlen azonban, hogy az elméletileg kialakított kivánalmakat a gyakorlat lehetőségeivel szembesítsük. Figyelembe véve a rendelkezésünkre álló kutatási erőket és egyéb lehetőségeinket, továbbá a tudományos kutatások koordinációjának ismert nehézségeit, kialakulatlanságát, olyan állásfoglalás született, hogy első

lépésként, kísérleti és tapasztalatszerzési céllal, vizsgálatunkat "Az 1956 novemberétől 1960 végéig terjedő időszak gazdaságpolitikája" c. kutatással kezdjük.

Az időszak kiválasztásával már a kutatás kezdetén sokan nem értettek egyet. Három fő ellenvetésük, hogy távoli időszakról van szó, így ez a kutatás a ma gazdaságpolitikájához kevés konkrét segítséget adhat; a túl rövid időszak miatt nehéz a gazdaságpolitika valamennyi kérdését helyesen megítélni; s végül, hogy a kiválasztott időszak nem önálló gazdaságfejlődési periódus. Természetesen bármely időszak mellett és ellene is lehet felhozni érveket, a kutatás azonban többé-kevésbé bizonyította az időszak kiválasztásának célszerűségét:

- A felvetett és vizsgált kérdések igen nagy része közvetlenül kapcsolódik a mához, illetve a ma gazdaságpolitikája is ilyen jellegű problémákkal küzd (pl. a beruházási piac feszültsége, a termékstruktúra változásának lassúsága, a fizetési mérleg egyensúlytalansága, a központi népgazdasági terv és a vállalati szféra viszonya stb.).
- Bár a kiválasztott időszak túl rövid volt a gazdaságpolitika valamennyi hatásának teljes kibontakoztatásához, a gazdaságpolitika legfontosabb minőségi vonatkozásainak bemutatására, a gazdaságpolitika céljának és a célok realizálásának megítéléséhez elegendő alapot biztosított.
- A megváltozott politikai helyzet következtében a gazdaságpolitikai döntések szabadságfoka kiszélesedett, új gazdaságpolitika, vagy legalábbis egy sor újnak minősíthető gazdaságpolitikai elem bontakozik ki és nyer alkalmazást. Berend T. Iván, a kutatási beszámoló egyik opponense, a vizsgált időszakról így ír: "Az elemzés olyan négy évet ragadott ki, amely sok szempontból nagyon egyedi és sajátos ugyan, de, és ez rendkívül fontos, egy egész történelmi szakasz születési időszaka. A történettudomány régi igazsága, hogy egy-egy korszak valódi természetrajzát legjobban in statu nascendi, a születés pillanatában lehet megragadni." A vizsgált időszak kiválasztása mellett szólt, és ez a gyakorlati kutatás szempontjából elsőrendű fontosságú, hogy miután újszerű vizsgálati, megközelítési módról van szó, olyan anyagokra, dokumentációkra, információkra van szükségünk, amelyek a jelen időszakra nem álltak volna rendelkezésünkre: a kutatás bizonyította, hogy egy távolabbi időszak vizsgálatánál ilyen forrásokhoz - ha nem is teljes egészében - hozzá lehet jutni.

"Az 1956 novemberétől 1960. végéig terjedő időszak gazdaságpolitikája" témakörben hat tanulmány készült:

Friss István: Gazdaságpolitikai tanulságok (Felkért opponens: Berend T. Iván)

Hegedűs Miklós: Strukturapolitikánk fontosabb kérdései 1957-1960 (Felkért opponens: Dreicin József)

Ungvárszki Miklósné: Felhalmozási és fejlesztési politikánk néhány kérdése 1957-60-ban (Felkért opponens: Dreicin József)

Esze Zsuzsa: A gazdaságpolitika és külkereskedelem 1957-60-ban (Felkért opponens: Rév Lajos)

Rédey Aranka - Barta Judit: Az 1956 novemberétől 1960 végéig terjedő időszak életszínvonalpolitikája (Felkért opponens: Timár János)

Gyenis János: A Magyar Szocialista Munkáspárt agrárpolitikájának néhány főbb jellemzője 1957 és 1961 között (Felkért opponens: Sipos Aladár)

Arra természetesen nem vállalkozhatom, hogy a mintegy 700 oldalra kitévő tanulmányok mondanivalóját, a közel 70 oldalas opponensi vélemények fontosabb gondolatait összefoglaljam. A következőkben a tanulmányokban megfogalmazott fontosabb megállapításokat, következtetéseket, valamint azokat a kérdéseket érintem, amelyek az egész kutatással és annak továbbvitelével kapcsolatosak, továbbá néhány olyan problémakörrel foglalkozom, amelyekben különböző megítélések hangzottak el.

A vizsgált időszak gazdaságpolitikájának összefoglaló értékelését röviden Friss István tanulmányának befejező mondataival jellemezhetjük: "Az általunk vizsgált időszak sok nagyszerű eredményét, szocialista gazdaságunk megszilárdítását, mezőgazdaságunk szocialista átszervezését, népünk jólétének jelentős emelését munkásosztályunk, parasztságunk, dolgozó népünk munkájának köszönhetjük. De a nagyszerű eredmények mellett rossz folyamatok is folytatódtak vagy indultak el és ezeknek nem tudunk gátat vetni. Azért nem, mert abból a felmérhetetlen, temérdek tapasztalatból, melyet népünk munkája során szerzett, jóformán semmit sem tudunk gazdaságpolitikánk, vagy tervezésünk tökéletesítésére felhasználni, értékesíteni. Holott a mi gazdasági fölényünk a nem szocialista országokkal szemben támaszkodhatna nemcsak a termelőeszközök társadalmi tulajdonára, az országot átfogó tervezésközpontokra és a dolgozók tudatosságának a szocialista

munkaversenyben való megnyilvánulására, hanem arra a hatalmas segítségre is, amelyet dolgozóink milliói tapasztalataik alapján a társadalmi-gazdasági vezetésnek, irányításnak nyújtani tudnának. Ezt a segítséget eddig nem tudtuk életre hívni és igénybe venni. Pedig tudományunk és gazdaságunk történetéből egyaránt azt a tanulságot szűrhetjük le, hogy csak a gazdaságpolitikának a tömegek tapasztalata alapján való folytatólagos tökéletesítésén keresztül juthatunk el a gazdaságpolitika valóban tudományos megalapozásához."

A gazdaságpolitika és a politika viszonyát érintően az egyes résztanulmányok több olyan kérdést is tárgyalnak, - pl. a kötelező beszolgáltatási rendszer eltörlése, az 1956 végén 1957 elején hozott életszínvonal-növelő intézkedések, a kollektivizálás, stb. - amelyeknél megállapíthatóan hiányzott a kellő, hagyományos értelemben vett közgazdasági megalapozottság. Ugyanakkor az is tény, hogy ezek a "megalapozatlan" döntések az idők folyamán kétségtelenül helyes, reális döntéseknek bizonyultak. E tanulmányokat az összefoglaló tanulmány a következőkben fogalmazza meg: "Egy-egy jelentősebb lépésnek lehetőleg minden következményét előre fel kell mérni, mert egyetlen fontos következmény figyelmen kívül hagyása felboríthatja mindazt, amit a lépéssel elérni szándékoztak, reméltek. De vannak kivételes esetek, amikor politikánk egyértelműen előírja, mit kell tennünk és sem módunk, sem időnk nincs rá, hogy teljes körültekintéssel járjunk el. Ilyenkor is, mint mindig, a gazdaságpolitikát természetesen a politikának kell irányítania. Ha politikánk helyes, ha az általa előírt lépés valóban megfelelő és egyedül felel meg a politikai vonalunknak az adott helyzetben, akkor a lépés utólag igazolódni fog, mert ha nem is mértünk fel a társadalomban és a gazdaságban egyformán ható minden erőt eredőjünkkel együtt, de helyesen mértük fel a fő erőket és azok sikerünkért dolgoznak."

E megállapítás helyességét elismerve, Berend T. Iván opponensi véleményében a gazdaságpolitika és a politika közötti összefüggés másik oldalának hangsúlyozását is fontosnak tartja. "Ha gazdaságpolitikánk tudományosabb megalapozására törekszünk, akkor - a politika primátusát nem tagadva is - a másik oldalra kellene a hangsúlyt helyeznünk. A tudományos alapokra helyezett gazdaságpolitika ugyanis közrejátszik a politika formálásában is (nem utolsó sorban bizonyos váratlan és kényszerhelyzeteket teremtő politikai szituációk kialakulásának elkerülésében...). Ha a gazdaságpolitika közép- és hosszabb távra kimun-

kált tudományos megalapozással bizonyítja a gazdaság totalitását is, figyelembe véve az ország legfőbb gazdaságpolitikai tennivalóit, akkor a politikai döntések-nél figyelembe lehet venni, hogy egy-egy politikai indítéku változtatás, preferencia áthelyezés milyen következményekkel jár, hogy ugy mondjam, "mibe kerül". A vizsgálatok tanulsága tehát nem csak az, hogy a jó politika következtében utólag igazolódna a gazdaságilag végig sem gondolt, politikai indításu gazdaságpolitikai döntések, legalább ennyire az is, hogy nem közelíthetünk fatalista módon a politika helyességére hagyatkozva gazdaságpolitikai kérdések eldöntéséhez, hanem nagy apparátussal, állandóan "naprakész" közép- és hosszú távu tudományos gazdaságpolitikai feladatrendszernek kellene rendelkezésre állnia, ha el akarjuk kerülni az új helyzetekben szükséges politikai eredetü döntéseink megalapozatlanságát."

A tanulmányok részletesen foglalkoztak az egyes területekre vonatkozóan deklarált és a népgazdasági tervekben megfogalmazott gazdaságpolitikai célok és a tényleges gazdasági folyamatok összefüggésével. A tanulmányok különösen a beruházási politika, a strukturapolitika és a külkereskedelmi politika területén mutatnak a gazdaságpolitikai céloktól eltérő tendenciákat, folyamatokat. Látszólag a "helyes gazdaságpolitikai célok és a nem megfelelő végrehajtás" problémájával állunk szemben. A tanulmányok azonban sok "helyes" döntésnél azt jelzik, hogy azok vagy nem számolnak a gazdaság tényleges lehetőségeivel, helyzetével, vagy a gazdaságpolitikai döntés nem tartalmazta a realizálás eszközeit, vagy a megjelölt eszköz a gazdaságpolitikai döntés céljával ellentétes folyamatokat eredményezett. A cél és eszköz helyes értelmezését Friss István tanulmánya így fogalmazta meg: "Teljesen elfogadhatatlan volt számomra az a nyilatkozatokban, sőt határozatokban is vissza-visszatérő állítás, hogy gazdaságpolitikánk alapvetően helyes, csak a végrehajtás nem megfelelő, abba csuszna bele hibák, ott néha elferdítik a helyes gazdaságpolitikai döntéseket. A döntések lennének-e, tettem fel a kérdést, a helyes gazdaságpolitika, függetlenül attól, hogy mi valósul meg belőlük? De hiszen a döntés önmagában még csak valamilyen szándék nyilvánítása. Mit számít a jó szándék, ha nem követik a megfelelő tettek, ha nem valósítják meg? A "helyes döntés, hibás gyakorlat" lehetetlen és, úgy vélem, a marxizmustól is távolálló elképzelés. Egyre erősebben gyökeret vert

bennem az a gondolat, hogy ha a gazdasági gyakorlat hibás - itt nem egyes hibákra, amelyek nélkül nincs gyakorlat, hanem a gazdasági életben mutatkozó jelentősebb zavarokra gondolok - ez gyakran nem teljesen végiggondolt, nem minden összefüggéssel, az objektív törvények nem minden következményével számoló gazdaságpolitikai döntések következménye".

Az egyes tanulmányok még számos kérdés vizsgálata során fogalmaztak meg a gazdaságpolitikáról új, vagy újszerűnek minősíthető megállapításokat, más kérdések kapcsán pedig megalapozottabbá, mélyebbé teszik eddigi ismereteinket. Az opponensi véleményekben és a vitán több kisebb-nagyobb jelentőségű kérdés körül bontakozott ki vita, amelyek ismertetésére itt nincs lehetőség.

Végezetül szeretnék rövid információt adni a gazdaságpolitikai kutatások koordinációjáról. A kutatás kezdetekor az az elképzelés alakult ki, hogy a gazdaságpolitikai kutatások újszerűsége és módszerbeli kialakulatlansága miatt kevésbé van lehetőség olyan fajta koordináció megvalósítására, amikor a már folyó kutatások feltérképezése, összefogása adja a koordináció kezdetét. Ezért az volt a szempont, hogy ne kész tanulmányok kerüljenek koordinációra, hanem az együttműködés már a kutatások első szakaszában kezdődjék. A formai lehetőségek közül az intézetek közötti megegyezések, a kutatókkal kötött külön szerződések stb. látszottak megvalósíthatóknak. A megfelelő koordinációs rendszer kialakítását és működését nehezítette a vizsgált időszak megválasztása. Ezen túlmenően a koordináció egyik alapvető problémája, hogy a kutatóintézetek profilja - különösen az ágazati kutatóintézeteknél - az esetek többségében megnehezíti, vagy lehetetlenné teszi, hogy eltérő szempontokat is érvényesíteni lehessen a kutatási munkában. Mindezek ellenére az elmúlt években néhány intézeten belüli és intézeten kívüli koordinációs megbeszélésre került sor. A koordinációs megbeszélésen felmerült, hogy a kutatóintézetek az elkövetkező néhány hónapban készítsék el az 1976-80-as évekre szóló kutatási programjukat. A koordinációs munkát nagyban elősegítené egy olyan kutatási koncepció megfogalmazása, amely tartalmazná a kutatás legfontosabb kérdéseit, irányait és az érvényesíteni szándékolt szempontokat. Egyöntetű volt az a vélemény és kívánság, hogy a gazdaságpolitikai kutatások koordinációját a jövőben erősíteni kell.

Hegedűs Miklós
a főirány Koordináló Tanácsának titkára

AZ ÁGAZATI IPARGAZDASÁGI ÉS SZERVEZÉSI INTÉZETEK
UJABB TANULMÁNYAI

Az ágazati ipargazdasági és szervezési intézetek konkrét szervezési megbízások teljesítése mellett számos olyan tanulmányt is készítenek, amelyek általánosabb igényűek, módszertani szempontból vagy következtetések alapján szélesebb érdeklődésre tarthatnak számot. Az intézetek ezeket a tanulmányokat készséggel az érdeklődők rendelkezésére bocsátják. Az öt ágazati intézetet felkértük, közöljenek rövid ismertetést legfontosabbnak ítélt 1974-75 évi tanulmányaikról. Az alábbiak a felhívásunkra beküldött ismeretéseket adják közre.

ÉLELMISZERIPARI GAZDASÁGKUTATÓ INTÉZET

Kovács Géza - Toldi Miklós: A szimplex módszer kiterjesztése

A tanulmány azt vizsgálja, hogy a szokásos lineáris programozási feladatok adatigényében rejlő információmennyiség teljesebb kiaknázásával hogyan lehet több, divergens szempontot és célkitűzést egyidejűleg egzaktul figyelembe venni az optimum kialakításánál. A szerzők új módszereket mutatnak be és próbálnak ki valóságos feladaton.

ÉGI, 1974. 172 old.

Szűcs Árpád: Az élelmiszeripari tervezés és prognosztizálás szintjeinek és időhorizontjának összefüggései

A tanulmány a különböző szintű élelmiszeripari tervezés és prognosztizálás fogalmainak elemzését, majd e munka egységes elvi alapjainak leírását adja. Bemutatja a tervezési szintek tartalmi kapcsolatait. Vizsgálja, hogy a tervezés különböző szintjein milyen mélységű mutatók kidolgozása szükséges. Foglalkozik az

időhorizont kérdésével, a távlati tervezés jelentőségével és követelményével, majd a tervezés és prognosztizálás kapcsolatával. A tervezési szintek és az időhorizont összefüggéséből kiindulva javaslatokat ad a tervszerű irányítás hatékonyságának fokozására.

ÉGI, 1975. 102 old.

Debreceni József: Műszeres munkamérések és információrögzítési módszerek alkalmazása a munka- és üzemszervezésben

A tanulmány annak az 1971. évtől folyó kutatásnak a szintetizálása, amelynek célja a villamosmennyiségek mérésére és regisztrálására szolgáló analóg műszerek sokoldalú felhasználási lehetőségeinek feltárása volt. A szerző megállapítja, hogy a szervezéshez alkalmazott műszerek tömegmérések útján biztosítják a hagyományos információk olcsó beszerzését, továbbá az alkalmazott mérés-technikával feltárható új információs forrásokat. A tanulmányból megismerhető a bináris hatványokkal megoldható jelrögzítés, amely mind az információs, mind az általános mérés-technika számára újdonságot jelent.

ÉKI, 1974. 216 old.

dr. Balogh Sándor - dr. Dénes Katalin - Hidvégi József - Sarlós Ilona:

A nyersanyagtermelés koncentrációs folyamatának hatása az élelmiszeriparra

A tanulmány egy bevezető rész után három fejezetben tárgyalja a növényi, az állati és kiemelten a kertészeti termékek termelésének koncentrációs fokát és a koncentráció növekedésének várható mértékét. Megállapítja, hogy a növényi termékek termelésében a koncentráció növekedése a szezonörbe meredekebb lefutását, míg az állati termékekénél a felkinálás nagyobb egyenletességét eredményezheti. A munkamegosztásban ma is megfigyelhető irányzat tovább erősödik, egyes élelmiszeripari munkafolyamatok a nyersanyagtermelés szférájába helyeződnek át. A technológiai folyamat zártabbá válik és ez is szükségessé teheti a

vertikálisan integrált nagyrendszerek (agráripari kombinátok, agráripari egyesülések) létrehozását.

ÉGI, 1975. 297 old.

Láng Pál - dr. Szénai L.-né: Az eszközkoncentráció és az eszközhatékonyság vállalati szintű összefüggéseinek megítélése a közgazdasági szabályozók szempontjából az élelmiszeripari nagyiparban

A tanulmány a kutatás alapján azt a következtetést szűri le, hogy a koncentrációs fok szerinti csoportosítást a jövőben a létszám és a kilowattóra felhasználás együttes figyelembevételével képzett kategorizálás szerint célszerű végezni. A hatékonyság vizsgálatánál a nyereségmutatókon kívül a hozzáadott érték és az új érték mutatók felhasználása ajánlható. Az eddigi elemzésekből úgy tűnik, hogy jelenlegi árviszonyaink a középüzemeknek kedveznek, ezért középtávra tervezett létesítményeink megvalósításánál célszerű ezen üzemmagságra koncentrálni. Hosszútávon a makroökonómiai hatékonysági mutatók nagyobb súllyal történő figyelembevétele látszik indokoltnak.

ÉGI, 1974. I. és II. kötet 37 + 39 old. + melléklet.

dr. Zacher László: A vállalati szabályalkotás elvei és módszerei, különös tekintettel a munkaköri leírások elkészítésére

A tanulmány a szocialista vállalat szabályozási modelljének leírására tesz kísérletet. A szabályozás fogalmi meghatározásából indul ki, s az alkotó módon gondolkodó és önállóan cselekvő embert állítja középpontba. A szabályzatokat az ésszerű együttműködés előírásainak, s a korszerű vezetés eszközeinek tekinti. Elemzi az élelmiszeripari vállalatok belső szabályozásának helyzetét és jelenlegi problémáit. Ismerteti a vállalati (szervezési) szabályzatok körét és rendszerét, tárgyalja a szabályalkotás módszereit, elsődlegesen a munkaköri leírások elkészítését, és munkaköri leírás-javaslatokat.

ÉGI, 1974. 102 old.

Kiss Gábor: Vizsgálatok a dolgozó ifjúság körében. (Módszertani szempontok az ifjúságról szóló törvény végrehajtásával kapcsolatos feladatok kialakítására.)

A tanulmány vizsgálati módszert tartalmaz az ifjúsági törvény végrehajtásával kapcsolatos és a MÉM tárca területén teendő intézkedések hatékonyságának elbírálásához. A szerző által kialakított kérdőív a munkával, munkahellyel, munkatársi kapcsolatokkal, érdekképviseléssel, besorolással, anyagiakkal, politikai és társadalmi tevékenységgel összefüggő kérdéseket tartalmazza, továbbá bázist teremt egy sor szociológiai adat megszerzéséhez. A vizsgálatokat - kísérleti jelleggel - az édesiparban folytatták le. Az adatok számítógépes feldolgozása alapján végrehajtott szociológiai elemzés iránymutató megállapításokat tartalmaz - a vizsgált iparágban - további ifjúságpolitikai feladatok kialakításához, valamint a MÉM Ifjúsági Bizottságát érintő ágazati összehasonlító vizsgálatokhoz.

ÉGI, 1974. 134 old.

Sarlós Ilona: A tartósítóiiparok gyümölcs-szükségletének területi és fajösszetétel megoszlása

A vizsgált területen a termelés és a felhasználás között feszültségek tapasztalhatók, alapvetően a következő tényezők miatt: egyes gyümölcsfélék termelése elmarad az igényektől; nem kielégítő a gyümölcstermelés műszaki fejlesztése; a tartósítóiipar és a forgalmazók nem befolyásolják kielégítő mértékben a termelést. A helyzet javításának alapvető módja jelenleg a meglévő nagyüzemi ültetvények termőképességének fokozása, a kistermelők nagyobb mértékű bevonása az árutermelésbe olyan kedvezmények nyújtásával, ami az ellátásban való részvételüket kiszélesíti. Az V. ötéves tervben úgy kell előkészíteni a távlati tervben előirányzott telepítéseket, hogy azok mind területileg, mind szerkezetileg kielégítsék az igényeket. Az állami támogatásokat területileg, szerkezetileg és szektorálisan is differenciálni szükséges.

ÉGI, 1974. 137 old.

dr. Balogh Sándor - dr. Dénes Katalin: A gyümölcs- és zöldségforgalmazás rendszere Bács-Kiskun megyében

A tanulmány megállapítja, hogy a gyümölcs- és zöldségforgalmazás rendszerében a forgalmazó szervek, feldolgozó vállalatok és nyersanyagtermelő mezőgazdasági üzemek érdekeltsége és lehetőségük az értékesítési irányok megválasztásában különböző. Az egyes értékesítési csatornákon közvetített árumennyiségek nem feltétlenül a népgazdasági elvárásoknak megfelelő sorrendben és mennyiségben elégítik ki a fogyasztói, felhasználói igényeket.

ÉGI, 1974. 113 old.

Kovács Géza - Varga Kornél: A cukorrépaszállítás optimalizálására kialakított modellekkel kapcsolatos további elemzések

A tanulmány a cukorrépaszállítás és elosztás globális költség-minimalizálását oldja meg konvex célfüggvényű szállítási feladat segítségével. A kvadratikus költségelem a répában tárolás során előálló cukorvesztés, a gyáranként feldolgozott mennyiség függvényében. A kidolgozott algoritmus a leirt kezelési mód mellett a konvergenciát rendkívül hatékonyan gyorsítja; a modell bemutatása valós feladaton, valós méretben történt.

ÉGI, 1975. 46 old.

dr. Sodin György: Az élelmiszergazdasági termékek ár rugalmasságának vizsgálata, különös tekintettel az 1972-1973-ban bekövetkezett, valamint az V. ötéves tervben várható fogyasztói árváltozásokra

Az alapvető élelmiszerek értékben számított fogyasztásának a pénzjövedelemhez viszonyított aránya folyamatosan csökken, amikor a pénzjövedelem növekedése megfelelő és egyenletes. Ugyanakkor - azonos körülmények között - a szesz italok értékben számított fogyasztása növekszik. Az alapvető élelmiszerek mér-

sékelten, a szeszesitalok nagymértékben rugalmasak. Az alapvető élelmiszereken belül a helyettesíthetőség kicsi, a szeszesitaloknál nagyobb. Az 1976-1978 évek között várható fogyasztással kapcsolatban a tanulmány megállapítja, hogy a mennyiségi és értékbeni adatok reálisnak ítélt módszerekkel számítva jelentős eltérést nem mutatnak. 15-25 %-nál nagyobb áremelés esetén a baromfi nélküli huszfogyasztás várható visszaesését a baromfi kismértékben helyettesíti. Az árváltozások után várhatóan fokozott törekvés nyilvánul majd meg a kiesett huszmennyiség pótlására. A hus - konzerv - hűtőipari készítmények árát a tőkehussal megközelítő mértékben célszerű emelni. Az árváltozásoknak a termelés volumenére gyakorolt hatása várhatóan nem lesz jelentékeny.

ÉGI, 1974. I. és II. kötet, 185 + 121 old.

dr. Kopcsó István: A husipari üzemek ütemezett vágósertés ellátása,
a mezőgazdasági és az ipari kapacitások összehangolása

A vágó- és feldolgozó kapacitások fejlesztése elmaradt a vágósertés termeléstől és a fejlesztés területileg sem került kellően összehangolásra. Ezáltal különösen az ország déli részén termelt sertések helybeni feldolgozása okoz gondot. A sertéstermelés időbeli ütemessége sem kielégítő, az év első felében a szükségesebnél általában kevesebb, második felében pedig a vágókapacitásoknál több sertés kerül forgalomba. A helyzet javításának alapvető módja a vágó- és feldolgozó kapacitások gyorsabb ütemű fejlesztése, különösen a déli körzetekben, továbbá a vágóállat-termelő és a husipari vállalatok között a szorosabban integrált szerződéses kapcsolatokon alapuló, ütemes vágósertés termelés és ellátás megvalósítása. A tanulmány - a hálótervezés adta lehetőségek felhasználásával - javaslatokat tartalmaz az ütemes vágósertés termelés és ellátás módszerére és az információs rendszer fejlesztésére vonatkozóan.

ÉGI, 1974. 122 old.

ÉPÍTÉSGAZDÁLKODÁSI ÉS SZERVEZÉSI INTÉZET

Sólyom Gyula: Az építőanyagipar V. ötéves tervidőszaki beruházási struktúrájának változásai az ágazati szintű beruházási volumen alternatív előírányzatainak összefüggésében

A megalapozó és elemző jellegű tanulmány segíteni kívánja, hogy az építőanyagipari ágazatirányítás felkészüljön az ágazatfejlesztés különböző alternatív pénzügyi lehetőségeire. A szerző jellemzi az ágazattal szemben támasztott követelményeket, az V. ötéves tervidőszak építőanyagipari fejlesztésének alapvető feladatait. A tanulmány vizsgálódásait a beruházási igények teljeskörű halmazának megállapításával vezeti be, majd a beruházások ágazaton belüli hatásait mérlegetti. Elemzi azokat a tendenciákat, amelyek az ágazatfejlesztés különböző területein az ágazati beruházások strukturális módosulásai következtében jelentkeznek.

ÉGSZI, 1974. 47 old.

Dukász György: Az ágazati kapcsolatok mérlegén alapuló építőipari ökonometriai modell

A szerző az ágazati kapcsolatok mérlegén alapuló építőipari ökonometriai modell kidolgozása során többváltozós egyenletekben rögzíti az 1960-73 évekre vonatkozó építőipari kibocsátásra és ráfordításra ható tényezőket és értéküket. A modell lehetővé teszi a mult közgazdasági elemzését; alkalmas az építőipari kibocsátás és ráfordítás előrebecslésre, prognóziskészítésre; segítségével szimulációs számítások végezhetők; jól hasznosítható a tervekészítésnél.

ÉGSZI, 1974. 48 old.

Sólyom Gyula: A cement szállításának és készletezésének távlati koncepciója

A tanulmány a cementellátás és fejlesztésének kérdéseivel foglalkozik. Elsősorban a szállítás és készletezés problémáit állítja középpontba. A szállítás távlati feladatait a tanulmány lépcsőzetesen - a hazai kapacitásfejlesztés egy-egy akció-programjához kapcsolva - állapítja meg, a távlatilag jelentkező fejlesztési feladatokat azok időbeli jelentkezése szerint tagolja. A szerző a szállítási feladatok tendencijellegű meghatározásához számításokat közöl. Részletesen foglalkozik a cement tárolásának a távlati időszakban fellépő problémáival és a távlati készletezési feladatok ágazatirányítási szintű teendőivel.

ÉGSZI, 1974. 152 old. + 30 melléklet.

Antal Iván: A vállalaton belüli termelőegységek anyagi érdekelttsége az építőiparban

A tanulmány a vállalaton belüli egységek anyagi érdekelttségi rendszerét meghatározó jellemzőkkel, az érdekelttségi rendszer tipuselemeivel, az érdekelttség feltételrendszerével, az ösztönzés differenciált módjainak, alapjainak elemzéséhez módszertani vázlatot ad. Külön fejezetben elemzi a termelési célok teljesítésére, a költséggazdálkodás fejlesztésére és a nyereség növelésére, valamint a kombinált célokra ösztönző módszereket.

ÉGSZI, 1974. 137 old.

Schneller István - Janka György: A könnyűszerkezetes építésmód szervezésfejlesztési feladatai

A tanulmány a könnyűszerkezetes építésmód bevezetésével kapcsolatos döntésekkel, a szervezési szakkérdésekkel és a feladat végrehajtása során felmerülő problémákkal foglalkozik. Gyakorlati példán mutatja be a honosított CONDER építési rendszert alkalmazó termelő szervezetek kialakításának szempontjait.

Tárgyalja a könnyűszerkezetes építésmód megvalósítására létrehozott Ipari társulás lehetséges jogi változatait.

ÉGSZI, 1974. 235 old.

Mészáros Gyula: A műszaki-gazdasági normatívákhoz kapcsolódó információrendszer és adattár kialakítása

A tanulmány a 2/1974/I.17/ OT-PM-ÉVM együttes rendeletében előírt műszaki-gazdasági normativa rendszerhez illeszkedő, a karbantartást megelőző információrendszer kialakítását, s ennek keretében az építési költségek országos adattárának megalapozását készítette elő. A kutatás során megkezdődött az információrendszer adattárának kialakítása, az adatszoportok és mutatószámok táblázatos összeállítása.

ÉGSZI, 1974. 52. old. + 59 melléklet

Várkonyi Miklós: Az ÉVM felügyelete alá tartozó kivitelező vállalatok termelési kooperációja

A tanulmány az ÉVM felügyelete alá tartozó kivitelező vállalatok termelési kooperációjának témájában készült felmérés eredményét teszi közzé. A felmérő munka két irányban folyt, egyrészt statisztikai módszerekkel, másrészt interjúk formájában. A vállalatok statisztikai jelentései alapján a tárgyban használható információk vállalatonként kigyűjtésre, majd összesítésre kerültek. A tanulmány táblázatos formában közli az 1972 évi építőipari termelési kooperáció szempontjából való megoszlását, a lakásépítésben megvalósult kooperációt, valamint az állami egyedi nagyberuházások és a fejlesztési kölcsönrel megvalósuló beruházások kivitelezésénél alkalmazott kooperációt.

ÉGSZKI, 1974. 369 old.

Dian György: A házgyári termelésirányítási rendszer továbbfejlesztése

A házgyári termelésirányítási rendszerek felmérésének eredményére támaszkodva a tanulmány a házgyári termelésirányítás rendszerének koncepcionális tervét tartalmazza. Kiemeli, hogy a korszerű lakásépítés az irányítási módszerek tökéletesítését követeli.

ÉGSZI, 1974. 147 old.

Horváth Árpád: A kompleter termelésirányítási rendszer

Az építőipari vállalatok számítógépes tervezési és irányítási rendszerének kialakítása keretében került sor a komplex termelésirányítási rendszer(KOMPLETER) kidolgozására. A tanulmány részletesen ismerteti a komplex termelésirányítási alrendszer felépítését, működését, input igényét és bemutatja az output táblákat. A modell leírásában részletesen megtalálhatók a programozás segédletei, az input adatlapok és a modell működésének folyamatábrája.

ÉGSZI, 1974. 50. old.

Széplaki János: A fenntartási építési igények alakulására ható tényezők vizsgálata

A tanulmány a fenntartási építés jelenlegi problémáit vizsgálja. Szervezési módszertani észrevételek mellett a IV. öt éves tervidőszak fejlődésének megítélését, a következő tervidőszak megalapozását szolgáló számítási anyagot közöl. A tanulmány részletesen elemzi a fenntartási építési tevékenység alakulását a IV. és az V. öt éves tervidőszakban és feltárja a fenntartási építés alakulására ható tényezőket. A fenntartási igényeket népgazdasági áganként bontva és számítássokkal alátámasztva határozza meg. A szerző foglalkozik a fenntartási építés finanszírozási kérdéseivel is.

ÉGSZI, 1974. 40 old.

Péter Pál: Az építéshelyek és az építőanyagipari telepek belső rakodási, anyagmozgatási igényeinek felmérése az V. ötéves terv időszakára

A belső anyagmozgatás jelenlegi helyzetének építéshelyi és építőanyagipari vizsgálatán keresztül meghatározásra kerültek az országos építési, építőanyagipari terv fő jellemzői és az V. ötéves tervidőszak előirányzatai. Ennek alapján a szerző elemzi a különböző építési anyagok rakodási, anyagmozgatási igényét, az építéshelyi emelő-, rakodó-, távolsági szállító és anyagmozgató gépállomány, a kő- és kavicsbányászat, a cementgyártás, a mészgyártás, a téglá- és cserépipar anyagmozgatási igényének várható alakulását.

ÉGSZI, 1974. 72 old.

KÖNNYŰIPARI SZERVEZÉSI INTÉZET

Balaton Pál: A vállalati veszteségek forrásainak helye, feltárásának módszere a textiliparban

A vállalati veszteségforrások feltárása a költségcsökkentési eljárásoknak korszerű módszere. A szerző a helyzetelemzés alapján ok-okozati analízis elvégzését javasolja a veszteségforrást előidéző ok/okok megszüntetésére, elemzi a különböző vállalati veszteségforrásokat. Részletesebben foglalkozik a vállalati rugalmasság kérdésével, a rugalmas alkalmazkodás fokozataival, többek között a termelési háttér rugalmasságával, illetve a konvertálható géppark és kombinálható termékelemek kapcsolatával, összefüggésével.

KSZI Szervezési módszerek sorozat, 2. sz. 1974. 62 old.

Jávor István - Réder Béla: Értékelemzés és alkalmazásának néhány módszere

A kiadvány az értékelemzés módszerét és szemléletét világítja meg gyakorlati eredmények bemutatásával. Részletesen ismerteti az értékelemzés alapjait, a team-munkát és a téma kiválasztásának kérdéseit. Foglalkozik az értékelemzés

vállalati bevezetésével kapcsolatos feladatokkal, a különböző használatos segéd-módszerekkel, többek között a brain-storming, a "cédulás" és a "vita 66", valamint a "635-ös" módszerrel. Tárgyalja a problémamegoldás alapjait "színek-tika" segítségével. Összefoglalójában tanácsokat ad a módszerek használatához.

KSZI Szervezési módszerek sorozat, 5. sz. 1974. 78 old.

Klukon Tibor - dr. Bodnár Pál - dr. Keszthelyi Károly - dr. Marik József - Váczy Róbert: A vállalaton belüli önelszámolás rendszere a cipőiparban

A kiadvány az önálló elszámolást rendszerszemléletű közelítéssel írja le és ér-zékelteti, hogy az önálló elszámolás csakis komplex vállalati szervezés keretében - a feltételek előzetes megteremtésével - oldható meg. Alapvető célja, hogy az értékszemléletet érvényre juttassa a vállalat minden tevékenységében.

KSZI Szervezési módszerek sorozat, 6. sz. 1974. 198 old.

Balatoni Pál: Dolgozz Hibátlanul munkarendszer módszertana

A módszertani utmutató egységesíti a DH munkarendszer értelmezését a könnyű-iparban, majd elvi és gyakorlati utbagazítást ad annak előkészítésére, bevezetésére és folyamatos alkalmazására. Nagy súlyt helyez a tudatformálás szükségességére, a lélektani előkészítésre és könnyen adaptálható tematikát javasol a munkarendszer aktív oktatására. A könyvet egy 27 pontból (számos alpontból) álló logikai hálóterv zárja, amely a DH munkarendszer vázlatos tevékenységi jegyzékét, illetve legfontosabb lépéseit és az egyes tevékenységek kapcsolatát tartalmazza.

KSZI Szervezési módszerek sorozat, 7. sz. 1974. 92 old.

Dömötör Ferenc - Gyéres Pál: Dolgozz Hibátlanul könnyűipari
népszerűsítő anyag

A kiadvány a DH munkarendszer fogalmát, alapelveit, fő módszerét és történetét ismerteti. Kiemelt és rajzos részeket igyekeznek felhívni a figyelmet a hibátlan munkavégzésre való törekvés akaratkészségének létrehozására, valamint a vezetők példamutatásának elsődleges szükségességére és az elérhető könnyűipari eredményekre.

KSZI Szervezési módszerek sorozat, 8. sz. 1975. 48 old.

A könnyűiparban foglalkoztatott nők helyzete (témavezető: dr. Molnár Imre)

A tanulmány statisztikai és szociológiai jellegű felméréseken alapul. Kiterjed a nődolgozók gazdasági, társadalmi és szociális helyzetére, a munkahelyi és külső kapcsolatok bemutatására, értékelésére, a képzettségi, kulturális helyzetre és az ezzel kapcsolatos igényekre. A tanulmány külön érdekessége, hogy nemcsak a női, hanem - ezzel párhuzamosan - a férfdolgozóknak a nőkkel kapcsolatos véleményét, helyzetmegítélését is bemutatja. A szöveges és számszerű helyzetfeltárás mellett szemléletes grafikonok segítik elő a könnyebb áttekinthetőséget és tájékozódást.

KSZI I. és II. kötet, 227 + 42 old. + 9 táblázat.

Textilipari művezetők helyzete és problémái (témavezető: dr. Molnár Imre)

A tanulmány üzemgazdasági követelményrendszer kialakításán, továbbá statisztikai és szociológiai jellegű felméréseken alapul. Kiterjed a textilipari művezetők kötelességeire, jogaira, munkafeltételeire és munkakörülményeire, továbbá vagyoni helyzetére, családi és lakáskörülményeire. A munkahelyi, lakóhelyi és környezeti objektív helyzetfeltáráson túlmenően ennek szubjektív tükröződését is

vizsgálva, konkrét javaslatokkal kívánja elősegíteni a művezetők termelésirányítási feladatainak jobb ellátását.

KSZI, 1974. I. és II. kötet 224 + 101 old. + 59 táblázat.

NIM IPARGAZDASÁGI ÉS ÜZEMSZERVEZÉSI INTÉZET

Moldován János - Rakaczky László: A NIM regionális (megyei) információs rendszerének jelenlegi helyzete és továbbfejlesztésének iránya

A tanulmány a Veszprém és Borsod megyei NIM vállalatok szerepét elemzi a területfejlesztés szempontjából. Vizsgálja azokat az érvényben lévő rendelkezéseket, amelyek a területfejlesztéssel kapcsolatos adatszolgáltatásokat írják elő a vállalatok, megyei tanácsok, pártbizottságok, ágazati minisztériumok és egyéb főhatóságok részére, elemzi továbbá, hogy a NIM területén a IV. ötéves területi tervekkel kapcsolatos teendők hogyan valósulnak meg.

NIM IGÜSZI, 1974. 58 old.

Csorba Jánosné: A társadalmi termelés területi szervezésének formái

A tanulmány ismerteti a társadalmi termelés területi szervezésének lehetséges formáit, típusait; elemzi, hogy a jelenlegi és a távlati fejlesztési célkitűzések során milyen szervezési formák megvalósítása lehetséges és indokolt hazánkban. Az elkészült első rész a külföldi és hazai szakirodalmat dolgozza fel azzal a céllal, hogy feltárja a nemzetközi tapasztalatokat, azok általános és jellemző vonásait.

NIM IGÜSZI, 1974. 71 old.

Kovács Béla - Erdős Károly - Hegyesi Barnabás: Dunamenti Kőolajipari Vállalat technológiai üzemek leállításához kötött karbantartásának programja

A hatékonyabb szervező munka elérése érdekében a DKV és NIM IGÜSZI team-jellegű együttműködésben dolgozik. Az 1973-ban kiadott hatkötetes munkához kapcsolódva az első közös feladat a leálláshoz kötött karbantartás folyamatának meghatározása, leírása, modellezése és a folyamatba illeszkedő, meghatározó fontosságú tevékenységek megállapítása, értelmezése és ismertetése volt. A kiadvány a vállalt team-feladat megoldásáról ad számot, így a többi megoldáshoz hasonlóan az összefüggő, de szakaszokra bontott szervezőmunka egyik fázistermékének tekintendő.

NIM IGÜSZI, 1974. 58 + 16 + 17 old.

Zsiday Galgóczy Béla: Külfejtéssel művelhető szénelőfordulások szénvagyonának meghatározási módszere számológéppel

A fokozódó energiaszükségletnek megfelelően Magyarországon egyre fontosabb szerephez jutnak a lignitkülfejtéses bányüzemek. A Gyöngyösvilonta környékén már üzemelő "Maurice Thorez" és a Bükkábrány-Emőd között tervezett lignit külfejtések szénvagyonának mennyiségi és minőségi megállapításával kapcsolatos számítások célja a rendelkezésre álló információk alapján a lignit mennyiségének és minőségének becslése.

NIM IGÜSZI, 1974. 42 old.

Csukay Sándor - Borszéki Géza - Füredi Kálmán: A munkaügyi tevékenység elemző értékelése a NIM felügyelete alá tartozó szerveknél

A tanulmány a NIM vállalatok 1972-73 években végzett munkaügyi tevékenységét clemzi ágazati, esetenként szakágazati részletezésben. Az adott témakörön belül foglalkozik a munkaerőgazdálkodás, a bér- és személyi jövedelemgazdálko-

dás és a munkahelyi munkaszervezési tevékenység kérdéseivel. Kitér a munkahelyi apparátus dolgozóinak iskolai végzettség, betöltött munkakör szerinti összetételére, valamint szakmai továbbképzésükre.

NIM IGÜSZI, 1974. 47 old.

Hegyi Edit: Bér- és személyi jövedelemarányok alakulásának elemző vizsgálatára alkalmas módszer kidolgozása

A kidolgozott elemzési módszer a NIM-hez tartozó termelővállalatoknál, építőipari vállalatoknál alkalmazható. A kiadvány vállalati szintről kiindulva minisztériumi szinten (termelőipar+ építőipar) vizsgálja a bér és személyi jövedelem arányait. Részletesen foglalkozik a következő kérdésekkel: "beállási szint" meghatározása, a besorolás szerinti alapbérékre vonatkoztatva; a besorolás szerinti ágazati alapbérarányok vizsgálata; a női és férfi munkaerők besorolás szerinti alapbérének és személyi jövedelmének egymáshoz viszonyított alakulása; a mozgóbérrendszer arányának vizsgálata a személyi jövedelmen belül; különböző munkaköri csoportokban dolgozó munkaerők alapbér- és személyi jövedelemarányainak alakulása a szakmunkásokéhoz viszonyítva.

NIM IGÜSZI, 1974. 47 old.

Gál László: A lakosság 1970. évi energiahordozó felhasználásának felmérése és elemzése, felhasználási prognózis készítése 1975., 1980., és 1985. évre energiahordozóként és felhasználási célként

A kiadvány a lakosság 1970., 1975., 1980. és 1985. évre szóló távlati energiafelhasználását egyedi tervezési móddal határozza meg. Az összes energiafogyasztást a tanulmány energiahordozóként, felhasználási célként - ezeken belül területi bontásban (megyék és kiemelt városok) - vizsgálja. Meghatározza a szilárd-, a gáz-, az olaj-, az elektromos energiahordozók fogyasztását. Prognózist készít felhasználási célként: külön méri fel a fűtésre (táv, központi,

egyedi), a főzésre (vezetékes és PB gáz, szilárd, elektromos), a vízmelegítésre és a mechanikus hajtásra (személygépkocsi) felhasznált energiamennyiséget.

NIM IGÜSZI, 1974. 88 old.

Révész Bendegúz: Ásványi nyersanyagelőfordulás kutatófurásából nyert magminták fő és mellék geológiai jellemzőinek értékelése számítógép alkalmazásával

A geológiai kutatófurások szolgáltatják az alapvető földtani ismeretanyag jelentős részét. A furólyukból kapott nagymennyiségű adattömeg nagyon sok lényeges és lényegtelen információt tartalmaz s a lényeges információk gyakran rejtve maradnak a komplex és bonyolult összefüggések miatt. A kutatófurások dokumentációja több ezer földtani megfigyelést tartalmazhat, és az ásványi nyersanyag mennyiségi és minőségi felmérésében egy mintasokaságnak tekintendő. A kutatófurások nagymennyiségű és komplex adatainak kiértékelése és a vagyonszámítási mód algoritmizálhatósága lehetővé teszi, illetve megköveteli a számítógép alkalmazását. A bemutatott rendszer több számítógépes programot tartalmaz.

NIM IGÜSZI, 1974. 35 old.

dr. Tiba Imre - Béki Gabriella - Lathwesen Henrik - Lukács János:
A szénbányászatban foglalkoztatott munkásszálláson lakó és naponta utazó dolgozók helyzetének vizsgálata

A tanulmány bevezetője a munkásszállítás, és a szállón való lakás történeti kialakulását mutatja be. Az életmód fogalmának, mutatóinak, vizsgálati lehetőségeinek leírása mellett 5 vállalat dolgozóinak (34 településről bejáró 343 fő, 4 munkásszálláson lakó 235 fő) adatait dolgozza fel. Ismerteti a vizsgált dolgo-

zők életmódjának, munkahelyi, jövedelmi viszonyainak, iskolai végzettségének, egészségügyi helyzetének alakulását.

NIM IGÜSZI, 1974. 499 old.

Horvai Ádám - Horváth Károly: A szénbányászat közvetlen termeléssel összefüggő gépi berendezésének állapota, szintentartása, gazdasági fejlesztése

A tanulmány két bányavállalat termeléssel közvetlen összefüggő állóeszközállományának, azok értékelnek idősoros alakulását mutatja be és elemzi a fejlesztés szintentartására és a 0-ra leírt bányagépek javítására fordított költségeket. A szerzők ismertetik a reprezentatív vizsgálat országos szintű kiterjesztésére alkalmas módszert. Képet adnak az amortizációs kulcsok területén kialakult helyzetről, a kicselezés, illetve a javítás, majd a további üzemelés kérdéseiről, ezeknek az eredményre gyakorolt hatásáról, s alapot kívánnak nyújtani az ezzel kapcsolatos döntések előkészítéséhez.

NIM IGÜSZI, 1974. 77 old.

SZAKIRODALOM

A termelékenység és hajtóerői^{1/}

Az ismertetés, bírálat írója két esetben szokott zavarba jönni. Egyszer akkor, ha a mű gyenge; nem akarja megbántani, elkedvetleníteni a szerzőt, aki kevésbé sikertült művet bocsátott szárnyra, hiszen ez mindenkivel - vele is - megeshet. Az igazat azonban mégis meg kell írnia. A másik eset az, amikor a mű jó. A zavar oka ilyenkor az, hogy elszoktunk - elszoktam - a dicsérő jelzők választékos használatától. A zavar oka ezuttal ez utóbbi.

Tekintsük át először is a könyv tartalmát, amely a problémakör valamennyi fontosabb vonatkozását felöleli. A bevezető, első fejezet a termelékenység növekedésének nemzetközi összehasonlító elemzésével foglalkozik. A szerző nemcsak az élők munkája termelékenységének "betájolására" törekszik, hanem megkísérli a szélesebb értelemben vett termelékenység összevetését, majd népgazdasági ágak közötti színvonal-különbségének megvilágítását is. Egy újabb pontban a termelékenység színvonalának és ütemének összemérését, majd a dinamika szakaszosságának jelenségeit tárgyalja. Végül - az általa kidolgozott mutatórendszer segítségével - kísérel meg bemutatni az európai szocialista országokra vonatkozóan a népgazdasági hatékonyság alakulását.

A következő fejezet a termelékenység alakulására ható tényezőkkel foglalkozik a vonatkozó szakirodalom és adatanyag széles körű feldolgozásával. Tényezőkre bontás segítségével törekszik számszerűsíteni az egyes befolyásoló tényezők szerepét, nagy figyelmet szentelve az állóeszközök állományának és korszerűsítésük alakulásának. A fő tényezőt a technikai haladásban, az állóeszközállomány hatékonyságának javulásában jelöli meg, de nem hagyja figyelmen kívül a munkaintenzitás normál szintre való emelésének és a képzettségi színvonalnak a hatását sem.

A harmadik fejezetben a termelékenység növekedésének hajtóerőit veszi bonczés alá a szerző. Elsőnek az anyagi ösztönzés problémáját tárgyalja - igen részletesen -, majd a nem anyagi jellegű emelők, valamint a gazdasági vezetők ösztönzésének kérdéseire tér ki.

A negyedik fejezet a gazdasági környezet és a termelékenység kölcsönkapcsolatával foglalkozik. Bizonyos mértékig már az előző fejezet is érintette e kérdést, hiszen a rentabilitás és a termelékenység összefüggéseinek kifejtése során nem lehetett mellőzni egyes, a gazdasági környezettel, az áralakulással, a kereslet-kínálati tényezőkkel összefüggő problémák bemutatását. Itt a szerzőt mindenképp előtt a termelési tényezők értékelésének, a gazdasági versenynek és a nemzetközi munkamegosztásba történő bekapcsolódásnak a kérdései foglalkoztatják.

^{1/} Kossuth Könyvkiadó, 1975. 318 oldal.

A záró fejezet egy, a termelékenységnek a szocialista gazdasági-társadalmi alakulatban kibontakozó nagy súlyu hajtóerejét elemzi, a munka örömet, amely a formálódó kommunista ember egyik legvonzóbb tulajdonságának, önkifejezésének megnyilvánulása.

A művet terjedelmes függelék zárja, amely az európai szocialista országok ipari szerkezetének alakulásával, a népgazdasági hatékonyság mérésének néhány sajátos problémájával, s egy fogyasztás orientáltaságú hatékonysági mutató számításával kapcsolatos metodikai kérdéskomplexummal foglalkozik. A könyvet gazdasági táblázatos száanyag teszi teljessé.

A könyv nagy erénye közérthető, áttekinthető és a legnehezebb kérdéseket is könnyedén kezelő tárgyalásmódja. Bonyolult összefüggésekről egyszerűen - de nem leegyszerűsítve - írni nem könnyű; bizonyíthatja ezt bárki, aki már megpróbálkozott vele.

Igen nagyra becsülhető az a szándék, amellyel a szerző állításait hatalmas adat- és adalékanyag feldolgozásával számszerűsíteni, alátámasztani törekszik. Egyszerű és mégis célravezető elemzési eszközöket használ, anélkül, hogy a ma oly divatos öncélú matematizálás csapdájába esne. A bemutatott száanyag - terjedelme ellenére - nem válik áttekinthetlenné, biztos bázisát adja a mondanivalónak.

A könyv tartalmilag kiemelkedően legjobban sikerült része - véleményem szerint - a harmadik és a negyedik fejezet. Imponáló érettséggel igazodik el a szerző az ösztönzési lehetőségek utvesztőjében, világosan látja a lehetőségeket és a korlátokat. Megállapításai, javaslati sokoldalú megfontoltságra vallanak.

A gazdasági környezetről írottak az anyag áttekinthető rendszerezésével tűnnek ki; ritkán kapunk e bonyolult, kölcsönkapcsolatokkal átszótt kérdés-komplexumról ilyen világos képet.

Akadnak természetesen a könyvnek - önmaga mércéjével mérve - kevésbé jól sikerült részeit, vitatható megállapításai is.

Az első két fejezet az anyag általánosítható, elméleti vonatkozásai tekintetében elmarad az utána következő két fejezettől, holott a széles körű adatanyag, a sokoldalú elemzés - megítélésem szerint - erre lehetőséget kínált volna. E részben több szkeptícizmussal lehetett volna tárgyalni a mutatószámok használatának és összevethetőségének korlátait.

Nem rontotta volna a mondanó hitelét, ha a Szerző a különböző népgazdasági ágak termelékenységi színvonalának összevetésénél jobban kidomborítja az ilyen összehasonlítások korlátait, homogenitási buktatóit; az adatok ugyanis többet megengednek, az eredmények problémamentesebbnek tűnnek, ha ezekre nem világítunk rá élesen.

Hasonlóképpen több fenntartás lett volna indokolt a termelékenység tényezőinek elemzésénél a tényezőfelbontás - egyébként szokásos, széles körben, sokak által alkalmazott - módszerénél. Az eljárás ugyanis nagyobb biztonságot sugall az egyidejűleg ható tényezők befolyásának elkülönítésénél, mint amennyit az elméleti megfontolások megengednek. Örömmel vettem volna, ha részletesebben kifejtésre kerül, milyen implicit feltételezéseket, koncepciókat "rejt" a kérdéses módszer alkalmazása.

Megítélésem szerint nem mentes problémáktól az sem, ha jövedelem-mutatókkal (nemzeti jövedelem, GDP, hozzáadott érték stb.) jellemezzük a termelés volumenének alakulását, s ebből kiindulva számítunk termelékenységi mutatókat.

A jövedelem mutatók ugyanis - bár volumen mutatóként történő alkalmazásuk széles körben polgárjogot nyert - semmiképpen sem tudják "átlépni saját árnyékukat". Nevezetesen arról van szó, hogy a jövedelem alakulásának csupán egyik - bár kiemelkedően fontos - tényezője a használati érték "volumenének" alakulása, de befolyásolja változásait - ceteris paribus - magának az értéknek az alakulása, a szükséges és többletmunka egymásközi aránya, a ráfordítási és kibocsátási elemek árainak változása stb. Ezek közül tulajdonképpen csupán a használati érték változása lenne a termelékenység mérésénél figyelembe veendő, a többi tényező befolyását ki kellene küszöbölni. E probléma mélyebb kifejtése nélkül elegendő talán arra utalni, hogy az összehasonlító áron történő számbavétel sem oldja meg teljesen ezt a kérdést. Sőt, a megoldottak helyére ugyancsak fogas kérdések lépnek magával az összehasonlíthatóvá tétellel kapcsolatosan - különösen hosszú idősorok esetén. Természetesen nem lehet mellőzni, vagy akár csak kárhóztatni az ilyen mutatószámok használatát, a dinamikai mérésnél egyébként is kisebb a torzítás, mint keresztmetszeti számításoknál. Határozottabban lehetett volna azonban utalni a mutatószám használatának sajátosságai- ból adódó fenntartásokra.

Még egy általános megjegyzés: bár a szerző explicite ilyet seholsem állít, tárgyalásmódja azonban nem tesz elég határozottan különbséget az ex ante és az ex post érvényű megállapítások között. Az a tény, hogy a könyvben zömmel ex post elemzéseken, adatsorokon alapuló állítások szerepelnek a különféle termelékenységi aspektusokkal kapcsolatosan, azt a látszatot kelti, hogy mindezek szükségképpen ex ante is magától értetődően, fenntartások nélkül érvényesek. Egy példával megvilágítva: a munka intenzitásának javulása szükségképpen javítja a termelékenység színvonalát is, ez feltétel nélkül csak ex post igaz. Ez esetben ugyanis fel sem merül a termelés értékelésének problematikája, hiszen már lezárt, befejezett gazdasági folyamatokból kiindulva jutottunk el ehhez a következtetéshez. Hogy ez ex ante is igaz legyen, még fel kellételeznünk, hogy a termelés értékesítése elé nem hárul akadály; a (bővített) ujratermelési körforgás olajozottan, zökkenők nélkül megy végbe. Azonban ez - mint ezt oly sok tapasztalat bizonyítja gazdasági életünk jelenéből és/vagy közelmúltjából - nem mindig következik be. Ezért nem állítható például - ex ante érvény- nyel - az sem, hogy a ráfordítások növelése szükségképpen növeli a (realizált) termelés volumenét. Ha erre a könyv határozottabban utalt volna, ez emelte volna elméleti színvonalát, tárgyalásmódjának pártosságot ki nem záró objektí- vitását.

Néhány további megjegyzésem részletkérdéseket érint. Nagyobb teret lehetett volna szentelni a termelés és a termelékenység alakulása - egyébként jól is- mert-kölcsönkapcsolatának. A szerző a gazdasági szerkezet vizsgálatánál hang- sulyozottabban utalhatott volna azokra a termelékenység növekedési ütemét fékező tényezőkre, amelyek a gazdasági szerkezet (fejlesztés) fogyatékoságaiból, a külső és belső piac értékcsíesí problémáiból erednek.

A munkaerő keresletével-kínálatával összefüggésben kifejtettek (180. oldal 3. bekezdés) - valószínűleg fogalmazási pontatlanság következtében - úgy is érthe- tők, mintha a szerző a munkaerő mozgását megkötni kívánná. Adminisztratív eszközökkel "röghöz kötni" - azt hiszem - ez a szerző szándékával és a könyv egészével perelő állítás lenne.

Vitán felüli, hogy bizonyos társadalmi prioritások, preferenciák - amelyek gyakran társadalmi juttatásokban öltenek testet - a szocialista gondolkodásmód,

értékrendszer attribútumai. Az erről kifejtetteket azonban ki lehetett volna egészíteni azzal, hogy egy részük történelmi kategória, módosul, fejlődik a szocializmus kibontakozása során; semmiképpen sem volna helyes a szerzett jogokat érinthetetlennek tartani.

Végül több fenntartás lenne ajánlható a volumenhozadékkal (economy of scale) szemben. Számos meggyőző példával igazolható, hogy nemcsak a nagyszorozat vezethet a rentabilitás fokozásához, az élő- és holt munkával való célszerű gazdálkodáshoz, a munka termelékenységének emeléséhez. Példaként megemlíthetők a termelékenység oldaláról is élenjáró svájci (szerszámgép) és finn (papírgép) egyedli és kissorozatgyártású berendezések, vagy a holland nyersvasolvasztók, amelyek kis befogadóképessége lehetővé teszi gyenge minőségű (szilárdságu), olcsóbb kokszt felhasználását, kevesebb holt munkával "tulkompenzálva" az élőmunka esetleges többletét. Természetesen a sorozatnagyság, a gyártó berendezések átbocsátó képességének növelése elsőrangú fontosságú a termelékenységet előmozdító tényezők sorában - különösen, ha párosul a nemzetközi munkamegosztásba történő intenzív bekapcsolódással, széles körű kooperációval. Jelentőségét mégsem lenne helyes tulbecsülni, fetisizálni.

Befejezésül megismétlem: valamennyi e kérdés iránt érdeklődőnek figyelmébe ajánlható Falusné Szikra Katalin jól sikerült könyve. Haszonnal forgathatják nemcsak azok, akik most ismerkednek e kérdésekkel, de azok is, akik maguk is ismerőik, értők a tárgyalt témakörnek.

Szira Tamás

Dr. Neményi István: A magyar beruházási politika 30 éve^{1/}

A beruházási politika kialakítása, elveinek továbbfejlesztése gazdasági növekedésünk egyik kulcskérdésévé vált. Ha abból indulunk ki, hogy "A nemzeti jövedelem emelkedésének összesített népgazdasági eredménye egyben az ország beruházási politikájának összesített eredményeit is kifejezi" (19. oldal, szerző kiemelése), akkor nem szorul bizonyításra e kérdés fontossága. A mű aktualitását fokozza, hogy olyan időszakban kerül szakembereink kezébe, amikor segítséget nyújthat a középtávu terv kidolgozásához, s az 1975-1990 évekre vonatkozó hosszútávu népgazdasági terv koncepcionális kérdéselnek megfogalmazásához is.

Ebben a helyzetben az elmúlt 30 év beruházási politikájának áttekintése és az ennek alapján folytatott és kialakított beruházási tevékenység elemzése számos olyan tapasztalat, következtetés levonását teszi lehetővé, amelyek jövőbeni gazdaságpolitikai célkitűzéseink formálásához elengedhetetlenül szükségesek.

A könyv felépítése határozott - bár néhol vitatható - logikai rendszert tükröz és tulajdonképpen két nagy részre osztható. Az első rész a beruházási politika és a beruházások lebonyolításának 1947-1965 közötti fő vonásait tárgyalja, a második rész - sokkal részletesebben - a gazdaságirányítás új rendszerére való felkészüléstől a IV. ötéves terv végéig terjedő periódus áttekintését adja.

^{1/} Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1975. 297 oldal.

Az első fejezetből - amely "A beruházási politika a szabályozott piac körülményei között" címet viseli - széles körű áttekintést kapunk a beruházások fogalmi rendszeréről, a beruházási politika gazdaságpolitikában elfoglalt helyéről, a nemzeti jövedelem és a beruházási politika kapcsolatáról, a multiplikátor hatás és az időtényező szerepéről, a beruházások telepítési kérdéseiről, a beruházáspolitikára és a munkaerő gazdálkodás kapcsolatairól, a vállalati beruházási politika alapkérdéseiről.

Az első fejezet - a széles témaválasztás mellett is - rendkívül érdekes összefüggésekre mutat rá, pl. elemzi a nemzeti jövedelem elosztásának hatását a beruházási politikára. A kötet Bródy András tanulmánya alapján tárgyalja az 1970-ig terjedő időszakban tapasztalt ciklusosságot. Kár, hogy a szerző e kérdés részletesebb analizisét nem végzi el, mert - megítélésünk szerint - mélyebb összefüggések feltárására is mód nyílott volna.

A vizsgált időszak beruházási ciklusainak kialakulása belső gazdaságpolitikai problémáinkkal függött össze és így rendkívül leegyszerűsítettnek tűnik az alábbi megállapítás: "Az első ilyen periódus úgy jött létre, hogy 1951-ben nem ismertünk fel egy lezáródott szakaszt, az újjáépítés befejezésénél történelmi vállalkozását".

Kiemelten foglalkozik a szerző a munkaerőgazdálkodás és a beruházási politika kapcsolatával. Rendkívül érdekes a termelékenység és a teljes foglalkoztatás közötti kapcsolat vizsgálata és az a megállapítás, hogy az e célok között kialakuló "ellentmondáson csak az a gazdaságpolitika tud felülkerekedni, amelyik vállalati szinten a termelékenység emelésének elsőbbségét hangsúlyozza, a foglalkoztatási problémák megoldására pedig népgazdasági szinten törekszik" (40. oldal, szerző kiemelése). A témán belül különös érdeklődésre tartott volna számot a rendelkezésre álló munkaerő szakmaszerkeztése (szakképzettségi összetétele és színvonala) és a gazdaság beruházási felvívőképessége közötti összefüggés tárgyalása.

A második fejezet hazánk 1947-1965 közötti beruházási politikáját tárgyalja, elsősorban a népgazdasági tervek ismertetésével, a tervek célkitűzéseinek és azok teljesítésének bemutatásával. A fejezet olyan tömegű és szerteágazó kérdés-komplexumot tárgyal, amely feltétlenül részletesebb kifejtést indokolna. Az egyes tervidőszakokban elkövetett hibák, beruházási tevékenységünk fogyatékosságainak feltárása már önmagában is igen tanulságos, de ezek kialakulásának mélyreható elemzését mindenképpen célszerű lett volna elvégezni.

A harmadik fejezet "A beruházások lebonyolításának fő vonásai 1947-1965 között", átfogóan ismerteti az említett periódus beruházási tevékenységének jogszabályi és intézményi kereteit. Különös érdeklődésre tarthat számot a beruházások és az anyagi érdekelttség viszonyát tárgyaló fejezet-rész, amelyben a szerző több oldalú megközelítés után eljut ahhoz a következtetéshez, hogy beruházási tevékenységünk negatív jelenségei nemcsak gazdaságpolitikai döntéseink hiányosságaira és egyéb ún. "objektív" tényezőkre vezethetők vissza, hanem arra is, hogy "a beruházó, a kivitelező és a tervező nem érdekeltek a beruházás költségeinek csökkentésében" (108. oldal, szerző kiemelése).

Külön fejezet foglalkozik a III. ötéves terv beruházási politikájával (IV. fejezet), megkülönböztetett figyelmet szentelve a gazdaságirányítás reformjára való felkészülésnek és a tervidőszak beruházási politikájának. A következőkben a szerző részletesen ismerteti az 1968 utáni beruházási rendszer alapelveit és az ezzel kapcsolatos tapasztalatokat. Talán e fejezetet tekinthetjük a könyv legérté-

kesebb részének, mert számos olyan következtetést von le, amelyek a szabályozó-rendszer továbbfejlesztése szempontjából lényegesek lehetnek.

Az 1971-1975 közötti időszakra vonatkozó beruházási politikánk fő vonásait tárgyaló VI. fejezet a IV. ötéves terv beruházási tevékenységének elemzésére irányul. Kár, hogy e fejezet alig lép túl a tervcélok felsorolászerű ismertetésén, s a tervcélok időközbeni változását (pl. energia-koncepció, stb.) előidéző tényezőkről és ennek beruházáspolitikai konzekvenciáiról nem ad mélyebb elemzést.

A könyv VII. fejezete beruházások gazdaságossági számításával foglalkozik és bemutatja a különböző számítási módszerek "fejlődés-történetét" a tőkés és a szocialista gazdálkodás körülményei között. Reálisan tárgyalja a népgazdasági és a vállalati szemléletű beruházásgazdaságossági mutatók különböző típusainak előnyeit és hátrányait, és azt a még továbbra is megoldásra váró feladatot, amely a népgazdasági és a vállalati érdekeltség a mainál is közelebb kerülésének szükségességében fogalmazható meg.

Külön foglalkozik a "Nem termelő jellegű beruházások"-kal (VIII. fejezet). Az egyes infrastruktúrális ágak fejlesztési szükségleteit a különböző hosszútávú tervezési bizottsági anyagok alapján ismerteti a szerző és így átfogó kép alakul ki előttünk a nem termelő tevékenység szükségyszerű távlati fejlődését illetően.

A könyv rövid, vázlatos ismertetése után néhány kritikai megjegyzés is ide kívánkozik. Legnagyobb hiányérzetünk abból fakad, hogy a magyar beruházási politika 30 évét tárgyaló könyv alapvetően termelés- és ezen belül iparcentrikus. Ez mindenképpen egyoldalú értékelésre vezet és számos vonatkozásban tükrözi gazdaságpolitikai- és tervezési szemléletünket is.

Célszerű lett volna nagyobb teret szentelni az egyéb termelő ágak és az infrastruktúra fejlesztési problémáinak, ezzel összefüggésben a strukturapolitika és a beruházási politika kapcsolati rendszerének. Fontos tanulságokkal szolgálhatna fejlesztési politikánk és a piac kapcsolatának elemzése. Vizsgálni kellene annak a követelménynek az érvényrejutását, hogy a különböző időszakokban elhatározott fejlesztések milyen mértékben szolgálták a tényleges szükségletek kielégítését és ebből gazdasági szerkezetünknek a beruházási politika eredményeként végbement változására vonatkozóan milyen következtetések vonhatók le.

Az említett megjegyzések felvetése azonban nem csökkenti a könyvnek azt az érdemét, hogy jó áttekintést ad a magyar gazdaság elmúlt 30 éves fejlődésének e sajátos területéről, s nagymértékben hozzájárul az ismeretek gyarapításához gazdasági növekedésünk jellegéről és természetéről.

Fodor László

Tolnai György: A fejlődő országok gazdasága ma és holnap. A nagyipar és belső piacának kialakítása^{1/}

Ismeretes, hogy az ötvenes évek és a hatvanas évek első felének importhelyettesítő iparpolitikája a fejlődő országok számára nem hozta meg a várt eredményeket és végeredményben éppen az ellenkezőjét érték el vele, mint amire a gazdasági stratégia eredetileg irányult. A függőség csökkentése helyett a világ vezető tőkés gazdaságaitól való függés növekedett, a centrum-periféria viszony tovább éleződött, miközben a fejlődő országok egész sor belső gazdasági és társadalmi problémája megoldatlan maradt.

A hatvanas évek közepétől - elsősorban a magasabb fejlettségi szintre jutott országokban - új koncepció kezdett érvényesülni, amely a kifelé irányuló, exportra termelő szektorok erőteljes fejlesztésével kívánta a kialakult függőségi viszonyokat és az egyenlőtlen kapcsolatrendszert megtörni. A késztermék-export fokozását tartalmazó elképzelés nemcsak a függőség csökkentését, ill. az egyoldalú függőség diverzifikálását, az árustruktúra fejlettebbé tételét célozta, hanem a külső impulzusokon keresztül igyekezett megoldást találni a gazdaságok egyre akutabbá váló belső válságjelenségeire is. Az exportorientált gazdasági stratégia eredményei és problémái egyaránt ismertek. Bár országoként eltérő a kép, általában véve megállapítható, hogy az exportorientált gazdaságok közelebb kerültek a világgazdasághoz, fő céljaik nem kis részét elérték (miközben újabb elmentmondások keletkeztek, melyek feloldásán most fáradoznak). Számottevően előbbre jutottak, mint a továbbra is befelé forduló gazdaságok, amelyek világpiactól való egyoldalú függése, elmaradott belső és exportszerkezete alig változott az elmúlt tíz évben.

Tolnai György könyve tulajdonképpen folytatása (de minden bizonnyal nem lezárása) egy hosszúra nyúlt vitának, amely az exportorientált és az importhelyettesítő gazdaságfejlesztési modell hívei között folyik. A világgazdasághoz való szorosabb kapcsolódást hátrányosnak ítéli meg, ezt teszi felelőssé a fejlődő országok dualista gazdasági szerkezetének kialakulásáért, a függőség elmélyüléséért, a belső nemzetgazdasági környezet torzulásáért. Helyette a belső problémákra orientált stratégia mellett érvel, akár a világgazdaság egészéből való időleges kiszakadás árán is (I. fejezet). Nézete szerint, mielőtt a világgazdasági kapcsolatok újrendezhetőek, a fejlett gazdasági felsőszektor (amely túlnyomórészt külföldi érdekeltségű, vagy legalábbis elsősorban a világgazdasággal áll kapcsolatban, és nem vagy alig a belső piaccal) és a tradicionális szektor egyetemes népgazdasággá fejlődését kell biztosítani (II. fejezet). Ezt indokolja a fejlődő országok túlnyomórészt paraszti-mezőgazdasági társadalmi-gazdasági struktúrája, a foglalkoztatottsági problémák kiéleződése. Mindenekelőtt tehát a számos afrikai és ázsiai országban jelentős súlyú naturalgazdálkodást kell bevonni az árutermelés szférájába, és ezzel megteremteni a ma még hiányzó vagy igen szűk belső piacot, amelyre a ténylegesen hazai, a belső gazdasághoz szervesen kapcsolódó feldolgozó ipar épülhet (III.-IV. fejezet).

Tolnai György részletesen elemzi a tőkés fejlődés zsákutcáját, majd a nemkapitalista fejlesztés lehetőségeit. A természetes gazdálkodásból árutermelővé fejlődő gazdaság alapegységének a faluközösséget tekintti, amely a szerző szerint az ál-

^{1/} Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1975. 278 oldal.

lankapitalista szövetkezeti fejlesztési modell segítségével valósíthatja meg a fejlődő országok gazdaságának szervez, egészséges fejlesztését és teremtheti meg a helyi szükségletek ellátását végző alsó szektoru ipart. Könyvének utolsó fejezetében visszatér a belső fejlesztés és a világgazdaság új alapokon újratermelő kapcsolataira.

A Tolnai György által javasolt gazdaságfejlesztési stratégiának számos reális eleme van. A szerző egy sor olyan problémára keres választ, amelyekre az eddigi fejlesztési elképzelések nem tudtak megnyugtató megoldást találni, és amelyek az országoktól és a világgazdasági környezettől függően különböző fontosságúak, de általában nem elhanyagolhatók. Természetesen tisztában kell lennünk azzal, hogy a mai adott és sokszor igen szűk mozgási sávot engedélyező világgazdasági környezetben, a rendelkezésre álló, többnyire igen szűkös erőforrások mellett és az évszázados lemaradás, az egyre táguló szakadék láttán, amely a fejlett országokat és a fejlődő országok számottevő csoportját egymástól elválasztja, aligha van lehetőség olyan gazdaságfejlesztési modell kidolgozására, amely valamennyi problémát orvosolni tud.

A különféle elképzelések egyes problémákat megoldanak, másokat nem, és új problémákat hoznak felszínre. Az alternatívák közti döntés alapja tehát az, hogy melyik utat kínálja az adott ország gazdasági-társadalmi strukturájának figyelembevételével a leggyorsabb, legkivánatosabb ütemű és strukturájú fejlesztést, a legjobb választ az ország égető belső és világgazdasági problémáira. Átfogó, minden fejlődő ország közös és egyedi problémáit egyaránt orvosló megoldás nincs, minden ország (vagy legalábbis a különféle strukturájú és fejlettségi szintű országcsoportok) eltérő módon közelít meg e kérdést. Ezért nem indokolt, hogy a szerző a könyv címében a fejlődő országok egészéről beszél, s ugyanakkor az elemzés során a legkevésbé fejlett 25 afrikai és ázsiai állam példáját idézi, valamint a speciális nehézségek egész sorával küszködő indiai szubkontinensről szól. Ha pedig elvétele a gazdaságfejlesztés kifelé irányuló alternatíváját választott latin-amerikai és délkelet-ázsiai országokhoz nyúl, úgy példái általában erőltetettek vagy a nem is olyan közeli múltba utalnak vissza, amikor még az importhelyettesítés általánosan elfogadott gazdaságfejlesztési modell volt (az 50-es évek második fele, a 60-as évek eleje).

Az elmúlt tíz év gyakorlati eredményei a két fejlesztési modell közti vitát - ha nem is végérvényesen, de hosszabb időszakra meghatározóan - az exportorientált növekedés javára döntötték el. Ezt a tényt Tolnai György, úgy tünik, nem veszi figyelembe. Ez természetesen származhat abból, hogy a szerző az említett gazdasági stratégia mellett a fejlődő országok jövőjét (holnapját) szkeptikusan szemléli, de enélkül a fejlődő országok jelene nem elemezhető a maga valóságában és teljességében megfelelő tudományos alapossággal.

A felső szektor ellentmondását a szerző abban látja, hogy a termelés gyorsabban nőtt, mint a belső piac, az alsó szektorét pedig abban, hogy a népesség gyorsabban nőtt az élelmiszertermelésnél. A kettős ellentmondás feloldásának kulcsát az alsószféra képzetének megváltoztatásában véli felfedezni (az alsószféra ártermelése kisebb legyen mint piaca), amiből máris adódik a kívánatos piaci egyensúly. Az, hogy a népesség gyorsabban nőtt, mint az élelmiszertermelés, az ellentmondás egyik lehetséges megfogalmazása, valószínű azonban, hogy közelebb járunk az igazsághoz, ha úgy közelítünk a problémához, hogy az élelmiszertermelés maradt el a lakosság növekedése mögött. Ugyanis ebben az eset-

ben nem a gyors népességnövekedést tesszük a probléma okozójává (bár senki sem tagadja, hogy számottevő szerepe van), hanem az elmaradó élelmiszertermelést. Ennek viszont a világgiacl orientáltság erősödése nem oka, hanem következménye, miután a belső piac szélesítésére alapozó importorientált gazdaságpolitikák iparfejlesztési, piacbővítési és külső egyensúlyt helyreállító törekvései eredménytelennek bizonyultak. Éppen e gazdasági stratégia csődjének egyik kifejeződése a mezőgazdasági termelés visszaesése (a ráfordítható erőforrások szűkössége miatt is). Ami pedig a képletszerű megfogalmazást illeti, abból, hogy $A_1 > P_1$, ill. $A_2 < P_2$, még egyáltalán nem következik, hogy $A_0 = P_0$ (csak akkor, ha a két egyenlőtlenség közti különbség azonos (de nem az).

A naturális-önellátó szektor nemzetgazdasági integrálása vitathatatlanul igen nehéz feladat a fejlődő országok nagy része számára. Nemcsak hallatlan anyagi áldozatokat, belső és külső erőforrásokat igényel, de az átalakulás fázisában számottevő belső (és nemzetközi) egyensúlyi problémákat is felvet. A naturális szektor nemzetgazdasági integrációja aligha mehet végbe a világgiacltól függetlenül úgy, hogy az ország, akár csak ideiglenesen is "befelé fordul", önerőre támaszkodik. A klasszikus kapitalizmus kialakulása évszázadokig tartott, mérhetetlen áldozatot követelve elsősorban Angliától, a későn jövők azonban már a kész eredmények egész sorát tudták átvenni (mindenekelőtt az egyszer már felfedezett és alkalmazott technikát, továbbá az akkumulált többlet-tőkét).

A belső akkumuláció igen alacsony szintről való felerősítése a hatalmas tőkéket igénylő átalakításhoz, amit a szerző követendő utnak tekint, nemcsak páratlan áldozatokkal járna, hanem végérvényessé tenné azt a lemaradást, amelynek állandó fokozódása napjaink egyik legsürgetőbben orvoslásra váró kérdése. A mai világgazdaságból való kiszakadás és a 19. századi időleges elkülönülések (pl. Németország) között semmiféle analógia nincs, mint ahogy a 19. századi európai országok és a 60-as évek afrikai-ázsiai államainak gazdasága, gazdaságfejlesztési alternatívái, feltételei között is nyilvánvaló alapkülönbségek vannak. (Ennek ellenére a könyv második fele sorozatosan ilyen párhuzamokra épít.)

A szerző a fejlődő országok egyik alapvető problémájára tapint rá, amikor a belső piac növekedését a tradicionális szektor nemzetgazdaságba való beépítésétől várja (ott, ahol e szektor jelentős súlyu, továbbá ott, ahol a nemzetgazdaság rendkívül elmaradott). Hosszu ideig azonban éppen az élelmiszerek és kisebbrészt a textilfák iránti kereslet nőne meg, s ez várhatóan nagyobb élelmiszerimportot tételez fel, tehát a devizális nehézségek ellensúlyozásaként a felsőszeaktor exportorientáltságát és modernizálását még erőteljesebben kellene tovább folytatni.

Ez az iparfejlesztési modell, ahogyan a szerző is kimutatja, két esetben tűnik célravezetőnek: egyrészt azokban az országokban, amelyek az iparfejlesztés legkezdeti fokán állnak ("iparfevelés"), másrészt azokban az államokban, amelyekben a fejlettebb centrum(ok)hoz képest elmaradott területek találhatók. Ezek nemzetgazdaságba való beépítése ugyanis szükségszerű az egyes országrészek közti fejlettségi színvonalkülönbségek mérsékléséhez, de a fejlettebb centrum fokozott piactgényeiinek kielégítéséhez is. A világgazdaságban jelentősebb szerepet játszó, a nemzetközi gazdaság egészére hatással levő fejlődő országokban azonban a szerző által javasolt modell számos problémát vet fel: kinek az érdeke a naturális szektor árutermelővé fejlesztésének prioritása, a mezőgazdasági-ipari (kisipari) munkamegosztás lépcsőfokonkénti végigjárása, a hatalmas pótlólagos

beruházási összegek biztosítása; hogyan viszonyulna az ilyen fejlesztéshez a már meglévő nagyipar, amelynek érdekeit többszörösen sértené (tőkéjét elvonná, piacait beszűkítené); honnan venné az állam a tervezett fejlesztéshez a pénzt; stb.

A szerző elképzelése, a mai viszonyok között, a világgazdaság jövőjének alakításában kisebb-nagyobb beleszólási joggal rendelkező államokra nem vagy csak egy-egy vonatkozásban tűnik reálisnak. A legkevésbé fejlett, de éppen emiatt a ma és a holnap világgazdasági viszonyaitól egyáltalán nem vagy csak marginálisan érintett afrikai és ázsiai országok számára ugyanakkor tartalmaz megvalósítható javaslatokat.

Inotai András

ÚJ KÖNYVEK^{1/}

- BALLAI László: A népgazdaság tervezése. Bp. 1975. Kossuth Könyvkiadó, 105 oldal. (Közgazdasági ismeretek)
- BALOGH László - KÁPOLNAI György - PARÁNYI György: A munkaszervezési tartalékok feltárása és hasznosítása. Bp. 1975. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 198 oldal. (Munkaszervezési sorozat)
- BÁNSÁGI Pál - RÁCZ Dezső - SZABÓ Béla: Gazdasági növekedés és a fejlődés intenzív periódusa. Bp. 1975. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 246 oldal.
- BERÉNYI József: Bérrendszer, bérszerkezet Magyarországon és Ausztriában. Bp. 1975. Akadémiai Kiadó, 133 oldal. (Közgazdasági Értekezések 20.)
- DEÁK Anna: Iparvállalati középtávu tervek pénzügyi megalapozása. Bp. 1975. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 165 oldal.
- FAGGYEJEV, N. V.: KGST. Bp. 1975. Kossuth Könyvkiadó, 246 oldal.
- GLEZERMAN, G.J.: A történelmi materializmus és a szocialista társadalom fejlődése. Bp. 1975. Kossuth Könyvkiadó, 373 oldal.
- HÁKLÁR László - NAGY József: Információrendszerek tervezése és szervezése. Bp. 1975. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 238 oldal. (A számítógép alkalmazása)
- JÁNOSSY Ferenc: A gazdasági fejlődés trendvonaláról. Bp. 1975. Magvető Könyvkiadó, 388 oldal.
- KAUFMANN, Arnold: A döntés tudománya. Bevezetés a praxeológiába. Bp. 1975. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 315 oldal.
- Korunk világgazdasága. 3. köt. A fejlődő országok. 2. átdolg. kiadás. (Szerk.: Nyilas József) Bp. 1974. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 741 oldal.
- KOVÁCS Géza: A jövő kritikus elágazási pontjai. Bp. 1975. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 285 oldal.
- LAKATOS György: Az ipari társadalom elméletéről. Bp. 1975. Kossuth Könyvkiadó, 158 oldal.
- LOPATNYIKOV, L. I.: Közgazdasági-matematikai kiesszótár. Bp. 1975. Kossuth Könyvkiadó, 162 oldal.
- LCVAS Márton: Mezőgazdaságunk fejlődése és távlatai. Bp. 1975. Kossuth Könyvkiadó, 190 oldal. (Közgazdasági ismeretek)

^{1/}1975. május - 1975. szeptember között megjelent könyvek.

- MAJMINASZ, E. Z.: A gazdasági tervezés rendszerének információs folyamatai. Bp. 1975. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 416 oldal.
- NYILAS József: A világgazdaság fejlődésének főbb tendenciái. Bp. 1975. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 521 oldal.
- PONGRÁCZ László: A kereseti arányok távlati fejlesztése. Bp. 1975. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 211. oldal.
- SZABÓ Gábor: A mezőgazdasági termőföld gazdasági értékelése. Bp. 1975. Akadémiai Kiadó. 156 oldal.
- SZEKÉR Gyula: Alumíniumiparunk és a szocialista gazdasági integráció. Bp. 1975. Kossuth Könyvkiadó. 234 oldal.
- A szervezési tennivalók feltárásának gyors módszere. (Szerk.: Parányi György). Bp. 1975. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 256 oldal.
- SZITA János: Az összeurópai gazdasági együttműködés távlatai. Bp. 1975. Kossuth Könyvkiadó. 242 oldal.
- A társadalmi termelés hatékonysági kérdései. (Szerk.: Tolkacsev, A. Sz.) Bp. 1975. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 338 oldal.
- A társadalmi tulajdon és a szocialista vállalat. (A szocialista vállalat 1.) (Főszerkesztő: Szabó Kálmán.) Bp. 1975. Akadémiai Kiadó. 192 oldal.
- Területfejlesztés a szocialista országokban. (Szerk.: Kulcsár Viktor.) Bp. 1975. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó - Kossuth Könyvkiadó. 439 oldal.
- TIMÁR Mátyás: Gazdaságpolitika Magyarországon 1967-1973. Bp. 1975. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 359 oldal.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Д-р. Тамаш Шёмьен:

Экономика промышленности и индустриализация развивающихся стран

Индустриализационные стремления развивающихся стран оказывают влияние на промышленную политику социалистических стран – в том числе и Венгрии – и выдвигают требования и к исследованиям по экономике промышленности. В связи с развитием промышленности развивающихся стран автор исследует прежде всего четыре группы актуальных проблем:

- Регулярно повторяющийся вопрос, в какие секторы положить центр тяжести развития. С этой точки зрения возможности стран – имея в виду их различные масштабы, различную обеспеченность сырьём, географическое положение и т.д. – очень дифференцированы. Другая значительная проблема: решить о включении вновь создаваемых заводов в вертикаль развития промышленности. В связи с решением этих задач автор подчеркивает значительность исследований, проводимых посредством широкого международного соединения и концепции по международному развитию промышленности.
- Вопрос государственной защиты индустриализации является повторяющейся проблемой. Хотя все согласны в том, что государственная поддержка в развивающихся странах необходима, всё-таки имеются ещё немало невыясненных вопросов относительно целесообразных форм поддержки, а также способа и срока при применении этих форм. В связи с тем автор анализирует реальность, преимущество и недостатки различных концепций.
- Следующая группа проблем связана с тем, что в большинстве развивающихся стран высокая производительность и высокая занятость выступают альтернативно. При обсуждении этой темы автор анализирует возможность совместности этих двух требований.

- Развитие промышленности в развивающихся странах часто прерывается нехваткой квалифицированной рабочей силы, и так выдвигается в передний план вопрос о несении расходов профессионального образования /кем, каким образом и в какой мере/.

Венгрия может оказывать содействие развивающимся странам при решении вышеупомянутых проблем развития промышленности. Автор считает, что условием этого является - в среди других - и охватывание вопросов индустриализации развивающихся стран отечественными исследованиями по экономике промышленности, что может способствовать и целесообразному формированию наших связей.

Статья предлагает исследовать четыре группы вопросов:

- Исследование соотношений защиты окружающей среды и развития промышленности. Статья подчеркивает, что необходима дифференциация между прекращением загрязняющего эффекта продукции или же производства. Ибо загрязняющий эффект продукции выступает в употребляющих странах, а прекращение загрязнения, возникающего при производстве зависит от предписаний изготовляющей страны. Тот факт оказывает влияние на соотношение защиты окружающей среды и развития промышленности с нескольких точек зрения.
- Центральным вопросом является выбор соответствующей технологии. Было бы важно принимать решения на основе знания имеющегося в наличии полного выбора, но к этому не имеются ни субъективных, ни объективных условий.
- В различных странах требуются некоторых дальнейших исследований по определению роли мелкого производства. Излагаются автором те специальные обстоятельства, которые в одних отраслях развивающихся стран особенно способствуют существованию мелкого производства.

- Международное кооперирование и подряды могут оказывать большое содействие индустриализации развивающихся стран. Автор подробно излагает факторы, способствующие и обосновывающие организации международного промышленного кооперирования в развивающихся странах, а также исследует и связи, оформляемые со стороны Венгрии.

Д-р. Петернэ Ваняи:

Эмпирическое исследование факторов, влияющих на выработку рабочих

Автор исследовал факторы, влияющие на разработку рабочих относительно 708 рабочих, работающих в сдельной плате на 5 машиностроительных предприятиях. В статье даётся новый метод измерения и сравнения уровней выработок: анализ относительного уровня процентов выработки. По относительному уровню он оформляется 3 ступени выработок, а затем исследуется возможная связь между уровнями выработок и наблюдаемыми факторами, влияющими на выработки. В связи с выработкой из индивидуальных факторов подробно анализируются возраст, квалификация, профессиональный опыт, число перемен мест работы, семейные условия, местожительство; из заводских факторов: серийность производства, технологический характер трудового процесса, уровень организации завода и работы, условия работы, факторы руководства.

Из индустриальных факторов возраст и ему сопутствующие факторы, напр. профессиональный и заводский опыт, показывают самое тесное соотношение с выработкой. Статья устанавливает, что, хотя вообще повышением возраста уменьшаются неиспользуемые физические и интеллектуальные "мощности", то они компенсируются опытом, профессиональной сознательностью. Удлинение времени заводской практики в общем приводит к более повышенной выработке, но после

некоторого стажа опыта темп повышения выработки сильно замедляется и уровень выработки становится почти стабильным. При простых ручных операциях высокая выработка может быть достигнута скорее чем при более сложных работах.

Исследование установило, что выработка квалифицированных рабочих выше чем приученных рабочих, а величина разницы в уровнях выработки не обоснована. Это является следствием настоящей неправильной практики.

Напротив исходной гипотезы исследование показало, что выработка рабочих, несколько раз переменяющих свое место работы не ниже выработки "верных" трудящихся. Среди часто переменяющих место работы доля квалифицированных рабочих была больше чем доля приученных.

Семейные условия показывали тесную связь с выработкой, выработка женатых и рабочих, имеющих одного ребёнка была выше. Более большое количество детей - особенно у женщин - приводило к унижению выработки.

Вследствие хлопот столицы по рабочей силе будапештские предприятия нанимают много въезжающих из окружающих поселений трудящихся, которые раньше проводили сельскохозяйственную деятельность. Автор сообщает о том, что выработка этих рабочих ниже, чем выработка работающих на месте. Среди причин имеются неимение "промышленного фона", более низкий уровень трудовой дисциплины, медленное приспособление к среде, плохие условия по сообщению, усталость из-за более долгого времени заезда, придомная сельскохозяйственная занятость.

Уровень процентов выработки не показывает немало таких качеств трудящихся как напр. прилежность, сознательность, доверие. Так как эти существенные в работе характерные черты не могут быть измерены, в процессе исследования начальники цехов были запрошены составить харак-

теристики о ему подчиненных. Результаты показали, что между этими качествами и выработкой имеется положительное соотношение.

Автор устанавливает, что факторы по заводским условиям составляют очень значительную рамку индивидуальных возможностей. Внутри этой группы факторов серийность производства и уровень механизации оказались самыми решительными. На индивидуальных и мало механизированных местах работы возможности перевыполнения норм были большими. Влияние организации труда на выработку автор попробовал выражать в цифрах посредством показателей. В статье подчеркивается, что недостатки трудовой организации непосредственно и — создавая неприятную атмосферу на месте работы —, посредственно замедляют повышение выработки.

Эффект факторов руководства исследование испытало с помощью анкет. Оно устанавливает, что подготовительность по руководству начальников цехов пока не является всегда надлежащей: не обращают должное внимание на выбор способов стимулирования, на вопросы нематериальных стимулов. Соотношения, представленные настоящей работой не могут быть автоматически применены; предположительно особенности предприятия, производственно-технические условия его, оказывают значительное влияние на возможности поощрения выработки.

Агнеш Сабо:

Роль стратегии в системе планирования предприятий

На венгерских предприятиях помимо среднесрочных и годовых количественных планов все больше значение приобретает разработка более охватывающих намечений, в том числе стратегии предприятий. Чтобы правильно оценить роль стратегии, её место в системе планирования предприятия, нужны систематизация различных неколичественных намечений,

Очерчения системы планов предприятий. По мнению автора стратегия это намечение, разработанное в рамках концепции развития предприятия, которое опережает его перспективные цели и средства, обеспечивающие достижение этих целей, и так оно занимает верхнее место в иерархии планов предприятия. По этому определению временный горизонт стратегии является длительным горизонта среднесрочных планов; считается идеальным в большинстве случаев 8-10 лет.

Процесс оформления стратегии предприятия - подобно оформлению количественных планов - может быть разделены на хорошо разграничиваемые этапы. За оценкой актуальной деятельности предприятия определяются важнейшие цели предприятия, а потом средства, обеспечивающие достижение целей.

При практическом оформлении стратегии всегда надо иметь в виду специфику данного предприятия. Возможности разработки самостоятельной стратегии, роль стратегии, влияющая на планирование и хозяйствование предприятия, определяются рядом факторов, и отдельно, и взаимно: характером изготавливаемой продукцией и её структуры, рыночным положением, масштабом и организационной структурой предприятия, а также связями между ними и управляющими органами.

Кроме формулировок, имеющих в литературе этой темы даже исследования, проведенные на отечественных предприятиях указывают на то, что улучшение некоторых экономических условий - как напр. повышение самостоятельности предприятий, расширение информационной базы планирования, выдвигание рыночного подхода в передний план, дальнейшее развитие системы экономических рычагов - может значительно содействовать более основательной разработке неколичественных намечений - в том числе стратегий предприятий - и повышению их роли.

Ласло Бенце :

Использование технических возможностей
производственного оборудования на двух
машиностроительных предприятиях

К определению действительных резервов, имеющих в производственном оборудовании необходимо знать его действительную и возможную загрузку.

Теоретическая высшая граница возможной временной и технической (определенной техническими параметрами) загрузки оборудования известна или же может быть определена в любой момент. Но не имеются данные по его действительной загрузке, особенно относительно технической характеристики. В процессе исследования, описанного в статье, ожидался ответ на такие вопросы, как представляют ли должную информацию статистические данные относительно временной загрузки к работе, связанной с организацией производственного процесса, а также, что по какой степени используются технические параметры оборудования.

В период исследования были определены следующие характерные данные по работе затрагиваемого производственного оборудования: использование масштабов полезной рабочей площадки; использование возможностей точности машины при обработке; технологическая однородность деталей, обработанных на отдельных машинах; разделение действительной мощности машин; действительно употребляемая энергия; разделение суммы главных и подсобных времен машин по разной загрузке; полное время работы машин, и фонд времени по сменности работы.

Регистрация данных производилась с помощью формуляров (записыванием параметров выборочным методом) и посредством специальных приборов.

Исследование привело к следующим важным результатам:

- 1./ Использование масштабов рабочей площадки обрабатывающих машин составляет ок. 20%. Напр. использование расстояния между центрами токарных станков не достигает в среднем ни 20 % вследствие обработки многочисленных коротких деталей, а использованность по вращающемуся диаметру меньше даже этого.
- 2./ Применяемая точность обработки очень низка по сравнению с возможной точностью этих машин (6-10%). На машинах с повышенной точностью обработки - имеющих возможность обработки с точностью в 0,32 или 0,16 микрона - обработка деталей с такими требованиями составила лишь 3-5%, и машины, обеспечивающие точность в 1,25 микрона - доля которых в машинном парке ок. 20% - работали с загрузкой по точности лишь в 56%.
- 3./ Загрузка технической мощности машин значительно ниже, чем их временная загрузка. Данные по действительно примененной мощности машин показали, что производство проводилось на низких, даже очень низких уровнях загрузки, и так техническая загрузка машин неприятнее их временной загрузки.
- 4./ Действительные машинные времена представляют большое различие по сравнению с "удостоверенными" и рассчитанными на рабочих листках времени, и так "удостоверенные" таким образом данные - и статистические, или же данные по загрузке - не являются надежными и поэтому непригодны к выведению существенных заключений.

ABSTRACTS

Dr. Tamás Sömjén:

RESEARCH IN INDUSTRIAL ECONOMICS AND THE INDUSTRIALIZATION OF DEVELOPING COUNTRIES

Industrialization of developing countries is to be reckoned with in the industrial development policies of socialist countries, among them Hungary, and call for some work to be done on industrial research fields. In connection with the industrialization of developing countries four topical problems are raised:

- A recurrent question of the industrialization of developing countries concerns the selection of sectors which need to be developed first of all. In this respect the possibilities of these countries are highly differential on account of their differing sizes, conditions of natural resources, geographical locations, etc. Another important problem to be solved is the way how the envisaged new plants should be placed vertically within the development programme, as well as their integration into the national economy as a whole. In this context the author emphasizes the need for research based on broad international co-operation and the importance of a concept for international industrial development.

- A recurrent problem is the protection of the industrialization process by the state. It is generally accepted that some kind of state subsidies are indispensable in developing countries, but there is still a great deal to be done in clearing up the practical forms of these subsidies, their application and duration. The realities, advantages and disadvantages involved with the different relevant concepts are discussed.

- The next problem concerns the fact that most developing countries have to deal with two alternatives: high productivity and high degree of employment. Possible ways of reconciling these two requirements are discussed.

- Industrial development of developing countries is often faced with the problem involved with a shortage of skilled labour. As a result the question

will be put to the limelight: by whom, in what way and in what measure the costs for professional training should be born.

In solving the above problems of industrial development the developing countries may get assistance from Hungary also by utilizing some of the experiences gained. The author thinks that, research work on industrial economy in Hungary should be extended to problems connected with the industrialization of developing countries especially in those areas where the findings might be relevant also to domestic industrial problems or might give a favourable impetus to our mutual relations.

Inquiries are suggested in the following four fields:

- Analysis of the interrelationship between environmental protection and industrial development. It is emphasized that, in abolishing the effects pollution, a distinction has to be made between the cases when pollution is caused by products or by production respectively. Pollution from the products makes itself felt in user countries, while the abolition of pollution caused by production processes depends on the prescriptions of producing countries. This fact is bound to affect the interrelationship between environmental protection and industrial development in many respects.

- The selection of appropriate technology is a question of all-out importance. It would be of significance to take decisions based on the entire possible and available choice, but so far none of the subjective or objective conditions have been existent.

- The role of small plants in the developing countries continues to call for an investigation. Some special conditions are discussed which, in certain sectors, seem to favour the existence of small plants in developing countries.

- International industrial co-operation may play important role in the industrialization of developing countries. A detailed account is given of factors which enable and justify an international industrial co-operation to be organized in developing countries. Some aspects of the Hungarian industrial cooperation activity is also mentioned.

Mrs. Dr. Judit Ványai:

EMPIRICAL ANALYSIS OF FACTORS AFFECTING THE PERFORMANCE
OF WORKERS

Factors affecting the performance of workers have been analyzed relative to 708 workers employed in five machine engineering plants in the task-wage system. Performance levels were measured and compared by using a new method of analyzing the relative levels obtained on the basis of performance percentages. As a result, 3 performance classes have been established. This was followed by an analysis of possible correlations between performance classes and the observed factors that may have affected efficiency. Within these correlations a more detailed attention was given to some factors. Personal factors: age, qualifications, practice, number of changes in jobs, family circumstances, place of residence; factors on the company side: mass-type production, technological character of labour processes, labour conditions, factors associated with management.

In view of personal factors the closest relationship could be identified between performance on the one hand and age and associated factors, like practice obtained in business and in the plant, on the other hand. It is found that a prolonged time in practice with a company is generally accompanied with a higher performance but, after a certain time of practice, this rate of increase in performance is heavily declining and the level of efficiency will be practically stabilized. The time for reaching this level depends on the complexity of labour and requirements in qualifications. With simple manual operations a higher performance can be attained earlier than with a more complex job.

It was found that the performance of skilled workers is higher than that of semi-skilled workers, but the difference between these performance levels could not be sufficiently motivated. This is the outcome of inadequate practices realized in training.

By contrast to the initial hypothesis it could be stated that workers who have changed their jobs several times have put up a performance that is not lower than by the "faithful" workers. Among those who changed their places of work

more often the share of skilled workers was larger than that of semi-skilled workers.

Family conditions could be closely related to the performance, the efficiency of married employees or of those having a single child was higher. A higher number of children, particularly in the case of female workers, seemed to lead to a fall in efficiency.

Experience shows that the workers working earlier on agricultural fields put up a lower performance than those with a local residence. Among the relevant reasons stated are: the absence of "industrial background", lower labour discipline, prolonged process of self-adaptation, adverse communications, tiredness due to longer travelling time, domestic agricultural work.

Many of personal qualities of the workers like diligence, conscientiousness, reliability are not reflected by the percentual rates of efficiency. Since, in this respect, essential characteristics cannot be measured the foremen were asked to give a classification about their staffs. The results obtained showed that there existed a positive relationship between these qualitative features and efficiency.

It is found that factors on the company side form a very important framework for the unfolding of personal potentialities. Within this group of factors the mass-type production and the degree of mechanization have proved to be the most decisive. Performance rates have been higher in individual and less mechanized jobs. The author has tried to use indices for quantifying the effect of labour organization on efficiency. It is stressed that shortcomings in labour organization are liable to handicap the increase in performance both in a direct and indirect way, by creating an unfavourable atmosphere.

The effect of factors associated with the management has been approached by means of questionnaires. It is stated that qualifications of foremen as work managers are not adequate either at present; forms of incentives have not been chosen with due attention in all cases; the same can be said about questions associated with moral incentives and promotion.

Miss Ágnes Szabó:

THE ROLE OF STRATEGY IN THE COMPANIES' PLANNING SYSTEMS

Hungarian companies have been attaching an increasing importance to the elaboration of the so-called company strategies which are more comprehensive in character than projects made in the forms of medium-range and annual plans. In order to decide on the role and rank of strategy within the planning system of the company one has to carry out a conceptual systematization of non-quantitative forecasts and to outline the system of company plans. The author thinks that strategy stands at the summit of the planning system of the company, it serves to define perspective targets and the means for their attainment, and is to be elaborated within the framework of the development concepts of the company. Accordingly, its time horizon is broader than that of medium-range plans; this can be regarded as ideal if it covers a period of 8-10 years in a majority of cases.

Like the quantitative plans the company's strategy can be divided into clearly distinguishable stages. First an evaluation of the company's current activities is given to be followed by a definition of main company targets and of the means for their implementation.

In giving practical shape to strategy sight must not be lost of company characteristics. The characters of goods produced and of manufacture structure; market position, size, organizational layout of the company; relations between company and supreme bodies; all these factors, taken separately and in their mutual effects on each other, are liable to determine the possibilities for elaborating an independent strategy as well as the influence of strategy on company planning and economy.

Similar to statements made in the relevant literature, inquiries conducted in Hungarian companies (undertakings) seem to confirm that the improvement of certain economic factors, e.g. growth of company independence, broadening of information base, marketing-centered outlook becoming more predominant, the improvement of economic regulator system, may considerably contribute to a well-founded elaboration of non-quantitative plans, including company strategies, and to an increased importance of their function.

Mr. László Bencze:

TECHNOLOGICAL EXPLOITATION OF PRODUCTION EQUIPMENTS IN TWO
MACHINE ENGINEERING PLANTS

The determination of real reserves in production equipment requires a knowledge how these reserves can be utilized effectively and potentially.

The theoretical upper limit for the possible timely and technological utilization (determined by technical parameters) of the equipment is known or can be determined at all times. Missing are however data concerning effective utilization, particularly as far as technical characteristics are concerned. During the analysis described in the article an answer was sought to the question whether statistical figures referring to timely utilization provide sufficient information to carry out an analysis of organization; it had also to be revealed to what extent the technical parameters could be exploited.

During the period analysed the following working characteristics of the production equipment concerned were determined: exploitation of useful space sizes; utilization of working precision from the machine; technological homogeneities of components finished by individual machines; number of technological operations requiring different machine loads; distribution of effective machine performance; actually consumed energy; distribution of the total of primary and secondary machine times pertaining to different loads; overall machine operation time, and programmed basic time.

Data have been established by surveys using data sheets (parameters being established by sampling) and instruments.

Main results of the analysis were the followings:

1. Utilizations rate of working space sizes of the machines is about 20%. E. g. utilization of the maximum distance available with lathes has not even reached an average of 20% because of the high number of short work specimens being machined; utilization according to the turnover diameter is still lower.

2. Machining precision used, compared to possibilities inherent with machines, is very low (6-11%). Machine tools permitting a precision of 0.32 or 0.36 microns have been used to work specimens of such requirements only at a percentage of 3-5; even machine tools affording a precision of 1.25 microns,

representing a share of some 20 % within the machine stock, have reached a utilization of up to 56 % only.

3. Utilization of the technological performance of machines has been much lower than their utilization in time. Data for effective output from machines have shown that production has been going on at very low load levels, and have made the technological exploitation seem to appear even less favourable than timely utilization of the machines.

4. There is a great difference between effective machine operation times and the times "documented" and accounted for by job sheets, meaning that the data documented in such a way (statistical or load data) are not reliable and cannot be used for making essential conclusions.

316.663

IPARGAZDASÁGI SZEMLE

1975/4

TARTALOM

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IPARGAZDASÁGTANI KUTATÓCSOPORT
IPARGAZDASÁGI SZEMLE 1975/4.

TANULMÁNYOK 5

Dr. Papanek Gábor: A termékszerkezet fejlesztésének lehetőségei és problémái
iparunkban 5

Dr. Sternthal János: A gépipari vállalatok termelési kooperációjáról 26

Bagó Eszter: A középtávu tervezés tapasztalatai 47

NEMZETKÖZI TAPASZTALATOK 56

KGST prognosztizálási módszertan 56

Iparpolitika Skandináviában 63

Az operációkutatás gyakorlati alkalmazása 70

TUDOMÁNYOS ÉLET 75

Az MTA Ipargazdasági Bizottságának 1975. évi tevékenységéről 75

KGST koordinációs-szakértői ülés az Ipar irányításával kapcsolatos tudományos
együttműködésről 78

A Pénzügykutatási Intézet kiadványairól 82

SZAKIRODALOM 88

Farkas János: Az ötlettől a megvalósulásig 88 - Dr. Deák Anna: Iparvállalati
középtávu tervek pénzügyi megalapozása 94 - Új könyvek 96

A tanulmányok rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata 98

Az Ipargazdasági Szemle 1975. évi számainak tartalomjegyzéke 108

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Szerkesztőbizottság:

BOTOS BALÁZS, COTEL KORNÉL, GERGELY ISTVÁN,
KOMONYI ZOLTÁN, LENDVAI ISTVÁN, NYITRAI FERENCNÉ,
PARÁNYI GYÖRGY, POLONKAI JÁNOS, RABI BÉLA,
ROMÁN ZOLTÁN (főszerkesztő), SIK GYÖRGY,
TRETHON FERENC, VÁNYAI PÉTERNÉ, VÉGSŐ BÉLA

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Technikai szerkesztő
SZLJ REZSŐ

Szerkesztőség: Magyar Tudományos Akadémia Ipargazdaságtani Kutatócsoport
1112 Budapest, Budaörsi ut 43-45. Tel.: 850-777. Megjelenik negyedévenként.
Előfizetési ára egy évre 250,- Ft. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető
a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI. Budapest, V., József nádor tér 1.
postacím: 1900 Budapest) közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással
a KHI. 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. - Indexszám: 25.394

760051 - Kossuth Könyvkiadó Sokszorosító Üzeme

СОДЕРЖАНИЕ

ОЧЕРКИ 5

Д-р Габор Пепанек: Возможности и проблемы совершенствования структуры продукции в промышленности 5

Д-р Янош Штернтал: О производственной кооперации машиностроительных предприятий 26

Эстер Баго : Опыт среднесрочного планирования предприятий 47

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ 56

Методика СЭВ прогнозирования 56

Промышленная политика в Скандинавии 63

Практическое использование операционных исследований 70

НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ 75

О деятельности Комиссии по экономике промышленности

ВАН в 1975 г. 75

Координационное заседание СЭВ по научному сотрудничеству по вопросам управления промышленностью 78

Об изданиях НИИ финансов 82

СПЕЦИАЛЬНАЯ ЛИТЕРАТУРА 88

Янош Фаркаш: От идеи до её осуществления 88 - Д-р Анна Деак: финансовое обоснование среднесрочных планов промышленных предприятий 94 - Новые книги 96

Краткое содержание статей на русском и английском языках 98

Содержание номеров Обзора Экономики Промышленности в 1975 г. 108

CONTENTS

STUDIES 5

dr. Gábor Papanek: Possibilities and problems of developing the product
pattern of the Hungarian industry 5

dr. János Sternthal: Interfirm co-operation in the machine building industry 26

Eszter Bagó: Experiences in medium-term planning 47

INTERNATIONAL EXPERIENCES 56

CMEA forecasting methodology 56

Industrial policy in Scandinavian countries 63

Operation research applied in practice 70

SCIENTIFIC LIFE 75

Activity of the Committee for Industrial Economics of the Hungarian Academy
of Sciences in 1975 75

Coordination conference of CMEA experts on "Organisation and management of
industrial production" 78

Publications of the Financial Research Institute 82

BOOK REVIEWS 88

János Farkas: While an idea gets realized 88 - Dr. Anna Deák: Financial
aspects of medium -term corporate planning 94 - New Books 96

Abstracts in Russian and English 98

Contents of the 1975 year issues of the Review 108

TANULMÁNYOK

dr. Papanek Gábor:

A TERMÉKSZERKEZET FEJLESZTÉSÉNEK LEHETŐSÉGEI ÉS PROBLÉMÁI IPARUNKBAN

Iparunk gyártmány szerkezetének időszerű problémái jól ismertek. Köztudott, hogy termékeink korszerűségének, minőségének, versenyképességének javítását gazdasági fejlődésünk intenzív periódusának igényei tették iparirányításunk lényeges feladatává. A feladat megoldását az elmúlt években több utasítás és rendelet is előírta, legutóbb pedig az MSZMP XI. Kongresszusának a határozatai és a Kormány munkaprogramja adtak nyomatékot a megoldásra irányuló erőfeszítéseknek.

Mindezek ellenére: a célszerű mikrostruktúra elérésének konkrét irányai, a szerkezeti változások részfeladatai még ma sem kellően tisztázottak.

E cikk szűkre szabott keretében nincs módunk rá, hogy átfogó képet adjunk a termékszerkezet fejlesztésének a témaköréről. Ezért a kapcsolódó kérdések közül - fontosságára és vitatott voltára való tekintettel - a címben megjelölt témakört emeljük ki, és a következőkben ennek elemzésére törekszünk. Nem térünk ki ezúttal a termékszerkezet fogalmának, a célszerű fejlesztés értelmezésének vagy a struktúra javítási módszereknek részleteire sem.^{1/}

A termékszerkezeti változásokat leginkább nehezítő problémák

A korszerű ipari termelés feltételei között általában nem lehet gyorsan végrehajtani a termékszerkezet alapvető változtatásait. Az operatív strukturaváltoztatások "mozgásterét" pl. erőteljesen behatárolják a termelőberendezések konvertálásainak a nehézségel, a munkaerőbiztosítási problémák, a szerződésekből már rögzített kötelezettségek (rendelésállomány), a hosszú átfutási idők stb. Sőt:

^{1/} A cikkben a szerző "A termékszerkezet javításának időszerű feladatai iparunkban" c. tanulmányából dolgoz fel egy fejezetet.

az említett okok miatt gyakran még a gyors manőverezés korlátozott lehetőségének a megteremtése, a szerkezet kívánatos rugalmassági fokának az elérése is hosszú távu felkészülést igénylő feladat.

Nagyobb időtávon viszont - elméletileg - az iparban is széles körűek a termékszerkezeti fejlesztés lehetőségei. Hosszabb idő alatt már megváltoztathatók azok az adottságok, amelyek a termékszerkezet operatív módosításait lehetetlenné teszik. A gépkapacitások korlátai, a konvertálási nehézségek, a szűk keresztmetszetek feloldhatóak akár beruházások révén, akár a termelési munkamegosztás jobb megszervezésével. A munkaerőellátási nehézségekre megoldást adhat a belső létszámtartalékok felszabadítása és a szakképzés. Négy-öt évvel előre tekintve már csak ritkán jelentenek erős megkötöttséget a szerződések. A széles körben feltáruló elvi lehetőségek mellett azonban - természetesen - a hosszabb távu szerkezetfejlesztő munkában is sok nehézség merülhet fel.

Kutatómunkánkban fontos feladatnak véltük az időszerű strukturális változásokat hosszabb távon is gátló - a szerkezetet ily módon "alakító" - tényezőknek az elemzését. Ezért esetenaulmányokat, felméréseket készítettünk a témában. A vizsgálatokba vont gazdasági egységekről a továbbiakban mint "A", "B" stb. vállalatokról szólnak, bár elemzéseink olykor meghaladták a vállalati kereteket. Megállapításainkat törekedtünk számszerűen kifejezni, valamint a sajtó tájékoztatásai alapján is ellenőrizni.

A szerkezetátalakítások nehézségei által gátolt fejlesztések részaránya
(az összes vizsgált eset százalékában)^{2/}

1. táblázat

A nehézségeket okozó tényezők	A részarány (%)	
	az általunk vizsgált esetekben	a sajtóban leírt esetekben
A fejlesztés tervszerűtlensége	50	12
Gyártmányfejlesztési problémák	33	12
Beruházási nehézségek	33	31
Értékesítési kötöttségek	16	19
Munkaerőhiány	-	12
Központi támogatás hiánya	16	25
Anyaghiány, kooperációs problémák stb.	-	25

^{2/} Egy-egy fejlesztésben több egyformán lényegesnek ítéltető akadály is felmerült, így a viszonyszámok összege több mint 100 %.

Az 1. táblázat adatai arra mutatnak, hogy a termék szerkezet fejlesztésének nehézséget a sajtó másként rangsorolta, mint ahogy saját vizsgálataink alapján mi tehetünk. A nézetek szembeállítását azért tartjuk lényegesnek, mert az elemzési eredmények várhatóan meg fogják könnyíteni a szerkezetátalakítások terén ma is jelentkező nehézségek elhárítását, ill. az elhárítás leghatékonyabb módszereinek a kiválasztását. Nem elhanyagolható előny az sem, hogy a nehézségek megismerésével tájékoztatást kaphatunk iparunk struktúraátalakítási törekvéseinek a mozgásteréről, aminek az ismerete elősegítheti reális szerkezetfejlesztési célok kitűzését.

A megvizsgált sajtócikkek általában azt hangsúlyozzák, hogy a struktúra fejlesztés mai gondoljai főleg beruházási és értékesítési problémákból, anyagellátási vagy kooperációs nehézségekből fakadnak. Ezek a megállapítások kétségtelenül megegyeznek számos illetékes szakértő véleményével (de az is feltehető, hogy a tanulmányozott sajtócikkek bizonyos mértékig éppen e véleményekre támaszkodtak). Iparunkban ut. széles körben elterjedt az a nézet, amely szerint a különböző konkrét esetekben célszerűnek ítélt struktúraátalakítási törekvések említett típusu nehézséggel egyértelműen a vonatkozó "mozgástér" korlátozottságából fakadnak.

A kutatásunk eredményei azonban nem erősítették meg a vázolt nézeteket. A szerkezeti fejlődés előzőekben megjelölt problémáit nem vonták ugyan kétségbe, de felmerülésüket sokkal mélyebben fekvő okokra vezették vissza. Elsősorban a fejlesztések tervszerűtlenségét, a szocialista gazdaság tervszerű mivoltából fakadó előnyök kihasználatlanságát jelölték meg fejlődésünk fő gátjaiként. Arra utaltak, hogy a mikrostruktúra javítás nehézségei gyakran fakadtak a vállalatok és a felsőbb szervek tervező-szervező munkájának hiányosságaiból. A kutatási eredményekből megállapítható volt az is, hogy melyek a tervszerűtlenségeket előidéző tényezők iparunk egyes ágaiban. E tényezők közül néhányat célszerű kiemelni.

- A szerkezeti fejlődés tervszerűtlenségének, a vonatkozó tervek elavulásának objektív oka is lehetnek. Mint minden döntésnél, a szerkezetfejlesztési döntéseknél is mindig számos feltételezéssel kell élni azoknak a tényezőknek a jövőbeli alakulásával kapcsolatban, amelyek a fejlesztés megítélése szempontjából lényegesek lehetnek. A termékek jövőbeli keresletére, árára, költségszinvo-

nalára, valamint a beruházási határidőkre és költségekre nézve pl. csak igen jelentős bizonytalansággal adhatók előrejelzések. A vázolt bizonytalanság következtében a gyártmánystruktúra tervezésében mindenkor csak kockázat - olykor igen nagy kockázat - vállalásával lehet kijelölni a konkrét feladatokat. E kockázatok talán nem nagyobbak, mint a gazdaságvezetés számos más döntésénél, mindazonáltal általában elég jelentősek ahhoz, hogy ne lehessen kizárni olyan "váratlan" események bekövetkezésének lehetőségét, amelyek komoly nehézségek forrásai lehetnek. A nyersanyagáraknak az elmúlt években a világpiacon tapasztalt váratlan méretű emelkedése gazdaságossági problémákat okozott például "B" vállalatunknál, az importot korlátozó intézkedések nehezen megoldható importhelyettesítési kérdéseket vetettek fel a "D" vállalatnál stb.

- Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a struktúrafejlesztések tervszerűtlenségének gyakran "irracionális" (a gazdálkodó egységek egészének adottságaiból és érdekeiből le nem vezethető) okai is vannak. Ezek - hatásaikban - olykor nehezen különböztethetők meg a gazdasági bizonytalanság vázolt következményeitől. Trethon Ferenc pénzügyminiszter-helyettes a következőképpen fogalmaz ezzel kapcsolatban: "... vannak olyan vállalatok is, amelyek nem törekednek arra, hogy gyártmánystruktúrájuk javítása ... útján alkalmazkodjanak az igényekhez. Majd amikor emiatt gazdaságilag kedvezőtlen helyzetbe kerülnek, objektív nehézségekre hivatkozva a központi szervek pénzügyi segítségét kérik."^{3/} A vázoltak "irracionális" oka lehet pl. az a körülmény, hogy a valóságos vagy vélt egyéni érdekek ellentétesek a strukturaváltoztatásokban kifejeződő törekvésekkel. Ha az érdekeltségi rendszer nem igazodik az aktuális feladatokhoz, akkor a társadalmilag kívánatos és az egyéneknek kedvező strukturák jelentősen különbözhetnek egymástól. A tervek ellenére is növekedhet a veszteséges vagy nehezen értékesíthető termékek termelése, ha ezek előállítására jól "fizet" a munkások vagy a vezetők szempontjából. A tervszerűtlenség egy másik oka lehet olykor a hozzá nem értés is. Egyik vállalatunk öntődéje például azért nem önthet - a beruházási célnak megfelelően - kulcsokat és záralkatrészeket, mert a rosszul megtervezett kemence nem alkalmas a tervben előírányzott feladat ellátására.

^{3/} Figyelő, 1974. aug. 21.

Cikkünk igazolni kívánja, hogy az utóbb megjelölt "irracionális" tényezők elleni küzdelem iparunk számos ágában ma is időszerű feladat. E célból a szerkezetátalakítások számos különböző nehézségét vesszük vizsgálat alá. Elemezzük, hogy milyen hatásmechanizmusok révén és milyen mértékben nehezítik egyes problémák a mikrostruktúra átalakulását. Kiemeljük azonban, hogy a kedvezőtlen hatások gyakran - és végső soron - a tervszerűtlen fejlődés következményei. A következő nehézségekkel foglalkozunk (néha több tényezőt összevonva):

- a termékfejlesztést, az új termékekkel kapcsolatos kutatómunkát gátló speciális finanszírozási, káderellátási és vezetési tényezőkkel,
- a placképes termékek fokozott termelésének nehézségével, így
 - a beruházási nehézségekkel,
 - a munkaerőbiztosítási problémákkal,
 - az értékesítési lehetőségek korlátaival,
- a termelés csökkentésének problémáival (a termékcsere is beleértve), így
 - az ellátási felelősséggel, és
 - a munkaerő mobilizálásának a nehézségével.

A gyártmányfejlesztést gátló tényezők

Új, korszerű termékeink nagy jelentősége ellenére sem állítható, hogy az elmúlt években megfelelő eredményeket értünk el a gyártmányfejlesztésben rejlő strukturajavítási lehetőségek kihasználása terén. Fejlesztő munkánk korlátozott hatékonysága lemérhető a világszinvonaltól elmaradó gyártmányaink túlzott arányán is.^{4/} Ugyanerre a megállapításra jutunk, ha azt vesszük figyelembe, hogy "... elnéző becslés szerint is 10 éves elmaradásunk van az európai élvonaltól az értékelemzés alkalmazása ..." ^{5/}, a gyártmányfejlesztési döntések megalapozását szolgáló talán leghatékonyabb módszer felhasználása terén.

Bár lemaradásunk a gyártmányfejlesztésben nyilvánvaló, a lemaradás okainak meghatározása igen nehéz feladatnak bizonyul. A kutató-fejlesztő munka anyagi vagy szellemi előfeltételeinek - olykor valóban kimutatható - hiányát nem tekint-

^{4/} V.ö. Román Zoltán: Termelékenységünk az iparban. KJK. 1973. 3. fejezet.

^{5/} Költségcsökkentés - értékelemzéssel. Figyelő, 1974. okt. 23.

hetjük ugyanis termék szerkezetünk korszerűtlenségének kizárólagos okául. Az előfeltételek általános hiányáról viszont az alábbi információk alapján nem beszélhetünk.

- Hazai kutató-fejlesztő bázisunk az ipar több ágazatában figyelemreméltó méretű (l. a 2. táblázatot):

Kutató-fejlesztő bázisunk 1972-ben

2. táblázat

Ágazat	Kutatóhelyek dolgozóit az aktív keresők %-ában	Kutatás-fejlesztési ráfordítások az értékesítés %-ában	Kutatás-fejlesztési ráfordítások megoszlása (%)
Bányászat	1,08	0,97	3,5
Villamosenergia ipar	2,77	0,71	2,0
Kohászat	1,64	0,65	5,5
Gépipar	4,01	2,67	59,4
Építőanyag ipar	1,72	1,15	3,2
Vegyipar	5,70	2,06	19,2
Könnyűipar	0,36	0,33	4,6
Élelmiszeripar	0,60	0,16	2,6
Összesen:	2,11	1,23	100,0

Forrás: Tudományos kutatás (1972) KSH. 1974.

- A műszaki fejlesztési alapokból az iparban évről-évre többszáz millió Ft marad felhasználatlanul, részben a vállalatoknál, részben az irányítószerveknél.

- A sikeres fejlesztés fontos előfeltételeként szokták kezelni az "alkotókészséget", a kollektíváknak azt a képességét, hogy különböző problémákra újszerű megoldásokat találjanak. A szakirodalom utalásai számos nehézséget jeleznek e téren iparunkban. Az MTA Szociológiai Kutató Intézete által készített esettanulmányok a kutatások hatékonyságát csökkentő több tényezőre mutattak rá. A vizsgálatok szerint nehézségeket okozott például a szakmai közvéleménynek az újat elutasító magatartása, a feszültség - az újítások és szabadalmak díjazása

miatt - a kutatók és az üzemek között, a konfliktusok az újat kereső szakemberek és a már bevált eljárásokhoz ragaszkodó vezetők között.^{6/} Számos érv arra mutat azonban, hogy ezek a tényezők nehezítik ugyan a gyártmányfejlesztő munkát, de alapvető akadályt nem jelentenek. Kutató-fejlesztő szakembereink munkáját nemzetközi szinten is gyakran elismerik, az ipar területéről származó eljárások és szabadalmak mennyisége sem elhanyagolható. (Az ipar története egyébként minden korból bőven szolgáltat példákat a kutatók és a kutatási eredményt alkalmazók konfliktusaiból, de ezek csak gátolni tudták a haladást, soha nem tették lehetetlenné a fejlődést.)

Közelebb jutunk a termékeink korszerűsítésében megtestesülő gyártmányfejlesztési lemaradás indokaihoz, ha a fenti vizsgálatokat kiterjesztjük egyrészt a fejlesztési eredmények gyakorlati bevezetésének, másrészt a fejlesztőmunka tervezésének és szervezésének kérdéseire. Ennek alapján elsőként megállapíthatjuk, hogy a fejlesztések eredményei, az újítások, illetve szabadalmak (és a megvásárolt licencek és know-how-k is) sokszor maradnak az elméleti kidolgozottság stádiumában, anélkül, hogy ténylegesen bevezetésre kerüljenek. E jelenség - természetesen - részben a gazdálkodó szervezetek korlátozott anyagi lehetőségéből, elsősorban a következőkben tárgyalásra kerülő beruházási problémákból fakad. Megállapítható azonban, hogy iparunkban mind a fejlesztést, mind a fejlesztések bevezetését igen jelentős mértékben nehezítik tervezési és szervezési problémák is.

Az elmondottak alátámasztására elsőként a Hajtómű és Felvonógyárnak a sajátóban is ismertetett esetére hivatkozunk. E vállalatnak a közuti-járműprogramban előírt feladata a sebességváltók gyártása volt. Ezért, amikor "... 1968-ban, akkor világszínvonalu, automata sebességváltót fejlesztett ki az Autóipari Kutatóintézet, a HAFE elvégezte a termék gyárthatósági vizsgálatait, üzemi próbáját, sőt az Intézettel közösen a gyártmányt tovább is fejlesztette. A termékre nagyarányu megrendelés volt várható. Végül azonban az Ikarus továbbra is a hagyományos típust igényelte ... Igy a HAFE-nak menet közben át kellett profiliroznia mind a beruházásait, mind a technológiai fejlesztését ..."^{7/}

^{6/} Farkas János: Az ötlettől a megvalósulásig. Akadémiai Kiadó, 1974.

^{7/} Magyar Hírlap, 1973. július 6.

Az ismertetett eset csak következményét (a fejlesztés nehézségeivel küzdő vállalat szanálását) illetően tekinthető egyedinek Iparunkban. Amikor pl. 1974-ben "E" vállalatunkat - egyébként indokoltan - kötelezték egyik profiljának megszüntetésére, az ebbe a profilba tartozó új géptípus kifejlesztése már befejeződött, és a gépnek prototípusa is elkészült. A "B" vállalatnál viszont a nagyméretű fejlesztés (licencvásárlás) hasznosítását a megfelelő gyártókapacitás hiánya és a kapacitás kiépítésénél jelentkező finanszírozási gondok is nehezítették.

A most vázolt példák ismeretében (a beruházási nehézségek szerepének elismerése mellett) azt a kérdést is felvetettük kutatásaink során: megoldottak tekinthető-e egész Iparunkban a kutató-fejlesztő munka hatékony tervezése, és megfelelően össze vannak-e hangolva a fejlesztési elképzelések az anyagi erőforrásokkal, valamint az értékesítési, a termelési tervekkel?

Amikor a vállalatoknál ill. az irányító szerveknél választ kerestünk a kérdésre, több részletes műszaki fejlesztési tervet és sok intézkedési tervet ismerünk meg. Megállapíthattuk, hogy a gyártmányfejlesztés tervezése írásbeli dokumentumokkal bizonyítható. Azt is rögzítenünk kellett viszont, hogy a tervek összeállítása gyakran formális, ill. kidolgozásuk nem a többi tervfejezettel összefüggésben történik. Olykor a jelenség okait is megsejthettük. Számos olyan szakemberrel, a műszaki fejlesztés terén illetékes vezetővel találkoztunk, aki (személyes nézeteként) a kutató munka tervezését feleslegesnek vagy lehetetlennek ítélte. Az a véleményünk alakult ki tehát, hogy a gyártmányfejlesztéssel kapcsolatos strukturális nehézségek gyakran a tervezés megbízhatatlan vagy hibás voltára, valamint vezetési problémákra vezethetők vissza. A nehézségek egyik lényeges okának ítéltük továbbá azt is, hogy gazdasági szabályozó-rendszerünk nem kényszerít korszerűsítésre, sok esetben biztosítja a korszerűtlen termékszerkezettel dolgozó gyártási ágak zavartalan működését.

Beruházási nehézségek

A termékszerkezet átalakítás - az esetek többségében - beruházásokat tesz szükségessé, a fejlesztés beruházási igénye azonban igen különböző méretű lehet. "G" vállalatunknál például mintegy 3 milliárd Ft szükséges ahhoz, hogy az egyik termék gyártásának a bővítésére a korszerű technikát és a gazdaságos so-

rozatnagyságot biztosítani lehessen; egyszerűbb és kis sorozatban előállított gyártmányok termelésének a fokozása viszont ugyanebben a vállalatban is megoldható kis ráfordítással. Nagy mértékben különböző lehet továbbá az is, hogy a beruházások milyen hosszú időre oldják meg a kapacitásproblémákat. A "B" vállalat igen nagy befektetésekre kényszerült, amikor elavult termelési apparátusát korszerű technikára cserélte; a vállalat illetékesei úgy vélik azonban, hogy a fejlesztés 15 évre megoldotta a vállalat kapacitás gondjait. Más iparágakban viszont egy-két év alatt elavult a gyártmányok jelentős hányada, ami a termelőeszközök folytonos - igaz, olykor csak kisebb ráfordításokat igénylő - továbbfejlesztésére kényszeríti a vezetést.

A most vázolt helyzeti különbségek ellenére iparvállalataink igen széles köre a korlátozott beruházási lehetőségeket tekinti - az elmúlt évek viszonylatában - a gyártmány szerkezeti átalakítások legfontosabb problémájának. Ezek a vélemények egyébként nemcsak a vállalatok saját fejlesztési lehetőségeire, hanem a központi támogatással megvalósítandó beruházásokra is vonatkoznak.

A vállalatok említett véleményének a helyessége vitatható. Ha a termékszerkezet átalakításának beruházási problémáit nem vállalati, hanem népgazdasági szinten vizsgáljuk, más képet kapunk. A népgazdaság által beruházásokra fordított összeg és az összes beruházásokon belül az ipari beruházások aránya ugyanis nem alacsony (bár az elmúlt években az utóbbi arány csökkent, ma is magasabb a nemzetközi színvonalnál). A beruházások elégtelenségére vonatkozó nézeteket egyébként a 3. táblázatban közölt adatok sem támasztják alá.

A beruházási-ráta és a növekedés beruházási-ráta igényessége egyes országokban 1960-tól 1968-ig

3. táblázat

Ország	Átlagos beruházási-ráta (%)	Átlagos évi növekedési ütem (%)	"ICOR"
Szovjetunió	28,4	6,9	4,1
Lengyelország	27,8	6,7	4,1
Magyarország	30,4	5,6	5,4
Olaszország	27,8	5,6	5,0
Franciaország	33,3	5,5	6,1
Egyesült Államok	26,3	4,8	5,5
Svédország	30,2	4,6	6,6
NSZK	32,2	4,4	6,9
Ausztria	29,0	4,1	7,1

Forrás: Erdős T.: A termelés korszerűsödése és a gazdasági növekedés. Kossuth, 1974. 277. old.

Megállapíthattuk azonban, hogy az "A", "B" vállalat - és számos további, most külön nem említett gyártási ág - részletes szakmai dokumentációval igazolta a beruházásra vonatkozó nagyobb igényének a szükségességét. E szakmai anyagok következtetéselt az illetékesek sem vonták kétségbe. Mindazonáltal az érintett beruházások kapcsán is mutatkoztak finanszírozási és egyéb problémák. A fejlesztés természetesen nem általában vált lehetetlenné, mégis tipikusnak tekinthetjük a "B" vállalat szerkezetfejlesztése kapcsán történeteket. E fejlesztéshez az elmúlt évben - különböző, részben a vállalattól függő, részben attól független okokból - a szükséges beruházási eszközöknek csak egy részét sikerült biztosítani. Ennek következtében nemcsak jelentősen késett a strukturaváltozás megvalósítása, hanem az új termék gazdaságos előállítását biztosító, korszerű technológiájú sorozatgyártást sem sikerült megoldani.

A népgazdasági szinten elégnék tűnő, de a vállalatoknál kevésnek bizonyuló beruházások dilemmáját a szakszerzők általában a beruházási keretek felhasználá-

sának sajátosságaival magyarázzák. Amint Keserő Jánosné könnyűipari miniszter a XI. Közgazdász Vándorgyűlésen kiemelte: "A problémákat az okozza, hogy nem mindig ott eszközölünk beruházásokat, ahol ez a leggazdaságosabb".^{8/} A gazdaságtalan beruházásokra "szétforgácsolt" beruházási eszközök ugyanis elvonják az eszközöket a kívánatos fejlesztések elől.

A beruházások nem megfelelő allokációjának, mint a termékszerkezet átalakításában jelentkező beruházási problémák egyik leglényegesebb okának a magyarázatát aligha tudjuk néhány sorban kellő mélységben megadni. Mindazonáltal a következőkben megkíséreljük felvázolni azokat a tényezőket, amelyek - vállalati és "felsőbb" szinten egyaránt - befolyásolják ezt a jelenséget.

- A rendelkezésre álló eszközök szűkössége ellenére végrehajtott "gazdaságtalan" beruházásokat gyakran indokolják az előző időszakokban megkezdett beruházások pótlólagosan felmerülő szükségleteivel, illetve az új létesítmények tervezettnél alacsonyabb határfokával. Erre utal a Budafoki Papírgyár kartongépb beruházása is, amelynek keretében a gépi berendezéseket szállító lengyel vállalat nagyobb helyigényű gépsort állított üzembe, mint amelyet eredeti ajánlatában megjelölt, ezért át kellett építeni a gépeket befogadó - már korábban elkészült - csarnokot. Ez a körülmény kedvezőtlen hatásokat okozott: egyfelől az építkezés pótlólagos beruházási igénye csökkentette a más célra rendelkezésre álló fejlesztési alapot, másfelől pedig az üzembehelyezési határidő kitolódása rontotta a hatékonyságot.^{9/}

- A beruházási preferenciák odaitélésével kapcsolatos kétségek és viták az elmúlt években - az említettekben tulmenően - azzal is összefüggtek, hogy a beruházások lehetőségét nemcsak a finanszírozási feltételek, hanem a szűk kivitelezői kapacitások, az építési anyaghiány, stb. is korlátozták. A szűk keresztmetszetek terhelésének meghatározásakor nehezebben lehetett érvényesíteni a társadalmi szempontokat, mint a pénzügyi keretek felosztásával kapcsolatos döntések alkalmával.

- A beruházási probléma gyökereit azonban - elterjedt vélemény szerint - általában a beruházások döntéshozókészítése területén kell keresnünk.

^{8/} Pénzügyi Szemle, 1972. 7. sz.

^{9/} Egy beruházás viszontagságai. Magyar Hírlap, 1975. jan. 20.

Sok gazdaságtalannak bizonyult beruházás már elhatározásakor is kétséges hatékonyságúnak ígérkezett; ilyen volt pl. az egyik nagy vállalatunk szanálásakor még folyó nagy gyárfejlesztés stb. E beruházások esetében feltehetően a szerkezet átalakításának tervezési problémái akadályozták meg, hogy a döntéskor valóban hatékony koncepciókat mérlegeljenek. A beruházások várható hatékonyságára nézve gyakran nem kellően megalapozottak az előzetes beruházás gazdaságossági számítások. A kalkulációk olykor azért is hibásak, mert figyelmen kívül hagyják a döntési variánsok egy részét, és így nem adnak megbízható alapot a következő kérdések megválaszolására: Milyen következményei lesznek, ha a valóság a jövőben eltér a beruházási tervek készítésekor elfogadott hipotézisektől? Hogyan alakul az érintett iparág helyzete, ha a kért támogatást nem - vagy csak részben - kapják meg? Milyen változások várhatóak, ha módosul a beruházás ütemezése? Hogyan reagálnak a lehetséges változásokra a további beruházási döntési variánsok? Márpedig ezeknek a kérdéseknek a megválaszolása nélkül aligha lehet reálisan megítélni valamely beruházási koncepció indokoltságát. Számos bírálatot idézhetünk továbbá pl. a beruházás gazdaságossági számítások elégtelen információbázisáról, a kalkulációk metodikai hiányosságairól, vagy a pontatlan számításokat is megfelelőnek tekintő döntéshozóknak a társadalmi céloktól eltérő érdekeltiségi viszonyairól stb.

A munkaerőbiztosítás problémái

Az ipar munkaerőgazdálkodási problémáit érintő kérdésekkel, a termékszerkezet átalakítását akadályozó e tényezőcsoporttal kapcsolatos elemzéseink viszonylag kedvező eredményekre vezettek. Meg kellett ugyan állapítanunk, hogy az elmúlt években a termékszerkezet fejlesztésekor néhány szakmában, ill. kis nyereségű vállalatban már számolni kellett munkaerőbiztosítási nehézségekkel, amelyek olykor a placképes termékek termelésének a fokozását, az új termékek bevezetését, sőt esetenként a változatlan termelési szerkezet fenntartását is gátolták. Arra is fény derült azonban, hogy iparunk eddig még meg tudta oldani a szerkezeti átalakításokkal kapcsolatos létszám-problémákat. Nem adhatunk e témában kifejezetten pesszimista előrejelzéseket a jövőre vonatkozóan sem. Ez az

átfogó megállapításunk a struktúrafejlesztések iparon kívüli és "kapun belüli" munkaerőtartalékainak együttes elemzésével támasztható alá.

Az ipar külső munkaerőtartalékainak elemzése önmagában nem ad okot optimizmusra. A vállalatokon kívüli munkaerőforrások igénybevételére törekvő extenzív fejlesztés már a jelenlegi 5 éves terv időszakában is csak egyes profilokban (pl. a számítógépek gyártásában) volt eredményes. A jövőre vonatkozó előrejelzések az ipar létszámnövelési lehetőségének további csökkenését ígérik, sőt nagyobb távlatokban teljes megszűnésével számolnak. Ezekkel a prognózisokkal egyébként még az sem tekinthető ellentétesnek, hogy egyes, nagyobb bővítésre törekvő vállalatok - így esetünkben az "A" és "G" vállalatok - új (vidéki) üzemeik létszámszükségletét továbbra is biztosíthatónak vélik.

Általánosan elterjedt vélemény - gyakorlati tapasztalat - azonban, hogy iparunk sok ágában viszonylag nagy lehetőségek vannak a szerkezet fejlesztés létszámszükségletének a fedezésére a vállalaton belüli munkaerő-források hatékonyabb igénybevételével. A gyártmányok munkaigényességének a különböző műszaki fejlesztési megoldásokra támaszkodó csökkentése révén az elmúlt években is többször volt lehetőség létszámtartalékok feltárására. A "G" vállalat egyik keresett cikkének termelésében pl. nehézséget okozott az a körülmény, hogy az egyik munkafázisban sok szakképzetlen munkásra volt szükség. A vezetők egy automata gép beállításával megoldották a problémát, és még egyéb munkákra átirányítható munkaerőtartalékot is sikerült felszabadítaniuk.

Természetesen a belső tartalékokra támaszkodó intenzív fejlesztésnek is vannak korlátjai. A létszámtartalékok mobilizálásának nehézsége - mint korlátozó tényező - gyakran konzerválja a termékszerkezetet. Ennek ellenére, ez a tényező mégsem tekinthető egyértelműen negatív hatásúnak. Így pl. az "A" vállalatban az 1970-es évek elején - a vállalati termékek keresletének csökkenése miatt - problémát okozott a foglalkoztatott munkáslétszám ellátása megfelelő munkával. A vezetők azonban a piaci nehézségek ellenére is megőrzendőnek tekintették a gyári kollektívában megtettesülő - immár száz éves tradíciókra épülő - speciális szakértelmet, ezért a szerkezeti változások e "korlátját" figyelembe véve, elsősorban a hagyományos profilba tartozó termékekre kerestek piacokat.

A mobilizálás "korlátja" az is, ha az illetékesek nem kívánják - vagy nem

tudják - az általuk irányított keresztmetszet létszámfőlőslegét felszabadítani. E korlátozó hatás indoka egyes esetekben a vállalati vagy felsőbb szintű megelőző intézkedések elmulasztása (pl. az átképzési lehetőségek elhanyagolása, a pszichológiai tényezők figyelmen kívül hagyása). A nehézségek gyakran egyszerűen annak tulajdoníthatók, hogy gazdaságunkban nincs, ami a munkaerőtartalékok felszabadítására kényszerítené az illetékeseket.

Az értékesítési lehetőségek korlátjai

Az MNB a hazai piac terjedelmét az éves halmozott áruforgalom adatai alapján elemzi. Információt ad arról is, hogy miképpen alakul gazdaságunk részplacain a szabályozott, illetve nem szabályozott "placok" aránya.^{10/} Mindezen adatok nélkülözhetetlenek a struktúrafejlesztés placi feltételeinek értékeléséhez. Elemzési feladataink teljesítéséhez azonban arra is szükség van, hogy válaszoljunk a következő kérdésre: a tényleges értékesítési keretek korlátozzák-e az ipari termékszerkezet átalakítására irányuló törekvéseinket vagy sem? A továbbiakban a válasz megfogalmazására teszünk kísérletet. Az értékesítési lehetőségek által a gyártmányszerkezeti változások számára hagyott mozgástér méretéből azonban gyakran még egy-egy konkrét koncepció esetében sem lehet az értékesítés irányától független ítéletet mondani.^{11/} Ezért a fő viszonylatokat különválasztva kezeljük.

1. A belföldi piac legfontosabb jellemzője: a kereslet viszonylag kis mérete. Egyes ágazatokban csak időnként merülnek fel az ebből fakadó nehézségek. Az "A" vállalat nagy hazai vevői pl. első ízben 1971-ben terveztek lényegesen kevesebb vásárlást, mint amennyit a vállalat gyártani tudott volna. Az ipari termékek jelentős hányadában azonban a termelés gazdaságos mérete eleve jelentősen felülmulja a belföldi felvevőképességet. Például a "G" vállalatot beruházásokra kényszerítő, megnövekedett belföldi kereslet nem elégíthető ki gazdaságosan a kizárólag belföldre szánt termeléssel. Az újabb fejlesztési koncepciók ezért csak olyan esetben tartják célszerűnek új létesítmény megvalósítását, ha

^{10/} Bankszemle, 1975. 1. sz.

^{11/} A véleményalkotást nehezítheti egyes vállalatok gyenge piacismerete is.

annak specializált termelése jelentős részben nemzetközi választékcseré révén értékesíthető, s a csereként kapott árukkal biztosítható a fogyasztók által igényelt típus-választék.

Az elmondottak - köztudottan - nem jelentik azt, hogy iparunk mindenkor teljesen kihasználhatja a hazai piac lehetőségeit. Hiszen az "ipar nem szállt", a "kereskedelem nem rendel" stb. magyarázatok sajtónknak is meglehetősen elcsépeelt témái. Ezért az alábbiakban csak néhány rövid példát adunk a "... jogos, kielégítetlen, de kielégíthető igényekre. A tartós fogyasztási cikkek forgalmának növekedését mindinkább gátolja, hogy néhány gyártmányunk - például az asztali rádió, a mosógép - nem halad eléggé a korrallal. Gyakran hiányzik mind a rövid-áru, mind a vastömegcikk-áru sok olcsó, de a mindennapokhoz hozzátartozó terméke, cérna, fonal, szalag, varrótü, elem, csavar, szeg, stb."^{12/} "A hiányzó villamoszerelési cikkek listája is igen hosszú..."^{13/} "Az időnkénti Polimer-BASF magnószalaghiányt - a gyártó szövetkezet szerint - kizárólag a kereskedelem tartózkodása okozza"^{14/} stb. A hiánycikkek idézése mellett egy mondat utalni kívánunk továbbá a piacbefolyásító módszerek által megteremthető "piaci" lehetőségek jelentőségére is. Hangsúlyozzuk, hogy egyes jó példák e módszerek belföldön is hatásos voltáról tanuskodnak.

2. A szocialista országok piacán legtöbb termékünk esetében nem a kereslet-hiány okoz problémákat, sőt gyakori, hogy iparunk nem is tud vállalkozni az igen nagy volumenű kereslet kielégítésére. Ismeretes pl., hogy a Szovjetunió autóbuszexportunk többszörösét is átvenné. A "B" vállalat is a KGST-piac keresletére alapozva dolgoz ki terveket kapacitásai megkétszerezésére stb.

A KGST-piac lehetőségeinek megítélése tekintetében - éppen a nagy lehetőségek következtében - túlzó véleményekkel is találkozhatunk. Olykor tulbecsülik (vagy éppen lebecsülik) a szocialista országok felvevő képességét. Egyes gyártási ágak pl. nem törekszenek termékeik minőségének, korszerűségének emelésére, abban bízva, hogy a KGST országokban gyártmányaik továbbra is eladha-

^{12/} Igények és lehetőségek az áruellátásban. Népszabadság, 1974. jan. 27.

^{13/} Panaszkönyv és magyarázat. Népszabadság, 1975. febr. 12.

^{14/} Jogos kérdések magnószalag ügyben. Világgazdaság, 1975. máj. 24.

tók maradnak. Számos konkrét példa - így gyermekruha- vagy cipőexportunk helyzetének a megváltozása - igazolja azonban e nézetek tarthatatlanságát.

Vizsgálataink szerint azonban hiba lenne az is, ha vállalataink szocialista viszonylatu értékesítési törekvéseinek érvényesülését problémamentesnek ítélnénk, és arra következtetnénk, hogy e törekvések támogatása felesleges. Hiszen ismeretes, hogy csak jelentős irányítószervi támogatással realizálható pl. a bekapcsolódás valamely jelentősebb nemzetközi termelési kooperációba. Árproblémák kialakulása is gyakori. Ezek egyik típusát példázza a "B" vállalat egyik legfontosabb termékének az esete, melynek termelési költségeit évről évre növelte a nyersanyagárak világpiacon emelkedése. Az áremelkedés hatását a vállalat a szocialista államok közti kereskedelem ismert sajátosságai miatt általában nem tudta áthárítani szovjet vevőjére. A vezetők azonban nem látják célszerűnek a gyártás megszüntetését a "piacon jelenlét", a közös gyártmányfejlesztés nagyfontosságú lehetőségei stb. miatt.

3. Korszerű, jó minőségű termékek értékesítésére a tőkésországok piacain is van lehetőségünk. Kétségtelen azonban, hogy sok iparágunk mégis nehezen tud ezekre a piacokra exportálni. A nehézségeket az éles verseny, a tőkésvilág válságtünetei és - elég gyakran - vállalataink versenyképtelensége okozza. A gyenge versenyképesség alapvető okának azt tekinthetjük, hogy ipari termékeink jelentős hányadának minőségi szintje a világszínvonal alatt van.^{15/} További okok is szerepet kaphatnak. "A" vállalatunk például évekig azért nem exportálhatott Szovjetunióba, mert terméke csak komplett nagyberendezés egyik részeként adható el, és a hazai piacon nem voltak beszerezhetőek a gyártmányt kiegészítő, korszerű részegységek. Jelenlegi exportját viszont finanszírozási nehézségek (forgóeszközhiány) akadályozzák. S utalnunk kell arra is, hogy az "értékesítési" nehézségek olykor nem az objektív adottságoknak, hanem az elégtelen piacbefolyásolásnak a következményei.

Meg kell jegyeznünk azonban, hogy az elmúlt években egyes vállalatok jelentős erőfeszítések árán - és esetleg központi exporttámogatás felhasználásával - a tőkés piacokra is be tudtak törni. Amikor például az "A" vállalatban kapaci-

^{15/}V.ö. Román Zoltán: Termelékenységünk az iparban. KJK.1973. 70-79. old.

tásterhelési problémák merültek fel, akkor nemzetközi kooperáció igénybevételével megoldották az említett részegység beépítését egy valóban korszerű nagyberendezésbe. Ilyen és ehhez hasonló intézkedések hatására 1970 és 1974 között megtízszereződött az export részaránya a vállalat termelésében.

4. Az elmondottak kapcsán utalhatunk arra a közismert tényre is, hogy iparunkban az "értékesítési" szempontok nem mindig a termelésbővítést akadályozzák, olykor bizonyos termékek termelésének csökkentését is nehezíthetik. Ez a termékszerkezet középtávu átalakítását befolyásoló speciális hatás általában a szocialista gazdálkodás alapelveiből fakad és "ellátási felelősség"-nek szokás nevezni. Általában a gazdaságvezetésnek (a Kormánynak, a funkcionális és ágazati szerveknek, valamint a vállalatoknak) azt a kötelezettségét jelenti, hogy a társadalom szükségletét - volumenben és választékban egyaránt - ki kell elégíteni. Olykor azonban a hosszú távu nemzetközi kötelezettségek teljesítését is ebbe a fogalomkörbe sorolják.

Az ellátási felelősség hatása közismerten nagy súllyal jelentkezik az élelmiszeriparban, egyes könnyűipari ágazatokban, különösen az "olcsó cikkek" előállítását tekintve. Adminisztratív eszközök is erősítik hatását a gyógyszeriparban, ahol a hazai megrendelők igényelt a profilgazda vállalatnak kötelezően kell kielégítenie. Olykor más iparágakban is találkozunk a termelés-csökkenés speciális, az ellátási felelősséggel rokon jellegű akadályaival. Tipikusnak tekinthető pl. a gépiparnak az a kötelezettsége, hogy hosszabb ideig jelentős mennyiségben kényyszerül előállítani már elavult, ún. "kifutó" termékek részegységeit is, mivel az üzemben lévő gépek fenntartási munkáihoz biztosítaniuk kell a pótalkatrészeket.

Ellátási felelősségre gyakran hivatkoznak elmaradt intézkedések indokaként. Nem állítható azonban, hogy az ellátási felelősségből adódó feladatok iparunkban mindenkor kötelező érvényűnek lennének, vagy hogy a gazdálkodó egységek mindig kötelezőnek éreznék ezeket. A Klíma Szövetkezet például - alvállalkozóként - radiátorokat szállított különböző járművek előállításának, évi 4-5 millió Ft értékben. 1974. közepén azonban közölte vevőivel: megszünteti a radiátorok gyártását. Döntésének következményeként 1975 elejéig már 1 milliárd Ft értékű jármű gyártását nem lehetett befejezni.^{16/} Pozitív példát is idézhetünk; pl. a Chinoinból.

^{16/} Magyar Hírlap, 1975. febr. 20.

Itt az elmúlt években intenzíven kutatták a hazai gyógyszerészséglet hatékonyabb kielégítésének a lehetőségét, és sikerült is a gazdaságtalan termékeket - a nemzetközi munkamegosztásban rejlő előnyök kihasználásával - importból származó termékekkel helyettesíteni. Ma már a Szovjetunió, Bulgária, az NDK és Jugoszlávia szállítja azoknak a termékeknek a többségét, melyeknek hazai előállítás - a kis mennyiségű termelés vagy más okok miatt - nem volt gazdaságossá tehető.^{17/}

Lehetőségeink a termékszerkezet alakítására

Elemzéseinkben a termékszerkezet javítására az iparban nyíló lehetőségeket tettük vizsgálat tárgyává, ezért részletesen foglalkoztunk az e lehetőségeket korlátozó tényezőkkel, azokkal a nehézségekkel, amelyek a struktúra-alakító munkában az elmúlt évek során jelentkeztek. Tárgyalásunk arra nem tért ki, hogy mennyiben különbözik a szerkezet-fejlesztés mozgástere az ipar különböző gyártási ágaiban. A következőkben változtatunk elemzésünk módszerén. Egyes - iparunkban elterjedt - nézetek alapvető jelentőséget tulajdonítanak ugyanis a szobanforgó mozgástér ágazatok ill. vállalatok közötti eltéréseinek, s utalni kívánunk rá, hogy vizsgálataink nem támasztották alá ezeket a nézeteket. Azt állapítottuk meg, hogy - bár a strukturális változásokat gátló tényezők hatásai kétségtelenül nem azonosak a különböző iparágakban - a differenciáltság mégsem vállalatok vagy ágazatok szerint a legerősebb. A fejlesztési lehetőségek mértéke az esetek többségében termékjellemzők (pl. cserélődés), technológiai sajátosságok (pl. a gyártás tömegszerűsége), illetve a szerkezetfejlesztés tervszerűségének a színvonala szerint különbözik leginkább.

Megállapításunk természetesen nem vonja kétségbe az ágazatok, szakágazatok és vállalatok szerint bontott szerkezetátalakítási koncepciók indokoltságát, ill. az ugyanilyen bontás szerint differenciált fejlesztési preferenciák jelentőségét. De figyelmeztet arra, hogy a mikrostruktúra alakításában nem mindenkor elegendő ez a megkülönböztetés, az iparirányítás e területén a fejlesztési célok és összefüggések szerint képzett más aggregátumoknak is szerepet kell kapniuk. Gyak-

^{17/}Népszabadság, 1974. szept. 25.

ran az iparstatisztika szokásos csoportosításától eltérő, szűkebb, vagy más keresztmetszetű bontás indokolt a fejlődés befolyásolásánál, például a legnagyobb mozgásteret, vagy a legkedvezőbb lehetőségeket nyújtó profilok preferálásánál, ill. az egyes ágazatok visszafejlesztésével kapcsolatos intézkedéseknél.

Következtetésünk arra mutat továbbá, hogy a szerkezetátalakítások lehetőségét mindenkor jelentősen befolyásolják "szubjektív" tényezők is. A fejlesztésektől várható siker nagy mértékben függ attól, hogy milyen módon kívánják a felmerülő problémákat megoldani, mennyire sikerül összehangolni e terveket a gazdaság más területeinek a fejlődési folyamataival és hogyan sikerül a célkitűzések magas színvonalu és tervszerű realizálását biztosítani. A "szubjektív" tervezési és szervezési tényezők jelentősége nagy fontosságot ad annak, hogy a szerkezetjavítási lehetőségek értékelése számoljon a vezetési színvonal tényezőjével is. Az értékelés kritériumrendszerében ez ritkán szerepel, de figyelembe kell venni, hiszen az egyébként a legnagyobb reményekre jogosító gyártási ág fejlesztése is kudarcot vall, ha a hatékony fejlesztés, majd vezetés nem biztosítható. A jó vezetők viszont az "objektív" adottságok szempontjából közepesnek minősülő ágazatok hátrányait is kompenzálhatják.

Az elmondottak alátámasztására a következőkben utalunk néhány olyan termelési ágra, amelyekben - iparunk jelenlegi körülményei között - sajátos struktúrafejlesztési lehetőségek mutatkoznak.

Gazdaságfejlődésünk intenzív periódusának sajátosságai a termelés szerkezet fejlesztésének viszonylag széles körű lehetőségeit teremtették meg a versenyképes technológiával, korszerű termékeket előállító termelési keresztmetszetekben. A kedvező lehetőségek kialakulásában azonban a hatékony vezetésnek mindenkor szerepe volt. Elemzéseink a szerkezet fejlesztésének igen jelentős mozgásterét tárták fel például az "F" gépgyárban. E vállalat (éppen a vezetők által jól megválasztott, korszerű termékei révén) a maga profiljában Európa egyik legnagyobb termelőegysége, és széles körű lehetősége van a különböző termékek értékesítésének bővítésére, egyre újabb termékek bevezetésére. Ugyanennek a szakágazatnak egy másik vállalata viszont súlyos problémákkal küzd korszerűtlen termékei miatt.

Viszonylag szűk lehetőséget láttunk - iparunk mai adottságai mellett - a gyárt-

mányszerkezet átalakítására azokban a termelési ágakban, amelyek "műhelyrendszerben", kisipari technológiákkal gyártanak másutt fejlettebb körülmények között előállított termékeket. Helyeslően regisztrálható, hogy az ilyen gyártási ágak vezetői is mind kevésbé bíznak a "passzív" strukturapolikában, s igen határozottan keresik profilproblémáik megoldását.

Ezen ágazatokban a struktúrafejlesztési tervek többsége - így az "A" és "B" vállalat terve is - a sorozatnagyságok növelésére, a világpiacra kialakult átlagos üzemméretek megközelítésére törekszik. A fejlesztés említett lehetőségei azonban korlátozottak. A terv-konceptciók realizálásához csaknem mindig hatalmas méretű - a vállalati erőforrásokat meghaladó - ráfordítások szükségesek, s ezek finanszírozása gyakran problematikus. De még a nagy beruházások révén sem számíthatunk mindenkor biztos sikerre. Így pl. az igen nagy állami dotáción, a jelentős szovjet segítségen kívül még továbbiak (ma még nem számszerűsíthető hatású rekonstrukciók, konstrukciós- és ártárgyalások) is szükségesek ahhoz, hogy eredményesnek bizonyuljon az öt "kiemelt" gépipari nagyvállalatnál folyó szerkezetátalakítás.

Az átfogó strukturaváltozás említett nehézségei miatt az érintett profilok egyes vezetői más utakon keresik a felmerült problémák megoldását. Gyakran igér sikereket egyes ágazatokban a rendszeres gyártmányfejlesztés, másutt eredményre vezethet a termékminőség szervezett emelése, esetleg az intenzív piacbefolyásolás. Jogos reménnyel kecsegtet az alkatrész-specializáció és a kooperáció fokozása. Az "A" és a "C" vállalat még további lehetőségeket is lát. Az "A" úgy véli, hogy kis sorozatokban gyártott termékeinek a piacképességét oly módon is javíthatja, ha előállításuk során a vevők egyedi igényeinek a kielégítésére törekszik (ezt a nagy sorozatokat gyártó versenytársak ugyanis nem vállalják). A terv teljes sikerét pillanatnyilag forgóeszközproblémák akadályozzák. A "C" vállalat az intenzív kutatás-fejlesztéstől, a kikísérletezett termékek "ujdonsági" áraitól, szabadalmi politikájától, a vállalat nagyfokú rugalmasságától vár (az elmúlt évek tapasztalatai alapján joggal) sikert.

A gyártmányszerkezet alakító munka mindig bizonyos termékek termelési arányainak növelését és más gyártmányok részarányának mérséklését jelenti. Egyes cikkek termelésének csökkentése vagy megszüntetése is szükségszerű. A vissza-

fejlesztés természetesen nem érint mindenképp nagy szervezeti egységeket, gyakran műhelyek, üzemszervek átszervezésével megoldható. Egyes esetekben azonban - objektív vagy szubjektív okok miatt - nem sikerül a gazdálkodó egységek szintjén megoldani azokat a problémákat, amelyek a korszerűsítést és a hatékonyság növelését gátolják. Ekkor a vállalatoknak szembe kell nézniük a jelentősebb átszervezések lehetőségével, hiszen az ipar rendelkezésére álló munkaerőkapacitás hatékony foglalkoztatását biztosítani kell. Számolni kell tehát a szervezeti fejlődés az eredményesen gazdálkodó gyártási ágak súlyának növekedésével és a problematikus termelési egységek részarányainak csökkenésével fog járni.

Elemzésünk lezárásaként arra utalunk, hogy a termékszerkezet fejlesztése - a fentiekben érintett célkitűzések teljesítése és problémák megoldása - mind a vállalatokra, mind az irányítószervekre jelentős feladatokat ró. A kívánatos szerkezeti átalakulást az irányítószervek az ütőképes iparszervezet kialakításával, a kutatás-fejlesztési és beruházási eszközök helyes allokációjával, a hatékony, jó minőségű munkavégzést és a dolgozó kollektívák alkotókészségét fokozó szabályozórendszerrel, valamint a gazdálkodó egységeknek adott világos utmutásokkal támogathatják. A vállalatok viszont elsősorban a helyi kezdeményezések és a felelősségteljes döntések révén segíthetik elő a fejlődést.

Dr. Sternthal János:

A GÉPIPARI VÁLLALATOK TERMELÉSI KOOPERÁCIÓJÁRÓL

A termelési kooperációnak a vállalatok gazdálkodásában betöltött szerepéről, súlyáról, befolyásoló tényezőiről viszonylag kevés konkrét, számszerű ismerettel rendelkezünk. Ezért a kooperációt elemző kutatásunkat, egy - a gépipar vállalatait átfogó - kérdőíves felmérésre építettük. E felvétel során részben a termelési kooperációnak azokat a statisztikai jellemzőit kívántuk megismerni, amelyekről eddig nem volt adatunk, másrészt vizsgáltunk nehezen számszerűsíthető, vagy csak becslésekkel jellemezhető tényezőket is.

A közgazdasági elméletben és gyakorlatban a termelési kooperáció fogalmának nagyszámu definíciója ismeretes. Jelen kutatásunknál a termelési kooperációnak egy olyan meghatározásából indultunk ki, amelynek segítségével a kooperációs együttműködés határozottan megkülönböztethető a vállalat egyéb kapcsolataitól. Ezért termelési kooperációnak azt tekintettük, ha valamely ipari termék előállítására önálló termelővállalatok termelési munkamegosztást alakítanak ki, s az együttműködés keretében létrehozott termék önmagában sohasem kerül felhasználásra, ugyanis valamelyik partner végtermékének részét képezi.

A felmérésünkben szereplő 63 gépipari vállalat a minisztériumi gépipar 1974 évi vállalati létszámának 91, termelési értékének pedig 90 százalékát reprezentálja.

A kooperáció sulya

Felvételünk eredményei szerint a gépipari vállalatok döntő többségének termelő tevékenysége valamilyen módon összefüggésben áll a termelési kooperációval. A vizsgálatunk tárgyát képező 63 vállalat közül mindössze 4 számolt be arról, hogy nem vesz igénybe, de nem is szolgáltat kooperációt.

A vállalatok kooperációs tevékenységének igen lényeges vonása, hogy 79 százalékuk egyszerre szolgáltat és igénybe is vesz kooperációt. Egy más oldalról mutatja a kooperáció súlyát a kooperáció értékének a termelési értékhez viszonyított aránya. Az igénybevett kooperáció átlagosan a termelési érték 16 száza-

lékának felel meg. Ez ágazatok szerint 7 % (híradás- és vákuumtechnikai ipar) és 29 % (közlekedési eszközök gyártása) között változik.

A szolgáltatott kooperáció értéke valamivel magasabb, a termelési érték 18 százaléka. A szolgáltatott kooperáció termelési értékhez viszonyított aránya az egyes ágazatokban 2 és 26 % között változik. A két szélső értékhez ugyanaz a két ágazat tartozik, mint az igénybevett kooperációnál. Részletesebben mutatja a kooperáció így értelmezett súlyát a következő táblázat:

1. táblázat

A kooperáció sulya a termelésben, ágazatok szerint

Ágazat	Az igénybevett A szolgáltatott Az összes (%)		
	kooperáció értéke a teljes termelési érték százalékában		
Gépek és gépi berendezések gyártása	8	13	21
Közlekedési eszközök gyártása	29	26	55
Villamosipari gépek és készülékek gyártása	11	19	30
Híradás- és vákuumtechnikai ipar	8	2	10
Műszeripar	9	16	25
Fémtömegcikkipar	11	21	32
Gépipar összesen:	17	18	35

A táblázat utolsó oszlopa azt mutatja, hogy az egyes ágazatokban - függetlenül attól, hogy a vállalat szolgáltatja-e vagy igénybeveszi-e a kooperációt - a vállalatok teljes termelési értékének hányad részét teszi ki a kooperáció egésze. A gépipari vállalatok kooperációs tevékenységét tehát igen fontos problémakörnek tekinthetjük, ugyanis minden 100 Ft termelési értékből kerekén 35 Ft - szolgáltatott vagy igénybevett - kooperációhoz kapcsolódik.

E mögött az átlagos érték mögött azonban a vállalati adatok viszonylag jelentős mértékben szóródnak. A relatív szórás 104 %. Az igénybevett és szolgálta-

tott kooperáció termeléshez viszonyított arányát külön-külön vizsgálva megállapítható, hogy a szolgáltatott kooperációnál nagyobbak a vállalatok közötti különbségek, ugyanis ennek relatív szórása (154 %) meghaladja az igénybevett kooperáció hasonló mutatóját (100 %). Ha ágazatok szerint vizsgáljuk a különbségeket, úgy tűnik, az eltérések jobban kiegyenlítik egymást. A szolgáltatásnál az ágazatok közötti eltérések az átlaghoz viszonyítva 48%-ot, az igénybevett kooperációnál viszont még ennél is kevesebbet, nem egészen 46%-ot érnek csak el.

A vállalatok közötti eltéréseket számos tényező kölcsönhatása indokolhatja, de az indokok között mindenképpen jelentős szerepet kell tulajdonítanunk a termék-szerkezetnek. Vizsgálatunk szempontjából azonban alapvetően az az érdekes, hogy az egyes termékfajtákhoz milyen mértékben vesznek igénybe kooperációt. E tekintetben a vállalatok közötti kooperáció két sajátossága állapítható meg. Egyrészt az, hogy a termékfajták száma alapján a kooperáció súlya általában, de az egyes ágazatokban is minden esetben nagyobb, mint a termelési érték és a kooperáció értéke alapján számított súly. Másrészt: bár itt is vannak az ágazatok között különbségek, ezek azonban már lényegesen kisebbek, mint a termelési értéken belüli kooperációs arány eltérései.

Az összehasonlítás megkönnyítése céljából a következő táblázatban - a kooperáció igénybevételével előállított termékfajták számának a vállalatok által gyártott összes termékfajták számához viszonyított aránya mellett - feltüntetjük az igénybevett kooperáció jelentőségét szemléltető egyéb összefoglaló adatokat is.

2. táblázat

Az igénybevett kooperáció sulya a vállalatok tevékenységében különböző jellemzők alapján, ágazatok szerint

Ágazat	A kooperációt igénybevevő vállalatok aránya %	Az igénybevett kooperáció értéke a vállalati teljes termelési érték %-ában	Kooperáció igénybevételével előállított termékfajták aránya ^{x/}
Gépek és gépi berendezések gyártása	100	8	59
Közlekedési eszközök gyártása	100	29	79
Villamosipari gépek, készülékek gyártása	90	11	83
Híradás- és vákuumtechnikai ipar	100	7	84
Műszeripar	78	9	72
Fémtermékipar	92	11	65
Gépipar összesen:	94	16	73

^{x/} Az ágazatban gyártott összes termékfajta száma = 100

A táblázat - az előzőek mellett - arra is felhívja a figyelmet, hogy a kooperáció jelentőségének megítélésénél nem elegendő csak a termelési értéket és a kooperáció értékét összevetni. A vállalatok tevékenységének megszervezése szempontjából ugyanis nem lényegtelen, hogy az értéke alapján nagyobb vagy kisebb volumenű kooperációt a termékeknek milyen hányadánál kell igénybe venni. A szervezés, előkészítés és lebonyolítás ugyanis többnyire akkor sem jelent kisebb feladatot, ha értéke alapján egészében kisebb arányú a kooperáció, de a termékek nagy hányadát érinti. Sokszor minimális sulyt képviselő kooperáció is alapvetően gátolhatja a végtermék gyártásának egész folyamatát.

Az igénybevett és a szolgáltatott kooperáció egymáshoz viszonyított arányait vizsgálva az is látható, hogy a gépipari vállalatok valamivel nagyobb értékű kooperációt szolgáltatnak (47 %), mint amennyit igénybevesznek (53 %). Mind-

össze két (az arányokkal kapcsolatban korábban már említett közeledési eszközök gyártása és a h iradás- és vákuumtechnika) ágazatban tapasztalhatjuk ennek ellenkezőjét.

Más oldalról mutatják a kooperáció jelentőségét azok az adatok, amelyek a vállalatok - termelési értékkel mért - nagysága szerinti csoportosításon alapulnak. A kooperáció értékelése szempontjából ugyanis nemcsak a szolgáltatott és az igénybevett kooperáció termelési értéken belüli súlya, egymáshoz viszonyított aránya a lényeges, hanem az is, hogy van-e eltérés a különböző nagyságu vállalatok között a kooperáció súlyát illetően.

3. táblázat

A kooperáció súlya a teljes termelési értékben a vállalatok nagysága szerint (%)

A vállalat teljes termelési értéke (MFt)	Az igénybevett	A szolgáltatott	Az összes
	kooperáció értéke a teljes termelési érték százalékában		
- 500	6	5	11
501 - 1000	9	26	35
1001 - 2000	15	17	32
2001 - 5000	7	8	14
5001 - felett	28	22	50
Összesen:	16	18	35

A táblázat adataiban egyértelműen tükröződik az a tendencia, hogy a termelési értéken belüli kooperációs arány - az igénybevett, a szolgáltatott, valamint az összes kooperációnál is - a vállalat nagyságának növekedésével először emelkedik, azután csökken, majd a legnagyobb vállalatoknál ugrásszerűen újból megnövekszik.

A legkisebb vállalatok minden tekintetben kisebb arányú kooperációt folytatnak, mint a nagyobbak. Tevékenységükre jellemző az is, hogy a legkisebb vállalatok ha csekély mértékben is, de több kooperációt vesznek igénybe, mint amennyit szolgáltatnak. Specializáltságukat és kapacitásukat tekintve a kis vállalatok jelenleg tehát nem töltik be azt a feladatot, amelyet az utóbbi években a szakem-

berek egy része kívánatosnak tartana. Nevezetesen azt, hogy a nagyobb vállalatok mellett és részben azok háttereként éppen a kooperáció szolgáltatása útján segítsék elő a termelésnek az igényekhez való rugalmasabb alkalmazkodását. Az 500 millió és 5 milliárd Ft közötti termelési értékkel jellemezhető vállalatok ebből a szempontból határozottabban kooperációt szolgáltató vállalatok. Ezen belül is az 500 millió és 2 milliárd Ft-os termelési volumennel rendelkezőknél legnagyobb a szolgáltatott kooperáció aránya. Figyelemre méltó, hogy ezek azok a vállalatok, amelyeknél a szolgáltatott és az igénybevett kooperáció aránya közötti különbség - az előbbi javára - a legnagyobb. Ez arra utal, hogy az ebbe a nagyságkategóriába tartozó gépipari vállalatok rendelkeznek a leginkább megfelelő feltételekkel más vállalatok kooperációs igényeinek kielégítéséhez.

A legnagyobb vállalatok kooperációs forgalmának aránya azt jelzi, hogy a termelési érték minden forintjának a fele közvetlenül a vállalatok kooperációs tevékenységéhez kapcsolódik. A nagyvállalatok kooperációs tevékenységét általában az igénybevett kooperáció magas aránya jellemzi. Bár a szolgáltatott kooperáció aránya is meghaladja az átlagot, az igénybevett kooperációnak a termelési értékhez viszonyított magysága többszörösen meghaladja az összes többi vállalati nagyságcsoportra jellemző hasonló arányt. A nagyvállalatok átlagosan nagy értékű kooperációt szolgáltatnak, de nagy mértékben veszik is azt igénybe.

A kooperáció koncentráltságának jellemzőjeként az igénybevett és a szolgáltatott kooperációnál az öt legnagyobb partnerrel lebonyolított kooperáció értékének az összes igénybevett vagy szolgáltatott kooperáció értékéhez viszonyított arányát használtuk. Adataink szerint a kooperáció igénybevétele és szolgáltatása erősen, s közel azonos mértékben koncentrált. A gépipari vállalatok által igénybevett kooperáció esetében az öt legnagyobb partner az összes igénybevett kooperáció 66 %-át adja. Ezzel párhuzamosan a gépipari vállalatok által szolgáltatott kooperáció 69 %-a irányul az 5 legnagyobb partner felé.

A kooperáció jellege

A kooperációs kapcsolatok rendszerezése során többnyire két alaptípust: a specializációs és a kapacitás-kiegészítő kooperációt szokták megkülönböztetni. A kooperáció jellegével kapcsolatban ezért első kérdésként azt vizsgáltuk meg, hogy

az igénybevett kooperáció kapacitás-kiegészítő vagy specializációs jellegű-e. A kooperáció specializációs típusa alatt azt értjük, ha a vállalat a végtermékéhez szükséges különböző alkatrészeket, részegységeket, szerszámokat, készülékeket, stb. kifejezetten ilyen termékek előállítására specializált, külső üzemektől szerzi be. Kapacitás-kiegészítő kooperáció igénybevételéről akkor beszélünk, ha valamely végtermékgyártó vállalat nagyobb termelési feladatra vállalkozik, mint amit saját erőforrásaira (kapacitásaira) támaszkodva végre tud hajtani. A kooperáció e formáját lényegében a termelési keresztmetszetek közötti aránytalanságok teszik szükségessé.

Az e kérdéseinkre kapott vállalati válaszok értékelésénél természetesen figyelembe kell venni azt a tényt, hogy azok nem számviteli adatokon, hanem vállalati szakemberek becslésén alapultak.^{1/}

A beérkezett adatoktól az tükröződik, hogy a kapacitások kiegészítését célzó kooperáció valamivel kisebb arányú (40 %), mint a specializációs jellegű együttműködés (ez értelemszerűen 60 %). E mögött a gépipari átlag mögött a specializációs jellegű kooperációnál 76 %-os, a kapacitás-kiegészítő kooperációnál pedig - valamivel kisebb - 67 %-os relatív szórást figyelhetünk meg.

Adataink mindössze két ágazatban jelezték, hogy a kapacitás-kiegészítő kooperáció értéke és aránya a nagyobb. Az egyik ágazat a gépi berendezések gyártása, a másik a híradás- és vákuumtechnikai ipar. Ez arra utal, hogy e két ágazatban jelentős megmunkáló és szerelő kapacitások hiányoznak. S ez valóban ki is derül akkor, ha a kooperáció tartalmát vizsgáljuk. Az igénybevett kooperációnál ugyanis a tartalmi szempontból megkülönböztetett bérmunka és árutermelési kooperáció aránya átlagosan 15:85 %. (A szolgáltatott kooperációnál ez az arány 9:91 %.) Ebben a két ágazatban viszont a bérmunka aránya lényegesen nagyobb: a gépi berendezések gyártásánál 49 %, a híradás és vákuumtechnikai iparban 45 %. Meg kell azonban azt is említeni, hogy a gépi berendezések gyártásánál fennálló feltételezett kapacitás hiány csak viszonylagos lehet. Pontosabban csak bizonyos fajta megmunkáló és szerelő kapacitásokról lehet szó, mivel a

^{1/} Hasonlóan becslésen alapulnak a továbbiakban a kooperáció tartalmára és indikátoraira vonatkozó vállalati válaszok is.

szolgáltatott kooperáció tartalmát tekintve a bérmunka aránya az ágazati 9 %-os átlagos aránytól eltérően itt mintegy 80 %.

Lényegesebb különbségeket figyelhetünk meg az igénybevett kooperáció jellegében, ha az arányokat a vállalatok nagysága és a kooperáció sulya szerinti vállalatcsoportokban vizsgáljuk. Először a vállalatok nagyságcsoportjai szerinti eredményeket mutatjuk be.

4. táblázat

Az igénybevett kooperáció jelleg szerinti megoszlása a vállalatok nagyságának függvényében

A vállalat termelési értéke (Mft)	Az igénybevett kooperáció (%)		
	kapacitás-kiegészítő	specializációs	összesen
- 500	61	39	100
501 - 1000	32	68	100
1001 - 2000	33	67	100
2001 - 5000	48	52	100
5001 felett	42	58	100
Gépipar összesen:	40	60	100

Az arányok alapján rögtön szembetűnnek a legkisebb vállalatok. Ezeknél ugyanis - eltérően az átlagtól és a többi nagyságcsoportokhoz tartozó vállalatokból - a kooperáció igénybevétele nagyobbrészt a kapacitások kiegészítését szolgálja. A gépipar egészére viszont inkább a specializációs együttműködés jellemző, s csak kevésbé a kapacitások kooperáció útján történő kiegészítése.

Érdekes azonban azt is megfigyelni, hogy a már említett legkisebb vállalatok mellett jellegzetes aránykülönbség van a közepesnek és a nagyoknak tekinthető vállalatok között. A közepes (a második és a harmadik kategóriába tartozó vállalatoknál) ugyanis a specializációs kooperáció közel 70 %-ot, az ennél nagyobb vállalatoknál pedig 50-60 %-ot tesz ki. Ez azt mutatja, hogy a specializáció problémái a közepes nagyságú vállalatoknál súlyosabbak, mint a nagyvállalatoknál.

Más oldalról adható értékelés az igénybevett kooperáció jellegéről, ha az igénybevett kooperációnak a termelési értéken belüli arányát is figyelembe vesszük.

5. táblázat

Az igénybevett kooperáció jelleg szerinti megoszlása a kooperáció viszonylagos súlyának függvényében

Az igénybevett kooperáció a vállalati teljes termelés %-ában	Az igénybevett kooperáció (%)		
	kapacitás- kiegészítő	specializációs	összesen
0,1 - 2,0	76	24	100
2,1 - 5,0	74	26	100
5,1 - 10,0	76	24	100
10,1 - 20,0	47	53	100
20,1 - 30,0	13	87	100
30,1 felett	36	64	100
Gépipar összesen:	40	60	100

A táblázat adatai alapján megállapítható, hogy a specializációs kooperáció aránya a viszonylag kisebb mértékű kooperációs tevékenységet folytató vállalatoknál az átlagnál alacsonyabb, majd emelkedik, végül pedig a legnagyobb kooperációs tevékenységet folytató vállalatoknál ismét csökken, de még mindig magasabb marad, mint az átlag. Általában tehát úgy fogalmazhatunk, hogy a viszonylagosan "kis kooperálók" határozottan kapacitásaikat egészítik ki, amikor kooperációt vesznek igénybe. A "nagyobb kooperálók" pedig inkább specializációs problémáikat tudják a kooperáció igénybevételével megoldani.

A kooperáció tartalma

A kooperáció tartalmát tekintve kétféle, bér munkán és árutermelésen alapuló kooperációs együttműködést különböztettünk meg.

A kooperáció tartalmának jellemzői

(%)

Ágazat	Az igénybevett			A szolgáltatott		
	kooperáció tartalma					
	bér- munka	áruter- melés	össze- sen	bér- munka	áruter- melés	össze- sen
Gépek és gépi berendezések gyártása	49	51	100	82	18	100
Közlekedési eszközök gyártása	5	95	100	1	99	100
Villamosipari gépek és készülékek gyártása	20	80	100	1	99	100
Híradás- és vákuumtechnikai ipar	41	59	100	5	95	100
Műszeripar	21	79	100	9	91	100
Fémöntömegekgyártás	30	70	100	3	97	100
Gépipar összesen:	15	85	100	9	91	100

Mind az igénybevett, mind a szolgáltatott kooperációnál túlsúlyban van az árutertermelést célzó együttműködés. A gépipari vállalatokat érintő összes termelési kooperáció alig valamivel több, mint egynolcad része realizálódik bérmunka formájában.

Ami a vállalatok átlag körüli szóródását illeti, elmondható, hogy az átlaghoz viszonyított legnagyobb eltéréseket a szolgáltatott bérmunka arányánál, a legkisebbet pedig a szolgáltatott árutertermelés hasonlóan értelmezett arányánál tapasztaltunk.

A kooperáció tartalmának a vállalati méretekkel való összefüggéseit vizsgálva viszont elsősorban az tűnik szembe, hogy az igénybevett bérmunka és az árutertermelő kooperáció aránya a vállalat nagyságának növekedésével egyre erősebben az utóbbi javára tolódik el. A szolgáltatott kooperáció esetében az árutertermelési kooperáció a legkisebb vállalatoknál magas szintről indul, a következő vállalatnagyság-csoportban ez az arány csökken, ezt követően növekszik, s a legnagyobb vállalatok már csak árutertermelési kooperációt szolgáltatnak.

7. táblázat

Az igénybevett és szolgáltatott kooperáció megoszlása a kooperáció tartalma szerint a vállalatok nagyságának függvényében

(%)

A vállalat termelési értéke (MFt)	Az igénybevett			A szolgáltatott		
	kooperáció megoszlása					
	bér- munka	áruter- melés	össze- sen	bér- munka	áruter- melés	össze- sen
- 500	62	38	100	6	94	100
501 - 1000	31	69	100	20	80	100
1001 - 2000	23	77	100	11	89	100
2001 - 5000	24	76	100	2	98	100
5001 felett	5	95	100	-	100	100
Gépipar összesen:	15	85	100	9	91	100

A kooperáció iránya

A kooperációs kapcsolatok értékelése szempontjából lényeges ismerv, hogy a kooperáció hová irányul, s hogy a kooperációt honnan veszi igénybe a vállalat. Vizsgálatunk csak a fő relációkra terjedt ki. Ezen belül megkülönböztettük a gépiparon belüli kooperációt, a más ágazatok közreműködésével megvalósított kooperációt, valamint más (ezen belül a tőkés és szocialista) országok vállalataival folytatott kooperációs tevékenységet.

Az így értelmezett irányoknak a kooperációban betöltött szerepéről a következő összefoglaló táblázat nyújt felvilágosítást:

8. táblázat

A gépipari vállalatok által igénybevett és szolgáltatott kooperáció relációk szerinti megoszlása

A kooperációs tevékenység iránya, ill. forrása	Az igénybevett	A szolgáltatott	Az összes
	kooperáció (%)		
Hazai gépipar	60	46	52
Más hazai népgazdasági ágazatok	33	18	25
Külföld	7	36	23
ezen belül:			
szocialista országok	3	26	16
tőkés országok	4	10	7
Gépipar összesen:	100	100	100

Az adatok arról tanuskodnak, hogy a gépipar legnagyobb kooperációs partnere maga a gépipar. Más hazai népgazdasági ágak elsősorban mint a gépipar kooperációs forrásai jelentősek, ugyanis arányuk az igénybevételnél lényegesen meghaladja fogadó partnerként betöltött szerepüket. A kooperáció abszolút adatainak elemzése ugyancsak egyértelműen mutatja ezt a tendenciát: a gépipari vállalatok által más ágazatoknak szolgáltatott kooperáció értéke 57 %-kal haladja meg a más ágazatoktól igénybevett kooperáció értékét.

Más a helyzet a külföldi partnerekkel kapcsolatban. Itt ugyanis az igénybevett kooperáció még 10 százalékot sem ér el, a külföldi partnerek felé irányuló kooperáció viszont a szolgáltatott kooperáció csaknem 40 %-át teszi ki. A bemutatott arányok mellett figyelmet érdemel, hogy a külföld felé irányuló kooperáció értéke több mint ötszöröse a külföldi partnerektől igénybevett kooperáció értékének. Ez felhívja a figyelmet arra, hogy a nemzetközi kooperációt ne csak szállítói, hanem vevői minőségben is az eddiginél jobban figyelembe kell venni.

A bemutatott összefoglaló arányok mögött vállalati szinten viszonylag jelentős eltérések mutatkoznak. Az átlaghoz viszonyított legnagyobb különbségeket a szocialista országoktól igénybevett kooperációs aránynál (387,5 %) a legkisebbeket pedig a más - nem gépipari - hazai ágazatoktól igénybevett kooperációnál (55,7 %) tapasztalhatunk.

A vállalati nagyságkategóriák alapján készített elemzéseink ugyancsak több, lényeges mozzanatra hívják fel a figyelmet. Általában érvényesül az a tendencia, hogy a nagyobb vállalatok viszonylag nagyobb mértékben veszik igénybe a saját ágazatuk vállalatai által szolgáltatott kooperációt. Ezzel párhuzamosan egyre inkább csökken a más népgazdasági ágazatoktól igénybevett kooperáció aránya.

A szocialista országokból igénybevett kooperáció aránya egészében véve, mint láthattuk, alacsony. A vállalatok nagyságának növekedésével párhuzamosan változik ez az arány. A tőkés országokból igénybevett kooperáció aránya nem mutat jellegzetes összefüggéseket a vállalati méretekkel. Ennek aránya általában csekély, célja főleg a fejlett technika eredményeiből való részesedés és az újabb piacokra történő behatolás.

A gépipari vállalatok által szolgáltatott kooperáció relációk szerinti megoszlása a vállalatok nagyságának függvényében néhány további sajátosságot mutat. Az első ezek közül az, hogy az igénybevett kooperációval ellentétben, minél nagyobb egy vállalat, annál kisebb a saját ágazat részére szolgáltatott kooperáció. Továbbá, ha bizonyos ingadozásokkal is, de csökken a más hazai ágazatok vállalatal felé irányuló kooperáció aránya.

A külföldi partnerek részére szolgáltatott kooperáció (egy vállalati nagyság-csoport kivételével) összességében a legkisebb vállalatok körére jellemző 5 %-os arányról a legnagyobb vállalatoknál 55 %-os arányra növekszik. Ezen belül is a szocialista országokba irányuló kooperáció aránya növekszik rendkívüli mértékben, 2 %-ról 44 %-ra. Ez elsősorban arra vezethető vissza, hogy az államközi megállapodásokon alapuló, állam által is támogatott kooperáció elsősorban a nagyobb vállalatokat érinti.

Egészében hasonló jellegű arányváltozásokat figyelhetünk meg akkor is, ha a relációkat a kooperáció termelési értékben kifejezett arányának függvényében vizsgáljuk. Eltérések lényegében csak a külföldről igénybevett és az oda irányuló kooperáció arányainak változásánál láthatók, nehéz lenne azonban valamilyen határozott tendenciát megfogalmazni. Mindenesetre tény, hogy az igénybevett kooperációnál a külföldi kapcsolatok aránya azoknál a vállalatoknál a legnagyobb, ahol az igénybevett kooperáció aránya a termelési értéken belül meghaladja a 30 %-ot.

A szolgáltatott kooperációnál a külföldre irányuló kooperáció aránya magas a viszonylagosan kisebb arányú kooperációt szolgáltató vállalatoknál (34 %); még ennél is magasabb a viszonylagosan nagy kooperációt szolgáltató vállalatoknál (42 %). A közbeeső vállalatoknál ez az arány 1-8 %.

A kooperáció indítékai

A kooperációs kapcsolatok értékelése szempontjából lényeges ismerv, hogy a vállalatok milyen indítékokra, milyen külső és belső hatásokra hozzák létre kooperációs kapcsolataikat.

9. táblázat

Az igénybevett kooperáció indítékai

(%)

Indíték	Az indíték sulya az igénybevett kooperáció értéke alapján	Az indíték sulyának relatív szórása
a) A szükséges állóeszköz nem áll rendelkezésre	36	118,2
b) Van állóeszköz, de nincs szabad kapacitása	13	118,1
c) Van állóeszköz, de nincs munkaerő a kihasználásához	19	90,9
d) A kooperáció önköltségsökkenést eredményez	5	242,0
e) A megfelelő minőséget csak erre specializált üzemek tudják biztosítani	26	145,6
f) Egyéb indítékok	1	-
Összesen:	100	-

Az igénybevett kooperáció elsőrendű indítékként jelölték meg a vállalatok azt a körülményt, hogy bizonyos tevékenységi területeken nem rendelkeznek a meg-

felelő állóeszközökkel. Más oldalról megközelítve a kérdést ez azt jelenti, hogy a vállalati fejlesztési eszközök "szüksége" erőteljesen ösztönzi a kooperációs kapcsolatok kiépítését. A meglévő kapacitások bővítése (a szükséges állóeszközök biztosítása) még viszonylag nagyobb vállalatoknál is gyakran igen nagy nehézségekbe ütközik. A vállalati kapacitások kooperáció útján való bővítése viszont mentesíti a vállalatot a beruházás terheitől.

Az igénybevett kooperáció motívumai között a második helyen - a munkaerőhiányt is megelőzve - szerepel az az indok, hogy a megfelelő minőséget csak más, erre specializált üzemek tudják biztosítani. Harmadik helyen a munkaerőhiány következik (a legalacsonyabb relatív szórással), majd ezt követi a szabad kapacitások hiánya. Mindkettő úgy értelmezhető, hogy a vállalat rendelkezik ugyan a szükséges állóeszközökkel, de munkaerő vagy szabad kapacitás hiánya miatt kooperációt kell igénybe vennie.

Az önköltségsökkentésre való törekvés - mint a kooperáció igénybevételére ösztönző indíték - a válaszmegjelölések között jelentéktelen szerepet játszik. A indítékok között az utolsó helyen áll, a kooperáció értékének mindössze 5 %-át vették igénybe ilyen céllal. Az egyéb indítékok szerepe lényegében elhanyagolható, mindössze az igénybevett kooperáció értékének egy százalékát érintik.

Az indítékok ágazati sorrendje és jelentősége eltérő. Ez látható a következő táblázat adatai alapján, amelyek az indítékok sorrendjét jellemzik.

Az igénybevett kooperáció indítékainak sorrendje ágazatok szerint

Indítékok	Ágazatok						Gépipar össze- sen
	Gépek és gé- pi be- rende- zések gyár- tása	Közle- kedési eszkö- zök gyár- tása	Villa- mosipar ri gépek és ké- szülé- kek gyártása	Hír- adás- és vákuum- techni- kal ipar	Műszer- ipar	Fém- tö- meg- cikk- ipar	
a) A szükséges állóeszköz nem áll rendelkez- zésre	2	1	1	6	1	2	1
b) Van állóeszköz, de nincs szabad kapacitása	3	4	4	2	2	4	4
c) Van állóeszköz, de nincs munka- erő a kapacitás kihasználásához	1	3	5	1	3	3	3
d) Önköltség csök- kentés	5	5	3	3	6	5	5
e) A megfelelő mi- nőséget csak er- re specializált üzemek tudják biztosítani	4	2	2	4	5	1	2
f) Egyéb	6	6	6	5	4	6	6

Ami az ágazati sajátosságokat illeti, megállapítható, hogy "a szükséges álló-
eszköz nem áll rendelkezésre" indíték, eltérően a többi ágazattól, a híradás- és
vákuumtechnikai iparban alig játszik szerepet, s nem csak hogy az utolsó helyen

áll, de még az ágazat által igénybevett kooperáció egy százalékához sem kapcsolódik. Első helyre (hasonlóan a gépek és gépi berendezések gyártása ágazathoz) itt is a munkaerőhiány szerepét sorolták. Ez egybevág más vizsgálatok azon eredményével, amely szerint a vállalati szinten égető munkaerőhiány képezi jelenlegi körülményeink között a kooperációs kapcsolatok kiépítésének egyik fő ösztönzőjét. A munkaerőhiány ösztönző szerepe azonban korántsem egyértelmű. Olyan vállalatok is voltak, ahol a meglévő - igen drága - speciális berendezések széles körű kooperációt tettek volna lehetővé, munkaerő hiányában azonban saját szükségleteiket sem tudták teljes mértékben kielégíteni.

Más szempontból emelhető ki a fémtömegegyipar. Ebben az ágazatban a kooperáció igénybevételét döntően azzal indokolták, hogy a megfelelő minőséget csak az erre specializált üzemek tudják biztosítani. Hasonló jelentős szerep jut ennek az indítéknak a közlekedési eszközök, és a villamosipari gépek és készülékek gyártásában.

A vállalati méreteket is figyelembe véve azt jelzik a vállalatok, hogy a munkaerőhiány által érintett kooperáció értékének aránya a vállalatok nagyságának növekedésével csökken. A megfelelő állóeszközök hiánya viszont a legnagyobb vállalatoknál jelent igen határozott indítékot: az ide sorolt (5 MFt termelési érték feletti) vállalatok által igénybevett kooperáció értékének 44 %-ánál ez volt az indíték.

A szolgáltatott kooperáció indítékait tekintve az állapítható meg, hogy elsősorban vállalati adottságokkal indokolják a kooperáció szolgáltatását.

A szolgáltatott kooperáció indítéka

(7)

Indíték	Az indíték súlya a szolgáltatott kooperáció értéke alapján	Az indítékok súlyának relatív szórása
a) A szabad kapacitás mennyiségi kihasználása	6	117,5
b) A kapacitások kedvezőbb feladatokra való kihasználása	6	263,3
c) A vállalat specializáltsága meghatározott termékekre	87	79,4
d) Egyéb	1	-
Összesen:	100	-

A szolgáltatott kooperáció lényegében csaknem kizárólagos indítéka a vállalatok meghatározott termékekre (szolgáltatásra) való specializálódása. Gazdaságunk jelenlegi körülményei között ez többnyire nem azt jelenti, hogy a kooperációt általában egy vagy néhány fajta - hasonló technológiai folyamattal előállítható - termék gyártására szakosodott vállalatok szolgáltatják, hanem inkább azt, hogy bizonyos vállalatoknál olyan speciális gépekről, berendezésekből stb. van kapacitás felesleg, amely más vállalatok vertikumából hiányzik. Ez a megállapításunk egybevág a kooperáció igénybevételének - korábban tárgyalt - indítékaival, amely szerint a kooperáció igénybevételének fő motívuma az, hogy a szükséges állóeszköz a vállalatnál nem áll rendelkezésre.

Mint ahogyan az igénybevételnél alig játszik szerepet az önköltség csökkentése, ugyanúgy a kooperáció szolgáltatásánál sem játszik szerepet a kapacitások kedvezőbb (költségcsökkentő, jövedelmezőbb) feladatokra való kihasználása. A vállalati vélemények e tekintetben viszonylag nagy mértékben szóródnak. A relatív szórás - 263,3 % - az indítékok között itt a legnagyobb.

A szabad kapacitások mennyiségi kihasználása érdekében történő kooperáció általában alacsony súlyú. E mögött azonban igen nagy különbségek húzódnak meg,

ha az indítékoknak a vállalati nagyságtól függő arányait is figyelembe vesszük. A legkisebb vállalatoknál ugyanis éppen a szabad kapacitások lektetésére irányuló törekvésen alapul a szolgáltatott kooperáció csaknem fele. A nagyobb vállalatok felé haladva azonban ennek az indítéknak a súlya rohamosan csökken, s a legnagyobb vállalatok körében lényegében már nem játszik szerepet kooperációs kapcsolatok kialakításánál. Ugyanakkor a specializáltsággal indokolták a kisvállalatok az általuk szolgáltatott kooperáció valamivel több, mint felét, a legnagyobb vállalatok pedig annak teljes egészét.

Az egyes ágazatok közül csupán a műszeripari vállalatok jelezték, hogy a kapacitások kedvezőbb feladatokra való kihasználása a legjelentősebb indítékuk a kooperáció szolgáltatására. A többi ágazatban a szolgáltatott kooperáció indítékainak súlya - némi ingadozással - egészében az indítékok átlagos súlyarányaival esik egybe.

A kooperációs árakról

Érdekeltségi rendszerünkben az árformák fontos szerephez jutnak. A különböző árformákhoz ugyanis eltérő érdekek és lehetőségek kapcsolódnak. Ezért igen lényegesnek minősítettük a kooperáció ilyen szempontból történő értékelését azért is, mert így a kooperáció indítékai mögé egy közgazdaságilag más jellegű nézőpontból is lehetőségünk nyílik betekinteni. Az arányok összefoglaló értékelését a következő táblázat segíti:

12. táblázat

A különböző árformák szerepe a gépipar termelésében és a gépipar kooperációs tevékenységében

Árforma	A termelés	A kooperáció igénybevételével előállított termékek	Az igénybevett	
			A szolgáltatott	
			kooperáció	
értékének megoszlása árformák szerint				
Rögzített	3	1	2	4
Maximált	33	23	33	44
Szabad	64	76	65	52
Összesen:	100	100	100	100

A táblázatból elsőnek az tűnik szembe, hogy a kooperáció igénybevételével előállított termékek nagyobb hányada szabad árformába tartozik. Ha figyelembe vesszük, hogy a kooperáció igénybevételének indítékai között az önköltség csökkentése csak nagyon kis szerepet játszik, akkor ez a tény csak egyet jelenthet: a vállalatok elsősorban olyan termékekhez törekcszenek kooperációt igénybe venni, amelyek árai szabadon mozoghatnak.

Viszonylag jelentős eltérés van a kooperáció igénybevételével előállított termékek és az igénybevett kooperáció árformák szerinti szerkezetében, méghozzá úgy, hogy az előbbieknél nagyobb a szabad árforma aránya. A vállalatok gyakorlatában sokszor igen nagy feszültségeket okoz, hogy a kooperációban beszerzett termék szabad áras és a végtermék eltérő, kötött árformába van sorolva.

Ami a szolgáltatott kooperációt illeti, megállapítható, hogy értékének több mint fele szabad árformába tartozik, s csupán 4 %-ot tesz ki a rögzített árforma aránya. Ez igen kedvező helyzetet biztosít a kooperációt szolgáltató vállalatok számára, ugyanis lehetőségük nyílik arra, hogy a begyűrző áremelkedéseket, a különböző pénzügyi intézkedések hatásait, stb. áremelések formájában áthárítsák a fogyasztóra. Erre természetesen csak abban a - jelenlegi körülményeink között igen gyakori - esetben kerülhet sor, ha az általuk előállított termék vagy szolgáltatás kereslete tartósan meghaladja a kínálatot.

Az eddigiekben az árformák és a termelési kooperáció kapcsolatát elsősorban a gépipar szintjén, általános összefüggéseiben elemeztük. A bemutatott átlagos értékek mögött azonban vállalati szinten sokszor lényeges eltéréseket tapasztalhatunk. Ezek alapvető jellemzője, hogy legkisebb mértékben a szabad; legnagyobb mértékben pedig a rögzített árforma aránya szóródik. További sajátosságuk, hogy az ágazaton belüli szóródás minden esetben meghaladja az ágazatok közötti szóródást.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a gépipari vállalatok döntő többségének tevékenységében a kooperáció fontos szerepet játszik. A kooperáció jelentős súlyát nemcsak az adott, illetve igénybevett kooperációt jellemző értékek mutatják, hanem az a tény is, hogy a legtöbb gépipari termék előállításához valamilyen formában külső kooperációt is igénybe vesznek.

Ugyanakkor bizonyos tevékenységi területeken, illetve termékeknel (alkatré-

szeknél) a kooperációs kínálat elmarad az egyre növekedő igényektől. Gépiparunkban ugyanis alapvető aránytalanság van a késztermékek termelése és az alkatrészek, részegységek gyártása között. Gépiparunk önellátóbb a célszerűnél, viszonylag igen alacsony a termelő célu import részaránya. Emellett a gépipar alkatrész termelésének nemcsak a gépipar a nagy fogyasztója, hanem még nagyobb mértékben a többi iparág. Ezek alkatrészekkel, részegységekkel stb. való ellátása is szinte teljes egészében a belföldi gépipart terheli. Részben e tényezőknek is tulajdonítható, hogy a gépipar viszonylag magas alkatrész termelése nem elegendő az egyre növekvő kooperációs igények kielégítéséhez.

A vállalatok kooperációs nehézségei többnyire ugyanazon tevékenységi területeken - illetve termékeknél, alkatrészeknél - jelentkeznek. Ilyen kooperációs "hiánycikket" jelent például jelenleg a forgácsolási, kovácsolási, hőkezelési, öntödei stb. (gépi, illetve munkaerő) kapacitás. E problémák megoldását központi akciókkal is segíteni kellene.

A kooperációs lehetőségek szűkössége elsősorban a kisebb mennyiségek (sorozatok), egyedi, eseti, illetve speciálisabb igényeket támasztó megrendelésénél jelentkeznek. Ilyenkor árkérdések többnyire nem játszanak szerepet, gyakran mégsem tudják a kívánt kooperációs kapcsolatot létrehozni. A gépipari alkatrészek, részegységek jelentős része ugyanis elsősorban végtermék kibocsátására berendezkedett nagyvállalatoktól származik, amelyek - magas rezszi költségeik folytán - még a felszámítható felárak ellenére sem találják gazdaságosnak a gyártást.

A korlátozott kooperációs lehetőségek problémái (bizonytalanság, kiszolgáltatottság: stb.) következtében számos vállalat saját profiljához szervesen nem kapcsolódó kapacitás kiépítésével növelte vertikálisát. A legtöbb vállalat berendezkedett például szerszámok, kötélemek gyártására. Ez viszont többnyire csak gazdaságtalanul volt megvalósítható, egyrészt a kisebb volumenek, másrészt a nem megfelelő műszaki-technológiai felkészültség miatt. Ha viszont sor került fejlettebb technika alkalmazására, a belső igények kielégítése után a gép gyakran kihasználatlanul állt. Emellett az alapprofilba nem vágó tevékenységek olyan munkaerő és gépi kapacitásokat kötnek le, amelyeket a vállalat más területeintöbbnyire sokkal hatékonyabban lehetne felhasználni. A gépipari vállalatok kooperációjának tervszerű, átgondolt fejlesztése a hatékonyság növelésének fontos tartalékait tárhatja fel.

Bagó Eszter:

A KÖZÉPTÁVU TERVEZÉS TAPASZTALATAI

Az MTA Ipargazdaságtani Kutatócsoportja a középtávú vállalati tervezéssel foglalkozó kutatásához 16 iparvállalati vezetőt is felkért, hogy meghatározott szempontok szerint készítsen összefoglalót vállalata tervezési munkájáról és értékeljenek tapasztalatait. A vizsgált 16 vállalat közül 6 a gépipar, 3 az egyéb nehézipar, 5 a könnyűipar, 1 az élelmiszeripar és 1 az építőipar területén működik. 7 vállalat országos nagyvállalat, közülük 4 önmagában egy-egy ipari alágazatot képvisel. Bár e "minta" természetesen nem tekinthető reprezentatívnak, a vállalatok viszonylag heterogén összetétele lehetőséget ad arra, hogy levonhassunk bizonyos következtetéseket a IV. öt éves terv időszakára vonatkozó vállalati középtávú tervezési munka tapasztalatairól.^{1/}

A hosszabb távú előirányzatok helye és szerepe a vállalati tervezésben

Valamennyi tanulmány beszámol az öt évnél hosszabb időhorizontu előrelátás, tervezés szükségességének felismeréséről. A vizsgált 16 vállalat mindegyike rendelkezett valamilyen öt évnél hosszabb távra szóló tervvel, elképzeléssel. Jelen-tős eltérések mutatkoznak azonban a hosszabb távú elgondolások tartalma és formája, valamint ezeknek a középtávú tervezés megalapozásában játszott tényleges szerepe tekintetében.

Nem alakult ki egységes gyakorlat arra vonatkozóan, hogy a hosszutávú előirányzatokat milyen formában és tartalommal fogalmazzák meg. Készültek fejlesztési koncepciónak nevezhető nagyvonalu, általánosabb célkitűzések; stratégiának nevezhető, a tennivalókat célratörően megfogalmazó irányelvek és részletes, kvantitatív jellegű, a rövidebb távú tervezés módszerével kidolgozott hosszutávú tervek.

^{1/} Hasznosította e tapasztalatokat dr. Komonyi Zoltán "A rugalmasság a középtávú vállalati tervezésben" c. és Szabó Ágnes "A stratégia szerepe a vállalati tervezés rendszerében" c. cikke is (Ipargazdasági Szemle, 1975. 2., ill. 3. sz.).

Az egy-egy iparágat képviselő országos nagyvállalatok a hosszútávu előírányzatok kialakítása terén sok tekintetben más helyzetben voltak, mint a közepes vagy kisvállalatok. Az egész népgazdaság szempontjából jelentős nagyvállalatok termelési és fejlesztési előírányzatai a népgazdasági tervben szerepelnek és így hosszútávu tervek is a népgazdasági tervezés szintjén nyernek megfogalmazást, de ezek kialakításában természetesen az érintett vállalatok is aktívan részt vesznek.

Az így született hosszútávu vállalati előírányzatot és a vállalat szintjén megfogalmazott - a népgazdasági terv által szintén erősen determinált - stratégiák a középtávu tervezésnél jelentősebb szerepet, megalapozottabb kilinduló pontot jelentettek, mint a kis vagy közepes nagyságu vállalat hosszútávu előírányzatai. A közepes és kisvállalatoknál a hosszútávu előírányzatok kialakítása az önálló vállalati tervezés feladatát képezte.

A tanulmányok egyébként mindössze két vállalat esetében számoltak be arról, hogy már a IV. ötéves tervidőszakra vonatkozó középtávu tervük kidolgozását megelőzően is rendelkeztek hosszútávu tervekkel, fejlesztési koncepcióval. A többi vállalatnál a középtávu tervezési munkával együtt, vagy közvetlenül azt megelőzően dolgoztak ki hosszútávu előírányzatokat. Az öt évnél hosszabb időhorizontu elképzelések, tervek a legtöbb vállalat esetében a fejlesztési, beruházási tevékenységgel kapcsolatosak ill. a hitelígények alátámasztására szolgálnak. Ennél komplexebb - az értékesítésre, a termékszerkezetre, stb. vonatkozó - hosszútávu előírányzatok 4 vállalatnál készültek.

Az öt évnél hosszabb távra szóló célkitűzések sok vállalat esetében módosultak. Két vállalati tanulmány számolt be arról, hogy fejlesztési koncepciójuk már a középtávu tervezési munka előrehaladása során megalapozatlannak bizonyult. Ennek okát kidolgozásuk módszereinek hiányosságaiiban, a hosszútávu előírányzatok megalapozatlanságában látták. Több esetben az eredeti fejlesztési koncepció, stratégia a tervezett beruházások csökkenése miatt módosult. Négy vállalat esetében mondható el, hogy a hosszútávu elképzelések az egész tervidőszak során - és úgy tünik a jövőre nézve is - megalapozottnak bizonyultak.

A tervezés információrendszere

A vállalati tanulmányok utalnak arra, hogy az önálló vállalati tervező munka megnövekedett jelentősége növelte a vállalatok információ igényét, a követelményeket több információ beszerzése, feldolgozása, valamint a belső információs rendszer célszerű kialakítása iránt. A tanulmányok részletesen foglalkoznak a különböző jellegű és különböző forrásból beszerezhető információk minőségével, az információs források problémáival.

A népgazdasági és az ágazati irányító szervektől kapott információk azoknál a vállalatoknál bírnak megkülönböztetett jelentőséggel, ahol a népgazdaság szempontjából kiemelt fontosságú terméket termelnek, ill. használnak fel, vagy a vállalat a termék egyedüli termelője, ill. az ágazati termelés jelentős hányadát képviseli. Ezeknél a vállalatoknál a népgazdasági tervből adódó vagy az illetékes minisztérium által rögzített tervszámok egyben a vállalat legfontosabb tervszámával is, a vállalat további információigénye ezért a termelési program alakításával kapcsolatban szerényebb.

A központi tervekkel nem ilyen szorosan összefonódó vállalatok esetében - bár általánosságban a minisztériumok és a vállalatok információs kapcsolata jónak bizonyul - egyes esetekben gyorsabb és pontosabb információk igénye merült fel. Több olyan példát idéztek, hogy a vállalat működését, fejlesztését érintő döntés - ennek ismerete nélkül a tervek készítése megalapozatlan - elhúzódott, illetve elmaradt az erre vonatkozó, időben történő tájékoztatás.

A külső információk beszerzésével kapcsolatban a tanulmányok alapján megállapíthatjuk, hogy a legtöbb vállalat aktívan törekszik a mind nagyobb tömegű és mind szélesebb területeket felölelő információk beszerzésére. Több vállalat végez átfogó és részletesebb belföldi piackutatást, és a külkereskedelmi vállalatokkal való jó kapcsolatok kiépítése révén közvetlenül ill. közvetve igyekeznek tájékozódni a világpiac tendenciáiról, a konkrét piaci helyzetről. Nem általános azonban a külkereskedelmi és iparvállalatok ilyen irányú eredményes együttműködése. Ugy tűnik, a legnagyobb igény a műszaki fejlődéssel és fejlesztéssel kapcsolatos információk bővítése iránt mutatkozik, olyan értelemben, hogy ezek beszerzésében a vállalatok jobban szeretnének építeni az ágazati irányító szervek és a külkereskedelem tájékoztatásaira. Általánosnak mutatkozott az a probléma,

hogy a középtávra szóló információk sokszor gyorsan elvesztik érvényüket és mind a külkereskedelem, mind a belföldi felhasználók vonatkozásában újabb, éves időtávu információkra lehet csak megalapozottan támaszkodni.

A tanulmányok fele ítéli meg jónak vállalata belső információs rendszerét. Ott, ahol ez a rendszer nem kiforrott, a következő problémákat említik meg: Nem kielégítőek az "alulról" jövő információk. Nem vonják be a dolgozók széles rétegeit az információk szolgáltatásába. Az alsó szintű tervezést az óvatos alátervezés vagy a vállalat tényleges lehetőségeit figyelembe nem vevő túlzott fejlesztési elképzelések jellemzik. Előfordul, hogy a tervezési információk hiányát az okozza, hogy nincs kidolgozva a tervezéshez szükséges információk köre vagy az információ-szolgáltatás rendje. Egyes esetekben a vállalat adatnyilvántartási rendszere nem megfelelő a tervezés céljaira és sok esetben az információk feldolgozása sem megoldott.

Folyamatos, rugalmas tervezés

A tervidőszak alatt a gazdálkodás körülményeiben bekövetkezett változások a vizsgált vállalatok jelentős többségét az eredeti tervek módosítására készítették.

Váratlan központi intézkedések (a beruházási lehetőségek csökkentése, a jövedelemszabályozás változása) 10 vállalat esetében, az alapanyagárak jelentős emelkedése 8 vállalat esetében, a kereslet a vállalat által előre nem látott alakulása 7 vállalat esetében, az értékesítési árprognózis pontatlansága 5 vállalat esetében idézte elő az eredeti középtávú tervek módosításának szükségességét. (Egyes vállalatoknál a felsorolt tényezők közül több is hatott.)

Azok a vállalatok, melyek középtávú tervüket nem módosították, a gazdálkodás körülményeiben bekövetkezett változásokhoz csak az éves, operatív tervek szintjén alkalmazkodtak, a változásokat ötéves tervükön nem vezették végig. Ennek oka 2 országos nagyvállalat esetében az volt, hogy ezek a változások a tervek lényeges célkitűzéseit nem érintették. Két vállalat tervét azért nem módosította, mert a változások a nyereség alakulását nem befolyásolták.

A terveknek a körülmények változását követő rugalmas változtatása a nagyvállalatok esetében a központi előírányzatoktól való erős függés következtében nehezen oldható meg. Ugyanigy nehéz a hitellel finanszírozott fejlesztések rugalmas

változtatása, mivel a bankok - vállalati vélemények szerint sokszor túlzottan - a hitelszerződés részleteiben való merev teljesítését követelik meg.

Több vállalati tanulmányban szerepel az a felismerés, hogy a feltételek változásához alkalmazkodó, rugalmas tervezés egyik fontos lehetősége a folyamatos tervezés. A folyamatos tervezés módszere alatt sokan egyszerűen a különböző időhorizontu tervek összekapcsolását, egyeztetését értik és csak kevés esetben értelmezték rendszeresen ötévre továbbvezetett, gördített tervezésnek. A folyamatos középtávu tervek tényleges kidolgozására csak néhány tanulmány utalt és csupán egy esetben számoltak be olyan törekvésről, hogy folyamatos, gördített terveket kívánnak kidolgozni.

A folyamatos, gördített tervezés megoldását gátló tényezőket a vállalatok az új ötéves tervperiódusra vonatkozó szabályozás, a hitellehetőségek és - feltételek ismeretének hiányában, a jövőbeli változások felmérhetetlenségében látják, és a szerzők saját tapasztalataikra hivatkozva utalnak arra, hogy a folyamatos, rugalmas tervezés általános gyakorlattá válását a helytelen, merev szemléletmódból fakadó szubjektív tényezők is akadályozzák.

A rugalmas vállalati tervezés másik fontos eszköze a terv alternatívák kidolgozása. A tervezés során kidolgozott alternatívák elősegíthetik a terv idomulását a körülmények változásaihoz és az ilyennek értékelt információk bizonytalanságának tudatos figyelembevételével a terveket megalapozottabbá tehetik. A vizsgált vállalatok hosszú vagy középtávu előirányzataik egészére komplex változatokat nem dolgoztak ki. Alternatív megoldásokat csak egyes tervfejezetek esetében készítettek, ezek közül a leggyakoribbak a beruházási tervek variánsai a jövőben rendelkezésre álló pénzügyi lehetőségek függvényében. A kidolgozott, vagy csak felvetett alternatívák közötti döntés legtöbbször már a tervezési munka során megszületett, a középtávu terveket már nem alternatív jelleggel készítették el, bár egyes tanulmányok utalnak arra, hogy az elvetett változatokat is életben tartották, olyan értelemben, hogy azok mintegy "tartalékok" képeztek a tervben szereplő változat sikertelensége esetére.

A tervelőirányzatok teljesítése

A 16 vállalat középtávu tervelnek teljesítését az alábbi táblázatokban foglaltuk össze:

1. táblázat

A vállalatok megoszlása a termelési terv teljesítése szerint

A teljesítés mértéke %	Az eredeti öt éves tervhez mérten	A módosított öt- éves tervhez mérten	Az éves ter- vek összegéhez mérten
70,1 - 95,0	7	1	1
95,1 - 105,0	5	6	14
105,1 - 120,0	3	4	-
120,1 - 130,0	1	-	-
Összesen	16	11	15

2. táblázat

A vállalatok megoszlása az értékesítési terv teljesítése szerint

A teljesítés mértéke %	Az eredeti öt éves tervhez mérten	A módosított öt- éves tervhez mérten	Az éves ter- vek összegéhez mérten
85,1 - 95,0	3	1	1
95,1 - 105,0	4	6	11
105,1 - 120,0	7	3	2
120,1 - 130,0	1	-	-
Összesen	15	10	14

3. táblázat

A vállalatok megoszlása a nyereség terv teljesítése szerint

A teljesítés mértéke %	Az eredeti öt éves tervhez mérten	A módosított öt- éves tervhez mérten	Az éves tervek összegéhez mérten
40,1 - 95,0	9	3	1
95,1 - 105,0	1	5	9
105,1 - 120,0	2	2	2
120,1 - 215,0	4	1	3
Összesen	16	11	15

4. táblázat

A vállalatok megoszlása a létszám terv teljesítése szerint

A teljesítés mértéke %	Az eredeti öt éves tervhez mérten	A módosított öt- éves tervhez mérten	Az éves tervek összegéhez mérten
85,1 - 95,0	4	1	-
95,1 - 105,0	8	10	14
105,1 - 120,0	2	-	-
120,1 - 145,0	1	-	-
Összesen	15	11	14

A tervszámoktól való eltérések vállalatonként és mutatóként igen különbözőek. A legnagyobb eltérések a nyereségterveknél mutatkoznak, az értékesítési és termelési terveknel a szóródás kisebb. A létszámtervek teljesítése áll a legközelebb a 100 százalékhöz. Az alábbiakban a tervtől való eltérések a tanulmányokban lényegesnek megjelölt és általánosnak tűnő okait gyűjtöttük össze.

A vállalati nyereség tervtől való eltéréseket a tanulmányok magyarázatai szerint a szabályozó rendszer (hitelfeltételek, állami támogatási és elvonási rendszer) a tervidőszak alatt bekövetkezett változásai eredményezték. A nyereségtervek teljesítését az időszak alatt bekövetkezett előre nem látható jelentős ár-

emelkedések és az értékesítési és termelési mutatók tervtől való eltérése is jelentősen befolyásolta.

Az eredeti termelési előirányzatok teljesítését akadályozta az a tény, hogy 13 vállalatnál - a nem reális tervezés és az időközben életbelépett korlátozó intézkedések következtében - a beruházási tervek csak részben valósultak meg, ill. a beruházások a tervezettől eltérően, a hitellehetőségekkel összhangban csak a tervidőszak második felében kezdődhettek meg. A tervidőszak alatt a vállalatok létszáma a tervezettnél kisebb mértékben nőtt, általános problémát jelentett a szükségesnek vélt többletmunkaerő biztosítása. Különösen a könnyűipari vállalatok küzdöttek létszám gondokkal. Ez egyes esetekben hátráltatta a termelés terv szerinti felfutását, de több helyütt (8 vállalat utal erre) azt eredményezte, hogy a termelékenység a tervezettnél kedvezőbben alakult. A beruházási és létszám tervek - egyes esetekben igen nagy mértékű - alul-teljesítése annak is a jele, hogy a vállalatok nem vették komolyan a takarékos beruházási és létszámtervek készítésére való felszólítást.

A termelési tervek teljesítéséről változatlan, az értékesítési tervekről folyó áron kértünk adatokat a vállalatoktól. A termelési és értékesítési tervek teljesítésében 10 vállalatnál összhang mutatkozott. Ott, ahol a két mutató teljesítése eltért, ezt a tervidőszakra jellemző jelentős árváltozások, és/vagy a termelés és értékesítés szerkezetének tervtől való eltérése okozta. E két tényező (árváltozás, a gyártmány szerkezet, ill. az értékesítési relációk arányainak változása) jelentős hatással volt a nyereség tervtől való eltérésére is.

Az előzőekben szóltunk arról, hogy a vizsgált vállalatok többségét a tervidőszak alatt a gazdálkodás körülményeiben bekövetkező változások az eredeti tervek módosítására készítették. A terv teljesítésében a legnagyobb eltérések az eredeti tervhez viszonyítva mutatkoztak, míg a módosított ötéves tervek teljesítésének szóródása már kisebb volt. Mind a négy vizsgált tervfejezetnél természetesen az éves tervek összegéhez mért teljesítés áll legközelebb a tervszámokhoz. Ez a tény a középtávú tervek bizonytalanságára mutat rá, amelyet objektív tényezők (a gazdálkodás körülményeiben beállt, előre nem látható változások) és szubjektív okok (nem megfelelő információgyűjtés és értékelés, a középtávú tervezési munka módszereinek kialakulatlansága, stb.) egyaránt magyaráznak.

A középtávu tervezési munka módszertani kérdéseivel a folyamatos, rugalmas tervezés kapcsán már foglalkoztunk. A pénzügyi tervezést, valamint a nyereség terv és az egyéb tervfejezetek kapcsolódását illetően, a tanulmányokból tükröződő tervezési gyakorlat a nyereségtervek kidolgozásának központi szerepét mutatta. A vállalatok középtávu tervek elkészítésénél sok esetben a nyereségtervekből vezették le termelési, értékesítési és fejlesztési elképzeléseiket is. Ez a megoldás, különösen nagy ármozgások mellett, nem épül szilárd talajra. A vállalati nyereség alakulását befolyásoló bizonytalansági tényezőket, azt a tényt, hogy a nyereség alakulása a legérzékenyebb a külső körülmények változásaira - nem lehet figyelmen kívül hagyni; a korábnál több figyelmet érdemel a tervek műszaki-gazdasági és piaci oldalról történő megalapozása.

Végül megemlítjük, hogy a vállalati tanulmányok a tervezés módszertani kérdéseivel kapcsolatban felvetik az ágazati szinten, erre specializált intézetekben készítendő árprognózisok szükségességét és utalnak arra, hogy hiányoznak a vállalati árrugalmassági számításokhoz szükséges módszertani elvek és utmutatók. Jelenleg vállalataink az V. ötéves tervidőszakra szóló új középtávu tervükön dolgoznak. Ehhez az új - OT és minisztériumi - módszertani utmutatások mellett saját korábbi tervezési tapasztalataik elemzése is sok segítséget adhat.

NEMZETKÖZI TAPASZTALATOK

KGST PROGNOZTIZÁLÁSI MÓDSZERTAN

A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa XXV. ülésén jóváhagyott **Komplex program**, amely a KGST tagországok együttműködésének további elmélyítését és tökéletesítését, valamint a szocialista gazdasági integráció fejlődését tűzte ki célul, előírja, hogy a KGST tagországok két-, ill. sokoldalú együttműködést valósítsanak meg a prognózis-készítés területén a gazdaság, a tudomány és a technika legfontosabb ágaiban. Az együttműködés fő formái: módszertani tapasztalatszere és információszere a nemzeti prognózisok eredményeiről; közös prognosztizálás. E cikk részletesebben az utóbbival foglalkozik.

A közös prognosztizálást az országok egyeztetett tematika szerint alakítják ki az általános módszertani elvek és szervezési formák, valamint a nemzeti prognózis-eredmények figyelembevételével.

A Komplex program célkitűzésének megfelelően az Irányítási Problémák Intézete mellett működő Irányítás-szervezés, Kibernetikai és Operációkutatási Problémák Nemzetközi Tudós Kollektívája (a továbbiakban: Kollektíva) kutatásokat kezdeményezett a tudományos-műszaki prognosztizálás területén a KGST tagországok szakértőinek és tudományos-kutató szervezeteinek bevonásával. A Kollektíva e témában végzett munkája a következő három szakaszra tagozódott:

1. A prognosztizálási tevékenység helyzetének feltárása az egyes KGST országokban.
2. Az egyes országok tapasztalatainak összegezése.
3. Javaslatok kidolgozása a prognosztizálás szervezésének és módszertanának tökéletesítésére.

A munka eredményeként kidolgozott "A tudományos és műszaki fejlődés közös prognosztizálásának módszertana az érdekelt KGST tagországokban" c. módszertani anyagot az országok szakértői értekezletén megvitatották, s ezt a KGST Tudo-

mányos Műszaki Együttműködési Bizottsága 9. ülésén, 1974. decemberében jóvá-
hagyta és ajánlasként közreadta.

A Módszertan két nagy részre tagolódik. Az első rész a tudomány és technika fejlődésének prognosztizálásával kapcsolatos közös munkák alapelveivel, szervezésének alapfogalmaival és rendjével foglalkozik. A tudományos-műszaki prognózis a jövőbeni tudományos-műszaki fejlődés lehetséges eredményeire, valamint az eredmények eléréséhez szükséges forrásokra és szervezési intézkedésekre vonatkozó több variációs hipotézis. A tudományos-műszaki fejlődés folyamatainak prognosztizálása során az alábbi kérdésekre kell megalapozott választ adni:

1. Mi a konkrét társadalmi szükségletek kielégítésének az a kívánatos szintje, amelynek elérése a prognózis-tárgy (a tudomány és technika) fejlődésével összefügg?

2. A tudomány és technika jövőbeni fejlesztésének milyen (és mely területeken jelentkező) eredményei kívánatosak és szükségesek a kívánt szint eléréséhez?

3. A tudomány és technika jövőbeni fejlődésének milyen eredményei lehetségesek az említett területeken?

4. Milyen tudományos és műszaki problémákat vet fel a tudomány és technika jövőbeni fejlődésének szükséges és lehetséges eredményei közötti eltérés?

5. A kívánatos és szükséges eredmények elérésének milyen lehetséges variációi vannak?

6. Mennyi időre van szükség az egyes lehetséges variációk realizálásához?

7. Milyen fokú az egyes lehetséges variációk realizálásának biztonsága?

8. Milyen káder-, anyagi-műszaki és pénzügyi források szükségesek az egyes lehetséges variációk realizálásához?

9. A szervezési-műszaki intézkedések milyen komplexuma szükséges az egyik vagy másik variáció szerint meghatározott eredmények elérésének biztosításához?

10. Mely variációk a legésszerűbbek?

A tudományos-műszaki prognózisok kidolgozásának alábbi szakaszait különböztetjük meg: elemző, kutatási, program és szervezési szakasz.

Az elemző szakasznak kell választ adnia az első két kérdésre, melyek eredményeként meghatározzák a prognózis-tárgy helyzetét és fejlődési tendenciáit az egyes országok szintjén és összevetik azt a nemzetközi színvonallal.

A prognózis kutatási szakasza választ ad a harmadik és a negyedik kérdésre. E szakasz eredménye a jövőbeni tudományos-műszaki fejlesztés céljainak meghatározása egy vagy több tudományos-műszaki probléma formájában, amelyeket abban az időszakban kell megoldani, amelyre a prognózis készül.

A prognózis program-szakasza válaszadás az 5., 6. és 7. kérdésekre. A prognózis program-szakaszának teljesítése eredményeképpen fogalmazódnak meg a jövőbeni tudományos-műszaki fejlesztés céljainak eléréséhez vezető utak.

A prognózis szervezési szakaszában kell választ adni a 8., 9. és 10. kérdésekre. Ebben a szakaszban meghatározzák a jövőbeni tudományos-műszaki fejlesztés céljainak eléréséhez szükséges források elosztásának lehetséges variációt, az állami vagy nemzetközi szervezési-műszaki intézkedéseket és megfogalmazzák (az idő, a meghatározott határidőre való realizálás valószínűsége, a szükséges források és szervezési intézkedések szempontjából) a jövőbeni tudományos-műszaki fejlődés céljainak eléréséhez vezető legésszerűbb utakat.

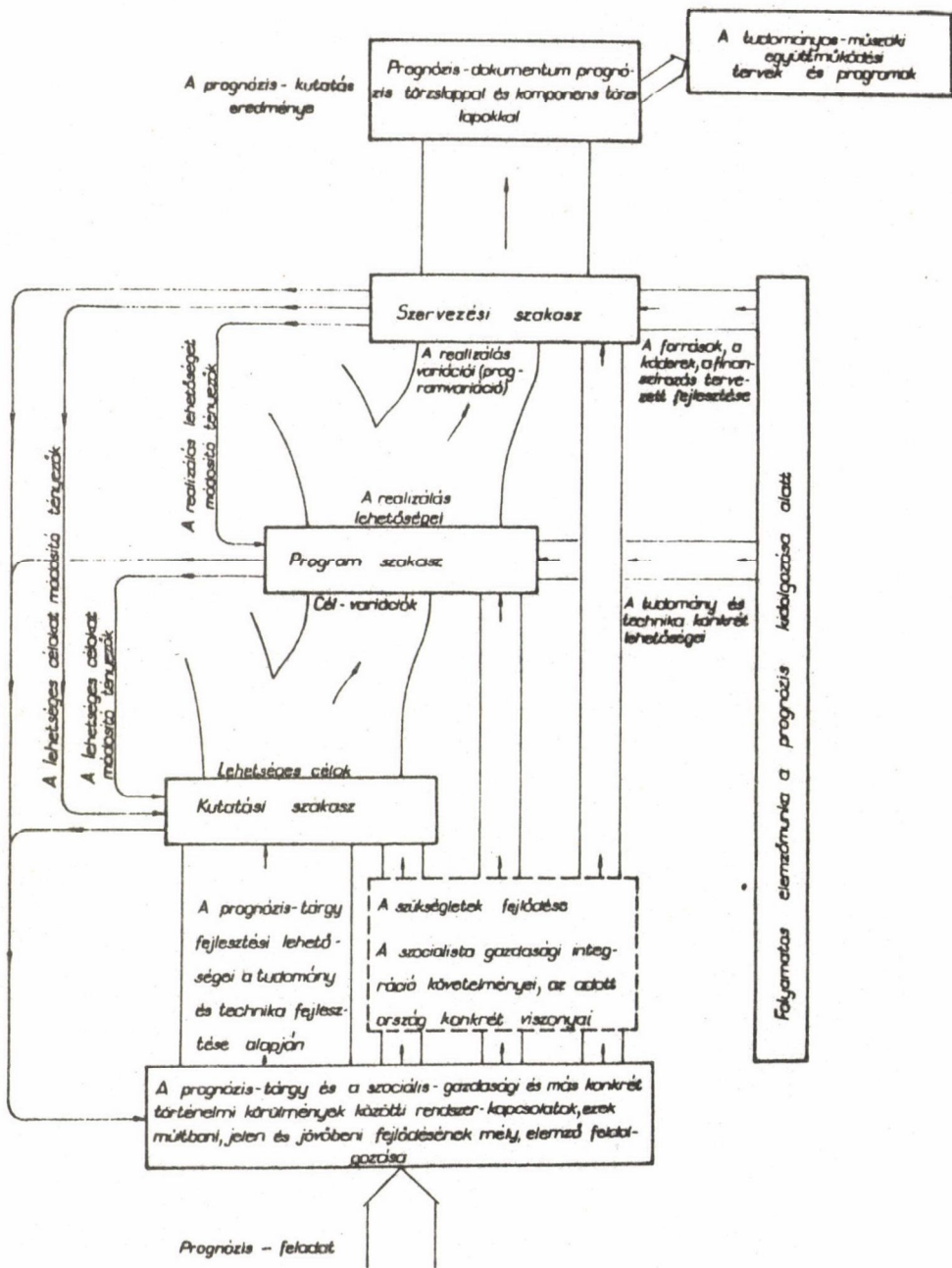
Ezzel a szakasszal zárul a prognózis kutatás egységes ciklusa, amelynek célja, hogy a döntéshozó szervezetek rendelkezésére bocsáthassák a tudományos-műszaki fejlesztés irányítása és tervezése tudományos megalapozását elősegítő kiinduló-információt.

A prognózis ily módon egy olyan több variációs, tervekészítést megelőző munka, amelynek eredménye a tervtől eltérően nem utasítás, hanem ajánlás jellegű.

A prognózis kidolgozása során fontos, hogy a lehetséges sok változat közül a realizálhatóság szempontjából legmegalapozottabb variációt válasszák ki. Nagy figyelmet kell fordítani a visszacsatolásokra, mivel a prognóziskészítés folyamán a realizálási feltételek, a lehetséges célok korrekciójára és kiegészítő elemző kutatásokra van szükség.

A prognóziskutatás általános logikai strukturáját a következő ábrán szemléltetjük (l. következő oldalon).

A tudományos-műszaki prognózisok kidolgozását az erre a célra külön létrehozandó, a prognózis kidolgozását irányító közös csoport, a nemzeti irányító csoportok, a közös munkacsoport és a nemzeti munkacsoportok biztosítják. A közös csoportok és a nemzeti csoportok közötti kölcsönös együttműködést a prognózis kidolgozása során ajánlatos egységes, a KGST tagországok együttműködési

A prognóziskutatás logikai struktúrája

gyakorlatában bevált rendszer alapján megvalósítani. A Módszertan ezt hálóterv formájában részletesen ismerteti.

A közös irányító csoport egyik ajánlott strukturája szerint minden konkrét esetben meghatározzák a prognózisadatokat összetételét, majd összeállítják a prognózisdokumentumot a nemzeti irányító csoportok által benyújtandó anyagok alapján. A struktúra, amely a prognózisdokumentum tartalmi részét határozza meg, a következő összetevőkből áll:

- a prognózismunkák elvégzésének indoklása;
- jellemzés a prognózis tárgyának a társadalmi célok és szükségletek kielégítésében betöltött szerepéről;
- az elemző kutatások eredményei, ezen belül: a jelenlegi helyzet és a fejlődési tendenciák összehasonlítása a résztvevő országok és más iparilag fejlett országok között; a fejlődési tendenciák értékelése, azok lehetséges tudományos és népgazdasági jelentősége a résztvevő országok számára: a prognózis fő célja;
- a tudományos-műszaki fejlődéssel kapcsolatos kutatások eredményei: a prognózistávon belül várhatóan végbemenő és a prognosztizálendő probléma megoldását jelentősen befolyásoló fontosabb események; kiinduló-probléma (kiinduló-problémák sorozata); ajánlások a prognosztizálendő területen kitűzött célok eléréséhez vezető leghatékonyabb variációkra (figyelembe véve a kockázat fokát), adatok a prognosztizálendő probléma megoldásának és realizálásának eredményeképpen elérhető lehetséges népgazdasági hatékonyságra vonatkozóan; a prognózisvariációk realizálásához szükséges anyag-, energia-, munkaerő, pénzügyi és egyéb források; ajánlások a prognosztizálendő eseményeknek a hosszútávú tervidőszakban való felhasználása mértékére és felhasználási szféráira vonatkozóan, felhasználásuk társadalmi-gazdasági következményeinek értékelése (a munka-, az életkörülmények javulása stb.);
- javaslatok a prognózisvariációk realizálására, vagyis: feladatok a tudományos kutatásokat, fejlesztéseket és a bevezetést illetően; intézkedések a prognózisvariációk műszaki, anyagi, szervezési és pénzügyi biztosítására; intézkedések a kaderszükséglet biztosítására;
- javaslatok a közös prognózismunkák továbbfejlesztésére;

- a munkát teljesítő kollektívák;
- a felhasznált anyagok jegyzéke.

A közös prognózismunkák minden egyes befejezett szakaszában a közbelső összegző dokumentumokat a KGST tagországok különböző hatóságai és a KGST szervek információként használhatják fel.

A potenciális felhasználók különböző csoportjainak más-más strukturájú, más tömörítettségi foku és más formában előterjesztett adatokra van szüksége. A prognóziskészítés eredményeit két dokumentum formájában terjesztik elő:

1. Prognózis-dokumentum a központi irányító és tervező szervek részére. Ez a dokumentum a prognózismunkák alapján megfogalmazott, a tervezés és irányítás terén való döntéshozatalhoz javasolt fontosabb tudományos-műszaki, gazdasági és szervezési intézkedéseket tartalmazza.

2. Jelentés a prognózissal kapcsolatos kutatási munkákról (tudományos-kutatási jelentés). Ez a dokumentum tartalmazza a prognóziskutatások eredményeire, a prognózisadatok megszerzési és feldolgozási módszereire vonatkozó valamilyen szükséges információt (beleértve az algoritmusokat és a számítógépes információfeldolgozás programjait is).

Az adott jelentés anyagait az érdekelt szervezetek és hatóságok használják fel, ezek alapul szolgálnak a kiválasztott területen való prognóziskutatások további fejlesztéséhez, valamint széles körben felhasználhatók a határterületeken történő prognosztizálás során.

A módszertan a különböző módszerekről is rövid jellemzést ad.

A tudományos-műszaki prognózisok kidolgozása különböző módszerekkel közelelhető meg. Az eljárások egyik csoportja azon a feltételezésen alapszik, hogy a tudományos-műszaki fejlődés jelenlegi törvényszerűségei a jövőben is változatlanok maradnak. Ennek az eljárásnak a keretein belül dolgozzák ki az extrapolációs módszereket.

A másik megközelítési mód azon a feltételezésen alapszik, hogy a tudomány és a technika művelőinek (a szakértőknek) a véleménye alapján alakítható a tudományos-műszaki fejlődés jövőjének valóságot megközelítő modellje. Az így kidolgozott módszereket szakvéleményezési módszernek nevezik; a kiinduló információkat ekkor azok a szakemberek adják, akik a prognosztizálás tárgykörébe tartozó kutatásokkal és fejlesztési munkákkal foglalkoznak.

A prognosztizálás modellezési módszerénél a prognosztizálás tárgyának várható alakulására vonatkozóan bonyolultabb, logikai kapcsolatokat kifejező modelleket állítanak össze. Ennél az eljárásnál széles körben alkalmazható a matematikai logika, a gráfelmélet, a mátrix vizsgálati módszer és más eljárási formák apparátusa.

Az ismertetett módszertan még két módszert ismertet részletesen: a kollektív szakvéleményezési módszert a kiinduló probléma céljainak megfogalmazásához, valamint a prognózisgráf elemzésének algoritmusát és szerkesztésének módszerét.

A kollektív szakvéleményezés az egyes szakemberek által megfogalmazott és a prognosztizálandó ágazat konkrét fejlődési perspektíváira vonatkozó szakvéleményeket, egyezésének mértékét is meghatározza. A módszert jellemzi, hogy

- biztosítja a szakemberek véleményének függetlenségét,
- az értékelés általában kvantifikált formában történik,
- a szakember rámutat azoknak az érveknek a strukturájára, amelyek alapján az adott értékelési következtetésre jutott,
- a szakember rámutat arra, hogy milyen mértékig ismeri azt a területet, amelyre értékelése vonatkozik.

A prognózisgráf módszerének lényege az, hogy egyesíti a szakvéleményezési és a hálótervezési módszereket. A prognózisgráf az adott területre vonatkozó és az állami érdekekből kiindulva megfogalmazott tudományos-műszaki politika általános céljainak elérésére irányuló lehetséges utak elemzésének és kimutatásának alapvető eszköze.

A módszertan jelentős segítséget ad a hazai prognosztikai munka fejlesztéséhez és a nemzetközi tapasztalatok szervezettebb felhasználásához.

Újhelyi Klára

IPARPOLITIKA SKANDINÁVIÁBAN

A Nemzeti Termelékenységi Központok Európai Szövetsége a "Szektorális elemzések és szektorális politika" címmel - az MTA Ipargazdaságtani Kutatócsoportjával közösen - Budapesten, 1974-ben rendezett nemzetközi konferencia folytatásaként 1975. szeptember 15-19. között Oslóban és Stockholmban újabb tanácskozást szervezett a két ország iparpolitikájáról.

Az Oslóban megtartott két napos ülést a Norvég Termelékenységi Intézet hívta össze. Az ülésen beszámoltak a norvég ipar és iparpolitika időszerű kérdéseiről.

A norvég ipar fejlődése jelenleg alapvető változáson megy át, mert az Északi-tenger világviszonylatban is számottevő kőolaj- és földgáztartalékának feltárása és kiaknázása új helyzet elé állította Norvégiát és szükségessé tette, hogy a gazdasági és társadalmi fejlődésére vonatkozó korábbi elképzeléseket felülvizsgálják.

Az új gazdaságfejlesztési koncepció kidolgozását a Norvég Ipari Minisztérium fogta össze, a munkában részt vett a Pénzügyminisztérium, a Kereskedelmi Minisztérium, a Szakszervezetek Szövetsége, s más társadalmi szervezetek, illetve kutatóintézetek. Munkájuk eredményét ún. Fehérkönyvben foglalták össze, ez részletesen elemzi az elmúlt időszak gazdasági és társadalmi fejlődését, strukturális változásait, s az olaj-, valamint a földgáztartalékok figyelembevételével a következő husz év várható alakulását, célszerű fejlesztési irányait. A Fehérkönyv 1976. tavaszán a Norvég Parlament elé kerül.

A norvég gazdaság jelenlegi alapvető ágazatai: mezőgazdaság, erdőgazdaság, halászat, hajózás, víziergia termelés és az ezen ágazatokon alapuló feldolgozóipar. A feldolgozóipar fejlődése az elmúlt negyedszázadban gyorsütemű volt, évi 5 %-ot tett ki, aránya a nemzetgazdaságon belül meghaladja a 30 %-ot. Az ipari fejlődés az olcsó villamosenergia és a természeti kincsek (mint pl. a hal, fa, s egyes fémek és ásványok) egyre jobb felhasználásán alapul.

A norvég iparon belül exportra termelő és hazai szükségleteket ellátó ágazatokat különböztetnek meg, a határok a fejlődéssel természetesen egyre inkább elmosódnak e két csoport között. A tradicionális "export-ágazatokba" a fa-

ipar, az elektro-kohászat, az elektro-vegyipar és a halfeldolgozás tartozik, míg a vas- és fémipar, az élelmiszeripar, a textilipar, valamint a ruházati ipar hagyományosan hazai célú termelést folytat.

A norvég ipar alapjában kis vállalatokból tevődik össze. Az un. export-ágazatokhoz tartozó vállalatok mérete nagyobb, mint a hazai szükségletekre termelő üzemeké. Az 5 vagy annál több dolgozót foglalkoztató vállalatok száma több, mint 8 ezer, ezen belül mindössze kb. 90 vállalatnak van 500-nál több dolgozója.

Az ország potenciális vízienergia tartalékainak jelenleg mintegy a felét hasznosítják. A további 50 % hasznosítása várhatóan a 80-as évek közepére fejeződik be. Ez utóbbi elképzelést azonban a feltárt olaj- és földgáztartalékok energia-termelésre történő felhasználása feltétlenül módosítja.

Az új fejlesztési terv egyik alapvető vonása, hogy a kontinentális talapat szénhidrogén-készleteinek esetleges azonnali és gyors kihasználásával nem kívánják gyökeres strukturális változást végrehajtani gazdaságukban. Figyelembe véve Norvégia munkaerőhelyzetét és beruházási lehetőségeit, mérsékelt fejlesztési ütemet terveznek. További érdekes vonása a tervnek a regionális és a strukturális változások összhangjának biztosítása.

Norvégiában jelenleg teljes a foglalkoztatottság, bizonyos szezonális munkanélküliség csak a mezőgazdaságban és a halászat területén van. A teljes foglalkoztatottság következtében a szolgáltató szektor, valamint a szénhidrogén kitermelés növekvő munkaerő szükségletét a feldolgozóiparból kell fedezni. Számítások szerint 1980-ra a norvég feldolgozóiparban kb. 20 ezer emberrel kevesebb fog dolgozni, mint 1974-ben. Vendégmunkások foglalkoztatását nem tervezik, mivel ez egy sor új társadalmi, gazdasági és szociális problémát vetne fel. Norvégia területileg kiterjedt, lakosságát tekintve pedig kis ország, a népsűrűség mindössze 12 fő/km². Az ország területének túlnyomó többsége mezőgazdasági művelésre alkalmatlan. Egy gyors és területileg koncentrált iparosítási program ezért könnyen azzal járhat, hogy egyrészt a nagyvárosok lakossága nagymértékben megnő, másrészt egész tartományok elnéptelenednek. A norvég kormány a szakszervezetekkel és más társadalmi szervezetekkel közösen arra törekszik, hogy a lakosságot jelenlegi lakhelyéhez kösse, s a migrációt alacsony szinten tartsa.

Az olajkitermelés gyors üteme pénzügyileg sincs biztosítva, mivel a norvég

kormány a külföldi tőke beáramlását nem szorgalmazza. A fejlesztést lényegében belső erőből próbálják megoldani, államkölcsonöket bocsátanak ki, a későbbiekben pedig az olaj- és a földgáz export bevételeiből tervezik a termelés növelésének biztosítását.

A fő ágazatok közül a gépipar és a vegyipar fejlesztését a fokozatosan növelt kőolaj- és földgáztermelésre alapozzák. A gépiparon belül a furóberendezések, szivattyúk, mérőműszerek stb. gyártását preferálják. A magas technikai színvonalat központilag biztosítják, licencek vásárlásával. A korszerű termelési módszerek, valamint termékek adaptálását az Ipari Minisztérium végzi és az ahhoz tartozó különböző intézetek közreműködésével. A rendelkezésre álló gazdag szénhidrogén bázison a vegyipar termelését is diverzifikálják, nitrogén műtrágyák gyártása mellett fejlett petrokémiai ipar kifejlesztését tervezik.

A fejlesztési koncepciót tartalmazó Fehérkönyv szerint a kitűzött célok elérése érdekében a minisztériumok közötti kooperációt fokozni, s a munkáltatók és a dolgozók közötti kapcsolatokat javítani kell. A szakszervezetek hatékony támogatásával sikerült elérni, hogy a nagyobb vállalatoknál az igazgatói tanácsban a munkások is képviseltessék magukat. A termelés magas műszaki színvonalának biztosítása érdekében növelni kívánják a technológiai intézetek számát és szélesíteni akarják tevékenységi körüket. A fejlesztési elképzelések szerint az állami szektor szerepe növekszik, bár még így sem lesz meghatározó.

Az ágazati iparpolitika most van kialakulóban Norvégiában, határozott elképzelések még nincsenek. Az Iparügyi Minisztérium keretében 17 ágazati bizottságot hoztak létre, amelyek feladata egy-egy ágazat irányítása és segítése. A bizottságok tevékenysége sokrétű. Mindenekelőtt az ágazat értékesítési lehetőséget igyekeznek feltárni, ami döntően kihat az ágazat további fejlődésére. Kedvező eredmény esetén felülvizsgálják a vállalatok által alkalmazott technológiákat, a szervezést, az irányítást, a képzést stb., s ezek alapján javaslatokat dolgoznak ki.

Az ágazati bizottságok szerepe és tevékenysége a munkaerő-intenzív ágazatokban, így a textiliparban, a ruházati iparban és a bútoriparban haladt előre, tehát lényegében azokban az ágazatokban, amelyek helyzete eléggé bizonytalan, bár a regionális fejlesztésben jelentős szerepet játszanak. A felsorolt iparágakban a

vállalatok támogatása egyrészt tevékenységük racionalizálása, másrészt pedig differenciált adópolitika érvényesítése révén valósul meg.

Az iparfejlesztés segítésére 1974-ben Ipargazdasági Intézetet hoztak létre; feladatait a következőkben rögzítették:

- Az ipari és a fontosabb ágazati tevékenységek elemzése.
- Az ipar és a társadalom kapcsolatának vizsgálata.
- A területi iparpolitika kialakítása.
- A főbb iparpolitikai tervek összeállítása.
- A nemzeti természeti források hasznosításának elemzése.
- A munkaerőhelyzet és a jövőbeli munkaerőellátottság vizsgálata.
- Az iparpolitikai döntések megvalósításának ellenőrzése.
- Az iparfejlesztés és a környezetvédelem kapcsolatának értékelése.
- Információ biztosítása az Iparügyi Minisztérium és más ipari szervezetek számára.

Az intézet tanácsában a legfontosabb tárcák, a szakszervezetek, a Gyáriparosok Szövetsége és az Akadémia van képviselve. Feladata konkrét, megvalósítható javaslatok és elképzelések kidolgozása. Az intézet állandó létszámát alacsony szinten (20 fő) kívánják tartani, s az egyes témák kidolgozását az adott terület legjobb szakembereinek bevonásával tervezik megoldani.

Svédországban régebben a teljes foglalkoztatottságra helyezték a hangsúlyt, majd az 1960-as években fokozatosan a hatékonyság került a figyelem középpontjába. Időközben az éles nemzetközi verseny közepette erősen szakosított gyártmánystruktúrával új iparágak épültek ki. Gyors szerkezeti változások játszódtak le, elsősorban az acéliparban. 1965 körül regionális egyensúlyhiány volt tapasztalható: egyes körzetekben munkaerőhiány állt elő, más körzetekben viszont foglalkoztatási problémák jelentkeztek. Világossá vált az 1960-as évek végére, hogy a svéd ipar erősen szakosodott jellege, valamint a gyors nemzetközi változások új iparirányítási módszereket igényelnek. Ezt az új módszert "szerkezetváltozásokhoz alkalmazkodó iparpolitikának" nevezték el. Tulajdonképpen ettől az időtől lehet tudatos svéd iparpolitikáról beszélni (a svéd Iparügyi Minisztérium is 1968-ban alakult meg). A kitűzött célok elérésére egy erőteljesen műszaki tevékenységre orientált központi fejlesztési vállalatot hívtak életre, amely a beru-

házási bankkal szoros együttműködésben a műszaki innovációs tevékenység megvalósítását szolgálja. 1967-1973-ban az államosított vállalatokat, versenyképességük fokozása céljából átszervezték (az államosított svéd vállalatok az ipari termelés 5 %-át biztosítják, miközben az ipari beruházások 10 %-át élvezik).

Az erőteljesebb műszaki fejlesztés kapcsán felvetődött az a kérdés, hogy a termelékenység további fokozásának melyek a fő feltételei. A svéd szakemberek alaposan vizsgálták ezt a kérdést, s véleményük szerint a kifejezetten emberi (humán) és a "gépi" tényezők jelentőségének mintegy 2/3-1/3 az aránya. Hozzáadték azonban, hogy szerintük a legfontosabb a két tényező-csoport együttes, harmónikus érvényesülése.

Problémákról számoltak be a prognózisok területéről, az élet rendszerint rácsáfol a korábban kialakított hipotézisekre. Hasonlóképpen nehézségeket jeleznek a fejlődő országokkal kibontakozó árucseré-forgalomban, a nehézségek háttérben az energiaválság áll. Az energiaválság egyidejűleg továbbgyűrűző nehézségeket okozott a svéd hajózásban és a hajóiparban is.

A svéd kormány megkülönböztetett figyelmet szentel a kis- és középvállalatok gazdasági helyzetének. A feladattal a kormány a National Industrial Board nevű szervezetet (NIB) bízta meg. Az intézet tevékenységét erősen szektor-orientáltan szervezte meg, tanulmányokat készít különböző iparágakról, különös tekintettel a kis- és közép - ezen belül főleg az új - vállalatokra. A tanulmányok elkészítése során szoros együttműködésben tevékenykednek a regionális szervezetekkel. Minden olyan esetben beavatkoznak, amikor a kis vállalatoknál finanszírozási problémák, szerkezet-korszerűsítési nehézségek jelentkeznek az erős nemzetközi verseny következtében. Minthogy a svéd ipar termelésének több, mint a felét 25 erősen koncentrált, nemzetközileg elismert nagyvállalat adja, joggal merült fel a kérdés: miért szentelnek ilyen nagy figyelmet a kis- és középvállalatok fejlődésére. A svéd szakemberek szerint ezt az indokolja, hogy a nagyvállalatok eredményes gazdálkodásához - terminológiájuk szerint - a "termelési infrastruktúrát" éppen a kisvállalatok biztosítják. Ha ez az "infrastruktúra" nem elég erős, a nagyvállalatok fejlődése is megtorpan, "sebezhetőkké" válnak.

Figyelemreméltó állásfoglalásokat fejtettek ki a tervezést illetően. Egyes előadók szerint a svéd ipar jelenlegi fejlettségi színvonala már nem tudja elviselni

a központi tervezés hiányát. Példákat említettek a környezetvédelem, a városok károsnak ítélt túlnövekedése és az erdőgazdálkodás köréből. Szinte szenvedélyes "hítvallások" hangzottak el a tervezés minden szinten történő fokozására és pontosabbá tételére. A központi akaratot kifejező kormányterveket, a különböző tervezési rendszerek integrálását sürgetik.

Érdekes ezzel szembeállítani a svéd iparvállalatok vezetőinek kívánságát, akik általánosabb, kevésbé szelektív iparpolitikát igényelnek. Elégségesnek tartják, ha a kormány csupán jobb "politikai klímá"-ról gondoskodik a kis- és középvállalatok zavarmentes tevékenységének biztosításához; általában kevesebb beavatkozást és ellenőrzést tartanak szükségesnek.

Vizsgálataik feltárták, hogy vannak alágazatok, ahol permanens nehézségek jelentkeznek, ezeket "problematikus ágazatok"-nak nevezték el. Ide sorolják a textil-, a cipő-, a bútort- és az üvegipart. Jellemző ezekre a termelési módszerek viszonylagos egyszerűsége, a belső piaci igények kielégítésére való orientáltság, a nagy munkaigényesség és végül a nagy beruházási "éhség". E problematikus ágazatok nem tudnak rugalmasan alkalmazkodni a változó környezethez, mégis kívánatos fenntartásuk, működésük ugyanis más ágazatok rugalmas szerkezeti átállását könnyíti meg.

Ezzel kapcsolatban felvetődött, hogy nem lenne-e érdemes pl. a svéd textilipar hazai tevékenységét megszüntetni, helyette kizárólag vegyi szálakat gyártani és exportálni, a japán példa szerint. Azt az információt kaptuk, hogy ilyen tervvel nem foglalkoznak, a svéd vegyipart nem tervezik átállítani a jelenlegi viszkóz-típusú száltermelésről más (szintetikus) vegyszál gyártására. A textilipari berendezéseket csak a belső igények kielégítésének mértékéig használják ki, ez viszont nem utolsósorban azért is szükséges, hogy az egyes körzetekben jelentkező szabad női munkaerőt foglalkoztatni tudják.

A svéd vállalatok export képességének fokozásához adott export-támogatások hatása tapasztalataik szerint kisebb azoknál a vállalatoknál, amelyek már régebben hódították meg piacukat, már korábban értek el export-sikeret. A kevésbé tapasztalt vállalatok viszont sokszor nem tudták az általuk tervezett exportot megvalósítani. Központi kezdeményezéssel ezért kapcsolatot létesítettek a világpiacon még kevés tapasztalattal rendelkező új és a tapasztaltabb exportáló vállalatokkal.

latok között. Kítűnt, hogy azok a vállalatok, amelyek ily módon ún. "társult export vizsgálatokat" folytattak, jobb piaci információk birtokába jutottak, és nagyobb export-sikereket értek el, mint egyedül, az azt megelőző időszakok bármelyikében. A kollektív kiállítások rendezése hasonló módon az exportban kevésbé jártas vállalatok részére hozta a legjobb eredményeket, de hasznos volt a már bevezetett vállalatok számára is. Tapasztalataik szerint az új piacok megszerzése rendkívül költségessé vált.

A svéd vállalatok a külső és még a belső piacon is erős nemzetközi konkurenciával találkoznak, a relative kis svéd termelő egységek gyakran nagy nemzetközi monopóliumokkal kerülnek szembe. Legnagyobb versenytáruk az NSZK, amely sok esetben ki is szorítja őket. Ennek ellenére bizonyos eredményekről számoltak be, amelyek háttérben egyértelműen az általuk kifejlesztett új technológiák hatékonysága áll. Reálisan látják, hogy egy kis ország a kutatás és fejlesztés területén nem tud sokáig önálló maradni, ők is növekvő mértékben kényserülnek külföldi, fejlett technológiát képviselő eljárásokat megvásárolni. Az új technológia azonban csak a megvásárlás pillanatáig külföldi, ettől kezdve saját kezelésbe veszik, svéd műszaki intelligenciával továbbfejlesztik, és a külső piacon már az átvettnél magasabb technológiai színvonalu termékekkel jelentkeznek.

Svédországban gyakorlatilag csekély a hazai tervező és kutató bázis, nincsenek államosított üzemek, viszonylag sok a kis- és középvállalat, a népesség-szám aránylag csekély, nyersanyag-kincsük sem túlzottan sok. Mindezek tükrében meglepőnek tűnik, hogy az utóbbi 10-15 évben kimagasló gazdasági eredményeket értek el, általános fejlettségi színvonaluk igen magas. Ennek tényezőit elsősorban a következőkben látják:

- jól működő bel- és külkereskedelem,
- rugalmas struktúra-korszerűsítés és munkaerő-mozgás,
- kiváló svéd bankok és egyéb intézmények,
- az új technológiai eljárások más országokhoz képest gyors bevezetése, a vállalatok között zavarmentes és rugalmas innovációs együttműködés,
- a svéd oktatás - ezen belül az idegen nyelvtanítás - magas színvonala.

Rácz László - Nyers József

AZ OPERÁCIÓKUTATÁS GYAKORLATI ALKALMAZÁSA

A Northwestern egyetem által irányított nemzetközi kutatás keretében készült svéd tanulmány arra a kérdésre igyekszik választ adni, hogy milyen tényezőktől függ az operációkutatás (OK) eredményeinek gyakorlati alkalmazása.^{1/}

Az 1970. nyarán készült vizsgálatba 12 nagyvállalatot vontak be, s 25 különálló OK részleg irányítása alatt futó összesen 107 OK projekt sorsát vizsgálták (ezekből 29 nem került megvalósításra). Az adatgyűjtést részben személyes interjúk, kérdőívek segítségével bonyolították le a cégeknél levő OK részlegek vezetői, illetve a projekt felelősök irányításával, részben a felhasználók telefoninterjúi alapján. A tanulmány következtetései a vizsgálat korlátai miatt (egyes kérdéseknél hiányos válaszok, nem véletlenszerű mintavétel, a vizsgálat nagyvállalatokra való korlátozása stb.) csak óvatosan általánosíthatók.

A megvalósításra került projektek megoszlásának elemzése során kimutatott összefüggéseket három típusba sorolták:

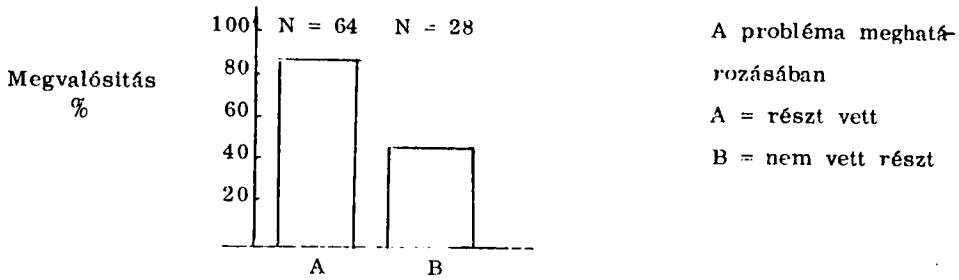
1. a résztvevők együttműködésével kapcsolatos hatások,
2. a probléma jellegzetességeiből adódó hatások,
3. költségek és értékek viszonya.

A projektek kezdeményezői és felhasználói közötti együttműködés a döntés előkészítés és a projektek megvalósításának folyamatában jelentősnek bizonyult. A részvétel hatását a következőképpen vizsgálták:

- megkérdezték a felhasználókat, hogy részt vettek-e a probléma fogalmi meghatározásában;
- megvizsgálták, hogy az együttműködésre, illetve a megvalósítás sikerére a kezdeményezők személye (státusza) milyen hatással van.

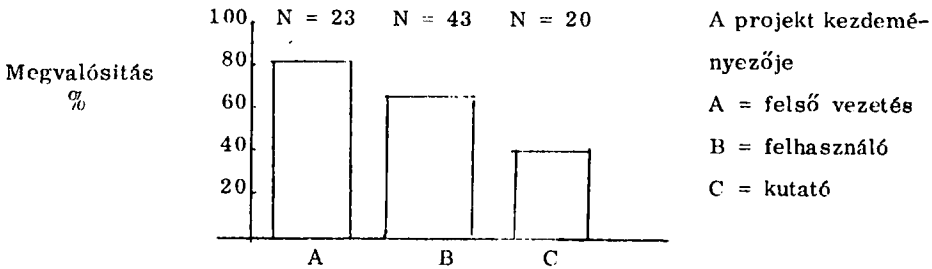
A megvalósított projektek megoszlását e két szempontból a következő ábrák szemléltetik:

^{1/} Lars Lonnstedt kutatási beszámolója alapján (TIMS Interfaces, 1975. február, 23-30. old.

1. ábra

A megvalósítás megoszlása a probléma meghatározásában való részvétel szerint

2. ábra

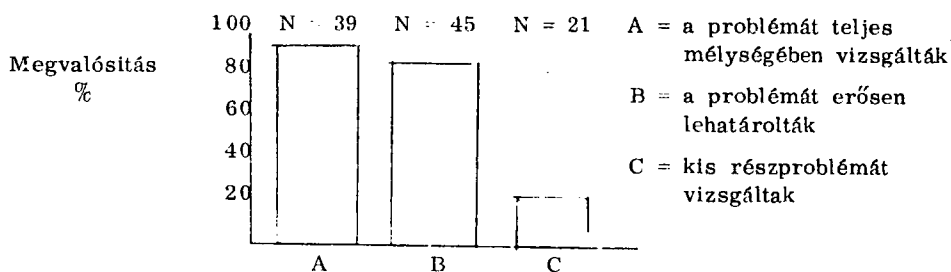
A megvalósítás megoszlása a kezdeményező státusza szerint

Az összefüggések másik csoportját a probléma jellegzetességeivel kapcsolatos hatásvizsgálatok alkották:

- a probléma terjedelme, mélysége,
- a változók számszerűsíthetősége,
- az adatok információs bázisa.

A modell felállításánál bizonyos közgazdasági megfontolások és matematikai problémák szükségessé teszik, hogy az operációkutató olyan megszorításokat javasoljon, amit az alkalmazó esetenként nem szívesen fogad. Az adaptáció a problémát adott körre korlátozza, emellett egyes változók vagy szempontok elhanyagolásával járhat. Tovább szűkíti a kört, hogy egyes változók nem számszerűsíthetők, a nehezen beszerezhető adatok viszont többlet időt és költségeket igényelnek.

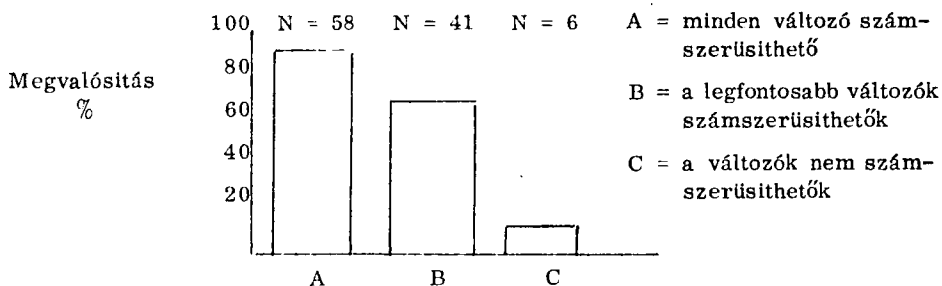
A felismert összefüggések vizsgálata során mindenekelőtt megkérdezték az operációkutatókat, hogy milyen mértékben kellett behatárolniuk a problémát a modell felállításánál? Válaszaikat a következő ábra szemlélteti:

3. ábra
A probléma behatárolása szerinti megoszlás

Az ábrából kitűnik, hogy a probléma lehatárolása és a vizsgált javaslatok megvalósítása között határozott fordított előjelű összefüggés áll fenn.

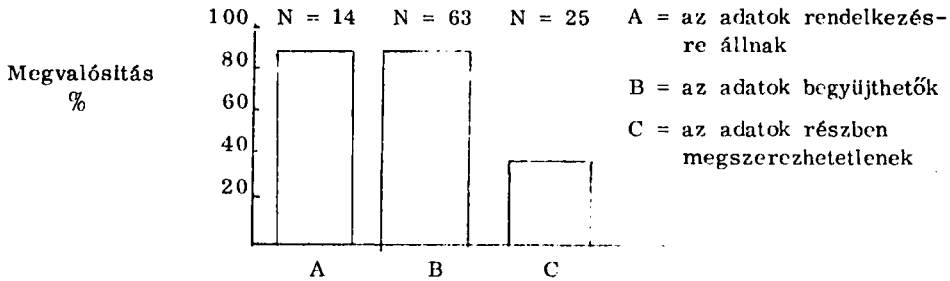
A változók számszerűsíthetőségét vizsgálva a következő összefüggés rajzolódott ki:

4. ábra
A változók számszerűsíthetősége szerinti megoszlás

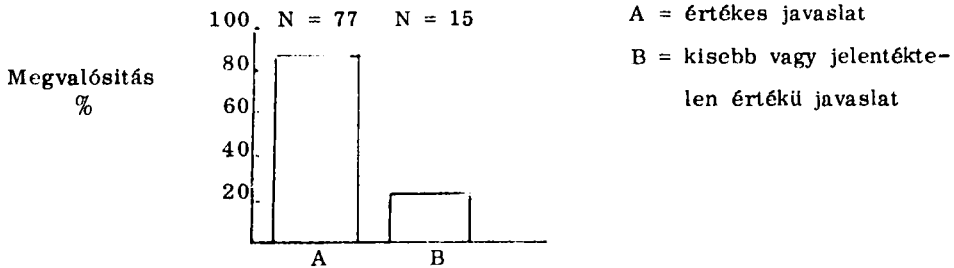
Az adatok információs bázisára vonatkozóan az operációkutatók véleménye szerint a megvalósítást lényegesen befolyásolja, hogy az adatok összegyűjtése milyen nehézségekkel jár.

Az adatokat ebből a szempontból a következő három csoportra osztották:

5. ábra
Az adatbázis jellege szerinti megoszlás

Harmadik közelítésben a kutatás megkísérelte felderíteni a javaslatok értéke és a megvalósítás költségei közötti összefüggéseket. (Tulajdonképpen az operációkutatás költségét kellene viszonyítani a felhasználástól várható többlet-nyereséghez.) Az összefüggések elemzése során a kutatók mindenekelőtt a felhasználóktól kértek értékelést a döntéshozatal alapjául szolgáló javaslatokról.

6. ábra
Megoszlás a javaslatok felhasználóinak értékelése szerint

Az összefüggésből világosan kiderül, hogy a megvalósítás aránya a javaslatok érzékelhető értékének függvényében növekszik.

A fentiekben bemutatott összefüggéseket kiegészítő tényezők bevonásával kontroll vizsgálatok eredményeivel is egybevetették, így nézték a döntéselőkészítési tevékenység (OK) időtartamát, az OK tevékenység költségeit, az OK tevékenység kezdeményezőinek státuszát. A kiegészítő számítások közül lényegében csak az első gyengítette a kimutatott összefüggések erősségét.

A kutatások további következtetéseit közül érdemes felfigyelni arra a megállapításra, hogy a döntéselőkészítés végrehajtása azokban az esetekben számítható gyümölcsözőnek, ahol ezt folyamatos tevékenységként értelmezik. Általános tapasztalat, hogy hasznosnak bizonyul, ha a kutatók kezdettől, a probléma körvonalazásától fogva szoros kapcsolatban állnak a leendő felhasználókkal.

Pungorné Nemes Ágnes

TUDOMÁNYOS ÉLET

AZ MTA IPARGAZDASÁGI BIZOTTSÁGÁNAK 1975. ÉVI TEVÉKENYSÉGÉRŐL

Az Ipargazdasági Bizottság munkájának középpontjában 1975-ben a tudományterületéről készített helyzetelemzés és fejlődési prognózis állt. A közel másfél éves munkával elkészült tanulmány^{1/} az ipar- és iparvállalati gazdaságtani kutatások hazai helyzetét és eredményeit nemzetközi háttér elé állítva elemzi s a hazai kutatási bázis és tudományos élet értékelése mellett prognózist is ad a tudományterület fejlődésére nézve. A Bizottság két ülésen foglalkozott részletesen a helyzetelemzéssel és az erre épített ajánlásokkal, majd ezeket a Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya elé terjesztette.

A helyzetelemzés megállapította, hogy az ipar munkájának fejlesztésével kapcsolatos követelmények alapján az ipargazdasági kutatások iránti igények növekedése s e kutatások további bővülése várható. Az ipargazdasági kutatások tudományos színvonalának emelése s a kutatói tevékenység nagyobb hatékonyságának elősegítése érdekében szükséges:

- az elméleti, megalapozó, általánosító és összefoglaló kutatások arányának növelése;

- a különböző típusú kutatóhelyek, a kutatói részlegek és a kutatók közötti együttműködés fokozása;

- a tudományos élet, a vita, a kritika élénkítése, a nemzetközi tapasztalatok szervezettebb feldolgozása és értékelése.

A Bizottság ajánlásai e célok realizálásához feladatokat jelölnek meg; a további kutatások szempontjából kiemelik a nemzetköziesedés jelentőségét; a tények, adatok gyűjtésének, elemzésének, értékelésének fontosságát; a multidiszciplináris kutatások erősítésének szükségességét; az ipargazdaságtan és az ipar-

^{1/} Megjelent az Ipargazdasági Szemle 1975. 2. számában.

vállalati gazdaságtan, mint ismeretrendszerek, mint tudományos diszciplínák problémáinak céltudatosabb elemzését. Az ajánlások egy része a tudományterület fejlesztéséhez a kutatóknak és a kutatóhelyeknek ad irányelveket; az ajánlások második csoportja a Bizottság számára irányoz elő feladatokat, míg a hatósugarán túlmenő kérdésekben a Bizottság az Akadémia felsőbb, testületi és szakigazgatási szerveihez fordult.

A helyzetelemzés és fejlődési prognózis készítése segítette feltárni a tudományterület helyzetét, fejlesztésének fő feladatait, orientációt adott mind az elmélet és a gyakorlat által igényelt további kutatásokhoz, mind a két alapszciplína, az ipargazdaságtan és az iparvállalati gazdaságtan problematikájának világosabb megfogalmazásához. Időközben a közgazdaságtudományi kutatások egész területéről is készült helyzetelemzés^{2/}, ehhez a Bizottság által készített tanulmányt is hasznosították.

A Bizottság az év folyamán három ülést tartott. A helyzetelemzés és fejlődési prognózis tárgyalásán tulmenően napirendre tűzött egy kutatási beszámolót, az Élelmiszeripari Gazdaságkutató Intézet "Az élelmiszeripari tervezés és prognosztizálás szintjeinek és időhorizontjának összefüggései" c. tanulmányát. (Szerzője: Szücs Árpád). Írásbeli opponensi véleményt Balassa János és Gerő György készített. A vita alkalmat adott ennek az V. ötéves terv előkészítése szempontjából is fontos, időszerű kérdésnek a megvitatására, kutatás-módszertani kérdések tisztázására és az e témában folyó további kutatások orientálására.

A Bizottság a korábbi évek gyakorlatát követve összeírást készített az ipargazdasági kutatásokról, az előző évi fontosabb publikációkról, valamint az 1975-ben folyamatban lévő kutatásokról. Az összeírást a Bizottság kiadványban közzétette és eljuttatta az érdekeltekhez.

A helyzetelemzésből fakadó egyik ajánlásként a Bizottság az 1972-ben szervezett hasonló konferencia kedvező tapasztalatai alapján 1976-ra II. Ipargazdaságtani Tudományos Konferenciát hirdetett meg. A konferencia célja, hogy a hazai ipargazdasági kutatások újabb eredményeinek bemutatásával és megvitatásával elősegítse e kutatások megismertetését, hasznosítását, az ipargazdasági ku-

^{2/} Erről az Ipargazdasági Szemle 1975. 4. száma tájékoztatott.

tatások magasabb színvonalát, tervszerűbb fejlesztését. A helyzetelemzés ugyan-
is feltárta, hogy az ismeretterjesztő és propagandisztikus célokat szolgáló kon-
ferenciák mellett kevés az olyan szélesebb körű tanácskozás, amely elsősorban
tudományos vitának, a kutatási módszerek s a kutatási eredmények alkalmazá-
sával kapcsolatos problémák megtárgyalásának teremt fórumot. A felhívásra 18
intézménytől 41 előadásra érkezett javaslat. A Bizottság novemberi ülésén, át-
tekintve a javaslatokat, úgy döntött, hogy a konferenciát két témakörre - a ter-
melési struktúra fejlesztése az iparban és az iparvállalat a gazdaságirányítás
rendszerében - koncentrálva, 1976 decemberében rendezi meg.

Az ipargazdasági kutatások legnagyobb létszámot foglalkoztató kapacitását az
ágazati ipargazdasági és szervezési intézetek adják. Ezek munkájával a Bizott-
ság már több alkalommal foglalkozott. Novemberi ülésén az illetékes miniszter-
elnökhelyettes felkérésére a Bizottság megvitatta az ágazati intézetek 1976-
1980-ra szóló középtávú tervjavaslatait és az intézetek további munkájához,
együttműködésük fejlesztéséhez ajánlásokat adott. Ezek többek között kiemelték,
hogy az V. ötéves terv időszakában az ipar előtt a korábbinál is nehezebb fel-
adatok állnak, az intézeteknek - az ágazati irányítás, vezetés és szervezés se-
gítésével, a miniszterelnökhelyettesi Koordinációs Értekezlet Irányelveinek meg-
felelően koncentrált tevékenységgel - ehhez kell hatékony segítséget adniuk.

A Bizottság az egyes intézetek különböző tevékenységeinek belső arányait il-
letően nem kívánt állást foglalni, de az Irányelvekkel és a tudományterületéről
készített helyzetelemzéssel összhangban szükségesnek tartotta az ipargazdasági
kutatások erősítését az intézetekben. Az intézetek jelenlegi finanszírozási rend-
szerében nagyobb súlyt célszerű adni azoknak a bevált formáknak (minisztériumi
keretmegbízások, célprogramok, több vállalat által közösen térített munkák, stb.)
amelyek segítik a hosszabb távra előretékinő, tervszerűbb, számos vállalat
vagy egész ágazatok tevékenységét, a tapasztalatok széles körű elterjesztését
szolgáló munkákat. Az intézetek közötti munkamegosztást és kooperációt lénye-
gesen fokozni kell, rendszeres tapasztalatcserét, közös munkákra-vállalkozások-
ra kiterjedő együttműködést kell biztosítani.

KGST KOORDINÁCIÓS-SZAKÉRTŐI ÜLÉS AZ IPAR IRÁNYÍTÁSÁVAL KAPCSOLATOS TUDOMÁNYOS EGYÜTTMŰKÖDÉSÉRŐL.

"A szocialista iparvállalatok és egyesülések irányításának megszervezése" c. I. 23. 1. KGST téma 1975 évi koordinációs szakértői ülésére 1975. október 14-17. között Berlinben került sor. Az ülés az 1971-75 közötti ötéves időszakban végzett munka áttekintésével és lezárásával, valamint a téma folytatásaként tervezett I.23. "A szocialista ipar és láncszemel irányítási rendszerének fejlesztése" probléma 1976-80. évi programjával foglalkozott;^{1/} sor került emellett egy kötetlen eszmecsere a KGST keretében létrehozandó Nemzetközi Irányítási Intézetről, továbbá egy egynapos szemináriumra a döntéselőkészítés témájában.

A napirend első pontjaként a fő-koordinátor csehszlovák Irányítási Intézet és a téma keretébe tartozó hét "feladat" koordinátora beszámolt az elmúlt öt évben végzett munkáról; az ülés a beszámolókat jóváhagyta, az előirányzott programot teljesítettnek minősítette. Az 1971-75. évi munkaprogramban szereplő hét feladat a következő volt:

1. A KGST tagországok nemzetközi munkamegosztása keretében szervezett egyesülések és vállalatok problémái.

2. A vállalatok és egyesülések irányítási rendszerének tervezése és megszervezése.

3. Az információs és döntési folyamat a vállalatok és egyesülések irányításában.

4. A vállalatok és egyesülések munkája hatékonyságának értékelési rendszere, ennek felhasználása az ipar irányításának különböző szintjein; a termelés hatékonyságának növelését biztosító eszközök.

5. A vállalatok és egyesülések tevékenységének jogi helyzete és szabályozása.

6. Az irányítás mint szociális folyamat.

7. A gazdasági vezető káderek és specialisták nyilvántartása, értékelése, kiválasztása, képzése és továbbképzése.

^{1/}A KGST terminológia szerint a tudományos és műszaki együttműködés keretében elsősorban "témákat" koordinálunk, ezek "feladatokra" tagozódnak; a témák "problémákba" foglalhatók egybe.

Magyar részről az 5. feladat kivételével valamennyi feladat kutatásába bekapcsolódtunk. Az együttműködésben az MTA Ipargazdaságtani Kutatócsoportja (magyar koordinátor), az Élelmiszeripari Gazdaságkutató Intézet, a MKKE Ipari Üzemszervezési tanszéke és az OVK vett részt. Az együttes munka folytatásához 1976-tól csatlakozását jelentette be (az említett négy intézményen kívül) a BME Ipari Üzemgazdasági tanszéke, a NIM Ipargazdasági és Üzemszervezési Intézete és az MTA Világgazdasági Kutató Intézete is.

Az ötéves időszakban évente egy-egy koordinációs-szakértői ülésre és a feladat-koordinátorok szervezésében nagyobb számu szűkebb részvételi szakértői ülésre került sor. A koordinációs-szakértői ülések (amelyekről az Ipargazdasági Szemleiben rendszeresen beszámoltunk) az együttműködés kérdéseinek megtárgyalása mellett összesen 192 tanulmányt vitattak meg; ezek jelentős része azután orosz nyelvű tanulmánykötetekben is megjelent. A 192 tanulmányból 21-et nyújtottunk be magyar részről (ÉGI 4, IKCs 10, MKKE 5, OVK 3 tanulmány). Az 1972 évi koordinációs-szakértői ülést Budapesten rendeztük. Az együttműködésben egyébként (esetenként csak az ötéves időszak egy-egy szakaszában) összesen 44 intézmény vett részt.

Az együttműködés fontos eredményének tekinthető az a kétkötetes kézikönyv a szocialista iparvállalatok és egyesülések irányításáról, amely oroszul 1974-ben jelent meg és kiadása folyamatban van cseh, német és magyar nyelven is.^{2/} A könyv 3 fejezetét magyar szerzők írták.^{3/} Az együttműködés keretében a főkoordinátor csehszlovák intézet "Az irányításelemlet kérdéseiről" címen orosz nyelvű füzeteket adott ki, ebből eddig 8 jelent meg, a 9. füzet (amely 2 magyar tanulmányt tartalmaz) és a 10. füzet sajtó alatt van. Az egyes országok több példát soroltak fel arra, hogy a közös munka keretében folytatott kutatások eredményeit különböző szervek gyakorlati munkájukban is hasznosították. A téma keretében folytatott kutatások szélesebb körű megismertetéséhez a több in-

^{2/} Az Ipargazdasági Szemle 1974. 4. száma közli rövid ismertetését és egy összefoglaló fejezetét.

^{3/} 3.1. fejezet: Az egyesülések és vállalatok céljai (Román Zoltán); 6.1. fejezet: A műszaki fejlesztés irányítása (Harsányi István és Parányi György); 7.3. fejezet: Az irányítás technológiája (Varga Sándor).

tézménnyel együtt szervezett, 1975 májusában Jerevánban tartott nagy részvételi KGST konferencia is hozzájárult.^{4/}

Az együttműködés a mi értékelésünk szerint elsősorban a tapasztalatok hasznos cseréjét szolgálta, mind az irányítás témájában folyó kutatásokat, mind az irányítás gyakorlatát illetően. Fontos eredménye, hogy közelebb hozta egymáshoz az egyes országokban dolgozó kutatók gondolkodásmódját, segítette egymás irányítási rendszerének és problémáinak megértését. Az utóbbi néhány évben kezdeményezések történtek a közös kutatások irányában is, ebben az időszakban azonban e téren még csak kezdeti lépésekre került sor, több eredményes kétoldalú együttműködés formájában.

Néhány év óta előtérbe került, hogy az együttműködést tematikailag bővitve, szélesebb bázison és a koordinációnak határozottabb szervezeti keretet biztosítva kellene folytatni. Az az elképzelés alakult ki, hogy a munka szélesebb keretekben "A szocialista ipar és láncszemei irányítási rendszerének fejlesztése" címen folytatódjon és az együttműködés szervezését egy kislétszámú nemzetközi koordinációs központ segítse. Időközben, 1975 nyarán a KGST Végrehajtó Bizottsága határozatot hozott egy Nemzetközi Irányítási Intézet felállítására. Kézenfekvőnek látszik, hogy e munka a jövőben az Intézet tevékenységéhez kapcsolódjon.

A berlini koordinációs-szakértői ülés már azzal az elképzeléssel tárgyalta az eddigi munka folytatását, hogy az 1976-tól a Nemzetközi Irányítási Intézet szervezésében fog folyni, és véleményt cserélt az új Intézet jellegével, tevékenységével, munkaprogramjával kapcsolatos elgondolásokról is. Az a javaslat merült fel, hogy az előtünk álló ötéves időszakra a kutatás tárgyát, a "probléma" megnevezését még szélesebben fogalmazzuk meg: "A szocialista társadalmi termelés irányítási rendszerének fejlesztése". A "problémát" 12 témára bontottuk, s az 1976-80. időszakra szóló munkatervének tervezetét is összeállítottuk. A munkaterv az egyes témákra vonatkozóan tartalmazza feldolgozásuk célját, az eredmények megjelentetésének formáit, a témák részletezését (az ide sorolt "feladatok") és az ezek kidolgozásában résztvevő intézmények felsorolását. Az egyes témák munkatervét az 1976. második negyedévében tartandó koordinációs ülések

^{4/} Az Ipargazdasági Szemle 1975. 2. sz. adott erről ismertetést.

öntik végső formába. Feltehető, hogy erre az időszakra rendeződnek a Nemzetközi Irányítási Intézettel és a koordináció további formáival kapcsolatos fő kérdések is.

A korábbi munka folytatásaként tervezett együttműködés javasolt témái a következők:

- A szocialista társadalmi termelés irányításának általános elméleti kérdésel és fejlődési irányai.
- A társadalmi termelés és komplexumai szervezésének fejlesztése.
- Gazdasági rendszerek irányítása gazdasági, szervezési, nevelő és egyéb módszereinek és eszközeinek kidolgozása.
- A szocialista társadalmi termelés és láncszemei irányítása szervezeti struktúrájának fejlesztése.
- Az irányítás technikája és technológiája.
- A gazdasági vezetők és specialisták képzésének és irányításának kérdése.
- Az irányítás szociális, szociálpszichológiai és pszichológiai problémái.
- A szocialista társadalmi termelés tervezési, prognosztizálási, elemzési és értékelési munkájának módszerei és szervezése.
- A gazdasági folyamatok jogi szabályozásának elemzése és kidolgozása.
- Az új technika kidolgozásának, termelésbe való bevezetésének és elsajátításának irányítása.
- Nemzetközi gazdasági szervezetek irányítási rendszerének fejlesztése.
- Az irányítás automatizált rendszere eszközeinek és szervezeti struktúrájának hatékony összekapcsolását szolgáló módszerek kidolgozása.

E tematika jól tükrözi, hogy a termelés irányítása tekintetében a szocialista országokban ma milyen kérdéscsoportok felé irányul az érdeklődés. Az együttműködés, e témák kutatása várhatóan a korábbinál nagyobb kutatási kapacitásokkal, összehangoltabb módszerekkel fog folyni. Valamennyi érdekelt ország e közös munkától nemcsak az irányítás elméletének gazdagítását, hanem gyakorlatának fejlesztését is várja.

A PÉNZÜGYKUTATÁSI INTÉZET KIADVÁNYAIRÓL

A Pénzügykutatói Intézet kutatásaival elsősorban a Pénzügyminisztérium munkáját segíti. Emellett 1969-től, megalakulásától kezdve 1975-ig mintegy 40 kiadványt készített gazdasági, pénzügyi vezetők és szakértők szélesebb köre részére. E kiadványok könyvárusi forgalomba nem kerülnek, de az Intézettől beszerezhetők. Az alábbiak az utóbbi öt évben megjelent 19 tanulmányról adnak rövid annotációt.

Erdei József: "A termelési tényezők adóztatásának történelmi fejlődése adórendszerünkben"

1974. 71 old.

A munka annak a kutatásnak egy részét foglalja össze, melynek során az Intézetben a termelésben és a forgalomban lekötött eszközök és bérek adóztatásának történelmi fejlődését vizsgálták a felszabadulás előtti és az azt követő években. A tanulmány az eszközök utáni elvonások áttekintését adja. Bemutatja a személyi és a társulati vagyonadó rendszerének alakulását, az egyszeri vagyonváltások, a "beruházási hozzájárulás", a vagyondézsma rendszerét, a vagyon értékelésének módszereit.

Budai Benjámín: "Az értéknövekedési adó kialakulásának és elterjedésének egyes kérdései"

1972. 91 old.

A tanulmány az értéknövekedési adó nyugateurópai bevezetése körüli vitákat, gondolatokat foglalja össze, elsősorban az NSZK és Franciaország példáján. A szerző áttekintést ad a forgalmi adókról és azoknak a belföldi áruszállításra és a külgazdasági kapcsolatokra gyakorolt hatásáról. Bemutatja az értéknövekedési adó mechanizmusát és ennek hatását a költségvetés bevételeire, az árrendszerre, a beruházásokra, a külkereskedelmi mérlegre. Végül ismerteti ennek az adónemnek az elterjedését a Közös Piac országaiban.

Nagy Istvánné: "Ausztria adórendszere"

1972. 103 old.

"Az NSZK adórendszere és az 1974 évi adóreform előkészítése"

1973. 139 old.

"Svédország adórendszere"

1975. 82 old.

E tanulmányok az egyes adózási formáknak a különböző országokban elfoglalt súlyával, az osztrák, a nyugatnémet és a svéd adórendszerrel foglalkoznak. A szerző az egyszerű ismertetésen túl az adózást beleágyazza a költségvetési struktúra egészébe, kitér az alkalmazottak adójára, a szabadságra, vagy a felmondási időre vonatkozó járandóságokra, a burkolt nyereségfizetésre és egyéb kérdésekre is. Az egyes országok adóreformjait kapcsolatba hozza az Európai Gazdasági Közösség adóharmonizálási tendenciáival. (Külön érdeklődésre tarthat számot a jövőbeni beruházásokra tartalékolt összegekhez fűződő svéd adókedvezmény, amelynek komoly szerepe volt abban, hogy az általános nyugateurópai hanyatlás közepette Svédországban növeljék a magánberuházásokat és a foglalkoztatottságot.)

Gyergyói Tiborné: "Hollandia adórendszere"

1972. 83 old.

A tanulmány a nagy hagyományokkal rendelkező holland adópolitikát, Hollandia költségvetési rendszerét és adószervezetét ismerteti. Az adórendszer bemutatása mellett kitér az adócsalások problémájára és az államadósság alakulására is.

"Az osztrák schilling konvertibilitásának megteremtése"

1973. 122 old.

A tanulmány bemutatja a konvertibilitás kapcsolatát az osztrák gazdaság helyzetének alakulásával. Bővebben tárgyalja a konvertibilitás deklarálásától a tényleges külső konvertibilitás eléréséig terjedő szakaszt, ezen belül a devizapolitíká-
nak az átválthatóság szolgálatába állítását.

<u>Koltai Jenő: "Franciaország adórendszere"</u>	1972. 92 old.
<u>"Nagybritannia adórendszere"</u>	1973. 83 old.
<u>"Az Amerikai Egyesült Államok adórendszere"</u>	1974. 42 old.

E tanulmányok Franciaország, Nagybritannia és az Egyesült Államok adórendszerét ismertetik. A bonyolultabb konstrukciókat példákkal is illusztrálják, ki-
térnek az adók szabályozásának indítékaira és felvázolják az adórendszerek át-
alakításának tendenciáit. (Az angliai adórendszer anyagából az 1966-tól 1973-ig
érvényben volt szelektív - a gazdasági tevékenységek blokkjaiban differenciált -
alkalmaztatási adó rendszere, az USA-t bemutató tanulmányban pedig a növekvő
katonai kiadások és az adórendszerek kapcsolatának, továbbá a költségvetés
bevételei szerkezetének bemutatása érdemel különös figyelmet.)

<u>Keveczky Lóránd: "A Bretton Woods-i valutarendszer és a konvertibilitás"</u>	1972. 62 old.
---	---------------

A szerző azt vizsgálja, hogy a Nemzetközi Valutaalap működése mennyiben se-
gitette elő a nemzetközi forgalom fejlődését, reformálhatók-e annak alapelvei és
hogyan értékelhető ez a valutarendszer a szocialista országok szemszögéből.
Számbaveszi a multinacionális vállalatok működésének valutáris hatásait, a po-
litikai motívumok előtérbe kerülését, s végül összefoglalóan értékeli a tőkés
monetáris fejlődést.

<u>Kövér Károly: "A tőkés valuták konvertibilitásának feltételei!"</u>	1972. 44 old.
--	---------------

A tanulmány a kliring-rendszerekből kiindulva általánosságban vizsgálja a tőkés
valuták konvertibilitásának feltételeit. Tárgyalja a nemzeti valuták korlátozott
regionális átválthatósági rendszerét, a folyó műveletekre vonatkozó konvertibilitá-
tást, majd a belső- és külső konvertibilitás feltétel-rendszereinek egymásba kap-
csolódásából vezeti le a teljes átválthatóság megteremtésének alapfeltételeit.

Lőrincze Péter: "A spanyol peseta konvertibilitásának megteremtése és a fizetési mérleg"

1973. 73 old.

A tanulmány ismerteti a spanyol fizetési mérleg alakulását, Spanyolország fokozatos bekapcsolódását a nemzetközi munkamegosztásba, az ötvenes-hatvanas évek fordulóján kidolgozott un. stabilizációs tervet és az OECE-be való bekapcsolódást, a külső-belső egyensúly megteremtéséhez szükséges deflációs politikát. A tanulmány felvázolja a további fejlődés akadályait, a nyugateurópai integrációval való szorosabb kapcsolat nehézségeit is.

Megyeri Endre: "A jövedelmezőség funkciói"

1971. 116 old.

A tanulmány egyfelől a jövedelmezőségnek a hatékonyság mérésében betöltött funkcióját, másfelől a hatékonyságmérő és folyamatszabályozó funkció viszonyát vizsgálja. A jövedelmezőség kategóriáját szélesen értelmezi, a ráfordításokban figyelembe veszi a közvetlen ráfordításokon felül az un. inverz ráfordításokat is és meghatározza ezek normatív értékelt. Ezek figyelembevételével egyszerű népgazdasági hatékonysági mérőszámot javasol, de megjelöli az ezzel egyenértékű (azonos döntéshez vezető) további mutatók képzési elveit is.

Kopátsy Sándor: "A munkaértékelméleten alapuló növekedési modell"

1971. 120 old.

A tanulmány kifejti, hogy a termelőerők fejlesztési optimumának meghatározásához szükséges nemcsak az árutermelő, de minden emberi munka optimális felhasználása. Ennek megfelelően az értéket determináló szükséges munka deficiójába beleérti a szolgáltatásokat, sőt a szellemi tőke újratermeléséhez szükséges munkát is. Ujszerű módon keresi az általános egyenértéket és azt az arany helyett egy dolgozó egy évi munkájában találja meg, ily módon kiszűri az egyenértékes előállításnál jelentkező és az általános termelékenység eltéréseiből eredő problémákat.

Szira Tamás: "Beruházás hatékonyságunk nemzetközi összehasonlításban"

1971. 105 old.

A tanulmány azt vizsgálja, hogy a pótlólagos tőke/termelés növekmény arány (ICOR) mutatók tükrében beruházásaink összhatékonysága milyen képet mutat nemzetközi összehasonlításban. A mutató elsősorban mennyiségi változások jelzésére alkalmas, érzékenyen reagál azonban az árszint változásaira, a kapacitás-kihasználásra, a struktúra-változásra stb., tehát csupán az elemzés egyik eszközeként használható. A vizsgálatba vont harminc ország átlagához képest Magyarország mutatója az ötvenes években nagyjából hasonló volt, a hatvanas évek első felében romlott, a hatvanas évek második felében kedvezően alakult. A tanulmány elemzi a beruházási hányad és a növekedési ütem közötti kapcsolat szorosságát is. (Ez a kapcsolat a fejlett országoknál gyenge, a közepesen fejlett országoknál viszonylag szoros.)

Antal László - Kollarik István: "Az ÁKM és a pénzügyi modellek alkalmazása a jövedelemszabályozásban"

1974. 31 old.

A tanulmány megállapítja, hogy mind a bérek egységére jutó rövidtávú érdekelttség, mind az eszközök egységére jutó, hosszútávú érdekelttség akkor elégíthető ki maximális módon, ha az $Ny/sB+E$ érdekeltségi ráta a legnagyobb. Ismerteti az egyes jövedelemszabályozási jellemzők módosítását feltételező számításokat és azok következményeit. Megállapítja, hogy a járulékok módosítása csupán az ágazatközi arányokat változtatja, a nyereségarányokat nem, mert az élő- és holtmunka terhek, mint társadalmilag szükséges ráfordítások az árban elismerődnek. A szerzők ismertetik azokat az ÁKM- és modell-számításokat, amelyek a járulékok optimális megállapítását célozták. Arra a következtetésre jutnak, hogy a helyes orientáláson túlmenően, a jövedelmezőségi arányok javítása érdekében is jobban be kell gyűrűztetni a világpiaci árhatásokat és a népgazdasági hatékonyság érvényesítése érdekében relative mérsékelni kell az eszközt és növelni kell a bérterheket.

Szalai Erzsébet: "A beruházási piac feszültségének kvantifikálása"

1972. 82 old.

A tanulmány az egyensúlyhiányt mint a keresletként megjelenő vásárlóerő egy részének realizálhatatlanságát definiálja, és ennek a hányadnak az évenkénti számszerűsítésével méri az egyensúlyi helyzetet. A "terven felül" feszültség megállapítása érdekében vizsgálja a "kényszermeztakarításnak" a terven felül jelentkező kereslethez való arányalakulását. A módszert az 1968-72. évi adatok felhasználásával mutatja be. A leírt módszer alkalmas arra is, hogy a terv készítésekor és a tervidőszak folyamán is mérni lehessen a beruházási piac feszültségét.

Havas Gábor: "A beruházás-finanszírozás francia rendszere"

1975. 145 old.

A tanulmány ismerteti a francia tervezési tradíciókat, majd a gazdasági élet különböző funkcióin, a tervösszeállítás módszerein keresztül értelmezi a "tervezés" fogalmának eltérő tartalmát. Bemutatja azokat az eszközöket, amelyekkel a francia állam a gazdaság jelentős szektorát befolyása alatt tudja tartani, miközben finanszírozó forrásait csökkenti. Befejezésül azt kutatja, hogy a francia tapasztalatok közül melyek hasznosíthatók a hazai gyakorlatban.

SZAKIRODALOM

Farkas János: Az ötlettől a megvalósulásig^{1/}

A kutatási eredmények ipari alkalmazásának problémái címet viselő bevezető fejezetében az az érdekes szociológiai tanulmány, amely a kutatási eredmények alkalmazásának társadalmi-szervezeti-személyi feltételeivel foglalkozik vegyipari esettanulmányok alapján. A témakör elemzésének jelentőségét sem kell különösebben bizonyítgatni; a 21 kutatási-fejlesztési eset elemzése számos következtetésre ad alkalmat a kutatást végző szociológusnak, aki természetesen elsősorban saját tudományterülete szemszögéből tanulmányozza a folyamatot, de alkalom a nem szociológus olvasónak is arra, hogy elgondolkozzék és a bemutatott tapasztalatokat saját ismeretével szembesítse. Észrevételeinket a kutatási eredmények és az ipari alkalmazás problémáival kapcsolatos fejtegetésekhez fűzzük.

A szerző és a kutatásban résztvevő szakemberek nehéz feladatot vállaltak, amikor egy olyan szerteágazó, sokféle szakmai vetületű problémakörnek, mint a kutatási cél meghatározásától az új termék, eljárás gyártásbavételéig (vagy annak elmaradásáig) terjedő folyamat eseményeinek szociológia módszerekkel történő feltárására, elemzésére vállalkoztak. Munkájukat az sem tette könnyebbé, hogy az innovációs folyamat különféle, köztük szociológiai vonatkozásaival a tőkés országokban számos kutatás már foglalkozott. Noha a vizsgálathoz mindössze egy iparág két ágazatából választottak ki összesen 21 témát, az alkalmazott kutatási módszer és a tapasztalatok az ipar más területein is hasznosíthatók.

A kutatók a Nehézipari Minisztérium segítségével kijelölték azokat a kutatási-fejlesztési (továbbiakban röviden K + F) témákat, amelyeket az iparban bevezettek, illetve bevezethettek volna, majd ezekről empirikus módszerekkel esettanulmányokat készítettek. A témák kiválasztásának kritériumai a következők voltak: fele-fele arányban oszoljanak meg a gyógyszer- és a vegyipar ágazatai között; egy-egy iparágon belül a témák fele sikeres (gyakorlatilag bevezetett és nyereséges), másik fele sikertelen legyen; valamennyi téma iparilag megvalósítható legyen. Végeredményben 11 gyógyszeripari és 10 vegyipari téma feldolgozására került sor.

A témák 14,4 %-a eredeti, 85,7 %-a reprodukciós kutatáson alakult. A K + F folyamatok 66,6 %-ban sikeresen, 33,3 %-ban sikertelenül végződtek. A három "eredeti" kutatás sikeres volt; a reprodukciós kutatások többsége is sikeresnek bizonyult. Az összkutatások 52,3 %-a sikeres reprodukciós kutatás volt, míg a reprodukciós kutatások 33,3 %-a kudarcot vallott. A 21 témából 17 termékcserére, 4 technológiacserére irányult.

^{1/} Akadémiai Kiadó, Bp. 1974. 292 old. (Szociológiai tanulmányok 16.)

Az esettanulmányokat a K + F folyamatok érdemi résztvevőjével (kutatókkal, termelőkkel, szakigazgatási szakemberekkel) folytatott kérdőíves és kötetlen interjúk, dokumentumelemzések és statisztikai adatlapok alapján készítették el. A 21 téma 162 résztvevőjétől összesen 174 interjút vettek fel.

A kutatók a vizsgált témákkal kapcsolatos eseményeket történeti sorrendben, részletesen rögzítették; a gyógyszeripari témákban 557, a vegyipari témákban 639, összesen 1196 eseményt rögzítettek és dolgoztak fel, különböző szempontok alapján. Egyebek között vizsgálták az események számszerű megoszlását, azok jellege szerint. A szerző ismerteti az erre a célra kialakított, figyelemre méltó tényező-kategória rendszert:

- A) Információs tényezők (szakirodalom, tanulmányut, esetleges jellegű információk).
- B) Személyi tényezők (személyes kapcsolatok, ötletek, rokon- és ellenszenvek, egyéni (anyagi) érdekek, (szabadalmak, újítások) ambíciók).
- C) Szervezeti tényezők (belső szervezeti érdekek, szervezeti egységek közötti viszony, átszervezés, stb.).
- D) Szervezetek közötti tényezők (megbízások, együttműködés-kooperáció, felsőbb utasítás, szakigazgatás, stb.).
- E) Gazdaságossággal kapcsolatos tényezők (kísérlet, üzemi hibák, anyagihiány, kutatási-termelési tradíciók, technológiai lehetőségek, licenc, stb.).
- F) Műszaki-szakmai tényezők.
- G) Makrogazdasági, nemzetközi tényezők (KGST, ágazati fejlesztés, mechanizmus, gazdasági-politikai tervezés, stb.).

Példaként - rövid szöveges összefoglalással - ismertetjük a regisztrált események fenti kategóriáknak megfelelő, szám szerinti megoszlását.

A gyógyszeriparban a szakmai események (F) a leggyakoribbak, legritkábbak viszont az információs (A) és makrogazdasági (G) események. A vegyiparban a szervezeti (D) elemek fordulnak leginkább elő, és az információs tényező (A) a legritkább. Az összesített kép a következő sorrendet mutatja: 1. szakmai események (F: 274); 2. szervezeti események (D: 259) és 3. gazdaságossági események (E : 205). Ha az adatokat a teljes vegyiparra vetítjük, a legritkábban az információs (A: 70) és a makrogazdasági tényezők (G: 98) fordulnak elő.

A továbbiakban - mellőzve a statisztikai adatokat - a következtetésekhez fűzünk néhány megjegyzést.

A könyv a hipotézisek megfogalmazásánál és számos más helyen is abból indul ki, hogy egyrészt "iparunk technológiai-technikai színvonalának viszonylagos elmaradottsága nagyobb, mint tudományos elmaradottságunk és ez az oka annak, hogy az ipar nem "szívja" eléggé magába a kutatási eredményeket (40. oldal). Másutt megállapítja, hogy a tudomány és az ipar közötti "nem kielégítő kapcsolat alapvető oka az ipari munkafolyamatok termelőerőinek, termelési viszonyainak relative alacsony színvonalában rejlik" (49. oldal). Továbbá: hogy "A modern munkafolyamat fejlődésében léteznie kell egy olyan kritikus pontnak, amelynek elérése, sőt meghaladása nélkül a munkafolyamat és a tudomány együttműködésében szükségképpen zavarok, diszfunkciók mutatkoznak. A kritikus pont alatt a munkafolyamat a felmerülő nehézségek forrása. Feltételezésünk szerint a magyar vegyipar még nem érte el e kritikus szintet, s ezért a munkafolyamatban gyökerezik a tudománnyal való együttműködés legfőbb akadálya" (53. oldal).

Noha a megállapítások jogosak, elgondolkoztató, vajon alkalmas alapot adnak-e egyrészt a további vizsgálódásokra, másrészt eleve nem "demoralizálóak-e" mind a kutatás, mind a termelés erőfeszítései szempontjából. Felmerül a kérdés, hogy egy kutatási eredmény gyakorlatbavételének kudarca esetén egyértelműen bizonyítható-e a munkafolyamat (átfogóbb megfogalmazásban a vállalati termelőerők színvonala) elmaradottsága, vagy arról van szó, hogy a kutatás nem számolt kellően a realitásokkal, azzal a közeggel, amelynek az eredményt be kellene fogadnia. E kérdés összefügg a tudomány és a gyakorlat élő kapcsolatával, a tudományos kutatásra fordított jelentős eszközök hatékonyságát legjobban biztosító kutatás-irányítás koncepciójával.

A szervezeti kérdésekkel összefüggő tanulságokat összegezve a szerző megállapítja, hogy "mind a kutatás, mind a szakigazgatás szervezeti kérdéseit a termelés kérdéseiből kiindulva kell felvetni. Ez azt jelenti, hogy a) sem gazdaságunk, sem technikánk, b) sem intézményi kereteink, c) sem az előbbieket hatására kifejlődött szervezeti magatartás nem elég kedvező egy gyorsabb ütemű műszaki fejlesztés számára." (218. old.) Megállapítása megegyezik saját tapasztalatainkkal is, s különösen egyet kell érteni a "termelés-centrikus" nézőponttal akkor, ha ez nem pusztán a kutatási háttér megvilágítását szolgálja.

Az a véleményünk, hogy a kutatás-fejlesztést (természetesen nem az alap, hanem a realizálást célzó alkalmazott kutatások esetében) abból kiindulva helyes vizsgálni, hogy a $K + F + a$ termelés + az értékesítés együttesen mikor adja a legjobb eredményt.

Mint hogy a vizsgált kutatások célja egyértelműen a realizálás volt, a kutatás-fejlesztés-bevezetés-üzemszerű gyártásfolyamat láncolatát nemcsak egyirányúan, hanem egymásrahatásukban, egymást feltételező kapcsolatukban helyes elemezni. Ez annak a vizsgálatát igényli, hogy egyfelől a kutatás részéről a gyakorlattal szemben támasztott követelmények reálisak-e, másrészről a gyakorlati bevezetés során milyen e reális feltételek kielégítésének színvonala.^{2/} E megjegyzés mit sem von le a vizsgálat erre vonatkozó mintaszerű elemzésének értékéből. Ha azonban a kutatási célkitűzést és tervezett produktumát egyértelműen etalonnak, az üzemszerű gyártásban maradéktalanul megvalósítandónak ítéljük, ugyanezzel a realizálás folyamata ideális esetben ugyan lépést tud tartani, de minden más valós (!) esetben ehhez képest csak elmaradottnak és elmarasztalandónak lesz minősíthető, bármely szervezeti, személyi, gazdasági stb. aspektusát is nézzük a megvalósításnak.

Kétségtől mentesen jogos az az igény, hogy a sokszor jelentős szellemi-anyagi ráfordítással létrehozott szellemi termék (új konstrukció, korszerűbb technológiai eljárás, sőt új típusú vezetési-irányítási módszer stb.) a termelésben megvalósuljon az ipar hatékonyságának a növeléséhez. A termelés fejlettségi színvonalát azonban - bizonyos "feszítéssel" - alapvető realitásnak kell tekinteni s az új eleve csak ehhez illeszkedve számíthat sikerre. Ez nem azt jelenti, hogy ne tegyünk maximális erőfeszítéseket az új bevezetésére, és ennek érdekében ne tárjuk fel - amint a tanulmány azt tudományos igényességgel meg is teszi - a rea-

^{2/} Erre utal a könyvnek az a megállapítása is, amely szerint "a kutatási szervezetek képesek lennének az ujitásokra, de az ipar fejlettségi problémái miatt, továbbá amiatt, hogy nem ismerik az ipar valódi felvevőképességét, nem dolgozhatnak igazán hatékonyan". (219. old.)

lízfálást zavaró, annak hatásfokát csökkentő tényezőket. Ezek feloldásának módja az, hogy ne külön-külön igyekezzünk felszámolni a kutató-fejlesztő intézményekben, az iparirányító szervezetekben és főként a realizáló vállalatokban fennálló hiányosságokat. (Ezekre a tanulmány példatárnak beillő gazdagságu illusztrációt ad.) Törekednünk kell a kutatást és a realizálást oly módon összekapcsolni, hogy a) a kutatók, fejlesztők azt és oly módon kutassák, illetve alakítsák ki, aminek és ahogyan a realizálási feltételei potenciálisan adva vannak vagy megteremthetők; b) az adaptáló, megvalósító szervezetek körülményekben készüljenek fel az "elérhető magasságu lécc" átugrására.

"A termelés elmaradottsága az eredményes kutatás-fejlesztés fő gátló tényezője" - állapítja meg a szerző. Ebből fakad az a következtetése, amely egyértelműen a műszaki fejlesztést gátló, lehetőségeit csökkentő körülménynek tekintti az alacsony színvonalon gépesített, szakaszos munkafolyamatu termelést (141. old.). A vizsgált vegyipari üzemek kedvezőtlen termelési és egyéb adottságai kétségkívül nem kedveznek az átfogó, gyökeres technika-váltásnak, azonban megfelelő feltételek között éppen ezek a körülmények képezhetnek intenzív feszítőerőt a fejlesztésre. Kisebb méretek, univerzálisabb technológia mellett nagyobb a lehetőség a vállalat rugalmasságára és a különböző variánsok közötti váltásra. Minden bizonnyal ez az egyik oka a gyógyszeriparról kapott kedvezőbb helyzetképnek.

Ugy vélem, különbséget kell tenni az iparvezetés szelektív fejlesztési politikája és az egyes vállalatok saját, öntevékeny fejlesztő munkája között. Míg az iparvezetés célja a legkorszerűbb technika és az ennek gazdaságos kihasználásához szükséges előfeltételek biztosítása, s a központi erőforrások elsősorban erre összpontosulnak, addig a vállalatoknak (hacsak nincsenek "elsorvasztásra" ítélve) önmaguk adottságaihoz viszonyítva kell reálisnak ismertetett kutatás-fejlesztési programot végrehajtaniuk. E ponton ismét hangsúlyozottan merül fel a kutatás reális célkitűzésével szemben támasztott igény, hiszen hogy milyen gazdasági és szakmai-képzettségi létszámfeltételek között kell a fejlesztést megvalósítani, eltérő módon adja fel a leckét a kutatás számára is.

Annak ellenére, hogy a tanulmány a kutatás és a termelés viszonyáról az előzőekben idézett és általunk vitatott megállapításokat teszi, tényanyagában megerősíti, alátámasztja véleményünket. Ugyanis a 21 vizsgált K + F téma sorsát befolyásoló pozitív és negatív eseményeket ismertetve (83-102. oldal), számos olyan hatékonyságot csökkentő tényezőt sorol fel, amely arra vezethető vissza, hogy a kutatás témaválasztása, vagy megoldási módja nem számolt kellően a valósággal. A példák tételes felsorolásától eltekintünk, mert az idézett felsorolásból utólag természetesen nem állapítható meg az egyes tényezők, események valóságos sulya; annak meghatározása, hogy a realitásokkal való ütközés mennyiben adódik a hibás, a lehetőségeket eleve figyelmen kívül hagyó koncepcióból és milyen mértékben a kutatástól - pontosabban a kutatótól - független akadályozó körülményekből, további vizsgálatot igényelne.

A tanulmány szerzője is megállapítja, hogy "az iparral való érintkezésben a kutatás alaptörekvése az alkalmazás és a fejlesztés, közvetlenül arra törekszik és hajlik arra, hogy szem elől téve a termelés műszaki és gazdasági lehetőségeit." (59. old.)

A kutatás-fejlesztés gazdasági jellegű hiányosságára mutat a következő felmérés-részlet:

A tanulmány készítőinek arra a kérdésre, hogy "egyik vagy másik téma esetében kínálkozott-e itthon vagy külföldön másik megoldás" a megkérdezettek 75 százaléka úgy vélte, hogy "még lehetősége sem volt a kutatás vagy a bevezetés alternatívájának" vagyis a "választásnak még a gondolata, a más megoldás keresésének még a lehetősége sem merült fel abban az időszakban, mikor ... a kutatás megindítására vagy a kutatás bevezetésére vonatkozó döntést meghozták." (212. oldal.) A tanulmány joggal veti fel, hogy a sommás "nem" válasz nem a lehetőség hiányát fejezi ki, hanem a gazdaságfejlesztés autarchikus szemléletének maradványa.

Ugyanakkor, amikor vitatható a szerzők álláspontja a kutatás és a termelés közötti viszony értelmezésében, teljes mértékben egyet lehet érteni a műszaki fejlesztési folyamat társadalmi jellegét hangsúlyozó állásfoglalással. Ezzel függ össze, hogy míg a munkafolyamat tárgyi-technikai oldalán a tudományos eredmények is hamarabb érvényesíthetők, addig "a szubjektív emberi-társadalmi oldal jelenti a műszaki fejlesztés szűk keresztmetszetét." (140. oldal). Ez a jelenség a vállalati gyakorlatban a rendelkezésre álló termelési tényezők (a munkaeszköz, a munkatárgy, a munkaerő) színvonalának és a termelési folyamatok szervezethezességének az ellentmondásában, azaz az adottságok alacsonyfokú kihasználásában nyilvánul meg.

Imponáló az a sokoldalúságra törekvés, ahogyan egyebek között alapos matematikai apparátussal törekedtek a kutatók a felvételtől nyert számos adat és résztényező között különféle összefüggések meghatározására. Mindamellett bizonyos óvatossággal kell kezelni az olyan információkat, amelyek a súlyukban, jelentőségükben igen nagymértékben eltérő események szám szerinti megoszlásából levont következtetésekből származnak. Ez azért is lényeges, mert az egyes témáknál önálló tételként rögzített események száma óhatatlanul függvénye az interjú lefolytató és feldolgozó kutató mércéjének - a 21 esettanulmányt nyilvánvalóan nem egyazon személy dolgozta fel -, bizonyos mértékig függ a felállított és igazolni, ellenőrizni kívánt hipotézisektől.

Fenntartással kell fogadni a pozitív és a negatív események számszerű összetetéséből adódó azon következtetést, amely szerint: "Ha a negatív események gyakoriak és pozitívokkal szembeni arányuk nagy, akkor a kudarc valószínűbb, de ha egy $K + F$ -ben sok pozitív esemény van, az ettől még kudarcot vallhat. Ha viszont kevés egy $K + F$ -ben a pozitív esemény, akkor a kudarc biztos." (117. old.) A következtetés logikai uton meggyőzőbb lenne, különösen az idézett rész utolsó mondata vitatható. A döntő nem az, hogy mennyi, hanem hogy milyen súlyú események fordulnak elő a pozitív vagy negatív oldalon.

Érdekes az az összeállítás, amely különböző események tényezők szerinti megoszlását mutatja be:

A K + F folyamat tényezőinek megoszlása^{x/}

Tényezők	Abszolút	Pozitív	Negatív
		értékek %	
Anyagi tényezők	8,4	2,5	12,3
Szervezeti tényezők	15,8	16,8	15,6
Kooperációs tényezők	19,6	11,3	25,4
Személyi tényezők	16,8	27,8	9,8
Gazdasági tényezők	11,8	12,5	11,4
K + F folyamatok műszaki tényezői	17,8	22,8	14,7
Makroökonómiai tényezők	9,8	6,3	10,8
Összesen:	100,0	100,0	100,0

^{x/} 8. táblázat, 124. oldal.

A táblázat - nem tévesztve szem elől az előbbieken ismertett fenntartásunkat - jól szemlélteti, hogy noha "műszaki" fejlesztésről van szó, a szorosan vett műszaki tényezők aránya viszonylag alacsony, s hogy milyen nagy súllyal szerepelnek az eddig eléggé elhanyagolt szervezeti és emberi tényezők.

Erőltetettnek tűnik viszont egy másik összehasonlítás alapján levont következtetés, amely szerint "a negatív tényezők gyakoribb előfordulása arra mutat rá, hogy a műszaki fejlesztés során a kutatóknak-fejlesztőknek-szervezőknek és vezetőknak főleg nehézségekkel van dolguk, tehát a műszaki fejlesztésben több a kudarc, mint a siker." (125. old.)

A tudomány és a termelés összefüggésében követendő irányt jól foglalja össze a könyv utolsó fejezete (286. old.): "A műszaki fejlődés meggyorsítása érdekében hosszútávon fejleszteni kell a munkafolyamat tárgyi-, objektív-, technikai elemeit, amelyek a társadalmi-, emberi-szubjektív oldaltól is magasabb szintű adaptációt kívánnak meg. Rövidebb távon az ipar termelési viszonyait kell fejleszteni, amelyek megismerése és figyelembevétele nélkül a műszaki, közgazdasági, ipari és szervezeti intézkedések hatástalanok maradnak. Ha az ipari szervezetek jobban tudnak majd adaptálódni társadalmi-gazdasági környezetükhöz, annak adottságaihoz, lehetőségeihez, akkor gyorsabban fogják tudni adaptálni a tudományos eredményeket is. Ugyanakkor a tudományos kutatás szervezeteinek is jobban kell igazodniuk az ipari munkafolyamatok objektív és szubjektív lehetőségeihez."

dr. Parányi György

A szerző számára különösen kedvező, ha könyve akkor jelenik meg, amikor tárgyalat témája éppen aktuálissá válik. Dr. Deák Anna: "Iparvállalati középtávu tervek pénzügyi megalapozása" című könyve éppen a vállalati középtávu tervezés megkezdése előtt jelent meg. Az időbeli aktualitáson túl a könyv témája külön is figyelmet érdemel. A vállalati középtávu tervezéssel foglalkozó szakirodalom jogosan általánosítható megállapítása, hogy az 1971-75. évekre szóló vállalati középtávu tervezés leggyengébb pontja a tervek pénzügyi megalapozása volt, amihez a tárgyi problémákon túl a metodika kidolgozatlansága is nagy mértékben hozzájárult.

A vállalati tervezésen belül a pénzügyi tervezés a korábbi időszakokban szinte önálló életet élt. Feladata nem a vállalati döntések pénzügyi következményeinek mérlegelése, illetve a vállalati terveknek pénzügyi szempontból való megalapozása volt, hanem alapvetően a "Bank" és a vállalatok közötti kapcsolatok szabályozása, elsősorban a "Bank" döntéseinek előkészítése érdekében.

Az 1971-75. évekre szóló tervezés során először lehetett és kellett volna a pénzügyi tervek a vállalati terv szerves részévé válnia. Ez azonban különböző okokból nem következett be. Az okok között a pénzügyi tervezés nem tisztázott szempontjai és eljárásai is jelentős szerepet játszottak.

Deák Anna a vállalatok működési rendszerének tanulmányozása alapján kíván "gondolatokat és néhány metodikai tanácsot adni az iparvállalatoknál készülő tervek céltudatosabb és körültekintőbb pénzügyi megalapozásához." (10. old.)

A maga elé tűzött célt Deák Anna könyve lényegében megvalósította, sok tekintetben többet nyújtott, mint amit könyvének címe, illetve célkitűzése ígért.

Tudomásom szerint Deák Anna könyve az első Magyarországon, amely a pénzügyi tervezést nem kívülről, a "pénzügyi igazgatás" szempontjait, hanem belülről, a vállalati gazdálkodás összefüggéseiből kiindulva tárgyalja. Ez a közelítés lehetővé tette, hogy a vállalati pénzügyi tervezést, a pénzügyi döntések előkészítését nem rész-feladatként, nem a többi tervfejezet mechanikus következményeként tudta ábrázolni, hanem a kölcsönös és megismétlődő összefüggések rendszerében, anélkül, hogy feladta volna a pénzügyi terv ellenőrző szerepére vonatkozó elveket.

A könyv két fő részre oszlik. Az első fejezetek a vállalati gazdálkodás különböző kérdéseit tárgyalják:

- a vállalati stratégia tartalmi elemét,
- a stratégiát meghatározó külső és belső tényezőket,
- a népgazdasági és a vállalati tervek kapcsolatát a pénzügyi egyensúly biztosítása érdekében,
- a tervezési alternatívák kialakításának és a tervezés sorrendiségének problémáját,
- a piac-, a fejlesztési és a pénzügyi stratégia néhány alapvető kérdését,
- a naturális és a pénzügyi tervezés kölcsönös egymásra hatását, kapcsolatait,
- a vállalati gazdálkodás különböző lehetséges kockázatait, illetve ezekkel összefüggésben a tartalékok képzését.

^{1/} Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1975. 165 old.

Teljes mértékben egyet kell értenünk például a szerzőnek könyve több helyén is kifejtett azon nézetével, hogy a tervszámítások anyagát világosan meg kell különböztetni magától a tervdokumentumtól. Nemcsak részletességben van különbség a két anyag között, hanem itt kell keresnünk az alternatívák tervezésének lehetőségét, és a tervezésnek tanuló folyamatként való megvalósulását biztosító iteratív tervezést is.

Ugyanakkor rá kell mutatni arra is, hogy bár az említett témákat a szerző igyekezett elsősorban a vállalati pénzügyek, a pénzügyi tervezés szempontjából tárgyalni, véleményünk szerint ez nem teljesen sikerült. A terjedelemben vizsgonyított túl sok téma egyenetlen megoldásokat eredményezett, és sokszor éppen a speciálisan pénzügyi szempontok kidomborítására nem került sor, például a kockázatot és a tartalékokat tárgyaló fejezetben. Nagyon szemléletes viszont, amit a könyv a vállalati célrendszer eszközoldalról való próbájáról, az áru és pénzfolyamatok komplex összefüggéseiről mond és ami a második részben részletesen tárgyalta, szorosabb értelemben vett pénzügyi tervezés alapját is képezi.

A pénzügyi tervfejezet felépítésével és tartalmával foglalkozó részben a szerző ismerteti a pénzügyi terv általa javasolt hármas tagolását (pénzforrási terv, vagyonmérlegterv, eredményterv), az egyes tervrészek sémáját, illetve a három fejezet összekapcsolódását. Ez a rész számos olyan megfontolandó javaslatot tartalmaz, amelyek ma a "hivatalos" pénzügyi tervezésben nem, vagy más-kép szerepelnek. Különösen kiemelkedőnek tartom a vagyonmérlegterv bevezetésére és a vagyontárgyak reális értékelésére vonatkozó javaslatot.

A vállalati gazdálkodás értékelése és az eredmények megbízható tervezése szempontjából megfontolandó a "konjunkturális" nyereség elkülönítésére és az egyes tervidőszakok között "átmenő" illetve "átjövő" nyereség tervezésére vonatkozó javaslat is.

A könyv zárórésze a pénzügyi terv három kiemelt fontosságú számítási anyagát tárgyalja részletesen (a hitel és törlesztési tervet, a fejlesztési alap mérlegtervét, az önköltségi és ártervet) és röviden foglalkozik a tervezés zárt-ságának kérdésével is.

A könyv mellékleteivel kapcsolatban ki szeretném emelni a szerzőnek a tervezés menetében hozott döntésekre való utalását, ami véleményem szerint fontos utmutatás a tervekészítés egyik lényeges problémájára, a terveknek a vezetés szempontjából történő elbíráltatóságára, illetve a vezetésnek a tervezés munkájában való részvételére vonatkozóan.

Célszerű lett volna tisztázni, hogy a pénzügyi tervnek a könyvben megjelölt tartalma és tagolása esetén mi a tartalma és szerepe az önköltségi tervnek, hasonlóképpen indoklásra szorul az ártervnek a pénzügyi tervbe illesztése is, amikor nyilvánvaló, hogy az árakra vonatkozó feltételezések, prognózisok, intézkedések az értékesítési (marketing) tervben szükségszerűen szerepelnek. A szerző a vállalati ártervezést úgy ábrázolja, mintha a vállalatoknak módjuk lenne minden öt éves időszakban a nyereségigényüknek megfelelő új árrendszert létrehozni. Ennek érvényesítésére azonban a vállalatoknak sem a hazai, sem az exportpiacokon nincs lehetőségük, sőt inkább az ellenkező tendencia érvényesül. Ez nem azt jelenti, hogy a vállalati ártervezésnek nincsenek problémái, de azok véleményem szerint nem a szerző által kiemelt szemléleti hibából származnak. Az ártervezés legtöbb problémáját éppen csak érinti a szerző. A költségtervezés javítására tett javaslat a középtávú tervezés szempontjából tulzott követé-

lésnek látszanak. A funkcionális és kauzális költségszemlélet olyan mélységű érvényesítése, mint amit a szerző feltételez, még éves tervezés során is nehezen valósítható meg.

A könyv több helyen foglalkozik a "től-ig", tehát a bizonyos sávokat rögzítő tervezés problémájával, részben olyan megjegyzéssel, hogy a limitek a terveltérések elviselését könnyítik meg. A gondolattal egyet kell értenünk, de sajnos itt sem találunk közelebbi utalást arra, hogyan kell a "től-ig" tervezést következeten és komplexen megvalósítani, különösen a pénzügyi tervfejezetben. Cél-szerű lett volna annak a többször is hangsúlyozott elvnek gyakorlati alkalmazását is bemutatni, például a pénzforgalmi tervben, vagy a fejlesztési alap mérleg-tervben, amelyekben a legnehezebb elképzelni ennek érvényesítését.

Összefoglalva: Deák Anna aktuális témájú könyve jó időpontban jelent meg. A könyv szerkezete - az első rész zsufoltóságának ellenére - világos, áttekinthető, stílusa gördülékeny. Felvetett gondolatait, megoldási javaslatait a vállalatoknak jelentős segítséget nyújtanak nemcsak pénzügyi tervező munkájukhoz, de tervező tevékenységükhöz általában is. Észrevételeimet inkább a további vizsgálódások utjának meghatározása szempontjából tartottam szükségesnek, anélkül, hogy a szerző munkájának értékét csökkenteni kívántam volna.

Dr. Fülöp Sándor

ÚJ KÖNYVEK^{1/}

- BACSURIN, A.V.: Az irányítás és tervezés kérdései. Bp. 1975. Kossuth Könyvkiadó, 379 old.
- BLASKOVITS László: Kérdés-kérdőív-megkérdezés a plackutatás gyakorlatában. Bp. 1975. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 251 old.
- BÉLECZKI Lajos - KISS György: Munkaegészségtani ismeretek. Bp. 1975. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 72 old. (A munkahelyi vezetők továbbképzése.)
- A dolgozók társadalmi-gazdasági ösztönzése. Válogatás az MTA Munkatudományi Bizottsága által szervezett konferencia anyagából. Bp. 1975. Kossuth Könyvkiadó, 290 old.
- Az európai szocialista országok gazdasága. (Szerk.: Böröczfy Ferenc.) Bp. 1975. Kossuth Könyvkiadó, 538 old.
- FÜLÖP Sándor: Vállalati értékesítési és árpolitikai döntések előkészítése. Bp. 1975. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 175 old. (Vállalati gazdálkodás.)
- GYEMENCEV, V. V. - VINOKUR, R.D.: A termelési egyesülések önálló elszámolása és pénzügyei. Bp. 1975. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 308 old.
- HAGELMAYER István - BÁNFI Tamás - BOROS Imre: Az aranydevizarendszer kudarcai és tanulságai. Bp. 1975. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 308 old.

^{1/} 1975. október - 1975. december között megjelent könyvek.

- HORVÁTH György - TORMA István: A vállalati szervezettség tartalékainak feltárása. Bp. 1975. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 270 old. (Vállalati gazdálkodás.)
- IGNATOVSKIJ, P. A.: A fejlett szocializmus, Bp. 1975. Kossuth Könyvkiadó, 333 old.
- JÁNDY Géza: Rendszerelemzés és irányítás. Bp. 1975. Statisztikai Könyvkiadó, 180 old. (A korszerű informatika könyvtára 4.)
- MATÓK György - SCHOLCZ Rezső - KISS Zoltán: A számítógépes információrendszerek ellenőrzése, biztonsága, gazdaságossága. Bp. 1975. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 196 old.
- SZISZKOV, V. I.: A termékminőség közgazdasági-statisztikai mérése. Bp. 1975. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 303 old.
- A szociológia ágazatai. (Szerk.: Kulcsár Kálmán). Bp. 1975. Kossuth Könyvkiadó, 331 old.
- Vállalati szervezés és irányítás. (Szerk.: Szabó Kálmán.) Bp. 1975. Akadémiai Kiadó, 174 old. (A szocialista vállalat 2.)
- WARD, Barbara - DUBOS, René: Csak egyetlen Föld van. Bp. 1975. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 389 old.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Д-р Габор Папанек: ВОЗМОЖНОСТИ И ПРОБЛЕМЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ
СТРУКТУРЫ ПРОДУКЦИИ В ПРОМЫШЛЕННОСТИ

К концу 1960-ых годов в хозяйстве ВНР закончился процесс индустриализации и промышленность перешла в период интенсивного развития. В результате этого выявилась задача улучшения структуры (номенклатуры) продукции, т.е. повышение удельного веса современных и доброкачественных изделий, производство и реализация которых осуществляется с учетом экономической эффективности. В статье, основой которой служит более обширный доклад, даётся обзор о некоторых зависимостях и затруднениях, выявленных при совершенствовании структуры продукции. Целью анализа является определение актуальных задач по развитию структуры продукции.

В настоящем исследовании выявлено, что краткосрочное изменение структуры часто ограничивается объективными препятствиями, следовательно реализация более значительного совершенствования считается задачей, осуществляемой вообще только за более длительный период времени.

Основной проблемой долгосрочного совершенствования структуры оказывается то, что оно не осуществляется планомерно. Ведь частое изменение плана по выбору структуры и направлений по её развитию, а также практика частичного выполнения целей совершенствования на-много осложняют производство современных и экспортоспособных изделий. К числу последствий неплановой работы могут быть отнесены также и "объективные" трудности развития структуры. Структурный эффект от совершенствования продуктов не редко отпадает из-за отсутствия соответствующей увязки между планами этих работ и остальными разделами плана. Причиной ограниченных возможностей капиталовложений иногда является и то, что ввиду размельчения имеющихся фондов и неэффективных капитальных строителей отсутствуют средства для реализации экономически обоснованных разработок. Трудности по обеспечению рабочей силой частично объясняются тем, что, хотя, требуемый персонал имеется в распоряжении, но производительность его в плане взята слишком низко. Проблемы реализации продукции

часто связаны с недостатками по исследованию рынка, ошибками по организации сбыта, выявляемыми также и в концепциях плана, или с отсутствием деятельности по оказанию воздействий на рынок. Одной из причин отставаний от производства современных изделий является то, что для такой задачи в многих отраслях производства не подготовливаются никакие планы.

Наконец автор статьи высказывает мнение, что в промышленности Венгрии существуют значительные возможности для развития структуры продукции. Однако, упоминает о том, что возможности улучшения структуры по своему масштабу очень различны в разных отраслях производства. Самой значительной является эта дифференциация, кроме характеристик и технологических свойств изделий с точки зрения уровня управления работой развития структуры производства.

Д-р Янош Штернтал: О ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ КООПЕРАЦИИ МАШИНОСТРОИТЕЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

О роли, весомости и факторах воздействий производственных коопераций в хозяйстве предприятий располагаем относительно небольшим количеством конкретных цифровых данных и информации. Публикуемое здесь исследование базируется на вопроснике, охватывающем машиностроительные предприятия. Указанным обследованием нам хотелось частично вскрыть статистические характеристики производственной кооперации, о которых до сих пор не располагали данными, а также обследуемые, но трудно приводимые в виде цифровых значений, либо способом оценки сложно характеризуемые факторы.

Согласно данным деятельность значительного большинства машиностроительных предприятий (ок. 94 %) связана с кооперацией. Значительный удельный вес кооперации отражают не только значения, характерные для оказанных и полученных услуг по кооперации, но и то обстоятельство, что для производства машиностроительных продукции в большинстве случаев пользуются разными формами коопераций со стороны. При рассмотрении соотношения, полученных и оказанных услуг по кооперации можно установить, что услуги по кооперации, оказанные машиностроительными заводами, превышают значения, полученных ими таких же услуг.

Данные относительно характера кооперации показывают, что для машиностроительной промышленности в целом скорее характерна специализация, чем дополнение своих производственных мощностей путем кооперации. Что касается содержания кооперации, как у полученных, так и у оказанных на сторону услуг кооперации преобладает сотрудничество, направленное на товаропроизводство, так как из общего значения производственной кооперации машиностроительных предприятий больше одной восьмой части реализуется в виде арендной работы.

Результаты обследования свидетельствуют и том, что самыми крупными партнерами машиностроительной промышленности являются предприятия, входящие в эту же отрасль. Иные народохозяйственные отрасли существенны прежде всего как источники кооперации в машиностроении, так как доля их в предоставлении услуг превышает долю кооперационных услуг, получаемых ими со сторон. Объем кооперации по весу с иностранными предприятиями относительно небольшой. Здесь обращает на себя внимание прежде всего то, что стоимость кооперации, направленной за границу, больше чем в пять раз превышает стоимость кооперации, предоставленной иностранными партнерами.

Среди мотивов предприятий о получении кооперационных услуг — согласно обследованию — на первом месте стоит то обстоятельство, что предприятия в некоторых областях деятельности не располагают необходимым фондом основных средств. На втором месте фигурирует мотив, что соответствующее качество может быть обеспечено только предприятиями, специализированными на данную работу. На третьем месте приводится отсутствие рабочей силы и за ним отсутствие свободных мощностей. Оба последние мотива можно понимать таким образом, что, хотя, предприятие располагает необходимым фондом основных средств, но услуги по кооперации нужны из-за отсутствия рабочей силы или свободных мощностей. Стремление к сокращению себестоимости показано отдельно в незначительных случаях, но можно предполагать, что в многих случаях оно также фигурирует в числе остальных мотивов.

Существенным обстоятельством следует считать, что большая доля предоставленных и полученных услуг кооперации входит в сис-

тему свободных цен. Дело в том, что в нашей системе управления хозяйством с отдельными формами системы цен связаны отличающиеся друг от друга интересы и возможности. В статье, наконец, высказываются несколько идей о возможностях дальнейшего развития взаимосвязей в области кооперации.

Эстер Баго: ОПЫТ СРЕДНЕСРОЧНОГО ПЛАНИРОВАНИЯ ПРЕДПРИЯТИИ

На запрос Исследовательского Института экономики промышленности АН ВНР руководители плановой деятельности 16 предприятий подготовили доклад об опыте перспективного планирования в период 1971-75 гг. В данной статье обобщаются выводы указанных 16-и докладов.

Работа по перспективному планированию на исследуемый период времени в общем оценивается положительно. Все предприятия, привлеченные в рамки исследования располагали - в различной форме и иным содержанием - долгосрочными, превышающими 5 лет, плановыми наметками. Для крупных предприятий, имеющих особое значение с точки зрения экономики всего народного хозяйства, указанные долгосрочные плановые наметки при подготовке среднесрочных планов играли более существенную роль, чем для малых и средних предприятий; прежние в большей степени могли опираться на народнохозяйственные и отраслевые планы.

В докладах рассматриваются также вопросы информации, необходимых для плановых работ. Среди информации для плановых работ особое значение имели потоки информации между предприятиями и органами управления и опыт предприятий в этой области, за исключением немногих, является положительным. В отношении получения рыночных информации существенной оценили взаимосвязь с внешнеторговыми организациями, однако, требуют получения более широких технических информации. Общим для всех является опыт о ненадежности среднесрочных рыночных информации, который связан прежде всего с быстрыми и неожиданными изменениями мировой экономики. Кроме некоторых других факторов (напр. изменения экономических рычагов) прежде всего этот факт заставил предприятий изменить свои среднесрочные

планы ещё в текущем плановом периоде, хотя в некоторых докладах даётся отчёт о том, что предприятие приспособилось к изменениям обстоятельств при разработке своих годовых планов.

Многие из предприятий использовали одно из существенных средств гибкого планирования, а именно метод разработки альтернативов. Однако, метод непрерывного, развёрнутого планирования был применён только небольшим числом предприятий.

В связи с выполнением планов можно установить, что у большинства предприятий в планах капитального строительства (но иногда и в планах численности персонала) переоценили возможности развития предприятий. Недовыполнение планов капитального строительства было в многих случаях причиной невыполнения планов производства, что в конечном итоге привело к уменьшению плановой прибыли. Самый большой разброс получается в области выполнения планов прибылей, среди причин которых числятся изменения системы экономических рычагов и существенные изменения условий мирового рынка, характерных для данного периода. Значительные и неожиданные колебания в ценах на многих предприятиях отклонили показатель съёма по текущей цене от плановых показателей. Не оказалась удовлетворительной практика, которая при рассмотрении своих соображений производства, реализации и развития исходит из плана прибыли, в то же время не обращает достаточное внимание на обоснование его именно с технико-экономической точки зрения и со стороны рынка.

ABSTRACTS

D1. Gábor Papanek:

Possibilities and problems of developing the product pattern of the Hungarian industry

At the end of the 1960's the process of industrialization in Hungary's economy came to an end, and industry entered a stage of intensive development. As a result industrial management had to deal with the main task of improving the product pattern and stepping up the production rates of up-to-date high-quality goods that can be produced and sold profitably. The article, based on a chapter of a more comprehensive study, gives survey about some important relationships and difficulties in developing the product pattern. The analysis is aiming to draw the basic conclusions being able to specify the topical tasks of a structural change.

The inquiry mentioned had disclosed that a shortterm conversion of the structure of products would often run into objective difficulties, and a significant development could be therefore accomplished only within a longer time.

The main problem involved with a longer-term development is not to be carried out systematically. The production of competitive goods could become impossible by the frequent changes of structural plans and the frequently changing directions of development as well as the practice of accomplishing targets. Some "objective" difficulties of this development can also be regarded as the results of unsystematically planning. Favourable effects of production development are lost in many cases because relative plans are not adequately coordinated with other chapters of the plan. Investment possibilities become sometimes limited because desirable developments are deprived of the necessary means due to a dissipation of available funds and as a consequence of uneconomical investments. Difficulties of adequate manpower can be explained partly by

the fact that the number of necessary employees, much as it is available, has been planned with low productivity in view. Problems with realization (sale) can often be traced back to inefficient market research, failures involved with organization and sale inherent already in the plan concepts and to inefficiencies of market propaganda. One of the reasons for delays in putting an end to the production of obsolete products is the fact that, in several production branches, no plans whatever have been elaborated to meet such eventualities.

In conclusion it is mentioned that, in respect of improving the product pattern Hungary's industry contains some possibilities that cannot be called insignificant at any rate. It is also added that possibilities for an improved structure are different in sizes as far as the various manufacturing branches are concerned; the magnitude of this differentiation depends, apart from the characteristics of goods and technological particularities, on the management level reached in structural development.

Dr. János Sternthal:

Interfirm co-operation in the machine building industry

Numerical information on the role and weight of interfirm production co-operation - as well as the factors influencing it - is relatively scarce. This present research has been based on a comprehensive inquiry with machine building firms by means of questionnaires. The intention was to disclose so far unavailable statistical characteristics and to review certain factors which can hardly be dealt with numerically, or - if so - can only be characterized by estimates.

The data acquired show that the activities of the large majority (94 %) of machine engineering companies are co-operation oriented. An important weight of co-operation is indicated - in addition to values characterizing co-operation supplied or used - also by the fact that the production of the majority of machine engineering products includes some form of external co-operation. The comparison of the rates of co-operation, supplied or used, shows that the volume of co-operation supplied by machine engineering companies is somewhat higher than the volume of co-operation used by them.

Data on the nature of co-operation show that the machine engineering industry as a whole can primarily be characterized by specialization, as against the expansion of own capacities through co-operation. However when examining the contents of co-operation activities we can see a dominance of salesorientation.

Results of the inquiry also show that the largest supplier of co-operation for machine engineering is the machine engineering industry itself. Other home industries gain mainly importance as the suppliers in machine engineering co-operation with their roles in supply exceeding those as consumers. Co-operation with foreign companies has got a relative small weight. It must also be mentioned here that the volume of co-operation activities supplied to foreign firms is five-times more than the volume of co-operation supplied by them.

The primary reason - as indicated by the companies reviewed for relying on co-operation - is the unavailability of suitable fixed assets in a certain field of activity. As the second reason the enterprises in review have stated that appropriate quality could only be ensured by using the products of other specialized firms. The factors of stimulating co-operation mentioned next in sequence are shortages in manpower and in free capacities. Both can be interpreted as the company, though having the required fixed assets, depends on external co-operation because of the shortage of manpower or of free capacities. Attempts to reduce production costs have only been specified by a slight number of those questioned, however there is a good reason to believe this factor in the background one of many others. It is worth mentioning that the bulk of co-operation activities is sold and thought assumes the firm of the prices. Namely the present system of national economic management in Hungary the different from of prices represent differing interests and market potentials.

Eszter Bagó:

Experiences in medium-term planning

Studies on the planning period of 1971-75 have been made by the planning managers of 16 industrial enterprises upon the request of the Research Institute for

Industrial Economics of the Hungarian Academy of Sciences. Some of the conclusions of these studies are summarised in the article.

The planning work of the enterprises in the period reviewed generally can be positively accepted. All of the enterprises, with different forms and contents, but have had their own forecasts even for a longer period than five years. These longrange forecasts - as they could more rely on the national and sectorial plans - have played a more important role at the large and on national economy level primary enterprises than at the small and medium - size ones.

The studies deal with the problem of information necessary to planning. Among the information channels the information flux between enterprises and administrative organizations has proved to be the most important one, and in this sense the enterprise - experiences - not considering some exceptions - have been favourable. As to market information the relations with foreign trade companies seemed to be important, and broader technical information appeared also to be necessary. It was generally experienced that medium-term (about 3-7 year) market information tended to be uncertain, a fact which was caused mainly by the rapid and unexpected changes in world economy. It was mainly for this reason that, in addition to some other factors (e.g. changes in regulators), the companies have been compelled to modify their five year plans in the plan period. Nevertheless there are some studies reporting that the enterprises has adapted their behavior to the changing circumstances by working out their one- year plans.

One of the important means for elastic planning the method of elaborating alternative plans was used by several companies. But the method of continuous uninterrupted planning was applied by few companies only.

As to the realisation of the plans it can be said that investment plans (sometimes the employment plans) of most companies turned out to be an overvaluation of development prospects of the companies. The underfulfilment of investment plans caused in many instances a falling below the production plans and resulted a profit lower than envisaged. The widest scattering was shown by the realization of the profit plans caused by the changes in the system of regulators as well as by the significant and characteristic changes in the world market.

The large and unexpected price movements forced the realization indicators (calculated at current prices) to deviate from target numbers in many companies. The practice of deriving production, sale and development concepts from the profit plans and of not paying sufficient attention to technical-economic and market conditions has not proved to be satisfactory.

AZ IPARGAZDASÁGI SZEMLE 1975. ÉVI SZÁMAINAK TARTALOMJEGYZÉKE

TANULMÁNYOK

	Szám	Oldal
Bagó Eszter: A középtávu tervezés tapasztalatai	4	47
Bencze László: Termelőberendezések technikai kihasználása két gépipari vállalatnál	3	66
Az ipar- és iparvállalatok gazdaságtanának helyzetelemzése és fejlődési prognózisa	2	7
J. Kohl: Az oksági elemzés a vezetői döntéseknél	2	76
dr. Komonyi Zoltán: A rugalmasság a középtávu vállalati tervezésben	2	44
dr. Papanek Gábor: A termék szerkezet fejlesztésének lehetőségei és problémái iparunkban	4	5
dr. Parányi György: A munkahelyek szervezettségét befolyásoló tényezők elemzése	1	8
dr. Sömjén Tamás: Az ipargazdasági kutatások és a fejlődő országok iparosítása	3	5
dr. Sternthal János: A gépipari vállalatok termelési kooperációjáról	4	26
dr. Szabó Ágnes: A stratégia szerepe a vállalati tervezés rendszerében	3	21
Szalabán Ernő: A IV. ötéves vállalati tervezés tapasztalatai	1	32
Tóth Józsefné: A munkaerőmobilitás kutatása a Szovjetunióban	1	49
Ványai Péterné, dr.: A munkások teljesítményét befolyásoló tényezők empirikus vizsgálata	3	23

NEMZETKÖZI TAPASZTALATOK

Belgiumi felmérés a vállalatok szervezési tevékenységéről	K	60
Dániai kísérletek az üzemi demokrácia fejlesztésére	K	70
Az energiamegtakarítási törekvésekről	K	166

A különszámot K betűvel jelöljük.

	Szám	Oldal
Felmérés a munkával való megelégedettségéről	1	77
Gyártmánypolitika	K	153
Gyors módszer a vezetés értékelésére	K	47
Hogyan látja a közvélemény a termelékenységet az Egyesült Államokban	K	27
Az infláció figyelemmel kísérése a gazdaságban	3	88
Innováció a holland vállalatoknál	K	102
Iparpolitika Skandináviában	4	63
A kanadai feldolgozóipar strukturája és termelékenysége	K	122
KGST prognosztizálási módszertan	4	56
Környezetvédelem és csomagolás	K	180
Kutatás-fejlesztés, gazdasági növekedés és termelékenység	K	94
Mi foglalkoztatja a tőkésországok termelékenységi központjait	1	64
A munka Amerikában	2	88
A munkaerőmobilitás Dániában	K	82
A munkatermelékenység az NDK-ban	3	79
A munkástovábbképzés Franciaországban	K	78
A műszaki fejlődés társadalmi hatásai	K	108
Nemzetközi tanácskozás a termelékenység növelésének időszerű kérdéseiről	K	12
A Norvég Termelékenységi Intézet távlati terve	K	18
Az operációkutatás gyakorlati alkalmazása	4	70
A racionalizálás az NSZK-ban	1	68
Racionalizálási példák	K	148
Részidős foglalkoztatás	K	85
Rugalmas munkaidőrendszer	K	88
Szektorális elemzések és szektorális politika	K	128
Szervezett önköltségsökkentés	K	118
A szocialista fejlesztés tervezése a szovjet vállalatoknál	2	93
A tanácsadó és az ügyfél kapcsolata	K	54
A társadalomtudományi kutatások gyakorlati hasznosításának problémái	K	33

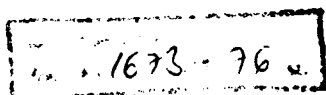
	Szám	Oldal
Vállalati lehetőségek energia- és anyagmegtakarításra	K	169
Vállalati támogatások a Közös Piacon	3	84
Vállalatok közötti összehasonlítások Új-Zélandban	K	43

TUDOMÁNYOS ÉLET

Az ágazati ipargazdasági és szervezési intézetek újabb tanulmányai	3	100
Az 1974. II. félévében elnyert közgazdaságtudományi fokozatok	2	109
Felhívás előadások benyújtására a II. Ipargazdasági Tudományos Konferenciára	2	104
A "Gazdaságpolitikánk tapasztalatai, javaslatok továbbfejlesztésére" c. OTTKT főirányban folyó kutatásokról	3	93
Az Ipargazdasági Értekezések sorozatról	1	96
KGST konferencia a szocialista ipari termelés irányításának szervezéséről	2	99
KGST koordinációs-szakértői ülés az ipar irányításával kapcsolatos tudományos együttműködésről	4	78
A Közgazdaságtudományi Intézet jubileumi konferenciája	1	83
Az MTA Ipargazdasági Bizottságának 1974. évi tevékenységéről	1	80
Az MTA Ipargazdasági Bizottságának 1975. évi tevékenységéről	4	75
Nemzetközi konferencia a szocialista termelés hatékonyságának kérdéseiről	1	91
A Pénzügykutatási Intézet kiadványairól	4	82
15 éves az Ipargazdaságtani Kutatócsoport	2	106

SZAKIRODALOM

dr. Deák Anna: Iparvállalati középtávu tervek pénzügyi megvalósítása	4	94
Denison, E. F.: Minek tulajdonítható az Egyesült Államok 1929-1969 közötti gazdasági növekedése	1	102
Erdős Tibor: A termelés korszerűsödése és a gazdasági növekedés	1	97

	Szám	Oldal
Falusné, Szikra Katalin: A termelékenység és hajtóerői	3	118
Farkas János: Az ötlettől a megvalósulásig	4	88
Kovalevszkij, A. M.: Az iparvállalatok és egyesülések távlati tervezése	2	115
Kozlova, O. V. - Kuznyecov, I. N.: A termelésirányítás tudományos alapjai	1	100
dr. Neményi István: A magyar beruházási politika 30 éve	3	121
Sozialistische Betriebswirtschaft (Szocialista üzemgazdaság)	2	112
Tolnai György: A fejlődő országok gazdasága ma és holnap. A nagyipar és belső piacának kialakítása	3	124
Venyige - Józsa - Gyetvai: Munkaerőszerkezet és mobilitás	2	110
Új könyvek	1	105
	2	118
	3	128
	4	96
A tanulmányok rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata	1	108
	2	120
	3	130
	4	98

